

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

EGYSZERSMIND

A MAGYAR AKADEMIA KÖZLÖNYE.

KIADJA

TOLDY FERENC.

..... peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit . . . Claud.

KILENCEDIK FOLYAM.

ELSŐ KÖTET.

Toldy Ferenc

PEST, 1859.

EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.

KECSKEMÉT TH. VÁROS

• KÖNYVTÁRA

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV.

JANUÁR, 1859.

I. FÜZ.

A MAGYAR AKADEMIA EDDIG S EZUTÁN.

TOLDY FERENC TŐL.

Az akademia, mint a nemzeti értelmiség kifejtésére és emelésére különösen rendelt intézet jelenleg a nemzeti érdekek első sorában áll. Azon átalakulás, melyen az legujabban átment, minden hazafit a feletti gondolkodásra bír: nyert-e ez által, s mit? Mennyiben felelt meg eddig rendeltetésének az intézet, s ha kevesbbé, miért? Mennyiben felelhet meg annak ezentúl, s mily előfeltételek mellett?

Választ részben az intézet múltja ad, részben az új törvény, mely a lefolyt év végén lépett életbe. Hogy tehát elmékedéseink a jövőre nézve alappal bírjanak, a múltra való bírálati visszatekintés el nem maradhat. Miután pedig e múlt-ról már szólottam, midőn az akademia, fenállása első fertály századát töltötte be, jelenleg két mód állt előttem ez újabb felszólalást egészsze tennem: vagy ugyanazokat mondanom el itt másodszor, bár más szavakkal, vagy újra lenyomatni, mit az említett alkalommal mondtam. Célszerűbbnek találtam emezt, mert azok előtt, kik amazt olvasták, a dolog, változtatott formájában is ugyanaz leendett; kik pedig nem

olvasták, azok a bővebb kiereszkedést a dolog fontossága kedvéért nem fogják restelleni. S így álljon itt első részül a „Kelet Népe“ első kötetében megjelent cikk, mely a másodikban rövidebbeknek lennünk enged.

ELSŐ CIKK.

1855.

Ez idén telt be huszonötödik éve a Magyar Tudományos Akadémia tetteges felállásának, s mindeddig vajmi kevesen vannak kellőleg tájékozva egy tudományos akademiának általán, különösen pedig a magyarnak rendeltetése, teendői, eszközei és erei körül; vajmi kevés bír helyes mértékével annak, mit követelhessen s mit várhasson ilyen, s különösen ez intézettől; kevesen tudják, mit tett ez működései —, s mint hatott létezése által? Tett-e a mennyit meglevő erőivel tehetett, s ha nem, miért nem? Végre mit várhatni tőle, s mily feltételek mellett, jövődőben?

E kérdésekre felelni, a kellő tájékozás szempontjait tűzni ki, korszerűnek tartom most, midőn nem csak az intézet létezése, de annak helyes méltatása is szükségesebb mint valaha; s teszem elfogulatlanúl, mert bár fél életem és pályám az akademiával a legszorosb összeköttetésben van, s azt mint egy nagy eszme képviselőjét buzgón szeretem; de nálánál még buzgóbban ez eszmét, s az igazságot.

I.

Egy magyar akadémia gondolata körülbelül már száz esztendő. Az első ohajtások egy olyan elibe a magyar nyelv művelését tűzték ki. Ez volt vezéreszméje Bessenyei Györgynek is, ki előtt a (régi) francia akadémia lebegett; ennek nyomaiba hágtak Révaival mind azok, kik a dolgot mozgatták, s azon egyletek, mik azt Magyarországon és Erdélyben megelőzték. Sőt ez alakban lön az eszme országos részvét tárgyává is, míg a sok írás és szó után gr. *Széchenyi István* a „Legyen“ szót kimondta. Ekkor is az 1825⁷-ki országgyű-

lés XI. törvényének rubruma „a honi *nyelv* kimívelésére felállítandó Tudós Társaságról, vagy is Magyar Akademiáról” szólt, de az országos küldöttség elfogadott javaslata legott első szakaszában a *tudományok és művészetek magyar nyelven művelését* tűzte ki a felállítandó intézet teendőjeül, melyet azért „Magyar Tudós Társaságnak” is nevez; a második §. pedig a nyelvművelést s a tudományok osztályonkénti művelését egymás *mellé* rendezi; mely szerkezet mellett a királyilag megerősített alaprajz is megmaradt. Mindamelllett a nyelv-művelés hagyományossá vált eszméje s a „Rendszabások” első pontjának kétes szerkezete *) sokáig nem engedé az egyes tagokat, sőt az intézetet magát is, rendeltetése szabatos öntudatára eszmélni, s miután gr. *Széchenyi István* is, 1842-ben még, híres akadémiai beszédében „philologiai társaságot” emlegetett, rögzött szokásból inkább, mint tudatos szándékkal — hiszen egész beszéde a nemzeti műveltség és értelmiség nevelése körül forog, mely tudományosság nélkül el nem érhető — gr. Teleki József a rákövetkezett évi nyilvános ülésben az elnöki székéből látta szükségesnek a kétségeket határozottan eligazítani; s főleg ezóta kezdte az intézet maga, a törvény által reá ruházott másod nevét is (Magy. Akademia) ekép kiegészítve használni: „*Magyar Tudományos Akademia*.”

Előre bocsátottam ezeket, hogy egy, a legújabb korban a külföldön vitatott, nem rég hazánkban is egy akkor nagy tekintetben állott férfiú által hirdetett nézetet az akademiák korszerűtlenségéről megvilágosítván, a magyar akademiára nézve a helyes álláspont előre már meg legyen állapítva.

*) Kétes egyetlenegy szó helytelen elhelyezése által, mely, mint a küldöttség elnökétől tudom, hosszas makacs irályi vitatkozás után, türetett inkább mint helyeseltetett a kifárasztott ülés által. E szerint a szerkezet így maradt: „A m. t. t. a tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kiműveltetésén igyekszik *egyedül*”. Az „*egyedül*” ekép sokak által a *nyelvre* értetett, holott az a társaság *körére* vonatkozott, mint amelyből minden nem tudományos vitatkozást a legfelsőbb hely megnyugtatóására rendszabásilag is ki akarának tiltani. Helyesen így állott volna: „A m. t. t. *egyedül* a tudományok stb. (V. ö. a Rendszabások 11. §.).

II.

Mondatik : az akademiák eszméjét (függetlenül az ó világéitól, névszerint a Ptolemaeos alexandriai oskolájától), a középkorban a viszonyok kényszere hozta elő. A társadalmi fejletlenségnél fogva t. i., midőn a találkozó erők egymást mindenkor ellenségesen érinték, minden érdek szövetségéhez volt utasítva, ahonnan e testületi szövetségek, e véd és dac-egyesületek államban és egyházban, iparban és kereskedésben, művészet és tudományban. Az irodalmi közlekedés a kézzel-írás útján költséges, bizonytalan s felette korlátolt levén, ahol néhány kézirat összegyűjtetett, az csak a tudományszeretők együtt-élése által nyerhetett kellő felhasználást : ekép a tudós egyletek, akademiák, konventek és monostorok egy nagy szükség voltak, mely nélkül a kor el nem lehetett. A talán legrégibb középkori akademia, a toulousi (*académie des jeux floraux*, 1325), úgy az Olaszországban támadt egyesületek a classica régiségek és művek tanulmányzására, midőn a törökök által háborgatott keleti birodalom tudósai, classica codexeikkel oda szállingóztak, természetes, sőt szükséges kifolyásai lettek a kor állapotjainak ; de midőn a nyomdászat mindinkább elterjedt, s kiki mindenütt birtokába juthatott az irodalmi műveknek, s az által az egész világ könnyű s mind gyorsabb összeköttetésbe léphetett, jelentősök elhalványodott, az intézvény felesleges, sőt midőn azt a kormányok a közvélemény irányzására, megkötésére, kezdék felhasználni, károsná is lőn. Középkori hagyomány tehát ez, mely túlélte magát, mely szükséges lenni megszűnt, mely csak keveset bír jobban tenni mint egyesek, főleg a legnehezebb és legmagasb körül, mit az ember, szellemi törekvéseiben előállíthat ; egyedül ott, hol anyagi eszközök vezetnek célhoz, tehetnek az egyletek lényeges szolgálatot a tudománynak. A nyilvános ülések pompái elvesztették bájokat a tekintély minden nemének elhalványulásával, az egyleti előadások feleslegessé váltak azok kinyomatása által, a jutalomtételek ritkán szülnék csak oly eredményt is, mint a hivatottnak minden külső felgerjesztés nélkül szeretetből készült munkáik, a választások, sokszor zavaros forrásaiknál fogva,

igen kétes becsű koszorúk az érdemnek stb : az akademiák e szerint, mikép eddig álltak fen , a középkor egyéb aristokratiai intézvényeivel együtt, hatásukat, jelentésüket, s így egykori becsőket is elvesztették.

Igenis : az akademiák históriája szakadatlan sorban a középkorba vezet vissza ; jelentésük mint fentartó, összegyűjtő, ismeretterjesztő és buzdító intézvényeké, lejjebb szállt a rajtok kívül működő sajtóval , a számtalan s kinek-kinek kínálkozó könyvtárakkal s az aránytalanul nagyobb kiterjedésű olvasóközönséggel szemben, mely részvételével inkább buzdít és sokszor jobban jutalmaz, mint egy akademia teheti ; igen is : vannak szakai az irodalomnak, s épen a legfelsőbbek, a képzelem , a bölcselkedő —, s általjában a feldolgozó ész művei, melyek nem is lehetnek collegiális munkálkodás tárgyai ; s íme, mégis épen a jelenkor lett aránytalanul nagyobb mértékben felkarolója az egyesülési eszmének , mint az öszves múlt, még pedig nem csak a társas és anyagi érdekek terén, hanem a tudományén is. Lássuk miért ? lássuk : pusztá utánzás, vagy szinte tudományos szükség idézte-e azokat elő ?

III.

Az öszves tudományosság a XV. század óta óriási előhaladásokat tett. A nyugatra szakadt görög tudósok a hellen irodalom kincsei felkarolását eredményezték ; a classica irodalom iránt ekkép felgerjedt újabb figyelem a klastromok könyvtáraiból a római íróvilág emlékeit is előkereste, s mind ezeket mind azokat az épen jókor jött nyomdászat által közzé kívánván tenni, a hermeneutikának, kritikának, archaeológiának, az öszves philológiának adott lételt ; a reformatio az egyházi történet emlékei felkeresését hozta szőnyegre, mely a világi történelem forrásai kutatását is folyamatba hozta ; az újvilág felfedezése óta mind inkább sűrűbbedett utazások a földrajz, az ethnographia, s a természeti tudományoknak nyújtottak új tárgyakat s adtak új lökést ; a felgerjedt feltalálási szellem új eszközöket szolgáltatott nem csak az iparnak, hanem a tudománynak is ; az ipar viszont a tudományhoz intézett kérdéseket, melyekre ez csak kísérletek útján felelhet-

tett; a XVII. és XVIII. század némely politikai nagy — különösen örököségi — kérdései a kormányokat kényszerítették megnyitni levéltáraikat megbízott tudósoknak, s velők közjogi ügyeket okmányilag fejteni ki, mi ismét egy új bányát nyitott a történetvizsgálatnak; a missiók, s utóbb a legyőzött Ázsiával megnyitlt diplomatikai összeköttetések az eleinte leginkább csak bibliai tudományokra szorított keleti tudománynak adtak új kiterjedést stb: szóval a *tudomány* minden irányban új mezőket, új eszközöket nyert, a compilálást, pusztá okoskodást vizsgálat váltotta fel, az új szellem lépésről lépésre fokozta követelményeit, tudós és közönség élénk csereviszonyba lépett.

S ez állapot feleslegessé tette vajon a tudományos egyesülést? vagy tán csak új irányokat tűzött ki neki? vagy tán nagyobb igényekkel ostromolván a tudományt, ez nagyobb készülétekhez s oly eszközökhöz utasított, melyeket az egyén csak egyesületektől várhat? Lássuk.

IV.

Vannak, igen is, szakok, melyek — ott kivált, hol a szellemi fejlődés kedvező viszonyok közt s külső akadályok nélkül haladhat, mint a homogén s önkormányú nemzeteknél — külső segedelem, sőt szellemi egyesületek nélkül is virágozhatnak, miket az önmívelés s a tudományos vizsgálat meglevő eszközei, a közönség fogékonysága s jutalmazó méltánylása pótolnak. Ilyenek a költészet és bölcsészet özsves birodalmai, ilyek azon tudományok, mik, amellet hogy könyveken, talentomon s részben gyakorlaton kívül egyéb segéd-eszközöket nem kívánnak, viszont a gyakorlati életben lelki alkalmazásokat és jutalmukat; ilyen továbbá a már meglevő anyagok feldolgozása stb. Ezekre is mily elhatározó befolyása legyen az eszmecserének, a kölcsönös vitatkozásnak, bizonyítják azon művek, melyek, íróik kitünő képessége dacára, ezek elszigeteltsége mellett, az egyoldalúság és szertelenség kórjeleit mutatják fel: de az eszmecserének, a vitatkozásnak, a miveltek társasága s az irodalom is nyit mezőt. Ellenben a történeti tudományok, melyek alapúl nagy készüléteket ki-

vánnak, miknek összeszerzésére húzamos idő, utazások, költség, összeköttetések kellenek; a természeti tudományok, mik szinte utazások, gyűjtések és költséges kísérletekre szorúlnak folytonos kifejlődésök és gazdagodásuk biztosítására: vajon ellehetnek-e úgy anyagi ápolás, mint sokak vállvetése nélkül? Sőt azon iparkodások is, mik itt, és bármely más tudomány mezején, a vizsgálat, a kifejtés körül forgolódnak, s mint ilyek nem közvetlenül a közönség, hanem épen a tudomány számára üzetnek, s így a közönség által eléggé nem gyámolítatnak: ellehetnek-e mind ezek tudományos egyesületek, társaságok, akademiák nélkül? vagy nem épen ezek-től várják-e a készületeket, az előmunkákat, az anyagot s a pénzbeli segedelmet, dacára a sajtó s a számos olvasók áldásainak? Mert egyes Maecenások, egyes kormányok, melyek szelleme gyakran a kormányrúdon levők egyénisége szerint változik, csak ideiglen és helyileg pótolják azokat; rendszeres és folytonos ápolást azoknak csak az akademiák állandósága biztosít.

V.

Igen is, a szabad *magán egyesületek* ott, hol a tudomány-zeretet, tetteges részvét, s előhaladt tudományos értelmiség valamely nemzetnél kiváló mértékben van jelen, a tudomány előhaladását, függetlenül minden közvetlen, minden külső haszontól, nagy mértékben képesek előmozdítani. Olasz- és Franciaország archaeologiai egyesületei, amazok a classici, ezek a középkori régiségek keresésére és megismertetésére; Francia- és Németország történelmi egyesületei történelmi és irodalmi emlékek keresésére, közzétételére; s a mivelt világ természettudományi egyesületei eme szak gazdagítására együttvéve nagyobb anyagi és szellemi tökélet fordítottak, mint külön bármely akademia fordíthatott, melynek pénzereje, bármi tekintélyes, a számos egyesületek irányában mégis rendszerint korlátoltabb. S az egyesületek haszna még nem is egyedül a készületek előállítására szorítkozik. Kiki részt vehetvén azokban, kit becsület s néhány forintnyi áldozatképesség a felvételre minősít, az azokban szokásos előadások és vitatkozások nagyobb körökben táplálják a tudományosze-

retetet, előidézik a részvétet, terjesztik a tudományos értelmiséget, szaporítják a tudományos közönséget, némi tekintetben folytatói lesznek az iskolának, s termékenyítői azon földnek, mely — az akademiáknak tenyészt embereket. Ez öszves üdvös hivatása az egyesületeknek; de a legmagasbat mégis, mit társas eszközök által nyerhet a tudomány, az akademiák eszközlik, melyekben a legválogatottabb erők központosulván, a tudományos feldolgozásra nyújtanak módot, jutalmat, érvényesítik azt, s elismerésük által a szerencsés törekvést fénynyel veszik körül.

VI.

Németország e részben, saját politikai állapotjainál fogva, saját tekintet alá jő; s ha az akademiák korszerűsége és szüksége ott vétetett kérdésbe, az talán természetes, ha nem épen oly helyes is. Megjegyzettem másutt, s e helyt is csak ismétlésre vagyok utasítva, hogy a feldarabolt Németországban épen e feldaraboltságnál fogva politikai élet nem fejlődhetvén, a gazdag szellemű német, minden más népeknél nagyobb arányban volt a tudományra és irodalomra utalva, s neki ennyi fejdelem mellett, kik közt mindig találkozott néhány védője az íróknak; ennyi egyetem mellett, mik épen a concurrentia miatt a legélénkebb versenyre voltak kényszerülve; ennyi főváros és tudományos meg műgyűjtemény mellett, mik a felsőbb kiképzésre s az ízlés nemesítésére annyi módot és alkalmat nyújtottak: egy nagyszerű akademiát könnyen lehetett nélkülözni, mely az említett viszonyok és intézvények által úgy is bőven volt pótolva. Az akademiái intézvényt a monarchia találmányának tekintették, míg Németország az irodalmi szabadságot — emlékezve a régi francia akademiára — épen a maga tudományos decentralisációjá által látta biztosítva. S megengedem, hogy a német népek kevesebb szorultak akademiára, mint a státusegységben élő más nemzetek: mert amit nemzet egy akademiától vár, azt náluk a feldaraboltságuk által föltételezett intézvények jobbra pótolták. Azért is a német akademiák, bár a tudomány körül nagy érdemeket tettek, elhatározó tényezőkként nem ha-

tottak : minden tudományszerető udvar , minden egyetem és nagyobb intézet egy-egy akademia volt. De politikai egységben élő nemzetnél mily üdvös befolyással lehessen a tudomány előbbvitelére , sőt az életre közvetítésével is ily intézvény? arra egy pillantás az új francia akademiára („a nemzeti intézetre“) meggyőzőleg felel.

VII.

S az akademiák nincsenek a tudomány anyagának beszerzésére és közzétételére , nincsenek szorosan collegiális munkákra szorítkozva. A mit az egyes jobban végezhet , azt *megbízás útján* egyesekkel végeztetik. Amit a közönség mint szorosan és közvetlenül a tudomány előbbvitelére szolgálót , nem pártol és nem biztosít , azt az akademiák *segedelmezés útján* teszik lehetségessé , vagy épen kiadják. Hány utazás van , mely nem létesül , hány vizsgálat , mely nem tételik , hány munka , mely nem szülemlik , hány becses forrás , mely meg nem nyittatik , hány kész munka , mely soha vagy csak későn lát világot , ha magányosok buzgóságát akademiák nem pártolják? *Jutalomtételleik* által mennyi fontos kérdése a tudománynak , sőt az életnek , fejtetett meg , melyre irányadásaik nélkül figyelem nem fordított volt; s hol a közvetlen siker elmarad is , mennyi fő gerjed fel , mennyi toll hozatik mozgásba , mely e nélkül tán pihent volna , s így mennyi erő költetik fel , s mennyi fél akarat kap ösztönt a dolgozásra! És semmibe veendő-e azon *kritikai munkásság* , melyet a tagjai jelleme és tartalmassága által méltó tekintélyre kapott akademiák vélemény , helyeslés kinyilatkoztatása által gyakorolnak becses , de ily külső bélyeg nélkül gyakran érvényre nem kaphatott , munkák és találmányok elismerésére , felkarolására , sőt gyakran csak ily helybenhagyás reményével munkába vett nyomozások sikeresítésére? Mert bármennyit vesztett is az úgy nevezett *tekintély* újabb időkben hiteléből , az ember magát annak uralma alól fel nem szabadíthatja , hol az nem külsőségeken , hanem belső becsen alapszik : úgy , mint az anyagi világban a hitel , mely kevesbbé az aranyra , mint a jellemre támaszkodik , mely utóbbi nélkül amaz oly

gyakran megcsalja a bizót. Így bizunk, öntudatlanul, sőt akaratlan, az emberi elme korlátoltságában alapvő ösztönszerűségből, az avatott és lelkiismeretes tudós látásában, felfogásában ott, hol magunk nem bírunk az ismeret hason kiterjedésével s az elme hason gyakorlottságával; sőt ez esetben is, mily megerősödést és megnyugvást lel meggyőződésünk, ha egyenlő hívátottságu elmékkal ugyanazon eredményben találkozunk? Így a tudományos testületek — de már nem a szabad egyesületek, melyek mindig heterogén és változó alkatrészek aggregátumából állanak, hanem — a társaságok és akadémiák, melyek válogatott, elismert, kifejlett képességeknek egymásra folytonosan igazítólag és kiegészítőleg ható elemeiből képzett egészek, a legönállóbb szellem előtt s a tudomány szabad birodalmában is, nem lehet hogy latot ne vessenek a mérlegbe, melyet csak az tagadhat, ki magát a vélemény felibe vagy a véleményen kívül gondolja helyezhetni. Mert bár az akadémiai kitüntetések, melyek vagy elismerés, vagy jutalmazás, vagy választásban nyilatkoznak, értéket nem adhatnak, deigen érvényesítik azt. Innen azon becs, melyet a legridegebb természet is, ha önbálványozásban nem betegeskedik, tudományos testületek kitüntetéseinek tulajdonít, hacsak ezek felekezetesség, szolgálélek s önüresség által hitelöket nem kockáztatták. Erre pedig testületi szellem, testületi függetlenség, testületi önérzet kell, mely a társaságot sem cloubbá, sem eszközzé fajúlui, sem gyűjtelékké szétolvadni, s így azon jellemet elhomályosodni nem engedi, mely egyedül képes azt, tudományos tartalma mellett, tekintélylé emelni.

Kétségbe vétetett a tudományos gyülekezések haszna is. Azok sajátkép háromfélék. Ünnepélyes köz ülések, rendes ülések, és bizottmányiak. Az első, bizonyos, hogy legkevesebbé közvetítik a tudományos okulást: de azokban mint organumban nyilatkozik legközvetlenebbül az a hatás, melyet valamely tudományos testület nem azzal gyakorol, amit előállít, hanem azzal ami. Itt hozza köztudomásra amit tagjai együtt s fejenként tettek, itt tiszteli meg ünnepélyesen az érdemet felemlítéssel és jutalmazással, itt koszorúzza elholtait; s a hatalom kitünöségei, a társadalom minden osztályai-

nak képviselői, megjelenésökkal nyilvános jelét adják a hódolatnak, melylyel a tudomány iránt viseltetnek. Mi a nyilvános isteni tisztelet a vallás —, az ez a nyilvános hódolat a tudomány irányában. Emlékezteti a közönséget, hogy a tudomány oly szellemi hatalom, mely felhat a legmagasabb polcokig, olyan, melynek becsét és hasznát minden rend kénytelen elismerni. Hódít, melegít, buzdít. A sajtó, ha gyengítve is, de elterjeszti ez ünnepifény sugarait a jelen nem voltakra, kiknek nagy részére az nem többé mint pusztá betű, hanem mint esemény hat; mely hatás nem a hideg észre szorítkozik, hanem az igénybe vett képzelem útján az olvasó érzésére is. Emlékezzünk vissza mi magyarok, micsoda érzésekkel hagytuk el egykor a Marczibányi-Intézet s a Magyar Akadémia azon ünnepélyes üléseit, melyekben az Uralkodó Ház tagja nyújtotta át szerény külső állású magyar tudósoknak a jutalmakat, vagy hol az ők s a haza legfőbb osztályai jelenlétében nyerte díját az érdem! Nem azok voltak-e a magyar tudomány, a magyar irodalom legszebb, leghatályosabb napjai? Nem érezték-e azok is, kiket pusztá kíváncsiság vezetett oda, nem-e a távolvoltak is, hogy az az ügy, mely ily megtiszteltetésre érdemesítették, méltó mindnyájunk tiszteletére?

A rendes ülések tárgyát tudományos előadások teszik. Igaz, hogy az ily előadások részben meghaladják a hallomás utjánai teljes felfogást; de mennyiszer fokozza viszont az élő szó a holt betű erejét, mennyiszer világosítják azt fel az előmutatások; mennyi dolog köti meg a kényelmes hallgatás alatt figyelmünket, mit, ha nyomtatva fekszik előttünk, pusztá címe után mint talán reánk sem tartozót olvasatlanul hagyánk? S nem fekszik-e az előadóra nézve buzdítás és megnyugvás abban, ha vizsgálatai, dolgozásai eredményeivel, habár csak korlátolt számú, közönségnek figyelmét meghódíthatja? Egy-egy észrevétel, néha vitatkozás is, nem derít-e rögtön újabb vagy helyesebb világot a tárgyra; az eszmecsere nem fokozza-e a megismerést, nem élesíti-e az elmét; a verseny nem buzdít-e nagyobbakra; a koronkénti találkozás nem hoz-e javaslatokat, terveket szőnyegre, sőt létre, mik különben elmaradnak vala? S nincs már ma akadémia, mely

ajtaít minden tudnivaló előtt nyitva ne tartaná, akihez a sajtó útján számos ismeret és eszme el nem jutott volna? kinek figyelme itt is táplálatot kap, gyakran irányt?

A sajtóképi társas munkálkodás, eszmesurlódás, tudományos specialitások kifejtése, eltérések kiegyenlítése s a testületi bírálat a szorosan szakbeli bizottmányok szűkebb és zárt köreiből foly, hol látásunkat semmi tartalék nem gátolja. Itt létesülnek azon megállapodások, mik a társulati cselekvést kiszabják, a véleménynek irányt adnak, s azon munkálatok, melyeket a tudomány csak összevetett vállaktól várhat, hova kiki oda nyújtja porszemét, hogy abból az összesség egy-egy épületet rakjon.

Mindezekből együtt gyűl sommája azon hatásoknak, miket egy akadémia, egyesek s az öszveség, magán és társas, bíró, fejte és alkotó működés, belső és külső eszközök által, közvetlen és közvetve előállít.

Sokat tehet az egyes, de az erőösszesítést nélkülözhetővé, vagy éppen feleslegessé, nem teheti. Tehát csak ez intézvény bal kezelésének, pártosságnak, a testületi öntudat, képesség és jellem hiányának, s innen eredt visszaéléseknek tulajdonítandó, ha az, itt vagy ott, nem felelt meg rendeltetésének: nem az intézvény eszméjének, sem formáinak.

VIII.

De valamint a művelésbe vett tudományok köreit s munkálkodásaik eszközeit és formáit tekintve az egyletek és akademiák éppen a legújabb időben bizonyították be nem csak jogosultságokat, hanem illetőleg múlhatatlan szükségességeket is; úgy nem kell feledni, hogy az egyes nemzeteknek külön szükségük is vannak, tudományos és irodalmi fejlettségükhöz és korukhoz képest; s valamint nincs intézvény, melynek egyenlő érvényessége volna minden korban és népnél, úgy az egyesülési eszmének is, kétségkívül egyetemes érvénye mellett, egy vagy más formája egyes népeknél s ezek egyes korokban nagyobb kisebb hivatottságú lehet.

S különösen nálunk, nem csak a tudományos egyesületeknek, hanem a társaságok és akademiáknak, van is.

Nem tagadhatni, hogy tudományos állapotaink, s különösen magyar *tudományos* irodalmunk messze elmaradt a legtöbb európai népekétől. Nem szégyen ezt bevallanunk, ha kimutathatjuk, hogy nem idegenség a szellemi fejlődéstől és tehetséghiány vetett vissza, hanem okok, miket elhárítani, s hiányok miket pótolni nem a nemzet hatalmában állt. Azon népeknek, melyek a műveltségben előbbre vannak, történetők ment azon dülő eseményektől, mik nálunk a már szerzett bármily műveltséget nem egyszer irtották ki, megsemmisítették a régi alapokat, meg majd minden eszközöket, mik az idők folytában összegyűltek: hiszen alig másfél százada, hogy a hazának, megmenekedvén ázsiai hódítóitól, mindent, mi a társas szerkezethez, a közigazgatáshoz, az egyházi és tanügyhöz tartozott, újra kellett teremtenie vagy rendeznie, hogy öszves figyelmét és tevékenységét jövődjének biztosítása s a műveltség *előfeltételei* vevék igénybe: s így alig jutott idő és erő a megcsökkent nemzetiségnek védfalakat rakni, s az új kor ellenséges befolyásait ha véggkép eltartóztatni nem is, legalább gyengíteni. E befolyások alatt a hatalmasok elvesztették volt a nemzeti öntudatot; a tisztánlátók igyekezetét tehát mindenek előtt a megmaradás vette igénybe: míg más nemzetek nyugalomban s ég föld által segítve fejleszthették tovább örökölt intézvényeiket, népiségöket, műveltségöket. A magyar az alatt magára volt hagyva. Nyelve a tanodában nem használtatott, az államéletben nem kellett, az új társaság, új viszonyaiban, új nejeivel, új nyelvet váltott. A nemzeties műveltség épen oda esett vissza a XVIII. században, hol a XV-ben volt: de *akkor* küszöbén állt egy új jövődönék: *akkor* mögötte minden, előtte csak az örvény. A hazafiakat az iszonyú veszedelem felébresztette, erőlködésük nagyszerű volt; de ötven év, még pedig küzdelmes év, nem érheti utól a három-százados bátorságos futót. Alig néhány tizede, hogy a magyar neki bátorodott a *tudományt* is meghódítani nyelvének, alig néhány éve, hogy annak az iskola is megnyílt. Csak hogy megmaradtunk, bár elmaradtunk! De épen azért, *mert* tudományosságunk nemzetiességét tekintve nagyon közel állunk még a kiinduláshoz, melyet a művelt nemzetek három század előtt hagytak már el; azért *mert* kortársilag

egyszersmind a megelőzők *mellett* állunk, s végre egy kétes jövő küszöbén : mi pótolja vajon ez intézvényt, melynek nem oly rég korszerűtlensége állítatott ? Vajon oly rövid-e emlékezetünk, hogy majd mámoros, majd ismét eltompuló lelünkön fel nem rezeg többé ez intézet nagy alkotójának meg nem értett, mert megérteni nem akart, kassandrai szózata, melyet az arany remények kellő közepén, magának ez intézetnek egy nyilvános ülésében intőleg hangoztatott félénk : „Mert ki tudja, ó nagy isten ! — így kiáltva fel — távol van-e még tőlünk azon gyász idő, s nemzetek mértéke szerint nem borúl-e szaporábban ránk, mint gondolnók : mikor csak testületünk fogja tán erekye gyanánt, vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar, *de forró véréből hajtva, bálványaitól elszédítve*, nem csak megőrizni nem bírt, hanem saját lábaival tiport el!“

Igenis; szüksége ez a magyar nemzetnek ha élni, szüksége ha becsülettel akar meghalni. A ki ezt most sem érzi, azt semmi szó nem lesz képes meggyőzni.

IX.

Ezekkel az intézvény jogosúltsága és haszna általában tán eléggé meg levén világosítva, különösen reánk nézve pedig életszükségessége kijelölve; még egy kérdést kell igazolnunk : t. i. lehetnek-e a szólóművészetek, különösen a költészet, haszonnal tárgyai akademiák gondoskodásának ? A társaságok és akademiák története, nem tagadhatni, e kérdésre nem ad kedvező választ. Az olaszok Academia della Crusca-jára a költészet barátja kedvetlenséggel emlékezik Tasso megtámadásaért, és szerencse, hogy tagjai elfogúltsága a közvéleményt nem bírta húzamosban megtéveszteni. A „francia akademia“ azon szűkmellű széptani nézeteket gyökeresítette meg tekintélyével Franciaországban, melyek épen a francia aranykori költőket tarták elfogva, s a geniust szabad röptében minden oldalról korlátozák. Mindkettő a nyelv szabályos kimívelése, az utóbbi a nyelvi s technikai

correctség sürgetése által is tett érdemet, de kárt azzal, hogy a formát elébe tette az erőnek. A XVII. század német társaságai és rendei (Orden) szintén csak a külsőségek körül tettek hasznót, náluk a művészet mesterséggé s az élet fájától elválasztatván, az iskola rábjává, lett. A római Arkászoknak inkább társasági neveik mint munkáik vittak ki magoknak figyelmet. A génuai és milanói akademiáknak nem a költészet, hanem a tudományok körüli működéseik szerettek elismerést stb stb. S így amennyiben a társaságok a költészetre hatottak, e hatás a geniusnak nyugözésében nyilatkozáván inkább, mint támogatásában, a forma kiképzését sürgetvén főleg, míg a lényegre nézve hol ál elméletek pártoltattak, hol az utánczó lélek gerjesztetett föl inkább : káros volt. Dicséretes kivételt tesznek az akademiák történetében kétségkívül a Kisfaludy-Társaság s a Magyar Akademia, ez utolsó, amennyiben a széptudományokra is kiterjesztette gondjait. — Mindkettő buzdtások és jutalmak által nemcsak erőket költött, támogatott, érvényesített; amaz a széptani studiumokat, mikre nálunk oly nagy szükség volt és van, különösen élesztette, táplálta; s mert minden egyoldalú elfogultságtól és céhbéli nézetektől menten, nem csak a formát, hanem a valódi költői tartalmat mindenkor méltatták, csak hasznosak voltak : sőt azon szabad szellemnél fogva, mely lelkesíti, s mely nem az iskolának, hanem a tehetségnek hódol, mely soha sem ügyekezett a szabályt a genius fölébe emelni, hanem a kettőnek barátságos szövetségét eszközölése által közvetíteni : míg e szellem lelkesíti, feleslegesek soha, hasznosak mindig lesznek. E téren is tehát nem a társaságok eszméjében, hanem, hol azok vagy károsan, vagy nem hatnak, azok eljárásában a hiba.

X.

Értekezésem második részéhez értem. Mit tett a Magyar Akademia e századnegyed alatt, mint hatott avval amit tett, és avval ami volt? Tett-e mit kellett, s ha nem, miért? Mit várhatunk tőle, s mely feltételek alatt?

Részletekbe, az akademia történetébe, itt nem bocsát-

kozhatunk. Azokra hivatkozva, mik hivatalos és nem hivatalos úton, adatonként és átnézetileg, elmondattak, elég legyen a fő eredményeket érinteni. A nyelvtani correctio s a nyelvújítás az akademia tekintélye és működései által nyerték többé kérdésbe nem vett érvényöket. Nyelvészetünk forrásai megnyitása, s a nyelvhasonlításra adott lökések folytán philosophiai, történeti s hasonlító irányban új hódításokat tett. Szókincsünk, szótárai által nagyobb kiterjedésben megölön ismertetve, elterjesztve, gazdagítva. Szókötetstanunk megalkotva. A nyelvbeli előadás a gondjaival költött s a verseny által táplált figyelem folytán szabatosságban, tisztaságban, ízlésben hatalmasan gyarapodott. Az összes nyelvanyag minden oldalú megismertetésének a befejeztetéséhez közelítő nagy szótár által van megtörve az útja. Minden ami e nagy ágon az intézetten kívül is történt, ennek működéseiben lelte kiindulási pontját, vagy azokhoz csatlakozott, s töle nyerte avatatását.

Az így fölgerjesztett mozgalom egyes részekben idővel rohanóbbá lett, melyet az akademia nem gátolni, hanem a testület természetében fekvő conservatív iránya szerint szabályozni s mérséklenni igyekezett, de elfogadni nem idegenkedett, midőn azt a visszalépés veszedelme nélkül tehette. E sikerek s ez eljárás irodalmi történetünk tényeivé váltak, mik nem kevésbbé állanak azért, hogy zajgások közt ugyan, de mégis küzdés nélkül, s mintegy észrevétlenül létesültek. Bátoran mondhatjuk, hogy ily határozott, gazdag és jótékony eredményt nem mutat fel más akademia története valamely *nyelv* irányában; s az mutatja mindenek fölött, hogy ez intézvény szükséges volt, hogy feladását ismerte, ennek megoldásában helyes eszközökhöz nyúlt, s mindig közremunkálásával élve az összes közönségnek, „Győzzön a mi jobb“ vezérigéjéhez híven, inkább közvélemény fejlesztésére mint annak csinálására törekve, józan s a *nemzet szabad szellemét tisztelő tapintattal* járt el.

A szépirodalomban csak egy kört, a drámát, vette föl külön gondoskodása tárgyai közé. Nagy hajlam mutatkozott nála kezdetben a régi francia szabályosság felé, de itt is jókor győzött épen a nemzeti szelleme. Első kitézése a drámai

világirodalomból inkább irodalomtörténeti, mint gyakorlati álláspontra mutatnak; de Vörösmarty Csongor és Tündéjének megdicsérése és Várnászának megkoszorúzása már elvet fejezett ki, melynek, midőn e kérdés a magyar színészetnek fővárosainkban megállapodásra jutásával gyakorlativá lett, ha tán szerin túl is kedvezett, s implicite a színi hatásnak nagyobb tért vallott be a költői becsnél: kedvezett egyszersmind amaz intézet nagy közönségre kihatásának. Ha e szakban jutalmait fényes siker nem jutalmazta, az épen csak onnan lett, hogy testület abban nem alkothat, csak gerjeszthet, hogy drámaköltői kiválóbb szellemekkel nem találkozott, s hogy maga a színház minden erőket absorbeált közvetlen jutalmazásával, mely a közönség kedvező kijelentéseiben van. Az akadémiai drámai díjak ily viszonyok közt sikeretlenekül mutatkozván, meg lőnek szüntette; de épen e megszüntetés bizonyította azoknak jövődöbeli szükségét. A meddő hét évnél nem kellett volna elfojtani más hét termékeny év reményét. Legújabbann annak helyébe gr. Teleki József jutalma lépett, melynek azonban leendő irodalmi sikere nagy kérdés: miután ennek szerkezete elsőset ismét a színi hatásnak biztosít. Ha az akadémia a belső becsnek kíván tért nyitni a drámai formákban, sokkal nagyobb jutalmat kellend, de szigorúbb követelmények mellett, életbe léptetnie. — Többre tehető mit az akadémia a színügy körül a maga idejében a *nyelvre* nézve tett. Ez véghetetlenül el volt épen a színpadon hanyagolva. A repertorium nagyobb része színészek által gond nélkül, hibás nyelven, s nevezetes nyerseséggel fordítva; előadásközben az önkénytes, többnyire perc-sugalta változtatások sokszor elrontották azt is, mi a kéziratban tűrhető volt. Az akadémia egy drámai bizottmányt alkotott, mely az összes színházi könyvtárt átvizsgálta, a bármely tekintetben mellőzendő darabokat mellőzte; a többit kijavította, számos darabokat akadémiai költségen fordította, azoknak, sürgetései által, hű elmondást biztosított, s ekép nem csak gazdagította a darabkészletet, sőt egészen megújította, hanem correct és izletes nyelvezetet hozott be a színpadra, s mondjuk ki, részint ez *úton* is a *társas életbe*.

XI.

A tudomány hat osztályra volt szétdarabolva; s mindeknek három-három rendes tag adva — mert ezeken kívül a többi *négy-négy*, egy akadémia eszméjével homlokegyenest ellenkezőleg, vidéken *tartozott lakni!* s így a magyar akadémia, soha nem létezett példával, nem az egyesítést, hanem az elszórást képviselte, s ezek „a vidéki tagok“ ha néha otthon dolgoztak is, a társasági életet és munkásságot tekintve mintha nem is voltak volna! Ily eldarabolás, azon felül ily csekély személyzet, tette, hogy az osztályok csak a Névkönyvben léteztek, nem a valóságban; osztályi, azaz competens működés nem létesülhetett, sőt még eszméje is soká meg sem született. Minden, így a legkülönbözőbb elemekből álló, ülés tehát tudománykedvelők közönségéhez hasonlított inkább, mint akademiához. Minden másod embernek más-más szakja, szerelme, érdeke; egyik a másikat inkább mint társat vagy barátot, semmint szakembert ismerte; sőt a szakiség, minden kedvező körülmények hiányában, minden ágon jóformán ki sem fejlődhetett. Senkinek sem jutott eszébe szakjabeli dolgozattal öt más-szakbeli figyelmét leköthetni, egyik sem érezte magát e vegyületben otthonosnak, rokonnak a másikkal: s azért a tudományos értekezések, az otthoni szorgalom gyümölcsei — ó csoda! — sohasem olvastattak fel, hanem osztálytagnak adattak *otthoni elolvasásra!* A mi ezek ajánlatára az akadémia címe alatt az Évkönyvek vagy Tudománytárban kijött, azt ezeknek vevői, nem az akademikusok, olvasták — mert nem divat magyar tudósok és íróknál magyar könyvet venni vagy olvasni, — s így határozottan állítható, hogy a magyar olvasóközönség jobban ismerte akkor az akademikusokat és dolgozásaikat mint ezek egymást s egymás munkáit, nézeteit, sőt érdekeit! A heti ülések, másutt a válóságos literarium commercium, a tudományos okulás és eszmecsere fő vehiculumai, mint valamely részvényes társaság csupa administrationális tárgyakkal unatkoztak! Egy igénytelen tag többszöri indítványozás és küzdés után végre nagy nehezen kivihette a szék-

foglaló értekezések megállapítását, s ezek voltak az első akadémiai olvasások — természetesen a közüléseken kívül. Ismét évek múltak, míg ugyanazon tag, magán mozgásai és esdeklései után kivihette, hogy hely engedtetnék egyéb felolvasásoknak is; de mi nehéz volt ilyekre az osztálytagokat bírni, kik, mint ekkor lett észrevehető, tartózkodva álltak fel, félvén, nehogy unalmat okozzanak, s így társaiknak terhőkre legyenek, vagy épen balul ítéltesse meg, mintha „tanítani akarnák őket!“ Lesznek tán egykor memoírok, melyek e színterületi történetét az akademiának bővebben elbeszéljük; de ami hihetetlennek látszik most is már, az természetesnek fog találtatni, ha az akademiának e képzelhetőleg legrosszabb szerkezetét tekintetbe vesszük. Az előadások lassanként meg kezdtek honosulni, a buzgóbbak gyönyörködni bennök, az Értesítő egy keletkező belső életéről tudósítani az elszórt tagokat s a közönséget; a kényelmesek titkon átallani, mert lassanként a munkásság kezdett becsület adni egynek-másnak a csak szónoklók felett. De a tudomány ezekből is még kevés hasznót látott. A dolgozók t. i. vegyes gyülekezetet tartván szem előtt, általános figyelmet törekedtek nyerni, s így a specialitás, a vizsgálat, a nyers de termékeny anyag, szóval épen az akadémiai működés tárgyai — szorgalmasan kerültettek. Azalatt az indítványozó tovább ment; osztályonkénti működést kezdett pengetni, az osztályokon kívüli tagoknak (tiszt. és lev. tt.) osztályozását, s végre osztályüléseket: az eszme oly bátorinak s annyira az országos és fejedelmi helybén hagyással szentesített szabályokkal ellenkezőnek látszott, hogy az, az elnöki székből, nem minden élesség nélkül elutasították, emlékezetes jeléül azon, a törvényhez hű, ragaszkodásnak, mely e hűség felett magát a célt vala képes téveszteni. De most már a magán körökben minden alkalommal emlegetett eszme lassanként megérlelődött, 1844-ben négy „bizottmány“ alkottatott (1. nyelv, irodalom, széptudományok; 2. philosophiai s társadalmi tudományok; 3. történet; 4. mathem.- és term. tudományok), mely a jutalmak és választások ügyeit készítette elő; míg végre egy valóságos gyökeres reformjavaslat bizottmányi elkészítése, sőt kinyomatása következvén, 1845-ben az akadémia

megnyugtatóására reáállt az elnök, hogy az *osztályrendszer*, egész kiterjedésében, bár „még most csak kísérletképen,” életbe lépjen, s így végre az 1846-ki Névkönyvben az összes tagokat osztályozva, osztálygyűléseket szervezve, s az akademiát azon útra terelve látjuk, melyen a tudományok intensív kimiveléséről az *akademiában*, szó lehetett.

XII.

Ki kellett az akademia fejlődési történetére, habár csak kevés vonásokban, térnem, hogy okát mutassam fel annak, miért tett az, fenállása első három lustrumában kevesebbet, mint tehet vala, ha a társasági életbeni járatlanság, az országos törvényereűnek tartott, lehető legrosszabb szerkezet nem köti meg, mely helybeli s vidéki tagjaival, kis és nagy gyűléseivel az akkor virágzott megerendszernek volt inkább visszatükrözdése, és decentralisatio és dispersio inkább, mint, ami minden akademiai élet lüktetőpontja s lelke: centralisatio, egyesítés, társas munkásság, még pedig osztályos, tehát illetékes munkásság, mely maga nyújthat ily intézet felelősségének biztos alapot, s ennek folyományakép tekintélyt. Azonban nem volt az mégis meddő a tudományos élet felkölésében, s a korhoz képest nevezetes munkálatok előidézésében. A Tudománytár tizenegy év alatt nagy tömegét terjesztette a tudományos és irodalmi ismereteknek, s névszerint a nemzeti történetet számos becses adalékkal nevelte. Az Évkönyvek sok maradandó becsű dolgozatokat hoztak minden osztályból. Ezekkel, s a jutalmi által létesült pályamunkákkal, lényegesen előmozdította a tudományt; valamint nagy számával az általa előidézett eredeti és fordított munkáknak gazdagította az irodalmat; mind ezekkel pedig a tudományos előadás szabatos, tiszta és csínossá fejlődését oly meglepő szerencsével mozdította elő, hogy e részben az 1830. és 1848. év között egy pár ivadék előhaladása fekszik: mely annyi-
val szőlőbb tanúsága az intézvény köztünki hivatottságának, mert azon időben nyelvünk a tanodába még be nem, vagy csak alig, érkezett, s a nagy közönség, az írók nagyobb számával kor- és ösztönszerűleg egy egészen más mezőre, a

politikaira, vonatott, mely, ha az akademia nem létezik, minden egyéb irányt elnyelendett. E sikeres munkálkodás vetette meg alapját azon aránylag virágzó tudományos irodalomnak is, melynek jelenben nem örvendenünk nem lehet. Legsikeresebbnek a felelősség melletti *megbízás rendszere* mutatkozott. Ez úton munkált egykor a *játékszíni bizottmány*, mely feladását számos éven át, mint említettett, folytatá. Ezen az egykori *szótári bizottmány*, melynek „Zsebszótára“ alapja lett összes újabb kézi lexikographiáknak. Ez úton eszközöltetett *nyelvemlékek* gyűjtése és kiadása, s e munkálkodás egy percig sem szakadt félbe. Ez úton folyt tizenegy éven át a *Tudománytár*. Egy *törvénytudományi bizottmány*, mely törvényfordítási működéseit a Hármas-Törvénytörvény indította meg, csak az események kényszerűsége által szakasztott félbe munkáiban, miknek célja törvényeink helyes értelmezése s teljesb ismeretének elterjesztése volt. Ez úton készül, mint tudatik a *Nagy Szótár*, mely immár végéhez közelit. A legújabb időben a *Turcicák* lettek ily megbízás tárgyai, s e munkálkodások gyümölcsei már sajtó alatt vannak. Ezekhez járult legújabbán a *történelmi bizottmány*, melynek gondjaira a történeti kútfők — írók, okmánytárak, acták — kinyomozása és kiadása bízott, s mely ez irányban Történelmi Tárárt meg is indította. Fölélesztetett ismét a *nyelvtudományi bizottmány* is, mely egykor nyelvtani munkálatokat készített (Szókötetést, M. Nyelv Rendszerét, tanodai nyelvtanokat), s most amazoknak újradolgozásával foglaltos. Ily úton van kilátás a *haza természettudományi megismertetéséhez* stb stb.

XIII.

Mégis meg kell vallanunk, hogy a célelles szervezeten kívül — melynek hibáit csak akkor kezdte orvosolni az akademia, midőn belátta, hogy ha inkább rendszabásai szelleméhez mint betűjéhez tapad, azok határain belül is sok termékeny javításokat tehet — még két hatalmas ok gátolta nagyobb erő kifejtésében. Egy, s az első és fő, az *akademia felállítottát megelőző tudományos állásunk*. Másutt az egyetemek, sőt a középtanodák is adnak az akademiáknak tago-

kat; van tudós rend, melynek javából népesítik meg padjaikat. Nálunk *egy* az egyetem, s az nagy részben idegen volt a magyar irodalomtól; a középtanodák már a régi hagyományos tanrendszernél fogva nélkülözték a tudományos jelet; a protestáns collegiumok magyar tanárai, elborítva, elnyomva tantárgyaik sokaságától, nem vergődhettek azon színvonalra, melyre készségök képesítette, nem tehettek annyit szakjaikban magyar írásaik által, mennyit buzgóságuk kívánt volna. A magyar tudományos könyveknek, a közönség hiányzó tudományos neveltetésénél s az iskola idegenségénél fogva, kis számú vevőik voltak, mi új ok volt arra, hogy tudósaink az iskola nyelvén írt tankönyveken túl nem igen kísérelték meg erejüket. *Nem voltak tehát emberek* az osztályok oly fényes betöltésére, melyet egy országos intézet méltósága kívánt; legnagyobb nevei, Kazinczy és Kis, a Kisfaludyak és Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty, nem a szorosan vett tudományban voltak nagyok; míg legnemesb tudományos erői akkor vagy el voltak aggyva, vagy az akadémia első évtizedében haltak már el, vagy fiatalok, s magok is az akademiával párhuzamosan fejlődendők. Készületlen e szerint a közönség, az akadémia, a tudomány maga, mik másutt folytonos kölcsönhatásban támogatják egymást. Idő kellett tehát az intézetnek magának a kifejlődésre. Ezt annál inkább mondhatja el teljes őszinteséggel s pirulás nélkül az intézet egyik legrégebbi tagja, e sorok írója, mert nem az akadémia vétke, hogy épen csak olyan volt, milyen a nemzettől telt. De becsületére válik, hogy nevelte magát, nevelt másokat, nevelte a tudományt; s ha most, midőn már számos azóta kifejlődött jeles erő és érdemes férfiú áll kívülötte, azokkal nem töltötte be igen meggyérült rendeit, s így nem képviseli a magyar tudományosságot oly teljesen mint ennek mostani kiterjedése lehetiti és kívánja, azt ismét az országos változások által megcsökkenő ügyfolyam okozza. — Másik ok az *anyag*i erő *elégtelessége*. Az akadémiai budget legnagyobb tételét a rendes tagok fizetése tette. Ez merítette ki legjobb erőit. Könyvkiadásra kétezer forint szakasztatott ki, mi alig volt elég egy Évkönyv kiadására, annál kevésbé megbízás mellett készítendő munkákra; vizsgálatok, kísérletek, utazá-

sokra kevés, vagy semmi sem maradt. Jó remény fejében folytatott kiadásai tehát végre kényszerítették e részben megállapodni, s minél nyomósabban foly, kivált mióta ülései (1850 közepén) ismét megindultak, az intensív munkálkodás, annál kevésbé van módjában kiadások által kihatni. A régi terheket rója le most. Vagy a rendestagi rendszernek kell változnia, mi lassu orvoslás, mert a változtatás visszahatóvá nem tétethetik; vagy újabb, az eddigiekkel hason nagyságú áldozatoknak kell hozatni a hazafiak által, mi bajjal várható; vagy egyes vállalatok fedezésére minden jó érzésű tehetősnek részvétele előleg biztosítandó, mi rendszernek szokatlan, de ha minden jelek nem csálnak, nagy jövődöt ígér.

XIX.

Az első kellék tehát *nagyobb pénzerő előteremtése*, mely nélkül tervelt vállalatai eszközzésbe nem vétethetnek, s kész és készülő munkái világot nem láthatnak; más: *az akadémiai személyzetnek új erőkkkel nevelése*. Nyolc év, amióta t. i. a választások felfüggedtek, ötvennél több tagjától fosztotta meg az akademiát; ellenben e nyolc év nem csak kapacitásokat, hanem kitünőségeket is adott a magyar tudománynak, s részben ép a legelhagyatottabb szakban, a természeti tudományokéban — kiktől nagyrészből tételeztetik fel az intézet megújíttatása. Mindkettő az új sanctiótól várható, mely — ha ohajtásaink és reményeink nem csálnak — küszöb előtt van. El nem maradhat ez egy oly intézvénytől, mely nélkül a magyar művelődés eszközeinek gépezete csonka; s annál inkább nem, mert ez ország *magyar műveltség nélkül* be nem töltheti hívatását, mely a közbírodalom szellemi és anyagi érdekeihez terjedelme, földrajzi fekvése *s lakóinak természeti adományai arányában* járulni. De legyen meg ez; a teendői s működési formái körül tisztába jött intézet, buzdító létezése, segedelmzései, eszközzései, önmunkái, végre erkölcsi és anyagi jutalmi által leghathatósb fejlesztője lesz a magyar faj között a tudományos szellemnek, terjesztője az ismereteknek, s közvetítője a nyugat nagy haladásainak — Quod faxit Deus!

MÁSODIK CIKK.

1858.

I.

Végre valahára kezeink közt az új törvény, elterjedve hivatalos nyomtatványok ¹⁾ s hírlapok által.

Visszaérkezett tehát a viharok tengeréről mentő révébe a hajó, melyre jámbor apáink a nemzeti miveltség kincseit bízták, hogy azokat a haza minden erein át elterjessze; s visszaérkezett épségben; fenleng régi lobogója most is, a szeretet, becsületesség és remény színeivel intve, hogy hű maradjon általok példázott jelleméhez: hazaszeretetéhez, fejedlem iránti kötelmeihez, és Istenhez, a fennmaradás reménye fentartójához, betöltőjéhez.

II.

Az új törvény felett elmélkedők figyelmét a kormány irányábani állás s a szervezet változásai vonják leginkább magokra. Lássuk legelőbb is emezeket.

Az első s leglényegesebb javítás az *osztályok emancipációja* az ideiglenesen „kísérletkép“ behozott *osztályrendszer* törvényesítése által.

Egy tudományos akadémia lényege *szakférfiak egyesülésében* áll. A magyar akadémia első szerkezete, mint láttuk, a szaki illetékesség helyett az ellenkezőt, a műkedvelői illetéktelenséget, törvényesítette. *Hat* osztályt állítván fel, melyek *minden* tárgy felett *közösen* határoztak, minden tudományos kérdés felett *egy* illetékes osztály, és még öt más, *tehát* illetéktelen, határozott. A tagválasztások, melytől az egész testület tudományos tartalma, ereje s tekintélye függ, így vegyes gyülekezet által minden megszorítás nélkül végeztetvén, a legnagyobb engedékenységgel kezeltettek. Elég volt, hogy valaki író s tisztességes egyéniség legyen: ha találkoz-

¹⁾ Az Új M. Muzeum olvasói a tavali folyam XI. füzetével vették.

tak barátjai, kik lelkesen sürgették megtiszteltetését, annál könnyebben nyert többséget, mert munkái, munkálkodásai *becse*, *tudományos* álláspontja, hivatása, soha tanácskozás tárgyaivá nem lettek: úgy híven a nagy gyűlés, mely mellett volt mind a kezdeményezés, mind az eldöntés, hogy kényes, gyakran sujtó eljárás volna az írók érdemének bírálgatása — ily népes testület ülésében. S így, minden egyes esetben a *competens* osztály mint *fractio* elenyészvén az elenében álló öt más osztály mellett, gyakran történt hogy az osztálybeliek *nem*-jei irányában a *nem-osztálybeliek* sokkal nagyobb száma, nem bírálhatván meg az illetőt, az emberi természettel rendszerint járó engedékenységet gyakorolva *igen*-jét adta. Ez úton nem igen történt ugyan, hogy érdemes férfiú kimaradjon *), de annál többször vétettek fel olyak, kik az akadémiai álláspont fogalmára fel nem emelkedtek. Képzeltető: az ily elemekből szerkesztett testületben mely nehezen fejlődhetett ki ama komoly, szigorú, egyedül a tudományok *előbbvitelére* és gazdagítására irányozva lenni kellett szellem, mely egyedül képesít ily intézetet külön célja valószínűsítésére: aminek a közönségre nézve leginkább szembeötlő következménye nem csak a nagy jutalmak odaítélésében, de még az osztályi pályázatok megbírálásában is nyilatkozott, mely, valljuk ki, nem mindig felelvén meg az igazságnak, a jutalmazások erkölcsi becsét leszállította. Így történt, hogy a nagy közönség előtt is sem személyzetével, melybe sok középserű elem jutott, sem testületi tetteivel, mikhez gyakran kétség, sőt tagadás is fért, az akadémia nem vihatta ki magának azon tekintélyt, melyre számíthatott volna hivatásánál, országos állásánál, sőt azon értelmiségi öszvegnél fogva is, mely benne egyesült, de nem mindig juthatott érvényre —, s mely tekintély nélkül még a valódi, a jelentős érdem mérlegébe sem vethette a kellő erkölcsi súlyt.

*) Talán az *egy* Fejér György, kinek kissé nehéz s amalgamálódni nem tudó természete miatt, midőn szavazás alá került, még a jelen volt kath. egyházbeli tagok voksai sem jutottak mind, holott az ő készsége és érdemeinek súlya előtt minden más tekintetnek el kellett volna nemúlnia.

De maga az *akadémiai szaki munkálkodás* sem indulhatt meg. Érintettem elmélkedéseim I. cikkében (XI.), mely zsibbasztólag hatott minden egyes erőre azon érzés, melyet műkedvelők gyülekezete támaszt a szakemberben — mert egyéb volt-e minden öt osztály a hatodiknak irányában? — mint nem számíthatott a tudományos *részlet és vizsgálat* a nemszakemberek részvételére, sőt csak méltánylására is, s hogy ezért az akadémia ülései nem is a tudományos közlekedés és eszmecsere mediumai voltak, hanem inkább egy magányos, és működései fölött intézkedő administratív testület tanácskozásai. Másfelül a közönség sem nyújtván érdekeltség által kárpótlást, még kevesebbé buzditást: csoda-e ha az akadémia életének első tizede önmunkásságban oly meddő vala, s hatást, a nyelv körén kívül, inkább az által gyakorlott amit tétetett, mint az által amit tett?

Jobbra kezdett fordulni ez állapot 1840 óta a tudományos előadások behozásával; de határozottan *akadémiai* szellem csak az osztályok ülésbeli különválása óta (1844) kezdett fejlődni. A választások, mik eleinte úgy szólván rögtönözve voltak — mert a felekezeti conferentiák részben pótlották ugyan a szükséges készületeket, de részben, épen mert felekezetiiek voltak, nem mindig jártak el független motívumok szerint — motivált ajánlások által kezdtek némileg szabályoztatni, s nagy-későn nyerték el e részben az osztályok, mint olyanok, a kellő befolyást, a nekik kizárólag megadott javaslati jog által. A nagy gyűlés t. i. csak az osztályok által javaslatba hozottak közül választhatott, azaz *vétője* volt, de nem tukmálhatott többé reájok tagokat, kik általok egyelőre már elfogadva, mert kitűzve, ne lettek voltak. Ezen intézkedés, valljuk meg, ha a „Rendszabások“ betűjébe nem ütközött is, bele ütközött azok szellemébe, mely amazok általánossága szerint minden hatóságot, minden végező erőt, *megszorítás nélkül*, a nagy gyűlésre ruházott; de lényeges javítás, sőt a javítások alphája volt, mert az osztályok emancipációjának kezdetévé lett. Az ekkép történetileg kifejtett *új jog* erkölcsileg egyszersmind felelőssé tette az osztályokat tetteikért. A régi nagy gyűlés is felelős volt ugyan implicate, de itt minden szavazó tagot az öszves tag

test felelősségének 25 vagy 30-ad része illette csak, s ez egyéni felelősség-részecske öt esetben (a tagra nézve idegen osztályok ügyében) nem tudományos meggyőződése, hanem lelkismerete rovására esvén, kiszámíthatatlan kicsinynyé és szinte formulázhatatlanná enyészett, s e felelősségi részlet is ki irányában létezett, amennyiben létezett? a láthatatlan közönség irányában! — míg az osztályban, mely ritkán állt 6—7 szavazó tagból, minden egyes tagra nagy súlylyal nehezedett e felelősség, s nem csak a közönség hanem az akadémia irányában, s nem csak a személy hanem a tudomány irányában is. Képzeltető-e, hogy, például, a természettudományi osztály oly kevéssé becsülje a maga tekintetét s a belátása iránti bizodalmat, hogy oly férfiút ajánljon a maga kebelébe tagúl, ki addig talán csak compilált, s nem adta egyszersmind jelét annak, hogy szaki alapos tudományyal bír, hogy annak körét tágítani képes, hogy az osztályba jutván, ennek lényeges segedelmére válni, terheiben osztozhatni, tekintetét nevelhetni fogja? Itt is — mert emberek maradunk — képzeltető a doctrinális felekezetesség, mely kétség kívül káros; de ahol ez elismerendő képességgel vagy épen érdemmel találkozik, annál kevesebb érvényesítheti magát soká, mert az osztályi tanácskozások szükségkép részletes motívumok körül forognak, s ama szinte fejenkénti felelősség az önzésnek még a színét is kényszeríti kerülniök.

E lényeges javítást követte a nagy jutalom *osztályonkénti* odaitélése, mely részben, úgy a jutalomkérdések kitűzése, a pályairatok koszorúzása, mint általán minden szakbeli munkálatok elhatározásában az osztályoknak adatott meg a mértékadó javaslati jog. S valamint a választások ez időtől fogva szigorúbbak, úgy minden egyéb eljárás is okszerűbb lett. Ha még is az akadémia tekintete nem e javítások arányában emelkedett, az a régi eljárásoknak rögtön el nem törölhető következményeiben, másfelül a pénzerőnek nem a tudományok növekedő szükségeivel gyarapodásában, sőt a múlt idő terhei lerovása által csökkentében, s végre az országos ügyekkel mind inkább és mohóbban foglalkozó közfigyelem előtt a tudományos érdek háttérbe lépésében kereendő. De a kétségtelenül emelkedésnek indúlt akadémiai

szellem és munkásság az akadémia harmadik tizedében oly örvendetes lendületet mutatott, s abban oly hathatósan folytatta pályáját, hogy dacára annak, miszerint anyagi erői csak most kezdtek ismét a múltnak bonyodalmaiból kibontakozni, míg másfelül az utolsó tíz év alatt *nyolcvannál* több taggal fogyott meg, új erőkkkel pedig meg nem ujíthatta magát: mégis az *osztályrendszer* áldásai kétségbe többé nem vonhatók, s eredményei az első évtized arányos eredménytelenségét határozottan a hibás szervezetre hárítják.

III.

S ez osztályrendszer az új Alapszabályok által törvénynyé emeltetett.

Mindenek előtt a 12. §. az *öszves* akademiát osztályozza, tehát a tiszteleti és levelező tagokat is, míg a régi Rendszabások (17. §.) csak a rendes tagokat. Ez által az új Alapszabályzat a tiszteleti és levelező tagok minősítési fő alapjául a szakbeliséget állítja fel.

Továbbá a 45. 46. §§. törvényesítik és rendszerezik a tetteleg megindított *osztályüléseket*, oda utasítva nem csak a tudományos előadásokat, értekeződést, beküldött dolgozatok s egyéb közlemények felolvasását, hanem a szakbeli indítványok tárgyalását, a vállalatok feletti tanácskozást, az öszves jutalomügyet, s így mindent, mit az 1—8. §§. az akadémia foglalatosságaiul tűznek ki, végre a választások előkészületeit is.

Mind ezek körül semmi sincs a havonként tartandó *öszves üléseknek* fentartva (49. §.) mint az akadémiai ünnepélyes actusokon — gyász- és emlékbeszédeken — kívül: a jegyzőkönyvek olvasása, s így az osztályi működésekre felügyelés; ezek határozatai sanctiója, tudnivalókép csak az akadémia működési rendszerébe beilleszkedésök s az anyagi erők igénybe-vétele szempontjából; az öszves akademiát illető indítványok, a vállalatok, könyvkiadások, némely nem a nagy gyűléshez kötött jutalmazások, s minden az igazgatóság intézkedését kívánó dolgok, saját intézetei kormányozása, más testületek iránti viszonyainak intézése stb.

A nagy gyűlés hatósága pedig (51. §.), szinte az osztályok javaslatai nyomán, a tagok választása s ajánlására (főkörmányzói megerősítés s illetőleg kinevezés alá) s a jutalmi ügy vég eldöntésére — azaz józanul magyarázva a szabályt: a motívumok megítélésére — van szorítva. A dolog természeténél fogva oly organicus intézkedések, melyek e két ügygyel összefüggenek, szinte ide sorolandók.

Ezek szerint tehát a *szaki illetőség* fonala végig vonúl az egész reformon, míg az öszves akademia egysége és tekintete a szakok közti helyes arány, az érdekek öszhangzása, s a szabályok hű megőrzése a kölcsönös ellenőrzés által biztosítva, s viszont az osztályok actusai az öszves akademia hozzájuk járulása által szentesítve s magasb tekintetre emelve vannak.

S íme ez az első, s leglényegeseb nyeresemény, melyet az új szabályok hoztak.

TÖRTÉNELMI ADATOK

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

VII.

ECSEDI BÁTHORI ISTVÁN EMLÉKEZETE 1586-ból.

Ecsedi *Báthori István* a Báthoriak között első vala, aki a római vallást elhagyván, a vallásbeli reformációnak Magyarországon egyik fő gyarapítója lett, a miről *Fegyverneki L. Izsák* következő című munkájának ajánlólevelében bizonyosságot teszen:

„Enchiridii Locorum communium Theologicorum, Rerum, Exemplorum, atque Phrasium sacrarum; ex Aug. Marlorati Thesauro, et Christ: Obenheimii Promptuario, ab *Isaaco L. Fegyvernekino*, Ungaro collecti. Editio tertia. Accessit Gemula Partitionum Theologicarum auctore Amando Polano. Basileae“. — Esztendőszám nélkül, nyolcadrétben 655 lap.

*) Közli Vass József kolosvári tanár, könyvtárnok s m. ak. lt. Szerk.

Fegyverneki L. Izsák e munkáját fen említett: „*Stephano de Báthor*, Comiti Comitatum Zathmár, et Zabolch, Domino in Varano, Etsed, Fuzeer, Onad etc.“ ajánlván, discséretére ezeket írja: Laudanda imprimis insignis tua, Spectabilis, ac Magnifice Domine Patrone benignissime pietas, et zelus, quo erga ecclesiam, et ejus cives juvandos, et ornandos flagras incredibili, ac in hac etiam infelici patriae sorte, in quam miserabili, et pene deploranda rerum Ungaricarum facta conversione, justissimo Dei judicio detrusa est, nullis comparcis sumptibus, viros doctos, quos in ditione tua habes non paucos, singulari nihilominus prosequens amore, liberaliter eos foves, patrocínio tueris, et infinitis propemodum beneficiis cumulas. Ac non possum non deprædicare hoc loco summam tuam felicitatem, Maecenas liberalissime, nec possum committere, quin beatum te prae aliis judicem: *Contigit enim tibi, in vera salutis via sancte et feliciter ingredienda, et constantissime persequenda* uti summi illius Theologi, exactæque prudentiæ laude insignis viri *Francisci Ceglédii* (*Ceglédi*) opera et consilio, quem tibi, ob insignem eruditionem, vitæ inculpatæ sanctimoniam, judicii maturitatem, summam prudentiam, aliasque dotes quam plurimas a sacris concionibus, et intimis consiliis prae aliis delegisti. Dignus profecto is est, qui prudenti, et provido patri-familias e thesauro suo vetera et nova proferenti comparetur. Neque minori vehendum laude est, quod minime conquieveris, donec incomparabilem illum, excellentique eruditione virum *Michaelem Parium*, honestissima oblata conditione, et amplissimis propositis redditibus, ad gubernacula ecclesiæ in tua ditione regenda collocares. Sed nequid ad summam eximiae liberalitatis, et pietatis laudem reliqui faceres, ex *schola Patachina* (*Sáros-Patakiensi*), cui regendæ tunc duo insignes viri de re quidem literaria praeclare meriti, tibi vero ob eruditionem, et doctrinam singularem gratissimi, *Georgius Caesar* (*Császár*) Cassovius, et *Matthias Thoraconymus* praeceptores mei summa observantia colendi, laudabiliter praeerant, me, tanto licet indignum patrocínio, *Lucam Kotskium* a pietatis, et eruditionis laude commendatissimum virum, liberali oblato stipendio evocasti, et ad peregrinationem Ger-

manicam suscipiendam, et perficiendam liberalissime instruxisti.“

De érdekes az is, amit ugyan ezen könyvnek kiadásakor basileai könyvnyomtató *Grynaeus János Jakab* említett Báthori Istvánhoz intézett, és e könyv elejére nyomtatott ajánlólevélben irt, melynek szavai ezek : „Magnanime Heros, quum tam auspicata fuerit editio prima librorum theologico-rum, quos fortissimae gentis vestrae viri quidam pii, et eruditi mihi paucis abhinc annis evulgandos crediderunt, ut post tertio editos *Stephani Szegedini* „Locos Communes theologicos“ etiam hoc enchiridion theologicum (cui partitionum theologicarum a Polano nostro erudite conscriptarum emblema adjunxi) typographo reducere placuerit : visum mihi est ad T. C. orationem instituere, eique velut non Fegvernekini tantum, aliorumque pie docentium patrono, sed etiam laudatissimo ecclesiae in illis regionibus nutricio paucis indicare, quo animo sim erga orthodoxas ecclesias quae sunt in *Ungaria et Transsylvania*. — Ut magno mihi dolori fuit, quod intellexi, non paucos pietate et doctrina praestantes pastores, et doctores, magno quidem suo bono, sed difficilibus et necessariis ecclesiae temporibus hac vita apud vos esse defunctos, et perpetuis immanium hostium incursionibus vestras regiones infestatas fuisse, sic majori mihi solatio fuit, quod intellexi T. C. divinitus excitatam non modo forti dextra tueri patriam, sed etiam veram religionem constanter et sincere amplecti, et profiteri, et ecclesiarum ex praescripto verbi Dei reformatarum, ac pie in iisdem docentium patronum benignissimum praestare Pie hac vita defunctis quibusdam ecclesiarum vestrarum pastoribus, et doctoribus sunt hoc tempore et Heydelbergae, et Vitebergae Ungari, et Transsylvani Theologiae candidati, quorum aliqui faciunt, ut gratuler ecclesiae in vestris regionibus Ad tuam Illustrissime Domine Comes clementiam nunc venio, eamque illa, qua decet cum veneratione etiam atque etiam oro, ut pergat agere nutricium ecclesiarum recte sentientium, et patronum pietatis doctrinam recte docentium, et discentium.“

VIII.

DRASKOVICS JÁNOS ÉS NEJÉNEK EMLÉKEZETÖK 1610-ből.

Magyar asszonyaink valamint jelenkorunkban a szép-literatúra és komolyabb foglalatosság iránt buzgalmuknak számos jeleit adták, úgy hasonló vonszalmukról a múlt századokban is nem kevés számú tanuságot tettek. — Ennek most példáját hozzuk elő, midőn *Istváni Éváról* emlékszünk, kinek férje *Draskovics János* 1610-ben következő című munkáját ajánlotta :

„Horologii Principum Azaz : Az Fejedelmek óráinak második könyve. Elsőbe az böcsülletes Gvevara Antaltul, Accitaniai Püspöktül, az Eotődik Károly Császárnak Tanacsatul, Udvari Praedicatoratul, es Historicusatul Spaniol nyelven irattatott. Mostan penigh az Tekintetes és Nagyságos *Draskovith János*, az Hatalmas második Rudolphus Római Csaszarnak etc. Magyarországbán fő Tarnok mestere, Tanacsá es Komornikia által uyonnan Magyar nyelvre fordittatot. Melybe szep es gyönyörűséghez historiák, annak fölötté jeles tanuságok, ekes intesek foglaltatnak, mikeppen kellessek az Fejedelmeknek, es fő Vraknak az szent hazassagba, es az ő magzattyoknak fel nevelekben magokat viselniék. Greczben Nyomtatta Widmanstradius Giörgy. 1610 esztendőben.“ — Negyedrétkben.

A címlap után következik :

„In Librum secundum horologii Principum, Spectabilis ac Magnifici Domini D. *Joannis Draskovith de Trakostain* etc. opera et studio e Latina in Ungaricam lingvam conversum *Nikolai Draskovith F.* (filii) in Academ. Graec. Rhet. Stud. Epigramma.“

Ez után pedig jön *Draskovics János* ajánlólevele nője *Istváni Évához*, melynek érdekesebb sorai ezek : „Ez elmúlt esztendőkbén mikoron néminemű nagy dolgaim miatt Prágába kelletett volna mennem, és ott tovább kellett volna mulatnam, hogy sem mint gondoltam volna, egy bizonyos könyvet vevék kezembe, hogy mikor egyéb dolgaimtól érkezném, tisztelegés mulatságnak okáért néha olvasgatnám, és az időt an-

nak olvasásában könnyebben mulatnám el. Azt pedig egy Gvevara Antal nevű főember. Károly Császárhoz a fejedelmek tisztirúl írta volt Ezt azért a könyvet mikor Prágában létemkor forgatni kezdettem volna, gyönyörűséggel kezdém olvasni, mivelhogy a fejedelmeket, és a fejedelmek után való urakat és főembereket nem csak eszes és bölcs intésekkel oktatja vala az ő tisztöknek dicsérettel való viselésére, hanem annak fölötté sok régi historiákból vett jeles példákkal is láttatik vala őket inteni Három részre vagyon pedig az egész könyv szakaszta, és jöllehet igen méltó volna, hogy ezek közül mindenik magyar nyelvre fordíttatnék ¹⁾ és minden főembertől szorgalmasan olvastatnék, de mindazáltal mivelhogy az első és a harmadik könyvecske legfőképpen csak a fejedelmek dicsíretes magok viselésökről, és birodalmuknak jó rendéről iratott, én azokat elhagyván, *kiváltképpen a te kedvedért*, és az én te hozzád való szeretetemért csak a második könyvecskét fordítom magyarul, a melyben e könyviró ember legfőképpen a szent házasságbeli embereknek tisztöket írja le, és sok szép jeles tanuságok, és példák által arra tanítja őket, miképpen kellessék dicsíretesen gondját viselniük Ezt pedig nem azért cselekedtem, hogy azt itélném, hogy te efféle oktatás nélkül fölöttébb szűkölködnél, mert Istennek neve dicsértessék, a te állapotod szerint ez ideig úgy viselted magadot a házasságnak rendében, hogy én is szabadon megelegedhetem a te tökéletes jámbor erkölcsöddel, és egyebek is, a kik tégedet ösmernek, könnyen eszökbe vehették, hogy te amaz jámbor, és tekintetes főurnak *Istvánfi Miklósnak*, a ki mostan a mi nyomorúlt országunkbeli urakat mind hosszú ideiglen való élésével, s mind pedig tudományival meghaladja, nem csak dicsíretes oskolájában nevelkedtél, hanem annak fölötté ugyan igaz véréből is származtál. ²⁾

¹⁾ E munkának első, és harmadik részét idősb Rákóczi György rendelkezéséből 1628-ban magyarra fordította Prágai András. — Lásd alább a következő című cikkelyt: „Nemzetéről való panasza Prágai Andrásnak. 1628.“

²⁾ Bizonyos tehát, hogy Istvánfi Éva Draskovics Jánosné, történetírónk Istvánfi Miklósnak leánya volt.

Hogy pedig mind te magad, s mind egyebek, akik a könyvet fogják olvasni, jobb kedvvel, és nagyobb gyönyörűséggel olvashassák, és könnyebben meg is érthessék azokat a dolgokat, amelyek e könyvecskébe be vannak írva, a könyv elején rövid sommába a régi historiákból leirom annak a Marcus Aurelius császárnak életét, a kinek dicséretes erkölcséhez, és csudálatos jó maga viseletéhez akarja a könyvíró ember a mostani keresztyén fejedelmeket és urakat szabnia. Azt ítélem, hogy örömesben fogod olvasni, ha valamennyire megősmérheted azt a jeles császárt, minémű drágalatos fejedelem lett légyen, a ki felől e könyvecskében ily gyakorta, ily dicséretes emlékezet vagyon. . . . Irtam Komáromban, gyümölcsoltó boldogasszony-nap tájban. 1610 esztendőben.

Gvevárának e munkája nem valami könnyen írt és olvasható szerelmes regény, hanem igen is komoly tárgyú; — ha tehát Istvánfi Éva annak olvasásában gyönyörködött, úgy az tanubizonysága annak, hogy már hajdani magyar asszonyaink is a komolyabb műveltségtől s időtöltéstől nem irtóztak *).

IX.

ID. RÁKÓCI GYÖRGY EMLÉKEZETE 1627-ből.

Salanki György 1627-ben : „Az Tekintetes és Nagyságos úrnak *Rákóci Györgynek*, Borsod vármegye ispánjának

*) Hogy egyébiránt magyar asszonyainknak 1610-nél sokkal előbb is, de sőt külföldiek által is, könyvek ajánlottak, annak bizonyágául szolgál egy 1550. *Zécsi Margitnak* ajánlott könyv, melynek címe :

„Ein seltzam warhaftig geschicht, von einer Mitburgerin zu Wienn, welche bey vier jaren ein tod Kindt im leib tragen, das nachmals jm 1549 Jar den 10 Novembris vor jr durch den leib geschnitten worden, unnd sy durch die gnad Gottes bey leben blieben, verhaitt, und gesundt worden ist. Der warhait zu dienst, und dem weiblichen geschlecht zu trost. Durch Doctor Mathiam Cornax zu Wienn eet. beschriben. Gedruckt zu Wienn in Osterreich durch Hansen Khol. In verlegung des erbern Urban Alantsee Burger zu Wienn.“ Esztendőszám nélkül, negyedréten. A második lapon az ajánlólevél így kezdődik : „Der Wolgebornen Frawen frawen *Margaretten* Gräfin zu Salm und Neuburgk am In, Gebornen *Zetschi* zu Ober Limbach.“ — Az ajánló pedig volt : „Mathias Cornax, Röm : Khü : May : bestelter leibarzt.“

etc. Makovica, Szerencs, Onad, Lednice, Sárospatak, Sárosvárnak örökös urának" ajánlotta volt ily című munkáját :

"Rotterodami Rézmánnak *) az keresztényen viseles könyvecskéie, Mellyet mostan uyonnan Deakbul Magiarrá fordítottot, es hazaiához valo szeretetibül közönségesse töt *Salánki György*. Lugdunomban. Nyomtatta Wourdain János. 1627 esztendőben." — Tizennyolcadrétben, 314 lap.

Az ajánlólevélben Salánki György idősb Rákóci Györgynek, aki akkor még nem vala erdélyi fejedelem, a széptudományok iránti érdemeiről így emlékszik : „Tudván . . . mely szorgalmatosan gyakorolja Nagyságod magát e világi vitézség felett a keresztényi viadalban, nem illetlen dolgot láttatom cselekedni, ha a Nagyságod fegyvertartó házában e kisdéd *hangzart* (így!) azon földről, ahonnét authora való volna, küldeném. Hivott egyfelől engemet erre a Nagyságod kegyes indulatja, és annyéval inkább bátorított, menyivel nyilvánban volt nálam a *Nagyságod hasznos, és kívánatos rendelése* (Óh örök emlékezetre méltó cselekedet!) ho-

*) „Erasmusnak“ régi magyar neve „*Rézmány*“. Lásd a következő című könyvet :

„Magyarok Krónikája. Mely befoglal M.C.XCVI. Esztendőket. Avagy Christus születésének 268—1464. Esztendei alatt lett dolgait a Magyaroknak : Melyet Chronologice, azaz : Christus Urunk Esztendeinek folyása szerint illendő rövid formában csinált, és ki-bocsátott *Lisznai K. Pál* Debreceni Schola Mester. Debrecenben. Nyomtattott Kassai Pál által. M.DC.XCII. Esztendőben.“ Nyolcadrétben, 338 l.

E könyvnek harmadik lapján olvasható :

„Férfiaknak és Asszonyi-állatoknak régi Magyar nevek, melyeket tetszék itt deák és magyar nyelven kiadnom :“

„Férfiaknak nevek.“

Gervasius—Gyárfás

Sauratius—Szoráth.

Erasmus—Rézmány.

Gerardus—Gellért.

Chylianus—Gilyén.

Hieronymus—Oremus.

Vitalius—Vitélyos.

Valter—Volter.

Pancratius—Pongrác.

lott neminemű könyveknek fordítását személyekre mintegy elosztotta legyen)*. Tudniaillik, hogy semmi út ne találtatnék, melyen Nagyságod az Isten anyaszentegyházának épületére, és a republikának boldogítására (mely ha valahol, bizony e mi hazánkban kívántatik együtt) nem vigyázna. Ösztönezett másfelől a háládatosságnak sarkantyuja is holott immár negyedik esztendeje hogy a Nagyságod beneficiáriusi lajstromába, méltatlanságomra képest, nevemet feliratván, e nevezetes belgiumi akademiákban tanulásnak okáért mulatok, és a Nagyságod kegyes gondviselése mellett fogyatkozás nélkül élek Irtam Lugdunumban 1627 esztendőben, sz. György havának első napján.“

Theodorus - Tivadár.

Marcus — Markó.

Jodocus — Józsa.

Dominicus — Damakos.

Origenes — Orgovány.

Alexis — Elek.

Wolphgangus — Farkas.

Vitus — Viddi.

Casimirus — Kozma, Cosma.

Acatius — Ákos.

Calmannus — Kálmány.

Athilla, Athylla — Ethèle.

Andreas — Endre.

„Asszonyoknak nevék.“

„Veronica — Vernyike.

Anastasia — Neste Asszony.

Apolonia — Apalin.

Petronica — Petro Asszony.

Potentia — Potinca.

Helena — Ilona.

Frusina — Frus Asszony.

Euphrosina, Euphrosine — Frus, vagy Fros Asszony.

Dorothea — Dorottya.

Ursula — Orsolya.

Agata — Angalit.

*) Így p. o. megparancsolá 1628-ban idősb Rákóczi György Prágai Andrásnak, hogy Gvevara Antal „Horologium Principum“ című munkáját magyar nyelvre fordítsa.

CLASSICA LITERATURA.

HERO ÉS LEANDER SZERELMEIK.

MUSAEUS KÖLTEMÉNYE

PÉCSI ISTVÁNTÓL.

Mondd el o istennő, titkos szerelem tanu mécsét,
S azt, ki arájához tengert átúszt a nagy éjjel,
Összejövésöket is, melyet nem lát a hajnal;
Sestost és Abüdoszt, s Hero titkos lakodalmát.

Úszva Leandert már látom mécsére tekintve,
Mely Kütherének volt hímöklámpájaul ottfenn,
És Hero nászát díszíté éjjeli fénynyel;
Mit szerelemjeleül Zeusnek föl kell vala vinni,
Éjjeli tiszte után a több csillagseregekhez,
S hívnia azt „mátkák szerelem szép csillaga“ névvel,
Mert e gyötrelmes szerelemben társ vala ő is,
És amaz álmatlan násznak fényhírnöke éjjel;
Míg nem irigy szélvész lángját elfűta dühössen.

Ámde beszéld el hát nékem, hogy mint leve vége,
A kialutt mécsnek, s mint halt meg véle Leander.

Sestos és Abüdos közel a tengervize partján
Szemközt egymással két város, melybe nyilából
Mindkettőbe Eros belőtt, felvonva idegjét
Egy ifjú és szűz szívét égetve. Nevők volt
A szép Leander, s gyönyörű Hero, hajadonlány,
Ez Sestosba' lakott, de amaz laka volt Abüdosban.
Bájos csillagok ők mindketten városaikban,
És ha te majd átmegy egyszer Sestosba, evezve,
Nézd meg azon tornyot, hol hajdan állt vala Hero,
Mécsét tartva kezén, s a magasba vezette Leandert.
Ó Abüdosnak nézzed meg zuhogó szorosát is,
Mely Leandernek most is gyászolja szerelmét.

Ámde Abüdosban lakván ez, mint szereté meg
Herót, és ő is szerelemre hevüle iránta?

A gyönyörű Hero, híresneves ágbul eredvén,
Aphroditének volt papnéja, kerülve menyekzöt,
A tenger partján lakozott távol szülejétől,
Egy másik Küpris, tisztán és szűzi szemérmel.
Nem jöve ő soha is nőekkel társas viszonyokba,
Ifju korának szép táncát ellejteni sem ment,
Női irigységet tova távoztatni akarván,

Mert irigyek szoktak szépségért lennie a nők.
 Am engesztelvén mindig Kütheré Aphrodütét,
 Ő fia Erosnak gyakran vitt áldozatot fel,
 Mennyei anyjával, mert félt lángzó idegétől.
 Így se kerülé el tűzhenmártott nyila élet.

Népies ünnepe hogy Küprisnek is eljöve, melyet
 Bájos Adónissal Sestosban nékie álltek,
 Nagy csapatokban jött a népség erre a napra,
 Akik tengerölelt helyeken szomszédba lakának,
 Hämonián mások, némely Küpros szigetében.
 Akkor nem maradtott egy nő otthon Kütherében,
 Sem ki Libánosnak szagokat lehelő tetején lejt,
 Sem Phrügiából, sem polgár szomszéd Abüdosból.
 És egy lányyszerető ifjú sem; mert oda ők el-
 Mennek, ahol hírét hallják meg az ünnepi napnak,
 És nem is annyira ők áldozni a mennyeiknek,
 Mint odagyűlt lányok szépsége miatt, sietének.

Ahogy az istennő házában fölmene Heró,
 Arcaitól kellemesügrt fényben lövelően,
 Mint az ezüstsztinü szép hold a magasba mikor kél;
 És pirosúla fehér gyönyörű orcája közepén,
 Mint ama kelyheiből feselő gyöngy rózsza piroslik,
 És az egész tetemén látszék csupa rózsavirúlat,
 Tagja mivel pirosult: amint mene bájosan a lány,
 S hóstinü öltönyiből kifehérelt lába alulról,
 Rajta olyan sok báj ömlött, hogy a hajdani korban
 Három kegysszüzet hazudának lenni: az ő is.
 Mert szeme száz kegygyel ragyogott fényén mosolyogva;
 Úgy haladá a több nőket szépségibe feljül,
 Hogy papné lévén, véléd: másik Kütherea.

Hirtelenül rabolá ifjak szívét, mivel egy sem
 Volt, ki ne óhajtná nőül elvennie Herót.
 S merre csak ő járkált a jóalapú imolában,
 Szívök az ifjaknak követé nyomban szemeikkel.
 Volt ifjú, ki ilyen szép szókra fakadt ki, csodálva:

„Jártam Spártában, Lakedaimon városa ténén,
 Ahol a szép lányok küzdenek versenyzve tusában:
 Ilyen okos szép lányt nem láttam én soha mégis,
 Tán ide Aphrodüte küldött kegysszüzibül egyet;
 Néztibe fáradván, még sem teltem vele én el;
 Haljak meg mindjárt, Hero ágyára ha léptem;
 Isten lennie én nem óhajtnék a nagy Olümpon,
 Hogyha személyét így bírnám házamba nejemnek.
 Ámde ha papnédat; Kütheré, illetnie tiltod,
 Ily gyönyörű lányt adj, Küpris, nékem feleségül“.

Ilyeket ifjak közt szólott mindenki egyenlőn,
Titkolván sebjét, okozottat kelleme által.

És te Leander, hogy meglátád a gyönyörű lányt.
Titkolt vágyakkal nem akartad gyötreni elméd,
Ámde legyőzetvén szerelem nem vélt nyila által,
Kellemes Hérónak nem akartál nélküle élni.
Mert szemeid sugarán szerelem fáklyája lobogván,
Szíved a győzhetlen tűznek forronga hevétől.
Kelleme mert a szép s minden hibanélküli nőnek
Mint gyors nyílveessző, jobban hat az emberi szívre.
A szép szem pedig ív, ennek nyilazásai által
Bémegyén a mély seb véletlen a férfi kebelbe.
Bámúlt, és remegett, szégyelt, és szemtelen is lett,
S bár szíve hön dobogott, még sem szégyenle sokáig,
Szépségén bámúlt, szégyenleni nem hagyta lángja.
Szemtelenül bátrat játszott vala a szerelemben.
Lassacsckán menvén, szemközt mellette megállott,
Félre tekintgetvén, szemeit forgatta ravaszként,
Néma kacsintással szívét megvenni akarván.
S ez, mint észrevevé Leander csalfa szerelmét,
Kellemin örvendett, titkon pedig ő maga gyakran
Szép gyönyörű arcát a földre sűtötte előtte,
S inte Leandernek, némán viszonzva szerelmét,
És fölnéze megint; amaz örvendett kebelében
Hogy fogadá a szűz lángját, s nem utálva elérte.

S amint töprengett titkon, hogy véle beszéljen,
Szürkülő fényvel lejövén nyúgotra a hajnal,
Ím átellenben föltetszik az estveli csillag.
Akkor mérészen odament a lány közelében,
S mint a sötétséget látá feljönni az éjben,
Rózsás ujjait a lánynak megnyomta kezével,
S mélyen sóhajtott kebeléből; csöndesen a lány
Szép kezit elvonszá, ha miként ő rá haragunnék;
Ámde midőn annak gyakor intésit veszi észre,
Tarka ruháját is bátran megfogta kezével,
A templom végső rejtetthelyihez vezeté be;
Lássú léptekkel követé a szép hajadon lány,
Mintha boszkonkodnék, nem akarván, szólt vala hozzá:
„Hát mit akarsz örült vendég, vonszolva a szűzet,
Másfele menj innét tüstént, eleresztve ruhámat,
Távoztasd gazdag szüleim haragát te magadtól,
Küprisz papnját nem is illik bántani néked,
És lehetetlen is a szűzlyány ágyáig elérni!“
Így, hajadon szájban méltó szókkal, fenyegette.
Női harag-kitörést amint meghallá Leander,

Észrevevé, hogy már lépén akadott a leánya,
Mert mikor ifjakkal veszekednek a nők fenyegetve,
Már jele annak, hogy szerelem gyúlad sziveikben.

Illatozó vállát csókolva a szép hajadonnak,
A szerelem tüzitől, hozzá, égetve, imígy szólt:

Ó másod Küprisz, Pallás is második észszel,
Tégedet én mert nem hívhatlak földi leánynak,
Mert te hasonlítasz nagy Zeüsznek lányaihoz csak.
Boldogok a nemzöd, s az anyád hogy szült vala téged.
Ámde ugyan százszor boldog, mely hordozza, a méh.
Ó könyörülj rajtam, szavaim hallgatva fogadj el,
Küprisz papja lévén, gyakorold szép tetteit annak,
Őt hajadonlánynak szolgálnia mert nem is illik,
És nem örül szűznek; de ha mégis rendeletit meg
Őrzeni ám akarod, hű szertartásával egyben
Van nászágý; s ha te őt, mint kell, szereted, szerelemnek
Tiszteljed híven kedves törvényeit ebben.
Kéremre fogadj kérőül s férjül egyemben,
Kit neked a gyermek kis Eros szerzett nyila által:
Mint az aranypálcás Hermes rég bajnok Heraklest
Szolgálatba tévé a szép szűz jardani lányánál.
Ám neked engem küld Küprisz, nem a csel-teli Hermes:
Jusson eszedbe leány, Atalanta nagy Arkadiából,
Aki futott hajdan Melanion hű szeretőtül,
Mert szűz lenni akart; bosszús lett Küprisz azért rá,
És kit elébb megvet, szívében lángola érte.
Győzd meg hát magadat kedves, Küpriszt ne boszontsd fel.

Így szólván, a leány lelkét megvette egészen,
S elméjét szerelemszülő szókkal lebeszélé;
Aki pedig némán a földre süté szemeit le.
Szégyentől pirosult arcát elrejtve kezében,
S a földön csuszolt lábával szégyenelően,
Válta körül gyakran rángatván öltönyt össze.
Mind szerelem jele ez, mert a szűzlyány ha szerelmes,
Hallgatagúl áll, és némán ígéri szerelmét.
Így ő is szerelem keserédes ösztönit érzé,
Égeti édes tűz szívét, mely még szabados volt.
Szép orcájáért némán bámulja Leandert.

És a barna homály amint a földre terüle,
Akkor vágydühödött arccal, küzködve, Leander
Néz vala már, a lány gyöngéd vállára tekintvén.
Aki pedig későn bájjal szólott vala hozzá.
Szégyentől pirosult arcán törülé veritékét:

Ó idegen, követ is tudnál indítani szavaddal,
Vajh ki tanított ily sokféle beszédre ügyesnek.

Jaj nekem, hogy te jövel honnom földére belépve.
 Mindezeket mondod, de hiába; miként legyen az meg,
 Egy hűtlen jövevény velem hogy szerelembe vegyüljön?
 Nem jöhetünk nyilván törvényes házasi létre,
 Mert nem akarják ezt szüleim. Mégis ha hazámban
 Mint köbor jövevény te akarsz maradni tovább is,
 Nem lehet itt titkon néked gyakorolni szerelmet;
 Mert fecsegő a nyelv; amit rejtekbe te gondolsz
 Lennie, már akkor minden meghallja az utcán.
 Kérlek azért, mondd meg nevedet honnoddal egyemben,
 Hogy tudjam, te ki vagy? Nekem a tisztos nevem Hero,
 És ez a föllegűtő hangos torony a lakozásom,
 Amelyben lakom én egy szolgálóval egyemben.
 Sestos város előtt a mélyhullámszatu partnál
 A tenger közelén, szüleim gyűlölt akaratján.
 Egykoru társ nincsen velem, és nincs ifjui vig tánc:
 Ám éjjel s nappal csak a tenger zúg fülemben."

Így szólt, s öltönyivel pirosult arcát betakarván,
 Újra pirult: netalán sokat is mondott vala néki.

Amde Leander a vágy éles nyilatól sebesülten,
 Törte az elméjét, mint élne szerelmivel együtt.
 Mert a ravasz kis Eros, mely férfit győze nyilával,
 Meggyógyítja sebt; s kiken ő tart bájuromalmat,
 Mint mindentehető, nekik tud is adni tanácsot,
 Íme segítségül jöve most a vágytul üzöttnek.

Végűre sóhajtván, fortélyosan öneki így szólt:
 „Lyány te, szerelmeidért átúszom a bősztvízű tengert.
 Forrana tüzzel bár, s ne lehetne eveznie áltál.
 S tőle nem is remegek, ha lakodba lehet kikötésem,
 És nem is irtózom zuhogó tenger morájától,
 Ám mindég éjjel, férjedként, nedvesen úszom
 Hellespontusnak sebes árját, messzire mert nincs
 Városom, itten van szemközt a tieddel, Abüdosz;
 Csak csupa egy mécses függessz ki torony tetejére,
 Útmutatóm éjjel legyen, és én arra tekintvén,
 Csillagomúl leszen az, ha jövök hozzád szerelemmel.
 Néztibe nem látom, ha lemégyn a csillagos Ökrész,
 Durva Oriont, és Göncöl száraz dűhe mérgét,
 Hogyha megyek honnom kedves kikötőibe vissza.
 Kedvesem, a szélűtől őrizd csak, mely dűhösen fű,
 Hogy ki ne oltsa, mivel mindjárt lelkem vesz el akkor,
 Mert a mécs éltem fényes vezető kalauzza.
 Ámha valójában nevem, honnom tudni akarnád,
 Leander nevem, a szép Hero férje ezentűl!"

Így szerződtenek ők titkos szerelemben egyűlni,

Éji barátságuk', házasság útmutatója
 Mécs tanuságával, híven megtartani mindig,
 Mécsét akasztni amaz, tengert átúszni ez ígért.
 Éji virasztásnál tarták éber lakodálnuk,
 Kénytelenül míg nem szükségétől váltanak ők el.
 Ez tornyába megyen, s nehogy a komor éji sötétben
 Eltévedne, hamar mécsét kiakasztja vezérnek.

Házasi titkos bajt gyakran kívánva ezentúl,
 Sokszor ohajtották eljöni a nászias éjet.
 S barna homályával mikoron leterüle az Éjjel,
 Álmodóknak hoza, ó de nem a szeretőnek,
 Mert suhogó tenger partjánál éberen áll,
 Várva jelét feljül a fényes menyekezőnek,
 A gyászos mécsset, mely volt nekik tanujelként,
 És titkos nyoszolyán hírnök nem messzire tőlük.
 Barna sötét éjnek mikoron meglátta homályát,
 Hero lámpáját kitevé meggyújtva azonnal,
 Leander szívét gyorsan meggyújtja Eros is,
 És vele együtt ég. S amint meghallja a partnál
 A dühödött tenger hullámzuhogását az éjben,
 Reszkete volt elsőbb, azután neki bátorodottan
 Így biztatta magát, megvigasztalva bajában :

„Nagyterhű Eros, vad tenger habja, de benned
 Van csupa víz, engem szerelemnek lángtűze éget :
 Végy tüzet ó szívem, s ne remegj te a tengeri víztől.
 Jőj szerelemre velem, s ne törődj a vízi habokkal.
 Nem tudod-e Küpriszt a hullám hozta ki létre,
 Mint a tengernek, kínomnak is úgy ura leszen !“

Mond, szép tagjairól tüstént öltvén le ruháját,
 Két kezeit szorosan föjére szorítva fel, aztán
 A partról leszökött testét tengerbe vetetten,
 Fénylő lámpa felé sietett mindég a habok közt.
 Ő maga volt evező, csolnak, kormányos is egyben.
 Hero pedig fennállt, lámpát tartván a magasból,
 És a veszélyes szél amint mindenfelől ömlék,
 Öltönyivel takará mécsét, Sestos kikötőjét
 Míg nagyfáradtan közelíté végre Leander.
 Tornyához vezeté őtet, s annak küszöbénél
 A lihegő mátkát hallgatva ölelte karában,
 Fürtjeiről kinek a hullám most is csepegett le ;
 S bévezeté mátkát-ékító szűzteremébe,
 És az egész testét letörülvén, kente olajjal,
 Jószaгуval, mely a tengerbűzt elveszi róla.
 S a lihegő mátkát magosan terített nyoszolyáján
 Átkarolá, és így nyájassan szól vala hozzá :

„Mátka, sokat túrtél, mennyit nem szenvede más még,
Mátka, sokat túrtél, de elég a tengeri sósvíz,
A zuhogó hullám halbüzü rossz szaga immár:

Jöszte verejtéked szárazsd kebelem melegén föl.“

Így szólott. S ez övét tüstént oldozta kezével,
Jóltévő Küprisz jogait ketten gyakorolták.
Tánc nélkül leve nász, s dal nélküli menyekező ágy,
Sem valamely költő nem kívánt nászra nekik jót,
Fáklya sem égett volt ágyasházukba' világgal,
Senki se lejt táncot vígan szökdelve közében,
Sem tisztos szüleik nászdalt nem zengedezének,
Ám csak az ágyat megvetvén a nászi üdőben;
Csend készít ágyat, mátkát ékíti az éjjel.
És lesz házasság nász dal zengése kívül is.

Éj vala násznagyjuk, de a szép mátkát soha hajnal
Férfi Leandert, nem látá nyilván nyoszolyában.
Mert ő átúszik mindég szomszéd Abüdoszba,
Éji gyönyörtől még lihegőn, azzal be se telten.

Hosszu ruhás Heró tudtán kívül a szülejének,
Nappal szüzlyány volt, és nővé lett vala éjjel.
Sokszor ohajtották ők még eljönni az estvét,
A szerelemnek erős vágyát elrejtve szemektől
Voltanak egymás közt titkos szerelembe merülten.
Ámde kevés ideig tartón élhettenek ők így,
E bajos élv köztük lehetett fennállva kevésig.

Mert mikoron bájott a zúzos téli üdőszak,
Hozza sok örvényű szeleit zúdítva magával,
A könnyen mozgó mélységű tenger alapját,
Durva süvöltéssel fúják csapdosva keresztül,
Verdesvén az egész tengert, melynek zuhogása
Majd a barna hajót tördelte a kétesucsu partnál.
A telet és hűtlen tengert a hajós odahagyta.

Tégedet ámde a tél nem ijeszte dühös szele által
Bátorszívű legény, mert a torony-élei hírnök
Megmutatá fényét, téged nászodra vezetve;
S a dühödött tengert bizvást átúsznia készítet.
Kegytelen és hűtlen, Hero, bár a nyomorú lény
Ellett volna a vész idején Leandre kívüléd,
Hírnöksillagot ő nem gyűjtva az éji gyönyörnek!
Ám a sors, szerelem készté szívében örülve,
Nem szerelem- de halállámpát meggyújtani néked.

Éj vala, amikor legjobban nyomja a szélvész
Télszaki zúgással rohanó szeleit nagy erővel,
Összecsoportozvást a tenger partjai szélén.
Akkor Leandert kedves mátkája reménye

A zuhogó tenger közepén viszi éjjeli nászra.
 Hajt habot a hab már, a víz tolul össze rakásra,
 A felhőkbe nyomul magasan, mindütt remeg a föld
 A szélvész dühitől; Zephürosznak fú neki Euros,
 Nyúgoti éjszakinak rémítőn zúgva elébe,
 És lehetetlen volt kikerülni a tengeri zajgást.
 Nagybaju Leander, te az úttalan ár közepében,
 Tengeri Aphrodütét kéréd szívből könyörögve;
 Szinte a vízi királyt hívád te gyakorta, Poseidont,
 Attika lyányát is hoztad Boreásnak eszébe.

Hasztalan. Egy se segít, a halált nem tartja el Éros,
 Mert rá mindünnen tódult a hab dühödötten.
 Összetiportatván viteték, s a lába kifáradt,
 És gyorsan mozgó keze is lassan lehanyatlott;
 És torkába befolyt önkéjén a rohanó hab.
 Itta a vad tenger megihatlan rossz vize nedvét.
 Hűtelen a mécs is kialutt a szél rohamától,
 Véle Leandernek hős lelke, szerelme is együtt.

Még ifjút várván, álmatlan tölti az éjet,
 S áll vala bús gondok közepett hányatva szívében.
 Eljöve a Hajnal, s Hero nem látja jegyessét,
 Bár mindenfele néz széles tenger vize színén,
 Hogy valahol férjét nem látja-e tévelyedetten?
 S mécse aluttával reggelre a tornya tövénél
 Széltől zúzottan holttestét látja lebegni.
 Tarka ruháját hó kebelén megtépve kezével
 Tornya tetőjéről lerothant a habok közepébe,
 S hű férjével együtt hala meg, ki előbb hala érte;
 Még a halálban is ők részt együtt vettek utolszor!

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai gyűjtemények és munkák. — *Album.* A „Pesti Napló“ múlt félévi t. előfizetőink a folyó évi febr. és martius havában kimaradt számokért. Kiadja a P. N. Szerkesztősége Pest, 1858. Emich G. nyomd. 8r. 232 és 20 l.

Vasárnapi Könyvtár, szerk. *Hajnik Károly*. Harmadik évfolyam. 1858. Pest, kiadja Heckenast. K8r. 5. köt. : *Pál és Virginia*, franciából 21 képpel 128 l. 6. és 7. köt. : *A Vékföldi Lelkész*, elbeszélés angolból. 2 köt. 65 képpel, 228. l.

Magyar képek Albuma. Barabás Miklós rajzai után acélba metszve. Szövege *Vajda Jánostól*. Pest, kiadja Heckenast. 1859. N8r. 87 l. és 12 acélmetszet.

— *Költészet.* — *Petőfi Sándor Újabb Költeményei* 1847–49. Két kötet. Pest, Emich G. sajátja 1858. N16r. 284 és 288 l. Füzve 3 ft.

— *Nyelvészet.* — *Hangrendi Párhuzam ezer példában.* *Lugossy József* m. akad. tag, debreceni prof. és könyvtárigazgatótól. Második bővített kiadás a M. Tud. Akadémia új folyamú nagy gyűlései megnyitásának (dec. 1858) emlékeztére. Debrecenben, a város könyvnyomd. 1858. N8r. 31 l.

Vollstaendige Grammatik der ungarischen Sprache, mit genauer Berücksichtigung aller vorzüglicheren Grammatiker dieser Sprache, f. deutsche Gymnasien u. Realschulen, so wie für den Selbstunterricht verfasst von *Emerich Maties*, ord. Lehrer d. ung. Sprache an d. öff. Oberrealschule zu Pressburg stb. Pozsony, 1859. Schweiger. 8r. Végfüzet 217–311. l.

— *Nevelés. Ifjúsági iratok.* — *Népnevelési Közlemények* a kath. egyház szellemében. Szerkeszti s kiadja *Mészáros Imre*. Hatodik füzet. Balassa-Gyarmat, Kék László gyorsajjt. 1858. N8r. 393–476. l. A hat füzetből álló kötet 2 ft. 30 kr.

Tanodai Emlék a székesfehérvári főtanoda három felső osztályától. A szegényebb tanulók javára. Székesfehérvár. Ráder Antal tulajd. 1858. K8r. 197 l. és 8 l. hangjegy 4rben, füzve 1 ft.

Költői album.

Olvasmányok a gymnásiumi s ipartanodai alsóbb osztályok számára *Szvorényi József* . . . től. Első kötet. Második kiadás. Pest, 1858. Heckenast tul. 8r. 304 l.

Kalauz az alsóbb tanodai *Műveltség és elemzésben.* Nyelvtanár-társai használatára *Szvorényi József*. (Második kiadás). Pest, Heckenast tul. 1858. 8r. 63 l.

Tavaszi Képek a kedves gyermekeknek, rajzzal és szöveggel. Pest, 1858. kiadja Heckenast. Háránt 4r. 92 l.

A két halálos bűn. Erkölcsi beszédek egy gyermekgyilkos perirataiból. Írta *Boross Mihály*. Jóra való röstség. Pest, Emich nyomd. 1858. 16r. 47 l. 6 pkr.

Három levelű gyógyítófü néptünk életbajainak három fő okozója ellen, vagyis munkásság, mértékletesség és valláserkölcös házi nevelés példái. Három életképben előtűntetve . . . kiadta *Karesai G.* Pest, 1858. nyom. Heckenast. 8r. 42 l.

— *Természet-tud.* — *Az Ásványtan elemei*, algymnásiumok s alreáliskolák számára kidolgozta *Dorner József*, a kir. m. természet-tud. társulat r. tagja, s a szarvasi főgymn. a természethist. r. tanára. 37 a szövegbe foglalt ábrával. Pest, 1858. Osterlamm Károly bizománnyában. N8r. VIII és 75 l. füzve 24 pkr. vagy 42 újkr.

A stájer növénynedv orvosi gyógyereje és hatása részletes utasításokkal együtt. Írta *Dr Raudnitz. L.* A 4-d. kiadás után. Pest, Herz nyomd. 1858. 8r. 31 l.

A Pest-Miskolci Vasút. Felelet gr. Károly Edének az Ipólyvölgyén

tervezett szob-miskolci vonal érdekében írt emlékiratára. Írta *Visontai K. L.* Eger, érseki lyc. nyomd. 1858. N8r. 20 l.

A Csizmadiaság, különös figyelemmel az e mesterségben előforduló műszavakra. Közlik *Jendrolovics János és Kajdi János*, pesti csizm. mesterek. Pesten, 1858. nyom. Bucsánszky. 16r. 32 l. füzve 3 kr. pp.

— *E g é l y.* — *Szent Ágoston* hippói püspöknek *Magánbeszédei*, v. a lélek istenneli magánbeszédeinek könyve. Fordította *Babocsay Pál* Ágoston bodonyi pleb. Pest, 1858. nyom. Kozma. 8r. 96 l.

Philothea, vagy Útmutatás az Istenes Életre. Írta *Szalezi sz. Ferenc*, genfi püspök. Francia újabb kiadás után magyarította *Szenczy Imre*, a premontrai kanonokrend praelatusa és csornai prépostja. Szombathely, Bertalanffy Imre nyomd. 1858. K8r. Összesen 360 l.

Munkálatok a pesti növendékpapság magy. egyházi irodalmi iskolájától: Huszonkettedik folyam. Pest, 1858. Kozma nyom. N8r. XIV, 325 és 41 l.

Tartalma : 1. *Sz. Ambrus* milánói püsp. az egyháziak kötelmiről. írt három könyve. — 2. *Aranyasszájú sz. János* konstantinápoli érsek a papságról írt hat könyve. — 3. *Magyarföldi Pályáágak*, vagyis magyar hitbajnokok ismertetése.

Kereszttyén Kath. Hittan. I. Általános. *Talabér György és Lukácsék János* taszári pleb. és kápl. által néhai *Sámson János* veszprémi hittanár latin rendszere nyomán. Második kötet. Pest, 1858. Müller Gyula sajtója. N8r. 291 l.

A ker. kath. anyaszentegyház Szerartásai és Szokásai röviden magyarázva. A veszprémi egyházmegyei népiskolák számára. Negyedik kiadás egy képpel. Pest, 1858. Müller Emil nyomd. 16r. 144 l.

Pázmány-Füzetek. Egyházi beszédek, homiliák, templomi és iskolai katekesisek gyűjteménye. Kiadja a Sz. István-Társulat. Szerkeszti *Roder Alajos*. Harmadik kötet. Pest, 1858. nyom. Kozma. N8r. 491 és V l. Hozzá járul:

Régi szent Beszédek az Érsekújvári Codexből (1530-1.). Adalékul a Pázmány-Füzetekhez. Mai írásmóddal közli *Szabóky Adolf*, a Sz. István-Társulat titoknoka. Pest, Kozma nyom. 1858. N8. I—XXXII. l.

Néphez alkalmazott Egyházi Beszédek az év minden vasárnapjai és ünnepeire. Írta *Szabó Imre* felsőöszkái lelkész. Első évfolyam. II. III. IV. kötet. Második bővített kiadás. Eger, az érseki lyc. nyomd. 1858. N8r. 192, 187, 184 l. Mindenik kötet ára 1 pft. (az első kiadás birtokosai számára a másodikban levő új beszédek egy külön pótkötetben is ki fognak jönni).

Krisztus követése, egyházi beszédekben előadta *Körész Kelemen* sz. Ferenc rendbeli. Pest, 1857. nyom. Bucsánszky. N8r. VII és 67 l.

Légyen adott az Úr neve! Imáds. könyv ker. kath. számára, melyet *Leonhard J. Mih.* felsz. püsp. írt németül, ugyanaz ím magyarul egyházi énekekkel bővítve. Pest, Bucsánszky Alajosnál 1858. K8r. 256 l. szép metszetekkel, díszkiadás.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV.

FEBRUÁR, 1859.

II. FÜZ.

A P A F I M I H Á L Y
ÉRSEKÚJVÁR ALÁ MENETELE 1663-BAN,
CEGLÉDI ISTVÁNTÓL,

BEVEZETÉSSSEL S JEGYZETEKKEK ELLÁTVÁ

közli

SZILÁGYI SÁNDOR.

Apafi Mihály Érsekújvár alá menetele történeti hord-
erővel bírt. Annak eseményeit három egykorú följegyzéseiből tanuljuk ismerni: egy névtelenéből, melyet Egri Fodor Sámuel írt át, s melynek egy példánya az alapítandó erdélyi muzeum gyűjteményében őriztetik; a Rozsnyai Dávidéből, mely az 1842-iki Hon és Külföld-ben látott világot; s a Ceglédi Istvánéből. Ez utóbbit maga szerző adta ki Kolosvárt 1670-ben: „Az Úr frigyszekrénye előtt Dágon ledülése” című könyve bevezetéséül. Azon körülmény, hogy e munka ma már a legritkébbak közzé tartozik, indokolja, hogy miért bocsátom közre e minden tekintetben érdekes leírást.

Ceglédi István reformált pap volt Kassán. Ősei tized izinglen, egy egykorúnak följegyzése szerint, e hivatalt viselték.

Ő maga 1620. november 19-én született. Tholnai Jánosnak kegyelt tanítványa volt, s miután magyarországi tanulmányait bevégezte, Újhelyre ment iskolamesternek, s onnan a kor szokása szerint külföldi egyetemek látogatására sietett 1644. apr. 27. Három évet belga földön töltvén, haza tért, s előbb Kassán iskolaigazgatóságot, majd Tályán, Beregszászon s végre Kassán papságot viselt. Buzgón és munkásan töltött élet után, az 1670-ben megkezdődött vallási üldözések áldozatja lett.

A XVII. század kitünőbb polemicusai közzé tartozik. Kortársai közül Sámhárral versenyzett legtöbbet, sőt egy munkája — a Barátsági Dorgálás — ban Pázmány Péter azon nyolc okait cáfolta, melyekkel e főpap egy főrangú férfi hitváltotztatását indokolá. Főként azonban hittani elvek fejtegetését tűzte ki magának feladatúl; s e részben iratait világos ész és nyomos okoskodás jellemzik. Maga azon munka, mely elébe tűzte Apafi Érsekújvár alá menetelét, nagy mértékben bír e tulajdonokkal, s tulajdonkép Gorup Ferencnek a miséről írt könyve ellen van intézve.

E leírás a kegyes olvasóhoz intézett bevezetést képezi, a terjedelmes „Készület“et azaz bevezetést nyomban követi és 10 negyedrétes lapot foglal el. Nem lévén azonban célom a Ceglédi élete vagy irodalmi működésének leírása, áttérek közleményemre, némi jegyzeteket bocsátván előre, hogy minő körülmények közt fogott hozzá Apafi érsekújvári útjához?

Apafit, mint tudva van, a bécsi udvar által pártfogolt Kemény János versenytársául választatta fejedelemmé Ali. A nagyszöllősi csata s Kemény elesése Apafi szorongattatásainak nem vetett véget, dacára, hogy csaknem az egész ország birtokába jutott. Azonban Kemény Simon s a bécsi párt törekvései elégteleneknek mutatkoztak megingatni trónját. S épen ezért Apafinak azon kelle lenni, hogy a császáriakat erőlyesebb lépésre ne ingerelje. Ezek Kolosvárt s Szamosújvárt megszállva tartották, s Kucsuk hathatósan sürgette, hogy együtt vezessenek serget azok fölmentésére. Apafi húzta halogatta a dolgot, lassú menetellel, ügyetlenül vezetett ostromlással. E szándokában még jobban megerősítette azon Bécsből kapott biztatás, hogy a császár hajlandó lesz őt Erdély

fejedelmének elismerni, ha ez országból a törökök kivonulnak, mi annyiival lehetőbbnek mutatkozott, mert Bécs és Konstantinápoly közt ez időben békealkudozások folytak.

Ez alkudozások nem voltak őszinték. A szultán sergei a császár ellen intézendő hadra készültek; s amaz még Erdély árnyék önállóságát is szerette volna megdönteni. Ezért sürgette hasztalanúl Apafi, hogy a Kucsuk garázda csapatai távolíttassanak el az országból s azért sorozott Ali a Piri basa defterében a Nagy-Váraddal bekebelezendő helyekhez oly megyéket, melyek valóban soha sem tartoztak ahhoz.

Vége 1663 elején minden nyilvánossá lett. Martiusban roppant török sereg indult Drinápolyba. S Köprili Amhád nagyvezér jun. 8-án Nandorfehérvár alatt állott. A moldva és oláh vazallokkal együtt Apafi is parancsot kapott a csatlakozásra. Apafi most sietett Daczó János által némi adórészletet Nandorfehérvárra küldeni azon mentséggel, hogy csatlakozása azért is lehetetlen volna, mert a lengyelektől fenyegetett ország idegen beütésnek volna kitéve. E mentséggel a nagyvezér keveset gondolt, s Apafinak újabb aggodalomra adott okot, midőn értesült Daczó által, hogy minő kitüntetéssel bánnak az ott 8 hó óta letartóztatott Haller Gáborral.

Most hát Apafi szükségesnek látta, legalább színleg, köz felkelést hirdetni. Ennek ellenében a német várparancsnokok körrendeleteket köröztettek, melyekben figyelmeztették az erdélyieket, hogy e kényszerített felhívásnak ne engedelmeskedjenek. E közben a megérkezett oláh vajda Kucsukkal egyesült, s felszólíták Apafit, hogy sergét csatolja az övékhez. A fejedelem azonban színelt betegség ürügye alatt elhalasztá azt, és csak midőn a Magyarországon szerencsésen előnyomuló diadalmas hadvezértől újabb felhívást vett „hogy bár csak kevesed magával is, maga és a szultán számára“ siessen az Érsekújvár alatti táborba, — határozta el magát az elmenetelre, melynek leírását Ceglédi ekkép tartá fenn:

A kegyes olvasóhoz. Az erdélyi méltóságos fejedelemnek, Apafi Mihálynak, a füvezér, Köpöli Amhet passa, néhai Érsekújvár alá szállott táborában való hivattatásának, menetelinek, s

KECSKEMÉTI TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

ott létének és visszajövetelének rövid leírása; mely lött 1663. esztendőben.

Istent félő kegyes olvasó! Ez előljáróban specificált méltóságos, kegyes életű, s igaz magyar hazáját hűségben szerető mostani kegyelmes fejedelem mit fáradozott légyen, s mit nem, nemes Erdélyországért, illendő megértened, hogy így te is ezt mondhasd: méltó, hogy Isten véle jót cselekedjék, mert szerette a mi nemzetünket; és hogy az ő nagy-méltóságú fejedelmi kegyes nevének is, legközelebb, bár-csak e könyv dedikáltassék.

Midőn azért akkori füvezér, Köpöl Amhet passa, igen nagy haddal felkészülvén, Magyarországra indult volna, és Budához jutván, alkalmas ideig várakoznék, titkos conditióra való választétele után, vagy az hídnak való fáknak elkészítését lesvén, Esztergomhoz szállítá táborát, s ott nagy sietvén a Dunát általkötteté. Azonban megértvén ezt gróf Forgács Ádám, akkori érsekújvári főgenerális, reá üt a törökre; ki, noha elsőben diadalmas léssen ugyan a török ellen, de lovok megijedvén a töröknél való tevéktől, hátán viszi a magyar a törököt s bésiettetí Újvárba. Melyet megértvén a török, megszállja a várat 17-dik julii ¹⁾, és midőn alkalmas ideig való lütemezésével keveset ártott volna, kételkedésben kezde esni a vár megvétele felől.

Hogy azért hiában ne esnék vár-megszállása, a méltóságos erdélyi fejedelmet, Apafi Mihályt hívatá ki országából, hogy talán ily keresztyén embernek kérésére megadná a várat. Mondják ugyan azt is némelyek, hogy ezzel a fejedelem hűségét akarta megpróbálni a vezér, ki is hallván a fejedelem ellen másoknak vádjokat, akarta megpróbálni, hogy ha a porta hűségében állhatatos volna-e? vagy talám a szomszéd országhoz adta magát a török rontására? ²⁾

¹⁾ Ez adat nem pontos. Minden más adat e korból arra mutat, hogy a törökök aug. 15-én érkeztek Újvár alá. Így Kazy II. k. 270. l. Ortelius redivivus s Hammer kidolgozása. Ugyanez tűnik ki azon kézirati forrásokból, melyeket Szalay L. felhasznált Története V. k. 76 s köv. ll. — Ha a török Forgácsot párkányi megveretése után nyomban követi, fáradság nélkül birtokába jut Újvárnak. Így ez jóval több idejébe került.

²⁾ Ez utóbbi ok bizonyynyal valószínűbb, mint az első. A nagy-

Akárminth lőtt légyen is ez; de mindjárt küldeték Erdélybe Moharim aga nevű kapucsi passa, hogy mindjárt menjen a fejedelem s bántás nélkül lészen útja. Mely követ el is érkezék Radnótra 14-dik septembris, holott akkor a fejedelem vala.

Mi lesz? kedvetlen híre érkezik a fejedelemnek, noha a követtől megkaftányoztaték. Azonban az egybenhívott tanácsurak közzül sokan mondják ezt, hogy illetlen volna a fejedelemnek országát elhadni, másképen is ellenség lévén sok helyeken az ország erősségiben. De a fejedelem tudván kötelességét a portához: azt is átallátván, minémű veszedelme fogna következni mind magának s mind az országnak, ha ezt elveszteglené: az elmenésre hajol elméje. Némely tanácsosi is ugyanezent javalván. Lehettek olyak is, kik más végre javallották az elmenetet. De Isten vala a fejedelemmel és úgy tűn véle, mint Józseffel, kit az ő atyjafiai, irigységből indíttatván eladának, s Egyiptumba vitetének, de Isten kiszabadítá őket minden nyomorúságiból, és ada neki kedvet s bölcseséget Pharahó előtt etc.

Midőn azért az elmenetel felől való tetszés lőtt volna állandó, és a fejedelem arra való készségét az uraknak egyenesen kimondotta volna: mindjárt ugyanott Radnóton elrendelék, kik legyenek a fő rendek közzül a fejedelemnek útitársai mind az három nátiók közzül, mely deliberatum nem lehete állhatatos, mert sokan magokat elvonák, ki egy s ki más praetextus alatt, félvén sokan a mészárszékre való menéstől, s nem gondolván meg fejedelmek hűsége mellett leött hiteket.

Meglűn azonban az indulás Radnóról, 20-dik septembris, s nagy zokogást tévén a fejedelemaszony, visszatér. A fejedelemnek peniglen, Tót-Váradján innen, eleibe méne a Facsádi aga, seregével együtt. Ezt Lippárul is követé az ott álló aga, menetelin nagy örvendezést tévén, s jó alkalmatos szállással a fejedelmet excipiálván. Onnan előbb menvén 4-dik octobr. Arad alá lűn a menetel, holott sok sí-

vezér követe az ostromlás korában indulhatott, s talán ez ada okot Ceglédinek az elsőt feltételezni.

posokkal s dobosokkal tűn a fejedelemnek tisztességet az ott való aga. Innen midőn érkeznek, egy Nagy-usz nevű rác faluban, három zászlókkal jöve a fejedelem eleiben a csanádi bék, a Szejdi fia, mind szép ékes sereggel, s mind elégséges gazdálkodással, elkésérvén a fejedelmet szintén Zentaig, holott általköltözék a Tiszán. Ettől fogva Budáig, hol Feieridicsen, Mély-kúton, Halason, Hátson, Sz.-Mártonon s Alsó Nemegyén volt meghalása. Eleiben jüvén a szolnoki bék is Demsednél, ki is mind Pestig késérte ű nagyságát lovas seregével.

A Dunán való általköltözés után mulatott egy nap ő Budán; mely nap ki a véle valók közzül akarta, bémehetett a Mátyás király palotáiban is, az hpmesterrel, Naláczi István urammal együtt.

Innen ment ű nagysága az ott való jeles ferdőben, melyben midőn kelletinél tovább mulatott volna, s az megmelegedés után jeges vizet ivott volna, alig hogy halált nem hozza magára.

Ó-Budárrul megindulván d. 27. az esztergomi majorokban halt; s ott költözött által Érsekújvár felé, a vezértül csináltatott hidon; s ugyanott a mezőn hálván étszaka érkezett hozzá Hallér Gábor is *). Itt ijedének meg az Esztergum felé zsákmánra kibocsáttatott tevéktül az hintóbéli lovak, kik az hintót elragadván, alig csendesítettének meg Toldalagi János, az akkori fűbójáró által, csaknem megsértetvén ű nagysága is az hintóban átalok.

Tizennyolcadik napján azért az holnapnak az havasal-

*) Haller Gábort, ki csak a nagyszőlősi csata után tért át az Apafi pártjára — még 1662-ik év végén küldte e fejedelem Temesvárra. Itt ő a Piri basa által készített defferről tudomást szerezvén, azt közölte Apafival. Midőn Daczó Temesvár alá ment s nem az egész adót vitte meg, az ott letartóztatott Hallerrel is szigorún bántak. De e szigor a nagyvezér megérkezéssel megváltozott, sőt ez, érte küldvén két csauzt, nem csak bizodalommal fogadta, hanem a fejedelemséggel is megkínálta, hihetőleg oly célzattal, hogy ha Apafi tán engedetlennek mutatná magát, legyen kit ültessen helyébe a fejedelmi székbe. Haller maga bizodalmas vallomást tett Baló Lászlónak, az internuntiusok egyikeének e megkínáltatásról, s ez bizonynyal befolyással volt szomorú végére.

földi vajda ¹⁾ a táborbul eleiben küldi a fejedelemnek, a vezér parancsolatjából, a maga muzsikásit, trombitásit, doboisit s három török síposit, maga is minden hadával kijűvén, noha más utra. A moldovai vajda is ²⁾ minden hadát kiküldvén, generálisával együtt, maga ki nem jöhetvén (mint mondták betegsége miatt), kik is a fejedelemnek eleiben futván, s az havasalföldi vajda is elérkezvén, a fejedelemnek nagy tisztességet tesznek. Ezek, minekelőtte ű nagyságával szemben löttek volna, elhozták volt már a fejedelemnek amaz aranyos öltözetű, igen fű török lovat, melyre ű nagyságát felültették vala. Ezután csakhamar érkezett a csauz passa is, a tollas csauzokkal, kik ékes öltözetekben ötvenheten voltak. Ez, a jancsár agával együtt, kezét fogják ű nagyságának, s a vezérhez viszik.

A táborban pedig béérkezvén, mely az Ersekújvár ³⁾ mellett való síkmezőt mindenfelől úgy ellepte vala, hogy azt senki szemével el nem nézhetné; el-későre a tábor utcáján, a várat csaknem megkerültetvén a néppel, a vezérsátorához jutnak, mely igen szép síkon vala, előtte nagy tágasság lévén. Itt a jancsárok gyalog kétfelől rendet állanak vala, ékes öltözetekben, kiknek rendek közzé érkezvén a fejedelem, a lórul leszállíttatik, és azok is leugrándoznak, kiknek bé kell vala menni; kétfelől fogván azért a fejedelmet, egyfelől a csauz passa, másfelől a jancsár aga, a sátorba bemenének, azhol (minekelőtte a vezér a kalitka sátorbul kijűne), a fejedelem leültetetik egy bársonyos székre, és midőn kijött volna a vezér, a fejedelem felkelvén, tisztességesen meghajtotta magát, s süveget vetet, köntöséhez akarván békélni; a vezér kezét nyújtotta, melyet a fejedelem megcsókolván rövideden köszönt. Kin a vezér örülvén, igen kedvesen látja, eleiben leülteti, és jövetele s egészsége felől kérdezi. Nem akarván azért sok beszéddel fárasztani, mindjárt hozzák a kaftánt, mely egészen nuszttal bérlett s igen

¹⁾ E vajda *Ghika Gergel* volt, ki az 1663 s 64-iki hadjáratokban jelen volt, s a Léva melletti csata után Németországba menekült.

²⁾ *Dabisha Eustachius*, ki személyesen csak a következő évi hadjáratban vett részt.

³⁾ Ersekújvár sept. 15-ike óta már a törökök birtokában volt.

szép volt, melyben öltöztetvén újobban leültetetik, míg másokat is renddel megkaftányoznak, kik közzül ezek voltak : Balog Máthé, Naláczai István, Barcsai Mihály, Belényesi Ferenc, Szilvási Bálint, Cserei Farkas, Ugrai Ferenc, Farkas Ferenc, Toldalagi János, Barcsai István, Cserei János, Török Pál, Besztercei Gunoss (Gunesch) Mihály kühalmi királybíró etc.

Ezeket is midőn renddel mind megkaftányozták volna, a vezér sátorából kijövének, a fejedelmet most is azon fű törökök fogván kétfelől, lóra ültetik és a táborhely felé megindólnak, holott már a vezér parancsolatjából fejedelmi ékes sátort vontak vala fel a fejedelem számára, melyet azután néki is ajándékoznak, minden készületivel, jeles kerevettel és aranyos bársony vánkosokkal együtt. Akkor a csauzok és kisíró seregek, törökök, oláhok a sátor előtt rendet állván, a trombiták harsognak s a dobok zengenek vala. A fejedelem azért a seregeknek mindkétfelé fejet hajtván, leszáll és a sátorban bémenvén, kiki helyére megyen, s a kisíró seregek eloszlanak. Mivelhogy az oda érkezéskor már, Érsekújváron feladtak (túladtak) volt; mely dolog mint s hogy lött légyen, tudva mulatom el.

A fejedelem pedig (mint imént is említém), a betegség megsúlyosodván, ágyban esék, és igen megnehezédék, elannyira, hogy majd reméntelen vala egészsége fordulása; igaz híveinek nem kicsiny szomorúságokra.

A táborra érkezés után harmad nappal, mely vala 10. octobr. az ajándékot felküldi a fejedelem, melyet bémutatnak nemzetes Balog Máthé s Belényesi Ferenc. Az ajándék pedig vala egy igen szép fejedelmi koci, amelyet oly formára készítettek vala Brassóban, minéműben a vezérek szoktak jární! kívül a fedele ángliai veres posztóval, belől pedig kék virágos tafotával lévén béboritva és ékes szegekkel ékesítve. Ebben valának három fű szekeres lovak, szép új hámokban, melyeket csak ott fogtak vala a kocsiban. Második ajándéka vala egy igen szép asztalra való óra. Harmadik egy pár igen szép stuccos puska. Bémenvén azért e két emberek a vezér eleiben, lábaihoz borulnak; s a vezért alázatosan ily szókkal köszöntí Balog Máthé: Hatalmas vezér! hogy Isten ü felsége, hatalmas császáruk kegyelmességét, Nagyságodon

fentartván, fején tündököltesse; s a mi szegény megromlott hazánk megmaradására sokáig éltesse, szerencsáját nevelje; a mi kegyelmes urunk, Nagyságod szolgálja, sziből kívánja! E mellett követteti Nagyságodat, tudná ű nagysága, mint s mivel kellene Nagyságodnak kedveskedni, de az elpusztult országból ki nem telhetik; annak fogyatkozott állapotját tekéntse és az ű nagysága hűségét vegye kegyelmesen Nagyságod. Ekkor leborulván előtte a földig, lábait megcsókolák. E szókra a vezér így felele: Nem kell nekünk semmi egyéb annál, amit cselekedett; hogy hatalmas császár hűségében megmaradott, s szolgálatjára kijött. Bizony mondom, oly hasznára leszén mind néki, s mind néktek, s annak az elromlott hazátoknak, kijövételek; hogy soha nem reméltétek volna, oly kegyelmességgel leszén az hatalmas császár hozzátok.

Az ajándékot elvévén, kérdezi a fejedelem betegeskedésének okát, tanítván, hogy magát bétakarja, s melegben fekügyék. A császár doktorát is igéri, hogy hozzá küldi. E két embereket azért megkaftányoztatván, újebben visszaküldi. A doktort is mindjárt egy fű agával a fejedelemhez küldi, maga csészéjében serbetet is küldvén. De a doktor praescriptióján meg nem állhatván, a maga doktora tisztítá ki, a gyomrában lévő fekete sárt, mely után meg is könnyebbedék.

Ekkor a fejedelem nagyot monda rula, hogy a tabákfüst-szívást ezután eltávoztatná, melylyel azelőtt él vala; de itt ártalmas voltát megtapasztalván, megútálá s másoktól is tiltá. Ekkor irák meg a manifestumokat, melyeket a fejedelem, a vezér parancsolatjából, a vármegyékre s városokra kikülde, mely vala 22. octob. melyeknek continentiajukról én nem szölok*).

*) Bethlen János latinra fordítva közli e kiadványt, a Horányi által kiadott *Historia continuata* I. k. 65—67. lapjain. A kelet napja azonban hibásan van sept. 8-ra téve. Apafi sept. 20-kán indult el: hogyan adhatta volna ki hát 12 nappal azelőtt. Miután azonban Horányi e kiadása hibákkal mondhatni el van borítva, úgy hiszem, nem Bethlen tévedett, hanem a másolat volt rossz, melyet amaz közlött. Ez érdekes oklevelet, melynek dátuma a fentebbi keletszám hitelessége mellett bizonyít, egykorú másolatából itt közlöm. Ki a nádornak arra

Megkönnyebbedése után azonban a fejedelemnek, hirrététeti a vezérnek már a szemben lehetésre való erejét; ki csauzit elküldvén, 24. octobr. felviteti, mellette lévén udvari népei. Azhol elsőben a tihája sátorában viteték; s ott

adott válaszával meg akar ismerkedni, tekintse meg Bethlen János fenn idézett munkájában a 68 s köv. lapokat, akár pedig Szalay L. Története V. k. 79 s köv. ll., hol terjedelmes kivonatban s részben kitűnő fordításban megtalálhatja. Az oklevél szavai:

Michael Apafi, Dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus, et syculorum comes etc. illmis Dnis splibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus supremis et v. comitibus judicialium Cottus Nitrensis, dnis amicis et vicinis nobis benevolis salutem et prosperitatem. Minémő utolsó veszedelemre és romlásra jutott légyen szegény magyar nemzetünk, nem szükséges sok szókkal megírunk, ennek előtti nagy részei az hatalmas nemzetségtől elfoglaltatván, ime most Érsekújjárral s több véghelyekkel együtt, amely részi megmaradt volt is, elveszésben vagyon, ha kegyelmek a maga javára és megmaradására idein föl nem serken, és a reá következő veszedelmet, még ideje s alkalmatossága vagyon hozzája, magáru el nem fordítja melyet mi is midőn szánokodó szemmel látnánk és édes nemzetünknek utolsó veszedelmének eltávoztatásáru gondolkoznánk, azonban az fő vezér eő nagma parancsolá kijövetelünket, a hová Isten ő sz. felségének vezérléséből elérkezvén, teljes igyekezetünkkel és törekedésünkkel azon volnánk, miképen édes nemzetségünkről az pusztító fegyvert és végső romlást elfordíthatnánk és enni veszedelmek után állandóbb békességet és csöndességet szerezhetnénk Magyarországnak Isten kegyelmességéből még megmaradott részeinek; nem is volt haszonatlan fáradságunk és esedezésünk, mert fő vezér eő nagma szívét Isten meglágyítván, arra hajla eő nagma, hogy kegyelmek hatalmas császár kegyelmességéhez fényes köntösse és oltalmazása szárnyai alá folamodjék, kész lészen a kegyelem és békesség, megmaradva édes nemzetünk, ismét helyre állíttatik. Ennek bizonságára ím eő nagma minden tovább való rablást és pusztítást meg is tilalmazott, és csak kegyelmek hatalmas győzhetetlen császár után az eő nagma kegyelmességét is meg ne vesse, és mentil hamarébb miáltalunk eő naghát megtalálni el ne mulassa; minden ellenkező cselekedeteket lehajtatni kész eő nagma. Intjük azért kegyelmeket szeretettel, mind az mostani adatott alkalmatosságot, mellet azután, nem tudjuk, találni-e föl, mind jövődő veszedelmességét édes hazájának meggondolván, feleségeknak, gyermekeiknek rabságra eséseket, a szegénységnek pusztítását és erősségeinek kezéből való örökös kiesését szánván, és eösöktől maradt jószágoktul teljességgel való megfosztását szeme eleiben vévén, hatalmas győzhetetlen török császár oltalma alá folyamodásával mindazokat igyekezzék elkerülni és a végső veszedelemnek el-

mintegy tikmonsültig beszélvén*), mene a vezér sátorában; hol leültetvén egy bársony székre (míg a kalitkasátorbul a vezér kijűne) az elébbeni tisztességtétellel él a fejedelem s rövideden köszönti. Melyet a vezér igen kedvesen vévén, eleiben ülteti, egészsége felől kérdezi, és mintegy fertály óráig beszélnek egymással, mi felől, magok tudják, s a tolmács. A fejedelem hívei penig, ugyanazon sátorban, akiket bebocsáttak vala, távul rendet állanak vala a fű törökökkel és az ott udvarló fű szolgálkkal együtt, a külső sátorban lévén a többi. A fejedelem azért beszédét végezvén, felkél és tisztességesen magát meghajtván, hűséges szolgálatját ajánlja, és amaz is kegyelmességét, mind magáét s mind császárét, és így a sátorbul kijűvén, lúra üle s Ali passa látogatására mene a fejedelem.

Elküldvén azért a fejedelem, hirrét adatja Ali passának, hogy látogatására való szándéka volna, melyre amaz azt izeni, hogy kedvesen látja. (Azonban, azelőtt akarván a fejedelem, mint fogadott apjának látogatására menni megkérdete, hogy ha volt-é a vezérnél másodszor? s midőn megértette volna, hogy nem volt, azt izeni: hogy űhozzá

érkezése előtt fejet hajtván, cselekedje inkább szabad akaratja szerint, mellet azután minden haszon nélkül kéntelenségből meg köll cselekedniek. Mi valamit esedezésünkkel, könyörgésünkkel a kegyelmetek hasznára és megmaradására elkövethetünk, ezután is el nem mulatjuk, vagyon is Isten után annyi bizodalunk a feő vezér eő nagma kegyelmességében, nem lészen haszontalan kegyelmetek megmaradása felől való esedezésünk, csak kegyelmetek akaratját és elnéjét érthessük, melyrűl hogy bennünket mentűl hamarébb tudósétson, intűk kegyelmeteket; ide jövő kegyelmetek embereinek hogy se jövő se menő útjaiban bántása a feő vezértűl eő naghátűl, se alatta valóitűl, sem penig itt való tartóztatása nem lészen, azmint minket arrul elégségesképen bátorságosakká tett a feő vezér eő nagysága, úgy mi is kegyelmeteket keresztén igaz hitűnk szerint bátorságosabbakká tesszűk, bizvást jöhetnek mehetnek hozzánk kegyelmetek emberei minden nyavala és akadály nélkül, csakhogy a dolog késedelmet nem szenvedvén, hosszas várakozással és halogatással ideit, jó alkalmazosságát el ne veszejtse kegyelmeteknek; ha mi romlás találja kegyelmeteket, nekűnk nem tulajdonéthatja. Easdem de cetero, quam diutissime valere desiderantes, manemus benevole. Datum in castris turcicis ad Érsekújvár positis; die 22. octobris. 1663. Michaël Apafi.

*) Azaz annyi ideig mennyi alatt egy tyúktojás megstűl.

addig nem illik menni, míg a vezérhez nem megyen). Bémenvén azért az Ali passa sátorában, kezét fogván köszönti; s amaz kedvesen látván, leülteti s mindjárt az ő szokások szerint való vendégséget indít. És egy-egy fincsal kávét, s azután serbetet, mind magának, s mind híveinek hozat; kínálja s kínáltatja, azonközben ily szókkal kérdezi: No már mint vagyon országod? mint vadnak az urak, s mint viselik magokat hozzád? Erre a fejedelem ilyen feleletet tün: Im-már Istennek hálá egyébaránt jól volna a dolog, csakhogy az ország igen megromlott, az urak is penig hívek. Mond erre: Hol vadnak hát azok? s kicsodák itt veled? Fellel a tolmács: Itt vadnak Tihája Naláczi István, Balog Máthé. Melyet hallván megmosolyodék s fejét meglódtván, semmit sem felele, hanem jó illatú füstvel a fejedelmet megfűstöltetvén, elbocsátá; és így minden úri vendégsége egy fertály óra alatt végben mene.

Mind huszonkettődik napig azért, a derék tábor helyben lévén, akkor lün indulása Léva felé a vezérnek, ki a Gram mellé érkezvén, az eső miatt nagy igygyel bajjal Bars mellé szálla s ott lün harmad napig. Hogy penig a Gram vizén akadály nélkül mehessen a vízen által minden népe, a moldovai vajdát jó idején elküldötte volt az hidak csináltatására, melyeket a lévaiak elbontottak volt. Az havasalföldi vajdát penig, egy passával együtt, az álgyük mellé rendelte volt, kiket a bialokkal és oláhokkal vontatnak vala, és hol ezek nem bírhatják vala, verik s tagolják vala.

A füvezér azért Léva alá szállván, 1. novemb. a várat kéreti, ígervén, hogy elbocsátja békével a benne lévőket, ha szép szerént megadják; de ha nem, el kell veszniük. Kik megrémülvén a számtalan sokaságtól, megadják 2. novemb., kiket el is bocsát, szekereket rendelvén alájok.

Itt is szorgalmaztatja vala a fejedelem a vezért a választételért és haza bocsáttatásáért, mivelhogy Érsekújvár alatt ide halasztott vala; de itt Váchoz igazítá, onnan penig Pesthez.

Megindula azonban a török, s Nógrád alá száll 7. nov. Ekkor már Nógrádban a török benn vala, melyet nékiek megadtak vala midőn látnák, hogy elégtelenek tartására.

Mert még Újvár alól küldött volt el a vezér egy passát, sok néppel és lövő szerszámokkal; ki kétfelől erősen lütvén és rontatván falait, egy darabját fel is vetteté porral; melytől a benvalók (kiknek kapitányok Nadányi Miklós vala) igen megijedvén, jóllehet azelőtt jól emberkedtek vala, de félvén a végső ostromtul, kire való készülleteket a törököknek megtudták vala, hogy mind várastul magok is el ne vesznének, feladák nékiek, és magok elbocsáttatának. Ezt is penig cselekedé annak a nemzetnek állhatatlansága, ki mind halálíg azt dúdolja: soha bizony nem tartunk várat a magyarnak.

Azonban a fejedelem népe Vác felé indulván 8. novemb., ugyanazon napon, Vácon alól a Dunapartra szálla. Azután 10. nov. Pesthez juta, amely nap érkezék oda az vezér is, kinek eleiben a budai otthon lévő törökök zászlókkal kijüvén, a vezér előtt csaknem földig meghajolnak vala. Midőn penig a sátorhoz érkezett volna, a lövő szerszámokat mind Budán Pesten kilövék, annyira, hogy hangjok miatt a Duna két fele reng vala.

Itt volt már az ígret szerint való jó válasznak várása, sőt szorgalmaztatása is, de a vezérnek, az hídon, Buda felé, válasz nélkül való általmenetele nem kicsiny okot szolgáltatata a kételkedésre; járulván ehhez annak rebesgetése is hogy már Budán el is rendelték volna a szállást azhol a fejedelem teleljen. De 14-ik die e kételkedés kivételék az elmékből, elérkeztvén a fejedelem felhívására küldött csauzok; kiknek jöveletek aminthogy szívesen váraték, úgy is vitétek. Ezek a vezér akaratját megjelentvén, a fejedelem egynéhány magával felkészüle s vélek elindula, ugyanakkor a Dunán innen a szekereket is megindittatván haza felé, a csauzok tetszésekből.

A fejedelem azért a véle lévőkkal nagy igygyel bajjal általmenvén a hídon, a vezérrel szemben lün, jeles tiszteségtétellel; holott több beszédi között az határ, hódoltatás és az adó leszálltatása felől is emlékezvén, midőn kegyelmeségeért esedeznék, semmi választ egyenesen magátul adni nem akara, hanem Nandorfejérvárra halasztá, hová, hogy emberét küldje, parancsolá, és hogy jó válasza lészen, fogadá.

Itt talám nem szükségtelen notabénében írni a vezér

mesterségét, ki az utolsó szembenlételt, melykor ígreti szerént jó választ kell vala adni, oly szoros időre s oly alkalmatlan helyre halasztá; hogy azután újabb szorgalmaztatással nem lehetne élni, mert ű a Dunán túl, még pedig indulófélben s a fejedelem népe innét jó darabot haladott vala az ű izenetibül. De elébb kell vala e dolognak lenni, ha ebben való jó igyekezetben némely tanács ellent nem tart vala.

Elbúcsúzáván azért a fejedelem a vezértül, ekkor is igen szép nuszttal bérlett kaftánynyal megkaftányoztatik, imint említett híveivel egyben, és így elbocsátja őket, ajánlván magát mind az országnak s mind a fejedelemnek.

Említette vala a fejedelem ezt is a vezérnek, hogy Hallér Gábornak is haza jöveteliben, ha lehetne, ne tartana ellent; de azt mintegy hallatlanná tévén, reá semmit nem felele. Azért megbíván (így) magát az úr, vélek elindul gondolkodván így: hogy ha a vezér a fejedelmet elbocsátotta, őtet sem tartja tovább mellette. Azért a hídhoz visszaérkezvén, nagy nehezen általmene a fejedelem is, s meghála Alsó Némegyiben híveivel együtt.

Azon étszaka egy kapucsi passa feles magával Hallér Gábor után küldeték, kik a fejedelem szállását környülvék, mert azt gondolják vala, hogy ott volna az úr is; akik pedig látják vala, valóban megijedtek vala, hogy a fejedelem után jöttek volna. Mikor azért a fejedelem felköltét Kapucsint sokáig várná, megizeni, hogy be akar menni; béménvén azért Hallér Gábort kezdé kérdezni; meg kelle azért szállását kételen mondani; hová mindjárt feles magával menvén, környülvéteti, megmondván, hogy készüljön, mivel vissza kell menni; és így annyira erőlteti, hogy még azt sem akarja vala megengedni, hogy a fejedelemmel szemben legyen. A csauzok pedig sohol nem tágitják vala. Midőn azért hintóját s konyhakocsiját elkészétették volna, minekelőtte maga a fejedelem szállása előtt lovára felülne, a kardot leoldatják oldaláról. Visszaérkezvén pedig a vezér eleiben, kit nagy haraggal így riaszta meg: Miért mentél te el hír nélkül? Kire az úr felelni akarván, csak meg sem hallá mentségét, hanem csak inte, s mindjárt vivék a mérszárló helyre; holott fejét is véteté, mindenében zsákmánt vettetvén, sőt talám

testét is csak eltemettetvén hagyván*). A szolgálival is fel akarának osztozni, de a vezér békével őket a fejedelem után bocsátá.

Azonban Szegedre érkezvén a fejedelem, nagy pompával fogadtatik. Holott a szegedi református keresztyéneknek igyefogyott állapotjokat megértvén, szép kegyelmességgel lött, mind az ekklezsiának, s mind a predikátornak, sőt a barátoknak is, kik köszönteni s koldulni hozzá jöttek vala.

Eddig magyarok között jüvén, majd mindenütt a templomokban bément az imádkozásnak idején, s látván a valásán való szép gyülekezeteket, örült rajta.

Igy érkezék akkor haza Isten igazgatásából a mi kegyelmes urunk, mely élete kockáztatásából ez isteni végezés tetszék meg: a kit az úr kedvel, ellensége is annak jóakarója lésszen.

Látod mindezekből Istennek a fejedelmen nem kicsiny gondviselését. Ma is penig az Isten hozzá való szeretetinek nagyságát. Mivel ű is felette igen kedvelli a prófétákat s eképen tudakozik tőlök Jozsafáttal: Vagyon-e itt az úrnak prófétája, hogy attól tudakozzunk? Ilyen drága erkölcsű, ritka alázatosságú s mindenekhez szíves kész indulatot mutató nagy fejedelemnek ne csudáljad, hogy e vigály munkámat ajánlottam. Sőt te is ha még a misében lévő pápas ceremoniakat nem tudtad, tanuld meg e könyvből. Ha penig megtanultad

*) Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 414. l. erre vonatkozó köv. adat olvasható. Azon alkalommal t. i. midőn ő a Dániel István társaságában átvizsgálta a Bánfi Dénes leveleit „a missilis levelek közt — írja — találók a fejedelemnek a maga kezével írt egy levelét Bánfi Déneshez, melyben írja, hogy már bizvást nyúljon Örményeshez, mert Haller Gáboron elébb adatott.“ Haller megöletése tehát az ő kérelmére rendeltetett el, s ez volt a díj, melyet Apafi Érsekújvár alá meneteleért nyert. E tény valóságában többé semmi okunk sincs kételkedni. Csak azon nyilatkozatot kell tekintenünk, melyet Haller Gábor Daczó Jánosnak Temesvárott tett volt, hogy Apafi e tényének indokával tisztába jöjünk. Ő Haller Gábor megöletése által egy veszélyessé válható ellenféltől akarta magát megszabadítani. S a nagyvezér kényelmesebbnek találta a fejedelem e kérelmét, mintsem egyéb neki adott ígéreteit teljesíteni.

s mégis az együgyű magyaroktól irigyled, philisteussá teszed magadat, kik az Izsáktúl ásott kútakat megrekesztik vala. Én pedig azt mondom; vajha az Úrnak minden népei próféták volnának, és adná az úr az ő lelkét übeléjük! Ámen.

A SZÉKELY SZOKÁSOK ŐSRÉGISÉGE.

ADALÉKUL A TETEMRE HÍVÁS S HALÁLÚJÍTÁSHOZ, S ILLETŐLEG
VÁLASZUL RÉVÉSZ IMRE ÚRNAK.

BALÁSSY FERENC TŐL.

Révész Imre úr a székelyeknél sokáig divatozott, s a XVI. és XVII. századig fenmaradt tetemre hívás és halálújításról irt, és *Székely Tanulmányok* címe alatt az *Uj Magyar Muzeum* múlt évi folyamának IV. füzetében közölt cikket nem csak figyelemre méltatja az „*Ordáliák* vagy *istenítéletek*”-ről irt, s a Muzeum ugyancsak tavali folyamának X. füzetében közölt értekezésében; hanem ezen általam tárgyalt régi bűnvádi eljárással rokoni egybeköttetésben volt istenítéleteknek több népeknél divatozott többféle neveit, s az ezekkel összekapcsolt szertartások sajátosságait nagy készséggel nyomozván és bővebben tárgyalván, ennek folytán egyszersmind meg akarja cáfolni vagy igazítani azon állításomat: miszerint a tetemre hívás s halálújítás őseink régi pogány szokásainak maradványa; s ezen érdembeli hossz- szas vizsgálódása eredményül azt állítja: hogy ezen régi bűnvádi eljárást ősmagyar vagy székely szokásnak tartani semmiképen nem lehet, hanem igenis olyannak, mely a keresztyénség és germán civilisatio csatornáján, a szomszéd népektől jött át hozzánk az istenítéletek más neveivel együtt.

Én Révész J. úrnak ezen értekezését a maga nemében igen jeles és érdekesnek találom, abban a tudomány, nagy olvasottság, és írói kellő méltányosság komoly nyilatkozatát

örömmel, és elismeréssel olvasom, s az ily nemű tudományos értekezések még megcáfoltatásom esetében is irodalmunkra nézve nyereségeknek tartom; de mindamellett nem tudom felhozott állítását elfogadni, s annak ellenére én most is hajlandó vagyok Kállay és Jókainak azon véleményét osztani: miszerint a kérdéses tetemre hívás s halálújtítás csakugyan pogány őseinkről szállott a székelyekre; ennek folytán felhíva érzem magamat e véleményt, s erre vonatkozó nézeteimet bővebben kifejteni, és mellette szóló vagy szólani látszó védveimet itten felhozni, nem vitatkozási viselkedből, hanem azon kötelezettségből, melynél fogva netalán rosszul értett szavainkat megmagyarázni, és felvilágosítani, és kétségbe vont állításainkat indokolni s igazolni tartozunk, nehogy hitelünket kockáztassuk.

Én a kérdéses tetemre hívást s halálújtítást az arra vonatkozó hazai történelmi adatok nyomán úgy tárgyaltam és mutattam be, mint ősnemzeti szokást; nem nyomoztam annak eredetét és történetét, s nem vizsgáltam, hogy más népeknél divatozott-e, és hogy őseinkre honnét szállott? hanem amint a székelyeknél találtam, aszerint összekely szokásnak nyilvánítottam. Révész Imre úr tovább menvén, e szokást az istenítéletek több nemeivel együtt bővebben nyomozta, s azt más népeknél is feltalálta, s ennek folytán azt mondja: hogy nemzeti múltunk körül nagyobb vigyázattal s erősebb bírálattal kell eljárni, és nemzeti sajátunkúl nem kell oly valamit bemutatni, amit a múlt századok folyamán több különböző és tőlünk távol eső népeknél is fel lehet találni.

De én úgy vélekedem, hogy mivel ezen kérdéses bűnvádi eljárás régenten a *székelyeknél* is szokásban volt, s a cikkemben felhozott adatok bizonyítása szerint még a XVI. és XVII. században is divatozott, e tekintetben igenis nyilvánítható *összekely szokásnak*. Azért, mert ezen szokás más népeknél is feltalálattik, még nem következik, hogy azt többé nem lehet nemzetünk ősi szokásának mondani s annak birtokjogát magunkénak tartani. Őseinknek több oly institúciói és szokásai voltak, melyek némi változatossággal más népeknél is feltaláltattak, vagy legalább némely tekintetben más népek institúciói és szokásaihoz is hasonlítottak; de

amelyek mindamellett mégis őseink sajátjainak tartattak, és tőlök el nem vitáztathatnak. Így p. o. polgári alkotmányunk s alkotmányos eljárásunk több tekintetben hasonlított az angolokéhoz; pedig az nem az angoloktól kölcsönözöttet, hanem az Álmossal kötött szerződés ismeretes pontjainak básián, a nemzet körülményei és természetéből fejlődött ki, és jött létre. Igaz ugyan, hogy alkotmányunk több más európai népektől átvett intézvények által módosított; de lényegében az említett szerződés pontjain alapult, és a nemzet természete és jelleme szerint alakult; és mégis, mint említém, az angol alkotmányhoz több tekintetben hasonlított. E szerint a kérdéses büntető eljárást is tarthatni összekely szokásnak, habár azt hasonló, vagy módosított alakban fel lehet más népeknél is találni.

Azon körülmény, miszerint némely szokások hasonló, vagy módosított alakban több népeknél feltaláltnak, s divatoznak, nem mindig azt bizonyítja, hogy azokat ama népek egymástól kölcsönözték; hanem több esetben azt is mutatja, hogy azon népek ama szokásokat, vagyis az azokra vonatkozó őshit és tanokat közvetlenül egy közös kútforrásból, egy közös revelátióból, vagy mythológiából merítették, és mint közös tulajdont őseiktől öröklötték; csakis innét lehet megfejteti azon jelenetet, miszerint több szokások némi változatossággal és módosítással több oly különböző s egymástól távol eső népeknél is feltaláltattak és divatoztak, melyek egymással soha semmi összeköttetésben nem állottak. De hamindjárt más idegen népektől származott és szállott volna is a székekelyekre az említett szokás vagy büntető eljárás; miután azt ők is elfogadták, sokáig fentartották, és folytatták, s annyira elsajátították, hogy azt elhagyni még későbbben a törvény tilalma dacára sem akarták, amint az az eltörölt törvényeknek ismételt megújításai mutatják: méltán lehet ősrégi székelly szokásnak is tartani.

De én tovább menve, bátor vagyok azon véleményemet nyilvánítani, hogy e szokást a székekelyek nem is a szomszéd népektől, s a keresztyénség és germán civilisatio folytán kölcsönözték, amint Révész Imre úr állítja; hanem egyenesen az ő őseiktől, a húnoktól, öröklötték. Ugyanis régi

íróink azt jegyzik meg a székelyekről, hogy ők magokat a többi népektől mind földirati helyzetüknél, mind természetüknél fogva gondosan elkülönözték, nemzetiségök s erkölcsaik tisztaságát az idegenekkel házasságtól s minden idegen elem befolyásától féltékenyen őrizték, ősscytha szokásaikhoz, és szigorú erkölcsaikhez erősen ragaszkodtak, azokban századok folytán híven megmaradtak, s e részben nem csak a többi idegen népektől, hanem még a rokon magyaroktól is eltértek, s igen sok tekintetekben különböztek. Különösen ez értelemben így ír Turóci: „*Hi Siculi Hunnorum, prima fronte Pannoniam intrantium, etiam hac nostra tempestate residui esse dubitantur per neminem; cum in ipsorum generatione, extraneo nondum permixta sanguine, et in moribus severiores, et in divisione agri caeteris Hungaris multum differre videantur*“ ¹⁾. Bonfini: „*Siculi adhuc sua matrimonia exteris non communicant, ne proprium sanguinem inficiant: severiores adhuc mores retinent, multumque a caeteris Vngaris differunt*“ ²⁾. És ismét: „*Scythuli vetustissimum Vngarorum genus, nullo peregrino sanguine coinquinatum, pari Scytharum priscorum severitate, moribus, et libertate praeditum*“ ³⁾. Oláh Miklós: „*Gravatim patiuntur (Siculi) suam familiam, domumque externae nationis misceri connubio: moribus, ritibus, ac legibus aliorum Hungarorum sunt longe dissimiles*“ ⁴⁾. És ismét: „*Hac quoque tempestate Siculi veterum morum ac libertatum Scythicarum necdum sunt obliti*“ ⁵⁾. Verancsics Antal: „*Mores penitus incultos non habent (Siculi), verum Scythicam adhuc praeseferunt crudelitatem, omnique consuetudine, legibus, et vitae institutis ab Hungaris, religione excepta, discrepant, ne lingua quidem omni ex parte, quum*

¹⁾ Chron. Hungaror I. r. 24-dik fejez. Schwandtnernél Scriptor. Rer. Hungaricar I. köt. 78. l.

²⁾ Rer. Ungaricar. I. tized. VII. könyv a hanoviai 1606-diki kiadás 107. l.

³⁾ U. o. IV. tized. IX. könyv. 659. l.

⁴⁾ Hungaria, et Atila. Vindobonae 1763. II. könyv. 18-dik fej. 195. l.

⁵⁾ U. o. 198. l.

veterum more loquantur, similes“¹⁾. Szamosközy István: „Sunt Siculi, quos vocamus Ungarorum gentiles, *sed moribus severiores, agrestiores*“ stb. Itt folytatólag tovább megrója őket, hogy el nem tanulják és sajátítják, sőt inkább bárdolatlan bolondságból (*barbara quadam stoliditate*) gúnyolják és csúfolják a szomszéd szászok miveltebb szokásait, és polgárisultabb foglalkozásait²⁾. Kunics Ferenc: „*Rituum utrique* (t. i. *tam ditiores, quam pauperiores*) *tam tenaces, ut nefas sit vel in re minima ab iis discedere. . . . Affinitates cum aliis nationibus raro, aut nunquam contrahunt; nec enim hucusque seu cum Valachis, seu Saxonibus, caeterisque pene domesticis populis commixti sunt*“³⁾. Ezen ősi, s a magyarokétól eltérő szokásaikhoz ragaszkodásnak az ő régi törvényeikben is világos nyomai látszanak. Különösen ezen ősi szokásokra, s azokhoz ragaszkodásukra mutat a Hárm. Törv. III. r. 4-dik címe is, mely a többi között így szól: „Scythuli Nobiles Privilegiati a Scythico Populo, in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati . . . *Dissimili penitus Lege et Consuetudine gaudentes . . . per Tribus, et generationes, atque lineas generationum, antiquorum more, haereditates, ac officia inter sese partiuntur, et dividunt.*“ Ezeknek folytán a tudós Bartal György is igen helyesen írja rólok: „*Siculi nullo in ea solitudine* (t. i. in extremis Daciae recessibus) *cum exteris commercio juncti, proprium Hunnorum ingenium, quin illud moribus peregrinis demutaretur, conservarunt diutissime*“⁴⁾. S e tekintetben valamelyik írónk, nem emlékszem hol, a székelyleket a baszkokhoz hasonlítá, kik arról nevezetesek, hogy ősi nyelvöket és hajdani szokásaikat leghivebben megtartottak.

Ezeket előrebocsátván, már miután a székelylek minden idegen elemmeli érintkezéstől oly féltékenyen ovakod-

¹⁾ Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. Pesten 1857. II. köt. 145. l.

²⁾ Éder Károlynál *Observationes crit. et pragmat. ad Histor. Transsilv. Cibinii* 1803. 241. l.

³⁾ *Siculia Dacica. Claudiopoli* 1731. 24. és 25. l.

⁴⁾ *Commentarii ad Histor. Status, Jurisque Publici Hung. aevi medii Posonii* 1847. I. könyv. 91. l.

tak, s őseik szokásaihoz oly erősen ragaszkodtak, és miután e részben magokat a közlekedéstől úgyis félre eső kis házajokban nem csak az idegen népektől elszigetelték, hanem még a rokon magyaroktól is megkülönböztették: nem igen hihetni, hogy ők a kérdéses bünvádi eljárást, vagyis a tetemre hívást s halálújitást, mint idegen szokást, valamely tőlünk különböző és távol eső idegen néptől elfogadták és sajátították volna; sőt ellenkezőleg alaposan állíthatni, hogy ők azt az ő őseiktől, a húnoktól öröklötték, és mint nemzeti örökséget tartották oly sokáig fen, annál is inkább, mert a székelyeknek minden institutiói és szokásai ezen ősrégiségre mutatnak, és habár későbbben változtak, s az újabb kor institutiói és kívánalmaihoz idomítottak is; de ezen változtatás s idomítás dacára is felismerhetőleg megtartották az ősrégiség alakját, mint az edény megtartja az első főzelék szagát. A székely institutiók és szokások ezen ősrégiségét fölismerte Otrókoci Főris Ferenc is, ki a székelyek eredetét nyomozván, s azt Strabónak a Duna partján lakott urgus nevű és más rokon népségre vonatkozó előadásával kapcsolatba hozván, s indokolván, azt mondja, hogy a székelyeknek minden szokásai és kiváltságai azon ősrégiségre mutatnak, melyet Strabo előadása nyomán nekik tulajdonít. „*Omnes eorum mores, privilegia, atque dialectus sermonis hanc videntur redolere antiquitatem, quam hic ex Strabone eis vindico*“ *). S ha nem áll is ezen írónak azon nézete, miszerint a székelyekhez a Strabo által említett, s a Duna mellett lakott urgus vagy ugrus nevű, és más rokon népek csatlakoztak, és ezeknek csatlakozása által amazok számban s erőben gyarapodtak, de igen helyes azon észrevétele, hogy a székelyek szokásai és kiváltságai az ő hún eredetökre és ősrégiségre mutatnak, s a mellett bizonyítanak. Ezek szerint valamint kétségbe vonhatatlan történelmi igazság gyanánt áll, hogy a székelyek a húnok utódai: úgy az sem szenved kétséget, hogy a székely szokások az ősscytha, vagy hún szokásoknak maradványai.

Ezen őshún sokásokhoz tartozik kétségkívül a kérdé-

*) *Origines Hungaricae. Franequerae 1693. I. r. 455. l.*

ses büntető eljárás is, annál is inkább; mert ahhoz — mint ősnemzeti szokáshoz — a székelység későbbben is nagyon ragaszkodott, amint az azt eltörlő és tiltó törvények ismételt megújítása bizonyítja. Ugyanis meg kell jegyezni, hogy ennek eltörlésére az erdélyi országgyűlésen az első törvény 1594-ben hozatott, ezen törvény aztán egy fél század múlva 1649-ben ismét megújítottatott, és 1653-ban a gyulafejevári országgyűlésen mind a két törvény újra megerősítettén, az „*Approbata Constitutiones*“ sorába iktattatott; az első, vagyis az 1594-diki törvény az említett törvénykönyv III. r. 76-dik címének 9-dik cikkébe, a későbbi pedig az V. r. 54-dik cikkébe, vagyis „*edictumá*“ba foglaltatott. Mindamellett úgy látszik, hogy ezen büntető szokás az említett törvények tilalma ellenére még azután is némely székekben folytatottatott, vagy legalább ezen szokás körüli eljárásnak egy része és büntetése meghagyatott; mert Udvarhelyszék 1740-diki végzéseinek 16-dik cikke az ezen eljárásnál divatozott régi gyakorlatra vagy ususra hivatkozván; az ezen szokással járó büntetésnek egy részét, t. i. az úgy nevezett *tetem-felszabadítást*, vagyis az ez esetben fizettetni szokott pénzbürságot nem csak megemlíti, hanem meg is erősíti, az rendelvén, hogy az ne a gyilkoltnak, hanem a gyilkosnak javaiból fiztessék. Már a törvénynek ezen ismételt megújítása, s az udvarhelyszéki gyűlés említett határozata minden bizonynyal arra mutat, hogy e büntető szokás a nemzet többi ősi szokásaival és büntető eljárásaival nagyon össze volt forrva, s ahhoz — mint ősnemzeti szokáshoz — a székelység erősen ragaszkodván, azt azután is, az országos törvény tilalma dacára folytatta, vagy folytatni elpróbálta, és az országgyűlés szükségesnek látta ez érdemben hozott régibb végzését ismételve megújítani, s törvénykönyvbe iktatni. Ha ezen büntető eljárás nem őseinktől szállott, hanem valamely idegen néptől későbbben jött volna be hozzánk, s így idegen szokás lett volna: azt az ő ősi szokásaikhoz annyira ragaszkodó, s az idegen elem befolyásától oly féltékenyen ovakodó székelyek annyira el nem sajátították, s oly erősen gyakorlatba s életbe nem hozták volna, hogy a törvényhozás szükségesnek lássa annak kiirtására hozott rendeletét ismételve megújítani, s

törvénykönyvbe iktatni. Ezen körülmény is arra mutat, hogy ezen büntető eljárás ősrégi szokás lévén, az a nemzet természetében és erkölcsében oly mélyen gyökerezett, hogy az annak kiirtására hozott törvénynek többszöri megújítása szükségeltetett.

De vizsgáljuk magát a tetemre hívást. Ezen szokás körüli eljárás formáiban több oly jelenetek és részletek rejlenek, melyek a húnok és székelyek ősi szokásaiból és büntető eljárásaiból származni látszanak, s azokkal kapcsolatba hozathatnak. És pedig :

1. Valamint Turóci előadása szerint a húnoknál és a vezérek alatt a magyaroknál, úgy a Székely Krónika szerint a székelyeknél a köz- és pörös ügyek eldöntésére s a gonosztévők megbüntetésére (*ad jura sacra, et profana edicenda, ad puniendos transgressores mandati*) népgyűlések tartattak, s azokon fölmentő vagy elmarasztaló halálos ítéletek mondatlak és végrehajlattak. A tetemre hívás körüli eljárásban is amaz ős népgyűléseknek, s azokon biráskodásnak némi maradványa rejlik. Ugyanis midőn azon község lakosai ahol valaki meggyilkoltatott, a meggyilkoltnak teste vagy hullája megtaláltatott, de a gyilkos kiléte nem tudatott — a tetemnél fejenkénti megjelenésre és eskütételre felhivattak, és megesküdvén, valakit, mint gyilkost, kiadtak : akkor a nép ezen tanuskodása s ünnepélyes nyilatkozata által némileg biráskodott, s a gyilkos felett ítéletet mondott ; mert meg kell jegyezni, hogy ha a tetemre hitt közönség vagy nép valakit, mint gyilkost, kiadott, arra azonnal halálos ítélet mondatott, s a cikkemben tárgyalt istenitéletszerű eljárás tovább csak azon esetben folytatott, midőn a felhírt nép nem nyilatkozott, vagy nyilatkozni vonakodott, s a gyilkos kiléte nem tudatott.

2. Ezen esetben, ha t. i. a gyilkos kiléte másképen ki nem tudathatott, akkor aztán az isten is ítélő bírálul hivatott : t. i. a gyilkosság gyanujával terhelt község minden lakosa egyenként, kezét a tetem feje fölött tartva esküdni s ártatlanságát ezen eskü által igazolni tartozott ; és ha valakinek esküvése alatt a tetemből a vér folyni kezdett vagy megindult, ezen jelenség az isten ítélete nyilatkozatának tartatott,

s az, kinek esküvése alatt ezen jelenség mutatkozott, vét-
 kesnek nyilvánított, s azonnal halálra szententiaztatott.
 Úgy látszik, hogy ilyenforma istenitéletszerű eljárás a hú-
 nok és pogány magyarok népgyűlésein is szokásban volt,
 és némely kétes ügyek eldöntésére az isten ítélő bírául hiva-
 tott; mert a krónikákban följegyzett hírnöki szózat vagy fel-
 hívás szövege szerint az említett népgyűlések *az isten szavára*
 s a közönség parancsára hivattak össze, és tartattak, s így
 azokon a nép némely fontosabb és kétesebb ügyek eldönté-
 sében az isten ítéletére hivatkozott s annak nyilatkozata foly-
 tán tanácskozott és határozott; ugyanis a vérbe mártott pal-
 lossal körüljáró hírnök felhívása így hangzott: „*Vox Dei*, et
 praeceptum communitatis universae, ut unusquisque compa-
 reat, communitatis consilium simul et praeceptum auditu-
 rus“ *). Itt a „*Vox Dei*“ kitétel nem ok és jelentés nélkül
 van a szövegbe behozva, hanem arra mutat, hogy az ily
 gyűlések *az isten szavának*, és a közönség parancsának ere-
 jével hivatván össze, azokon a nép a fontosabb ügyek és
 kétesebb jogi kérdések eldönthetésére valamely szertartás
 vagy vallásos eljárás által az isten ítéletére is hivatkozott, s
 az az ő hite szerint valami meghatározott jelenségben nyilat-
 kozott; annak nyilatkozata folytán erősítették meg a gyűlél-
 sekben hozott végzések, és hajtottak végre az ítéletek. Ezek
 nyomán azt gyaníthatni, hogy a tetemre hívás s az a kö-
 rüli eljárás némi maradványa pogány őseink biráskodásának
 s isten ítéletére hivatkozásának.

3. Ezen biráskodásnál a *vér* lényeges dolognak mutat-
 kozott és döntő bizonyítéknak tartatott; mert akinek es-
 küvése alatt a vér a tetemből folyni kezdett, az azonnal vét-
 kesnek ítéltetett. Pogány őseink is midőn frigyét kötöttek
 vagy törvényeket szerzettek, azoknak szentesítésére meg-
 nyitott ereikből egy edénybe *vért* eresztettek, s ezen vérrel
 elegyített italból részesülvén, a frigy vagy törvények meg-
 tartására ünnepélyes esküt tettek, s így a *vérfolyás*, vagy
vérbocsátás a frigynek vagy törvényeknek szentesítéséhez —
 mint szentesítő eszköz, vagy cselekvény — múlhatlanúl meg-

*) Turóci Chron. Hungaror. I. r. 10-dik fej.

kivántatott, s a szerződési szertartások kiegészítéséhez tartozott. Vajon amaz ősi vérszerződésnél a szerződő feleknek ereikből *folyt vér*, és a tetemre hívásnál a tetemből *foljó vérnek* jelensége között nincs-e valami jelvi összefüggés, vagy jelképezés? Vajon azon *vér*, mely a gyilkos kilétének kijelentésére és megbüntetésére a tetemből *folyt*, valami átvitt értelemben vagy mythologiai jelentőségben nem vonatkozik-e *ama vérre*, mely a törvények szentesítésére s azokban az eskü- és törvényszegőkre mondott büntetés megerősítésére a törvényszerzők ereiből *folyt*? Továbbá midőn pogány őseink szerződtek, és szerződéseik megerősítésére s megtartására ünnepélyesen megesküdtek: akkor egyszersmind az eskü- és törvényszegőre átkot is mondtak, s a törvényszegés megboszulására az igazságos istenre hivatkoztak. Vajon pogány őseink hite szerint az említett jelenség mutatkozásában vagyis a vérnek a tetemből folyásában nem rejlett-e a pogány törvényszerzőknek a törvényszegőkre mondott átká, s a törvényszegés megboszulására felhítt istenség nyilatkozata? Némekem úgy tetszik, mintha a tetemre hitt gyanúsnak, vagy vádlottnak *esküje*, és az esküvés alatt a tetemből *foljó vérnek* jelensége valami jelvi maradványa vagy példázata volna a *vérszerződésnek*, s ennek alkalmával mondott *véres eskünek*. Minden esetre feltűnő, hogy a *vérfolyás* vagy *vérbocsátás* valamint pogány őseink szerződéseinél szentesítő eszköz vagy cselekvény gyanánt mutatkozott, az eskü és törvények szentesítésére megkivántatott, s ezen vérszerződés alkalmával az eskü- vagy törvényszegőre átok és halál mondatott: úgy ezen jelenség az említett vétség vagy gyilkosság kinyomozása és megboszulása körüli eljárásban is főfő dolognak és döntő bizonyítéknak tartatott, s ha az esküvés alatt a tetemből a *vér* megindult, az esküvő vétkesnek nyilvánított, s halálra szententiaztatott.

4. Őseink, szokásaikban és büntető eljárásaikban igen szigorúak és kemények lévén, a vétségek büntetésében a visszatörlesztés vagy hasonló büntetés — poena talionis — elvét szigorúan követték, s a vétségeket hasonló büntetésekkel fenyegették. Ezen szigorú visszatörlesztésre mutatnak a krónikákban, különösen a Székely Krónikában, említett kemény

eljárások, kínzások, és kivégeztetések. Ezen szigorú büntető szokást vagy visszartorlást őseink még a keresztyénség felvétele után is megtartották és folytatták. Sz. István II. törvénykönyvének 46-dik fejezete azt mondja: hogy aki karddal valakit megöl, *ugyanazon karddal öllessék meg*: „Siquis hominem gladio occiderit, eodem juguletur gladio.“ A Mátyás király alatt 1481-ben hozatott törvény azt mondja, hogy a halált érdemlő vétségben elmarasztalt vétkes harmad napig a bíróságnál tartassék az egység megkísértése végett, s ez nem sikerülvén, *ellenfelének adassék, ki fejét* vagy *vagyonát választhatja*: „In sententia capitali convictus tri-duo apud Judicem detineatur concordiae causa, qua non succedente, adversario tradatur, cujus est caput, vel bona eligere“¹⁾. A cikkemben felhozott régi szokásbeli székely törvények is azt mondják: hogy a gyilkos haljon meg, annak se a vajda, se a király ne kegyelmezhesen meg; hanem ahol megtaláltatik, ott szentencia szolgáltatassék rája. A tetemre hívással össze volt kapcsolva s azonosítva a *halálújtás*, miszerint a gyilkosra mondott halálos ítélet ott a hely színén, vagyis a tetemnél végrehajtatott, ez által a gyilkosság megtoroltatván, a halál mintegy *megújítatott*, a honnét ezen eljárás *halálújtásnak* is mondatott. Már a halálújtás mi volt egyéb, mint pogány őseink említett büntető szokásának és visszatorló eljárásának folytatása, a Székely Krónikában említett kínzások és vesztések maradványa, s az „*eodem juguletur gladio*“ elvének valósítása?

5. Szabó Károly a Thierry Amade „*Atilá*“jára tett jegyzeteiben a többi között a *tor* szóra vonatkozólag ezt mondja: „Őseinknél s a húnoknál a tulajdonképeni *tor* abból állott, hogy a csatában elesett, vagy meggyilkolt honfiaik sírjára az *elfogott ellenséget, vagy gyilkost leölték*. Innen van a mai magyar nyelvben a *megtörölni* (vindicare, vindictam sumere) ige“²⁾. Már a tetemre hívással azonosított halálújtás mi volt egyéb, mint a húnok ezen szokásának, vagy *visszatorlásának* maradványa? miszerint valamint a húnok a csatában ele-

¹⁾ Kelemen Historia Jur. Hung. Budae 1818. 223. l.

²⁾ Új Magyar Muzeum 1858. XI. füz. 223. l.

sett, vagy *meggyilkolt* honfiaik sirjára az elfogott ellenséget vagy *gyilkost leölték*: úgy a székeklyek is a *gyilkost* a gyilkosság elkövetésének helyén vagyis a tetemnél *kivégezték*.

Ezek nyomán tehát én ismételve azon véleménynyilvánítom, hogy a kérdéses büntető eljárás már pogány őseinknél s a húnoknál divatozott, azokról szállott a székeklyekre, s ezeknél, mint ősnemzeti szokás, maradt oly sokáig fen, annál is inkább, mert — amint a „*Rabonbánok*“ról írt értekezésemben is említettem — a székeklység, ősi pogány szokásaihoz nagyon ragaszkodott, s azok közül többeket a keresztvénség behozatala után is némi módosítással sokáig megtartott és gyakorlott*). Én úgy vélekedem, hogy épen ezen szigorú szokásaik és büntető eljárásaik miatt festették és jellemzették írónk a székeklyeket oly keményen. Ezért írta rólok Turóci: „*in moribus severiores*, et . . . a caeteris Hungaris multum differre videntur“; Bonfini: „*severiores adhuc mores retinent*“; Verancsics: „*Scythicam adhuc praeseferunt cruditatem*.“

Ezen szigorú szokás ugyan a mostani civilisatio fogalma szerint őseinket nem igen emeli, s az ő jellemrajzuknak nem a legkellemeteseb vonását teszi; de én azt s az arra vonatkozó adatokat igen érdekesek- és becseseknek találom; mert azokban őseink kevésbbé ismert pogány szokásainak oly nyomai rejlenek, melyek a történetnyomozó előtt figyelmet érdemelnek.

LITHVÁN KÖZLEMÉNYEK,

KAZINCZY GÁBORTÓL.

Második közlés*).

Lithván példabeszédek.

A mi *ablakunkra* is sűt talán a nap.

Az *adósság* vág mint a kasza.

*) Új Magyar Muzeum 1856. II. füz. 66—99. 1.

Izmos *ágra* izmos tolvaj való.

Ha *ártatlan* vagy, zárd be az ajtót; ha bűnösnek érzed magad, oldd meg a kereket.

Te még csak az *ajtót* sem tetted be, s atyád maga csukta a pajtát.

Alkudd mint a zsidó, fizess meg mint a keresztyén.

Az *alma* le fog esni ha megérik.

A jó *álom* nem teljesül, de a rossz igen.

Ha *álomban* meglelem, odaadom.

Az *alus* (házi vagy háznál főzött ser) nem víz, a lelki pásztorok nem bojtárok.

Az *alusnak* szarva van.

Az *anya* kilenc gyermeket táplál tiűjével, s az atya hat lóval sem egyet.

Nem mindig *arany* az, ami aranyként fénylik.

Arany nélkül a világosság is sötét.

Az *arat* nem dugod el a zsebedben.

Még az *ár* is nyér másoknál, s nálunk az olló sem.

Az *asszonyok* fülének nincs feneke.

Az *asszonyoknak* hosszú a ruhája, rövid az esze.

Az *átok* kimegy a szájon, s a fülön vagy orrlyukon ismét bebúv.

Az *atyá* hallal táplálja a gyermekeket, s a gyermekek kutyákkal az atyát.

A *bakot* ne vezess a kertbe, belé megy maga.

Bakkal őriztetni a káposztát.

A *barázdabillegtető* (madár) meggyűjtja a guzsalyt (úgy mondják, ha tavasszal még fonnak az asszonyok).

A *bél* egymásba búvik (nagy éhezést jelent).

Beszélj s tarts követ a kezeden.

Beszélni édes, de nem egészséges.

Jobb *beteg* lenni mint meghalni.

A *betegség* hivatlanul jön.

A *betegség* lóháton jön, s gyalog megy tova.

Ha *bíró* elébe mégy, mondj elébb honn ítéletet magad fölött.

A *bolond* ad, az okos vesz.

Bőr, tanuld ismerni a kátrányt.

Könnyű a más *bőréből* széles bocskort vágni.

Ha mint *borjú* nem bégtél, nem is bűgsz majd mint ökör.

Hányd a *borsót* a falra; megragad-e?

Edd magad *borsóval* tele, rakd kebledet kövel tele, s akkor beszélj vele.

Azért vágsz *botot* magadnak, hogy reá tamaszkodhassál.

Csak nem *bújhatok* belé (nem ismerhetem ki egészen).

Cselekedjél belátásod s nem akaratod szerint.

A *csere* hollóknak, a ráadás gyermekeknek való.

Csereberélő kapuja előtt a hollók krákognak.

A ki *csókának* született, csóka, és az marad, aki pávának született, páva, és az marad.

Szomjazni, várni mint a *daru* a szép időre.

Ide szokott mint a *disznó* a borsóba.

A hol *dög* van, varju is lesz mihamar.

Vak *éhség* az ahol kenyér van.

Az *erdőben* mindig több a görbe mint az egyenes fa.

Amilyen az *eresz*, olyan a csöpp.

Ha *erőből* ki nem telik, eszedhez nyúlsz.

Az *erősebbel* ne birkozzál, a gazdaggal ne versenygj.

Más *érszényéből* olesó a fizetés.

Amihez nem *értesz*, ne magasztald.

Ahol *esik*, csorog is.

Minél magasabban van valami, annál nagyobbbat *esik*.

Nőtt és megnőtt s az *eszéből* kinőtt.

Más ember *eszével* nem mészre érsz.

Jőj ha *ettél*, s itt is kapsz valamit.

Lopott *fahéjt**) bőrrel (azaz drágán) fizetsz.

A *fahéj*-bocskor többre megy a gazdaságban, mint a csizma.

A milyen a *fája*, olyan a gyümölcse.

Jó *fának* nem lehet rossz gyümölcse.

Más *fa*, más favágók.

A *száraz* fa recseg, a fiatal (vagy zöld) törik.

*) Mint tudjuk, lábbelit készítenek belőle.

Ahol *fát* vágnak , forgács is hull.

Kis *fa-tő* nagy szekeret dönt fel.

Fa-tő alatt nőtt fel (ostoba).

Falj, hogy pukkadj meg.

Farkassal nem fogsz szántani , medvével nem fogsz boronálni.

Egy *fecske* nem csinál tavaszt.

Hiszen a *fej* nem írás (azaz nem tart meg oly híven valamit mint az írás).

Ne dicsérd a fiatal *feleséget* míg ki nem telelted.

Feleséged szépségével be nem takarózol.

Nagy *fellegből* is jön kis eső.

A ki *föltében* elszalad , verembe esik.

A ki *fiatal* korában szemébe köpött az istennek , ha megévnül , a két kezén akarja hordani.

Mindnyájoknak feje *r a foga* , de nem tudod , mi van a ogak mögött.

Aki korán kél , *fogát* piszkálja , aki későn kél , száját tartja.

Jobb belé sem *fogni* , mint be nem fejezni.

Könnyű *fogóval* tartani a meleg vasat.

A ki *fokhagymát* nem evett , nem is érzik meg rajta.

Ha könnyöködet be nem *foldtad* , nem fogsz posztót árulni.

Ha jól *főztél* , jól is fogsz enni.

Az egyik *fülön* be , a másikon ki.

Idegen *füst* szemet mar.

Sült *galamb* nem röpül ide.

Szidd , de ne komolyan , üzd , de ne érd utól , üsd , de ne agyon , úgy jó *gazda* lesz belőled.

A *giltinee* (a halál istennője) nem nézi a fogat.

A *gondolat* a szív komája.

A megégetett *gyermek* fél a tüztől.

Kis *gyermek*ek kis csapás , nagy *gyermek*ek nagy csapás.

Ha a *gyermek* nem sír , nem gondol vele az anyja.

Hosszú *haj* , rövid ész.

Több az adóssága mint a *haja* szála.

Soká *hajlongsz* míg tele szeded magád.

Egészséges mint a *hal*.

A *halak* igen tetszetek; tavakat kiüríték.

Hallj sokat, beszélj keveset.

Az első *harapás* a szakácsnéé.

Tarka a *harkály*, de még tarkább a világ.

Ki a *harmatot* le nem veri, nem fog jó kenyeret enni.

Görbe hársra mászik minden kecske.

A *hason* keresztül nem visz országút.

Kié a *hatalom*, azé a jog is.

Amit a más *kázánál* ettél, csak a kapuig tart.

Egyszer nem *hazud* (igazat mond).

Jobb felmenni a *hegyre*, mint leesni.

Én egy *hegyet* halmoztam fel neki, s ő vermet ás nekem.

Amilyen a *hit*, olyan az áldozat.

Homlokoddal át nem töröd a falat.

Szeretné a *hópelyhet* megizlelni (azaz nem éhes és nyalakodik).

Mi haszna a *hüvelynek* kés nélkül?

Aki sokat *ígér*, keveset ad.

Az *ing* közelébb van mint a kabát.

Inségben nőttem föl, bánatban vénültem meg.

Aki jól *lakott*, nem ismeri az éhest.

Istennek több a gondja mint nekünk (több gondja van valamire).

Istenem, adj inkább irigységet mint szánalmat.

A mit *isten* ígér, meg is tartja (a lithván fatalismus).

Istenem, hadd szülessünk kicsinyen, de nőjünk nagyra.

Egyél, tiszteld az *istent*, ne gondolj hazúlra (mondják a vendégnek).

Az *isten* magasan, a király messze van.

Isten adta, az ördög kigyomlálta.

Istennel jó osztozni.

Vigyázz magadra s *isten* el nem hagy.

Isten a disznónak nem adott szarvat, különben az egész világot kitürkölne.

A mit *isten* ad, tedd zsebre.

Isten el nem sieti magát, de nem felejt.

Isten fogat adott, *isten* kenyeret is adand.

Az *iszákosnak* drága egy csöpp is.

Órizd a *juh*ot ha a farkast nem látod is.
Egy *juh*ot nyírnak, a másik reszket.
A *kacsákról* tudakozlak, s válaszdoban a ludakról beszélsz.
Mielőtt a *kakas* tojnék.
Amit a *kakas* kikapat, meg is eszi.
A *kakas* is talál szemet ha átszállt a kerítésen.
Két *kakas* egy szemetdombon nem fér meg.
A *kakuk* saját nevét kiáltja.
Szép *kalitka*, *sunda* madár.
Kanállal ki nem merítet a folyót.
Ha a *kandúrt* simogatják, fölemeli farkát.
Ha a *kását* megetted, vedd el a fazekat is.
Kaszával nem fogsz jó időre várni, hanem a gereblyével.
A *katonaság* szegény uraság.
A *kenyeret* nem hozza a szél.
Vásárlott *kenyér* nem soká tart.
A más késével szelt *kenyér* nem jó ízű.
Az éhesnek a fekete *kenyér* is ízlik.
A *kenyér* sir ha hiába eszik.
A fekete *kenyér* nem éhség.
A fejer *kenyér* nem kutyának való.
Nem szükség az ha *kenyér* van.
Amilyen a *kérdés*, olyan a felelet.
Kenetlen *kerékkal* nem messze érsz.
Ahol alacsony a *kerítés*, minden marha átugorja.
Egyél ha túl vagy a *kerítésen*.
Egyik *kéz*zel simogatni, a másikkal tépázni.
A *királyoknak* hosszú kezők van, messze ér.
Talán hosszú a *kolbász* a kutyának?
Minden *koldus* dicseri a mankóját.
Koldustarisznyának nincs feneke.
Komám asszonyhoz nincs messze az út.
Úgy hull a *könnye* mint a falevél ott.
Könnyű jajgatni ha van kinek panaszkodni.
Kopaszsal nem jó összekapni.
A *korsó* addig jár a vízre, míg az ideje megjő.
Míg a *kövé*r elszárad, tönkre jut a sovány.
A *kutyának* nincs adóssága (azaz minden embernek van).

Ha sokad van, adj a *kutyáknak*, ha kevesed, adj az embereknek.

A *kutyát* ahol etetik, ott ugat is.

Ugat mint holdvilágnál a *kutya*.

Kutyaugatás nem hallatszik az égbe.

Még a *kutya* sem enne (vagy enne) meg ha elébe vetnék.

Lassan menj, tovább érsz.

Amit *láttál*, amit hallál, tapodd le (hallgass vele).

Ne dicsérd a *ledny*t mielőtt megvirrad, se a napot mielőtt leszállt.

A ki *legény* a talpán, lenyeli amit elharap.

Ne *légy* se édes, se keserű; az édest elnyelik, a keserűt kiköpik.

A *légy* is erőt vesz az ökrön, ha a farkas megfogja.

Ha a *legyet* elnyelted, ki nem köpöd többé.

A más *lehellete* mindig bűdös.

Aki *liszttel* bánik, lisztes is lehet.

Az ember *lő*, isten intézi a golyót.

Közös *ló* mindig nyomorú.

A *ló* négy lábbal is botlik.

Ha nem a magad *lován* ülsz, a pocsolyában is le fogsz szállani.

Ha nem eteted a lovat, nem fogsz haladni.

Ócska *lyuk*, friss varrás (vén férj, fiatal menyecske).

Ma nekem, holnap neked.

A *macskának* tréfa, az egérnek sírás-rívás.

Amilyen a *madár*, olyan a fészke.

A *máséra* ne less, a magadét ne hagyd.

A *medve*, ha a makk reá esik, ordít, ha a galy le-nyomja, hallgat.

A *medve* meghalt, a duda megmaradt.

Ha *medvét* hurcolsz, örömed is lesz a medvében.

A *medvének* vége, dobd a trombitát is el.

Ahol a *mennyország*, szomszédjában van a pokol.

Mézet vetsz, bors nő.

A *mező* messze lát, az erdő messze hall.

A *mókus* a galyon, s már metszik a nyársat.

A *molnárnénak* lisztes a keze.

Munkád olyan mint a részeg imadsága.

Megyek, magamat mutatni, látni a másikat.

Kevéssel *mutogasd* magad, sokkal rejtőzzél el.

A *nád* nem inog, ha a szél nem fúja.

Nagy emberekkel úgy légy mint a tűzzel: ne igen közel, mert megégeted magad, ne igen messze, mert megfázol.

A *nap* estét, az év végét ér.

Beszélj szaporán: a *nap* rövid.

Megemlegeted még a *napot* amin születted.

Ne vágj kellettén túl hosszú *nyársat*.

Ha hosszú *nyársat* vágsz, a kutya kapja a pecsenyét.

Nemesembernél élni annyi mint a pokolban lenni: minél tovább vagy udvarában, annál tovább a pokolban az ördögöknél.

Nemesember és kutya (vagy ördög) mindegy.

Vak *német*.

Ha sem az öregeken, sem a fiatalokon nem lehet *nevetni*, úgy hát min nevéssünk?

Ahol a *nyél*, ott kell a fejszének is lenni.

Aki *nyelvét* meleggel megégeté, megfúja a hideget is.

Nyelveddel nem fogsz betakarózni.

A hosszú *nyelv* miatt kihull némelynek a foga.

Nyelved hegyén megtalálod.

Ha a *nyúlnak* nem volna meg a lába, már mind agyonverték volna.

A fuldokló az *ollóhoz* is kapkod.

Az *öndicséret* megsavanyodik.

Az *ördög* nem alszik.

Az *öregség* szegénység.

Amint az *öreg*ek füttyölnek, úgy táncolnak a fiatalok.

Az *öregség* azt is feldönti aki nem részeg.

Ne *örülj* ha valamit találtál, ne jajveszékelj, ha valamit elvesztettél.

Mindenütt jó, de mégis jobb *otthon*.

Ne kíméld, nem vagy *otthon*; ha itt kiüríted, máshová megy.

Lakjál jól *otthon*, úgy máshol is kapsz.

A *pap* nem mondja kétszer a leckét.

A *pap* zsákja lyukas (vagy széles).
 Házalóval és *pappal* ne pörlekedjél.
 A *paraszt* mindig fekete a körme alatt.
 A *piacon* több a borju mint az ökör.
 Ha *pocsolyába* estél, nem kelsz föl szárazon.
 Ne köpj a *pocsolyába*, majd tán magad iszol belőle.
 A *pofából* nem köpülsz vajat (a szépségből meg nem élsz).

Repülni jó, de nem jó leszállni.
 A *részeg* ajándékán a bolond örvendez.
Részezen feküdjél le aludni, öregen feküdjél le meghalni.

A *robotot* (inséget is) hozzánk eskették mint a feleséget.
 A *rokonok* végett legyen valamid, a férj végett tudj valamit.

Messze a *rokonoktól*, nagy szeretet; közel a rokonokhoz, csupa zenebona.

Amit mint *roszat* tettél be, nem veszed ki mint jót.
 A *rosz* ember beszéde olyan mint a farkas imádsága.
 Ha sietsz, meg nem *sül* jól, ha elfeledkezel róla, megég.
 Akinek kevese van, soványan *sült*.
 Akinek *szája* keserű, annak a méz is keserű.
 Ami a *szájadban*, az a szívedben is.
 Aki korán kél, *száját* törli, aki későn, szemét törli.
 Nem tömbeted be az emberek *száját*.

Aki *szánt*, el nem szegényedik, a ki lop meg nem gazdagodik.

Farkatlan *szarka*, siket falu, vak épület.
 Az egyik a *szarvát* tartja, a másik feji.
Szarvai a füleig fognak nyúlni (azaz nem sokára kisebbek lesznek).

Ritka mint a *szegény* ember gabonája.
Szegény legény, kinek földeit a pacsirták trágyázzák.
 Akinek *szeke*rén ülsz, annak nótáját fújd.
 Fúj a *szél* ellen! (azaz erőszak ellen nincs mit tenni).
 A *szélesnek* is van széle, a mélynek is van feneke.
 Amennyit *szelsz* magadnak, annyit eszel.
 Jó szem nem fél a füsttől.

Ha *szemedet* be nem húnytad (aludtál, nem dínomdánomoztál) volna, nem kellene sírnod.

Anyia sincs, hogy a *szemébe* eshetnék valami.

Ahol *szenvedés* nincs, imádság sincs.

Ha a *szikrát* ki nem oltod, nem sokára meleg hamvad lesz.

A *szó* mint veréb röptül ki, s mint ökör tér vissza.

A rosz *szót* tapodd le (azaz ne mondd ki).

Egy *szóval* adod (azaz ha valakit megbántasz) s a másodikkal visszakapod.

Szép *szóval* meg nem zsirozod a fazekat.

A *szolgálat* bánat.

Ha a *szükség* még oly nagy is, az ég magasán van, nem mehetsz belé; a föld kemény, nem búvhat sz belé, meg kell maradnod míg a nap megérkezik (míg órád üt).

A ki *szurokhoz* nyúl, bepiskolódik.

Tégy úgy amint lehet, s ne úgy amint akarsz.

Birkoztak mint a *tél* a nyárral.

A más *terhe* mindig nehéz.

A *tojás* okosabb akar lenni, mint a tyúk.

El nem venné még ha aranytojáshat tojnék is.

A *toll* ír, a garast kéri.

Tollán láthatod minő madár.

Mig meg nem nő a *tollad*, nem tudsz röptülni.

A *tűz* nem dohány.

Ha nem szítod a *tűzet*, nem ég.

Könnyű a szított *tűznél* melegedni.

A *tyúk* sem kapar hiába.

A hol *ugatni* fogsz, ott enni is fogsz.

Ujjaddal nem sütsz kolbászt.

Ujjaddal nem szelsz kenyeret.

Az *úr* nem pajtás.

Az *úr* és király isten kezében van.

Gazdálkodni fogsz és *urrá* leszesz; fahéj-bocskorban fogod a gazdaságot szekerezni; ujjaddal szelni a kenyeret nádsípall szűröcsülni a pépet; ablaknál fogsz ülni; kék füstöt f . . . ni, s végét éred a nyomorúságnak.

Ha az *utat* elveszítéd, káromolni fogod az ösvényt.

Egy *vágásra* le nem döntöd a fát.
Vak vezeti a világtalant.
 Akinek *van*, annak kell is.
 Egy *varju* ki nem ássa a másik szemét.
 A *vas* is eltompúl.
 Üsd a *vasat* míg meleg.
 Bámúl mintha egy darab *vasat* talált volna.
Véggy belőle, kevesebb lesz, tégy hozzá úgy több lesz.
 Ha *vesz*, sólyomszeme, ha ad, kutyaszeme van.
 Menj mikor szívesen látnak, jőj mikor várnak, úgy
 kedves vendég léssz.
 Jobb a *veréb* a kézben, mint a szarvas az erdőben.
 A jól *kivert* bőr puhább, s a jól *elvert* feleség csendesebb.
 Amennyit *vetsz*, annyit aratsz.
Világosság nélkül az ég is sötét.
 Akinek *viszket*, vakarózik.
 Lyukas *zsákok* meg nem töltesz.

OKLEVELEK KIVONATBAN

KÖZLI

Ifjabb KUBÍNYI FERENC.

Mielőtt ezen nagyobb részét kővári levéltáramban eredetiben létező s még eddig tudtommal sehol nyomtatásban meg nem jelent okleveleket egész terjedelmökben, pecsétetek rajzaival együtt közzé tenném, mi sok időt és gondot veszen igénybe, történelmünkre nézve hasznos dolgot vélek cselekedni azoknak egyelőre kivonatban közlése által, lehetségessé tévén tudósainknak beltartalmukat addig is céljaikra felhasználhatni.

I.

1275. IV. László király megerősíti IV. Béla király 1256-ban kelt oklevelét, melyben *Nempty Buzad*, Boleslaus fia, és rokonai, örökös birtokukat *Nemptyt* *) a király kívánatára

*) Némethi m. város Hont megyében, tán ez értetik az oklevélben.

Hunt (Hont) várához tartozó *Szúd* helységért — ugyanazon határok közt, amint az a királyi lajstromokban régi időkől fogva *Hunt* várához tartozónak lenni tudatik — elcserélik, és *Smaragd* mester fejeérvári prépost és udvari alkancellár által a szomszéd birtokosok, mint *Boleslaus*, *Hunt* várának parancsnoka, és testvérei, továbbá *Semberi Zazyn* és *Ambrosius* s mások jelenlétében, ugyancsak tetteleges birtokába béveztetnek, senki sem mondván ellent.

Az oklevél egy kisfolio pergamen hártára van elég olvashatón írva, s a viaszba nyomott pecsét zöld és sötét lila selyem zsinóron függ alá. Eredetie *Szúdi Sembery László* mint *Géczy* örökös birtokában *Romhányban*. A fentnevezett két testvérben *Semberi Zazyn* és *Ambrosiusban* felleljük a régi hontmegyei *Semberi Sembery* családnak őseit, melyet azonban meg kell különböztetnünk a *Szúdi Sembery* családtól, mint a mely idegen eredetű lévén, csak újabb időben szerzé meg a szintén Hontmegyében lévő s tán éppen azon fentemlített *Felső Szúd* helységet.

II.

1278. *Péter nádor* somogyi főispán (comes Symigien) és kúnok birája előtt egy részről *Péter gróf**), *Mikónak* fia, maga és öcsese *Byter*, nem különben *Detrik* gróf fiainak *Mikó*, *Elek* és *Detriknek* neveiben; másrésztől pedig *Oszlari Madach* maga és fia *Benedek* és *András* nevében, továbbá *Mike* és ennek testvérei *Tobias* és *Wolkan*, úgyszintén *Tamás* fiainak *Fülöp*, *Pál* és *Tamásnak* neveiben élőszoval előadják, mi szerint ők egymás közt békésen megegyeztek a *Péter gróf* és rokonainak birtoka *Vztergar* és *Madach* és rokonainak birtoka *Oszlar* közti határvonalra nézve, az oklevélben bőven előadott modorban. Ezen határkijelölésben előforduló régi helynevek a következők:

*) A régi oklevelekben sűrűn előforduló *Comes* címet szeretik némelyek hivatalnak, bírói polcnak, s nem tudom, mi mindennek magyarázni, pedig nem kétlem, mikép rövid idő múlva kritikai nyomozásokból világosan be fog bizonyulni, miszerint a *Comes* cím nem hivatal, de valódi rangot, megfelelőleg a régi német grófi és francia bárói rangoknak, jelentett.

<i>Berch</i> , hegy.	<i>Kurtus</i> ²⁾ , folyó.
<i>Melpotok</i> (mélypatak) völgy.	<i>Haasfa</i> , fa.
<i>Tulfa</i> ¹⁾ { fák.	<i>Potok</i> , völgy.
<i>Cherfa</i> {	<i>Bechke</i> , folyó.
<i>Kamenahora</i> , hegy, (tótúl, annyi mint köhegy).	<i>Surtenafa</i> , fa.
<i>Kechkehat</i> , hegy.	<i>Kuntfeupotoka</i> ³⁾ , folyó.
	<i>Bykfa</i> , fa.

Az oklevél kelt Pesten a fent írt évben, hártýára van olvashatón írva, szélessége 11 hüv. 6 von., mag. 5 hüv. 6 von. Vörös selyemzsinóron függ le Péter nádor igen szépen conservált pecsétje viaszba nyomva, középen ágaskodó oroszlán, körüle pedig : S. PET. — — ATINI. COITIS. SUPNIEN. JVDICIS. CVMANOR. †. (Sigillum Petri Palatini, Comitiss Supruniensis Judicis cumanorum. †. Eredetie Kóváron. — *Vztergar*, a mai *Esztergály*, Nógrád megyében fekszik, a két helység fentnevezett birtokosai pedig két régi család őseit képezik, ú. m. *Vztergar* birtokosai a *Kékkői báró Balassákét*, *Oszlar* birtokosai pedig a *Sztregovai Madáchok* őseit.

III.

1322. A sághi boldogszüzről címzett convent tanuságot tesz arról, miszerint *Chechi Adrian* ⁴⁾, Gergely fia, és *Nényei János*, Luka fia, úgy magok, mint *Nényei András* és *Dochou*, Demeter fiainak, és *Nényei Luka*, János apjának nevében személyesen megjelenvén, tiltakoznak az ellen, mikép *Dobou*, János és *Miklós*, Benedeknek, *Pribeli Dobseh* öcsésének fiai, az ő birtokukat *Pribilt* ⁵⁾ birtokolják.

Kis pergamen lapra van írva, szél. 7 hüv. 2 von., mag. 2 hüv. 8 von. Pecsétje hibázik, de küloldalán látni helyét. Eredetie Kóváron. Az itt emlegetett nemesek közül *Chechi Adorján*, Gergely fia, előde volt a már kihalt s azelőtt Hont

¹⁾ Ejtsd: tölfa. Tájézkodásilag ma is így tölgyfa helyett. T. F.

²⁾ Kurtus a mai Kürtös.

³⁾ A későbbi számokban említettik *Kurth*, mint e vidéken birtokos, tán ennek emlékéhez van valamikép kötve ezen elnevezés.

⁴⁾ *Csehi* pusztá Hontmegyében.

⁵⁾ *Pribil*, máskép *Prebul*, a mai *Pribel*, még pedig *Felső* és *Alsó P.*, mindkettő határos *Csehi* pusztával.

megyében virágzott *Csehy* családnak. A *Nényei* névvel nevezett nemesek pedig tagjai valának a régi *keszihóci Dacsó* és a rokon eredetű *Lukanényei Luka* családoknak. Hogy mily joggal tiltakoznak e három család tagjai Pribilnek a fentnevezettek általi birtoklása ellen, kivüláglik alább az V. sz. alatti okmány értelméből, t. i. abban említették, miszerint a váci káptalan egy 1297-ben kelt s függő pecséttel ellátott oklevelének tanúskodása nyomán, *Prebuli Benthene* fia *Beeck*, a fentnevezett Pribili Dobseh öcsese fiainak öse, adományföldéből *Prebulból két ekére való földet* minden haszonvételeivel együtt *Demeternek és Lukának, Dubak fiainak, és Gergelynek és Istvánnak, Csehy Adorján fiainak örök áron* eladott.

IV.

1336. Károly, Magyarország királya, adja tudtára az illetőknek, miszerint egyrészről *Palojtai Tyba* (de Palahta) fiai (hosszú sorban megnevezve) másrészről pedig *Palahtai Dubak* fiai *Drugeth Wyllerm* nádor és a sághi convent kielégítő okmányaival ellátva, előtte személyesen megjelentek, s ősi örökös birtokaikban, ú. m. *Palahta* (mai Palojta) s *Lowm* (mai Dacsó Lam) falukban felbonthatlan osztályra léptek, még pedig olyformán, hogy *Tyba* fiai Palojtának felét birják, *Dubak* fiai pedig Palojta másik felét és *Lowm* birtokot kapják. Kelt *Wisegradban* a fentírt évben.

Pergamen lapra van írva, szél. 10 hüv., mag. 6 hüv. 6 von. Miután a jobb oldalon közepe táján a férgek egy nagy, mintegy 3 hüvelknyi lyukat rágtak át, az értelem ki nem vehető egészen tisztán. Pecsétje hibázik, de külöldalán jól kivehető a helye, mintegy 4 $\frac{1}{2}$ hüv. átmérővel. Eredetie *Kóvár*on. *Dubak* és *Tyba* maradéki a múlt okmányban *Nényei* nevezet alatt fordultak elő, itt pedig már *Palojtai* nevet használtak. Mindkét helység *Palojta* és *Lam* Hontmegyében fekszik. *Lám Dacsó Lam* név alatt előnévül szolgál a *Dacsó* családnak, és *Középső Palojtán* szintén még jelenleg is birtokos e család.

V.

1337. *Pál* gróf országbíró, az esztergami káptalanhoz intézi levelét s előadja: miszerint egy részről *Miklós, Dobou*

és *Bekch*, *Dobzegh* *) öcsésének, Benedeknek fiai, mint felperesek előtte személyesen megjelenvén, panaszt emelének, mikép *Peteu* Kunth fiának, Benedeknek fia, az ő birtokuknak *Prebul*nak felére igényeket támaszt, s egyszersmind előmutatának egy 1244-ből kelt IV. Béla király által kiadott s V. István király által megerősített oklevelet, melynek értelmé szerint nevezett *Prebul* falu *Benthenek*, Tamás fiának, s a felperes Benedek fiai ösének érdemei és hű szolgálatai jutalmául az okmányban megnevezett határok közt neki s utódainak örökös joggal adományoztatik. Ellenkezőleg *Peteu*, Kunth fiának Benedeknek fia, szintén személyesen megjelenvén, előmutatott egy 1326-ból kelt okmányt, mely szerint Károly király *Prebul* falut bizonyos *Istvánnak*, Warkep fiának, minden örökös nélkül történt halála következtében, nevezett *Peteunek* hű szolgálataiért örökös joggal adományozza, s őt királyi embere által a váci káptalan tanúskodása mellett, senki sem mondván ellent, a birtokba be is igtattatja. Ezenkívül *Peteu* a váci káptalan egy 1297-ben kelt s függő pecséttel ellátott oklevelének értelmé következtében állítá, mikép *Prebuli Benthenek* fia *Beeck*, a fentemlített felperesek öse, adományföldéből *Prebulból két ekére való földet* minden haszonvételeivel a váci káptalan jelenlétében *Demeternek* és *Lukának*, Dubak fiainak, és *Gergelynek* és *Istvánnak* Chehy Adrian fiainak örök áron eladott. Miután ezen dolog bonyolodottnak s nehezen elítélhetőnek látszott — folytatja Pál országbíró — a dolgot szent György mártír ünnepének másod napján az ország zászlósai s az ország nemeseinek gyűlése elé terjeszté, s velők tanácskozáván, a szintén megjelent peresek ügyét ily úton el nem intézhetőnek találák. Minek következtében Pál országbíró felszólítja az esztergami káptalant, mikép hiteles tanúskodása kíséretében *Peteu* részére vagy *László*, Maroth fia, vagy *Kóváry Miklós* (Nicolaus de Koár), Benedek fiainak részére pedig vagy *Chakou*, Lampert fia, vagy *György*, Mathe fia, mint királyi emberek a következő szent Jakab apostol nyolcadaiban a fentnevezett *Prebul* falu

*) Ezen *Dobzegh* valami nevezetes ember lehetett, miután az oklevelekben a fennebbi felperesek ismertető jeléül mindig mint valami általánosan ismeretes személy említettik.

helyszinén jelenjenek meg, s összehíván mind a szomszéd s határos birtokosokat, iparkodjanak személyesen meggyőződve, általán, minden Hont megyei nemes vagy nemtelen vagy bármily célszerűnek látszandó személyektől szorgalmasan kikutatni: hogy a nevezett *Warkep* nemes volt-e, s *Prebult* örökös vagy más cím alatt, s mily határok közt bírta volt? úgy szintén, hogy kik birtokolják jelenleg *Prebult*, és hogy mely határok közt bírták Benedek fiainak ősei, s melyeknek közt bírták ők *Prebult*? és aztán azon birtokot, mely vizsgálat nyomán ama *Warkep* és fia volt részének fog találatni, ugyanazon királyi emberek határjelek által határozzák meg s a királyi mértékekkel mérjék fel. S meghagyja Pál országbíró, hogy az egész vizsgálat eredményét a káptalan az úrkirálynak (Domino Regi) híven megírja. Kelt Vysegrádon, kilenced napján az elébb kitett határidőnek.

Bőrhártyára van írva szörnyű vékony apró bőttükkel, szél. 1 láb, mag. $7\frac{1}{2}$ hüv. Pecsétje hiányzik, de helye a külső oldalon jól kivehető. Érdekes egy okmány, mely csak elejét képezi egy hosszú bonyolodott pörnek, melyből néhány okmány még alább következik a VII. és IX. számok alatt, néhánynak léteztét pedig csak az értelemből lehet sejtenuk. A benfoglalt fel és alperes neméseknek utódai már rég kihaltak, legalább nem ismerek honti vagy nógrádi élő családot, mely őket ősei közzé számíthatná. Eredetie Kóváron.

VI.

1338. István prépost s a sághi premontrei szerzet bold. szütről nevezett konventje, adják tudtára az illető korbelieknek úgy, mint jövődöbelieknek: miszerint egy részről *Tamás* és *György*, István fiai *Lytouai* földesurak, más részről pedig *András*, *Dochou* és *Lorand*, Demeter fiai, *Palahtai* földesurak személyesen megjelenvén, nevezett *Tamás* és *György* élőszóval előadák, miszerint ők szegénységre s ínségre jutván, s nem tudván magukon másképp segíteni, a Hont megyében fekvő örökös birtokukból *Lytouaból**) kihalított *Lehothka* pusztákat minden haszonvételeivel s tartozandóival együtt, oly-

*) *Lytoua* a mai *Litava* Hont megyében.

formán, mint azt ők bírták, s a szomszéd *Vzde* birtokosának *Cozme*, Miklós fiának beleegyeztével, a nevezett Demeter fiainak s örökösöknek örök áron eladták 70 márkáért a birodalmi márkák értékében, mely pénzből a nevezett vevők 13 márkát azonnal lefizettek, a többi szintén ígérék pontosan lefizetni a nevezett István fiainak. Mely örök eladásról — ellentmondók nem létezvén — tanúskodnak az okmány kibocsájtói. Következik *Lehothka* helység határleírása, s végre a *Lytouai* nemesek lekötelezik magukat, hogy azon esetben, ha Demeter fiait az eladott pusztá birtoklásában bárki háborgatni akarná, ők saját költségükkel s fáradságokkal lesznek kötelesek amazokat megvédeni. Datum feria quinta proxima post octauas festi beati Michaelis Archangeli, A. D. 1338.

Az oklevélben előforduló régi helynevek a következők:

<i>Vzdateleke</i> ¹⁾ , falu, máskép	<i>Lees Dobak</i> ³⁾ , valami helynév
<i>Vzde</i> .	<i>Lytoua</i> , patak
<i>Byk</i> , erdő vagy fa	<i>Tylye</i> , fa, bizonyosan hárs fa.
<i>Budike</i> , patak	<i>Rehath</i> , hegy
<i>Berch</i> , hegy	<i>Cher</i> , fa
<i>Reka</i> , patak	<i>Stenaragh</i> ⁴⁾ , falu
<i>Loom</i> ²⁾ , helység	<i>Curtus</i> ⁵⁾ , patak

Pergamen hártyára írott, szél 10 hüv., mag. 11 hüv. A viaszba nyomott pecsét lilá és zöld selyemzsinóron függ alá, s megegyez a M. Tört. Tár II. köt. 82 sz. alatt közlött pecsét-rajzával. Eredetie Kóváron. A *Lytouai* nemeseknek valószínűleg szintén nem léteznek már ma sarjaik. A *Palojtai Demeter* fiaiban pedig újra találkozunk a *Dacsók* őseivel, kik különösen *Dochoutól* nevezik el magokat egész mai napig *Dacsóknak*.

¹⁾ *Vzde* vagy *Vzdateleke* nevű helységnek ma már semmi nyoma abroszainkon.

²⁾ *Loom*, mai *Felső és Alsó Lam* Hont megyében.

³⁾ E helynév alighanem valami *Dubak*-ról tradícióhoz van kötve, s talán régi elnevezése a Nógrád határszélén fekvő *Lest* nevezetű helységnek.

⁴⁾ Mai *Szenograd* Hont megyében.

⁵⁾ Mai *Kürtös*.

VII.

1340. *Pál gróf*, országbíró adja hírül, hogy miután előbbi levelének következtében *Dobzegh* öcscsének *Benedeknek* fiai közül egyik a szomszéd s határos birtokosokkal számszerint 21-gyel, a már elmúlt bold. András apost. ötödeiben *Prebul* helység színén megjelentek, hogy a budai káptalan jelenlétében esküt tegyenek a Warkepféle birtok kikutatásának ügyében, s ezen eskütétel eredményét az esküvőknek nevei és birtokai sorával a budai káptalan által feljegyezve, a kitüzött határnapon neki előterjeszszék; s ezen kitüzött határnapra egy részről *Peteu*, Kunth fiának *Benedeknek* fia, a maga és apja nevében, másrészről pedig *Miklós*, *Dobzegh* öcscsének *Benedeknek* fia, a maga és öcséi *Dobou* és *Bekch* neveiben, előtte személyesen megjelenvén, előmutaták az említett budai káptalan levelét, melyből kiviláglott, hogy midőn a szomszéd birtokosok közül *János*, Beck fia, és *Péter*, *Bekének* fia, esküdni akarának, nevezett *Peteu* kifogást tett ellenök, állítván, miszerint azok nem közvetlen szomszéd birtokosok, mit azonban amazok meg akarván cáfolni, hivatkozáni világos bizonyítékokra, s ennek következtében az esküt le is tevék, még pedig először *János*, Beck fia, utóbb pedig *Péter*, Beke fia. Mit az említett budai káptalan leveléből megértvén, kötelességül teszi *Pál* országbíró *Dobzegh* öcsce fiainak, miszerint nevezett *Jánost* és *Pétert* személyesen állítsák eleibe, mikép azok előmutatván említett bizonyítékjaikat, valóságos szomszéd voltuk bebizonyúljon. Datum in Wysegrad, octauo die termi ii reportationis seriei prenotate A. D. 1340.

Hártyára van írva, szél. 11 hüv., mag. 4 hüv. 6 von. Pecsétje hibázik, és csak helyét látni a küloldalon. Eredetie Kóváron. A bentnevezett szomszéd birtokosok közül *János*-nak Beck fiának, és *Péter*nek Beke fiának utódai léteznek-e még valamely mai család tagjaiban, előttem eddig ismeretlen.

VIII.

1358. *Mihály, Konya és István*, Jánosnak fiai, alsó berceli nemesek, a váci káptalan előtt személyesen megjelenvén, egymás közt *bercel*¹⁾i birtokukban megosztóznak.

Kis papir lapra van írva, szél. 8 hüv., mag. 4 hüv. 6 von., az írás nehezen olvasható. Pecsétjének csak helye látható. Eredetie Kóváron. Ezen okmány a *Berceliek* eredetének korát 52 évvel viszi hátrább²⁾. Hogy a jelenleg Nógrád-ban létező Berceli család ezen törzsből származik-e, előttem ismeretlen.

IX.

1358. *Zeechi Miklós* országbíró és turóci főispán, adja hírül mindenkinek, kit illet : miszerint előbbi meghívó levélének következtében egy részről *Príbeli* Benedek fiának, *Petheunek özvegye* és fiai *János* és *Fábián* személyesen, más részről pedig a *másik Príbeli* (de alia Prebel) Benedek fia, *Miklós* (dictus de lyptou) személyesen, és *Vörös István* (rufus) Benedek hátrahagyott özvegyének *Klárának*, úgy szintén *Chehy Imrének*, továbbá *János* fia, *Pálnak* és *Kukének*, nevezett Miklós édesanyja szolgálainak neveiben, előtte megjelenvén, előadák élőszóval, miszerint eddig köztök, folytonos egyenetlenkedés, viszály és surlódás uralkodott volt : de ők, úgy mond, inkább békét óhajtván, mint egyenetlenséget táplálni, s magok közül minden visszálynak okát gyökeresen kiirtani kívánván, leginkább *Miklós* kalocsai érsek és udvari kancellár, *Tamás* csanádi püspök, továbbá *Dominik* szepesi és *Briccus* győri prépostok, végtére *János* mester, *Sándor* fia, *Symus* és *Zenduru* várak várnagyja és *Jakab* mester protonotárius intéseire hajolva, egymásnak minden eddigi bántalmakat, sérelmeket, sebzéseket és vérengzéseket kölcsönösen megbocsájtván következő örökös békés egyeségre léptek : miszerint először is nevezett *Lyptoui Miklós* és *Veres István* megbizottjai nevében *Symonnak* Miklós nagybáty-

¹⁾ Bercel (Kis és Nagy) fekszik Nógrád megyében.

²⁾ Lásd Nagy Iván : Magyarország. Családai, II. köt. 13 l. első ősnek említetik Berceli *Ugrin Miklós* 1410-ben.

jának esetlegesen történt halálát ezen *Peteu* özvegyének s fiainak megbocsájtván, a *Prebulban* lévő *Warkypféle birtokot* — melyet néhai Károly király nevezett *Peteunek* adományozott volt — Pál gróf országbíró levelének erejénél fogva, melyben ama birtok a bentnevezett határok közt *Peteunek ítéltetik oda*, — nevezett *Peteu özvegyének s fiainak örökösen átadván*, ezen birtokra nézve minden igényeikről örökre lemondanak. — Más részről pedig *Peteu özvegye s fiai János és Fábán*, megbocsájtván a *Jánoson* ejtett sebeket és vérengzéseket, lekötelezék magokat, nevezett *Miklósnak és édesanyjának* Symon halála végetti kárpótlásul hat márkát két határidőben lefizetni, t. i. három márkát sz. János ünnepének hetében, 3 márkát pedig szűz Mária purificatioja ünnepének hetében ígéreként lefizetni. Mely egyességet *Zeechi Miklós országbíró* felbonthatlanul megerősítván, emlékére kiadja jelen függő pecséttel ellátott oklevelét. Datum in Wysegrad sexto die termini prenotati. A. D. 1358.

Pergamen hártýára van írva, szél. 16 hüv. 6 von., mag. 7 hüv. 6 von.; a viaszba nyomott pecsét piros selyemzsinóron függ alá, középen kétfejű sas, körüle pedig, miután a jobb oldali felső részén részint letört, részint lekopott, csak a következőt olvashatni. — — — RICOLAT: IVDICIS: CVIE: REGIS †. Eredetie Kóváron. — Ezen okmánynyal befejeződött amaz érdekes pribeli pör, mely az eddig kezemnél levő oklevelek nyomán az V. sz. alatt 1337-ben kezdődván, 21 évig tartott*). Kitűnik belőle miszerint Pál gróf országbíró utóbb csakugyan *Peteunek*, Kunth onokájának ítélte oda a *Warkepféle birtokot Pribelen*. De látjuk belőle azt is, miszerint ezen ítélet korántsem volt azonnali végrehajtva, sőt ellenkezőleg, Benedek fiai bizonyosan vonakodván kiadni ama birtokot, a két fél között az egyenetlenség s gyűlölet oly fokra hágott, miszerint erőszakoskodásokra s vérengző összecsapásokra fakadának, annyira, mikép egy ily összeütköz-

*) Pár nap előtt a keszibóci levéltárban kutatván, egy 1333-ik évből kelt oklevelére akadtam Pál gróf országbírónak, melyben szintén a fent előfordult felek említettén, — amint futó áttekintés után észrehevém, — ezen pör, kezdetét aligha nem még négy évvel előbb vette mint 1337-ben.

zésben Benedek sógora *Simon* életét veszté, Peteunek fia *János* pedig súlyosan megsebesítettett ¹⁾). Mig végtére a bent említett egyházi és világi tekintélyek intéseire hajolva, de alkalmasint szinte az országbírótól szorongatva, a fent előadott modorban, egymással kibékültek, s a kölcsönös bánatalmakat megbocsájtván, említett egyességre léptek, s ekép a hosszadalmas pörnek vége szakadt.

X.

1403. A sághi konvent tanuságot tesz a felől, miszerint *Anna*, Nényei Dachow onokájának *Lászlónak* özvegye, férjének rokonaival megegyezett olyformán, hogy boldogult férje vagyonából reá maradt birtokrészeket amazoknak átengedé, amazoktól pedig pénzzel elégítettett ki. Datum in festo beatae Dorotheae Virginis et martyris A. D. 1403.

Kis papiros lap, szél. 8 hüv., mag. 4 hüv. Pecsétje külső oldaláról lemorzsolódott. Eredetie Kőváron.

XI.

1413. A sághi konvent tanuságot tesz a felől, mikép *Nényei Luka* onokái birtokrészeket *Kezwen* örökáron eladták *Nényei Dachow* (de alia Nénye) onokáinak, 200 forintért és 8 lóért. Datum feria sexta proxima ante festum beati Vrbani papae. A. D. 1413.

Pergamen hártján gyönyörű tiszta írás, szél. 11. hüv., mag. 5 hüv. 3 von. Pecsétje vörös és zöld selyemzsinóron függ alá, s ugyanaz mint a VI. számú oklevelé. Eredetie Kőváron.

(Folytatom).

*) Azon körülmény, miszerint Pesten özvegye és fiai, a *János*on ejtett sebekért még *Csehy Imrének*, továbbá *Pál* és *Kucke Lyp-toui* Miklós szolgáinak is megbocsájtanak, oda látszik mutatni, miszerint ezek szintén tetteles részt vettek a küzdelemben, még pedig Benedek fiainak részén.

IRODALMI NAPLÓ.

— *Encyclopaediai folyóiratok.* — *Budapesti Szemle*, szerk. és kiadja *Csengery Antal*. XV. füzet (vagyis) V-d. kötet első füz.). Pest, 1859. Herz nyomd. Nsr. 1—138. l. — A XI—XX. füzetek ára 10 ft ep.

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat... szerk. *Erdélyi János*. II. folyam VII. VIII. füz. S. Patak, a reform. főisk. bet. 1858, 59. Nsr. 617—816. l. Egy tízfüzetes évfolyam ára postán 6 ft ep., a fél folyamé 3 ft ep.

— *Ómagyar irodalom.* — *Régi Magyar Legendák Tára*. Régi codexekből, bevezetésekkel és szótárakkal kiadja *Toldy Ferenc*. — Ötödi kötet: *A Debreceni Legendás Könyv* a Krisztina-legendával együtt. Pest, Emich G. nyomtatása és bizománya. 1858. Nsr. XX és 212 l. Ára füzve 1 ft 20 krep.

Ezen önálló kötet részeit a címlap nevezi meg. A Debreceni Legendás Könyv 44 legendát tartalmaz és 6 szentbeszédet, melyeket a bevezetés a XV. század másod felének (Mátyás kir. korának) elejére tesz, a Krisztina életét a Jagellók idejére, mely e szerint mintegy félszázaddal ifjabb amazoknál. A Bevezetés e két nevezetes emlék eredete, nyelve, helyesírásáról értekezik; a gazdag szótár minden érdekeseb szokat, képzéseket és ejtéseket tartalmaz. — Kénytelen vagyok magam kérnem ki nyelvünk barátjai, tanítói figyelmét nyelv- és irodalomtudományunk e kincsei iránt, miután a magyar journalistica, melynek igen bő szókészlete van a legutolsó regény és versgyűjtemény ajánlására, solidáris némasággal tekinti ezeknek világ elibe jutását. Még nyelvészetünk egyetlen szaki organuma is, mely Indiától a Jegestengerig szedi tárgyait (még pedig igen helyesen, mert mind ez igen ránk fér), középkori irodalmunk maradványai árva címeivel is restelli füzetei üres vég lapjait betölteni. Én pedig folytatni fogom e munkálkodást míg találkozok hazafi, ki ezek nyomtatásától költségét nem sajnálja. Megjő ezek használatának ideje bizonyosan, ha én nem érem is meg.

— *Költészet.* — *Berzsenyi Dániel Összes Versei* öt könyvben. Ötödik kiadás, jegyzetekkel. Pesten, 1859. Magyar Mihálynál. 16r. 176 l. füzve 1 ft 25 kr. újp.

Létesült tehát, figyelmeztetésem dacára, e törvénytelen kiadás, mely a nagy költő törvényes örökösei, saját fiai, örökségi jogok sérelmével kereskedik. A törvény keze el fogja érni a „meum és tuum“ fogalmak öntudatos összezavarását. Itt csak azt kell olvasóim érdekében megjegyeznem, hogy ez úgy nevezett ötödik kiadás (a külföld utánnymotatói, szemérmesben, nem szokják bastardjaikat a törvényes gyermekek számába iktatni) a Döbrentei megszeplősített ki-

adásának, helyenként *találomra* visszaigazított, helyenként *hibás* le-nyomata; s hogy a költő saját kézíratai tekintetbe vételével szerkesztett első valódi és tetemesen bővített, törvényes díszkiadás, a törvényes birtokosok, Berzsenyi Dániel fiai, Farkas, Antal és László megbízásukból e sorok írójának gondjai alatt, Heckenast Gusztáv szerződéses jogutódnál, sajtó alatt van. Különben a jogtisztelő közönség tudni fogja az ily praevaricatiót visszautasítással büntetni.

Dózsa Dániel Versei. Első kötet. Kolosv. Stein János bizománya 1859. K8r. 250 l. füzve 1 ft 25 kr. újp.

— *Nyelvtudomány.* — *Magyar Nyelvészet.* Szerkeszti Hunfalvy Pál. IV-dik évfolyam. II. III. füzet. Pesten, Eggenberger bizománya 1859. N8r. 81—240. l. A hat füzetes folyam ára 6 ft.

Torkos Sándor úr emlékoszlopot rakott magának az irodalomtörténész szívében „Egy göcseji *mysterium*” című igénytelen, de roppant horderejű, közlésével. Értik ezt kiket illet, s értsék azok is, kik az ily „semiségekre” eddig még nem ügyeltek, s vaj! tudják, hogy egy kötet ily *mysteriumok*—habár csak töredékes—felfedezése egy eredeti mestermű szerzőségével ér fel. Oh ha minél többen Torkos úr nyomaiba lépnének!

Észrevételek finnező véleményre a magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és újabb magyar-árja Nyelvhasonlatok. Írta Mátyás Flórián. Pécssett., a lyceumi nyomdában 1858. N8r. VI és 61 l.

Ismét, s örökké a régi húr! Ez a dicső múltú derék magyar nép nyelve hogy lehessen rokona e Jegestenger melletti nyomorúlt népekének?! — Hát az ind-európai nyelvosztálynak, s azon dicső népeknek, melyek e nyelveket beszélnek, derogál-e a cigány nyelvrokonság? — Vajha ezen, mindig a nemzet büszkeségére hivatkozó, tudomány-ellenes patvárokodás, mely az új kor tudományos álláspontjáról csak szánást vagy satírárt érdemelne, végre valahára egy *populáris* cikk által a maga nudításában felmutattatnék, nehogy a mesterségesen tévesztett nemzet e folyton táplált előítélete által nevetségesnek maradjon a világ előtt!

Magyar Helyesírás. Nyilvános és magántanodák számára írta Kempelen Győző gymnasiumi tanár, Haas Mihály cs. kir. iskolatanácsostól írt előszóval. Pest, 1859. kiadja Ráth Mór. 8r. IX és 128. l.

Sok termékeny gondolat és példaanyag.

— *Nevelés és oktatástan,* ifjus. iratok. — *Elemi Képzéstan* Berthes K. J. után németből. Pest, Heckenast Gusztáv. 1858. 8r.

Erkölcsei Példák. Egyházi és világi népoktatóknak használatul, másoknak olvasmányul. Gyűjté *Alvinczi Ferenc.* Pest, 1858. kiadja Ráth Mór. N8r. 471 l. füzve 2 ft 80 kr. újp., néptanítók számára csak 2 ft 10 kr.

Ifjúsági Plutarch. Kiadja a pápai kath. gymnasium néhány tanára. Második füzet. Bécs, a Mechitaristák nyomd. 1859. N16r. 233 l. füzve 88 új kr.

Tizenegy életrajz, vallásos és erkölcsi szellemben. Nagy sz. Gergely, Vitéz János, O'Connell, Bacon Rogér, Sz. László kir., Leonardo da Vinci, Sz. Erzsébet, Fejér György, Batthyányi Ignác, Schmidt Kristóf, Fenelon Ferenc.

Regék és Elbeszélések az ifjúság számára. Wildermuth Ottilia után dolgozta egy nagykörösi tanár. Négy színezett képekkel. Pest 1859. kiadta Heckenast G. Széles 8r. 253 l. kemény tábl. 3 ft.

— *Történelem. Utazások. — Hazánk.* Közlemények a nemzeti történet és honismeret köréből. Szerkeszti Török János, a m. akad. tagja. Első folyam VIII. füzetben. Pest, 1858. kiadja Heckenast G. N8r. számos képpel. Ára 5 ft. cp.

Történelmi, honismertető tartalmú, hazafiúi irányú folyóirat, szintoly jeles mint érdekes, különösen Szalay László, Páur Iván, Kerekgyártó Árpád, s többeken kívül a gondos szerkesztő jeles cikkeivel. — 1859-re is hirdettetik folytatása.

Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a *Magyar Tudományos Akadémia* Történelmi Bizottmánya. *Első osztály : Okmánytárak.* II-d. kötet. *Magyar Történelmi Okmánytár*, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte s lemásolta *Hatvani Mihály*. II. kötet : Pest, 1858. N8r. VIII és 367 l. — *Második osztály : Irók.* IV-d. kötet : *Verancsics Antal* m. kir. helytartó, esztergomi érsek *Összes Munkái*. Közli *Szalay László*. III. kötet. Pest, 1858. N8r. XII és 463 l. füzve mindenik kötet különmagára 3 ftep. Egy-egy négy kötetes folyam előfizetési ára 10 ft. cp.

Eddig megjelent az *I. folyam*, vagyis az I. oszt. (Okmánytárak) I. kötete, s a II. oszt. (Irók) I. II. III. kötete.
a II. folyamból az I. oszt. (Okmánytárak) II. kötete,
a II. oszt. (Irók) IV. kötete.

Rendkívüli az, mit az eddig megjelent hat tetemes kötet különösen a XVI. század történelmére lendített! Az imént megjelent két kötet egyike, a „Brüsseli Magyar Oklevéltár“ másodika, tizenöt évre (1538—53) felette fontos levelezéseit hozza II. Lajos özvegye Mária királyné levelezéseinek testvéreivel V. Károlylyal és I. Ferdinánddal, s más az események belső kerekleteit felfedő levelezéseket, naplót s tudósításokat a hazai állapotokról, míg a másik (az Irók IV-d.) kötete 1552—54-ből a Verancsics-Zay féle török követségből írt leveleket és tudósításokat, legnagyobb részt most először, s eredetiekből, s minden esetre leghivebben.

Magyarország Családai címekkel és leszármazási táblákkal. Írta Nagy Iván. Negyedik kötet 3. és 4. füzete. Esterházy — Frangepán 81—240. l. Pest, 1859. kiadja Ráth Mór. N8r.

Adalékok a Magyar Nemzet Történetéhez a XVI. században Szalay László által. Pest, kiadja Ráth Mór. 1859. N8r. 255 l. füzve 2 ft?

A nagy fontosságú és érdekű tartalmat képezik : János király és az európai hatalmasságok 1526—28. — Verböci István és Veran-

esies Antal (koszorúzott mű). — Szolimán és János Zsigmond 1540-ben. — Statistikai adatok Magyarország török korszakából. — Utazás Pozsonyból Nandorfehérvárra a Dunán 1573. — Békes Gáspár pályájához és Balassa Bálint erdélyi fogságához adalék. — Erdély s a portai adó Báthori István és Kristóf alatt.

Magyar László Délafrikai Utazásai 1849—57. években. A M. Tudom. Akademia megbízásából sajtó alá egyengette és jegyzésekkel ellátta *Hunfalvy János*, m. ak. I. t. Első kötet, egy földképpel s 8 kőiratú táblával. Pest, 1859. N8r. XVI és 464 l. füzve 4 újft.

Azokra emlékeztetjük itt olvasóinkat, miket tavali folyamunk X. füz. 457. s köv. II. mondottunk e munkáról, melylyel egyenesen a világirodalomba lépünk be. Az nem csak érdekes és mulattató, hanem a föld- és népismeii tudományt nevezetesen gyarapító. Hunfalvy János úr a maga tanulságos pótlásai és kritikai jegyzéseivel e munka biztosb használatát, de egyszersmind kellő méltathatását is elősegéli. Mint tudjuk, rövid időn ez német és angol fordításokban is megjelenik.

— *Törvény s kamaraitud.* — *A Római Magánjog rendszere* mai érvényében. (Pandekták). Írta *Hoffmann Pál Lajos* törvényszéki segéd a pesti cs. k. országos törvényszéknél. I. füzet. Pest, szerző sajátja 1859. Herz nyomd. N8r. VIII és 100 l. A két füzetből álló munka ára 2 újft.

Egy, a szakférfiak által helyesléssel fogadott, munka, mely már tárgya tudományos súlyánál jogva is kívánatos hogy gyakorlati jogászaink által is figyelembe vétessék: kivált a mai joggyakorlat etc etc.

A cs. k. országos csendőrség beszállásolására vonatkozó . . . Szabályrendeletek Gyűjteménye . . . kiadta *Hanzely János*. (m. és németül). Sopron, nyom. Romwalter. 1858. N8r. XIII és 251 l. 2 ft. 20 kr. ep.

Az új pénz . . . *Karner János*. Pest, 1858. Heckenast. 8r. 76 l.

Új pénz . . . írta *Tutár Péter*. Pest, 1858. Bucsánszky. 16r. 641 6pkr.

Az új pénz . . . írta *Takáts Lajos*. M. Óvár, 1858. nyom. és kiadja Czéh S. 12r. 52 l.

Az új pénz, és azzal hogyan kell számítanunk régi pénzünk szerint. Polgártársainak használatára írta *Medve Imre*. Pest, 1858. Lauffer és Stolp tul. 16r. 16 l. 6 kr.

Népszerű Útmutató az új pénz kezelésénél; vagy könnyű módja a pengő pénznek ausztriai pénzértékre s viszont az ausztr. pénzérték p. pénzre való átváltoztatásának. Német után *Schönwald Ferenc*. Debrecen, kiadja Telegdy K. Lajos. 1858. 8r. 23 l. 10 kr.

Emlékirat az Ipoly-Sajóvölgyi Vasut és a felső-magyarországi bányászat tárgyában. Pest, Lauffer és Stolp bizománya, 1858. N8r. 29 l.

— *Matematikai és természet tud.* — *Számolástan.* Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemtanodai s magán használatra. Írta *Dr. Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. II. rész, Negyedik, az ausztriai pénzbecshez alkalmazott kiadás. Pest, Geibel Armin tul. 1859. N8r. 131 l.

Mértani Nézetlan algymnásiumi és reáliskolai használatra Dr. *Mocnik Ferenc* után ford. Dr. *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Harmadik, javított és bőv. kiad. I. füzet, az I. és II. oszt. 153 szöveg közé nyomott fametszettel. Pest, 1859. kiadja Lampel R. 8r. 114 l.

A Heves megyei Gazdasági Egyesület 1858-ra szóló Évkönyve. Szerkesztve és kiadva az egyesület határozatából és költségén. Pest, 1859. nyom. Kozma. N8r. 127 l.

Kertészeti füzetek Dr. *Entz Ferenc*től, XIV. füzet. Pest, 1859. nyom. Herz. K8r. 164 l.

Állatgyógyászat. Különös tekintettel az embereknél előforduló, az állatokéhoz hasonló betegségekre. Műveltebb osztályuak, különösen papok s tanítók, mint a nép tanácsadóinak számára írta Dr. *Zlammál Vilmos*, az állati járványtan s különös kór s gyógytannak r. n. tanára. Pest, 1859. kiadja Lampel Róbert. 8r. XII és 172 l.

— E g é l y. — *Első vagyis Nagy sz. Gergely pápa Lelkipásztorsági Könyve*. A pesti hittani kar által e jelige alatt: „Laqueus ruinae populi mei sacerdotis mali“ (Ozeus 5, 1.) megkoszorúzott pályamű *Fábián János* Esztergom főmegyei áldozártól. Pest, 1858. Hartleben K. A. sajtája. N8r. VI és 190 l.

Liturgia, vagyis a kath. egyház szertartásainak magyarázata. *Frencl Ince* . . után. Német eredetiből Magyarországra alkalmazva reáliskolák, gymnásiumok és magánosok használatára kiadja a *Sz.-István Társulat*. Pest, 1858. Emich nyomt. N8r. 259 l.

Anyagi Világ. Második füzet. Székesfehérvár, özv. Szammer Pálné bet. 1858. 8r. 41 l.

Legendák és Ünnepek. A kath. naptár sorozata szerint szerkeszté *Nyáry Ferenc*. III. kötet. Pest, Kozma bet. N8r. IV és 192 l.

Egyházi Beszéd, midőn a cs. k. pesti m. egyetemnek új fénybe öltözött Temploma Ő Emin. Scitovszky János bíbornok által Ő Cs. K. Főnsége Albrecht főhg Magyarország főkormányzója jelenlétében 1858. dec. 28. az isteni szolgálatnak megújított, mondva *Roder Alajos* . . egyetemi hitszónak és ny. r. hittanár által. Pest, 1859. Beimel és Kozma Vazulnál nyomt. Kir. 8r. 24 l.

Bujdosásnak Emlékezetköve, melyet a Kr. Jézus sz. nevének legfelségesebb dicséretére szép imádságoknak faragás nélkül való drágaköveiből összerakott és felemelt egy bujdosó a maga szívében. Debrecen, a város bet. 1858. 24r. 249 l. 8 kr.

Ugyanaz. Pest. 1858. Trattnernél. 24r. 230 l.

A szentkereszti és más processiókra összeszedett *Istenes Énekek* a m. kathol. hívek lelki épülésére. Pest, Kozma bet. 1858. 16r. 61 l.

Mezei Csillag, hit, élet és erények vezére imákban. Hívei számára, s a moldvai és bukovinai ker. kath. magyarok lelki javára szerk. és kiadta *Lapsinszky János* pelyi pleb. Eger, az érseki nyomd. 1858. Kis 8. IV és 350 l.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. MARTIUS, APRIL. 1859. III. IV. FÜZ.

ZREDNAI VITÉZ JÁNOS

ESZTERGAMI ÉRSEK 1465—1472.

K. M-től *).

I.

Zrednai ¹⁾ János, Turóci szerint Zrednán Szlavóniában, honnét nevét kölcsönzé, nemes, jóllehet alacson sorsu szülőktől származék. Hazájában kezdett tanulmányait olasz földön gyűjtött latin, görög és számtani ismeretekkel bővítvén, Zsigmond, Albert és Ulászló kormányaik alatt kir. titkári és főjegyzői hivatalt viselt ²⁾).

Ugyanőt Hunyadi János, gyermekei nevelőjévé, halálos ágyán pedig gondnokukká választá, ki is a családhoz legbensőbbben ragaszkodván, annak bal sorsában jó szerencséjében egyenlően részt vön.

*) Dacára annak, miszerint ezen, kútfőkön alapvó dolgozat Mátyás király kormányának a törvény betűjével ellenkező tényeit teljes meztelenségökben állítja oda, a *fő státuscél* (salvare rempublicam) s *idő és viszonyok kényserüségére* való tekintet nélkül: mégis hogy szívesen veendi azt minden magyar történetbarát, s a nagys. szerzővel még sokszori találkozását óhajtatdja, meg van győződve a szerk.

¹⁾ Csak ezen neve olvasható sírkövén a jeles főpapnak; élt azonban a *Vitéz* névvel az érsek rokona, szintén János, előbb szerémi (1481—1489), utóbb veszprémi (1490—1499) s egyszersmind bécsi püspök, mint ezt Galeotti, De R. Mathiae dictis et factis című művének 27. fejezetében említi. — Magát az érseket is így nevezi Bonfin, Dec. IV. l. III.

²⁾ Pray, Specimen Hierarch. P. II. p. 182.

Az egyházi pályán elsőben mint prépost, aztán mint Várad püspöke tűnik föl; ez utóbbi méltóságra az országnagyok és János kormányzó által mozdíttatott elő 1445. évben, melyhez hogy a megerősítést is elnyerje, Hunyadi a kereszténység körül szerzett összes érdemeit érvényesíté a szent széknél, és kimondhatlan örömét nyilvánítá a megerősítés megérkezése fölött ¹⁾).

Amint eddig, úgy ezután is bízott az ország Vitéz ügyesége- és hűségében elannyira, hogy őt nem csak azon időbe eső számos követségnél használta, ilyen követségek: az 1447., 1451-iki, a sz. koronát II. Fridrik császár- és utószületett Lászlótól visszakövetelő, a békeség helyreállítását eszközölő stb; hanem reá bízák az ország és János kormányzó nevében irandó levelek szerkesztését is ²⁾. Nem kevésbbé becslék őt a pápák, amiért követeik, kiknek céljok a magyaroknak és Fridrik császárnak kibékítése s a török ellen indítandó hadjárat volt, az ő tanácsát és segélyét kikérni el nem mulaszták.

II.

Püspöki megyéjének többi közt az által használt leginkább Vitéz, hogy visszaszerzé egyháza javait, melyek elődének (Joannes de Domino) Várnánál történt eleste után a

¹⁾ Zrednai levelei *Schwandtnernél*, *Scriptores Rerum. Hung.* 1746. kiadás II. köt.

²⁾ E levelek, mivel a szerző nem engedé egész címét kiírni, csak ily cím alatt: *Joannis de Zredna olim protonotarii Cancellariae Regis Hungariae* egybegyűjtettek Ivanich Pál Zágráb megyei (honmét Vitéz is eredt) áldozár, és a váradi egyházban létező sz. Pál-oltár gondnoka (rector) által 1451. évben, és elküldettek egy más Pálhoz, ki főesperes s az országhelytartónál főjegyző vala, a szerzőnek, (s mint nevezék) közös atyjoknak helybenhagyása mellett. Magában foglalja e gyűjtemény az 1445—1451-ki időszakot, melyben János már váradi püspök volt, és bizonyítója annak, hogy az irány, melyet Hunyadi János vezetésében a római curia ellen a királyi kegyuri jognak javára használt, és mely még Mátyás alatt is használtaték, Vitéz tollából folyt. Állítják ezt a szerkezeten kívül: *Horányi*, *Memoria Hung.* III. k. 594 s köv. II. — *Katona*, *Hist. Crit.* XIII. köt. 436. lapon. — Az eredeti, hártýára írt codex Bécsben a csász. könyvtárban őriztetik; kiadá *Schwandtner* 1746. a *Scriptores Rerum Hung.* II. kötetében.

világiaktól elidegenítették; 1443-ban összeroskadt székes-egyházát fölépítteté; abban a chorus (zsolozsmázás) és szertartások rendét megállapítá; az ifjuság tanításáról bölcsen gondoskodék ¹⁾; végre a Bihar megyei örökös főispánságot utódai számára is kinyeré.

III.

Hunyadi János kormányzónak 1456-ik évben történt halála után ennek fiait s ezek nevelőjét Vitéz Jánost szomorú sors érte. Miután Ulrik Cilly grófja, a Hunyadi-ház esküdt ellensége Belgrádon ugyanazon évben megöletett, s ennek következtében 1457. Hunyadi László lefejeztetett, Mátyás pedig a Cilleynek elkövetett vértett részeseivel együtt fogságba került volna; hasonló végzet sujtá János főpapot is ²⁾, Széchy Dénes bíboros esztergami érseknek őrzés végett adatván át. Ártatlansága azonban mihamar kiderüle és az Esztergamba érkező László királytól, ki azzal mentegeté magát, hogy Budán az urak kényének hódolnia kellett, nem kegyelmileg, hanem jogilag szabadnak nyilvánított. Ennek aztán Aeneas Sylvius sienai bíbornok, ki barátjáért III. Callist pápával együtt közbenjárt a királynál ³⁾, annál inkább örült, hogy

¹⁾ Ez ügyben engedé meg neki V. Miklós pápa 1451-ben, hogy két szerzetest tarthasson oldalánál és a zenében jártas Pétert (dictum gallicum, valószínűleg születése miatt) a jeruzsálemi sz. János-rendből, ki a váradi egyház karját (chorus) igazgatá s a gyermekeket tanítá. *Pray, Spec. Hier. P. II. p. 181.*

²⁾ *Bonfin*, Hist. dec. III. l. VIII. regéli: Midőn Vitézt kérdék, megölessék-e Cilley? felele: Ő ezt nem tanácsolhatja, de ha megtörténendett, nem foghatja rozszallani.

³⁾ Aeneas Sylvius, később II. Pius pápa, még mikoron Fridrik császár titoknok volt, s Magyarországbán is időzött, egyik Dénes eszt. érsekhez szóló levelében írja, hogy M. O-ban a tudományok annyira virágzanak, mint még soha. Ugyanő ily című könyvét: *De liberorum educatione* Posthumus László királynak ajánlotta, kinek királyltyá választása körül nagy tényező volt, tanácsolván a magyaroknak: *ha az országot újjá alakítani o hajtják, a jogosságot és egyetértést keressék.* Bíbornokká neveztetvén ki, ez örvendetes eseményt ilyeténképen jelenté a váradi püspöknek, hogy megnyerte Callist pápától a méltóságot, melyet számára (értse Sylvius számára) még Miklós pápától annyira kért

t. i. nem könyörgéseknek, hanem saját ártatlanságának köszönheti szabadságát.

Hunyadi Mátyás e közben Prágában Podiebrad Györgynek foglyul átadatik. Mely városban, épen midőn menyegzőjére készülne László magyar király, a huszitáktól, mert hitfelekezetükre veszélyesnek találták életét, méreggel megölték 1457. nov. 23. (*Katona, Hist. Cr. T. XIV. p. 1202. sqq.*). Erre Szilágyi Erzsébet, időközben nem kis hadesapatot gyűjtven fia kiszabadítására, Vitéz Jánost azon föladattal: míg Mátyásnak szabadságát bármi föltét alatt ki nem vívja, haza se térjen, Prágába küldé. Meg is felelt a belé helyezett bizalomnak a püspök, s az e közben a pesti országgyűlésen, leginkább nagybátyjának Szilágyi Mihálynak közre működésével királynak választott Mátyás szabadságát 40,000 arany váltságdíj mellett kieszközlé, s ez összeget nem sokára azután többed magával a király átvételeért jöven követkepen Sztrazsnicba, 1458. febr. 9-ike körül Podiebradnak le is fizette.

IV.

Ezek után nagyobb tér nyílt Vitéznek a király s a haza körüli érdemeit szaporítani; nem is mulasztott el ily alkalmat soha. Szeretett volna ugyan a tudományoknak ¹⁾, melyek föléledésének nagy előmozdítója volt hazánkban, és az egyházi szónoklatnak több időt szentelni; a zágrábi püspökség

János; nem is fogadá azt másért oly szívesen, hanem hogy neki (Jánosnak) annak idején sikeresebben szolgálhasson. A levél kelte: Roma, 1457. dec. 27. *Aeneae Sylv. Epistolae*, 1483. kiadás.

¹⁾ Tudományos kiképzését befejezendő még 1451-ben kért és kapott engedélyt keletet s nyugatot beútaazhatni, s egy úttal a sz. sírt kilenced magával meglátogathatni. Hogy azonban e szándékát ki nem vihette, kitűnik a nyilvános tárgyalásokból (e tractatibus) publ.), melyeken a következő időben jelen volt. — S ismét 1459-ben segédet (coadjutort) kért II. Pius pápától azon okból, hogy a hittani tanulmányoknak és isten ígéje hirdetésének szentelhesse magát. Ily minőségben nyerte maga mellé Cesinge Jánost, Borbála nővérének fiát, más néven Janus Pannoniust; de mivel ez ugyanezen évben a pécsi egyház püspökévé nevezetett, nem nagy segélyére lehetett nagybátyjának. *Pray, Spec. P. II. p. 182. — Koller, Hist. Ep. QEcc. P. IV. p. 7.*

is, melynek kormányát és zilált állapotának rendezését (ennek előtte egyszerre két püspöke levén : az egyik Ulászló által választva, a másik a pápától kinevezve) magára venni kényszerült, nem kevés fáradságát igénylő; mindemellett többet élt ő az országnak s az ifjú király oldala mellett, különösen 1459 óta midőn ez Szilágyit elmozdította a kormánytól; és ha távozott is mellőle, máris sürgősen hivatott vissza ¹⁾. Azon kedvezményben is, melynél fogva a törvényszéki személyes eskü letételétől fölmentetett, azért részesült, nehogy gyakran távozzék a király oldala mellől. Azon küldöttségekben is, melyek földadata a Frigyes császárral béke helyreállítása, és a sz. koronának nem több fáradsággal, mint mesterkedéssel történt kicsikarása inkább, hogysem visszaszerzése volt, kiválólag tevékeny részt vőn, mint az az idevágó nyilvános okiratokból bőven kiviláglik.

Ennyi érdemet elismeréssel méltányolt Mátyás király maga is, midőn János püspököt a koronázás ünnepélyén Bihar megyei örökös főispánsággal megajándékozta, az ebbeli okiratot királyi trónusán olvasá el ²⁾, s midőn a következő évben őt esztergami érsekké s országprimássá kijelölé, kérvén II. Pál pápát, hagyná jóvá e ténnyt, mert úgymond : „facturum eo rem primum quidem acceptissimam, deinde regi et regno universo pergratam et utilem, sanetae vero Ecclesiae procul dubio longe amplius provisurum, quam personae“ ³⁾.

Még hizelgőbbek, nyomosabbak és rövidletbe nem szedhetők azon kifejezések, melyekkel a király él János érseket azon kedvezményben, minélfogva a törvényszéki személyes eskütől fölmentetik, megerősítvén, s azt személyes érdemei miatt utódaira kiterjesztvén. Az okirat következő :

„Cum fidelium nostrorum merita — revolvimus, facile animadvertimus ea, quae condam Illustri Genitori nostro R. P. Dnus Joannes, Eppus Ecclae Varad. et Cottus Bihar Comes Perpetuus, in rebus tam prosperis, quam adversis, *singulari et recta fidei ac stabili constantia*, consiliis et auxiliis,

¹⁾ Ganoczy, Eppli Varad. 1776. P. I. p. 359.

²⁾ Bonfin, Hist. Dec. IV. l. I.

³⁾ Epistolae Mathiae Corvini, kassai 1744-ki kiadás, II. R. 34. sz.

domi militiaeque indefesse exhibuit. Praetermittimus nunc, quotiens arduissimis nostris, et Regni nostri negotiis, suis salubribus consiliis in pace et bello opitulatus sit; quam multas et magnas legationes, multis quidem suis laboribus et impensis, sed maiore omnium fructu obierit; quot bellicis expeditionibus pro defensione vel patriae, vel fidei susceptis partim per se interfuerit, partim affuerit per suos, quandoquidem vel uno hoc suo recenti et praeclaro, ac futura memoria digno labore omnia plane sua priora merita, omnem praeteritam suam industriam superasse videtur, dum nuper sacro-sanctam Regni huius coronam, quatuor et viginti annos apud manus Friderici Romanorum Imperatoris detentam, cum Collegis suis — quasi ab exilio reportavit, ut capiti tandem nostro, quod feliciter jam factum est, imponeretur: qua in re huius viri singularis cura, singularisque diligentia apparuit, utpote, *qui in hoc ipso coronae negotio iam pene desperato, primus viam recuperandi tentavit, primus paravit, atque ut prospere consummaretur, singulari inter caeteros studio laboravit.* Cum vero nihil hac tempestate maius, nihil conducibilius, et ad huius Regni tranquillitatem, et ad nostri honoris, nostraeque dignitatis consummationem, ad totius denique reip. istius commodum, humana potuerit ope procurari, dignum duximus virum hunc *talem ea veneratione prosequi, ut tam singulare ejus meritum singulari praerogativa honoretur, per quam et dignitati suae reverentia cumulatione delata videatur, et ea, quae ipsum vel in domestica quiete perturbare, vel a nostro interdum latere longius abstrahere possent, remedio oportuno tollantur.* Cum igitur evenire soleat nonnunquam, ut memoratus D. Johannes Eppus, ob Juramentum in lite sibi delatum, quod quidem de consuetudine huius Regni in Ecclesia et Sede sua Pontificali habitu rite indutus praestare habet, frequenter sibi ac nobis deesse compellatur; ideo nos — praemissis eiusdem virtutibus, ac meritis exigentibus etc. accedente ad hoc etiam Praelatorum, et Baronum nostrorum consilio et assensu etc. Dat. Budae, octava die festi SS. Corporis Christi 1464.

Az e kiváltságot megerősítő s az esztergami érsekekre kiterjesztő, hasonló kifejezésekkel ékesített okmány kelete: Budae feria V. ante festum beatae Priscæ,

1466. — *Az eredetiből.* Archivi (Strigon. (?)) secul. sub A. Nro. 11.

Az esztergami-érseki székre 1465. május 15. ment át Vitéz. Még mielőtt a pápai megerősítést elnyerte volna, már az érsekség előjogát, saját kívánságára, reá ruházta Mátyás király azon aranypecsétetes okmány erejével, melyben ismét okúl hozatik: „Consideratione meritorum, quibus Archieppus Joannes Maiestati nostrae in adeptione nostri Regii fastigii, nec non ingeniosa, prudentique et laboriosa sacrosanctae huius Regni coronae recuperatione, non parcendo rebus, expensis, et personae suis, studuit conplacere etc“ de dato 14. Kal. Martii, 1465. — *Az eredetiből,* u. ott. sub A. Nro 9.

Miben rejlett legyen Vitéznek a korona visszaváltása körül tanusított, ismételve megdicsért eszéye, okmányainból ki nem derül, annyit azonban tudunk ezekből, hogy gyakrabban, rosszabb időig s titkon alkudozott a császárral, s miután ez semmi áron sem vala megnyerhető, megígéré neki, mikép Mátyás őt atyjává, magva-szakadta esetére utódjává fogadja, de csak oly föltétel alatt, hogy azon okmányban, melyben Mátyás követeinek végezményeit 1463. jul. 26. aláírandotta, az utódságról való szerződés meg se említették. — A magyarok deli királya ez időtájt virágzó korban, utódokat remélő levén, ezen szerződést oly szép szónak tekintette, melyre aligha kerül a sor. ¹⁾

V.

Ennyi kegyben, mint a föntebbiekből kitűnik, részesülvén Vitéz, Mátyásnak híve maradt a következő 1466. évben is, midőn Erdélyben a szokatlan adók s megvont régi szabadalmak miatt lázadás ütött ki, melynek tagjai János vajdát, más neven a bazini grófot, ennek semmi ellenkezésével, kikiálták királynak. Mátyás e zavart 40,000 katona segítségével elnyomá, a főbbeket fej, másokat vagyonvesztés- és számüzéssel büntetve, a néptömegnek és bocsánatért esdeklő János vajdának — helyébe annak testvérét Bertoldot

¹⁾ Pray Annales III. p. 294. et seqq.

és monyorókeréki Elderbachot helyettesítvén, megkegyelmeztet, de az összes lázadókra 400 aranymárkasarcot rótt¹⁾.

Erdélyből seregét Moldovába vezeti vala, melynek vajdája az erdélyi elégyületleneket gyámolítá, s megvervén őt, hűségre szorította. Ugyan ez útban elpártolt tőle a lázadók által eltántorított szepesi gróf, Szapolyai Imre is, s jóllehet kevés idő múlva kibékítette őt Mátyással Vitéz érsek: Mátyás még két év múlva is éreztette a gróffal haragját, midőn a jószágokat, melyek Szapolyai hitvese után illeték, elfoglaltatván, azokat visszaadni vonakodék²⁾.

Hogy az erdélyi lázadásnak adó-kicsikarás, melytől ők (csak a katonáskodásra levén kötelezve) Lajos királynak 1366. évben adott és Mátyás által 1464-iki 13 tc. által megerősített szabadalma által fölmentettek, volt legyen oka, bizonyítja Bonfin, kinek tanúskodása szerint Vörös Benedek a szokatlan és súlyos adókat s az adómentesség visszavételét tűrhetlennek, el nem türendőnek panaszolván, honosai közt hitelt és híveket nyert; kitűnik az abból is, mert Mátyás maga azon újításokat, melyek netalán történtek, némely túlbuzgók törvénytelen kihágásának címezi, mindamellett a hűségre visszatértektől 400 aranymárka valóban súlyos sarcot szedett.

Az efféle adóztatásnak bő okot szolgáltatata a küszöbön levőcseh háború. Podjebrad György, ki 1458-ban koronáztatása alkalmával a katolika hit vallására és védelmére Mátyásnak rendkívüli követei, a győri és veszprémi püspökök, előtt esküvel kötelezte magát: letéve az álcát, a katolikuskokat üldözni kezdé, miért II. Pál római pápától, ügyét tisztázni nem tudván, az egyházból, kiigtattaték. A hitszegőt trónjától megfosztani a pápa és a császár ösztönzésére magára vállalta a hír- és dicsvágyó Mátyás oly nehéz körülmények között, melyek leküzdésére Vitéznek minden eszélye és tekintélye kívántatott³⁾. Ugyanis a béke a törökkel még nem volt meg-

¹⁾ Bonfin, Dec. IV. 1 I. — Cromer, Histor. Polon. I. 27.

²⁾ Lásd Szapolyai Imre ez ügybeni tiltakozását a szepesi káptalan előtt. *Katonánál*, Hist. Crit. T. XV. p. 416

³⁾ L. bizonyos névtelennek Pozsonyban 1468. april 10. kelt s a római magyar követhoz intézett levelét Corvin Mátyás levelei között P. III. p. 39.

kötvé, a hazafiak pedig inkább a koronatartományok visszaszerzését, mint Csehország elfoglalását ohajták ¹⁾.

E hadjárat változó szerencsájú volt. A csatatéren többnyire győztes király ellenségeinek fortélyá által győzetet meg. Miután Mátyás, ki a lengyel Kázmér iránti tiszteletből eleve csak Csehország védnökének viselő címét, 1469. máj. 3. Brünmben a b. szűz szobrának koronájával megkoronáztatta volna magát, Podjebrad is összegyűjtven a cseh rendeket Prágába, kivívta, hogy azok Ulászlót a lengyel király fiát választák meg királynak. Frigyes császár is jóllehet segédelmet e hadjáratához Mátyásnak ígért, 1470. megszegvén ígértét a lengyellel összeesküdt előbbi szövetségesé ellen. Ennél fogva a Podjebradot eddig is megtámadni vonakodott Kázmér, midőn megérté, hogy a csehek Podjebradnak 1471. mart. 22. történt halála után királylyá újlag fiát választák: ezt számos hadi néppel küldé új országába s ugyanezen évi sept. 22. Prágában megkoronáztatá. Ilyformán Mátyás, a hadjárat indító oka Podjebrad elhunytával, az apostoli szék minden fáradsága dacára a koronától elesék. — Az ellenségeskedésnek, melyet ezután Ulászlóval saját kárára viselt, 1479. esztendőben olyképen kötött béke vetett véget, hogy Mátyás a cseh-királyi címmel együtt Morvát, Sléziát, Luzsicát holta iglan birja, azután pedig 400 márka arany lefizetése mellett e tartományok Csehországra visszaszálljanak.

A cseh hadjárat elején Magyarország rendei buzgón segíték a királyt, följajánlván a pozsonyi 1468-i országgyűlésen

*) Találhatik az esztergami könyvtár kéziratai között (Hist. II. r.) ily című 11. levelű egykorú irat: *Defensio contra oblatrantes, qui indigne factum clamitant, Pontificem Max. Regnum Bohemiae Mathiae Regi Hung. concessisse*; e mű szerzője F. névbetűjű sienai bíbornok, kelte korául 1475. jan. 5. viseli. Benne kétségen kivülinek állítja szerző valamint Utószületett László mérgeztetését Podjebrad tudta és engedelmével, úgy ennek a római székkal viselt pörös ügyeit, és a kath. rendeknek a zsarnok Podjebrad ellen a pápa és császárhoz intézett kéréseleleit; úgy szintén annak bebizonyítására, miszerint a pápának joga van nem csak királyokat hanem császárokat is letenni (destituere), több példát hoz föl. — Kijött a kézirat Bernhard. F. Hummel: N. Bibl. von seltenen Büchern ... Nürnberg 1782. III. k. 230–254 l. E kézirat egyébiránt több helyütt eltér e kiadástól.

portánként egy darab aranyat, bátor több főúrnak kezeskedése mellett, hogy efféle taksák nem jönek szokásba. Hanem a hadjáratot hosszúra nyúlni, s az országnak kárára válni, tapasztalák, mert a király távolléte alatt a hazai ügyek rendre keresztül-kasul ment, a török pedig a széleket ismételten 1469- és 1470-ben pusztítja: nem mutattak nagy hajlamot a segély megszavazására. Kitűnik ez a főrendeknek a királyért történt jót állásából, mely mellett a budai országgyűlés újra megszavazá a haza javára és a török ellen az egy arany forint segélyt, és melyet az ország primása mint haszontalant alá sem írt, pedig 1468. évben ugyanezt megtette ¹⁾.

De minekutána Mátyás, az önként följajánlott segéllyel meg nem elégedvén, önkényes adót rótt különösen (Roborella Lőrinc pápai követ beleegyezésével ugyan) a papságra, ezenfölül a katonák és királyi biztosok (factor) eleséget, pénzt erőszakosan ragadozának nemes házaktól is, a többi lakosság személyi és tárgyi kiváltságait maga a király, megfélekedezvén a koronázási okmányban tett ígéretekről, jöllehet annyiszor mint őt, soha sem emlékeztettek reá senkit, lábbal tapodá: annyira elidegeníté magától a magyarok szívét, hogy midőn Kázmér lengyel királynak Erzsébet, Albert magyar király leányától született hasonnevű fia 20000 emberrel anyai jognál fogva s Ulászló példájára Magyarhonba betört, seregesen csatlakozának hozzá, igaz: nem annyira tettel mint szóval.

Turóci, Bonfin s az ez idő alatt Prágában Ulászlónak oldala mellett tartózkodó Dlugoss szerint a magyarok hitták meg Kázmért, és az elpártolás fejeiül Vitéz János esztergami érseket és ennek unokáját a másik Vitéz János pécsi püspököt, ki 20 lovassal Kázmérnak eléje ment Nyitraig, állítják. Pedig a lengyelnek, ki fiát Mátyás ellen a cseh trónon fegyveres erővel megerősíteni igyekvék, hogy Magyarországra rontson azt hasonjoggal elfoglalandó: ahhoz sem másnak tanácsára, sem útmutatására nem szorult, ismervén a nélkül is az 1467-iki erdélyi lázadás miatt száműzöttektől, mily érzülettel viseltetnek a magyarok királyuk ellenében ²⁾.

¹⁾ Pray, Annales IV. 63. l.

²⁾ Galeotus de Dictis et Factis Mathiae Regis c. IV. állítja, hogy

Az összeesküvés szerzőit illetőleg Bonfin bizonyosság arra hogy *Vitéz János*, jóllehet tekintélyre nézve első volt az összeesküvők között, legutóljára szegődött hozzájuk. Az uraknak, kik őt Kázmér által tartandó rákos-mezői gyűlésre meghívák, felelé: *az utolsó fogok megérkezni*. Később, midőn őt Esztergamban Rangoni Gábor kalocsai érsek, János egri püspök, Ország Mihály nádor és Szapolyai Imre szepesi gróf a királylyal való egyetértés helyreállítására meghívá, *ámbr* ezek közül némelyeket *kaján szemmel tekintgete, s hirtelen változásukon, állhatatlanságukon csodálkozik*, megmeg ilyképen válaszola: *ő a többi főúr véleményével soha sem fog ellenkezni, nem is igényel magának annyit, hogy az ő tudtokon és akaratukon kívül valamit kezdene. Azt sem állítja, mintha csak ő hitta volna meg Kázmért, mert ez ügyben több társa volt. Ő egyedül az országban tartóztatni nem fogja, mások ítéletével sem fog ellenkezni. Mátyás természetét rég ismeri s tudja, miként ez engedelmesség nem csak neki, de sokaknak károokra lesz. Végül mivel így akarják és kényszerítik, engedelmeskedni fog mint azelőtt a királynak nyilvános szabadságlevél mellett ²⁾*.

Ugyanazon Bonfin az érseket az összeesküvésbe az urak és a pécsi püspök által bevonatottnak állítja; de nem igen engedhető meg, hogy ily nagy horderejű ügybe ily meggondolatlanul csak unokájának kedvéért fogott volna az érsek ³⁾.

a lengyel király a magyar főpapokat lázította legyen fölhozván hogy, midőn a lengyel követek Mátyás király előtt azzal hozakodtak elé, miszerint ő Lengyelország püspökeit uralkodójok ellen izgatá, sőt pénzzel is segítette legyen, Mátyás felele: *Én, a fiatalabb, az idősebb lengyel királyt mesteremül tekintem ez ügyben. Ő t. i. birodalmam leghatalmasabb főpapjait nem csak lelkesítette, hanem hatalmas sereggel segítette ellenem.*

²⁾ Bonfin. IV. Dec. 3. könyv.

³⁾ Janus Pannonius pécsi püspökről (ki ez elszakadásban részt vevén elbujdokolt, s bujdokolás közben meghalt, s halála után csak két évre temetteték el a király engedelmevel ünnepélyesen, és kinek bizonyos szállófordja azon okból, mert a lengyel király és Mátyás egyéb versenytársával egyetértvén a királyi fölség ellen ellenségesen kikelt, a koronára esett) bővebben értekezik *Koller Hist. Ep. Q'Eccl.* című művének IV. kötetében.

Bevonák őt abba az ország lakói, kik Bonfin tanusításaként, kivevén az alkincstárnokból lett kalocsai érseket, Mihályt a nádort és néhány főurat, egyakarattal elpártoltak a királytól. *A 75 vármegyéből alig kilenc maradt Mátyáshoz hűséges és adót fizető.*

VI.

Okai ezen általános összeesküvésnek közösek és súlyosak valának. A fő ok: a rendkívüli és szokatlan megadóztatás, melyet *dicának* (országadó, rováspénz Páriz Pápai szerint) neveznek, mely szokatlan adó nem házanként mint eddig, hanem személyenként (viritim) vettetett ki, és kinekkinék terhére, nehezebbre esett; a másik ok, melyet Bonfin a mellékesek közé számít az, hogy a király az urak előtt félelmissé, s irányokban erőszakossá kezde válni ¹⁾).

a) Ezen személyes, évenként három, négyszer visszakerülő zsarolásokról nem csak Dlugoss, Cromer és Bonfin értesít ²⁾, hanem a nyilvános okiratok is bőven, tudósítanak felőlök.

¹⁾ Dec. IV. 1. 3.

²⁾ Dec. IV. 1. 9. és Dec. V. 1. 5. — *Kovachichnál*, Script. Min. II. köt. 13. s köv. 11. az apostoli követ által készített tudósítványban a magyar király helyzetéről és jövedelmeiről ez foglaltatik: „Hic Mathias, licet sit totius Hungariae Rex, nihilominus magno in discrimine versatur Regnum amittendi, ob plures, quos in Regno habet adversarios. Magnum illius obstaculum est, quod cum genus ducat a Janus, qui non erat nobilis Hungarus, sed Valachus, nec valde nobilis propinquitatis, — indignati Barones quotidie modum quaesitant, quo a Regno eum expellant. — Aliud est, quia Rex adhuc non est coronatus; et tandem, quidquid fecit, pecunia fecit, unde universum Regnum ad paupertatem redactum, et omnes populi adeo inopes, ut si rex aliqua gravamina imponere vellet, vix aliquid percipere posset. Quae Regi favent — mondja a többi között — nititur exaltare omnes suos amicos, et hos inter, Varadiensem (Vitéz), QEcl., Weszprin. et alios 4 Eppos recenset. Ad proventus vero Regis ordinarios, $\frac{m}{200}$ Ducatorum, refert salem, cum $\frac{m}{100}$ Ducatis. Postea sunt *Dicae*, videlicet Rex ab una quaque domo oppidorum sibi subiectorum exigit annue unum ducatum, et hoc est consuetum tributum; si autem multae extraordinariae expensae faciendae sint contra Turcas et Bohemos, praeter consuetum, accipit duo alia, interdum tria Ducata, prout exigit magnitudo negotii, et pro arbitrio.“

Ambár Mátyás választatásának alkalmával Szilágyi megígérte helyette, hogy a király bármely súlyos ügyben sem fog az országos jobbágyaktól (*Jobagiones Regnicolarum*) vagy más nemesektől díjat vagy pénzbeli fizetést kívánhatni — 1458 : 5 — : Mátyás mindamellett ugyanazon évi országgyűlésen 1458 : 7. 43 — a kincstári hasznót a királyi jövedelem közé sorozá, egyedül azt igérvén az 55. cikkben, hogy a kincstári hasznon kívül egy vagy félforintnyi vagy egyéb kellettlen adóval, habár nehéz körülmények között, sem fogja az országos lakosokat és jobbágyaikat terhelni.

Midőn 1462. évben a koronakiváltási költségek fődözésére az egy aranyforintos adót megszavaztatta, újra királyi szavával és keresztyéni hite mellett biztosítá a főpapságot, zászlósokat, nemeseket; miszerint őket soha semminemű adó fizetésére kényszeríteni, de még csak kérni sem; hanem ellenkezőleg, régi szabadságaikban megerősíteni, fogja ¹⁾ 1467-ben a kincstári haszon helyébe más adónemet, örök időre *Tributum Fisci Regalis* néven nevezendőt, rendelt; e szerint *csaknem* hasonlóan az előbbihez minden öt portától egy aranyforint járulandott azon kikötéssel, hogy senki kivételes jogával ne éljen ²⁾. Ezen adónemben nem csak a név, de maga a tereh is súlyosbba változott, mi kiténik az 1467-ki 4. teikkből, mely szerint azon 20 denár, minek fizetésére eddig valamennyi egy portán vagy curián lakó családfő járult, ezután csak ott szedendő be egyszeresen, hol két vagy három család lakik, ellenben ha négy család lakik egy házhelyen, kettősen szedendő be ³⁾. E mellett e királyi adóztatás alá — kivévén egyedül valamely királytól nemesítetteket — a nobiles castrenses, az egyházi praediálistákat, a szabad városok polgárait, kúnokat stb is szorították, mint az említett hatá-

¹⁾ Mátyás sajátkezű aláírásával ellátott eredetiből (in Archivum Secul. sub. V. Nro 8). — Hasonló, számos főúr által aláírott kötelező levelek léteznek *Kovachich* szerint (Suppl. ad Vestig. Comitiorum. T. II. p. 231) Horvátország könyvtárában.

²⁾ Mátyásnak Pozsony megyéhez adott parancsából, *Kovachich*-nál, Vestig. Comit. p. 375.

³⁾ *Kovachich Jos. Sylloge Comit. Decretorum. 1818. T. II. p. 191.*

határozmány 2. cikkéből kitetszik ¹⁾; sőt mi több: jobbágyokkal nem bíró nemeseiktől is beszedetett; lásd az 1468:6, melyben ez már eltiltatik ²⁾. Mennyire meggondolatlanul, igazságtalanul, a nemesi praedialisták és városok joga ellen volt e zsarolás, látszik az 1470. határozmányok előszavának 8. §ából, hol az ország lakóit biztosítani kénytelen a király, mikép a kir. fiskusféle adóztatásnál azon módot és rendet fogja megtartani és megtartatni, mely hajdan Zsigmond király korában bírt érvénynyel ³⁾; és kiviláglik abból is, hogy az egyházi praedialistáknak, névszerint a zágrábi püspökieknek, a király adó alóli mentességét Mátyás megerősíteni tartozott ⁴⁾.

Annyira gyűlöltté vált mindjárt kezdetben a Tributum fisci regalis, hogy jóllehet nevét örök időre nyeré, már az 1475:11. cikk nem e névvel, hanem a régi Lucrum camerae nevezettel él. Minthogy pedig e kincstári haszon a régi szokás szerint kivetve, a királyi kiadásokat nem fődözé, Mátyás segedelmezést kért az országtól, melyet a cseh vagy török hadjárat rovására 1468 és 1470-ben az urak említett kezesége mellett; 1474, 1475, 1479, 1483 években e nélkül, a lucrum camerae elengedése vagy betudása mellett meg is

¹⁾ U. o. 190. lapon.

²⁾ U. o. 197. l.

³⁾ Kovachich Józ. Sylloge Decret. Comit. p. 203. 204.

⁴⁾ Katona, Histor. Crit. Tom. XV. p. 211. — Az esztergami egyház nemeseit és szolgálait (conditionarios), kik az egyháznak Sz. István óta tartozott szolgálatok alól ki akarták volna magokat vonni, névszerint Sárói István sajtost, Gormathi György peccenyeforgatót és konyhaórt V. István király 1272-ben az egyházi nádor (palatinus ecclesiae) ítélete alá bízta, ez meg őket a szokott szolgálatokra lekötölte. Némelyeket ezek közül, most a vajkai székhez tartozókat, Dömötör érsek 1291. évben a király megegyeztetével az esztergami egyház nemes jobbágyai közé vett föl, és őket utódaikkal minden földváltáságtól, királyi gyűjtéstől (collecta) fölmentette; mit Tamás 1320., Boliszló 1323., Kanisay János 1394-dik évben meg is erősítének. Végre Zsigmond király az esztergami egyház nemeseit és harcosait, régi előjogánál fogva minden adótól, melynek fizetésére az országos nemések nem kötelesek, fölmentette és fölmentetteknek nyilvánítá, őket e kiváltságaikban megerősítvén 1411. és 1435. években. Az ereketből, a levéltárban R. alatti 3. 8. 10. 12. és 85. szám alatt.

nyert, igérvén minden alkalommal, hogy eféle adót ezentúl szedetni nem fog, de ígétét egyszer sem tartván meg. Hasztalan volt a rendeknek 1475 : 4-ben (l. Sylloge Decret. Comit.) kérése is : ne terhelné őket a király ősi szabadságaikkal ellenkező adóztatással, hanem ha szükséges, táborba szállni kényteleníttessenek.

Ezen törvényszerű (mennyiben és ha ugyan a rendek megegyezését bírta) pénztártöltési módon kül, más (és pedig nem ilyes) módok is használtattak. Megszokott ugyanis kegyelmezni hatalmaskodás miatt elítélteknek (convictis de facto potentiae) azon föltétel alatt, ha a megye bizonyos váltságösszeget fizett. Fölmentett megyéket az általános ítélőszék alól, és e cím alatt bizonyos díjakat szabott ¹⁾. Miért ez ítélőszéknek a bevett szokás szerint kelle eljárnia az 1471 : 5 rendeletéből, míg nem az 1486 : 1. cikknek egészen el kellett volna törölnetnie.

Kevéssel a lázadás kitörése előtt, 1471-diki nagyhét kedden a bártfaiaktól sürgős hadi költségek fődözésére 500 darab aranyat csikart ki, igérvén, hogy nekik oly szabadságokat ad, melyek rövid időn két annyi hasznot hajtának ²⁾. Ugyanis, ámbár az ajánlott segélyadóból senki sem volt volna kiveendő, Mátyás mégis valamint más uradalmakat a rendes adótól mentesíté 1470 : 8 szerint; úgy saját, és anyja jobbágyait az ajánlott segélyadó alól felmenté, minek következtében mások jobbágyai ezen segélyadómentes jószágokon vonták meg magokat ³⁾.

Hozzájárultak e kihágásokhoz a katonák és királyi biztosok (factor) zaklatásai, kik a sírokat, egyházakat feltörék, a lakosok házaiból a pénzt, élelmet elragadák, 1471 : 9, 20, 21; 1486 : 61; 1475 : 15. — minek következményeül : „*Regnum propter oppressiones per exercitantes equites et pedites ad ultimam desolationem et exacerbationem magnum in tantum deve-*

¹⁾ M. Kovachich, Suppl. ad Vestig. Comit. T. II. p. 235. — Ugyanott a kincstári haszon és Mátyásnak tett segedelmezésről többet hoz föl.

²⁾ Wagner Diplom. Sáros. p. 125.

³⁾ Kovachich J., Sylloge Decr. Comit. T. II. p. 206. 223.

nerit, quod iam pauperes incolae Regni vix vitae necessaria habere possent.“ 1478:6. és 1486:62.

VII.

Hanem b), mint Bonfin érinti, jogsértő volt Mátyás abban is, hogy noha a koronázási okmányban (1464:3, 12, 17.) az foglaltatik: a királyi fölség senkit árulás miatt el ne ítéljen, hanemha az országnagyok tanácsa hozzájárultával; a jogszerűtlen elvett jószágok pedig törvényes uraiknak visszaadassanak: mégis törvénytelen befogatások, számkivetések és jószágoknak egyszerű panaszra történt elkobzása jövének dívatba, mint ezt később hozott törvények bizonyítják, p. az 1478:9. és 1486:11; erőszakosan elfoglalt jószágok sem adatának vissza: 1471:23, 27.; 1474:11.; 1478:8.; 1486:48.; sőt mi több, némely jog- és törvényellenes jószág-elajándékozás is történt Mátyás, kivált udvaroncai részéről, lásd 1475:10.; 1486:22, 23, 24.

Nem is kellett egy királyt is a koronázási okmány megtartására annyiszor inteni, mint ez Mátyással történt az 1468:16., 1472:15., 1475:1. tcikkekben, ez utóbbi évben az által is, hogy ő flsgének levelei ezentúl fizetés nélkül adassanak minden megyének¹⁾. Hogy pedig még a királytól elpártolás előtt ez (a király) ellenséges szándékkal viselteték az ország szabadsága irányában, kitűnik legkivált abból, miszerint szükségesnek találák a rendek, hogy az 1471. februáriusi határozmányok közé csaknem minden kiváltságuk befoglaltassék, és így minden megyének köz és mindennapi használatul megküldessék; ki is nyerék a királytól erre a megerősítést és azon ígéretet, miképen *valóságos országos határozmányként*²⁾ fogja tekinteni és megtartani; ugyanezt az 1472:15-ben, tehát a zavar csillapúlta után is megfogadta. — Midőn

¹⁾ Kovachich J., Sylloge Decret. Comit. T. II. p. 201, 218, 221.

²⁾ Kovachich M., Suppl. ad Vestig. Comit. T. II. p. 229. Ulászlóval történt alkudozásokból 1490:18. — Következteti, miszerint országos határozmányoknak (Decr. Regni) a koronázás előtti alkudozások neveztettek; ellenben az országgyűlés utáni határozatok csak királyi határozmány (Decret. Regum) nevet viselének.

később újabb sérelmeket kénytelenítettének tapasztalni, biztosító levelet, minden megyéhez szállítási költség nélkül küldendő, kértek. Noha ezzel sem érték célt; bizonyítják a föltételek, melyeket Ulászlónak trónra léptekor szabtanak: 1490: 2 és 1492: 26, 27, 28; melyek szerint minden újítás, névszerint a Mátyás által behozott egyforintos adó eltöröltetik, a kincstári haszon, és harmincadszedésnek azon módja állíttaték vissza, mely Lajos, Zsigmond és Albert idejében divék, minden erőszakos zsarolása az élelemnek és a szállásoltatás, mint ez Mátyás király korában visszaelésként szokásba jött, eltiltatik.

Kimentik ezeket azok, kik Mátyást „Nagy“-nak szeretik tartani, e mondattal: Legelső törvény a haza java! Bonfin ilyképen dicséri: általa, úgymond, a szittya erkölcsök szeli-dültek, az eltűrhetlen gőg elnyomatott, és Attila után ő volt, ki a magyarok kemény nyakát az engedelmesség jármába hajtá. De valamint efféle dicséret csak külföldi, fizetett, az ország szabadságát és szokásait nem ismerő hizelgőtől kerülhetett ¹⁾, úgy a dicsőséget mértéktelenül hajhászó Mátyás nem épen a legbiztosabb utat választá, mit ő az 1486: 2, 3, 11-ben foglalt mentegetés között elismer. Mondja u. is, hogy ő a törvénykezésbe becsúszott visszaéléseknek gátot ekkorig nem vethetett, el levén a csehek, németek és törökök ²⁾ által nyir-

¹⁾ Tubero Lajos ezeket írja Mátyásról Schwandtnernél II. k. 115. lapon: Hoc famae huius Principis multum conferebat, quod Italica, genti et lingua promptae, et suapte natura adulatrici ac quaestui deditae, largiri solebat, quo externos in suas laudes et scriptis et sermone celebrandas excitaret. Hanc enim vocem crebro etiam inter pocula usurpabat: Principem nihil magis decere, quam famam et gloriam. — Ezen hizelgők között Bonfin előkelő szerepet viselt, állítja Pray.

²⁾ A törökök ellen nem igen erőttette meg magát: 1463. évben Bosznyát foglalta el, 1469, 1470 és 1471-ben a török a magyar széleket büntelen dúlta, sok ezer keresztyént rabul elhurcolván. 1475. évben Szabácsot foglalá el, mely évben a törökök István moldva vajdától is emlékezetes vereséget szenvedtek. Azután hadvezéreinek engedé át e küzdött, kik közül Báthory István 1479-ben Kenyérmezőn 30,000 törököt kaszabolt le; Kinizsi Pál pedig 1482. évben Szerbiát hódította meg. *Palma*, P. II. p. 414. *Dum Rex Regnum vastaret*

bált határok rendezésével foglalva; meg hogy Fridrik császár elleni hadjárat miatt hosszasabban távol levén, *a gyilkosok, rablók, gyújtogatók annyira elszaporodtanak az országban, miként nem az utas, de a testvér testvér irányában, a vendég vendégtől nem biztos.*

Midőn tehát a király azt amit elsőben kellett volna megtennie, gondolatlanul utólsónak hagyja, és az országot nem a bevett szokás és jog szerint kormányozza: ki fog csodálkozni azon, ha az ország is másra veté szemét, kinél jogainak nagyobb biztosságát, kitől boldogítását reménylte. Hogy pedig a *főpapok* is a közügyhöz csatlakozának, ez annál kevésbbé csodálandó, minél kevesebbre becsülte és minél több igaztalansággal illette őket a király. Ugyanazon Mátyás, ki kormánya kezdetén az ország főpapjait a haza oszlopainak, erősségeinek nevezé és nyilvánosan dicsőíté ¹⁾: később, midőn újításaiba bele nem egyezhetének, őket keményebben fogta, hogysem méltóságok és hivatalok engedé ²⁾; sőt, hogy annál engedelmesebb főpapjai legyenek, külföldieket helyezett az első rendű püspöki székekbe ³⁾. Mi több! Bonfinként egyházi joghatóságot is bitorlott, miért II. Pál pápától még 1465-ben keményen megintetvén azt válaszolá, hogy küldendő szónok által fog e vádra felelni ⁴⁾. Egyházi javak jövedelmeit is húzta,

Poloniae, nec utilitatem Regni sui curaret, Hungaria quasi principe destituta, Turci, duce Alibego, illam opulentissimam Civitatem Varamadiensem Ao 1474. excindunt, comburuntque . . .“ A gyászbeszédet Várad városának veszedelme fölött I. *Kovachich*nál Script. Min. T. II. p. 11. ex Stylo Cancellariae Mathiae I. R. Thomae de Nyírkálló ejus notarii.

¹⁾ Epistolae Mathiae Corv. P. II. N-o 8, 17.

²⁾ *Galeoti* i. m. 11. fejezetében Mátyásnak mérges mondatát idézi, melylyel ez némely rossz papot fedd, fölhányván, miszerint a hét fő bűn legeslegkivált sajátjok.

³⁾ Ezek közt a sléziai eredetű Beckensloer (Alemannus) Jánost, előbb váradi, aztán egri, később esztergami főpapot, ki kincs-terhelten elszökött az országból 1476; végre Fridrik császártól a salzburgi püspökséget nyerte el. Az olasz eredetű Rangoni Gábor egri püspököt, ki barátból bíbornokká lőn. A morva Pruisz János váradi, azután olmüci püspököt, ki végre visszalépett a sz. ferenciek zárdájába. Arragoniai Jánost és Estei Ipolyt, a 9 éves esztergami érseket.

⁴⁾ Ep. Corvini, P. II. N-ro 19.

egyházi férfiakat, főket és kisebb rendűeket, kénye-kedve szerint adóztatott. Bonfin ugyan állítja, hogy mind ebben a pápai követ tekintélyére, helybenhagyására támaszkodott, ámde egyházi joghatóságot és jövedelmet átengedni ennek sem állott hatalmában. Ha pedig, mint ismét Bonfin említi, csak azért adóztatta a papságot, nehogy ez szertelen gazdagságában garázdálkodjék, vagy ellene hadat indítson: ez oly tévelv, mely jogosságon, méltányosságon nem alapulván, jót nem szülhetett.

Méltányosabban vélekedének az országos rendek, kik látva, hogy az egyháziak az 1458: 19. cikkben foglalt kezes-ségnek, és a koronakiváltási segély beszédésekor 1462. évben adott biztosításnak dacára elnyomatnak, az 1471: 24. cikkben határozta; és az országos határozmányok sorába fölvétetni akará: „*Viri ecclesiastici neque maiores, neque minores, deinceps dicentur aut aliqua taxa graventur*. Tamen illi ex eis, qui exercituare tenentur, id faciant *secundum antiquum modum*.”

Ezek voltak vala okai a magyarok elidegenülésének Mátyástól, a kitört lázadásnak fő okául azonban a szokatlan adóztatást egy lélekkel állítják Bonfin, Dlugoss, az újabbak közül Pray, Katona; visszautasíthatlan támok pedig az 1472. máj. 1. Vitéz szabadon bocsáttatása után hozott határozathoz a soron kívül mellékelt cikknek e szavai: *Et quod nos de caetero in medium Regnicolarum nostrorum aliquam taxam, ipsis invitis, non imponemus*. Suppl. ad Vestig. Comit. T. II. p. 228. Maga a lázadás csak rövid ideig tartott. Mátyás, hírét véve a brünni táborban az otthon történeteknek, néhány hívével sietve visszatér Budára, hol összehíván lehetőleg sok főurat, ezeket jószágosztás és ígélet által maga részére hódítja, (Mátyás fogásai közé tartozott Tuberoként kegyeket színelni, ha gyűlölt) és 16,000 emberrel az időközben Nyitraíraig hatolt Kázmér ellen indul, Esztergamnál megállapodván a várba küldé Gábor kalocsai érseket, János egri püspököt, Ország Mihály nádort és Szapolyai Imre szepesi grófot, kik által Vitéz Jánost, jöllehet ez nem igen hitt hitegetéseknek, 1471. dec. 20. következő egyességre bírta:

*) Kovachick M. Vestig. Comit. 307. 1.

VIII.

Primo, quod Reverendissimus D. AEppus praestabit iuramentum super servanda fidelitate D. nostro Regi Mathiae, et quoad vixerit nunquam alium pro Rege Hungariae nominabit, habebit, eidem omni posse adhaerebit, et inimicis Regiae Mattis erit manifestus inimicus.

b) D. AEppus Castra et Castella sua et Ecclesiae suae assignabit probis hominibus, Hungaris, qui fidelitatem D. AEppo et per eum D. Regi iurabunt. — Item, quoties necessitas postulaverit, ad castra sua intromittet familiares Regiae Mattis, ut ex illis inimicis Regis, et Regni facilius possint resistere: ita tamen, quod familiares D. AEppi inde non ejicient, neque possessionibus suis damna inferent.

c) D. AEppus laborabit pro recuperatione Castri et Civitatis Nitriensis *) ac castelli Berzence. — Item castellum in Sexard et in Lasko dirui faciet, vel saltem erigi non permittet.

d) Quod omnes proventus Ecclae Strigon. tam de lucro Camerae ratione decimarum, tam de aliis proventibus regiis de Transylvania et Sclavonia, et de mineris, ac etiam cusionibus pecuniarum, iuxta antiquam consuetudinem provenire debentes, Regia Mattas persolvi faciet D. AEppo Strig. et Ecclesiae suae.

*) A nyitrai püspökség jószágait János érsek kormányozta 1460 óta, mikoron azokat Mátyás Debrenthei János püspöktől, mert a hussitákhoz szítni látszott, elvette. Hogy Vitéznek nyitrai várkapitányáról is a még következő évben, melyben az fogva volt, azt hiték a rendek, miszerint Kázmér lengyel király nevében kormányozza a várat, kilátszik a lengyelekkel kötött békekötés pontjaiból, hol olvasható mint következik: Si castellanus Nitriensis, Petrus Koth, factus fuerit, se hoc castrum tenere nomine Regis Poloniae, aut filii sui, orator debebit eidem procurare literas expeditionis; si vero dixerit: se castrum tenere nomine AEppi Strigon., sicut et merito deberet; extunc Dni Poloni non se intromittant ulterius de his rebus, sed permittant agere hungaros cum hungaris, prout ipsi sciunt. — Placet tamen, quod si D. Strigoniensis, qui habebit proventus suos, debitor fuerit in aliquo ipsi Petro Koth, ipse exsolvat. *Katora, Histor. Crit. T. XV. p. 580.*

e) Item, quod durante huiusmodi differentia, quidquid contra affines, fratres et familiares D. AEppi Strig. in Curia regia adjudicatum fuisset, novo iudicio Praelatorum et Baronum, ac etiam Magistrorum Proto-Notariorum submittatur, et debito fine, iuxta veram legem et consuetudinem cognoscatur et terminetur.

f) Item, quod Jura, Jurisdictiones etc per summos Pontifices Regesque Hung. Ecclesiae, et AEppis Strigon. collata, etiam de Jure Patronatus Abbatiarum de Bel et Sz. Job, ac Praepositarum de Ság et Bozók, quas Mattas Regia D. AEppo Strig. dederat, etiam alias, quae constant ex privilegiis Ecclesiae Strigoniensis, sine laesione observentur.

g) Item illa 7000 flor. auri, quibus Mattas Regia D. Ioanni AEppo Strig. obligatur, hoc modo solvantur: Ex contributione 80 denariorum, quae in Cottibus Simegiensi et Tolnensi dicatur, Regia Mttas persolvat D. AEppo 2000 fl. residuos, 5000 fl. autem deputabit usque medium quadragesimae venturae. Insuper ex eadem Contributione D. AEppo de singulis portis, singuli 20 den. ratione proventuum lucris Camerae et decimarum, persolvantur ¹⁾.

h) Item, quod Mattas R. secundum quod per Praelatos et Barones nuper conclusum erat, proventus lucris Camerae ex illis duobus Cottibus, Toln. et Simeg. singulis futuris annis propter decimas, quas idem D. AEppus Strig. ex lucro Camerae de iure habere debet, eidem vita sibi comite, deputet, salvis semper libertatibus Eccles. Strigon.

¹⁾ Vám- és adóból tized adandó a püspöknek; ez Kálmán törvényének I. könyv, 25. fejezetében meghagyatik. — III. Béla 1190-ben pécsi püspöki javadalmak közé sorozta az országban felmerülő gyűjtéseket (collecta) és a folyóktól fizetendő vámot, haugyan minden székese gyház él e joggal, a püspöki jobbágyoktól a collectát és minden az egyházmegyében engedélyezett adónak tizedét. *Fejér, Codex Dipl. T. II. p. 252.*

A sz. királyoktól az esztergami érseknek minden királyi jövedelemtől tizedét megerősíté 1198-ban Imre király. A kincstári haszon tizedét különösen adományozta IV. Béla 1256. és 1270. évben, mely adományozást a következő királyok, névszerint Mátyás 1465 és 6-ban is megerősített, de nem fizetett, mint ez okmányból kitétnik. Oka pedig e levonásnak a lucrum camerae-nek tributum fisci regalis-sá minden mentesség eltörlésével történt átváltoztatásában keresendő.

i) Quae hactenus D. AEppus qualitercunque contra Mattem R. commisisset, condescendant, et Regia Mattas omnem indignationem et suspicionem in ipsum, ac eius familiam ex corde suo, sine dolo et fraude aboleat.

k) Item, quod ad suggestionem et inductionem quorumcunque, quacunque ratione, colore, contra statum, honorem et personam D. AEppi, et in periculum capitis; vel *captivitatem ipsius* D. Rex nunquam aliquid mali machinabitur, nec permittet; sed quamdiu D. Rex vivet, idem omni tempore, absque omni timore in Curiam regiam venire, ibi morari et redire valeat sub salvo conductu regio et cautela speciali.

l) Et si quid contra D. AEppum obiceretur, id absque certa probatione D. Rex non credet; si vero aliquid ex iis per evidentia testimonia compertum fuerit, pro eo ipsum in rebus et bonis suis emendabit et puniet, iuxta morem aliorum Regum Hung.¹⁾, salvis semper eiusdem D. AEppi capite et persona.

m) Item, quod D. AEppus ad suggestionem quorumcunque coram R. Matte sibi obloquentium non movebitur; sed si quid audiverit, suae Matti significare tenebitur, quae hoc rectificabit consilio Praelatorum et Baronum suorum. Si vero contra ipsum aliquid Regia Mattas audiverit, D. AEppo similiter intimabit, qui se expurgare, vel ad intimata regia respondere coram Praelatis et Baronibus tenebitur.

n) Item, quod praefatus D. AEppus Strigon. illis, qui

¹⁾ A példák, melyekre itt hivatkozás történik, talán következők valának: 1218. évben II. Endre király János érsektől, mert ez az új rendeleteket elfogadni vonakodott, Tardos nevű márványbányával bíró helységet elvette; visszafogadván őt kegyeibe a helységet is visszaadá. — Az eredetiből sub C. Nro 75.

1403-ban Zsigmond király az esztergami várat a hozzá tartozó helységekkel együtt belzavarok és csatározások miatt hatalmába kerítette, érintetlenül hagyva Kanizsai János érseknek joghatóságát és jövedelmeit. Okát ez eljárásnak abban kell keresnünk, hogy az érsek Lászlónak a megölt Kis-Károly fiának meghívására egyezék, míg a feslett életű Zsigmond osztrák Alberttel egyezkedék az örökösödés fölött azon esetre, ha magva-szakadottan múlték ki. *Pray, Annales P. II. p. 204.*; és Zsigmond okmánya sub T. N-ro 22. 27.

Serenissimo D. nostro Regi rebelles essent, aut fierent, eos non iuvabit, sed toto conamine suo penes suam Mattem R. assistet. In quorum omnium et singulorum fidem etc.

Az egyességet a király és érsek sajátkezűleg aláírák, akaratjokkal történnék elismerék, annak megtartását keresztyén hitőkre igérvén. Az említett négy békebíró is oda nyomá pecsétjét a királyé és az érseké mellé ¹⁾. Mindemellett nem volt tartós e béke.

Bonfin bizonyosága szerint Mátyás az egyesség aláírása után a várba fölment, és a bocsánatot esdő érseket szóval is megnyugtató. Kibékülvén pedig az érsekkel, a lengyeleket könnyű szerrel kiszorította elannyira, hogy azok már csak Nyitra várát és néhány határerősséget birtak 1471-ig. Kázmér ezentúl mindinkább a mennyországot keresvén, mindenről lemondta és 1484. történt jámbor halála után X. Leó pápától 1521. évben a szentek sorába vétetett föl.

A lengyelek kiűzettek; a király az 1472-iki nagy hétben Budára visszatérve boszút forralt, és a Budára lehívott Vitézt csendben Visegrádra vitette, hol az néhány hónapig királyi őrizet alatt tartaték. Néhány főpapnak és zászlósnak kérésére új egyességre lépett a király már a következő azaz húsvét nyolcadába eső csütörtökön, de abban Vitéz szabadon bocsáttatásának napja meghatározva nem volt, nem is állíthatni, hogy mindjárt szabadon bocsáttatott volna. A szóban forgó okmány így hangzik:

„Nos Matthias etc. significamus, quod nos ad preces nonnullorum fidelium Praelatorum et Baronum nostrorum super dissensionibus et differentiis inter nos et D. J. AEppum Strig. *his diebus transactis, exortis*, cum eodem D. Joanne AEppo, et suis, disposuimus, atque concordavimus, modo et ordine inferius articulatum conscripto. Primo, quod nos eundem D. J. AEppum de praesenti captivitate nostra omnino emittemus et plene liberum faciemus, ita, quod ipse sicut prius

¹⁾ Az eredeti hiányzik, de megvan az átírás, a kincstári hasznót, bányajövedelmet és pisetumot illetőleg az erősítő-levél II-dik Ulászlótól 1498., II. Lajostól 1520; és végre Szapolyai János kivonatában sub A. N-ro 13. 14. és B. N-ro 40.

liber sit exire et intrare castrum Strigon. secumque in eodem castro 32 famulos tenere possit, qui debebunt jurare fideli nostro Rdo in Christo P. D. Joanni Eppo Agriensi, in cuius manus fideles dictum castrum Castellani, propter hanc eliberationem D. AEppi tradere tenebuntur, ad observandam sibi omnem fidelitatem; ita, ut deinceps ipse AEppus et Eppus de conservatione ejusdem Castri simul disponant et concordent.

Item dispositum est, ut dum D. AEppus libertati restitueretur, ex tunc castra *Dragol* (Drégel), *Berzence* (érseki birtok a sz.-kereszti urodalomban, most a besztercei püspökségé), *Revischye* (Vitéz sajátja, aztán a Dóciaké volt, most a kamráé; fekszik Bars megyében Sz.-Benedek fölött a Garam partján) et *Toplice*, ad manus Joannis Eppi Agriensis assignabit.

Item, quod D. AEppus, post hanc suam eliberationem in iurisdictione et auctoritate sua, in spiritualibus et temporalibus non minoretur.

Item, quod omnes possessiones D. AEppi tam proprias, quam Ecclesiae suae et Capituli, quae tempore praesentium differentiarum per nostros occupatae sunt (ez az első elfoglalási eset, ezelőtt ilyesmi nem fordúlt elő) sine damno et offensa, quae in posterum fieri possent, remitti facere teneamur.

Item D. AEppus omnes Officiolatus possessionum suarum libere conferret, praeter possessiones Castri Strigon. quas Castellani per D. Eppum Agriensem deputandi teneant. Officiales tamen AEppi ad castrum venire volentes sine armis, libere admittantur.

Item, postquam nos cum Rege Poloniae concordiam finalem habuerimus, castrum Strig. et omnia alia, D. AEppo remittere teneamur, ita tamen, ut Castellani iurent nobis, prout alias Strigonii dispositum est.

Item, quod factum *castri Zonda* ¹⁾, ex quo idem ante

¹⁾ Zonda, azaz Szanda-várát (Nógrád megyében fekszik) 1447. évben Erzsébet királyné Zágorhidai Dömötörnek adományozá. Ugyanazt Vitéz János 1465-ben még mint kinevezett, de meg nem erősített esztergami érsek a Lábatlanoktól 3000 arany forinton szerezte meg oly módon, hogy 500 forintot lefizetvén, a hátra levő 2500 forintba Ravazkezü, Ujfalut és Kőbölkútot, mely helységeket Szécsi

conclusionem praesentis dispositionis obtentum fuit, ita, ut nunc est, remaneat.

Item, si medio tempore D. AEppum (e vita excedere?) contingeret, castrum Strigon. aliaque nobis ad manus tradantur. Si vero nobis prius, *sine haeredibus* legitimis, quod Deus avertat, mori contingat, ex tunc illa D. AEppo libere remittere, D. AEppus et sui Castellani teneantur.

Item bona et iura D. AEppi et Capituli, subditorumque et famulorum suorum ubique salva remanere faciemus, nosque cum Praelatis et Baronibus infrascriptis respondeamus, ut illa per neminem violenter auferantur.

Item, quod nos Castellanis et aliis subditis D. AEppi, caeterisque ad eum pertinentibus, necnon capitibus, rebus eorum, de consilio et deliberatione DD. Praelatorum et Baronum, plenam gratiam facimus per praesentes. — Item, possessiones eorum, si quae iam facto sunt, eisdem plene remitti faciemus. — Item, omnes familiares et subditos D. AEppi, qui videlicet *cum eo* vel alias qualitercunque *per nos et nostros detenti sunt*, et liberos dimittemus de captivitate, et emitti faciemus (e befogatások és jószágfoglalások, miután az első egyességnél nincs szó rólok, annak létre jötte után fogantosítottak) promittentes verbo nostro regio et bona fide, quod praedicta omnia dicto D. AEppo et suis, observabimus, et observari faciemus, in quantum D. AEppus et sui nobis hoc idem observabunt; *salvis tamen, si medio tempore aliquas alias dispositiones cum ipso D. AEppo faceremus*. (E homályos záradék a bizalmatlanságot csak nevelhette). Datum, Budae, feria IV. post Fest. Resurrectionis Domini, A. 1472. — Et nos Laurentius Eppus Ferrar. Apost. Sedis Legatus, Gabriel

Dénes érsek ugyanesak 2500 ftért a Báthoryaktól zálogba vett és az érsekségnek hagyományozott, a Lábatlanokra átíratá. 1466-ban Zond⁴ várát Kolar Péternek engedé át az érsek, úgy látszik zálogba. Vége 1494 és 1504. évben nádori ítélet folytán, melyben főjegyzőül Verbőci Istvánt találjuk, e vár az érsekségtől elvétellett, azon alapon, mert midőn Vitéz János egyházának zálogát a Lábatlanokra átíratá, még nem volt megerősítve, következőleg egyházának javairól jogérvényesen nem rendelkezheték, tiltván ezt a törvény, honi szokás, és a kánoni jog. — Az eredetiből.

AEppus Coloc. — Joannes Agriensis et Albertus Weszprim. Ecclesiarum Eppi, Mich. Ország R. H. Palatinus, Stephanus de Báthor, Judex Curiae R. Nicolaus Chupor Vajvoda Transylvan. Zdenko de Sternberg, Palatinus R. Bohemiae et Joannes Ernestus Comes Zoliens. promittimus penes D. nostrum Regem, ut ipse praefatam dispositionem et omnia praemissa dicto D. Joanni AEppo observabit, nos quoque observabimus. In cuius rei testimonium penes sigillum D. nostri Regis etiam sigilla nostra apponi fecimus. Datum ut supra. *Az eredetiből . . . néhány nem a dolog velejéhez tartozó szó kihagyásával.*

Hibázott János érsek, Bonfin szerint, nem ártani akaró szándékból, hanem mert másokról akart gondoskodni. Mátyás pedig bebörtönöztetvén őt, korántsem bizonyította be, mintha az érsek lett volna a legnagyobb bűnös.

IX.

T. i. míg Mátyás 1459-ben azon főuraknak, kik Frigyes császárt Magyarország királyának megválaszták és megkoronázták, Vitéz ép tarácsára megbocsátott: addig nagybátyját *Szilágyi Mihályt*, kinek koronáját köszönheté, bezáratá csak azért, mert egyedül akart uralkodni. *Bánfi Miklóst*, a pozsonyi várparancsnokot, mivel nejét a király jötte hírére eltávolítá Pozsonyból, hasonlóan bezáratá és Lippa meg Sólymos jószágaitól megfosztá. *Tuz Jánost* Slavónia bánját, már atyjának és magának is hosszú ideig kedves emberét, Galeoti és Várday Péter tanusága szerint igen bölcs férfiút, Velencébe számüzé, miért? ez még az udvaronc Galeoti előtt is titok maradt; ennek testvérét, *Osvát* zágrábi püspököt is számüzte, jóllehet később visszanyerte püspökségét; végre *Várday Péter* kalocsai érseket, valódi hű szolgáját, minden könyörgés dacára hat évig tömlöcözteté Visegrádon nem másért, hanem mert a törökkel kötött békeokmányból néhány szót kifeledett, vagyis inkább, mert a királynak szokatlan adórendszerét, köztudomásilag, rosszalá.

X.

Gonosz udvaroncok mesterkélései által biratott Mátyás ily erőszakoskodásokra, és azon férfiút, kinek igen sokkal tartozott, sem kimélé azon időben, midőn a lengyeleket kiűzván, már senkitől sem tartott. Már pedig Vitéz e csapást soká el nem viselheté; ugyanazon 1472. évi augusztus 9. meghalt, nem kis fájdalomra, miként Bonfin mondja, az urak és nemeseknek, mert mindnyájan, kik e derék férfiú jóságát tapasztalhatták, örök vágygyal és hű emlékezéssel viseltettek iránta.

XI.

A tudomány körüli érdemeiről Galeoti ily című munkájának: De interiore homine, Basil. 1517. II. könyvében értekezik: „Virum hunc divino consilio, doctrina admirabili, integritate vitae conspicuum, rebus gestis clarissimum, tempestate illa Musas ex toto orbe fugatas ad se revocasse, Hungariamque novarum Musarum domicilium constituisse. Unde factum est, ut qui dispersi fuerant docti, ad ipsum, *tamquam literarum parentem*, turmatim confluerint. Nam diu cum eo vixit, prae-mioque Aeneas Sennensis, qui postea Pontifex Pius cognominatus est. Non referam, quantis impensis construxerit illam omnibus ferme mortalibus celebrem Bibliothecam, in quam omnium disciplinarum monumenta congegavit. Et cum maxime calculo laboraret, librorum curam, disciplinarum lectionem, doctorum hominum favorem, reipublicae gubernacula, *nam in eo multorum regnorum onus recumbebat*, nunquam dimisit quod me vidente factum est.“

Ugyancsak Galeoti De dictis et factis Mathiae R. című könyvében mondja: „Strigonium oppidum Hungariae in ripis Danubii situm, a Buda triginta millibus passuum distans; arcem habet in edito colle munitissimam et pulcherrimam: fuit enim aliquando regum domus et habitatio. In ea arce templum, cuius pronavis et solum porphyreo lapide constructum, a longe habens prospectum, vasis aureis argenteisque nec non pulcherrimo et ditissimo sacerdotalium vestimentorum apparatu, potest cum omnibus jure certare. Estque Strigonium Hungariae Metropolis, cum opulentissimo AEppatu;

nam florentibus rebus ad $\frac{m}{100}$ aureorum proventus se extendebat; nunc vero vix dimidium obtinet. Huius arcis possessor fuit Joannes AEppus, vir in multis disciplinis non in postremis habendus. Habebat secum viros excellentes, et in omni fere doctrina excultos. Nam nos quoque, qui librum de homine nomine suo edidimus, diu familiaritate eius sumus usi.“

Ily Maecenas alatt mennyire virágzott az esztergami iskola, melyben már 1425. évben a törvénykönyvnek kanoonokjai (Decretorum canonici) és a szabad művészeteknek tanárai valának, kiki elgondolhatja. Az „éles és gyors eszű“ Gatti János hittudor a dömések rendéből, Galeoti Martius, Brandolini Aurél Vitéz idejében tanítottak. L. Wallaszky, Conspect. Reip. Liter. in Hung. budai 1808-ki kiadás 115. lapján.

II. Pál pápának 1465-ben kiadott engedelmeiből, a bonóniai egyetem alakjára szervezett pozsonyi főiskolának, mely 1467. évben azon a helyen diszelgett, hol minap a bencések collegiuma volt, hogy Vitéz volt legyen alapítója, állítja *P. Schier*, Memoria Academiae Istropolitanae, Bécs 1774. című művében, legkivált egy Bécs város levéltárában talált hártya nyomán, melyre több csillagászi calculus mellett írva vagyon: *Figura coeli hora Institutionis Universitatis Istropolitanae, A. Dom, in Junio, tempore aequato, die 5. hora 20. post meridiem. precise in Ecclesia cathedrali Strigoniensi: et erat dies Saturni et finis horae Martis. — Cuicumque Mercurius fuerat in duodecima, erit magnus, sapiens, magnusque philosophus. Messhala in antiloquio.* — Hogy pedig Vitéz, ki 1468. és 1470. évben az akadémia korlátnoka is volt, ennek rendezésével és tudós férfiak meghívásával igen el vala foglalva, kitűnik a bécsi egyetemnek Schier és Katonától felhozott okmányaiból. Regiomontanus János, a nevezett akademiának Vitéz által meghívott hírneves matematikusa, Ephemerides astronomicae című művét az érseknek följajánlván ¹⁾, ennek a pozsonyi tud. egyetem körül szerzett érdemeit igen földicséri.

¹⁾ Mert az érsek igen nagy híve volt az astrologiának, anynyira, miszerint a csillagok tanácsa nélkül semmibe sem fogott, írja Galeot., i. m. 30. fej.

Azonban Horányi, Wallaszky és Madarassy nincsenek e véleményen, támaszkodva a pozsonyi prépostnak állítására, melyet az 1550-ben a pozsonyi városi hatóság előtt, az említett akadémia fekvő birtokai körül forgott pörben nyilvánított, mely szerint Mátyás király volt legyen a pozsonyi akadémia alapítója.

Bonfin Dec. IV. l. III. így ecseteli Vitézünket : „Vir AEppatui vehementer accomodus, quippe qui triclinium in arce amplissimum erexit : prominens vero ante triclinium ambulacrum cum duplici podio superbissimum extruxit. Ad triclinii caput sybillarum sacellum e fornicato opere acuminatum statuit, ubi sybillas omnes connumerare licet. In triclinio omnes ex ordine Ungariae Reges, sed et progenitores Scythicos cernere erat. (Pethő Gergely, Krónikájában hozzá adja : a Mátyás után következő négy királynak jelképe is ott volt). Item caldarias, frigidariasque cellas et hortum duplicem, quem xystis excoluit, et superiore ambulacro coronavit. Inter utrumque turrim rotundam penes rupem erexit in varia triclinia, cubiculaque divisam, variis supra speculariis exornatam; neque aedícula carere voluit; hanc ipse fere semper inhabitavit, quia Danubio prominens, jucundum prospectum et hortorum amoenitatem afferebat : locus quidem ad philosophandum et contemplandum nimis idoneus. Divi Alberti Basilicam *vitraryia tegula*, ne igni foret obnoxia, texit, tectumque fastigiatum ad imbres, nivesque reiiciendas fecit. Bibliothecam quoque utriusque linguae foecundissimam dicavit.“

P. Timon Samu Purpura Pannonicájában, valamint Pray is a bibornokok sorába helyezi Vitézt, mert 1471. évben ki-nevezte azzá II. Pál pápa, de előbb a pápa, utána pedig nem sokára Vitéz meghalván, az ügy e mellett maradt.

Siremléke az érdemdús érseknek kettő találatott 1765-ben az új esztergami székesegyház építésének kezdetén : az egyik márványoszlop, melyen a bevésett kereszt alatt lépkedő oroszlán, ez alatt liliom, jobbról balról egy-egy csillag van e gót fölirattal :

Reverendissimus Dominus Joannes de Zredna, Dioecesis Zágrabiensis, Archiepiscopus Strigoniensis, Primas et Apost. Sedis Legatus natus, excellens doctrina, ingenio prae-

clarus, Religione pius, obiit sexto Idus Augusti, anno 1472. Cuius animae misereatur Deus.

A másik márványlap, melyen az érsek fekvő alakban van elötüntetve, püspökfőveges feje párnán nyugszik, jobb kezében könyvet tart, mellén kereszt, balról a püspökbót látható. Lábainál címere, a lépkedő oroszlán és lilium, a címer fölött kereszt, két részről a címert mintegy maró sárkány szemlélhető. Ez, az előbbinél szélesebb, sírkő későbbi, és talán Mátyás holta után, ki iránti félelemből Janus Pannonins is egy ideig temetetlen maradt, készítette Vitéz János veszprémi püspök. Körirata római kiálló betűkkel:

Immortale decus s — — — s et omnis Gloria doctrinae, Religionis Honor, Joannes iacet hic, Pater Patriae optimus Ille, cui caput ornat Strigoniensis apex. — Obiit Sexto Idus Augusti.

Az írók közé, kik Vitéz János tetteit és életét vigyázóbban adják elő, számítandók: *Ganóczy Antal* (Epp. Varadin.), *Katona István* (Histor. Crit.), *Palma Károly* (Notitia Rer. Hung. P. II.)¹⁾.

MIKÉP ISMERTÉK FEL ŐSEINK AZ ÁL

OKIRATOKAT?

KNAUZ NÁNDORTÓL.

IV²⁾.

Igaz ugyan, hogy az okmányok valódiságának megítélésében egyik fő szerepet játszik az irány; de azért nem lehet az irálynak tán kissé szokatlansága miatt mindjárt költöttnek kikiáltani az okmányt; mert ekkor könnyen megesnék, hogy nagyon is gyakran csalatkoznánk; ugyanis „az ál levelekről nem kell oly babonásan gondolkodni, mint szélkében a diplomatikusok gondolkodnak, kik azt vélik, hogy minden lépten nyomon reájok hullanak a levéltárakból,” mondja igen

¹⁾ És *Czuczor Gergely* a M. Ak. Évk. IV. köt. T. F.

²⁾ L. I. az Új M. Muz. 1857. I. 273. — II : 1858. I. 397. — III : u. ott 404. II.

helyesen Horvát István. (Tud. Gyűjt. 1819. IX. k. 86 l.). — Például szolgáljon e jelen okmány :

1340. Május 3. szerdán. — Fülöp mester pozsonyi alispán és pozsonyi meg dévényi várnagy jelenti az esztergami káptalannak, hogy Pál országbíró levele folytán több királyi s káptalani küldöttel kimenvén a pozsonyi káptalan és Bazini Sebus közt per alatt való földre, a látott régi határdombok szerint Sebusének ismertetett el s bár eltávoztak is a pozsonyi káptalani megbizottak, Sebus beigtatták birtokába.

Honorabilibus viris Capitulo ecclesie strigoniensis dominis et amicis suis plurimum reverendis magister *philippus vice-Comes et Castellanus Posoniensis ac Castri de deuem sincere amicie continuum incrementum. Nouerit vestre discretionis amicie quod mediantibus litteris viri magnifici Comitis Pauli Iudicis Curie*]¹⁾ domini Regis pro parte magistri *Sebus de Bozij* (így) contra dominum prepositum Poson. et venerabile Capitulum loci eiusdem super quadam terre particula, inter ipsos litigiose, mediantibus vestris testimoniis, pro homine Regio sumus deputati et tandem feria secunda; videlicet in octauis festi beati Georgij martiris proxime preteritis, iuxta litteras dicti Comitis Pauli et sua Judiciaria ac sentencionali ordinacione sub vestrorum hominum testimonijs ad faciem terre litigiose inter ipsum magistrum Sebus et prepositum ac Capitulum Poson. habite; super ostensione litterarum Capituli Jawriensis recaptiuatoriarum, per dominum prepositum et Capitulum Poson. ostensarum, quam super exhibicione priuilegiorum *Endre et Bele* Regum, per ipsum magistrum Sebus exhibitorum, ac etiam super reambulacione et ostensione metarum, Justicia mediante, accessimus et presentibus ambarum parcium vicinis et cometaneis legitime conuocatis, vna cum *Abrae* (így) filio *ladislai de sancta Elizabeth*, qui de Curia Regia similiter pro utrisque partibus super huiusmodi negocij exequucionem extitit transmissus, mediantibus continenciis litterarum Iudicis Curie Regie, prout tenebamur processimus; *sed quia nos in negocijs arduissimis*

¹⁾ Ezen] jegy, egyszer mindenkorra legyen mondva, jelenti, hogy addig tart az eredeti okmánynak első sora.

per dominum nostrum magistrum Nicolaum ad presens sinus constituti vestre amicitie seriem tocius processus, prout nobis visum et scitum Fuit, oretenus indicare nequimus nec nos personaliter visitare valemus, sed seriem tocius processus predictae terre litigiose prout nobis, presentibus abrae Regio et uestrorum hominum testimoniis, scitum et visum existit, vestre amicitie per nostras litteras declaramus, seu notificamus tali modo. Quod primo videlicet in dictis octauis festi beati Georgij martiris cum abrae filio Ladizlaij homine Regio ac dominis Andrea et Georgio presbiteris Chori vestri prebendaris (így) pro parte magistri Sebus per uos in testimonium transmissis, Item Andrea filio abrae Rufi similiter homine Regio ac magistro Petro concanonico uestre ecclesie, pro parte domini prepositi et Capituli Poson., super facie dicte terre litigiose accessimus et quatuor viri discreti videlicet magister Nicolaus notarius, Petrus plebanus ac Custos et Johannes longus (és a negyedik?) Canonici dicte ecclesie Poson. pro domino preposito et Capitulo Poson. comparuerunt, quos cum idem magister Sebus vidisset, litteras procuratorias, mediantibus quibus pro dicto domino preposito et Capitulo Poson. comparerent, coram nobis postulauit ab eisdem, Qui taliter respondissent, quod ipsi pro domino preposito et Capitulo antedicto absque aliquibus litteris, caucionibus comparere possent, et hijs dictis idem magister Nicolaus notarius vna cum suis consocijs prefatis, iuxta tenores litterarum Iudicis Curie domini Regis, litteras venerabilis Capituli Jawriensis recaptuatorias sine capite sigilli Iudicis Curie Regie coram nobis exhibuit, licet ipsas litteras cum capite sigilli Iudicis curie domini Regis debuisset exhibuisse. Et post hec visis eiusdem Instrumentis idem magister Nicolaus cum ¹⁾ suis prefatis consocijs homines Regios et uestra testimonia tam ex parte ipsorum, quam ex parte magistri Sebus ad unam Siluam adduxit et in vno loco stando dixit, quod ibi quatuor mete fuissent capitales et dicte terre litigiose principales, quarum una est meta ipsorum, alia possessionis Dalijan, tertia possessionis Ternye, quarta possessionis Bozijn, que separant eorum possessionem a dictis alijs

¹⁾ E szótól kezdve más kéz folytatta az írást.

possessionibus, sed nunc easdem destruxissent, ubi diligenter intuentes et perspicientes nullum penitus signum, vel apparenciam mete intelleximus aliqualem. Inde egrediendo usque occidentem in uno loco ostenderunt unum combustum truncum pro meta, ubi nulla videbatur apparere. Item inde similiter ad eandem partem directe eundo satis per longum spacium, ostenderunt duas terreas metas, et inde tendendo etiam ad eandem partem ostendendo unum locum, vbi erat quasi focus dicentes, quod ibi fuisset meta ipsorum, que nobis non uidebatur fore meta. Deinde eundo ad eandem plagam ostendendo unam metam terream, post hoc iterum transeundo per bonum spacium, ostenderunt duas terreas metas, et inde procedendo semper in eadem Silua ostenderunt unum signum pro meta, ubi etiam non percepimus esse metam. Item abhinc procedendo ostenderunt unam arborem piri pro meta, ubi non uidebatur aliquod signum mete, et dehinc eundo ad eandem partem in uno loco ostenderunt duas metas terreas. Item post hoc ostenderunt etiam unam metam terream, et dehinc procedendo directe exeundo de Silua, ostenderunt unum locum *wlgo domb* dictum, ubi non percepimus esse metam et abhinc eundo per magnum spacium in campo ad eandem partem, uersus montem *Sumberg*, prope ipsum montem ostenderunt in uno loco unum signum, *wlgo domb* dictum, pro meta, quod pro meta apparere non uidebatur, deinde parumper egrediendo ostenderunt simile signum, quod etiam non intelleximus esse metam et abhinc procedendo per breue spacium ostenderunt simile signum, quod non uidebatur nobis esse meta. Item ascendendo ad montem *Sumberg*, ostenderunt certa signa similia, que ad modum metam non uidebantur apparere. Item ultimo ostenderunt unam congeriem lapidum sub vinea *hospitalis de Tirna*, quod similiter non uidebatur esse meta, ubi dixerunt, quod possessio prefata litigiosa esset maior et longior, sed et ultra metas dare et ostendere non possent. Post ista autem hec omnia Juxta tenorem et seriem litterarum Judicis Curie Regie maiestatis, magister Sebus ipsis Nicolao custode et Petro plebano magistris presentibus, ac coram hominibus tam Regio, quam uestris testimoniis, per partes adductis, vicinis

et commetaneisque (igy) presentibus sua Instrumenta, uidelicet litteras priuilegiales serenissimorum principum Endre et Bele regum exhibuit, ut debebat, quorum tenorem de uerbo ad uerbum perlegendo metas in eisdem repertis uoluissimus in ea parte, ubi necesse fuerit, legitime conuocatis vicinis et commetaneis, reambulare. Primo incipiendo a fluuio *Luchijnk* et ab eodem descendendo cadit in Riuulum *Chukarpataka* vocatum, que haberetur pro meta, et idem Riuulus descendendo per magnum spacium uenit directe usque ad villam dicti Capituli Poson. *Chukarfalua* nominatam et ante ipsam villam prope, de fluuio *Chukarpataka* exeundo uersus dextram tendendo, secundum continencias predictorum priuilegiorum Endre et Bele Regum, tendit ad duas metas antiquas, quas vicini et commetanei predictarum parcium, ipsi partibus presentibus, ueras et eminentes metas ipsius magistri Sebus esse affirmarunt et quod ante spacium Quinquaginta annorum in eodem loco possessionem magistri Sebus iuxta scitum ipsorum a possessione *Chukarfalua* nominata dicte mete separacionem fecissent, et inibi iuxta ipsas ueteres metas uno signo pro noua meta interim consignando, eo quod propter occasum diei, eo quod ipso tempore nimis tardum fuerat, cursum metarum perficere et perambulare ipso die nequimus, sed carstinum (igy) diem dictarum octauarum super execucione negociij predicti partibus ambabus terminum comparendi commisimus. Tandem ipso die crastino adueniente, una cum dictis partibus super prefatas antiquas metas accessimus et inibi coram vicinis et commetaneis legitime aduocatis unam nouam metam ereximus et magister Sebus a Nicolao et Johanne longo ac socijs eorum antefatis litteras procuratorias, prout primo die, petuisset, per quas pro domino preposito et Capitulo comparerent, necnon iterato postulauit coram nobis, qui econtra allocuiti (igy) fuerunt, quod ipsi in persona domini prepositi et Capituli Poson. possessionem ecclesie amittere seu perdere nollent, nec aliquas litterales cauciones super ipsa procuracione possent exhiberi, et cum hijs uerbis se ipsos a nobis alienarunt, ac hominem Regium ipsorum et magistrum Petrum vestrum testimonium cum eis adduxerunt (igy); unde nos hijs uisis et perceptis, quia

huiusmodi negocium predictae partis iuxta ostensiuas priuilegiorum Endre et Bele Regum bene ad medium fuerat reambulatum, ad dictas ueteres metas, ubi noua meta per nos fuerat erecta, iterato accessimus; et quia predictae mete antiquae de exitu aque Chukarpataka, ubi ipsa aqua pro meta existit, ab inuicem appareant remote coniacere; ob hoc pro maiori certitudine unam metam sub uno piro nouam ereximus, quae de exitu prefatae aque Chukarpataka directe ad ipsas duas antiquas uideretur ostendere, de quibus quidem duabus metis procedendo uersus siluam *Lyppua* per aliquale spacium inuenimus duas metas terreas, ubi ereximus nouam metam. Item inde egrediendo in rubeto inuenimus vnam metam, ubi similiter posuimus nouam metam, deinde eundo ad eandem siluam comperimus similiter vnam ueram metam et ibi ereximus nouam. Item dehinc procedendo in eadem silua *Lyppua* peruenimus ad terram, seu *possessionem domini Regis Modor* vocatam, et ibi inuenimus duas metas terreas, iuxta quas nouam similiter ereximus metam, et ibi possessio litigiosa terminatur, seu diffinitur, et sic ipsam terram litigiosam mete magistri Sebes (igy), iuxta continencias predictorum priuilegiorum ostense, incluserunt omnino. Quapropter ipsam terram litigiosam presentibus vicinijs (igy) et commetaneis nullo contradictore existente ipsi magistro Sebus cum Abrae filio Ladislai homine Regio, vestris testimoniis presentibus, statuimus et assignauimus consuetudine Regni requirente; possessio autem litigiosa cum mensura regali non poterat mensurari, seu estimari, sed ad modum terre, prout in Comitatu Poson. mos et consuetudo requirit, presentibus vicinis et commetaneis ac *Andrea de Churle* et *Jacobo de Kijlithi* iudicibus nobilium dicti Comitatus, ac aliis nobilibus, nobiscum existentibus, pro octouaginta (igy) marcis latorum denariorum per nos existit extimata (igy). Datum feria tertia proxima post octauas festi beati Georgij martiris. Anno domini M. ccc. Quadragesimo.

Íme tehát a figyelmes olvasó méltán fel fog akadni ez okmányon és habozni, vajjon igaz- vagy költöttnek tartsa-e. Habozni fog annál is inkább, miután nincs oly valami önként kirívó hibás irányban szerkesztve, de más részt meg

nem fogja benne feltalálni egész tisztaságában ama szokásos és hivatalos irályt, melyben megszokta olvasni az igaz okmányokat. Ily esetben aztán nagyon bajos eligazodni. Azonban e jelen okmány megítélésében segít rajtunk az esztergami káptalannak e levele:

Excellentissimo domino suo Karulo dei gracia Illustri Regi Hungarie *Nicolaus prepositus* et Capitulum ecclesie Strigoniensis oraciones in domino tam debitas, quam deuotas. Noueritis nos litteras magnifici uiri Comitis Pauli Iudicis Curie uestre nobis exhibitas recepisse in hec verba: (Következnek most Pál országbírónak levele, melyet azonban, bár egyike gyűjteményem legérdekesebb okmányainak, jelenleg, mint szorosan nem tárgyunkhoz valót, kihagyok). — — —

Nos igitur legitimis prefati Comitis Pauli petitionibus annuentes cum predicto Andrea filio abrae rufi magistrum *Petrum* socium et concanonicum nostrum pro parte predicti domini prepositi Poson. et sui Capituli, Item cum prefato magistro Philippo vice Comite et Castellano poson. *Andream* et *Georgium* presbiteros chori nostri prebendarios pro parte magistri Sebus prelibati vestris hominibus nostros homines pro testimoniis misissemus ad premissa exequenda, et cum eidem homines uestri cum nostris hominibus ad medium nostri reuersi extitissent, prefatus magister Sebus cum eisdem ad nostram personaliter accedens presenciam, exhibuit nobis quasdam litteras predicti magistri Philippi vice Comitis et *vice-Castellani* (így) poson. *sub sigillo nobis non cognito* hunc tenorem continentes: — — Következik a főnebbi okmány. — — —

Prefatus itaque abrae homo vester pro utrisque partibus deputatus cum predictis Georgio et Andrea nostris hominibus omnia premissa in predictis litteris prefati magistri philippij vicecomitis et Castellani Poson. conscripta eomodo facta fore nobis affirmarunt, ut in eisdem litteris exprimuntur et explicantur. Preterea Andreas filius Abrae homo vester pro parte predicti domini prepositi et sui Capituli deputatus presente homine nostro magistro Petro dixit, se recessisse tempore reambulacionis metarum possessionis litigiose, pro eo,

quod vicini et Commetanei ipsius possessionis presentes non fuissent, pro eo etiam, quod predicti Canonici Posen. procuratorium se non habere asseruissent, nec ipsum voluissent exhiberi, quod autem post ipsorum recessum per eosdem de dicto negocio factum fuerit, hoc dixerunt se penitus ignorare. *Item *) sciāt vestra excellencia, quod de latinitate ac incongruitate latinitatum litterarum vicecomitis Poseniensis nichilominus correximus.* Datum in quindenis beati Georgij martiris (maj 8.) Anno Domini ut supra (1340).

E végsorok tehát meggyőzhetnek bennünket, hogy a főnebbi okmány valódi, ha mindjárt kissé rosszúl szerkesztett is. — Innen is láthatjuk, mily ovatosaknak kell lennünk az okmányok megítélésében. . . E két okmány több nevezetes és megfontolásra méltó helyeket tartalmaz, melyekre alkalmilag vissza fogunk térni. Eredetie hártján van írva. Küloldalán a pecsét, mely jelenleg nem levén többé meg, két vágást mutat, mely az egész összehajtott okiraton keresztül hatva, a tulsó küloldalán is látszik, nyilvános jeléül annak, hogy ez okirat „zártlevél“ (litterae clausae) s e vágás a pecsét alatt volt s az okirat bezárására szolgált hártyszinegnek keresztülhúzására használtatott, mely zsinégnek elvágása után lehetett csak ez okiratot felnyitni. (l. Perger Diplom. I. 44 l. 5. pont). — Ezeket szem előtt tartva, érthetjük csak például nagy Lajosnak ezen 1358. évi szavait: „Exhibuit nobis litteras clausas — — petens — — ut easdem incidi et aperiri — — facere dignaremur.“ l. Tud. Gyűjtemény 1819. IX. k. 83. l. — Külcíme: Domino Regi pro domino preposito Posen. et suo Capitulo contra magistrum Sebus super reambulacione metarum cuiusdam possessionis litigiose relatio. Későbbi kéz ezt írta hozzá: Chukaria. Hae si in Iudicio producerentur, plus obessent, quam prodessent, nihil enim solidi continent de metis. Egyébiránt e szavak csak felületes átolvasás után irathattak oda, miután ezen „terra vagy possessio litigiosa“ nem Csukaria, vagy mint jelenleg hivatik: Csukárd; mert ettől világosan megkülönbözteti e jelen okirat; hanem evvel s a bazini Sebusnak jószágával határos és elkülönözt föld vagy birtok volt, mint a főnebbi

*) E szótól végig más kéznek írása tűnik fel.

okmánybani határmérés nyilván mutatja. Ez okiratban tehát nem Csukárdról van szó, melynek „in pacifica possessione Capitulum hodie existit“ (mint a levéltár indexe mondja), hanem arról, ha vajon a Csukárddal határos és per alatti föld, Csukárdhoz, vagy bazini Sebus jóságához tartozik-e. (Eredetie a pozsonyi káptalani levéltárban Capsa D. fasc. 2. Nro 26.

LITHVÁN KÖZLEMÉNYEK

KAZINCZY GÁBORTÓL.

III.

Rejtények.

Ha erdőbe megy, haza néz; ha haza megy, az erdő felé néz. Mi az? *Fejsze.*

Fejem fáj, gyengülök; látom az ajtót s ki nem mehetek. Mi az? *Gerenda.*

A bak benn az ólban, szarvai künn. Mi az? *Kard.*

Mi nem gurúl le a hegyről, ha oda teszik? *Borona.*

Kis hordó, donga s abroncs nélkül, benne kétféle ser. Mi az? *Tojás.*

Jeget vertem át s ezüstöt találtam; ezüstöt vertem át, s aranyat találtam. Mi az? *Tojás.*

Mi húzik a nélkül hogy etetnék? *A jég.*

Gyökere fölfelé, teteje lefelé. Mi az? *Jégcsap az ereszen.*

Mi van legtöbb a világon? *Vég.*

Nyárban (ócska) bundában, télben bunda nélkül. Mi az? *Borsó.*

Mesd el fejemet, vedd ki szívemet, aztán beszéltes. Mi az? *Író toll.*

Csillog és villog, nem ér az égig, nem nyúl a földig. Mi az? *Ablak.*

Az apja még nem született, fia az égnek támaszkodik.

Mi az? *Tűz és Füst.*

Hegyeken át kikergetém, hegyeken át haza kergetém, száz meg százszor megszámoltam, hanem egyet nem talál-

tam, s épen annak hiával voltam. Mi az? *A (szövéstre) húzott fonál.*

Erdőben születtem, városban csináltak, a kezeden sírok. Mi az? *Hegedű.*

A mennyi csillagcsa az égen, annyi lyukacska a földön. Mi az? *Tarló.*

Fekete kakas a sövényen, farka földig ér, hangja égható. Mi az? *Harang.*

Mankón jön, szakála húsból, szája csontból. Mi az? *Kakas.*

Két nyulacska veszekedik, feje vörösvér foly. Mi az? *Kézimalom.*

Egy szita morzsával tele. Mi az? *A csillagos ég.*

Mie nincs az istennek? *Magánál nagyobb ura.*

Apámnak egyenlő földjei vannak, a földön egy tölgyfa van, a tölgynek tizenkét ága, minden ágának négy galya. Mi az? *Az év, tizenkét hónappal s négy-négy héttel.*

Tizenkét sas, hatvan galamb, hatszáz cinke. Mi az? *Az év, hónapok, hetek, napok.*

Mikor éltem, élőket tápláltam, amint meghaltam, élőket hordoztam, s élők járnak alattam. Mi az? *Csolnak.*

Élő lény élő asztalon élő eledelt eszik. Mi az? *Az anyja ölében szopó gyermek.*

Egy lába, száz ruhája. Mi az? *Káposztafej.*

Egyik folt a másikon tűszúrás nélkül. Mi az? *Káposztafej.*

Egy lábú asszonyka, száz szoknyát visel. Mi az? *Káposztafej.*

Amint éltem, fekete voltam, amint meghaltam megpirosodtam. Mi az? *Rák.*

Mi pirosabb holta után? *A rák.*

Meztelen pap, kebelében az ünge. Mi az? *Gyertya.*

Hegytetőn áll, minél tovább áll, annál rövidebb lesz. Mi az? *Égő gyertya.*

Villa hegyén köpü, a köpün gombolyag, gombolyagon erdő, s az erdőben vadak. Mi az? *Az ember.*

Felcseperedtem, amint felcseperedtem, nőtem, amint megnőttem, lányyná lettem, amint lányyná lettem, mátká s

asszony levék, amint asszony lettem, vén banyává váltam, mikor vén banyává váltam, szemem termétt, s a szememen kimásztam magam. Mi az? *Mák.*

Mi illik rá mindenre? *A név.*

Mi nélkül nem lehet el senki? *Név nélkül.*

Vasló kenderfarkkal. Mi az? *Tű és cérna.*

Mi nem rohad meg a föld alatt? *A név.*

Milyen kő van a vízben? *Nedves.*

A szoba vendégeivel együtt mászik ki az ablakon. Mi az? *A halló halakkal a jegen keresztül.*

Mikor kicsiny voltam, négy fölött uralkodtam; amint felnőttem, hegyeket hánytam ide s tova; amint meghaltam, templomba mentem. Mi az? *Ökör¹⁾.*

Mi nincs a templomban? *Kályha.*

Tisztes mező, csodás vetés. Mi az? *Papír s az írás rajta.*

Fekete holló károg, az egész erdő hajlong. Mi az? *A pap és hívei.*

Kettő szalad, kettő kerget. Mi az? *A szekér kerekei.*

A fia háborúba ment, s apja még meg nem született. Mi az? *Füst.*

Mi megy a szalmán és nem zörög? *Az árnyék.*

Mi édesebb a méznél? *Az álom.*

Mi megy legelőbb a templomba? *A kulcs.*

Repültem mint angyal, buktam mint ördög. Mi az? *Hő (vagy eső).*

Jött keletről egy madár s ült galytalan fára; jött egy lábatlan hölgy, s megette száj nélkül a madarat. Mi az? *A hó és nap.*

Okosnak született s lúddal szánt. Ki az? *Az író a tollal.*

Nappal csontokat hord, éjjel föltátja a száját. Mi az? *Csizma.*

Hol kukuríkol a kakas három királynak? Smaleninkenben (Porosz- Lengyel- és Oroszország határain).

¹⁾ Borjúkorában a tehén négy csecset szopta, amint felnőtt, szántott, s bőréből csizmát varrnak, mit a lithván mint ünnepi dísz, főleg templomba menve, visel; a nőnem különösen (mint felföldünk tótjainál) mezitláb megy a templomig, és csak ajtajában húzza fel láobeliét, s isteni tisztelet után leveti megint. Ezért a bőrcsizma vonatkozása a templomba menetelhez.

Haton indul ki, s hármon jön haza. Mi az? *Ha lovas katoná mankón jön haza.*

Kisasszonyka folyvást eszik futása közben. Mi az? *Csév.*
Min fekszik a halott? *A maga helyén.*

Ha felnyúlnék, az égneek volna támasza, ha keze volna, megfogná a tolvajt. Mi az? *Az út.*

Egész nap megyek, egész éjjel megyek, a faluból ki nem jutok. Mi az? *Az út.*

Húsfazékban vas fő. Mi az? *Zabola a ló szájában.*

A gondolatok apja mocsárban hever. Mi az? *A nyelv.*

Ugat meg ugat a kis kutya s hop! az ajtó mögött van. Mi az? *A nyelv.*

Hárman vagyunk, hárman vagytok; miketten ketten vagyunk, ti ketten ketten vagytok; te és én, mennyi ez? *Tizenkettő.*

RÓMAI BÖLCSÉSZET.

A DOGMATICA ÉS PARAENETICA.

VAGYIS ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI PHILOSOPHIÁRÓL

LUCIUS SENECA*).

FÁBIÁN GÁBORTÓL.

I.

A bölcsészet azon részét, mely minden egyénnek saját szabályokat osztogat és nem általában képezi az embert, hanem tanácsot ad a férjnek, mint viselje magát neje iránt, az atyának, mint nevelje gyermekeit, az úrnak, mint kormányozza szolgálait, némelyek csak magát fogadták el, a többit, mint érdekinken kívül kalandozókat elhagyták, mintha adhatna más, részenként tanácsot, mint ki már az egész élet rendeltetését fölfogta. De viszo:nt a stoicus Aristo ezt a részt silánynak és nem vérig hatónak ítéli; hanem azt állítja, hogy amaz, mely szabályokkal nem bír, használ legtöbbet, és hogy épen a bölcsészet elvei állapítják meg a fő jót, melyet aki jól

*) L. Ann. Senecae Epp. ad Lucilium, XCIV. XCV.

felfogott s megtanúlt, önként megszabja magának, mit kell minden helyzetben tennie. Valamint aki bajítani tanul, egy kijelelt pontot próbálgat s kezét annak, amit hajít, kormányzására képezi és mikor e képességet oktatás és gyakorlat által megszerezte, azt bárhol akarja, használja; mivel megtanulta, nem csak ezt, vagy amazt, hanem bármit akar, eltalálni: úgy ki az egész élethez elkészült, részletesen oktattatni nem kíván, megtanulván egészben, nem hogy nejével, vagy fiával mint éljen, hanem *jól* mint éljen, benn van ebben az is, nejével s gyermekeivel mint éljen. Cleanthes hasznosnak tartja ugyan e részt is, de erőtelennek, hacsak az egészből nem ered, ha magokat a bölcsészet elveit és cikkeit nem ismeri. E tárgy tehát két kérdésre oszlik: hasznos-e, vagy haszontalan? s képezhet-e magában jó embert? azaz: vajon fölöslegvaló-e, vagy nem teszi-e a többit fölöslegvalóvá? Akik e részt fölöslegesnek láttatni akarják, így szólnak: ha valami szemünk előtt álló a látást gátolja, el kell hárítani; mert míg félretéve nem lesz, veszve annak fáradsága, ki így oktat: erre lépjél, amarra nyújtsd a kezedet. Azonképen, midőn valamely tárgy megvakítja a lelket s gátolja a kötelességek rendének szemrevételeiben, mit sem tesz az, aki ekkép oktat: így fogsz élni atyáddal, így feleségeddel. Mert nem használ az oktatás semmit, míg az elmét tévely borítja; amint ez eloszlattatik, azonnal kiténik, mi minden kötelességnél a teendő. Különben arra tanítod, mit kell egészszéges korában tennie, nem egészségessé teszed őt. A szegénynek, mint játszszék gazdagot, azt mutogatod; miként lehet ez, míg a szegénység tart? Mutatod az éhezőnek, mit csináljon, ha jól lakott; húzd inkább róla le a belé ragadt éhséget. Ugyanezt mondhatom neked minden vétekről; ezeket kell elhárítani, nem azt tanácsolni, mi, míg ezek fennállnak, nem létesülhet. Míg a hamis véleményeket, melyekben szenvedünk, el nem űzted, sem a fősvény, mint használja a pénzt, sem a félénk, mint vesse meg a veszélyt, érteni nem fogja. Azt szükség kieszközölnöd, hogy tudja, miszerint a pénz sem nem jó, sem nem rossz; meg kell neki mutatnod, hogy a gazdagok legnyomorultabbak. Eszközöld, hogy tudja, miszerint mind attól, mitől közönségesen rettegünk, nem szükség úgy félnünk, mint a köz véle-

mény tartja, nem a fájdalomtól, nem a haláltól is. Hogy gyakran a halálnál, melyet szenvedni rendeltetésünk, nagy vigasztalás az, hogy senkire kétszer nem jön; hogy a fájdalomnál gyógyszerül fog szolgálni elszántsága a léleknek, mely könnyebbé tesz magának mindent, amit makacsul tűr. Hogy a fájdalomnak legjobb sajáta az, miszerint sem amely elhúzódik, nagy nem lehet, sem amely nagy, el nem húzódhatik. Hogy mindent szilárdul kell fogadni, mit ránk a világ sora parancsol. Ha őt ez elvekkel helyzetének szemlélésére vezérled, és belátja, hogy a boldog élet nem az, mely a gyönyört, hanem mely a természetet követi; ha az erényt, mint ember egyetlen javát megszereti, a rútat, mint egyedüli rosztat kerüli és tudja, hogy minden egyéb, gazdagság, hivatalok, jó egészség, hatalom, uraság közönös tárgyak, és sem a jók, sem a rosszak közé nem számítandók: nem fog minden külön esetről intőre szorúlni, aki mondogassa: így járj, így vacsorálj, férjhez ez, nőhöz ez, férjhez imez, nőtelenhez amaz illik. Mert ezeket, akik legbuzgóbban hirdetik, magok teljesíteni nem bírják. A nevelő növendékét, a nagyanyó unokáját oktatja ezekre, és hogy haragudni nem kell, a legharagosabb mester is vitatja. Ha bemégyesz egy gyermektanodába, látni fogod, hogy mit a philosophusok magas szemöldökkel hánytorgatnak, benne van a fiúk leckéjében. És végre: világos vagy kétes dolgokat szabsz-e meg? A világosak nem szükségnek intőket; mi az intő előtt is kétséges, hinni nem fogják; és így fölösleges inteni. Tanúld meg ezt is: ha olyanra intesz, mi homályos és kétes, bizonyításokkal szükség támogatnod; ha hogy bizonyítgatsz, azok, mikkel bizonyítasz, többet érnek és magokban elegendők. „Így bánj a baráttal, így a polgárral, így a szövetséges társsal.“ Miért? mert úgy igazságos. Mind ezt nekem az igazságról szóló cikk előmbe adja. Meglelem ott, hogy az igazságosság önmagáért óhajtható és hogy arra sem nem félelemtől kényszerítettünk, sem nem jutalom által vitetünk, és hogy az nem igazságos, kinek ez erényben tetszik egyéb rajta kívül. Ha ezeket elhittem magammal és véreembe szívtam, mit használnak azok az intések, melyek a tanúlatat oktatják? Oktatni a tudóst fölösleges: a nem tudót kevés. Mert hallania kell, nem csak hogy mire in-

tetik, hanem azt is, miért. Kérdem, vajon s a jók s rosszak felől helyes nézetekkel bírónak, vagy nem bírónak kellenek-e azok? Ki ezekkel nem bír, azon semmit segíteni nem fogsz; annak fülét a te intéssel ellenkező közvélemény foglalta el: ki a kerülendők és keresendőkről szabatos ítélettel bír, tudja mit kell tennie, ha te hallgatsz is. A bölcsészetnek hát ezt az egész részét félre lehet tenni. Kettő, amiért vétkezünk: vagy rossz véleményekből szitt roszaság van lelkünkben, vagy ha hamisaktól nincs is elfoglalva, hajlandó a hamisakra s az ábrándtól, mely nem a hova kell, vonja, hamar megrontatik. Vagy tehát a beteg elmét gyógyítnunk s vétkeitől szabadítnunk, vagy ha ment ugyan, de a rosszabbakra hajló, elébe kerülnünk szükség. A bölcsészet elvei mindeniket megteszik és így a szabályozó modor semmire sem való. Aztán mindenkinek szabályokat adnunk, felkarolhatatlan munka. Mert másokat kell adnunk az uzsorásnak, másokat a földmivesnek, másokat kereskedőnek, másokat az urak barátságát hajhászónak, másokat a hasonlókkal, másokat az alantabb állókkal barátkozni akarónak. A házasságnál meg kell szabnod, mint bánjon valaki nejével, akit hajadonan vett el, mint azzal aki már mással házasságot próbált, mikép a gazdaggal, mikép a vagyontalannal. S nem látsz-e még némi különbséget a magtalan és termékeny, az élemedettebb s a serdülő leány, az anya és mostoha közt? Minden osztályt együvé foglalnunk nem lehet, mivel miudegyiknek külön követelése van. Add még hozzá, hogy a bölcs szabályainak határozottaknak s bizonyosaknak kell lenniük; ha meg nem határozhatók, úgy a bölcseségen kívül esnek; a bölcsesség ismeri a dolgok határait. Így hát e szabályzó modort félre szükség tenni; mert mit keveseknek ígér, annak megfelelni mindeniknél nem tud; a bölcsesség pedig mindennel bír. A közönséges eszelőség és a közt, mely orvosokra bízatik, semmi különbség nincs; kivéve, hogy emez betegségtől, amaz bal véleményektől szenved. Egyik az örültség okát nyavalyától kapta, a másik a lélek nyavalyássága. Ha valaki az örültnek adna leckéket, mint beszéljen, mint járjon, mint viselje magát nyilvános, mint magános helyen, annál, kit leckéz, esztelenebb lenne; az epesárt kell gyógyítani s magát az örültség okát háritni el.

Szintezt kell a lélek másik örülségével is tenni; különben az intők szavai füstbe menendének. Ezeket mondja Aristo. Megfelelünk neki mindenre. Először is arra, midőn azt mondja, hogy ha valami a szem előtt áll s a látást gátolja, el kell háritani. Megvallom, itt nem szükség a látásra oktatás, hanem az orvosság, melytől a szem megtisztuljon és az ártó akadálytól meneküljön. Mert látni természetünk és ennek a maga használatát adja vissza az, aki az akadályt elhárítja. Hanem arra, minden kötelességnél mi a teendő, a természet nem tanít. Aztán kinél a hályog meggyógyíttatott, az a látást nem mindjárt adhatja vissza másnak is. A rosztól megszabadított, szabadít is. Nincs szükség intésre, sem tanácsra, hogy a szem a színek sajátságait fölfogja; a fehért a feketétől minden intő nélkül meg fogja különböztetni: ellenben sok oktatás kell a léleknek, hogy lássa, mi a teendő az életben. Ámbár még a beteg szemeket is nem csupán gyógyítja, de inti is az orvos. Nem kell, úgymond, a még gyenge szemet erős világosságnak kitenned; a sötétből előbb árnyékosba menj; azután próbálgass többet s lassanként szokjál a tiszta napfényhez. Etel után ne olvass; meredt, kidüledt szemekkel ne parancsolgass. A szelet s szájba tóduló hidegnek hatását kerülj, s több eféle, mik nem kevésbbé használnak, mint az orvosságok. A gyógyszer mellé az orvostan tanácsot ad. — Mondják, a vétkezés oka a tévelygés; ezt a szabályok rólunk le nem veszik, a jók s roszak fölöli véleményeket le nem rontják. Megengedem, miszerint magokban a szabályok a lélek rosz meggyőződésének lerontására nem eléggé hatékonyak: de azért, ha más is járul hozzájok, nem sikeretlenek. Elsőben is emlékezetünket megújítják; aztán amik egészben zavartabbaknak látszottak, részekre osztva, pontosabban fölfogatnak. Olyanformán te a vigasztalásokat s buzdításokat is fölöslegeseznek mondhatod; pedig nem fölöslegesez; nem tehát az intések is. Ostobaság, mondod, a betegnek hirdetni, mit kelljen egészséges korában tennie, mikor egészségét szükség visszaadni, mely nélkül az oktatások fogantlanok. De, hátha vannak némely, betegeket s egészségeseket közösen illetők, mikre őket emlékeztetni kell? mint például, hogy az ételeken mohón ne kapjanak, hogy a kifáradást kerüljék. Vannak a gazdagnak és

szegénynek némely közös szabalyaik. Gyógyítsd meg, mondják, a fősvénységet s nem lesz mire intened akár a gazdagot, akár a szegényt, mihielyt a vágy mindeniknél megszűnt. De, hátha más, nem kívánni a pénzt s más élni tudni a pénzzel? amelynek mértékét a fősvények nem ismerik, használatát a nem fősvények sem. Mondják: hárítsd el a tévelyeket: fölöslégek lesznek a szabályok. Nem igaz. Mert vegyük, hogy a fősvénység tágult, vegyük, hogy a bujálkodás összébb szorult, hogy a merészségre zabola vettetett, a tunyaságnak sarkantyú adatott: a vétkek elhárítása után is tanulni kell, mit és mikép illő cselekednünk. Mondják, a súlyosb vétkekre fordított intések mitsem eszközölnek. Hisz a gyógytan sem győzi le az orvosolhatatlan bajokat, de mégis alkalmaztatik, némelyeknél gyógyítás, másoknál enyhítés okáért. Hiszen maga az egyetemes bölcsészet hatalma, ha minden erejét előszedi is, ki nem húzza lelkeinkből a már megkeményült és avúlt mirigyét; de azért nem áll, hogy semmit meg nem orvosol, mert mindent meg nem orvosol. Mit ér, mondják, a tudvalévöket mutogatni. Igen sokat; mert néha tudunk valamit, de nem ügyelünk rá. Az intés nem tanít, hanem figyelmeztet, hanem serkent, hanem az emlékezetet fentartja s elillanni nem hagyja. Számos szemünk előtt állók mellett elmegyünk; a figyelmeztetés egy neme a buzdításnak; sokszor a lélek a tudottat is titkolja, bele kell hát verni a legismereteseb tárgyak ismeretét. E helyt ismételnünk lehet Calvusnak Vatinus ellen mondott ama szavazatát: „Az elkövetett vesztegetést tudjátok, és hogy ezt tudjátok, minden ember tudja.“ Tudod, hogy a barátság szentül megörzendő: de nem teljesíted. Tudod, hogy gonosz az, aki nőd szemérmét elveszi: s magad mások feleségeinek megrontója vagy. Tudod, hogy mint amannak latorral, úgy neked ágyassal semmi közödnek lenni nem szabad: de nem cselekszed. Azért mindüntalan emlékeztetésre van szükséged; mert a mondottaknak nem eltéve, hanem kéznél kell lenniük. Mindent, ami hasznos, gyakran mozgatni, gyakran forgatni kell, hogy nálunk ne csak ismerve, de készen is legyenek. Add még hozzá, hogy mi világos is, még világosabbá szokott válni. Mondják, hogy ha kétes, amit megszabsz, bizonyításokat kell mellé vetned;

így hát ezek, nem a szabályok fognak használni. Hátha bizonyítások nélkül is, maga a figyelmeztető tekintélye használ? mint ahogy a jogtudósok nyilatkozata érvényes, ha mindjárt oka nem adatik is. Ezenkívül azok, amik megszabtatnak, magokban nagy súlylyal bírnak; kivált, ha vagy versbe foglalvák, vagy folyóbeszédben mondatokba szorítvák. Mint Cától ímezek: „Ne azt vedd, ami kell, hanem ami szükség; ami nem kell, fillérért is drága.“ Minők azok avagy jóslatkép mondtak, vagy hasonlók:

„A sérelmek írja a felejtés.

Bátrakat szerencse segít.

A rest magának útban áll.“

Ezek szószólóra nem szorúlnak; közvetlen érzéseinket érintik, s a természet ösztöne működven, hatnak. Lelkeink magokban hordják minden szépnek magvát, mely az érintésre kikel, nem különben, mint a kis szellőtől fölélesztett szikra, tüzét kifejti. Az erény fölemelkedik, ha illetve s izgatva van. Azután némelyek meg vannak ugyan lelkünkben, de kevésé tisztán; ezek világosakká lenni kezdenek, ha megmondattak. Némelyek többfelé szórva hevernek, miket a gyakorlatlan ész összeszedni nem tud. Össze kell hát szedni és egybe kapcsolni, hogy több erővel bírjanak s jobban fölemeljék a lelket. Vagy, ha a szabályok mitsem segítenek, minden oktatás félreteendő; magával a természettel be kell érünk. Akik így beszélnek, nem látják, miszerint egyik mozgékony és éber, a másik lassú és tompa elméjű; igenis egy elmésebb a másikonál. Az elmetehetség oktatások által tápláltatik és nő s új meggyőződéseket rak a vele születettekhez, a megromlottakat kiigazítgatja. Mondják, hogy ha valakinek helyes elvei nincsenek, mire valók neki az intések, le van kötve a vétkektől? Hát arra, hogy ezektől szabaduljon; mert nincs benne a természeti hajlam kioltva, csupán elhomályosítva és lenyomva. Még így is próbál fölkelni s törekszik a gonosz ellen; ha pedig támaszra talál s intésekkel segítettik, meggyógyúl, hacsak valami tartós mirigy nem lepte s emésztette el. Mert az ilyent maga a bölcsészet tudománya, minden erejét megvetve, sem fogja lábra állítani. Ugyanis mi különbség van a bölcsészet elvei s a szabályok között?

egyéb, hogy amazok általános és emezek különös szabályok. Mindakettő oktat, csakhogy amaz egészben, emez részletenként. Mondják, hogy azt, kinek helyes és tiszta elvei vannak, fölösleg inten. Korántsem, mert ez is megtanulta ugyan, miket kell cselekednie, de még nem eléggé látja előre. Mert nem csak indulataink gátolnak bennünket a jót cselekvésben, hanem kitalálni nem tudása annak, mit kíván minden körülmény. Néha lelkünk el van készítve, de ügyetlen s gyakorlatlan a kötelességek ösvényének eltalálásában s ezt az intés mutatja ki. Űzd el, mondják, a jó s rossz felőli hamis nézeteket; tégy helyökbe igazakat, s nem lesz semmi dolga az intésnek. Kétségkívül ez úton rendeződik a lélek, de nem csupán ezen. Mert habár okoskodások által ki van is mérítve, mik jók és mik rosszak, azért a szabályoknak is megvan az ő szerepök; mind az eszeség, mind a jogosság kötelességekkel járnak; a szabályok a kötelességeket rendezik. Továbbá maga a jók s rosszak felőli ítélet is erősbül a kötelességek teljesítése által, s erre az intések visznek. Mert a kettő összehangzik egymással; mint amazok elül nem járhatnak, a nélkül, hogy emezek kövessék, úgy ezek is a magok rendét megtartják. Honnét kitetszik, hogy amazok előbbvalók. Mondják, a szabályok végetlenek. Nem igaz. Mert a legfőbb és szükséges tárgyak körül nem végetlenek és csekély különbségek vannak köztök, melyeket idő, hely és személyek kívánnak. De ezekre nézve is adatnak általános szabályok. Mondják, az esztelenséget senki sem gyógyítja meg szabályok által; bizony nem hát a rosszasságot is. Nincs hasonlatosság. Mert ha az esztelenséget megszüntetted, az egészség vissza van adva: ha a hamis nézeteket kizártuk is, nem mindjárt következik a teendők észrevétele; vagy hogyha következne is, akkor is az intés erősíti meg a jó- s rosszról véleményét. Az is hamis állítás, hogy eszelősöknél az oktatásoknak semmi hasznok. Mert valamint magokban nem használnak, úgy a gyógyulást elősegítik; mind a fenyegetés, mind a verés rendbeszedett örülteket. Olyan örültekről szólok, kiknek esze megbomlott, de el nem ment. Azt mondják, a törvények végbe nem viszik, hogy azt cselekedjük, amit kell; pedig mi egyebek, mint fenyegetésekkel kevert szabályok? Mindeneknek

előtte azért nem eszközölnek azok meggyőződést, mivel fenyegetnek; úgyde emezek nem kényszerítnek, csak kérnek. Aztán a törvények a gonoszástól ijesztenek: a szabályok kötelességeinkre intenek. Add hozzá, hogy még a törvények is hatnak a jó erkölcsökre; tudniillik, ha nem csak kényszerítnek, hanem tanítanak is. E pontban Posidoniussal nem értek egyet. Nem helyeslem, hogy a Plato törvényei mellé elvek adtak. Mert a törvénynek rövidnek kell lenni, hogy a tudatlanok könnyebben megtartsák; mintegy istenségtől kibocsátott szót legyen az. Parancsoljon, ne okoskodjék. Semmi nekem hidegebbnek, sületlenebbnek nem tetszik, mint a törvény előszóval. Figyelmeztess, mondd, mit akarsz, hogy tegyek; nem tanulni, engedelmeskedni akarok. Használhatnak hát a rossz erkölcsöknek, mint láthatod azon államokban, amelyek rossz törvényekkel éltek. De nem használhatnak valamennyinél. Nem a bölcsészet is; azért még sem haszontalan, sem a lélek kiképzésére nem tehetetlen; pedig mi más a bölcsészet, mint az élet törvénye. De tegyük, hogy nem használják a törvények: azért mégsem következik, hogy az intéseknek sincs hasznuk. Vagy e szerint tagadhatod azt is, hogy a vigasztalások, lebeszélések, nógatások, feddések és dicsérések is használják. Ezek mind intés nemei; ezek által éretik el a léleknek tökéletes állapota. Semmi a lélekre több jót nem ruház, sem a kételkedőket és rosra hajlókat inkább az egyenes útra vissza nem viszi, mint a jó férfiakkal társalgás. Mert lassanként behat a szívbe s a gyakran láttatás, gyakran hallatás oktatások erejére vergődik. Mondhatom, már maga a bölcsékkel találkozás használ, s van valami, amit egy nagy férfiában, ha hallgat is, nyerhetsz; noha nem egy könnyen mondanám meg neked, mikép használ úgy, hogy érezzem a hasznát. Némely piciny állatok, mint Phaedon mondja, mikor megcsípnek, észre sem vétetnek, oly finom s csalékony erejek van az ártásra; daganat árúlja el a csípést és még a daganatnál is semmi seb nem látszik. Ez történik velünk a böles férfiakkal társalgásnál is; észre nem vesszük, mint és mikor használt nekünk, de hogy használt, érezzük. Hová vág ez, kérde? Hasonlókép a jó szabályok is, ha gyakran előttd vannak, használni fognak, mint a jó példák. Pythagoras azt

mondja: más érzés támad azokban, kik egy templomba belépnek és az istenek képeit közlől szemlélik, mint azokban, kik valami jósló szózatára várnak. És ki fogja tagadni, hogy némely szabályok legtudatlanabbakat is hatékonyan érintnek, mint imé ez igen rövid, de sokat mondó szavakba foglaltak:

Semmit módján túl.

Fösvény lélek semmi nyerséggel jól nem lakik.

Azt várd mástól, amit mással tettél.

Mintegy megütödvé halljuk az ilyeket s nem mer senki kételkedni, vagy kérdést támasztani. Miért? Annyira vonsz az igazság okadás nélkül is. Hogyha a tisztelet zabolázza a lelket, vagy gátolja a vétkezést, miért ne bírná ezt tenni az intés is? Ha a feddés szemérmert okoz, miért ne tehetné ezt az intés, habár pusztá szabályokat használ is? Az pedig még foganatosb és mélyebben hat, mely azt, amit megszab, okkal támogatja, amely odaveti, mit miért kell cselekedni és hogy a cselekvőt és szabálynak hódolót mi nyereség várja. Ha parancsolással lehet boldogúlni: lehet intéssel is; úgyde parancsolással boldogúlnunk, és így intéssel is. Az erény két részre oszlik: a való szemléletére és a cselekvésre; a szemléletet a tanítás, a cselekvést az intés adja meg. Az erényt a jól cselekvés gyakorolja is, mutatja is, s ha a cselekedni akarónak használ aki tanácsot ad, az ki inti, szinte használ. Ha tehát a jól cselekvés szükség az erényre, az intés pedig a jó cselekedeteket mutatja ki: szükség az intés is. Két dolog kölcsönöz legtöbb erőt a léleknek: az igazról meggyőződés s a bizalom; az intés mindeniket eszközli. Mert nem csak hiszünk neki, hanem miután hittünk, lelkünk nagy tüzet kap, és bizalommal telik el; és így az intés nem fölösleges. M. Agrippa, az a roppant jellemű férfiú, ki a polgárháborúkban híresekké s hatalmasakká lettek közt egy maga volt nyilván boldog, azt szokta volt mondani, hogy ő sokat köszön e példabeszédnek: Összetartás által a kicsiny is megnő, viszsza vonás által a legnagyobb is szétfol. Ez őt, mondá, a legjobb testvérré, a legjobb barátáá tette. Ha az ily mondatok, a lélektől nyájasan fogadva, képzik őt: vajon a bölcsészet azon része, mely ily mondatokból áll, miért ne tehetné ugyan-

ezt? Az erény egy része tudományból, a másik gyakorlatból áll; nem csupán tanulnunk, hanem azt, amit tanultunk, tettekkel is erősítnünk szükség. Mi ha úgy van: a bölcsetnek nem csak tanai használnak, de szabályai is, melyek indulatainkat mintegy parancsszóval fékezik s kötik le. Mondják, a bölcset e kettőre oszlik fel: a tudományra s lélekképességre. Mert a ki tanult és a teendőket s kerülendőket fölfogta, még nem böcs, hacsak lelke azzá, amit tanult, át nem alakult. Az oktatás e harmadik része mind a kettőtől függ, úgy a tanoktól, mint a képességtől és így az erény betöltésére fölösleges, miután a másik kettő elég. E szerint hát fölösleges a vigasztalás is; mert ez szinte mind a kettőtől függ; hasonlólag a buzdítás, javasítás, sőt még az okoskodás is, miután ez szintén a rendezett és ép lélek képességét föltételezi. De ámbár ezek a lélek képességétől függnék is: a léleknek legjobb képessége mind ezektől, mind amazoktól függ. Az továbbá, amiről te beszélsz, már a tökéletes s emberi boldogság fő pontjára jutott férfi tulajdona. Erre pedig későn jutni; addig a tökéletlennek, de előre haladónak a cselekvéseknél utat kell mutatni. Meglehet, ezt intés nélkül is megteszi maga magának a bölcset, mely már a lelket annyira vitte, hogy mozdulni sem tud másként, mint egyenesen. De bizony a gyengébb elméknél valakinek szükség elülmenni ilyenekkel: „Ezt kerüld, ezt tedd.“ Aztán ha várja az időt, míg magától tudhatja, mit legjobb tennie, az alatt tévedezni fog s tévelygése által gátoltatni az arra jutásban, hogy magával megelégedhessék; kormányoztatnia kell hát, mignem maga magát kormányozhatni elkezd. A gyermekek útmutatás szerint tanulnak, ujjaik tartatnak, s más kéz által vezetnek a betük alakján végig; majd az elejekbe tettet utánózni s kézvonásaikat ahhoz szabni tartoznak; így lelkünk is, midőn szabály által oktatják, elősegítettik. Ezek azok, mik által megmutattatik, hogy a bölcset e része nem fölösleges. Kérdik tovább: vajon a bölcsetételre elegendő-e magában? E kérdésre külön napot tűzök ki; addig is, mellőzve az okoskodásokat, vajon nem látszik-e szükségesnek ránk nézve valami szószóló, ki a nép oktatásainak ellenében oktasson?

Egy szó nem jut ártalom nélkül fülünkbe ; ártanak akik áldanak, ártanak akik átkoznak ; mert mind ezek átka hamis félelmet ver belénk, mind amazok szeretete rosztanít, mikor jót kíván. Mert bennünket távol eső, bizonytalan, vándorló jókra utasít, midőn a boldogságot házuknál feltalálhatjuk. Szóval, nem lehet mennünk az egyenes úton ; vonszanak a rosztanítók, vonszanak cselédink ; egy ember sem csak magának tevélyg, hanem esztelenséget szór a közlelvőkre s kap tőlök viszont. Innét a népek hibái mindeniben megvannak, mert ezeket a nép adja ; míg mindenki mást rosszá tesz, maga azzá lesz. Rosszakat beszél, azután tanít, s kész ama roppant romlottság, miután együvé van halmozva mind az, ami rosszat csak kiki tud. Legyen tehát valami ör, ki a fület mindig megrázza s elriasztja a rossz beszédekkel, aztán ellene kiáltson a nép dicséréseinek. Mert tévedsz, ha azt véled, hogy a vétkek velünk születnek ; úgy jöttek ránk, úgy tömtek belénk. Azért a bennünket körülharsogó véleményeknek gyakori intések által vessünk korlátot. A természet semmi bűnre nem édesget bennünket ; épekké és szabadokká szült az minket. Semmit, mi birtokvágyunkat izgassa, nyíltan ki nem tett ; az aranyat és ezüstöt lábaink alá helyezte s tipornunk, nyomdosnunk hagyta mind azt, mi miatt tipratunk és nyomatunk. Ő arcunkat ég felé emelte s ami nagyot, bámulatost alkotott, velünk fölfelé nézőkkel láttatni akarta : a kelő s lenyugvó napot, a sebes ég kerengő futását, mely nappal a földieket, éjjel az égieket tárja fel ; a csillagok járásait, melyek az egészhez hasonlítva lassúk, de legsebesebbek, hogyha meggondoljuk, mi nagy tért kerülnek ők be szakadatlan gyorsasággal. Azután a többi bámulatra méltót, mi vagy rendesen jön egymás után, vagy véletlen okoktól indítva terem elő, mint : az éjjeli szökdelő tüzek s a megnyílt ég minden lecsapás és dörgés nélkül való villámai, a tűzoszlopok, lidércek s más lángalakzatok. Ezeket felettünk járni rendeli ; de már az aranyat, ezüstöt és miattok soha nem nyugható vasat, mintha reánk bízni nem jó volna, elrejtette. Mi hoztuk azokat napfényre ki, hogy miattok harcoljunk ; mi ástuk ki veszélyeink okait és eszközeit, szétdúlván a nehéz földet ; magunk adtuk ártalminkat a szerencse

kezére, s nem szégyenljük, hogy nálunk legfőbbnek tartatik, mi a földben legalább való volt. Akarod tudni mily álfény csalja szemedet? Nincs a mondottaknál, míg salakjokba rejtve s betemetve hevernek, semmi éktelenebb, semmi homályosb. Hogy is ne? mikor olyan hosszú földalatti lyukak sötétéből húzatnak elő; semmi nálok, amíg készítettnek és salakjoktól elválasztatnak, nem idomtalanabb. Aztán nézd csak a kézműveseket, kiknek keze által a föld e meddős, alakatlan neme kitisztáltatik; látni fogod, mennyi korom tapad rájuk. És pedig ezek inkább bemöcsöklják a lelket, mintsem a testet s több szenny van birtoklójokon, mintsem mesterökön. Szükség hát felvenni s tartani valami jólelkű szószólót, és végre a hamisságok oly nagy zaja s tolongása között egy igaz szót hallani. Mi szózat leszen ez? hát az, mely neked, annyi hizelgő lármától elszüketítettnek üdvös igéket sugdosson, mely így beszéljen: „Nincs mit irigylened azokon, kiket a nép nagyoknak s boldogoknak nevez; nincs miért a tapsok veled a józan ész járását és épségét feledtessék; nincs, miért tegye kellétlenné a nyugalmat neked az, ki a hatalompálcáért és bíborért tiszteltetik; nincs miért tartanod azt, ki előtt kitérnek, boldogabbnak annál, kit a hajdú az útról leterel. Ha magadnak használó, senkit nem terhelő hatalmat gyakorolni akarsz, tereld el a vétkeket. Sokan találkoznak, kik fővárosokat fölégetnek, kik századokig be nem vett s több emberkoron át biztos helyeket földre terítnek; kik várakat felérő töltéseket emelnek s bámulatos magasra vitt bástyákat kosokkal s gépekkel lerombolnak; sokan vannak, kik seregeket kergetnek magok előtt s keményen nyomják hátulról ellenségeiket, s népek vérétől ázottan a nagy tengerig eljutnak: de ezek is, bár ellenségüket legyőzik, szenvedélyök által legyőzetnek. Ha ők megindultak, senki ellenekbe nem állt: de magok is nagyravágásuknak s kegyetlenségöknek ellentállni nem tudtak, és mikor másokat kergetni láttattak, magok kergettettek. Kergette a boldogtalan Sándort a másokét pusztítani vágyó düh s ismeretlen dolgokra vitte őt. Nemde józannak tartod azt, ki Görögországon, melyben kiképződött, kezdi a pusztítást? ki mindentől a mie legjobb volt, azt ragadozta el? Lacedaemont szolgálni, Athenaet hallgatni parancsolta. Be

nem érte annyi város romlásával, a melyeket Fülöp vagy legyőzött, vagy megvásárolt volt; némelyeket más helyre szórt, s egész kerekföldet bejárta fegyverrel; sehol ki nem fáradt kegyetlenkedése meg nem állt, mint a fenevadaké, melyek többet marcangolnak, mint amit éhségök kíván. Már sok országot hányt egy országba össze; már görögök, persák őt félik; már a Dáriustól szabadult népek is jármát fölveszik; de ő boszankodva, tengeren és keleten túl ki akarja győzelmét a Hercules és Liber nyomdokairól terjeszteni, magán a természetet erőszakot készül elkövetni. Nem menni akar: de megállapodni nem bír; nem különben, mint a meredekről lehajított terhek, melyek menetének elbukás a vége. Cn. Pompeiusnak is a kül háborúkat nem a házi erény vagy okosság javaslá, hanem az ál nagyság esztelen szerelme; majd Hispániába és a Sertorius hada ellen, majd a kalózok összefogdosására s a tengerek lecsendesítésére indult ki. Ilyen okok koholtattak hatalma folytatására. Mi vonta őt Afrikába, mi éjszakra, mi Mithridates és Armenia ellen, mi Ázsia minden szegletébe? Kétségkívül a végtelen nagyravágyás; minthogy csupán maga látta még kevésbé nagynak magát. Mi lökte volt C. Caesárt a maga és a köztársaság vég veszedelmébe? A dicsőség s nagyravágyás és a mód nélküli mások fölé emelkedés. Egyet maga előtt tűrni nem tudott, mikor a köz állam kettőt eltűrt maga felett. Azt véled, az egyszer consullá lett C. Marius (mert egy consulságot kapott csak, a többit úgy ragadta magához) mikor a teutonokat s cimbereket lemészárolta, s mikor Iugurthát Afrika pusztáin kergette, annyi veszélyre az erény ösztönéből vágyott? Marius, seregét: Mariust a nagyravágyás vezette. Midőn ezek mindent összeziláltak, önmagok zilálva voltak, forgószelek módjára, melyek a felkapottakat sodorják, de magok elül sodratnak és nagyobb rohammal azért futnak, mert magokat kormányozni semmikép nem bírják. Ahonnét míg sokaknak ártottak, azt a veszedelmes erőt, amelylyel másoknak ártalmára voltak, magok is érzették. Nem kell hinned, hogy valaki a más szerencsétlensége által boldog lesz. Minden ilyen példákat, melyek szemeinkbe, füleinkbe tolódnak, újra elő kell szedni s a rossz beszédekkel betelt keblet ki kell üríteni. Az elfoglalt helybe az erényt kell beik-

tatni, mely az igaznak dacára megkedvelt hazudságokat ki-
irtsa, bennünket a néptől, amelynek fölöttébb hiszünk, elvá-
laszszon, és a tiszta nézeteknek visszaadjon. Mert az bölce-
ség: megtérni a természethez, s visszahelyeztetni oda, honnét
a köz tévelygés kiűzött. Nagy foka a józanságnak az eszte-
lenség hirdetőit ott hagynunk és amaz egymásnak ártó társa-
ságból messze távoznunk. Hogy tudd, mily igaz ez, nézd meg,
mi másként él kiki a nép előtt, mintsem magánál. A magá-
nosság egyedül, nem mestere az ártatlanságnak, sem a mezei
élet takarékosásra meg nem tanít: de amint tanu s néző
távozott, a vétkek elülnek, melyeknek a fitogtatás és láttatás
az örömük. Ki öltött fel oly bibort, melyet senkinek ne muta-
tott volna? ki rakott aranyba látatlan étket? ki tárta ki fa-
lusi fa árnyékában heverészve fényűzési pompáját magában?
Senki a maga, sőt még kevesek, vagy házabeliek szemeinek
kedvéért is nem pompáz, hanem vétkeinek diszértményét a
néző sokaság számához képest tárja ki. Így mindennek, ami-
ben eszelősködünk, ingere a bámuló és beavatott társ. Hogy
ne vágyjunk valamire, megtehetd, ha hogy ne mutassuk, meg-
teszed. A nagyravágyás, fényűzés, elbizottság nézőszínt ki-
válnak; megörvösöd ezeket, ha hogy elrejtéd. Ha tehát a
városi zaj közepébe helyeztettünk, álljon oldalunknál egy intő,
és a roppant örökségek dicsérgetőinek ellenében, dicsérje a
kevéssel gazdagot s a vagyont a használattól mérőt. Azok el-
lenében, akik a köz kedvességet és hatalmat magasztalják,
ő a tudományokra szánt nyugalmat és a külsőktől sajátaihoz
fordult lelket emelje ki. Mutassa meg, miszerint a nép állítása
után boldogok, az ő irigylett magosságokban remegnek és
hüledeznek, s hogy épen más véleményök van magokról,
mintsem mások tartják. Mert ami egyebek előtt magasztos-
nak látszik, az nekik nyaktörő. Azért el is halnak s reszket-
nek, valahányszor nagyságoknak e meredekjébe lenéznek.
Mert eszökbe jutnak a sokféle esetek, melyek a magasban
jagsikamlósbak; ekkor az óhajtottaktól elijednek s a boldog-
ság, mely őket másoknak is terhesekké teszi, önmagokat leg-
terhesebben nyomja. Ekkor dicsérik a szelid s önálló nyugal-
mat; utálatukra van a csillogás és a már még jó lábon álló
viszonyaiktól is szökni készülnek; ekkor végre látni a böl-

cselkedő félelmet s a balszerencse józan tanácsait. Mert mintha e kettő: jó szerencse s józan ész, ellenkezők volnának, bal körülmények közt több az eszünk, a kedvezők elragadják a józant.

II.

Kérsz engem, hogy azt, mit a maga idejére halasztandónak mondtam, adjam elő, s írjam neked meg, vajon a bölcsészet azon része, melyet a görögök *Paraenetiká*-nak neveznek, mi *Szabályozónak* mondunk, elég-e a bölcsesség bevégezéséhez? Tudom, jó néven fognádnak venni, ha megragadnám. Csak azért is megigérem s az adott szót füstbe menni nem hagyom; máskor ne kérj olyant, mit megnyerni nem szeretnél. Mert néha esengve kérjük azt, mitől szabadkozánk ha kínálná valaki. Legyen ez hiúság, legyen csapodárság; könnyen ígéressel illő megbüntetni. A felolvasó roppant történetet, legapróbb írásban, jó szorosan összehajtogatva hoz elő s mikor már nagy részét elolvasta, így szól: „abban hagyom, hogyha akarjátok.“ Folytasd, folytasd, kiáltják rá azok, kik szeretnék, ha azonnal elnémúlna. Gyakran mást akarunk, mást óhajtunk, s még az isteneknek sem mondunk igazat, csakhogy az istenek vagy meg nem hallgatnak, vagy megszánanak. Én magamért, félretéve a szájalmat, boszút állandok s egy roppant levelet sujtok hozzád, melyet ha kelletlenül fogsz olvasni, elmondhatd: ezt magam szerzem magamnak s számitd magadat azokhoz, kiket nagy lótafutával kerített hitvesök gyötör; kiknek a sok izzadtsággal nyert gazdagság rosszul esik; azokhoz, akiket minden mesterséggel s fáradsággal szerzett hivatalaik kínzanak s a többi magoknak bajt szerzőkhöz. De hogy, elhagyván e bevezetést, a tárgyra magára térjek: azt mondják, a boldog élet jó tettekben áll; a szabályok jó tettekre vezetnek: tehát a boldog életre a szabályok elegendők. De a jó tettekre a helyes szabályok nem mindig vezetnek, csak ha az ész engedelmés; olykor hasztalan alkalmaztatnak, ha a lelket rossz vélemények szállták meg. Azután kik jól cselekesznek is, hogy jól cselekesznek, nem tudják. Mert nem bír senki, hacsak eleitől fogva képezve s egészen rendbe hozva nincs, teljesíteni minden cikket, hogy tudná, mikor, mennyiben, mi által és miképen kell. Annálfogva nem tud törekedni a jóra egész lélekkel, nem még állandóan és örömet sem; hanem hátra tekintget, ha-

nem tévóváz. Ha, mondják, a szabályokból jó tett jön: a boldog életre a szabályok elegendők; úgyde áll amaz, tehát emez is. Erre azt feleljük, hogy a jó tettek elvekből is származnak, nem csak szabályokból. Ha, mondják, más mesterségek beérik a szabályokkal, be fogja érni a bölcsesség is, mert ez az életnek *mestersége*. Úgyde hajókormányost készít az? ki ékkép oktat: így mozgasd a kormányt, így ereszd le a vitorlát, így élj a kedvező széllel, így szegülj a rossznak ellene, így kerítsd a kétest és a közönségest hatalmadba. Más mestereket is a szabályok megerősítenek; hát az élet mesterei nem lennének ugyanerre képesek? Minden egyéb mesterségek az életnek eszközei körül, nem az egész élet körül foglalkodnak. Azért őket sok gátolja s akadályozza kívülről: a remény, a vágy, a félelem. Hanem emez, mely az élet mesterségét vallja, semmi tárgytól abban, hogy működjék, nem hátráltatathatik, mert az akadályokat szétszórja s az ellentállókkal elbánik. Akarod tudni, mennyire nem hasonló más mesterségek állása ezéhez? Amazoknál szándékosan véteni menthetőbb, mint történetesen: emennél legnagyobb vétség önkényt bünt követni. Amit mondok, hasonló ehez: a nyelvész nem szégyenli a nyelvhibát, ha tudva csinálja; szégyenli, ha nem tudva. Az orvos ha betegét sorvadni észre nem veszi, szakját illetőleg hibásabb, mint ha titkolja, hogy észrevette. De az élet e mesterségénél a szándékos vétség rútabb. Add még hozzá, hogy többnyire a mesterségek is, sőt valamennyi közt a legnemesebbek, bírnak elvekkel is, nem csak szabályokkal, mint az orvostan. Innét más a Hippokrates felekezete, más Asklepiadesé, más a Themisoné. Aztán egy észlelő mesterség sincs saját elvek nélkül, melyeket a görögök *dogmáknak* neveznek, mi állítmányoknak, tanoknak vagy tetszéseknek mondhatunk, minőket a mér- és csillagtanban találsz. Ámde a bölcsészet észlelő is cselekvő is: szemlél s cselekszik egyszersmind. Mert tévedsz, ha azt gondolod, hogy az csak földi műveket ígér: magasabbra tör. Én egész világot fürkészsem, úgymond, s nem tartom magamat a halandó sátron belül, beérve azzal, hogy nektek javasoljak, vagy ne javasoljak egyetmást; nagyok, fölöttetek állók szólítnak engem.

„Mert neked a menny s isteneink fő szervezetéről
Ertekezem s keltét a dolgoknak kijelentem:

A nagy természet mindent mint szül, nevel, éltet,
 És ugyanaz mindent, mikor elvész, hogy hova oszlat.“

mint mondja Lucretius (*De rer. nat.* I. 49—52.). Következik tehát, hogy miután észlelő, legyenek saját elvei. Sőt még a teendőkben is illően eljárni senki sem fog, csak az, kivel közöltetik a mód, mint teljesíthesse bármi esetben a kötelességek minden pontjait; melyeket meg nem fog tartani, ki egy tárgyra kapott szabályokat, nem mindenre. Erőtlenek magokban és hogy úgy mondjam, gyökeretlenek, mik részletek körül adatnak. Az elvek azok, melyek megerősítenek, melyek biztosságunkat s nyugalmlinkat megvédik, melyek az egész életet s egyszersmind az egész természetet magokban foglalják. Olyan a különbség a bölcsészet elvei és szabályai között, mint az elemek és tagok között; ezek amazoktól függnek; amazok úgy ezeknek, mint mindennek, forrásai. Mondják, hogy a régi bölcsesség semmi mást, csupán a teendőket s kerülendőket szabta meg, és akkor az emberek sokkal jobbak voltak; mióta tudósok jöttek elő, a jók hiányzanak. Igen, mert amaz egyszerű és nyílt erényesség homályos és szörszálhasogató tudománynya változott, s vitatkozni tanítanak bennünket, nem élni. Kétségkívül, mint mondjátok, ama régi bölcsesség, midőn született, együgyű volt; nem különben mint más mesterségek, melyek finomsága előhaladásuk által gyarapult. De még akkor kikeresett gyógyszerekre szükség sem volt. A romlottság még nem emelkedett annyira s nem áradt el oly szélesen; az egyszerű vétkeknek egyszerű gyógyszerek ellentállhattak. Most annál fáradságosabb védszerek kellenek, minél erősebbek, amiktől megtámadtatunk. Az orvostan egykor néhány főnek tudása volt, melyektől a vér folyása eláll, a seb lassanként beheged; aztán jutott e mostani sok oldalú különbféleségre. S nem is csoda, hogy akkor kevesebb dolga volt, a még erős és szilárd testek, és a könnyű s mesterség és gyönyör által meg nem rontott étel mellett. Mióta ezt az éhségnek nem megszüntetése, hanem ingerlése végett kezdték keresni, s ezer készítmények találtattak, melyek a falánkságot fölkeltsék, mi a reá szorúltaknak táplálékul szolgált, az az eltelteknek terhőkre van. Innét a sápadtság, a bortól ázott idegek reszketése, a nem-emésztés miatti, éhség miat-

tinál szánandóbb, elfogyás; innét a szédelgők bizonytalan lépései s az az örökös tántorgás, mint épen a részegségnél; innét az egész bőr alá ereszkedett nedv és puffadt has, mely vesztére reá szokik többet venni magába, mint amit megbír; innét az epesár-kiömlés, a szintelen arc, a belül rothadók sorvadása, a tagok merevültével hátra facsarodott ujjak, az érzés nélkül heverő inak zsibbadtsága, vagy az egyre rángatózó szökdelése. Említsem-e a fejnek szédelgéseit? a szemek és fülek kínjait s az égő agyvelő lüktetéseit? s mind azoknak, amiken át kiürülünk, benső fekélyekkel elteltét? Azután a lázak számtalan nemeit: a majd rohammal dülőkét, majd lassú mirigygyel bujkálókét, majd a tagok borzadozásával s nagy rázkódásával érkezőkét? Minek a többi számtalan nyavalyát, a bujálkodás büntetéseit elősorolnom? Mentek voltak e bajoktól azok, kik még a gyönyöröktől meg nem bomlottak; kik magoknak parancsoltak, magoknak szolgáltak. Testeiket munka s igazi dolog által edzették, vagy futás, vagy vadászás, vagy földforgatással fárasztván magokat; étek rájuk olyan várt, mely csak éhesnek tetszhetett. Ennélfogva olyan nagy orvosi készületre, meg annyi vasszerszámokra s kutyákra semmi szükség sem volt. Egyszerű okból egyszerű betegség támadt; a sok nyavalyát a sok étel csinálta. Nézd csak az egy gégen átmenendő tárgyakból hányat kever össze a bujálkodás, s a szárazak s vizek kizsákmányolója! Szükség tehát az annyifélenek egymás közt meghasonlani és bevétel után rosszul emésztetni, ez is, az is más-más utat vévén. S nem csoda, hogy a különféle ételből változatos és többféle betegség lesz; azok a természet különböző részeiből belé egybehánytak is özönt képeznek. Azért úgy nincs betegségünkben semmi rend, mint nincsen életünkben is. Az orvosok ama legnagyobbika és e tudomány alapítója azt mondta, hogy a nőknek sem hajok el nem megy, sem lábaik meg nem romlanak. Pedig ma már mind hajaik kihullanak, mind lábaikra szenvednek. A nők természete meg nem változott, de meg életök; mert miután a férfiak szabadságára vergődtek, a férfi test vétkeit is utólérték. Nem különben éjszakáznak, nem különben isznak, gyertyázás- és borozásban férfiakkal vetélkednek; a bélökbe kelletlenül tömöttüket szintúgy szájo-

kon adják ki s minden bort okádva mérnek vissza; szintúgy rágják a havat, az égő gyomor ez enyhét. Bujaságban pedig férfiaknak sem engednek — a türni termettek. Istenek, isten-nők pusztítsák őket el! akik a fajtalanságnak oly gaz nemét gondolták ki, hogy férfiakra rámennek. Micsoda hát, ha a legfőbb és a természetben legjártasabb orvos hazugságon kapatik, miután annyi köszvényes és kopasz asszony van? Nemök előnyét a vétkek által elvesztették, s mert a nőiségből kivetkeztek, férfinyavalyákra kárhoztattak. A régi orvosok gyakran ételt változtatni, lankadt ereket borral élesztgetni nem értettek; nem tudták a rossz nedvet kiereszteni s az állandó betegséget fürdő s izzasztások által könnyíteni; nem tudták a lábszárak és karok kötelékében lappangó s bennülő kórt a kül részekre kicsalni. Nem volt szükség a segélynek sok nemét keresni, mikor a veszélyé fölötte kevés volt. De most mily hosszúra nyúltak a betegségbeli bajok? e kamatokat fizetjük a mód s rend nélkül óhajtott gyönyörűségekért. Nem fogsz csodálkozni a számtalan betegségen: számláld meg a szakácsokat. Megszűnt minden tudomány: és a neme-sebbek hirdetői, minden hallgatóság nélkül, elhagyott szug-lyok előtt ülnek. A rhetorok és philosophusok iskoláiban pusztaság van: de mely keresettek a konyhák, a tékozlók tűzhelyei körül mennyi fiatalság tolong? Elhallgatom ama szerencsétlen fiúk seregeit, kikre a végzett lakomák után, a hálóteremnek más gyalázatai várnak. Elhallgatom az exoletusok csapatait, melyek nemzetiségre és színre úgy osztályozvák, hogy mindnek egyenlő simasága, egyarányu pölyhözése, egyféle hajzata legyen, nehogy az, kinek üstöke simább, göndörök közé vegyüljön. Mellözöm a sütők, asztalnál-szolgálók sokaságát, kik mikor az ebéd-bevitelre jel adatik, szerteszét futosnak. Szent istenek, hány embert foglal el az egy has! Hát azt hiszed, hogy azok a pöfetegek, e gyönyörködtető mérgek, semmi titkos hatást nem okoznak, habár tüstént nem dühöngnek is? Hát azt véled, hogy az a nyári hó nem vonja be a májat kéreggel? Hát gondolod, az osztrigák, e sáron hizott leghítványabb húsok, semmi nyálkás nehézséget nem okoznak? Hát azt tartod, ama szövetséges halkocsonya, ez a rossz-halakból való drága geny nem égeti sós mérgével a gyomrot?

Hát azt hiszed, hogy azok a pépek, melyek csaknem a tűzről vitetnek a szájba, majd épen a belekben ártalom nélkül kihűlnek? Mily ocsmány és dögleletes bőfőgésők, mi nagy undoruk azoknak, kikből régi részegség gözöl ki! Tudnivaló, rothadásban vannak a bévettek, nem emésztődésben. Emlékszem, hogy szó volt egyszer egy úri tálról, melybe a saját vesztére siető konyha, mind azt, mi a jól élőknel a napot kihúzni szokta, egybe halmozá; a veneriák, tüskécsigák s enni szokott részükön körülmetélt osztrigák közbe-közbe tengeri-sülökkal voltak tarkázva; felbontott, szétszedett, minden szálla nélküli rózsahalak hintettek rajta szét. Már restelnek külön enni valamit: együvé szorítják az ízeket. Vacsoránál megy végbe az, minek a jóllakott hasban kellene végbe mennie. Már azt várom, hogy megrágva rakják fel az ételeket. Pedig mivel kevesebb a héjakat és csontokat kiszedni, mint a fogak dolgát a szakácsnak végezni el? Terhes részletenként tobzódni; mindent egyszerre, egy ízre átváltoztatva kell föltálatni. Mit nyúljak kezemmel egy tárgy után; jön több egyszerre; számos étkek ékességei egyesüljenek és függjenek össze. Hadd tudják mindjárt azok, kik azt mondogatják: ezeknél csak fitogtatás és kérkedés a cél, hogy az effélék nem muto-gatásul, hanem élvezésül adatnak. Amik szét szoktak rakatni, egyaránt legyenek egy lével előntve; ne legyen semmi különbség, az osztrigák tengeri-sülökkal, a tüskés-csigák rózsahalakkal keverve s együvé főzve adassanak fel. Nem lenne zagyváltabb az okádók étke. Mikép ezek egymásba kevertek, úgy belőlök nem egyszerű betegségek származnak, hanem bonyolultak, különbözök, sok alakúak; melyek ellen az orvostan szinte sokfélékkel, számos észrevételekkel kezdette fölfegyverzeni magát. Ezt mondhatom a bölcészetről is. Hajdan a csekélyebbeket vétők és kevés gonddal is orvosolhatók közt egyszerűbb volt; az erkölcsök e nagy fölfordultságában mindent kell próbálni. És bár csak legalább így e mételey le-gyözetnék! Nem csak magánosan, de nyilván is örjüngünk. Az emberölést s egyes gyilkosságokat fékezzük; minek tehát a háborúk s leölt nemzetekkel dicsekvő gonoszság? Sem a pénzvág, sem a kegyetlenség mértéket nem ismer; s míg ezek lopva s egyesektől jönnek, kevesebbé ártalmasak s nem

oly szörnyűségek; de tanácsvégzések s néphatározatok folytán üzetnek kegyetlenségek s nyilván parancsoltatnak, amik magánosan tiltvák. Miknek alattomban elkövetéséért fejünkkel lakolnánk, azokat, mert hadvezérek tették, dicsérjük. Az ember, e legszelidebb faj, más vérében gyönyörködni, hadakat folytatni, folytatásúl gyermekeire hagyni nem szégyell, holott még a néma és vadállatok is egymás közt békében vannak. E hatalmas és messzeterjedt dühnek ellenében nagyobb munkával járó lön a philosophia, s annyi erőt kölcsönzött magának, a mennyivel azok, amik ellen intéztetett, gyarapultak. Könnyű volt a borba merülteket s finnyásb étekre vágyókat feddeni, nem kellett a lelket nagy erőködéssel vinni vissza mértékletességre, melytől kevesecskét távozott:

„Most gyors kéz, ma tanult mesterség kellene ahhoz.“

A gyönyört hajhászszák mindenütt; semmi vétek magában nem marad. A bujálkodás pénzkórságra ragadtatik; a szépről megfélekezés lábra kap, és semmi nem rút a minek értéke tetszik. Az ember, e szentséges lény, más ember kedvéért játékból és tréfából is leöletik, és kit sebek ejtésére s elfogadására tanítani szabad nem volt, az most meztelenen s fegyveretlenül állittatik elő s elég látvány az emberből a halál. Az erkölcsök e romlottságánál tehát valami szokottnál erősb kíváncsítanak, mi a megrögzött rosszakat szétverje; elvekkell kell dolgozni, hogy a beszítt hamis meggyőződéseket gyökerestül kitéphessük. Ha ezekhez szabályokat, vigasztalásokat, intéseket adunk, használhatnak: magokban sikeretlenek. Ha az embereket lekötni és azon rosszaktól, melyektől már megszálhvák, elszakítani akarjuk: tanulják meg, mi jó, mi rossz; tudják, miként az erényen kívül minden változtatja nevét, majd jóvá, majd rosszá válik. Valamint a katonáknak első kötelékek a vallásosság, a zászlókhöz ragaszkodás s megszökés tilalma, melyek mellett könnyű egyebeket esküre szorítás útján megkiváncsítani s parancsolni: úgy azoknál, kiket boldog életre vezetni akarsz, az első alapot megvetni s az erényt megkedveltetni szükség. Némi vakbuzgalom kösse őket ehez; ezt szeressék, élni ezzel kívánjanak, nála nélkül ne is akarjanak. De hát nem lettek némelyek mélyebb oktatás nélkül is jókká s nem tettek volt nagy előmenetelt, míg pusztán csak

szabályoknak hódoltak? Elismerem, de ezeknek szerencsés eszök volt s futtában fölkapta a jót. Mert mint a halhatatlan istenek semmi erényt nem tanútlak, minthogy valamennyivel ellátvák s természetök sajátja az, hogy jók legyenek: úgy némely emberek kitűnő hajlamot nyervén, azokra, mik taníttatni szoktak, hosszas oktatás nélkül eljutnak s a szépet fölfogják, amint meghallották. Azért az ily erényen kapdosó elmék magoktól is termékenyek. Hanem más butáknál és tompáknál, vagy rossz szokástól elfoglaltaknál soká kell a lélek rozsdáját csiszolni. Egyébiránt valamint azokat, kik a jóra hajlók, hamarabb tökélyre viszi: úgy e gyengébbeket elősegíti s a rossz nézetekből kiveszi az, ki nekik a bölcsészet tanait hirdeti, melyek mily szükségesek, ám halld meg. Fészkelnek bennünk némelyek, mik egyre restekké, másra merészekké tesznek bennünket. Sem e merészséget elnyomni, sem ama restséget felébreszteni nem lehet, hacsak el nem vétetnek azok okai: a hamis bámulat, hamis félelem. Míg ezeknek hatalmában vagyunk, mondhatsz ilyeneket: ezt kell tenned atyáddal, ezt gyermekeiddel, ezt barátaiddal, ezt vendégeiddel: a kísérlettevőt gátolandja az önzés. Tudni fogja, hogy a honért harcolni kell: lebeszéli a félelem. Tudni fogja, hogy barátainkért izzadni kell utolsó cseppvéig: de a kéjek eltiltandják. Tudni fogja, hogy hitvese irányában legsúlyosb nemű sérelem az ágyas: de őt a bujaság ellenkezőre taszítja. Mitsem ér hát szabályokat adni, ha előbb a szabályoknak ellene szegülőt el nem háritottad; nem különben, mint nem ér a fegyvereket szem elé kirakni s közelebb helyezni, hacsak a kezét használásukra föl nem szabadítjuk. Hogy a lélek a szabályokat, melyeket adunk, követni tudja, föl kell őt oldanunk. Vegyük, hogy valaki megteszi, amit kell: nem teendi folyvást, nem teendi egyformán; mert nem tudja, miért tegye. Egy és más vagy történetből, vagy gyakorlatból egyenesen fog kiütni: de nem lesz a kéznél lineája, melyhez azt mérje, s mely után hihesse, hogy egyenes, amit csinált. Ki történetből jó, nem igéri maga felől, hogy örökké olyan lesz. Aztán, hogyha talán megadják is neked a szabályok, hogy azt tedd, amit kell: nem fogják megadni a miképent; s ha ezt meg nem adják, erényességre nem visznek. Hogy a figyelmeztetett azt teendi,

amit kell, megengedem : de ez kevés ; mert az érdem nem a cselekvésben, hanem abban áll, mint megy végbe ez. Mi lehet a pazar és lovag birtokot fölemésztő lakománál gonoszabb ? mi a censori megbélyegzésre oly méltó, mint ha ezt valaki, ama tobzódók beszédeként, magáért és jó kedvéből teszi ? és még is annyiszor kerültek már az iktatási lakomák (hat-száz) sestertzbe, legmértékletesebb férfiaknak is ! Azon egy tárgy, ha a hasért adatik, rút ; ha a becsületért, kikerüli a megrovást ; mert itt nem a bujálkodás, csak a költség nagy-szerű. Mikor Tiberius Caesar egy roppant alakú rózsahalat (mért ki ne tegyem súlyát is, hogy felcsiklandozzam némelyek gégéit — négy és félfontos volt, mondják), mely számára küldetett, a mészárszékbe vitetni s eladatni parancsolt, így szólt : „Csalatkozom, barátim, mindenben, hahogy ezt a rózsahalat vagy Apicius, vagy P. Octávius nem veszi meg.“ Sejtelve várakozásán fölül teljesült ; ők tartottak rá árverést ; győzött Octávius, és szörnyű dicsőséget aratott emberinél, hogy ötezer sestertzen vette meg a halat, melyet Caesar eladott és még Apicius sem vett meg. Ennyit fizetni Octáviustól rút dolog volt ; mert amaz, ki azért vásárolta, hogy Tiberiusnak küldje azt (noha őt is kárhoztathatom), megbámulta a tárgyat, melyre egy Caesart tartott méltónak. Beteg barátja mellett üldögél valaki : helyeseljük ; de ha örökség végett teszi ezt, keselyű, dögre vár. Azon egyfélék rútak is, szépek is ; abban a különbség, miért, vagy mikép történnek. És minden szépen történik, ha a széphez szegődünk, és csak azt, mi abból jó, tartjuk jónak az emberi dolgok között ; a többiek ideiglenes jók. Egész életre tartozó meggyőződést kell hát beoltanunk s ez az, mit én elvnek nevezek. Amilyen lesz ez a meggyőződés, olyan leend a cselekvés, gondolkozás, és a minők ezek lesznek, olyan lesz az élet. Az egésztest rendezőnek, részleteket javasolni kevés. M. Brutus azon munkájában, melynek *περὶ καθήκοντος* címet adott, sok szabályt nyújt mind a szülőknek, mind a gyermekeknek, mind a testvéreknek. Ezeket senki nem fogja teljesíteni úgy ahogy kell, ha nem tudja mire visszavinni. Ki kell tüznünk a fő jó határát, melyre törekedjünk, melyre minden tettünk, szavunk nézzen ; miképen a hajózóknak egy bizonyos csillag után kell intézni futásokat.

Az élet tétovázó lesz cél nélkül, melyet hát ha kitűzni kell, szükségessé válnak kezdeni az elvek. Gondolom, azt megengeded, hogy a habozónál, bizonytalannál, félénknél, lábát most előre vető, majd hátrahúzó embernél semmi rútabb nem lehet. Ez fog velünk történni minden körülményben, hacsak ki nem irtatnak, mik lelkünket hátra rántogatják s egész tövekvésében gátolják. Mint kell az isteneket tisztelnünk, meg szokott szabadni. Megtilthatjuk, hogy valaki szombaton mécses ne gyújtson; mert sem az istenek világítóira nem szorultak, sem bizony az emberek is a koromban nem gyönyörködnek. Megtilthatjuk a reggeli köszöntések végzését és templomok ajtóhoz ülést; ily tisztelgésekkel az emberi nagyragyást lehet megkeríteni. Istent az tiszteli, aki ismeri. Megtilthatjuk a Jupiter elébe lepedőkkel s vakarókkal, Juno elébe tűkörrel menést. Az isten szolgálattévőket nem keres. Miért nem? maga szolgál az egész emberi nemzetnek; mindenütt és mindeneknek jelen van. Ám hallja az ember, mint kell magát áldozatoknál viselnie, mennyire kerülni alkalmatlanságot s babonát: soha elég előmenetele nem lesz, hacsak elméjében olyan istent, milyent kell, mindennel bírót, mindent osztogatót, ingyen jóltévőt nem ismer. Mi okuk van az isteneknek a jól cselekvésre? természetök. Téved, ki azt hiszi, hogy ők ártani akarnak: nem tudnak. Sértést sem szenvedni, sem elkövetni nem képesek. Mert bántani s bántatni kapcsolatban van egymással. A fenséges s mindennél gyönyörűbb természet azokat, akiket veszély alól kivett, veszélyessé sem tette. Első istentisztelet, isteneket hinni; aztán elismerni felségüket, megadni jószágokat, mely nélkül semmi felség nem létezik. Tudni, hogy ők azok, kik e világ kormányán ülnek, kik hatalmokkal mindent intéznek, kik az emberi nem felett gyámságot viselnek s néha egyesek felől is gondoskodnak. Ők rosszat sem nem okoznak, sem nem szenvednek; csak némelyeket fenytnek, fékeznek, lakoltatnak, s néha a jó színe alatt is büntetnek. Akarod az istenek kedvezését megnyerni? jó légy. Elégge tiszteli őket kiki, aki utánozza. Imé itt a másik kérdés: mint kell az emberekkel bánnunk? Mit cselekszünk? mi szabályokat adunk? Hogy kíméltsék az ember-vér? Mi csekélység az, nem ártanod annak, kinek használni tartozol?

No ugyan nagy érdem, ha ember ember iránt szelíd! Parancsolni fogjuk, hogy a hajótörőnek kezét nyújtson, az eltévedtnek utat mutasson, az éhezővel kenyerét megoszszja? Meddig fogom mind azt mondogatni, mit tenni és kerülni kell; midőn az emberi kötelességről röviden e leckét adhatom: Mind az amit látsz, miben isteni s emberi össze van foglalva, egy egész; e nagy testnek tagjai vagyunk. A természet testvérekül alkotott bennünket, mert hasonlókból hasonlókra nemzett. Ő belénk kölcsönös szeretetet oltott s társalkodókká tett; ő az igazat és jogost megállapította; az ő elrendelésénél fogva veszélyesb ártani, mintsem bántatni, s az ő hatalmából készek a kezek gyámolításunkra. Legyen szívünkben, szájunkban e vers:

„Mint ember, ember-sorsra kész vagyok.”

Használjuk köz célra, hogy születünk. Társadalmunk leghasonlóbb a kövek boltozatához, mely összeomlanék, ha amazok kölcsönösen ellent nem állnának, egyenest ez által tartatik fenn. Istenek s emberek után, nézzük, mint kell élnünk a dolgokkal. Hiában kérkedtünk szabályinkkal, ha előre nem volt bocsátva az, mi nézetünknek kell lenni minden tárgy, a szegénység, gazdagság, dicsőség, szégyen, haza, száműzetés felől. Vessünk becslés alá mindent, mellőzve a közvéleményt, s nézzük, hogy mik, nem minek hívatnak. Menjünk az erényekre át. Hirdetni fogja valaki, hogy az okosságot nagyra becsüljük, hogy a vitézséget kedvelljük, mértékletességet szeressük, az igazságot, ha lehet, még a többinél is szorosabban fűzzük magunkhoz. Mitsem használ, ha nem tudjuk, mi az erény; egy-e, avagy több; elkülönöztek-e, vagy összefüggők; hogy ki egygyel bír, bír-e a többivel is, s mikép különböznek egymástól. A gyárosnak nincs szüksége a gyárról kérdezni, mint keletkezett s mi haszna van; úgy nincs a némajátékosnak is a táncmesterségről. E mesterségek mind ösmerik magokat; semmi nálok nem hiányzik. Mert nem egész életre tartoznak; az erény egyébnek is, nem csak önmagának ismerésében áll. Tanúlnia kell magáról, hogy maga az akarás is meg legyen tanúlva; a cselekedet jó nem lesz, hogyha az akarat nem jó; mert a cselekedet ebből származik. Viszont az akarat jó nem lesz, hacsak a lélek képessége nem jó; mert

az akarat ettől jön. Végre a lélek képessége sem legjobb lábbon áll, hacsak egész élet törvényeit föl nem fogta, mit kell mindenről itélni ki nem tanulta, hacsak a tárgyakat igazságra nem hozta. Nem adatik megnyugvás, hanemha a változatlan s biztos ítéletre vergődteknél; a többiek egyre esnek-kelnek, s váltogatva az elhagyottak és óhajtottak közt haboznak. E hányatásnak oka az, mert a legbizonytalanabb kormányra, a közvéleményre hallgatóknál semmi sincs tisztában. Ha mindig egyet kívánsz akarni: az igazat kell akarnod. Az igazra elvek nélkül el nem jutni; ezekről függ az élet. A jó és rossz, szép és rút, jogos és jogtalan, szent és szentségtelen, az erények s erényekkel élés, hasznos tárgyak birtoklása, becslése, értéke, az erő, szépség, az érzékek gyorsasága — mind becsült szükségel arra, mennyiben kell mindegyiket az összeírásnál venni. Mivel csalatkozol, s többre tartasz egyetmást, mintsem amit ér; igen, úgy annyira csalatkozol, hogy amik nálatok legfőbbeknek tartatnak, a gazdagság, befolyás, hatalom, egy fillére becsülendők. Ezt tudni nem fogod, ha magát az árszabást, mely szerint azok egymást közt becsülvék, meg nem tekinted. Valamint a falevelek magokban virítani nem bírnak; hanem ágra van szükségök, melyen csüggjenek és melyből nedvet szívjanak: úgy az említett szabályok, ha egyedül vannak, elhervadnak; szükség valami rendszerre alapíttatniok. Aztán azok, kik az elveket elvetik, észre nem veszik, miszerint éppen az által, ha elvettetnek, erőt nyernek azok. Mert mit mondanak? hogy szabályokkal az élet eléggé kimutattatván, a bölcsesség elvei, vagy is tanai, fölöslegesek. Ámde ez, amit mondanak, maga is elv; éppen mintha én most azt mondanám: el kell térnünk ama fölösleges szabályoktól s csupán emezekre fordítunk szorgalmat, éppen akkor, mikor a szabályokra figyelés szükségét tagadnám, szabályt adnék. Némely tárgyak a bölcsészetben figyelmeztetést kívánnak, némelyek megmutogatást, és pedig számosak; minthogy bonyolultak és a legnagyobb szorgalom, legmélyebb ész által alig föltárhatók. Ha a megmutogatások szükségesek: azok az elvek is, melyek az igazatokokból szedégetik össze. Némelyek világosak, mások homályosak. Világosak, mik az érzék, mik az emlékezet által fölfogatnak; homályosak az ezeken kívül esők. És az

okosság nem nyilvánvalóktól töltetik el; nagyobb és szebb része rejtelmesebből áll. A rejtelmések megmutatást követelnek; megmutatás elvek nélkül nem létezik, az elvek hát szükségeseek. Amely tárgy közönséges, ugyanaz tökéletes véleményt is képez; ez a dolgok bizonyosságáról való meggyőződés, mely nélkül a lélekben minden lebeg; szükségeseek hát az elvek, melyek a léleknek hajthatatlan ítéletet adnak. Végre midőn arra intünk valakit, hogy buráját magával egy karba helyezze, hogy gondolja meg azt, miszerint az ellenségből jó barát lehet; hogy amabban a vonzalmat éleszsze, emebben a gyűlöletet mérsékelje, hozzá teszszük az igazat és szépet. Az igazat és szépet pedig elveink rendszere foglalja magában; ennél fogva szükséges ez, mely nélkül amazok sem állanak. De kössük egybe mind kettőt; mert valamint gyökér nélkül hasztalanok az ágak, úgy magok a gyökerek amazoktól, melyeket nemzettek, elősegítettnek. Mennyi hasznok van a kezeknek, senki előtt ismeretlen nem lehet; nyilván segítenek; a szív, mely által a kezek élnek s melytől erejüket kölcsönzik, melytől mozognak, rejtve van. Ugyanezt mondhatom a szabályokról; nyilvánosak, de a bölcsesség elvei rejtélyesek. Mint a vallás titkait csak az avatottak tudják: úgy a bölcsészetben ama rejtélyek a szentélybe bebocsátottaknak s befogadottaknak mutattatnak meg; de a szabályok és más effélék avatatlanok előtt is ösmereteseek. Posidonius nem csak az *oktatást* (mert mi tilt élnünk e szóval), hanem a javaslat, vigasztalást és buzdítást is szükségesnek itéli. Hozzá teszi az okoknak vizsgálatát, melyet mért ne mernénk *aetiológiának* mondani, midőn a grammatikusok, a latin nyelv őrei, méltó joggal úgy nevezik, nem látom át. Hasznos leszen, úgymond, mindegyik erénynek leírása; ezt Posidonius *aetiológiának* hívja, némelyek *χαρακτηρισμὸν*-nak nevezik, mely minden erény és vétek jeleit és jegyeit előadja, hogy azoknál fogva a hasonlatosak egymástól megkülönböztethessenek. Ennek szinte azon hatása van, mint a szabályadásnak. Mert aki szabályt ad, így szól: Ezeket teszed, hogyha mértékletes lenni akarsz. Aki leírást ad, így szól: mértékletes az, ki ezeket teszi, amazoktól tartózkodik. Kérded, mi a különbség? Egyik az erényre szabályt ad, a másik példányt. E leírásokat és (hogy a publi-

kánusok szavával éljek) *εικονισμος*-okat hasznosaknak vallom. Tüzzük ki a dicsérendő tárgyakat, találkozni fog követő. Hasznosnak tartod, ha közöltetnek veled az adatok, melyekből a jó lovat megismerd, nehogy a vételnél megcsalással s hitványra vesztegesd fáradságodat? Mennyivel hasznosabb ennél, hogy vannak a derék léleknek jegyei, amelyeket másról magunkra átruházni szabad :

„A nemes állatnak már vemhe is a legelőkön
Kényesben lépdél s lány szárait szegdedi hátra ;
Útat törni, sebes vizeket kísértetni meg s a
Járatlan tengerre magát leeresztetni bátor ;
A hiu lármáktól nem borzadozik ; nyaka izmos,
Nyalka fejű, hasa karcsú, háta kövéred,
S büszke szügyén buja duzmadtság van . . .
— ha távolban valamely fegyver nesze hallik,
Állni helyén nem tud, füle villog, mindene reszket
És valamennyi tüzét orrán tüsszkölve kifújja.“

(Virg. Georg. III : 75—85.)

Míg Virgiliusunk egyébről beszél, a derék férfiút írta le. Én legalább nem adnám más képét egy nagy férfiúnak. Ha nekem a polgárháborúk morajai között meg nem félemltet, s már az Alpokig vitt hadaknak legelőbbször nekik menő s polgár harcoknak elébe álló Cátót kellene rajzolnom : nem más arcot, nem más tekintetet adnék neki. Bizony senki kényesebben nem lépdelhet vala, mint mikor ő egyszerre Caesar és Pompejus ellen fölkerekedett, mind kettőt kihívta s megmutatta, hogy van a köztársaságnak még valami pártja. Mert kevés Cátóról mondani : „A hiu lármáktól nem borzadoz.“ Hogyan is? mikor a valóktól s közellevőktől sem retteg ; mikor a tíz legióhoz, gallus segéderőhöz, s polgáriák közé vegyült barbar hadakhoz szabad szót intéz, s a köztársaságot buzdítja, hogy a szabadságról le ne mondjon, hanem mindent merjen, szebb lévén a szolgaságba úgy esnie, mintsem bele mennie. Mily nagy öbenne az erély és szellem, mily nagy a bizalom a köz rémülésnek közepette! Tudja, hogy csak ő maga az, kinek állása nem forog szóban ; mert nem az a kérdés, szabad-e Cátó, hanem hogy szabadok között van-e? Innét a veszélyek és fegyverek megvetése. Mikor én ennek, az általános pusztulás közt nem csüggedő férfinak

legyőzhetlen állhatatosságát bámulom, kedvem jő mondani : „s büszke szügyén buja duzmadtság van.“ Hasznos lészen nem csak elmondani, minők szoktak lenni a derék férfiak, s le-
rajzolni alakjokat és vonásaikat; hanem elbeszélni azt is, kik voltak olyanok, s előadni Cátónak ama végső s leghősiebb sebét, melyen a szabadság lelkét kiadta; a Laelius bölcseségét s Scipiójával egyetértését; a másik Cátónak bel- és külföldi jeles tetteit; a Tubero fanyoszolyáit, mikor a közönség számára volt terítve, szőnyegek helyett adott kecskebőreit, és magának Jupiternek sekrestyéje előtt a vendégek elébe tett cserép edényeit. Mi egyéb ez, mint a szegénységet megszentésitni a Capitoliumban? Ha semmi más tettét nem tudnám is, melyért őt a Cátók közé soroljam, vajon kevésnek tartjuk-e ezt? Censura volt ez, nem lakoma. Óh a dicsőség után vágyó halandók mennyire nem tudják, mi az, vagy mint keresendő! Az nap Róma népe sokak bútorait látta, egyét csodálta. Amazoknak mindnyájoknak aranyuk ezüstök össze-
tört s ezerszer felolvasztatott: de Tubero cserép edényei századokról századokra eltartanak.

A LELESZI KONVENT.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

Adalékul Jerney Jánosnak a Magyar Akademia Történelmi Tára II. kötetében megjelent, s a káptalanok és konventek történetét tárgyazó cikkéhez, érdekesnek találom közleni Wagner Károly következő értekezését, melynek eredetie nevezett tudósunk több munkájával birtokomban van.

„Bela II. Rex Hungariae Almi Ducis filius dictus Coecus, quem Colomanus Rex Patruus suus una cum Almo Patre, ut Regno potiundo ineptos redderet, circa annum 1112 oculis privari curavit, contulit praedium Lelesz vocatum, in quo etiam nunc situm est Monasterium, Boleslao Vaciensi Eppo, dum eundem e sacro fonte baptismatis levavit circa annum 1132. Qui Boleslaus ex post testamentum condens, secundum cuius tenorem ipse de rebus suis tam mobilibus, quam immo-

bilibus disposuit, temporalibus aeterna, terrenis coelestia, caesuris perenniter mansura praeponere desiderans, praedictum praedium Leles, et universa praedia sua, quae cum libertinis, servis et ancillis, ratione haereditariae successionis, ad se devoluta noscebantur, seu quae ex munificentia Regia vel Principum Regni collata, vel aliquo emptionis titulo sibi competere videbantur, Ecclesiae S. Crucis et Canonicis in eo sub titulo Praemonstratensis Ordinis in candido habitu Deo militantibus, ut in *Foundationalibus* annotantur, omnia devotus contulit. Cujus testamenti authenticum bulla Belae III. Regis Patris Andreae II. Regis circa annum 1180 insignatum, et confirmatum in praesentia dicti Andreae Regis, tempore Emerici Regis Fratris ac praedecessoris ejusdem Andreae Regis, dum ob Regiae celsitudinis ingratitude falsi criminis poenas subiisset, circa annum 1200 se amisisse pluribus edocuit argumentis. Eapropter dictus Boleslaus Eppus pro iterata confirmatione Regia apud Regem Andream II. quia suae devotionis integritatem multis rerum concepit argumentis, noluitque tam praeclara Divinae benignitatis munera oblivioni tradere, supplex institit: Qui Rex Andreas nolens pariter ejusdem Boleslai Eppi praeclara in Regem, et Regnum praestita obsequia irremunerata relinquere, testamenti ipsius seriem auctoritate sua Regia censuit confirmandam. Hoc insuper ipsi Privilegio fundationali insertum est propter dignam quandam existimationis cautelam, quod nullus ex hominibus in eodem Privilegio annotatis cujuslibet conditionis, libertatis privilegio gratuletur, cum nullus eorum praeterquam quod in ipso Privilegio est annotatum, beneficium manumissionis est assecutus, nullus eorum etiam, quos consanguinitatis gradus reddit proximos, alicujus rei gratia ex his, qui in praesenti Privilegio notantur, unquam liberum servum et ancillam protestatus est obtulisse, nec unquam liceat in eorum praedijs, terris, silvis, agriculturis, vineis, molendinis, piscaturis, ullam sibi vindicare portionem, quia universa quae juri ejusdem Boleslai Eppi quolibet modo competere videbantur, libere et absque alicujus calumnatione eidem Ecclesiae de Leles se contulisse contestatus est. Quin imo testimonio totius Regni Hungariae eadem Ecclesia de Leles cum omnibus suis pertinentijs, ut

firma et stabilis perpetuis haberi possit temporibus Belae Regis IV. filij et Successoris Andreae II. Regis, quem sibi idem Episcopus in Filium adoptavit, quando eundem de sacro fonte baptismatis levavit, tam sibi, quam posteris suis sub Regalis munificentia protectionis, ut Regalem Ecclesiam commendatam jure perpetuo contulit possidendam. Super cujus rei taliter gestae serie exstant confirmationales literae Caroli Regis, Elisabethae Reginae, Ludovici, item Sigismundi et Mathiae Hungariae Regum.

Praepositi Ecclesiae S. Crucis de Leles, quoniam a primaevo Ordinis ingressu nondum elucescerent, hinc quorum ex Actis Archivi notitia haberetur proponuntur ordine sequentes.

Joannes Ordinis Praemonstratensis rexit ab anno 1250 usq. 1272.

Valerius Ord. Praemonstr. anno 1285 electus rexit usque 1310 annis 25.

Jacobus Ord. Praemonstr. anno 1311. electus gubernavit annis 16 usque ad annum 1327.

Blasius Ord. Praemonstr. anno 1327 praefuit annis 7.

Paulus Ordinis Praemonstr. Capellanus Caroli Regis anno 1334 electus, eodem etiam anno obiit.

Blasius II. Ord. Praemonstr. Capellanus Elisabethae Reginae anno 1334 electus rexit usque 1343.

Petrus Ord. Praemonstr. Ludovici I. Regis Capellanus anno 1348 electus, praefuit usque annum 1350.

Blasius III. Ord. Praemonstr. circa finem anni 1350 electus rexit usque annum 1355.

Elias Ord. Praemonstr. anno 1355 electus, eodem obiit.

Petrus II. Ord. Praemonstr. 1355 electus praefuit usque 1366.

Joannes II. Ord. Praemonstr. 1366 electus praefuit usque 1378.

Dominicus de Palocz Episcopus Danensis(?), Gubernator Ecclesiae S. Crucis de Leles, Ord. Praemonstratensis Vicarius Generalis, et Abbas per Hungariam ab Aula Pontificia constitutus. Ab Urbano VI. Papa in Hungaria jussus est celebrare Capitulum Generale ex eo, quod Joannes Praemonstrati Abbas adhaeserit Roberto Antipapae. Electus est anno 1378 gubernavit usque ad annum 1403.

Stephanus Administrator de Leles Ord. Praemonstr. administravit ab anno 1403. usque 1405.

Nicolaus Ord. Praemonstr. Vice Cancellarius anno 1405 electus et praefuit usque ad 1441.

Stanislaus Visitator Generalis Ord. Praemonstrat. anno 1442 electus rexit usque 1451.

Blasius IV. de Bacska. Ord. Praemonstr. anno 1451 electus praefuit usque 1478.

Georgius Praepositus de promontorio S. Stephani ad Magno-Varadinum, Gubernator Praepositurae de Leles Ord. Praemonstr. rexit ab anno 1479 ad 1484.

Nicolaus Ostff Ord. Praemonstr. circa finem anni 1484 electus praefuit usque 1493.

Sigismundus Wemmer Ord. Praemonstr. Thesaurarius Regius Anno 1494 electus rexit usque 1498.

Benedictus Kornis prius Vaciensis Canonicus, dein suscepit habitum Praemonstratensem amore foundationis hujus, consecratur Episcopus Drivastensis, et Suffraganeus Epipi Varadinensis rexit ab anno 1500 usque annum 1517.

Andreas ex Praeposito Ecclesiae S. Stephani de Bozouk electus in Praepositum Lelesiensem anno 1518 praefuit usque annum 1521.

Elias II. Ord. Praemonstr. ex Csornensi electus in Lelesiensem Anno 1521. 14 Novembr. expost etiam Eppus. Hipponens. et Vice Cancellarius rexit usque ad annum 1525.

Joannes de Quinque ecclesijs dictus Ord. Praemonstr. Professus de Saagh et Vice Cancell. electus est anno 1526 rexit usque 1547.

Georgius Body Altarista S. Nicolai in Beregszász Ord. Praemonstr. electus anno 1547 praefuit usq. 1556.

Augustinus Bolusris Ord. Praemonstr. ultimus. Sub illo namque vix quatuor personae Religiosae in Conventu de Leles habitabant docente id Decreto Ferdinandi I. sub annum 1559 emanato, et rexit hanc Praeposituram usque ad annum 1565, post cujus obitum eam obtinuerunt Ecclesiastici, tenueruntque usque ad annum 1700 id est annis 135.

Balthasar Melegh de Perse Eppus Csanadiens. venit ad Regimen Praepositurae anno 1568, rexit 1582.

Stephanus Mathisy Eppus Csanad. ei collata fuit haec Praepositura per Rudolphum II. Imperat. anno 1582 rexitq. ad annum 1587.

Paulus Szegedi Eppus Csanadiens. per Hungariam Commissarius Regius Generalis rexit ab anno 1588 usque annum 1597.

Faustus Verantius Eppus Csanad. rexit ab anno 1598 usque annum 1604 resignavitque Successori suo.

Ferdinandus Langh. Collatam sibi Praeposituram anno 1605 usque annum 1609 tenuit quidem, sed vix eandem inhabitavit, cum illius tempore solum Seculares, tanquam Conventuales ut vocantur, Requisite negotia causantium, et mandata superiorum Regni Judicum expedierint, uti ex Protocolo Archivi Regnicolaris liquido patet.

Ladislaus Habardi Cantor Agriensis anno 1609 Regimen hujus Praepositurae adiit, gessitque ad annum 1630.

Stephanus Pelckessy Ecclesiasticus rexit ab anno 1621 usque 1639.

Stephanus Simandi Ecclesiasticus Praepositus de Leles et Csorna rexit ab anno 1639 ad 1653.

Franciscus Somogyi Ecclesiasticus et Tabulae Regiae Praelatus rexit ab anno 1654 usque 1666.

Stephanus Vaskovics Ecclesiasticus rexit ab anno 1667. et tandem sponte resignavit Successori anno 1674.

Andreas Mokesay Ecclesiasticus resignatam per Praedecessorem Praeposituram ab anno 1674 ad 1679 rexit.

Andreas Selestyén Eppus Transilvaniensis anno 1680 nominatus, sed nec duobus annis tenuit Praeposituram.

Augustinus Benkovics ex Ordine S. Pauli primi Eremitae Eppus Varadiensis. Hic sacro ordini Praemonstratensi Praeposituram restituit, et Turca expulso Varadinum ad Episcopatum suum se recepit, rexitque ab anno 1682 usque ad annum 1700.

Josephus Dretmajer Administrator Lelesiensis Ord. Praemonstr. Professus Pernecensis anno 1700 designatus, et eodem anno resignavit successori.

Jacobus Höger Administrator de Leles Ord. Praemons. Canonicus Vimentinus anno 1700 electus usque 1702. administrando resignavit officium suum Canoniae Lucensi in Moravia sitae.

Gilbertus Majer Administrator de Leles Ord. Praemonstr. Professus Lucensis electus anno 1702 rexit ad annum 1710.

Carolus Tahi Praepositus de Leles jure postliminij Praep. ex Ordine Praemonstr. qua Tabulae etiam Regiae Praelatus, Praeposituram hanc rexit ab anno 1710 usque ad annum 1729.

Mathias Branner 2-dus e Sacro Ordine Praemonstr. jure postliminij Praepositus electus per Capitulum Lucense anno Domini 1730, rexit ad annum 1733.

Carolus Comes a Kuntz. tertius e gremio Lucensi jure postliminij Praepositus electus anno 1733. rexit usque 1764.

Theophilus Edlingert, quartus e gremio Lucensi jure postliminij Praepositus electus anno 1764, mortuus 1779.

Daniel Todll, e gremio Lucensi."

A MUZEUM TÁRCÁJA.

A pécsi püspöki könyvtár.

A jó szerencse és a tavasz a kellemes fekvésű s regényes tájakban dús Pécsre csalt, hol, mondhatom, emlékezetes napokat töltöttem, melyeket a püspöki igazán nagyszerű könyvtárban töltött napok koronáztak meg. Sok igen megragadó nevezetesség van itt, melyeknek öszletével időm rövidsége miatt teljesen megismerkednem nem lehetett ugyan, de azok után ítélve, miket forgattam, lapoztam, olvastam, kétségkívül sokszorosan méltó e könyvtár, hogy a tudományos világ figyelme rá vonassék.

Rejtett kincsek vannak ez aranybányában, melyek egész nagy-szerű értékekben eddigelé nem ismertettek, annál kevesebbé méltányoltattak.

Nem lehet célunk e könyvtárt minden részleteiben leírni; de a fő vonások, melyek a „rejtett kincs“ nevezetet ténylegesen igazolják, elégségesek arra, hogy a szak-avatott egyének kíváncsiságát és szellemi tudványát teljes mérvben fölingereljék.

Első helyen a négy kötetes okmánygyűjteményt kell megemlítenem. Sok van itt oly okmány, mely eddigelé még meg nem jelent. Legújabbán Girk püspök ő nsága az okmányok lajstromát az akadémiának megküldötte, mint erről e folyóirat is értesített, hogy a folyamatban levő Monumenták valamely kötetében az ismeretlenek megjelenjenek.

Az okmányok között kétségkívül sok érdekel bír Mátyás király tizenkét levele. Az első Jajcában kelt és Szabolcs vármegyének küldetett ¹⁾. Ez oklevelen rajta van az ország nagy koronás pecsége. A hazafiúi kegyelet szent érzetét főként öregebb Kalló Jánoshoz írt, az ország címeres pecsétével ellátott levele ébreszti föl, aláírva „Matthias Rex pmanu.“ Szinte nagy fontosságú oklevél az, melyben megígéri a pozsonyi országgyűlésen, hogy többé a nemzet törvényeit s jogait önkényesen nem fogja megsérteni ²⁾. Még egy nevezetes oklevelet kell megemlítenem, mely Budán kelt feria II. ante festum S. Francisci confessoris 1474, melyben megerősíti a budai országgyűlés intézkedéseit, mely Szalay szerint oct. 2. tartatott, és csakugyan az oklevél tartalma szerint is a rendek a följánlott egyegy aranyforintos adót a törökök ellen indítandó háborúra kívánták fordíttatni. De ott támad nehézség, hogy Szalay ez országgyűlést Mátyás távollétében tartottnak állítja, mert már september 13. Boroszlóba viszi a királyt, és csak január vég napjaiban a következő évben (1475) hozza Budára mulatni. Mikor erősítette volna meg tehát Budán az országgyűlés határozmányait, miután már juliában elment a fővárosból? Engedjen meg nagytudományu jeles történészünk, ha mi Mátyást Neisséből visszahozzuk Budára; mi mellett september elején Budán kelt levele szól ³⁾, és egyszersmind az országgyűlést is ez időtájra helyezzük, mint kiviláglik e szavakból: „Mathias rex ex deliberatione Praelatorum et Baronum“, tehát a rendek

¹⁾ Datum in citte nra Jaytza proximo Sabbato ante festum circumcicionis 1463.

²⁾ Datum Hystropoli sive Posonii 28. Sept. 1468. Regn. n. 11. Coron. 5. Itt olvashatók az országnagyok neveis pecsétjeik is rajta vannak. Kovachich „Suppl. ad. Vest. Comit.“ II. k. 196 l. közli ez országgyűlés végzéseit, és utána Szalay, de ez eredeti okmányt nem látták, mit bizonyít az is hogy az országgyűlést sept. 8-ára teszik. Gr. Teleki József sem tudott erről, mert fontos becsénél fogva bizonyosan közölte volna oklevéltárában.

³⁾ Datum Budae, die . . . proximo post festum Egidii Abbatis 1474 ex deliberatione Praelatorum et Baronum.

össze valának gyűlve. Vagy pedig Heltai Krónikája nyomán a boroszlói eseményeket előbbre kényszerítettünk tenni. Annyi bizonyos, hogy a király július, szeptember és október elején Budán volt. Allításunkat három oklevele támogatja *).

Nagy Lajos, Mária, Zsigmond, Ulászló királyoktól több rendbeli történelmi érdekű oklevelek találhatók. Árpád nemzetségből származó uralkodóink gyönyörű könnyen olvasható oklevelei szinte nagy érdekel bírnak. Hunyadi János levelei között legérdekesebb egy Újlaki Miklóshoz intézett levele: Datum in descensu Ragoli in festo omnium Sanctorum 1443., melyről Katona és Aeneas Sylvius is emlékezik.

Ferdinánd és János királyok oklevelei fölötté nagybecsűek. Nem tudom ha megküldetett-e másolatban Ferdinánd híres „Resolutiója“ az 1542 évi országgyűlés kérelmére? ¹⁾ Ez fontos és érdekes történelmi tekintetben. János királynak Kapy György és Jánoshoz intézett levele ²⁾ csak azért emlékezetre méltó, mert sajátkezű aláírásával találkozunk, mely igen ritka.

Verbőci István a magyar törvénytudomány atyjának sajátkezű irata, tartalmánál fogva ugyan érdektelen, de muzeumba való szent ereklye.

Vannak még magánzók, vármegyék, török basák latin és magyar szövegű levelei, melyek alárendelt beccsel bírnak, de nyelv szempontjából sokszorosan érdekesek. Magam is másoltam néhány magyar levelet, és nem sokára közleni van szándékom.

Bethlen Gábor levelei az első rendű becsűek közé tartoznak, melyek között első helyen áll azon korjellemző becses okirat, mely Magyarország „három rendjének“ 1619. évi országgyűlési articulaisait foglalja magában ³⁾. Ez az eredeti kézirat „Gabriel Princeps“ sajátkezűleg szépvonásokkal van aláírva. Van még több ugyancsak magyar szövegű levele is.

Hosszuthoty György hosszú „relatóija“ történelmi érdekekkel bír, s az erdélyi viszonyokat és Bethlen Gábor udvarát élénk ecsettel rajzolja, melyeket mint magyar követnek bő alkalmá volt tanulmányozni. Benne derék államférfiút ösmer meg az olvasó.

*) Találtatnak gyakran kétségbe-vehetetlenül valódi okmányok, melyek *azonegy nap különböző helyeken* keltek, s a fejdelem által valóban önkezűleg aláírtak. T. i. a fejdelem távollétekor az ilyek vagy a kir. cancellariában hagyott albákon készültek, vagy a keltig elkészítve aláírás végett a fejdelem után küldettek. A jelen esetben is az aláírott okmány kelete m a g á r a nem bizonyítja Mátyás királynak akkor ott voltát, honnan az keletezve van. T. F.

¹⁾ Datum in Citte nra Vienna 6. Sept. 1542. Úgy látszik ez még a februárban Besztercebányán tartott országgyűlésre vonatkozik, melyről lásd : Szalay III. 225.

²⁾ Datum Varadini 1537.

³⁾ Kassán 21. Sept. 1619.

Az 1618. évi országgyűlési írott acták is megvannak. Nevezetes az, hogy a magyar rendek feleletét cs. biztosok írták alá, t. i. Cardinalis Klezelius, Hansz fon Mohács, Rudolphus fon Vlmb.

Ritus et Ordo in coronatione III. Ferdinandi in diaceta soproniensis 1625. dec 8. Ez aligha nem ösmeretes már.

Most bezárhatnók az oklevélgyűjteményt, ha egy igénytelen latin levél nem ragadná meg egész figyelmünket, melyet Domonkos deák írt Semyen Mihály nejének Klárának mint rokonának ¹⁾. Ebben fölkéri jó rokonát, hogy neki pénzt küldjön könyvekre, mert, úgymond „haurit aquam cribro, qui discere vult sine libro“... Ebből tanuljuk, hogy Nagy Lajos uralkodása alatt Visegrádon iskola volt, hová az arisztokraták gyermekei jártak, melyről érdemes történetbuváraink nem emlékeznek; annyi bizonyos hogy Toldy a pécsi akademiát, s a megyei papnöveldeket szak-avatott ismerettel leírván ²⁾, a visegrádi iskoláról nem emlékezik. Történetbuváraink a hivatalos megemlékezést tartva szem előtt, épen e hallgatásból ezen igen érdekes levél nyomán szabad legyen szerény véleményünk szerint a visegrádi iskola régiebb keletkezését következtetnünk ³⁾...

Még néhány érdekes könyvről.

Első helyen áll II. Ulászló naplója, mely szánandó nyomorát, szükségét a királyi udvarnak naiv őszinteséggel rajzolja. Sokszor úgy meg volt szorúlva, hogy udvarnokaitól volt kénytelen öt aranyforintot kölcsönözni. A nádornak, Bakácsnak s más olygarcháknak pedig füllig adós volt, míg ezek pazar fényűzést vittek *).

A törökök története latin nyelven. Contarenus gyűjteménye. Érdekes kis könyv. Az első részben a török vallás és szokások iratnak le, mely után következik a velenceiek háborúja II. Szelimmel. A második rész „de bello panonico“ szól Melchior Soiteri à Vinda-tól; aztán jö Aegeus Crispus Jánosnak „de Naxo Insula a turcis occupata“ rövid munkája; ezt bezárják Stella „de turcarum in regno Hung. 1543—44. successibus“ testvéreihez írt levelei. E munkából ide írom Sultanus Selymus Ottomannus, Rex regum, Dominus omnium Dominorum, Princeps omnium Principum, filius et Nepos Dei etc etc igazán keleties sírfölrátát:

Hic maximus adsum Selim, qui orbem domui,
Non bella relinquo, sed pergo inquirere;
Non ulla me fortuna potuit evertere.
Licet ossa jacent, animus bella quaerit.

¹⁾ Datum Visegrad. 1363.

²⁾ Magyar Nemz. Irod. Tört. I. k. 132.

³⁾ Talán Robert Károly alapította 1310—1320 között?

*) Napló-e, vagy tán Ernő pécsi püspök és kir. kincstárnok számadásai? (Engel nagy hist.). Kovachich legalább annak pécsi példányáról is emlékezik.

Az 1751. évi apr. 22-én tartott országgyűlés története s végzései. Kézirat.

Acta publica Inelyti Regni Hung. Partiumque adnexarum sub Comitibus anno 176 $\frac{1}{2}$ Posonii celebratis cum Diario. Kézirat.

Legenda Sanctorum, németül, gyönyörű kézirat. Végén e szavak olvashatók: Completus per me Marcum Otdorffer 1455 in die prothasy hora 12-a . . .

Szolgálgának az itt felhozottak nagy érdekű mutatványul addig is, míg e könyvtárt bővebben megismerteti valamelyik tudós hazafi. Mindenesetre kívánatos volna, hogy a nt. könyvtárnok úr, derék Ipolyink példájára, ki a pozsonyi káptalan könyvtárának catalogusát közölte ¹⁾, a tudomány érdekében szinte közrebo csássa e könyvtár kéziratainak lajstromát! Erősen meg vagyok győződve, hogy e derék folyóirat szerkesztője örömmel nyitandja meg becses lapjának hasábjait e közlemény érdekében.

Végre derék veterán poetánkkal zárjuk be rövid de jó törekvésű ismertetésünket. Tinódi munkáit az olvasóközönség ismeri*). Van itt is egy költeménye „Hadrnagioknak tanóság“ címmel, ellátva kottával. E kéziratnak az a nagy becsé van, hogy az a költő sajátkezű példánya, holott eddigelé az ő eredeti kéziratát nem lehetett föltalálni. Állításunk mellett szól a kézirat levélalakja, mely Kapy Györgynek van címezve**). Ez éneket akkor széltiben dalolták a harcosok. Azután ez jutott egy másnak (neve el van mosódva!) birtokába, ki a kéziratot ismét elajándékozta egy hátlapi megjegyzés kíséretében, de azt már sehogy sem valék képes elolvasni; az idő olvashatlanná tette!

Sarkady István.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai folyóiratok. — *Budapesti Szemle*, szerk. és kiadja Csengery Antal. XVI. és XVII. füzet (vagyis az V. kötet 2. és 3. füz.). Pest, 1859. Herz nyomd. N8r. 139—368. I. — A XI—XX. füzetek ára 10 ftcp.

Családi Lapok. Tudományos és Szépirodalmi folyóirat. A vallás-erkölcsi műveltség és kath. hitélet emelésére. Kiadja Somogyi Károly. Új folyam, II. kötet II. füzet. Pest. Kozma nyomd. 1859. 4r. 82 l. Egy négyfüzetes kötet ára 3 ft cp.

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat . . . szerk. Erdélyi János. II. folyam IX. füz. S. Patak, a ref. főisk. bet. 1859. N8r. 817—912. I. Egy tízfüzetes folyam ára postán 6 ft cp, a fél folyamé 3 ft cp.

¹⁾ Új Magyar Múzeum 1856. I. 161.

*) Hírből. T. F.

*) Nem közölhettem-e ezt más valaki is Kapy Györggyel? T. F.

— Történelem. — *Erdély Történelme.* Írta *Kővári László.* Első kötet. Pesten Ráth Mór, Kolosvárt Stein J. bizománya. 1859. N8r. XXVIII és 174 l. Füzve 2 ft cp.

Magyarország Mívelődésének Története, különös tekintettel az anyaország, úgy Erdély, Horvát- és Tótország államélete kifejlésére. Írta *Kerégyártó Árpád.* Pest, kiadják Buda Sándor és Krupinszky János 1859. I. füzet : N8r. VIII és 1—96. l. füzetenként 1 pft, az egész munka előf. ára a II. füzet megjelenéseig 12 pft, bolti ára 20 pft.

Magyarország Családai címekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván.* Ötödik kötet : I. és II. füz. Frangepán—Ghyecz. Pest, 1859, kiadja Ráth Mór. N8r. 241—400. l. Ára 1 ft 70 kr. új.

— Természettudományok. — *A két magyar haza első rangú Gyógyvizsei és Fürdőintézetei* természet-, vegy- s gyógytani sajátságaikban előterjesztve. *Török József* orvos és sebésztudor stbtől. XII tájkeppel. Debrec. a város könyvnyomd. 1859. N8r. XVI és 288. l. füzve 3 pft. (Pesten Lauffer és Stolp bizom.).

— E g é l y (protest. hittud. irod.) — *Protestáns Lelkészi Tár.* Kiadták *Török Pál és Székács József.* Első kötet 4-dik füzet. Pest, Kozma bet., 1858. N8r. VIII, 273—368 és 210—272. l. Füzve 1 ft.

Egyházi Könyvtár a magyar reform. vallású nép számára. Kiadja a tiszántúli ref. egyházkerület. Szerk. *Révész Bálint.* Első évfolyam, I. II. füzet. Debrecen, 1859. a város nyomd. 8r. 173 és 130 l. füzve 30 pkr.

Protestáns Népkönyvtár. Szerkeszti *Szeberényi Lajos.* Hatodik kötet. Gyula, 1857. Réthy. 12r. 117. l. 6 köt. ára 2 ft.

Apologetika. Kiadta *Zsarnay Lajos.* S. Patak, a ref. főisk. bet. 1858. N8r. VIII és 474 l.

Rövid Útmutatás a ker. vallás előadására. A helv. vall. értelme szerint. Pest, 1858. 8r. 86. l. 4 pkr.

Gyónók Katechismusa . . . Írta *Edvi Illés Pál* ev. pred. 3-d. kiad. Pest, 1858. Trattner. 12r. 173 l.

Bibliai Történetek a helv. vall. ifjúság számára. Szorosan a biblia szerint kiszedte *Dobos János.* 3-d. kiad. Pest, 1858. Bucsánszky. N12r. 228 l. sok képpel.

Különféle viszonyokra vonatkozó *Papi Dolgozatok.* Szerkesztő *Fürdös Lajos,* kecskeméti ref. lelkész. XI-d. füz. Kec. Szilády nyom. és kiad. 1858. N8r. 149 l. Hozzá járul :

Kecskeméti Protestáns Közlöny. Füzetek az egyház és iskola körében. I. füzet. uott. 114 l. füzve 1 fr. 30 kr. pp.

Különféle viszonyokra vonatkozó Papi Dolgozatok. Szerk. *Fürdös Lajos,* kecskeméti ref. lelkész. XII. füz. Kecskemét, Szilády tul. 1858. N8r. 131 l. Hozzá járul :

Kecskeméti Protestáns Közlöny. Füzetek az egyház és iskola körében. II. füzet. 126 l. füzve 1 ft 36 kr. *)

*) Ebben foglaltatik többi közt *Szenci Molnár Albert* élete is, Celder Mártontól, egy a pataki collegium által Péczely-díjjal jutal-

Egyházi Beszédek. Írta Tompa Mihály, hanvai ref. pap, egyházmegyei tanácsbíró s a M. Tud. Akad. I. tagja. Első füzet. Miskolc, Fraenkel B. sajátja. N8r. 213 l. füzve 1 ft 65 kr. újp.

Sükösd Sámuel Emléke egyházi beszédeiből. I. füzet : Halotti beszédek. Közzé tette Baló Benjámin, Arad, Bettelheim testvéreknél. 1858. 12r. XXIV és 156 l. füzve 1 ft.

Korrajzok a dunamelléki hely. hitv. egyházkerület életköréből, melyeket fő tekintettel a kecskeméti s pesti főiskolák ügyére előterjeszt *Török Pál.* Pest, 1858. Kozma bet. N8r. 210 és 96 l. Füzve 1 ft 20 kr.

Rövid Válasz nagytiszt. *Török Pál* úrnak, mint a Korrajzok előterjesztőjének. Írta *Fördös Lajos.* Kecskemét, nyomt. Szilády. 1858. 8r. 44 l. 20 kr.

Ó V Á S.

A *Szellemi Röppentyük* szerzője, *Aszalay József* úr, 1857-ki őszszel Sopronban időzván, tőlem alulírttól megolvadás végett elkéré a *Palóczy László* baráttal még 1844-ik és több következő években váltott, és a *Szellemi Röppentyük* 275 és 276. lapjain sajátja is érdemesítve említett sajátságos leveleinket, s úgy látszik az én leveleim némileg meg is tetszettek; mert az azokból kiírt részleteket a *Szellemi Röppentyükben* „*Ismét valami a 13 számról* (291. l.)“ és „*A veszélyes úgynevezett climacterikus (climactericus) évekről* (305. l.)“ címek alatt, egy kinyomott ivnél többre terjedő két külön cikkben szóról szóra kiadni jónak látta. Igaz, hogy a *Szellemi Röppentyükben* oly bókokkal illettem, hogy, ha hiú volnék, hallgatnom is kellene: miután azonban „*Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed magis amica veritas,*“ meg kell mondanom az igazat. Nehogy tehát utóbb, ha én azon levelezésemet, mint szándékom vala, kinyomtatnám, valaki arra a tévgondolatra jöjön, mintha én azokat a *Szellemi Röppentyük*ből vettem, és *tudós lopást* (plagium) követtem volna el, jelennen ünnepélyes *óvást* teszek ezen még most írásban levő saját munkám részleteinek minden hírem tudtom s engedelmem nélkül történt kinyomtatása ellen. — Sopron, február 15. 1859.

Sebestyén Gábor.

mazott pályamű. Szerző Molnár „memoirtárára“ is hivatkozik, mint általa megtekintettre, melyet u. mond gr. Kemény József szedett össze s ajándékozott a m. nemz. muzeum könyvtárának. Sajnálhatni hogy azt szerző bővebben nem aknászta ki. Nála csak a közönségesen tudott adatokat találjuk. S történetesen ama „memoirtár“ nem is volt soha a m. nemz. muzeumban, hanem 1840 óta a m. akademia könyvtárában van. — Egyébiránt alulírt köszönettel fogadja működése minden méltánylását, azonban ha valaki úgy idézi őt, mint C. úr. a 46. lapon kifejezéseit tevén kifejezése helyett, s így nevetségessé teszi, azért ugyan köszönettel nem tartozik.

T. F.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. MÁJUS, JÚNIUS, 1859. V. VI. FÜZ.

A PÉRÓ-FÉLE MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ.

KÖZLI
SZILÁGYI SÁNDOR.

E nevezetes mozgalom története, mely a múlt században csaknem másfél éven át Magyarországnak egy nevezetes vidékét rettegésben tartá, s mely a kitörés percében elfőjtatt, mielőtt még veszélyes következményei borzasztó rombolást idéztek volna elő, csak az újabb időben kezd világosabbá lenni. Még *Horváth Mihály* is (A Magyarok Története III. k. 433. l.) nyolc sorban írja le az egész mozgalmat: adatait a Kovács krónikájából és Dezericky „Váci Püspökeiből“ merítvén. *Palugyay* volt első, ki Magyarország Leirása IV. kötetében (4—12. ll.) a Békés megyei jegyzőkönyvből néhány nevezetes okmányt hozott napvilágra, s egyszersmind kiigazítja a *Komáry Miklós* „Gyula városában“ közlöttet. Részletesebb és terjedelmesebb leírás volt az, melyet *Balla Gergely* hagyott ránk a Nagykőrösi Krónikában (99—116. ll.). Újabban *Mogyoróssy János* (1858) írta le, „Gyula hajdan és most“ című könyvében. Én a már megjelentek számát két újabb adattal szaporítom. Az I. sz. alatt közlött versezetnek, mely költői te-

kintetben nem sokat ér, de közvetlenül a kivégeztetéskor készült, adatai bírnak némi fontossággal. E munka kéziratban Hold-Mező-Vásárhelyen lappangott, s velem egyik szeretett tanítványom közölte. A másikat, Péro szentenciáját, Lugossy József m. akad. r. t. úr szívésségéből adhatom. Az eredeti nyomtatvány kis 8-ad rét s épen 1 ívből áll. Ma már a könyvtári legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

I.

Péro veszedelme.

1. Oh te gyászba borúlt árva Magyarország,
Kiért siralomba, gyászba merült orcám.
Jaj mely méltatlanul megronta gonosz rád,
Nagy csalárdságával megcsala elrontván.
2. Maros vizén lakott, sárkánytéjjel tartott,
Hamis hitű Péro! szived vért szomjuzott,
Áldás helyett átok bezzeg reád szállott,
Lelked idvességét pokolba találod.
3. Sebestyén és Halász volt az elkezdője,
Vértesi Mihály is utánok siete,
Kit sok szegény legény csak hamar követe,
De hamar azokat rabságba ejtette.
4. Békés vármegyéből nevendék ifjakat,
Szalontai Sándort, régi lakosokat
Elrontván, szolgákat, sok szabadosokat,
Fegyverre és kardra hányatta azokat.
5. Túri kapitány volt kinek neve Csordás,
Az emlékezetben keresztneve András:
Úgy voltak mind ezek úgy mint Béni András:
Ez emlékezetről szólhat Magyarország.
6. Pécska felé mennek, szívökben bánkódnak,
Pérót tudakozzák hogyha otthon volna,
Péro pedig tőlök a kertbe elbúva,
De látván hogy rácnak ily csalárdság dolga,
7. Onnét a magyarok mindjárt elindúlnak,
Keseredett szívvel bánatba borúlnak,
Három éjjel nappal rakásra tódúlnak,
Csakhamar szegények Békéshez jutának.

8. Mikor Erdőhegyhez jutottanak vala,
Székudvar mezejét megszállották volna,
Izráel napjain vígan laktak vala,
Egymást szerencsésen köszöntötték volna :
9. Akkor egy hitetlen a rácok táborán
Reájok rohana mint isten ostora,
Kinek fővezére volt kapitány Csorba
Ki sok ártatlan vért Erdőhegyen onta.
10. Erdőhegyet pedig szörnyen felprédálták,
Jóságát marháját egyenként elhajták,
Istennek ruháját templomból kihordták,
Helységének pedig házait felgyújták.
11. Az oláhok pedig száz negyvenkilencen
Egyenként megfogták, vitték szegényeket
Váradrul Budára a Csonka toronyba,
Elviselhetetlen kínlódo rabságba.
12. A tizenkét hétnek eltelék a napja,
A pápista papok felgyültek Budára,
Nevezettel mondják törvényvizsgálásra,
Magyar kamaráknak gyönyörű virága.
13. Magyarokat szidják : Lélek-kurafiak !
Ki volt ottan néktek olyan oktatótok,
Ki volt ott tinéktek ily tanácsadótok
Ó Felsége ellen hogy kardot vonjatok ?
14. A magyarok pedig mint ama sok rajok
Egyszersmind kiáltnak hét tömlöcből valók,
Péró volt az oka, Péró volt az oka,
Minden gonoszságban megáradott habja.
15. Amaz jó Matula, jó író-deákja
Ki a leveleket szüntelen folytatta,
Négy esztendeje már, hogy felconscribálta,
A magyar nemzetért nyúgodni nem hagyta.
16. Kiért pedig Pérót hirtelen megfogák,
Budai hóhérnak kezeibe adák,
Gyengén tartott testét szurokkal locsolják,
A csigán pediglen hét singnyire nyújták.
17. Az olajos mécszet a fején meggyújták,
Körmeit ujjáról egyenként lehúzák,

- Orcáját pediglen ajakig lenyúzák;
 Szörnyű nagy kinjában így panaszkodék:
18. Péró pedig akkor reménykedik kérvén:
 Kérlek kérlek ama Krisztus szenvedésén,
 Ama földre lehullt szép piros vérein
 Jaj ne kinozzatok, elég (immár) a kin.
19. Péró Péter fiam, szerelmes magzatom!
 Tehozzád már mostan vég bucsumat nyújtom,
 Úgy mint édes atyád oktatásul adom,
 Tartsd emlékezetben nálad én halálom.
20. Péró Juliánna, szerelmes leányom!
 Ágyékomtól szakadt édes szép virágom!
 Tenéked is mostan én aztat meghagyom:
 A rác vallásodból hogy ki ne tántorodj.
21. Már én halálomon most ne irtózzatok,
 Most éles bárdokkal testem darabolják,
 Kezeim, lábaim darabokra hordják,
 Ottan bűdös pondrók testem szélyelrágják.

II.

Ez okban s' eredetben Magyar Országnak Királyi Actor Fiscussa által Szegedinecz Péter ellen, másként Peró nevezett, ugyan Petskai Rác Militiának Kapitánnya, ismét Sebestény János Békessi Vármegyéhez mindgyárt tartozandó Szent András Lakossa, és több alább specificálundók ellen, kik mérész föl-háborodásnak iszonyú eredetiből eő Fölsége kegyes Királyunknak sertelmére (így) szándékoztak, ezek ellen parancsolt és ordinált Törvény előtt szabad Királyi Buda Várában rendeltetett, és helyheztetett. Deliberatum est.

Először: Mint hogy az fővebb vétkeseknek egyező valásaiból, mind pedig Törvény figurája előtt kényszerető tulajdon szavaiból világossan ki-tetczett, hogy Szegedinecz Péter, másként Peró nevezett, Petskai Rác Militiának Kapitánnya, szörnyű föl-zendülésnek ártalmas szerzésett Sebestény János, és Szillasy Istvánal széntén olyan vakmerő és gonosz mérészségnek első inditoival, s' álnok mestereivel consentiálván, velek edgyütt föl-ébresztő veszedelmes párt-ütés-

nek, és Aradnak el-foglalása iránt tanácsot tartottak, más részben Ráczokkal edgyütt hozzá hajlandóságokat erős hittel ígérvén, ezeket pedig, midőn már szörnyűképpen az párt-ütésre öszve esküttek, tulajdon kezével írott, és ki-adott levelekkel, mint követeket azomban ki-küldvén hozza hajlandóságok eránt erős hittel bizonyítván, ilyenmódon ki-mondhatatlan kedveket, s' bátorságokat az kegyetlen vakmerőségekre nékik mutaván, és annyira meg-utált s' letapodatt mind Isteni s mind Emberi törvényekkel, és meg-tagadatt hittel s hűséggel kegyes Királyunktúl mint természet szerént való Urunktúl el-pártolván, és viselt dolognak esküvéssel-is erőssített állapottyával, eő Fölségének sérelmére rosziúl szándékozó érdemetlen viadalmasságnak leg-fővebb Authora, és vezére tapasztaltatván.

Annak fölötte több vétkeseknek egyenlő vallásokbúl, mint tulajdon maga szavaibúl nyilván való, hogy Sebestény János még 1734. esztendőben öszel Pásztor Andrással ki-ütendő gonosz fölzendülésnek mérész és bátor szívvel készen voltak, hogy 1735. esztendőnek kezdetén, ugyan azonnal, és Szillasy Istványal tanácsot a föl-ébresztő párt-ütés iránt tartván, kegyetlenül is öszve esküdvén, a szerzendő és el-végzendő méltatlan csalárdságra nézve három részbe Szege-dinecz Péterhez járúlván, másokat az tulajdon gonosz intentionjokra és szándékokra édesgetvén, azokkal tanácsokat azomban el-rejtett titkos Gyülekezetekben celebráltak, és miveltek, fölháborodó köz népnek consensussával és világosságra fölfedezett békességnek terminussával, ide s tovább az Erdő-hát tartományán vándorlván, Szegedinecz Péternek részére esküdvén, és másokat is ennek hűségére kényszerétvén, Armenusok ki-fosztásán, Tarcsa táján hozzá ragaszkodókkal ki-ütésen, és az Erdőhegyi viaskodásnak eredetén jelen lévén, fő Kapitánságot és vezérseget Tumultusságra párt ütő nép között viselvén, és annyira fel háborodásnak, és minden gonoszaknak s károknak, mellyek ebbül származtak, széntén olly indítója és tovább segétője találtatván.

Ezekre nem külömben Pásztor András még 1734. esztendőben öszel oly meg-mondhatatlan vakmerőségnek magját hintette, és bő beszédben Sebestény Jánossal kegyetlen

föl-háborodásról eredvén, és folytatván, végre ugyan azon Sebestény János, és Szillasy Istvánval vakmerő párt-ütésről öszve esküdvén, és istentelen s kegyetlen indulatokban és végezésekben nem csak mint egy a fővebbek közül jelen lévén, hanem még az köz népnek is föl-indítására az Ermelléke Tartománya mellé mint egy Spion az Szegedinecz Péterhez követséget viselvén, és Fölséges Királyunk Birodalmának s' hazánk ellenségének Rákoczy tudni illik Ferencz részére esküdvén, Kapitányságot föl-háborodott parasztság között föl-vévén, Armenus kborlásan, Tarcsa mellett ki-ütésen, Erdőhegynél való viaskodáson ott lévén, és úgy olly mérész viadalomnak elsők közül szinte úgy Authora, és Fabricatora vólt, a' mint az Tumultusoknak vallásain kívül, tulajdon szavaiból is nyilván ki-tetetzett.

Nem külömben mint az tulajdon maga meg-vallásából, mint pedig több Arrestáltattnak vizsgálása által, világos, és bizonyos, hogy Szillasy István vakmerő képpen tentált föl-ébresztésnek széntén annyira principalis indítója, és fabricatora lévén, mert folytandó álnok pártütésnek szándéka iránt, hogy szörnyű intentiojokban előbb érhetnének, négy részben fölleb emlétett Szegedinecz Péterhez Petskán lévén, és mint ott, mint Szent Andráson addig tanácsot tartván még leg-jelesseb Architector jelen vólt, és folyandó veszedelmes vakmerőségben szorgalmatosságott nem vévén, a' ki-is Armenus praedáján, ki-ütésen Tarcsa mellet és Erdőhegynél jelen lévén.

Arra nézve fölleb emlétett Szegedinecz Pétert, másként Péró nevezett, Sebestény Jánost, Pásztor Andrást, és Szillasy Istvánt, mint első, a' mint előbb jelentett, szörnyű föl-zendülésnnk szerzőjét, Fabricátorait, és föl-háborétóit, annyira csalárd viadalomnak, eredetiben eő Fölsége sérelmére szögdőcsöket érdemlett büntetésnek kemény sullyával meg-keserítettessenek, a melly tudni illik azoknak olly kegyetlen vétkeknek büntetésére, másoknak pedig szörnyű példájokra légyen, először ugyan kerékkel a fölső részeiről törettessenek, s' mind az után négy részre vágattassanak, és úgy négy részre osztott utálatos holt testek annál gyalázatossab szörnyű mérészségeknak emlékezetire akasztó fákra, Arad, és Várad táján,

ismét Sarkad és Szent András tartományán föl-szegezni, avagy függesztetni rendeltetett.

Másodszor : Mivel tulajdon maga meg-vallásából is, és Törvény széke előtt kinzó, s' erősítő Examinálás által, mint más Tumultusok vallásaiból nyilván ki-tetezett, hogy Matula Pál nem csak kegyes Királyunk, és Országunk ellenségének, tudni illik : praenominált Rákóczynak, hite szerint hűséget mindenkoron tartaná ; Szegedinecz Péternek pedig hogy folytató rozsz igyekezeteket meg nem világosította, erősen meg-esküdvén, hanem meg-émlétt Szegedinecznek nevével az Tumultusokhoz levelet írván, kiben magát hozzájuk ragazkodónak declárálván, a mellyek között is Vice-Kapitányságot viselvén, köz népet merre kívánta a' párt-ütésre föl-háborította, és bátorította, mint pedig Erdőhegyen az viaskodáson jelen lévén.

Barta Istvány-is föl-serkentő dühös föl-zendülés iránt nem különben tanácsokat folytatván, követségül Szegedinecz Péterhez menvén, és eképpen annyira föl-indító iszszonyú szándékkal segítője, és mint Armenus fosztásán jelen.

Az után Szabó Péter, másként Benedek, nem különben az első kegyetlen szorgalmatosságnak, és tanácsoknak foglaltos segítői között számláltatik, és tulajdon házában ez istentelen álnokakat félelem nélkül bé-fogadván, és Armenus praedálásán jelen lévén a mellyből-is részesítettetett.

És a mint Szántó Mihály, midőn már a párt-titőknek felére hajlott és ragaszkodatt volna, az Szegedinecz Péterhez hasonlóképpen a folytató föl-ébresztésnek dolgában járulván, és tulajdon hűségét az praememorált Rákóczynak ajánlotta, Armenus fosztásán, Istrása-Mester tisztséget viselvén, és Erdőhegyi harcban jelen lévén.

Honnét előbb nevezett Matula Pált, Barta Istványt, Szabó Pétert, másként Benedek, és Szántó Mihált, mint vakmerő viadalomnak, csendes Ország békességét háborúságra istentelen indítóit, elsőben ugyan hohér pallossa alá sententiázni, azután pedig hogy halálos büntetéseknek nagyobb emlékezete legyen, kerékbe fonnyi determináltatott.

És jöllehet Kovács János-is Szent Andrásról Tumultusokhoz magát nem különben társul éresztette, és irtóztató

rebellionak vétke iránt habozó tanácsán jelen volt, Szegedinecz Péterhez követségben járulván, és Armenust-is pusztítván, és így az Igazság uttyán ez-is előbb jelentett büntetést érdemes lött volna, mind azon által rövid idő múlva az fölbresztet tumultus után Szegedinecz Péterhez menvén, úttjában el-fogván, és Aradra bé-vitetett, idein korán szabad jó akarattyából, Szegedinecz Péterrel, minden származott dolgoknak, és szörnyű össze-esküvésnek rendét az Aradi Commandantnak meg-világosította, és declarálta, ekképpen ugyan Szegedinecz-is meg-arrestáltatott, és párt-ütés szerencsésen le-tapodatt mezőségen nyilván ki-tetezett. Erre nézve az prae-memoralt Kovács János, az ő Fölsége kegyes Királyunk nagy kegyelmességéből a meg-érdemlett büntetéstől az irgalmas-ságnak, és gratiának úttjára ugyan lépni engedvén, mind az által Buda Várába még három esztendeig való köz dolgokra vasban dolgozni sententiáztatott.

Szücs István Sarkadrúl, Örvendi István, és Bende András Szent Andrásrúl, egy más után rövid idő alatt eszekre térvén, és ki-hirdetett engedelemnek eredetiből tulajdon házokhoz vissza fordulván, és így végtére ez Szententianak világos hirdetése után szabadon el-eresztetvén.

Harmadszor : Jöllehet Pap György, Simon Mihály, Borsos Péter, Szabó István, Simándi János, Szél Ferencz, Szuhay Thamás, Mádi Mihály, Kiss István, Szent Andrásrúl, Nagy Miklós, Zsadányi György, Erdey Mihály, Biró Miklós, Bagoly István, Kovács György, Nagy István, Oláh János, Szücs István Thürrúl, Zobány János, Görög Miklós, Nagy György, Mészáros János, Hegyi István, Szyártó Mihály, Kosis György, Moysik Mihály, Kovács István, Szücs János, Leky Mihály, Söres István Thürrúl, Kovács Péter, Gál Péter, Szapanyos Gergely, Juhász István, Koródi János, Horvát János, Bencsik Pál, Gunda János, Csongrádi Péter, Vagyon János, Rácz János, Szilágyi György, Bay János, Kovács Mihály, Csikos Ferencz, Szalacsy Mihály, Hulik András, Csoma István, Oláh István, Békes András, Tatay János, Kiss Márton, Kiss István Békesrúl, Balogh János, Kiss Jakab, Csurka István, Takaró Pál, Gencs István, Oláh Ferencz, Gyallaj János, Tóth János Gyomárúl, Nagy János, Uyhelyi

Mihály, Nigro Gornik, Hajduk Ursul, Gornik Makabaeus, Györgye Makabaeus, Sigri Mihály, Soós Péter, Zakay András, és Tóth Mihály az által, hogy párt-ütő kardokat, melyeket szerencse mutatott, föl-fogták nagyobb részről, és hűségeket föllyeb memoralt Rákoczi, mi Királyunk és Országunknak szám kivetett ellenségéhez esküttenek, és az Erdőhegynél való viaskodáson jelen vóltanak; Vetéssy György végtére Sebestény Jánost tulajdon házánál rejtekben és óltalomban tartván, és maga számára vett Passus levelet, hogy annál bátrabban mehetne dolgára, ötet óltalmazta a fölleb specificáltak minnyájan bizonyára eő Fölségének méltán való büntetését megérdemlettek vólna, mivel még-is előbb nevezett 72. Arrestáltak közül következő tizen kettő a többi közül büntetésre méltóbbak vólnának, tudni illik: Szabó István, Szuhay Thamas, Mádi Mihály, Kiss István, Szapanyos Gergely, Juhász István, Koródi János, Sigri Mihály, mind ezek Szent András tartományárúl, Gunda János Sadányrúl, RácZ János Thúrrúl, Bay János Ugrárúl és Nigro Gornik Oláh; Ez specificált tizenkét Arrestáltak halálra sententiáztatván, kiket midőn ekképpen halálra ítélvén, eő Fölsége kegyes Királyunk magával származott nagy kegyelméből még is olly grátiát lenni rendelvén és parancsolván, hogy midőn specificált tizenkét Arrestáltak a büntetésnek helyére edgyütt kivitetnek, ott mind a 12. koczkát vetnének, és négyen tudni illik közülök kiknek leg-kevessebb számot az koczka fog mutatni, fejek vétessen, a többi pedig ekképpen meg-maradó 8. Arrestáltak mind másokkal illy módon össze-számlált 68. büntetésre érdemessek Budai Várban sanyargató dolgokra békóban mind addig erősséttessenek, még az gyalog Magyar Regimentekben közönséges népnek nem alkalmaztathatnak, és illyen véggel Budárúl el nem vitettethetnek.

És azon kívül fölleb nevezett Szegedinecz Péternek, akár holott Országunk Koronája alatt lévő mint mozduló, s mint pedig mozdulbatatlan jószága, a mint azoknak-is, ha kik előb emlétettek közül földes Uraknak törvényes hatalmán kívül fundusakat lakni tapasztaltatnának, Királyi Fiscusnak ítíltessék többeknek még-is kik jólehet, szabadon hordoszkodhatván, mind az által Jobágyas helyeknek bizonyosságával,

és titulussával, melyeket lakván Földes Urainak pedig valamig el-költöznének mind addig igenis köteles Job-ágak a szüntelen való praxisnek, és ex ratione Articuli 62. 1715. a mint in Caducitate, úgy ebben a történt dologban-is minden jószágok földes Uraknak in salvo maradnak.

A mennyire pedig Tokay Györgyöt Sarkadrúl in 2-da, Puskás Istvánt, Kiss Istvánt, Bala Andrást, Léway Györgyöt, és Tóth Jánost in 3-tia előbb nevezett Classisban lévőket respiciálván ugyan jölehet eő Fölsége sérelmére föl-háborodni találtattak, és büntetés is illette volna őket, de hogy törvénynek folytatása alatt az sanyargó tömlöczben ez árnyék világból ki-múltak, ezek emlékezeteknek le-törlésére rendeltetvén.

Negyedszer : Markus Péter, Dombi András, Nitray András, Erdély Mihály, Onkos Simon, Nagy Mihály iránt Szent Andrásrúl, Korin Ferencz, Szabó Thamás, Kisvarday István, Szücs István Miskolcyrúl, Kövesdy János, Sarandi István, és Vörös János iránt ugyan részént tulajdon magok vallásaiból, és fővebb való vétkeseknek-is szerzett Bizonyosságai által, más részént pedig ezekhez való képest üdejekre nézván, amazok pedig ezekre nézván, kik Törvényben meg-visgálni méltók lévén, meg-bizonyítatott volna, hogy azok az nagyob Tumultusok számában nem tapasztaltattak, mind az által mint-hogy vádoltatásnak hamarságából nem annyira érdemessek, tehát még három hónapig való dolgokkal békóban sanyargattatnak.

Ötödször : Azon föllül Fazékas Pál, Sipos János, Dobos János, Süres Istvánnak Thúrrúl, másként Szattmárrúl származott, Kozma István, Horvát András, Szép Péter, Bácsi György, Lakatos Mihály, Juhos István, Feldessy György, Nagy Mihály Gesztrúl, Szücs Pál, Török Péter és Gesztessy Györgynek, mint tulajdon vallásokból, mint pedig nagyobb Tumultusoknak utánna nyomozó szavaiból leg-kissebb való grádicsán találtattak, úgy mint részént külső cselekedeteknek ki-jelentett szándékok által, de rövid idő alatt ennek utánna nagy bánattal meg másolván, más része pedig más módon nem annyira érdemesseknek eddig való sanyargató tömlöcznek békójában, szenvedett nyomorúságok ő bünteté-

sekre elegendőnek tulajdonittassék, és így ezen Sententiának végezett publicatiója után szabadon el-eresztessenek.

Hatodszor : Végre a mennyire Visztói Kecskeméthy Jánost, Okáni Baloghi Gergelyt, és Nagy Szerindi Szilay Jánost, mint Helvetica hitnek Praedikatorit, illeti, mint Tumultusok ezek iránt, mint magok tett vallásokból, és ezen föllül következő bizonyosságokból nyilván ki-tetszik, hogy ezek keresve kerestettek, és el-vétettek Tumultusoknak Táborába, és mindenik közülök egyszer azokkal könyörgést el-vegezvén, mind az által sem egyik, sem másik vagy harmadik annak előtte vagy pedig utánna azoknak tanácsaival nem consentiálván, de hogy szerencsés ki-indulatot, Isten áldását, és segítségét nekik kívánták, az abban az háborétó dolgoknak nem reménlet öszve elegyvésébül és ocsmányságából úgy mint rendetlen, gonosz indulatú álnokok fegyverben magokat rendelvén, és már már félelemnek, engedelemnek egyszer ki-fordúlt gyöplőjével az istentelen gonosszságokra hajolni mervén, mely dolog miat ezek félelembül inkább hozzájok esni decláráltatnak. Arra nézve a súlyos büntetéstül őket meg-könnyebbétvén, de mind az által, a mennyire még-is a szerencsés ki-indulatnak elő számlált precatiója által magokat vétkessé okozták, békóban az ő el-hozatásokra, és eddig való rabságban tartoztatásokra nézve, a Sententia ki-publicált napjától fogva, még egy hólnapnak el-folyása alatt, tömlöcznek sanyargatásában tartoztassanak.

Hetedszer : Tovább a Fodor László iránt, a ki el-múlt Julius Holnapjában, és úgy két holnapig már az el-csendesült Tumultus után külömb külömb féle helyeken, és azokban lévő korcsmákon vándorlván, hogy bátrabban mindenüt lehetne Bercsény Lászlónak magát szemtelenül nevezte, és az alatt írott czedulákat az korcsmárosoknak (semmit ne félyenek bátoritván) ki-osztani mérészelte; kire nézve determináltatott, hogy tömlöcz sanyarú békójában még egész esztendőnek el-telése alatt sanyarogtasson, és minden fertály esztendőnek végén, piarcz közepén ötven jeles ütés korbáccsal reája ragasztassék, és így Magyar Országának egész tartományából, és más tartományokból-is, mellyek eő Fölségének Birtokában vannak, holtig való számkivetésben küldes-

sék. Gulics Gergelynek pedig, a ki emlétett Fodort, Bercsény helen lévő, magához tulajdon szekéren el-hozván, házában bé-fogadván, és étellel, itallal tartotta, azon föllül, midőn tovább igyekezne, tulajdon költségével el-készétette, korbáccsal egyszer ötven csapás adassék, és így dolgára el-eresztessen.

Nyolczadszor : A mi pedig végtére Sevith Györgyöt másként Gyurka nevezett, és Rácz Militiának Aradi fő Kapitányát, ismét Dumithazanin Jánost másként Strba, és előbb emlétett Militiának Nagy Laki Kapitányát, nem különben Szegedinecz Mihályt, első helyen mingyárt emlétett Szegedinecz Péternek, fiát illeti, jöllehet hogy ezek-is in Actis processualibus, egy vagy két nyomban Tumultusokat követvén, és úgy meg-arrestáltattak Budára bé vitettek, és ugyan jó akaratból törvényben meg-examináltattak, és ilyen szerű examinálás által ezekre-is valami sullyosság nyilván ki tetezet volna, de mivel ezek azomban egy más után vissza térvén, és Erdőhegyen az Tumultusoknak el-üzésén, és le-verésén magokat jelessen viselvén; Annak okáért békóból és Arestomból, mellyekben mind eddig tartattak, szabadon el-eresztessenek, és az vitéz Tiszteire, mellyeket előbb viseltek, readmittáltassanak.

EXECUTIO.

Mellyet Annó 1736. 4. April Szabad Királyi Buda Várában emlétett Tumultuariusok excessussaihoz eő Fölsége kegyelmessen alkalmaztatván.

Minthogy Szegedinecz Péter, másként Peró nevezet, Petska Várassában lévő Rácz Militiának Kapitánya, melly az Sebestény Jánossal, Szillassy Istvánnyal, és Pásztor Andrással rebelliot indétandó intentioval, és az Arad Vára megvétele iránt, tanácsot tartván, ugyan-is concludálták el anynyira, hogy töb népet-is, Királyunk eő Fölsége hűségétül, magok tumultuarius Zászlójok alá el-ámétván, Ország békeséget irigylették; mellynek Kezdője, és Vezére Peró vala. Ugy nem különben :

Sebestény János, melly még 1734 esztendőben folyó őszelel Pásztor Andrással, és 1735-nek elein Szillasy István consensussával ugyan rebelliot szomjúhozó akarattal lévén, tanácsot tartott, ugy nem különben Szegedinecz Péterrel há-

romszor, egybe gyűlvén, rossz intentiojokat egyben kapcsolták, mely 4. Tumultuariusok álnok sziveiből eredetileg vette ezen (Isten után ő Főlsége rendelkezéséből) paccaltatott dolog, a mely-is ugyan ex Actis Processualibus világossan ki-tett-czet. Ahoz való képest ezen 4. Tumultuarius úgy mint: Szegedinecz Péter, Sebestény János Pásztor Andras, Szillasy István ő Főlsége kegyes Királyunk szívit illy szomorú homályban ejtvén, ugyan is ő Főlsége kegyelmes grátiajától származott Sententiája ki-adatott, mely azokat (az egész Országnak tükröl, és példájúl) elevenre kerékben törendőket, és négy felé vágattandókat Justitia kezébe adta, azoknak pedig négy felé vágott testeiket, Arad, Nagy Várad, Sarkad, és Szent András mellet erigálandó új Akasztó-fákra sententiázta.

Másodszor.

Matula Pált, Barta Istvánt, Szabó Pétert, más néven Benedek, és Szántó Mihályt, az föllyebb említetteknek legnagyobb segéteit, és társait, ugyan vakmerőségekhez kegyelmessen accommodált ő Főlsége Sententiája, Hóhér pallossa protectioja alá ajánlotta, ezen mód szerént, hogy azoknak holt testei, fejekkel edgyütt az föllyeb említett 4. testekkel, ugyan-is fönt nevezett helyekre vittessenek, és ottan Akasztó-fák mellett kerékre tétessenek.

Harmadszor.

Az többi 72. azokat követő Tumultuariusok érdek szerént, ugyan fej vétel alá condemnáltattak, mind az által ő Főlségével született kegyelem Sententiáját alleviálván, 60. azok közül grátiában lépet, mely 72. közül (mellyek vétkessebbeknek találtattak lenni) 12. úgy mint: Szabó István, Szuhaj Tamás, Mádi Mihály, Kiss István, Szapanyos Gergely, Juhász István, Koródy János, Sigri Mihály, Gunda János, Rác János, Bagy János, Nigro Gornik Olá; ugyan pallos által el-veszendők valának, de ezektől sem távozt ő Főlsége kegyes Gratiája rendelvén: hogy azon említett 12. személy, két koczkával sorsot vetnének, és azok közül négyen, melyeknek vakot az Fortuna mutatand, pallos által életektől búcsút vegyenek; Nyolczan pediglen, kik az mérges ha-

lálnak nyillyátul szerencsének sorsa által meg-szabadultak, az többi 60. rabokhoz adattattak, kiket Sententia pronunciált mind addig az keserves vasban nehéz dolgokra Buda Várában alkalmaztatnak, valameddig közönséges Népnek az Magyar Gyalogos Militiában alkalmatosság és szükség nem léssen, és ilyen módon Budáról el-vitettetnek.

A mint-is az Justitia eő Fölsége kegyelmes Sententiája végben vitte.

Ugy ki pronunciált Sententia után említett 12. Tumultuariusok, sorsot vetvén, és azon 12. közül négynek, úgy mint: Mádi Mihálynak, Kiss Istványnak, Koródy Jánosnak, Sigri Mihálynak vakot mutatván az szerencse, az véletlenül meg-szabadult nyolcz Fortuna fiai az keretésből ki vezettettek, és érvágással, melléjek rendeltetett Borbélyok azoknak succurráltak; és minek utánna érek mind az nyolczon eresztettek, az többi 60. Tumultuariusokhoz, kik áléttattak egy hegyecskére gyors Militia vigyázat közben, vagy-is serény istrásával környül lévén; föl-vezettettek, azoknak látására, kik érdemessek voltak az Executio szenvedésre, miképpen az négy hóhér által az Executio következet, és történt keserves halálok.

Azután az második Classisban lévőek tudni illik: Matula Pál, Bartha István, Szabó Péter, másként Benedek, Szántó Mihály, kiki egy hóhér által külömb külömb helyre vezettettek, és Sententiának bé-telYESÉSIRE, fejek vétetett, ezeknek pedig holt testek mind fejekkel edgyütt egy halomban hordattak; Ezután az harmadik Classisban lévőek, kiknek az koczka játékban az szerencse leg-kevessebb Numerust mutatott, egyenlőképpen ezeknek-is a hóhérnak éles palossa miá az világtúl utolsó keserves búcsúzást kinszerítettettek venni, és szinte úgy ezek holt testei külömb helyre rendeltettek. Utollyára az első Classisban lévőek, úgy mint: Szegedinecz Péter, más képpen Peró nevezett, Sebestény János, Pásztor András, Szillasy István, ugyan-is Peró Szillasy Istvánnal, Pásztor András Sebestényel elevente kerékben törettettek, kiknek eő Fölsége kegyelméből egy ütés az hóhérok által adattatott, úgy hogy azon ütés után semmi érzékenség nem vala eő benne.

Annak utánna ez 4. utolsó, sok kinzások után, megholtaknak testei négy részben vágattatván, kinek kinek egy része az második Classisbéli megholt testekhez fejekkel edgyütt tétetett, és bizonyos ládában bé-záratott, úgy hogy azon 8. ez világból kivégezett testek 4. ollyatin ládában foglaltattak, és két kocsira helyheztetvén, Hadi embereknek sérény vigyázások alá adattak, melly Hadi Vitézeknek dicsérendő rende: 1. Kapitány, és egy Laidinant és 100 Gyalog Budai Militiából állot, azon kívül 30. kemény Magyar lovas Vitézekből, mellyek meg-nevezett 8 testeket Budáról Szolnokban késértették, Szolnok Várassából pedig töb vasas, és Magyar lovas Katonából álló Militiát rendelvén, két hóhérokkal edgyütt, az megemlétt helyekre le-vitték; De belső részei ezen 8 exequáltatott testeknek kivették, és külömb-való ládában bérekesztvén, és a 4. harmadik Classisbéliekkel egy szekéren hasonló Militiai Istrásával az Budai Akasztó-fához el-temettettek.

Még 13. Tumultuariusok az fönt nevezett Commando által Szolnokba vitettek, hogy ottan ő Fölségének dictált Sententiája szerént vasban 3. hólnapnak el-folyásában Vár körül való dolgokra foglaltassanak. 18 pediglen az kik olly mély roszaságban nem találtattak lenni, ő Fölsége kegyelmes Gratiáját meg-nyervén előbbenyi szabadságokra bocsátattak.

Hogy Matula Pálon kívül, ki már régen az előtt, ketten, úgy mint: Szántó Mihály, és Szabó Péter a halálos Sententiának kihirdetése után a Római Katolika Hitről nyilván vallást tettek, és töredelmes Gyonások után Krisztus Urunk a' Kenyér-Szín alatt el-rejtett valóságos Szent Testét ájtatos buzgosággal fel-vették. Hetten pedig halálok előtt ellene mondván előbbi tévelygéseknek, és büneiken-való töredelmes bánattyokat, meg-jelentvén már a kerítésben vétkeikről kivánságok-szerént fel-öldattak, a Peró pediglen, és a Barta István. az igaz Római Hitet meg nem akarván ismérni, boldogtalanul ez árnyék világtúl valet vették.

ÚJ SZOMORÚ ÉNEK,

Miképpen az Tumultuariusok csendes Országunkban föl-zendülést
tettek, panaszkodik.

Ad Notam : Jaj keserűsége jutott Magyar Ország etc.

Kond-meg Magyar Ország mit kinek vétettél?
Hogy ilyen próbákra már sokszor vettettél,
Mostan-is majdon nagy veszélyben ejtettél,
Még-is szerencsésen veszélytől ment lettél.

Magyar Ország felel :

Jaj nékem árvának, szomorú Orzágnak!
Sokszor ártatlanul én könyveim hűlnak,
Mert sok ellenségim ellenem mozdúlnak,
Régi víg napjaim tölem el-fordúlnak.

Magyar ?

Nem reménlem tehát hosszú életedet,
Koporsóban teszik ártatlan testedet,
Sokan szomjuhozzák az Magyar véredet,
Irégylük virágzó, s' bimbozó héredet.

Magyar Ország :

Urága Magyar Fiam! légy jó reménségben,
Meg-segét Austria téged mind ezekben,
Csak egyedül bizzál annak erejében,
Isten után való hív segedelmében.

Magyar :

Hzer hét száz harmincz ötnék irattatott,
Midőn ez veszélyben az te lábad hágot,
Ellenségnek kargya rajtad sebet vágot,
De még-is az halál téged által hágot.

Magyar Ország.

Nem árthat énnékem ellenségnek kardgya,
Austriai Mársnak eő hatalmas karja
Ellenségeimet kalitkában zárja,
Nem kis hatalommal mindenkor kész várja.

Magyar.

Bunát, Tiszát, Szávát, Drávát-is vizsgálván,
 Azok közül Tiszát ugyan meg-szóllétván :
 Igen szomorkottam; bús panaszt halván,
 És annak beszédgyin igen álmétkodván.

Magyar Ország.

Ó! Véletlen dolog, melly Tisza vizétől
 Vette eredetét : mert annak hérétül
 Mint engem éjesztő jövődő veszélytül
 Rettetgvén, majd válét vettem életemtül.

Tisza.

Fe felé még eddig, Tisza vize, folytam,
 De Austria felé sietni kívántam,
 Magyar Országomnak eő bús szévit szántam
 A midőn ellenség kardgyát tapasztaltam.

Magyar Ország.

Pászban öltöztem vólt, holt eleven lettem,
 Midőn panaszkodnak Póstáját érzettem,
 Szomorú leveled szomorúan vettem,
 Ausztriai Mársnak eleibe tettem.

Ausztriai Márs.

Olvastam leveled, láttam hűségedet
 Mellyért-is kész lészek mindenkor tégedet
 Ellenség kezétül menteni, s népedet,
 Világnak hirdetni vitézlő nevedet.

Magyar Ország.

Ue vallyon mi okból ezek származának?
 Mert ártatlan ellen kargyokat rántának,
 Semmi okot bennem ők nem találának,
 Még-is örvendeztek árva halálának.

Ártatlanság.

Nem csuda előttem, mondhatom, ez dolog,
 Nem egyszer ezekben én életem forog,
 Már többször előmben vettetett ily horog,
 Ellenem gyakorta az ellenség morog.

Magyar Ország.

Ártatlanságomért ezeket szenvedtem,
 Ártatlanul ilyen ártalmot érzettem,
 Talán ugyan azért hogy velek jót tettem,
 Az jótételemnek illy jutalmát vettem.

Ártatlanság.

Negyes Királyodhoz ebben folyamodgyál,
 Melly MÁRIA után melletted híven ál.
 Csak Justitiához meny Instantiával,
 Közleni dolgodat igen hasznos avval.

Justitia avagy Igazság.

Látom, s tapasztaltam ártatlanságodat,
 Szemlélttem hogy húzák virágzó ágodat.
 Homályban ejteni Magyar csillagodat
 Ohajtják : Austria fogja az pártodat.

BUDA.

Pz te ellenségid itt meg-aláztattak,
 Mellyek-is halálnak keziben adattak,
 Kik midön tenéked illyen vérmét ástak,
 Magok abban esvén, ugyan ki sem másztak.

Justitia.

Uoha én mértékem hibázni nem szokot,
 Ki sem vonom kardom, még nem látom okot,
 Sőt még irgalmasson büntetek sokakat,
 A mint-is büntettem Budai rabokat.

Magyar Ország.

Ue honnét érkezet azon irgalmasság?
 Hogy így büntettetett illyen nagy álnokság,
 Mond : hol plántáltatott olyan kegyelmes ág,
 Melytül vigasságot veszi Magya(r Or)szág.

Justitia.

Áélném hogy Budára igazét té(gedet)
 Az Austriai Mars; mely ellensé(gedet)
 Oda helyheztette, hogy te bús f(ejedet)
 Vigasztalná, s meg-is adná szere(ncsé)det.

Buda Vára.

En, mint nem kis hegyen (hely)heztetett lévén,
 Tiszántúl szomorú mezőket szemlélvén,
 Magam-is leg-kissebb Leányod : rettegven
 Segétségül lettem rajtad könyörögvén.

Tumultuáriusok.

Önyonyuk vétkeinket, mert nagyot vétettünk,
 Mert ártatlan vérre ily gyorsan siettünk,
 Nagy tumultusokat Országban kezdedtünk,
 A mellyért-is méltán végződő életünk.

Tumultuáriusok.

Istenem bocsásd-meg az mi vétkeinket,
 Vedd-bé Országodba bűnös lelkeinket
 Oltalmazd olyantúl az gyermekeinket
 Hogy ne kövessenek ezekben bennünket.

Justitia Austriai Marshoz szoll.

Hégedet fölséges Királyunk ismérlek,
 (Halga)s meg utólsó szavaikat kérlek,
 (Tenék)ed könyörög ez ennéhány lélek,
 (Tudvá)n hogy igazán én is bántam vélek.

V É G E.

GELEJI KATONA ISTVÁN ÉLETE

ÉS LEVELEI I. RÁKÓCI GYÖRGYHÖZ.

KÖZLI

Dr. ÖTVÖS ÁGOSTON.

Korának ezen tudományos férfia született Gelej nevű helységben Borsod vármegyében 1589 körül. Atyját fél éves korában elvesztvén, árvaságra jutott. 1596-b. mint hét éves gyermek tatár rabságba esett, de anyja által egy hónap múlva Szolnokon feltaláltatván, kiváltatott. Tudományos művelődésének egy részét a szántói, gönci, újhelyi, végre a pataki tanodákban nyerte. Már ekkor kitűnő szorgalom és élénk elme

jeleit adván, Beregszászra tanítónak rendeltetett: hol tanítási modorával magát annyira kitüntette, hogy a csengeri zsinat öt Bethlen Gábor fejedelemnek ajánlani nem kételkedett; ki a kitünő ifjat maga költségén a híres külföldi német iskolákra, nevezetesen a heidelbergi akademiába utaztatá 1615. Itt is esze és buzgósága által tanítói előtt nagy becsültetést nyert. Heidelbergből haza térvén, Bethlen Gábor rendelésére, a fejedelem bátyja Bethlen István nagyobb fiának, a nagy reményű ifjabb Bethlen Istvánnak, vagy mint a fejedelem őt nevezni szerette: „*Istóknak*“ nevelését vette át; mely hivatalát nem sok ideig folytatta, mert abba bele fáradván, a fejedelemtől attól való felmentetését kérte. A fejedelem, roppant teendői és a hadi lárma között is Geleji Katona kérelmét meghallgatta, és Morvából Straswicz vár ostroma alól 1621. sept. 30. költ levele által*) őt attól felmentette.

*) Gabriel Dei Gratia Electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Rex, Transylvaniae Princeps, et Siculorum Comes. etc.

Reverende Fidelis nobis syncere dilecte, salutem et gratiam nostram.

Értésünkre lévén, hogy *Gelei*, ki eddig *Bethlen Istók* mestere lévén, attól az állapottól igen megunakozván, a papságnak méltóságos állapotjára kívánczkodik, melyből mi is keglmesen annuálván neki, parancsoltunk, hogy az gyermekkel együtt Kassára feljöjjenek. Felérkezvén azért oda Kassára *Geleit* keglmed a gyermek *Bethlen Istók* mellett való szolgálatból kivévén, *Károlyt* állassa helyébe a gyermek mellé, ki az mi alumnusinkkal együtt gondját felvévén, tanítsák szorgalmasan, míg *Brythi*, ki eddig az Marus-Vásárhelyi mesterséget viselte, az gyermek mellé felérkezik, mert parancsoltunk neki is, hogy annak az scholamesterségnek békét hagyván, az gyermekhez felsiessen; ki elérkezvén, az gyermekre való gondviselést, és tanítását reá bízván keglmed. — Mivel az Marus-Vásárhelyieket sem akarjuk mester nélkül lenni, *Károlyt* substituáltuk helyébe, ha az alatt mást az város nem találhatna. Ha pedig más mestert találhatnak a Vásárhelyiek, *Károlyt* állassa keglmed az kassai káplánságnak tisztiben; *Geleit* pedig mivel ennek utánna udvari praedikátorunknak akarjuk tartani, az papságnak méltóságos tisztire inaugurálja, és szentelje fel; ki azután mi udvari predikátorunk lévén, mind ez, s mind pedig az *Károlyi* káplánsága keglmednek nagy könnyebbségére leszen. Egyébképpen is pedig az gyermeknek mind tanulására, s mind egyéb reá való gondviselésére legyen oly vigyázással, amint kívántatik, kit keglmesen veszünk keglmedtől. Eidem de caetero gratia Regia benigne propensi

Ezután a szelíd lelkű Károlyi Zsuzsánna fejedelemné mellett találjuk Gelejit a szatmári várban; ki a halálos körben sínlődő fejedelemné testi szenvedéseit egyházi beszédeivel és vigasztalásaival igyekvék enyhíteni *). A fejedelemné halála után,

manemus. Datum ex Castris nostr. ad. *Strazsvice* positis die 30-a Septembr. 1621. Gabriel mp. (*Strázsvicz* egy vár Morvaországban a magyar határ mellett).

Ez alá *Bethlen Gábor* fejedelem saját kezével ezeket írja: „*Mi Morva országában szállattunk ki, Szakolcát, Holicsot megvettük, kiknél volt 360 szép frís német gyalog, kapitányokkal együtt az mi szolgálatunkra marasztattuk. Most Strázsviczat vátatjuk, 400 gyalog vagyon benne; reményljük isten kezünkbe adja. — Az tractátus helyére holnap gyűlnék be, mind a két részről. Mire adja az úristen ő felsége tudja.*

Kegyelmed vigyázzon, és igen szorgalmatosan értekezzék, az embereknek magok viselése felől is ha mit ki felől érthet, resistálni igyekezzék az ök gonosz ügyekezeteknek, mert innet igen elmentek; és hogy hazójokra való gondviselésre, és szolgálatra intettem őket, engemet meggyűlöltének nem lévén arra semmi kedvek. Kiért ha némelyeket merítnék, bizony én is úgy békellenék meg hogy eszekben jutna az én intésem.

Az eredetiből, mely megvan a károlyfejérvári káptalani levéltárban.

Külcím Reverendo *Petro Alvinczi Ecclesiae in Libera Civitate nostra Cassoviensi Pastori vigilantissimo etc. Fideli syncere nobis dilecto.*

„5-ta Octobris.“ (*Alvinczi praesentátája*).

*) Szolgálatoma tájánlom kegyelmednek; áldja meg az úristen kegyelmedet asszonyával ő kegyelmével szerelmes gyermekével együtt, kívánsága szerint való sok jókkal, és egésséggel etc.

Kegyelmed levelét vettem, melyben írja kegyelmed, hogy *Demjén Ferenc*től levelet küldött volna. Azt nekem uram bizony nem hozta, mert valami levelet uram ő kegyelme küldött tülle, azokat is mind elvesztette. Írja kegyelmed az mostani levelébe, hogy *Geleji* uramat felküldjem, mivelhogy kegyelmed fel akarná szenteltetni; de mivelhogy uram beteges állapotom miatt az templomba nem járhatok, hanem itt magam mellett kell tartanom ő kegyelmét praedikálásnak okáért, ő kegyelme praedikál. Azért uram itt is papok gyűlése leszen, én magam is felszenteltetem ő kegyelmét. Kegyelmedet kérem, hogy a gyermek tanítására legyen gondviselése; *Károlyi* uramat intse, és kérje kegyelmed, hogy ő kegyelme igen tanítsa; az időt hiában ne mullassa. Tartsa meg az úr isten jó egésségben kegyelmedet. Datum in Arce *Szatmár* die 18-a Novembris A-o 1621 kegyelmednek szolgál

Az *F. Bethlen Gáborné*

Cárolj Susanna m. p.

1622. január 2. a fejedelemnek lett udvari kaplánja, kit hadjárataiban is kísért. 1633. július 6. a nagy-enyedi zsinaton közakarattal erdélyi *superintendenssé* választatott, és ezen méltóságban meghalt 1649. decemb. 12.

Az itt bemutatandó levelek Geleji Katona püspökségének korából valók, midőn ötet hivatalánál fogva Erdélyben nem csak a maga egyháza kormányja, és az iskolákra való felügyelés illette; hanem a más hitfelekezetűek egyházi viszonyai felett is örködni és azokba befolynia joga volt. E tekintetben ezen levelek valóban fontos, érdekes, és eddig ismeretlen adatokat tartalmaznak. Látni fogjuk azokból, mily buzgalmat igyekezett a lelkes főpap vallása ügyében kifejtetni; látni fogjuk a fejérvári iskola körüli fáradozásaiiban Bisterfeld és Piscator tanárokkal folyt bajoskodásait, melyeket szívre hatólag ír le, s melyek, valamint a tanügyre, úgy azon férfiak élettrajzára is új fényt árasztanak. Érdekesekek más vallások fölötti vélemény-nyilvánításai: melyekben korának gondolkodása módját tekinthetjük kifejezettnek; és azon rendszabályok megemlítése, melyeket Tolnai János és az újtók ellenében követni jónak vélt. Legnagyobb fontosságú azonban véleményem szerint azon emberszeretetet és szabadelműséget tanusító eljárás és okmány, melyet az erdélyi oláhság kimívelése tekintetében tanusított, és fejedelmének, az új oláh vladika által megtartás végett, előterjesztett; mely, feltéve hogy elfogadtatik, és e nemzetből sok megrögzött balvéleményt babonás szokásokat kiirtott volna; kérdésnek marad: ha ezen, míveletlensége miatt a törvény által szolgaságra kárhoztatott nép a természet törvénye szerint őt illető jogait nem rég nyerte volna-e meg? Valamint az is eldöntendő: vajon azon okmány pontjainak el nem fogadása, Erdélyre, vagy pedig az oláh nemzetre volt-e nagyobb szerencsétlenség? Mi azonban büszke önérzettel mutathatjuk fel ezen oklevelet, mint új bizonyyságát annak: hogy bármit erősítse-

Külcim: Clarissimo ac Reverendissimo Viro Domino Petro Alvinczi Concionatori Ecclesiae Cassoviensis, Fideli nobis honorandissimo.

„Exhibit. 26-a Novembr.“ (Alvinczi Péter jegyzése).

Leiratott az eredetiből, mely megvan a károlyfehérvári káptalani levéltárban.

nek a magyar elem ellenesei, ezen századokig alacsony állapotban tengődött nép erkölcsi és művelődési hátramaradása, az ő ellenszenvén, nem pedig eleinknek nem akarásán alapult.

Végre Geleji Katona István mint magyar nyelvész is*) halhatatlan érdemet vívott ki magának, s azért leveleit mint az akkori tiszta magyarság példányait, úgy is tekinthetjük. Ezen okok határoztak el engem is, hogy e jeles embernek ezen leveleit a Magyar Muzeumban, mint a tudományosság egyik legilletékesb helyén, közöljem.

I.

Illustrissime Princeps, Domine clementissime etc. Post humillimam officiorum meorum commendationem etc. Az úr istentől nágodnak minden dolgaiban jó szerencsét, boldog előlmene-telt, jó egészséget, hosszú életet etc. szívem szerint kívánok. Tudom, kegyelmes uram, megírják mások is nágodnak, de én is akarom nágodnak értésére adni: hogy az *oláh püspök**)* tegnap négy óraköz tájban délután sok sínlése után meghalt. Azt hiszem: hogy a subtractiót, s a divisiót a körülötte levők nem kevéssé exerceálják, de arra nekem kicsiny gondom; hanem a successor felől kellene inkább gondolkodni. Tudom nágodot meg fogják egynehányan találni, akik vágnak e tisztre; de olyannak kellene kegyelmes uram adni, aki ugyan tudna valamit, annyi sok ezer lelkeket nem kellene valami tudatlan emberre bízni, mert azok is ugyan emberek, ha balgatatagok is; és nágodnak mint keresztyén fejedelemnek incumbál, tisztje és conscientiája szerint azoknak is lelkekre, amennyiben lehet, s amennyire azok az ostobaságban megáltalkodott emberekkel bevétetheti gondot viselni. — Havasalföldébe ment Csernátoni uram egy apátur szabásút (igy!) aki görögül is tud, itéli;

*) Egy magyar nyelvtant adott ki ily cím alatt: *Magyar Grammatikácska: avagy az igaz magyar írásban, szóllásban megkívántató egynehány szükséges observációk.* 1645. esztendőben.

**) *Genedia Georgiu Brádi* nevű püspök. A balásfalvi 1842-ki papi Schematismus VII. lap. és a Bécsben 1850-ben megjelent „*Documenta Istorice despre Starca politica si Jeratica a Romaniloru din Transilvania.*” Az az: „*Historiui oklevelek az erdélyi oláhok világi és egyházi állásáról.*” (111. lapon ezen Brádi György oláh püspöknek halálát 1639-re teszi).

negyed, vagy ötöd napon bejő, ennek holtát megértvén : mivel ez is aspirál a successorságra ; ha valami olyas volna, talán jobb volna azt substituálni ; mint valamely *oláh babonáskodásban megrögzött együgyű embernek* ; mert itt ez országban én köztök arra valót nem hallok , s jobb is volna talán kegyelmes uram a *görög* , mert még sem szintén olyan *corrupta a görög vallás* , mint ez az *oláh* , mely nagy részint csak *merő superstitio* ! Meg kellene kegyelmes uram examinálnunk a hitnek ágazatiról elsőbben, s ha méltónak, és elégségesnek itélnök reá lenni, úgy kellene sub certis conditionibus a tisztet reá adni, mint a másakra ; noha az is *nyavalyás, kit tartott meg, s kit semmire sem* ; amikor pedig osztán a lenne kegyelmes uram, valaki illendő találatván, ugyan so-lenniter kellene talán nágodnak praesentálni, s statuálni, az *oláh esperesteket mindenfelől begyűjtven*, és azok előtt kel-lene nágodnak a conditiókat elolvastatni, s valami informatio felől való parancsolatot nekik promulgálni ; *ha ki reá nem menne, tennék paraszt emberré*, mert bizony kegyelmes uram, félek rajta, hogy az úristen mitőlünk veszen számát érette, ha ezeket a *balgatag embereket is negligáljuk*. Amire veheti nágod őket, jó ; s ha ugyan megkeményítik magokat, ha nem leszen mód benne, nágod *isten előtt lelkét megmenti,ők pedig magok menthetetlenek lesznek*. A gyűjteményével jobb volna valami hasznos könyvecskéket nyelveken nyomtattatni, hogysemmint partitában hagyni, főképpen ha atyjafainak nem hagyta. Mindazonáltal a nágod kegyelmessége ; én csak akarám nágodnak ezeket suggerálni, noha tudom nágod magától is ezeket bölcsen meg tudná gondolni, sőt talán immár el is gondolta régen. — Kegyelmes uram, *Háromszéken, Árkoson, Köröspatakon, és Kálnokon kezdettek az ariánusok közül ugyan felesen religiónkra térni*, és immár alkalmas üdőtől fogva praedikátorokat jártatok be renddel közéjük, szaporodnak istennek hálá, de a nagyobb rész felette igen fenekedik reájok, szidalmazták, káromolják, fenyegetik, s minden bosszúsággal illeték őket, noha meghagytam, hogy inquiráltasson a senior felőle. Nágod méltóztatnék őket protectiója alá venni, és egy erős protectionalist nekik adni, hogy a melylyel el legyenek, s senki lelkiismeretét ne sértgessék, hanem akik

vallásunkra állottanak közüllök, szintén olyan igazsággal éltessék, s becsülettel illessék, mint a magok feleit; akik pedig megtérendők lesznek is, őket ne fenyegezzék, sem vallásunkon levő praedikátornak tanítására való járástól meg *ne tiltásák birsággal, vagy mivel*; sőt ha valami aféle tilalom közöttök volna is, invigoráltassék, mint a mely nyilván az unio ellen vagyon; akik pedig hozzánk térnek, tehát magok vallásán lévő tanítónak adhassák a bért stb. Mely ha lenne: kegyelmes uram, rövid időn praedikátorokat szállíthatnánk be közzijek, s a szerint az úristen megvilágosítná a többit is; nagy három roppant helyek azok kegyelmes uram csak egy szélteben közel egymáshoz, kár hogy *az a dögleletes tévelygés borította el őket.* Bodola felől még eddig, kegyelmes uram, semmit sem értheték.

Isten megáldja nágodat kegyelmes uram érette, hogy az *enyedieket* nágod megriasztotta a kastélyok építése felől, mert azok magoktól semmit sem inditanának. Én örömost véghez vitetem a reánk háramló részt; meghagytam a tisztartónak, hogy követ hordasson, meszet égettessen, és ő legyen első kezdő is benne. Az úristen nágodat szent lelkének általa naponként bírja, igazgassa, szent, hasznos, üdvösséges, és minden dicséretes, épületes való dolgokra, amely jó végre éltesse is ő szent felsége nágodat szép vénségig fíjárt az úr Jézus Krisztusért Ámen. — Albae anno 1640. 4-a Septembr.

Nágodnak alázatos káplánja

Geleji István m. p.

Jegyzés: Rákóci ekkor Görgényben volt. — Az *eredetiből* károlyfvári Batthyány könyvtár Nro 5. IV. 4—253. sz. alatt.

II.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Post humillimam Servitiorum etc. — Az úr istentől nágodnak lelki, testi jó áldomásokkal, s minden istenes szent igyekezetében való boldog előlmenetelt kívánok. Nágodban kegyelmes uram, az isten tisztességének, és igaz ismértinek elől gyámolításában való nagy járó buzgóságát, és serény forgódását immár az eventusból eléggé eszünkbe vöttük, és ugyan kézzel meg-

tapasztaltuk. Az úristen testében, lelkében, mind ez, mind a következő életben áldja, és dicsőítse meg nágodat érette. A minemű *oláh kaluger, vagy apátur* felől nágodnak mások commendatiója után minap írtam volt, immár kegyelmes uram az jelen vagyon: *jó korbéli, tisztos ember*, volt szemben velem; az aki ott benn a bibliát, és egyéb könyveket oláh nyelven nyomtatta; egész *typographiája* vagyon, ez előtt is járt be ide; nágodnak is vagyon *salvus conductussa* nálla; a tiszt-ség adta volna. Azt hiszem praefectus uram is írt nágodnak felőle. Hogy értelmét explorálhatnám, im egynehány kérdés-kéket jegyzettem volt le, hogy írásban jelentse azok felől való értelmét; minthogy csak postán jött, és sietett, csak rövideden resolvált reájok, értelmét mindazonáltal eléggé exprimálta; mentette azzal magát, hogy ököztök nem igen vagynak eféle vetélkedések, és ő mostanság az ő könyveikben ezek felől nem olvasgatott, de csak ezeknek a *kérdéseknek magyarázatjával is ugyan világosodott az elméje*. Csernátóni uram volt a tolmács, s ugyan ő kegyelme is fordította ígéről ígére arra feleletét. Némely punctumokban közelebb járnának a pápistákhoz, mint mihozzánk, az ő írása nélkül is tudjuk; de némelyekben ismét mihozzánk közelítenek: ígéri magát a tőlünk való tanulásra, és az imez amoz *babonáskodásoknak letétetésére*, ha a nágod kegyelmességéből a tisztet obtineálhatja. Az oláh papok engemet hamarság találtak vala meg levelekkel az *hátszegi esperestjeknek* promotiója felől, de azt magam is tudom hogy *hitvány ember*; nem volna kedvek más országbeli vládikához. Ők azt vetik okul: mert *gyűjtéményét kitakarítja az országból*, de főképen az vagyon benne: hogy félnek valamit keménységétől, és köztök való újítástól; hanem *ők magok félét kívánnának, a kivel lábaslag ülhetnének*. Más is vagyon: egy *moldvai, Iván vajda* által akarja, amint értém, nágodat megtaláltatni, de nem ér ezzel, amint mondják. Én meghagytam az oláh papoknak, hogy vládika-választásban nágod híre és engedelme nélkül meg ne induljanak, de azt nem is mernék megpróbálni. Ennek a könyvek nyomtatásában jó módja lenne, ha a nágod kegyelmessége járulna hozzá, és a vajda is kibocsátaná; az oláh papok *kevély embernek* vádolják énelöttem, de a tisztviselőhöz az illik

hogy *graviter viselje magát*, mivel a nimia familiaritas contentumst szerez. Noha kegyelmes uram, munkámnak hátramaradásával leszen, mindazáltal ha nágodnak ugyan az kegyelmes tetszése, hogy Monostorra menjek a meghatározott üdöre, kész leszek elmenni, ha addig valami nyavalyám nem találkozik. Ezt én itt várakoztatom addig, míg nágod nem parancsol föléle, adjunk-e valami reménységet neki, és küldjük, vagy vigyük-e ki nágodhoz, vagy ne?

Jól vagyon kegyelmes uram a parancsolat írva, alázatosan megszolgálom nágodnak; én is beküldöm az párját a mi seniorunknak, hagyd lássa ő is, és vigyázzon az szerint arra, leszen-e foganatja? az inquisitióval megírtam, hogy siessen.

Fülhegyen értvén kegyelmes uram, hogy a bodolaiak az *Béldi uram* praedikátorának kemény tanításában megütöztének volna, magam igen szép instructiót adtam mind szóval, s mind írásomban neki, mily csendesen viselje magát közöttök; nagy dolog, ha meg nem tartotta; de még bizonyoson a dolgot circumstantiáival együtt nem tudom, rövid nap megértem, mert az egyik deakonust oda bocsátám szülői látogatni, és voltaképpen informáltam . . . mint procedáljanak a dologban, ha még nem is desperatum a dolog.

Megérkezének kegyelmes uram azok a két alumnusok, akiket vártam, békével; jó két atyafiak, ha isten élteti őket, jó tanító emberek lesznek; egyikét Vásárhelyre adám scholamesterségre, még a másiknak helye nincs; mert a dézsiek nem győzők, a *gonosz emberek* várni; és csak egy scholabeli gyereket kellették közéjük adnom, beszállítom a collegiumban, tanítson egy classist e télen, ta vaszra isten azt adván érnünk, egyikét ki kell mendikásságra adnunk, ha a kolosvári uraiméknak nem kell a mostani mesterek praedikátorságra, mivel a harmadik papjok meghala. A deákok elindulását nem tudván kegyelmes uram, ha elmentek-e ez üdöröl, én is nágodtól várván, nem indítam el a kolosvári leveleket, penig nyavalyás, mint *Tamás* uram írja.

A belgák transigáltak a dánussal; ugyanazokkal jöttek ezek által, akik a compositiót tractálták, azelőtt lőtt contentus, mert a belgák oly készülettel voltak, hogy ha kívánás

szerint ököket el nem bocsátja, másképpen is által menjenek rajta stb stb. — — — — — A londonumi tumultus felől való hír igaz, kegyelmes uram. Keresztyénül cselekedett nágod, kegyelmes uram, hogy a *babonáskodásokat a jezsuitáknak, barátoknak nem nézte!* ne láttatott legyen nágod, nézésével javallani; mert az istent nem csak szível, hanem külső magaviselésével is kell tisztelni keresztyén embernek. Már Haaman az istent megismérvén, mindjárt eszébe vövé, hogy bűn öneki többé bemenni az ő urával, a királylyal, az Rimmon bálványának templomába, és bocsánatot kért Elizeus prophétától, ha valamiként be kell urához való hűségéből menni.

Az *jezsuiták*, kegyelmes uram, gyakorta más vallásu embereket jelen lenni látván, *vallásoknak otrombaságát* igen elcelálják, és nyelvekkel velek úgy beszélnek, amint elméjükkel értik; itélem: *Vásárhelyi* uram is, mint okos, régi ember azt observálta; de *a harist a maga nyelvén fogják meg*. Az úristen nágodot éjjeli nappali könyörgésünkre tartsa meg érettünk, szent tiszteletének öregbitésére, sok jó esztendeig kívánatos egészségben, és boldog szerencsés országglásban fiáért az úr Jézus Krisztusért Ámen. — Albae Anno 1640. 13-a Septembr.

Nágod alázatos káplánja

Geleji István m. p.

Jegyzés. Rákóci ekkor Görgényben volt. — Az *eredetiből*. — Batthyány könyvtár Nro 5. IV. 4. 254. sz. alatt.

III.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. etc. Alázatos szolgálatomnak ajánlása után, kívánok istentől nágodnak minden lelki, és testi jókat nagy bővességgel megadatni. Istennek hála kegyelmes uram, nem volt igaz, amit a Bodolai állapot felől csengetnek vala, hanem igen boldogúl, és kívánságunk szerint succedált. Amint tudom, hogy *Béldi János* uram nágodnak megírta, mert amint nekem mind ő kegyelme, s mind a praedikátora írja, azok minden kényszerítés nélkül, csak a praedikátio-hallásra, mind megtértenek, és *kezeket beadták önkényesen*, minekelőtte *Béldi* uram előlhívta volna őket, a praedikátorhoz gyültek, és szót adtak neki,

hogy legyen ő papjok, mert ők igen szeretik a tanítását, s úgy szedte aztán be *Béldi* uram a kezeket. Immár kegyelmes uram, kelletik-e kommissáriusoknak oda menniek, vagy nem: a nágod böles ítélete. Kivánságok kegyelmes uram, az embereknek *három*; melyekre talán annuáltak is rész szerint, minthogy én is úgy instruáltam volt őket: *egyik, hogy a bőjtöt hagyják meg nekik; másik: hogy a szentek üdnepét megüljék; harmadik: hogy oltárokat ki ne hányák.* Ami az *elsőt* nézi: *erővel mi húst vellek nem étethetünk!* üdövel az isten igéjéből jobban megvilágosíttatván, magok elhagyják. Az *üdnepet* *Béldi* uram megengedte nekik; hogy neki se szolgáljanak azokon, míg *pápista tisztartója* *leszen*, talán addig meghagyja nekik, de ha más lesz? alig hiszem. Ám jelentse meg kegyelmes uram a praedikátor nekik a praedikatio után kívül a cinteremben a kalendáriumból mikor micsoda nap esik, aminthogy több helyeken is engedtem azt meg a gyengékért, mert csak ezért is egynehány faluk hajlottak volt a pápistaságra a felső üdőkben, hogy az üdnepet nekik meg nem hagyták; de én azért nem *hagyok egy falut is elszakadni*, noha a *praedikálószékből* *nem engedem, hogy meghirdessék*; arra is talán reá mehetni kegyelmes uram egy időig, hogy ha hét-főn, vagy kedden, vagy csütörtökön, vagy szombaton esik valamely szent napja, a szerdai vagy pénteki praedikatio helyett pradikáljon azon a napon nekik a praedikátor egyszer, de nem az *üdnepről*, sem nem *arról a szentről*, hanem akármi *közönséges szent materiáról*; a földesúr engedi-e aztán nekik megülniük dologtétel nélkül, vagy nem? ő dolga; ha nágod is javallja: mert nehéz egyszersmind mindent elhagyni vélek, főképpen holott azok az előtt is nem szintén miénk, hanem *lutheránusok* voltak, és a százszokhoz tartottak, akik az apostolok napjait, és egynehány szenteket azokon kívül is megültek. *Oltár három vaggon* kegyelmes uram, talán rontsák el a kettőt; az *egyik ha valameddig megmarad is, míg a szivekből ki nem rontatik az ige által, hogyse meg hasonljanak.* Az *képek*, és egyéb *páplistai eszközök* felől consulálnak ő kegyelmek mit tegyenek vélek; tetszik *Béldi* uramnak, hogy eladják őket Csikban, s az árrával építtessék a templomot, de én *illetlennek ítélem* lenni, hogy mi azokkal kereskedjünk;

holott az isten az ő népének mindenütt azt hagyja, hogy a bálványokat elrontsák, és megégessék : ha az *ebnek*, és *paráznának* bűnét nem hagyta bevinni az ő házába, sokkal inkább nem a bálványnak ; és az istennek házat nem bálványok és bálványozó eszközök árásával, hanem igaz, és szabados keresettel kell építeni ; hogy megégessék, talán a sem szintén illő, mert nagy lenne a füstje, hanem talánrakják be valahová, s aki kéri, adják neki, noha épen ez alkalmatosságot sem kellene senkinek a bálványozásra adni. Nágod is adjiciálja bölcs ítéletét. A pápista pap egészen kívánja az esztendei bért, mivel ötet esztendőre fogadták volt ; megis ígérte volt *Béldi* uram, csak menjen el jóképpen, de ismét meg talált reá haragudni, s kétfelé akarja szakasztani ; én oda adnám neki, csak menne dolgára mentől hamarább, csak hogy talán ő kegyelme nehezteli a magáéból a praedikátorát táplálni, míg a falutól a bért percipiálná ; megnyerné törvénynyel a pápista pap az egész saláriumot, mert nem ő hagyja el őket, hanem ők ötet ; de ítéljen nágod e felől is ő kegyelmének, és intse praedikátorához való liberalitásra, mert azok a *székelyek igen magok szeretők*. A templomot rég megnyitották, talán *propter nullius esse!* nem ártana kegyelmes uram kommissáriusoknak menniek be, és azok assignálnák nekünk a templomot, és a parochiát, hogy lenne legitime, és az ország artikulusi szerént, ne patvarkodhatnának a *pápistas uraim*, hogy az unio ellen lőtt ; mindazonáltal a nágod bölcs ítélete. Filiálisa is vagy on kegyelmes uram még, de azokkal a takarodás miatt még nem transilgáltatott ő kegyelme, de azt hiszem, hogy a sem szakad immár el a mater ecclesiától. Egy akadályt látunk kegyelmes uram, hogy a három hét nem elég a dolognak véghez vitelére, a maga praesentiája kegyelmes uram igen szükséges, mert a templomot meg kell a bálványozó eszközöktől tisztítani, a pápista papot be kell onnan beszélleni, a parochiaház körül építés kell, a filiálist is meg kell téríteni stb. Nágod azért méltóztassék kegyelmesen elegendendő időt ilyen szent dolognak véghez vitelére *Béldi* uramnak engedni ; ha elkezdték immár, ugyan menjen jó móddal véghez, ne maradjon félben ; azt hiszem : nágod *igen keveset érne az ő kegyelme szolgálatjával maga mellett, ott nagyobb, és szüksé-*

gesb dologban szolgálhat nem csak nágodnak, hanem főképpen istennek. Az úristen a nágod fejedelemségét ezzel is megáldotta, hogy ilyen igen szaporodnak az ecclesiák alatta, mely bizony nem kicsiny boldogság; immár csak az oláhokat vehetné nágod valamire. Én elhittem, hogy abban is megáldja isten a nágod jó igyekezetét. — Nágod megbocsásson, hogy ennyi sok írással bántom nágodat. — Az úristen nágodnak napjait sokasítsa, szerencsáját nevelje, és elméjét szent lelkével naponkint mind arra bírja, igazgassa, ami ő neki dicsőséges, és az embereknek penig üdvösséges. Amen. — Albae Anno 1640. 14. Septembr.

Nágod alázatos káplánja

Geleji István m. p.

Jegyzés. Az eredetiből. — Károlyvári B. könyvtár Nro 5. IV. 4. 255. sz.

IV.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. etc. Az úristen nágodat jó egészséges hosszú étellel, és boldog országlással szent fiáért áldja meg. Az nágod kegyelmesen írt levelét im ez előbb adták meg, melyből a nágod kegyelmes tetszését jól értvén, én is azon leszek mentől jobban concludálhassak vele, mivel isten tisztességére, és sok lelkek üdvösségére nézendő dolog. A hátszegi esperestet belé hagyták az oláhok, hanem itt a klostromban vagyon egy *Popa Stefan*, immár ezt kívánnák, de nem tud semmit; ezt az itt a városban levő oláh emberek azt mondják: hogy acceptálják, de ez nem őrajtok áll; mire vihessem, nágodnak osztán megírom. Itthon maradásom felől való engedelmet nágodtól alázatosan vöttem. *Csulai* uram énnekem semmit sem írt, s bánakodom is, értvén a *Bisterfeldius* uram hivatalját (elhívását): az ő kegyelme *elméjének igen megártott az odaváló peregrinatio*. Én nem tudom: ő kegyelmének itt is micsoda szüksége legyen; mert mentől jobban lehet, úgy keresem ő kegyelmének kedvét; nem is itélem, hogy ő kegyelme méltán állapotja felől panaszolkodhassék, hanemha ő kegyelmét a házasság *viselné*; mert jelentette nekem is „*sub rosa*“, hogy egy fő embernek, kit jól ismertem *Hajdelbergában* — az elector consi-

liáriussa vala, — *Camerariusnak* hívják, vagyon egy embernyi ember (így) leányja, s azt megnyerhetné; én eléggé biztatám nágod kegyelmességével, hogy nágod abban is módot keres, hogy *ide hozattassék tisztességesen, csak legyen kedve a leánynak, s a szülőinek red.* Nagy *consiliarius* ember vala akkor is az apja, hihető hogy eddig többet tanult. Míg *Piscator* urammal *a hely felett concertálnak*, addig nagyobb kedvetlenségét láttam; most már megalkutottam (így! azaz: kibékéltettem) ő kegyelmeket; nem tudom, mi idegeníthetné ő kegyelmeket, hanemha az szegény *Alstedius* uram maradékára való gondviselés támasztaná nemzetsége közzé való menetelét. Mit ígérjünk neki, kegyelmes uram, én nem tudván, nágod az isten dicsőségéhez való buzgóságából fejedelmi kegyelmességével demandálja, s ha lehetséges ugyan szegezze le itt, hogy minden oda való vágyódását letévén, csendesebb elmével, de jobb kedvvel munkálkodhassék az ifjúság körül. Én egynehányszor kértem, hogy az *öcscsének írjon, és hívja ide*, amit neki ígért megadjuk, el is jönne most, míg másuvá nem ígérkezik; azt mondják a mostan haza jött atyafiak, jó, sérény, éles elméjű ifjú legénynek mondják lenni. *Keresztszegi* uram abban a levelében, melyet mostan a pósta a nágod levelével hozott, jelenti: hogy a könnyen való elválasztással az emberek gonoszúl élván, a tisztátalan életre annál nagyobb szabadságot vesznek, melyet ő kegyelmek is megorvosolni akarván, örömet egyet értenének vellünk abban is, végezték azért, hogy november közepe táján *Váradra* gyülekezzenek, s kívánják, hogy mi is követünk által abbeli tetszésünket vellek közöljük, ha illendőnek ítéljük, hogy a végre öszve gyűljenek, és a Tiszán túl való uraimat is általfárasztásuk. Erre énnekem a senior uraimat egynehányad magokkal convocálnom kellene, hogy elsőbben egymás között diskurálván tudnánk legátusainknak illendő instructiót adni, de most szintén nem lehet; más az, hogy én majd nem itélném kegyelmes uram csak azt, ha több egyéb nincs, elégséges oknak lenni, hogy olyan universális és *nationális synodus gyűjtessék redája*, elvárhatnak ő kegyelmek a generális synodusnak szabott idejét, nem volna szintén olyan nagy *periculum in mora*, s akkor *concludálhatnának* felőle. Mi is bizonyos atyánk-

fiai által közölhetnök ő kegyelmekkel tetszésünköt, mert eféle renden kívül való synadolást ki egyre, s ki másra magyarázza; tavaly, vagy harmad *éve* is ő kegyelme úgy gyűjtötte volt az uraimat össze; a Tiszán túl való fél is által hivatván; minket mindazonáltal posthabeálván, az ottan egynehányok között való összeszövetkezés, és a pietásra való magok kötelezések felől, amelyet immár a *jezsuiták penna hegyére vettek, és religiónk gyalázatjára fordítottak: felismerve az magunk között való scissióra magyarázván*; de még arra is vélnék aféle gyülekezést az ellenkezők, ami felől mi csak nem gondolkodnánk is, és ha mi azonban találna lenni, mindjárt arra vélnék, hogy a predikátorok abban a zsinatban koholták; ő kegyelme írja: hogy az elmúlt synodusokban semmi bizonyost nem végezhettek magok között felőle, minékünk istennek hála vagyon bizonyos deliberátumink immár a felől, csak tarthatnánk meg a sok reánk erősödő, és tompoló interpellátorok, és az embereknek engedetlen keménységek miatt. — Szorgalmaztatja ő kegyelme a feleletet, de én addig ő kegyelmének reá magamot nem resolválom, még a nágod bölcis ítéletét is nem veszem; bánnám ha a *Kún István* *) uram divortiumját ő kegyelmek ami consensusunkkal szépítenék. Végezetre kegyelmes uram ez levelem vivő enyedi ember jelenti: hogy a nágod kegyelmes resolútiójához képest, melyet mellette való supplicációmra tött volt Veresmarton, már ugyan jó üdöje peressének propositiójokat meg nem hallotta, a melyért ad quindenam, mely sz. Mihály napján leszen, exequálnak rajta, melyet magam is szégyenlenék, mivel rész szerint én tanácslottam neki, hogy törvényt a külső széken üljön, mivel ecclesiasticum acquisitumát keresik, de én immár nem gondolnék vele, ám hallanám meg feleletét adversáriussának a bíró székén, hiszen appellálhatna onnan, ha nem szeretné, az udvarbíró székre, csak immár meg ne károsodnék. Nágod méltoztassék, kegyelmes uram, egy mandatumat adni az enyedi bíróra, hogy azért az első feleletnek meg nem hallásáért, meg ne károsítanak, mert a

*) Rozsályi Kún Istvánnak nejétől Szécsi Máriától való elválasztását.

nágod kegyelmes resolutiójához való biztában cselekedte, mely ez : hogy a *res mobilis-ből* meglehet (tudniillik az ecclesiának) *disponálni*, ha azelőtt ususban volt; ők azt mondják, hogy nem volt ususban; de én ugyan ott magok városabeli példából megmutathatom, hogy volt! azért hagyjanak ő kegyelmek terminust nekik, amelyen feleljenek össze; ez is hallja meg a propositiót, és ha kívánja a deliberáció után bocsássák appellációra; alázatosan megszolgálom nágodnak. Azt hiszem a Bodolai dolod felől való leveletem nágodnak eddig megvitték, nágod committáljon *Nemes Tamás* uramnak föléle. Tartsa, és éltesse az úristen nágodat nemzetünk javára, és anyaszentegyházának épületére szép vénségig életben, egészségben fijáért, az úr Jézus Krisztusért Ámen. — Albae Anno 1640. 21-a Septembr.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

V.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Isten nágodat mind ez jelen való, s mind az következendő életnek boldogságára szolgáló jókka áldja, és látogassa meg. Noha kegyelmes uram, én szóval az *oláh papot* sokáig examináltam; s mire menjen, s mire nem, alkalmasint eszemben vöttem; de mivel, „*verba volant, scripta manent*“, amint mondják: hogy nágod is láthassa a conditiókat, a mineműket felgondolhattam, ugyan hosszú rendben eleibe írtam, melyekre mint resolvált legyen? im nágodnak elküldöm. Nem lelhettem meg! olyat, kegyelmes uram, nem találhatni, aki religióját in fundamentalibus változtassa; ez is arra semmiképpen nem mehet, mert úgy ötet excommunicálná a patriarcha, a vladikaságra felszenteltetni nem engedné, az oláhság is be nem venné, sőt ha közijek kimenne, ki tudja, mi is esnék rajta, és így semmit sem efficiálhatna; minekünk kegyelmes uram, úgy tetszik: hogy *elég ennyire venni egyelsöben, ha ezeket a superstitiókat a vak községgel elhagyathatnók*; azonban az úristen őket jobban világosítván, idővel többre is vehetnők; főképpen hogyha schoolában tanulván gyermekik, a deákságban valamit épülnének, mert egyszersmind mindent elhagyatni velek nehéz, sőt le-

hetetlen; mint az egyéb nemzetségeknek megtéréseknek példájok bizonyítják. Én a *szenteknek, és a képeknek tiszteletében, és a szent léleknek származásán kívül az igaz görög vallásban alig látok több különbséget a hitnek ágazatiban mitőlünk; hanem inkább, mind csak a külső rendtartásokban és ceremoniákban vagyon a különbség*, amelyeket ez semmivel egyébbel nem tud állatni, hanem csak az ecclesia szerzésével, mint a pápisták. — Oláhat, kegyelmes uram, én nem tudom, hol kaphassunk csak ilyet is, mert aki tiszta görög, bár tudósabb legyen is, de ha oláhul nem tud, hiában; a pedig csak ennyire is menne, vagy nem? kétség. Vannak e mellett, azt mondja: jó görögök is, akik deákul is tudnak, kiket mellette tart, hogy tanítsanak, ha lesz kiket; maga is görög fiu ugyan, de kicsiny korában költ volt ki Macedoniából és megfedkezett (Elkopott. Összesen 6 szó olvashatlan). Im-már nágod lássa kegyelmes uram, conferálja-e neki a püspökséget, vagy nem; én mi legyen a szívén nem tudom, s mint feleljen megfogadássának, nágodat felőle nem assecurálhatom. Azt tartom: hogy soha maga erejétől nem lehet, ha nágod autoritássa melléje nem járul, és a külső tiszteknek segítségek. Ha immár ennyire examináltuk, s a reménységtől viseltetvén ennyire várakozott, ha valami egyéb nem ob-stál, az én kicsiny tetszésem szerint kegyelmes uram nágod méltóztatja a tisztre, mindazáltal a nágod kegyelmessége. Ha a nágod kegyelmessége hozzá járulna, be kellene szállítani a klastromba, mégis hagyd inkább édesednének hozzá az oláh kalugerek, és kaptálnák jövő barátját (barátságát), mint következő praelátussoknak, és egyet mássát hozathatná be az Oláhországból, sőt ordináltathatná az havasalföldi érsekkel; (magát) egy oly alkalmatossággal oztán nágod is itthon levén, hirdetne közönséges gyűlést az egész országban levő oláh papoknak, amelyben amiket nágod akarna nekik promulgálhatna, melyre az úristen nágodat segítse szeretett fíjáért az úr Jézus Krisztusért. Ámen. — Albae Anno 1640. 24-a Septembr.

Nágod alázatos káplánja

Geleji István m. p.

Az eredetiből. Kfári könyvtár Nro 5. IV. 4. 259. sz. alatt.

Egynehány punktumok, amelyekre Milovitius uramnak hittel kellétik magát kötelezni, hogy ha a mi kegyelmes urunktól a vladikaságot meg akarja nyerni.

1. Hogy itt maga mellett, vagy ahol alkalmasnak ítéltetik egy jó *oláh scholát* erigáljon, amelyben két, vagy három deákul, s görögül és oláhul tudó értelmes tanító mestereket tartson, akik oláh gyermekeket és iffiakat mind a deákságra, s mind az keresztyén vallásra tanítsanak.

2. Hogy *typographiát, és typographus legényeket* tartson, kikkel mind az ő ecclesiájoknak, s mind scholájoknak épületére kívántató szükséges könyveket nyomtattasson.

3. Hog az *idegen nyelven való birbitelést az alatta leendő papokkal elhagyassa*, hanem minden isteni szolgálatot velek a paraszt község előtt magok nyelvén, azaz : *oláhul, tétessen.*

4. Hogy minden vasárnap kétszer : szerdán, pénteken *oláhul* egyszer egyszer predikáltasson.

5. Hogy *ami mindennapi könyörgésünket*, mind a reggelit s mind az estvélt *oláhra* fordíttatván leírassa, kinyomtattassa, és minden helyeken az ő gyülekezetekben elmondassa.

6. Hogy a mi *oláhra fordított énekinket*, melyekkel a Kárán-Sebesiek, és Lugosiak élnek, leírassa, kinyomtattassa, és gyülekezetekben minden nap predikáció könyörgés előtt, és után énekeltesse.

7. Hogy immár *oláhul fordíttatott katechizmusokat kinyomtattassa*, és a gyermekeke, s leánykákat szabott órákon reá taníttassa.

8. Hogy az *úr vacsoráját borral és kenyérrel külön*, nem együtt kalánnal, amint ők szokták, osztogattassa, hanem a kenyeret kezekbe adván szárazon ; a bort pohárból itassa.

9. Hogy annak igaz végét és hasznát a községgel jól megértesse, melyet mi töllünk megtanúlhat, ha nem is tudja.

10. Hogy az értelem nélkül való *kisdedeknek az úr vacsoráját*, amint szokták, *ne adassa*, hanem csak az öreg értelmeseeknek, akik magokat megpróbálni tudják.

11. Hogy a keresztséget a Krisztus szerzésének együgyű formája szerint szolgáltassa ki : a gyertyázást, olajozást, és

egyéb pápistai toldalékokat letevén ; hanem kereszteltessen csak tiszta vízzel az atyának, a fiúnak, és a sz. léleknek nevében.

12. Hogy a templombeli misélést, füstölést, csengetést, és egyéb aféle pápistáktól maradott babonázást elhagyassa.

13. Hogy a mankókra való támaszkodást az oláhokkal elhagyassa, hanem mindenütt a beszerikákban (templomban) ülő-székeket csináltasson mind férfiaknak, s mind asszonyi állatoknak, és az istennek ígését vesztve végig hallgassák, a könyörgésen pedig letérdepeljenek.

14. Hogy több közbenjárót az egy Krisztusnál isten és emberek között lenni ne tanítsa, hanem minden szükségeket csak az egy Jézus nevében kérjék az istentől ; a megholt szenteket pedig, és a szent angyalokat ne imádják, sem velek magokért az isten előtt ne törekedessenek, az istennek nyílván való tilalma ellen.

15. Hogy a halottakat keresztyéni együgyű formán temettese ; énekszóval, predikálással ; gyertyázás, tömjénezés és egyéb babonás ceremonia nélkül, melyekkel az apostolok idejében nem éltek ; uti költséget, eledelt, és egyéb egyet mást a koporsókba tétetni ne engedjen.

16. Hogy a cinteremekben halottjok temetsége felett való gyertyaégetést, vajdagatást, a megholtakkal való beszélgetést, és a komondorazást etc (így !) a balgatat községgel elhagyassa.

17. Hogy a képek, és az útfeleken felállatott keresztek előtt való letérdeplést, fészengést, és azoknak ölelgetéseket, csókolgatásokat az papok által a községtől megtúltsa, mert az isten azt világosan tiltja.

18. Hogy a böjtölés felől úgy instruálja és tudósítsa az alatta levőket, hogy abból üdvösségeket ne várják, sem nem a végre böjtöljenek, mintha az által bűnök bocsánatját érdekelhetnék, hanem csak avégre, hogy az istennek buzgóságosban könyöröghessenek, mert a könyörgés nélkül a böjt sem mire kellő. Ne is állítsák pedig, hogy a hús tisztátalanb volna az egyéb eledelnél ömagában ; mert a tisztának mindenek tiszták, ha hálaadással vétetnek.

19. Hogy a pénteknek megállítását az országban szerén szerte az oláhsággal elhagyassa.

20. Hogy csak egyedül az *istennek nevére eskessen*, s nem penig a szent emberekére, és egyéb teremtettt állotakéra.

21. Hogy a *pümkösti királyné asszony tételt*, és a *korica-soknak* táncolásokat közönségesen mindenütt elhagyassa.

22. Hogy a *házasok esketésében a méz-nyalítást* letétesse.

23. Hogy a házasokat, akik jelen vannak, egymástól el ne válaszssa; hanem *aki érdemli, fegyverrel választassék el*, (igy!) *a jámbornak felszabadulássával*, a hitetlenül elhagyatottoknak mindazáltal üdövel szabadságot adhat.

24. Hogy az *orthodoxus magyar püspöktől függjön*, egyből másból töle értsen, s ezeken kívül is ha mi oly illetlen dolognak és abususnak tétele felől töle megintetik megfogadja; valakik az alatta levő papok közül *magyarokat vagy házasságra összeeskütnék*, *vagy egymástól elválasztanak*, *vagy gyermeket keresztelnék*, *vagy temetnek* etc. etc. akár minemű mentséggel éljenek, minden *engedelem (kegyelem)* nélkül *tisztekből leve*se. — Actum Albae Anno 1640. 22-a Septembr.

Ezekre ő kegyelme most énnekem maga keze irássával úgy ígérje magát, hogy oztán ami kegyelmes urunknak hitlevelet is merjen adni rólok.

Ő kegyelme jó akaró barátja

Geleji K. István m. p.

magyar püspök.

Az *eredetiből*. Károlyfvári könyvtár Nro 5. IV. 4. 258. sz.

VI.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Isten minden minden (igy!) kívánságos boldog előlmenetekkel áldja, és látogassa nágodat. Az *Bisterfeldius* uram hivatalját látom kegyelmes uram, az ígéretekkkel együtt; de mind azok is itt való fizetését a kegyelmének el nem érik, nem hogy meghaladnák, hanem ha a méltóságosb állapotat, és az házasadásban való jobb módot nézi ő kegyelme; úgy vagyon, hogy majd tart (elkopott) ő kegyelme az odavaló járás miatt, hogy jövendőben valami *boldogtalan állapotunk fordúlván*, *nyomorúsága ne történjék*, mivel a bécsi udvarban annak nagy híre vagyon, és az *írját reá is vonták*, amint némelyek ő kegyelmének írták; itt is azolta a *pápisták* ő kegyelmét, azt

mondja, hogy *igen keresztül nézik*; én eleget szólok ő kegyelmének, sőt amint tudom, azt a félelmet szívéből kivenni igyekezem, de ugyan nem csendesedhetik meg; az itt való változandó állapotat is forgatja. Nágodnak jelentem csak azért, hogy tudhassa *kerülő beszéddel ezek felől elméjét ő kegyelmének inkább csendesíteni*; ha *elmegyen*, kegyelmes uram, *ami iskolánk exspirál, oda lesz*, megbecsülhetetlen nagy kárunkkal, és az ecclesiáknak nagy fogyatkozásokkal. — Mindazonáltal mikor előbb ennyire tudtam volna a dolgot, közelebb szállottam volna ő kegyelmével a beszélgetésben; de én nem tudom, mitől viseltetvén mullatta el *Csulai* uram, hogy meg nem írta a nágod kegyelmes parancsolatja szerint; mióta *Medgyesi* uram közzünk jöve, ez az ember nem olyan énhozzám, mint azelőtt vala. A maga félre vonássával ő kegyelmének nem annyira gondolunk, csak másokat is ne corumpálja; de én nem panaszkodom, bánom azt is, hogy találám nágodnak írni.

Béldi uramnak a nágod tetszése szerint mindeneket megírtam a papjával együtt, csak ne késnének a commissáriusok. Ez felől az oláh pap felől kegyelmes uram, itt is hallogattam egyet mást az itt való városi oláhoktól, kik ellenzői voltak előlmenetelének az praefectus uram előtt; *Csernátoni* uram által mind előlbeszélgettem neki; de szörnyű mint expedialta magát, és nevette, s contemnálta, mint hamis vádlásokat; hihető hogy innen találták meg a vajdát; ha ezeknek akar kedveskedni, vagy más valakit akar kívánságok szerint promoteáltatni? a nágod kegyelmes jó tetszése. Az eleibe írt conditiókból megértheti nágod miket kellene a promoteálandó személytől kívánni; én amit meggondolhattam, mind oda írtam, mindazonáltal nágod bölcse elméje szerint több szükséges conditiókat is találhat. Az *szegény urunk* ¹⁾ *levelének a párját im itt küldöm nágodnak*, az originális *Csernátoni* uramnál fog lenni hártýára íratva, a szegény üdvezült praedecessorom ²⁾ formálta vala, de a conditiók igen gyengék, s kevesek is, világosban kell őket declarálni. Tartsa isten nágodat boldog szerencsés állapotban sok esztendőket forgá-

¹⁾ Érti Bethlen Gábor fejedelmet. — ²⁾ *Keserői Dajka János*, Ge-

sáig, és jó hírekkel örvendeztesse meg nágodat. — Albae Anno 1640. 26-a Septembr.

Nágod alázatos káplánja

Geleji István m. p.

P. S. Én nem szeretném kegyelmes uram, ha az havasalföldi vajda neve forgana az erdélyi vladika-tételben, mert ha ő nága ád, vagy commendál valakit; *megkivánja tőle a háladósságot.* Énreám egy hitvány rókamáll-béllést veti! *a minden adománya!* Nekem az sem kell, én megküldöm neki; azért bizony soha nem commendáltam volna; s mint commendáltam legyen penig, nágod tudja, conditionaliter írtam nágodnak, ha valami oly dolog nem obstal; és nem is feleltem felőle, *expresse megírtam.* Mert én mi legyen szívében nem tudom, mutasson isten jobbat helyette. Akiket nem láttam, nem ismerek, sem vellek nem beszéllettem, nem tudok ítéletet tenni felőlök; és én immár nem is mernék ugyan egyik mellett is törekedni, látván most is idegen országban minemű hírem vagyok miatta ártatlanul. A nágod kegyelmes commissiója szerint cselekedtem, amit cselekedtem; látom az leveléből, hogy a megholt vladikát a szegény *Keserűi* uram commendálta volt üdvezült fejedelmünknek.

Jegyzetek. Ezen levelet Rákóci fejedelem Monostoron Septembr. 27-kén 640. bontotta fel, amint a levél külsőjén jegyzése bizonyítja.

Az eredetiből, mely találtatik a károlyfvári könyvtárban Nro 5. IV. 4. 260. sz. alatt.

VII.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Az én holtig való kicsiny szolgálatocskámnak ajánlása után istentől nágodnak minden tisztességes és üdvességes jókat kívánok. Nagy szívem fájdalmával értem kegyelmes uram

lejjének a püspökségben elődje, megválasztott püspöknek 1618 november 18-án, megholt 1633-iki májushó 18-án; lásd Benkő Trans. Tom. II. pag. 173. és 399., bővebben pedig életleírását Smirnai Szent Polikárpus, avagy: az erdélyi refor. püspökökről etc. Kiadta Csernátoni Bod Péter 1766.

Csulai György Geleji utódjáról a püspökségben, l. Benkő Trans. Tom. II. pag. 174. és Sz. Polikárpus. Bod Pétertől 90—97. lap.

Bisterfeldius uramnak az elmenetel felől való megátalkodottságát. Én is ő kegyelmét amennyire tudtam a szóval eléggé törtem immár két ízben is azolta, de csakugyan mind oda vagy on ő kegyelmének vágyódása, a ratióit is ő kegyelmének eléggé értem, melyek között legfőbbeknek itélem a *házasulást*, és a *securitást*, hogy a nagyobb állapotot ne említsem; nágodnak isten jót ád érette, s mi is egész ecclesiájúl alázaatos hálaadóssággal vesszük nágodtól, ha valami jó móddal ő kegyelmét megtartóztatja. Az saláriumjának alkalmatlanul való kiadattatásában nem itélem, hogy oly difficultas volna, amely ő kegyelmének az elmenetelre okot adhatna, mert úgy vagyon az, hogy a buzának ajjas s abajdoc (elegyes) volta felől ő kegyelme csak nem régen is panaszkodék. Én a tiszteknek erősképpen meghagytam: hogy ő kegyelmének és *Piscator* uramnak is mentől szebb buzája a collegiumnak vagyon, olyat küldjenek, s ha penig a collegium majorságából és dézmájából olyan buza nem kelne, a mineművel ő kegyelmek megelégednének, pénzen is vegyenek; azért mindenkor látóban egy marokkal alá küldjenek ő kegyelmeknek elsőben, s ha szeretik jó, ha nem, alá se küldjék. Az bort is választva adván ő kegyelmeknek, mindenkor deákokat küldtünk fel, s rendre kóstolják a borokat, és a melyiket választják, azt hozzák alá. Én kegyelmes uram ennél többet nem tudom mit cselekedhetem ő kegyelmekkel, én pénznél egyebet nem percipiólok semmit, annak administratioja felől ami az én kezemtől jár, a debreceni adón kívül, nem itélem, hogy ő kegyelmek panaszolkodhassanak, mert valamikor kérnek, mindjárt adtam, s adok; a debreceniek a mikor behozzák a pénzt, amely nap jutnak, s beszolgáltatják, azon nap ő kegyelmek közzé osztom; ha mi fogyatkozás az accidentiáknak beszolgáltatásokban esnék is, senki jó lelkiismerettel nekem nem tulajdoníthatja, mert én meghagyom erősképpen, istenekre, lelkekre, tisztességekre, hogy mindennek a javát küldjék ő kegyelmeknek, s az alumnusoknak; ha nem cselekszik, ők lakoljanak érette, mert én ártatlan vagyok belőle; kulesárok ő kegyelmeknek nem lehetek, hogy magam méresem mindenkor fel, és magam ott legyek mindenkor, és lássam mit hoznak. Ez napokban is megírtam a számtartónak, és a kul-

csárnak, hogy ha gázos és ajjas buzát ide alá szállítanak, immár szóval redájok nem izenek, sem nem írok, hanem vagy alá hozatom őket, vagy magam felmegyek; és addig veretem őket, míg a lelket benne érzik; bizony ezt írtam kegyelmes uram, s én tehát mit tehetek. Méltatlanul vádolt tehát az uraim közül egyik nágod előtt tavaly, vagy az üdön is, hogy én szegény buzával tartom ő kegyelmeket; mi büne nágodnak kegyelmes uram, ha a nágod buzaosztója, vagy valamelyik gondviselője nekem szegény buzát, vagy szegény bort ád, én azt nágodnak nem tulajdoníthatom, mert tudom, nágod neki nem parancsolta.

Az scholában való confusiónak, kegyelmes uram, ha vagyon, nem tudom, ha mi vagyunk az okai, vagy ő kegyelmek; azt én csudálom, hogy ő kegyelme accusálja, mert az ő kegyelmeknek szégyenére van; lám mi elegendő classicus praeceptorokat tartunk nagy fizetéssel, s miért nem rendelik el ő kegyelmek a classisokat? Senkinek nem fáj azon inkább a szíve, mint énnekem, és az istenért rimáncodom ő kegyelmeknek, hogy rendeljék el; s hát mit vethetnek énreám érte? *Én elrendelném, ha ő kegyelmek megengednék*; de sem ő kegyelmek nem cselekszik, sem énnekem nem engedik; mindazonáltal nem szintén olyan confuse vagyon a dolog istennek hála! vagyon amint vagyon, sok íratásommal mind ő kegyelmekre, s mind a mesterekre; de ha mi híjával vagyon, arról mi panaszkodhatnánk ő kegyelmekre méltóbban, mint ő kegyelmek mireánk, holott ő kegyelmeknek teljes hatalmak vagyon az scholában való disponálásra, senki abban ő kegyelmeket nem impediálja. Hogy csak *névvel legyenek ő kegyelmek professorok*; szintén azt *bánom én*, azt akarnám, hogy re ipsa megmutatná ő kegyelmek magokat azoknak lenni, és rendelnék jó karban az scholát, bírnának az ifjúsággal, melyben nemhogy ellentartó lennék, de segítséggel lennék inkább ő kegyelmek mellett, ha kívánnák; de mást ért kegyelmes uram ő kegyelme az *professor* név alatt, nem a professiót, hanem a *reditusnak szabadoson való dispensációját*, amint ő kegyelméből kivettem, hogy ő kegyelmek akinek mit akarnának adni a deákok közül az ordináriumon kívül is, szabadok lennének vele; ennek eligazítását, és complanálását

kegyelmes uram én nágodra, és senior uraimra hagyom, rendelje el nágod, és ő kegyelmek; valamit énnekem előmbe adnak, én azt cselekszem, de én magamtól a szabott rendet, amely ekkéig observáltatott, és amint én találtam, megváltoztatni nem merészem. Én bizony kegyelmes uram az ő kegyelmek nehézségét egyedül nem viselem, s ő kegyelmekkel magamat idegen országokban is nem diffamáltatom; csak mondja nágod, és kegyelmek senior uraim, mind annyit adok én, valamennyi jut, hiszem nekem nem enyém; enyém volt eddig a bújja, a búsulása, és a bosszúsága; könnyű a jóakaró uraimnak egygyel is, mással is engem nágod előtt terhelni, de *szállana rájuk csak az én gondom, megválnék akkor ő kegyelmek, ha mindeneknek kedvetek tanálnák.* Énelöttem még más okokat is forgat ő kegyelmi, mert csudálatos az ő kegyelmi elméje, csak isten aki azt megcsendesítheti. Én kegyelmes uram, ha eddig magam még mértéketlen löttem volna is, mint ember, noha bizony nem vehetem eszemben miben exorbitáltam volna, kész vagyok ezután annál is alázatosban, és engedelmesben viselnem ő kegyelmekhez magamat, főképpen ha érthetném kiváltképpen miben kellessék magamat megmértéklenni; mert *én magam megátalkodott ember nem vagyok, hogy a jó ítést meg ne fogadjam, kisebb embertől is nágodnál;* csak hogy kegyelmes uram attól félek: hogy ha én nekik *hagyítom ezeknek a gyeplőt,* sok illetlen dolgokat kezd nágod hallani a deákok felől. Elhittem bizony, hogy nagyobb confusiót fognak ő kegyelmek is látni, s oztán nágod az én vigyázatlanságomnak, és szunnyazáságomnak fogja tulajdonítani; én a nágod ítéletét és nehézségét is örömetst távoztatom, az ő kegyelmek megbántódását is, hogy énreám semmiben ne vethetnének, amely két extremumok között alig tudom magamat megóvhatni, hogy valamelyikben ne ütközzem. Én a nágod bölcs ítéletét és tanács-adássát örömetst veszem. Én nágodnak ezeket is félve írom, mert ha valamelyik az uraim közzül valamit benne érthet, egyet másképpen referálják ő kegyelmeknek, s mind inkább vesznem kell miattok.

Az *oláh püspökséget* látom nágod kinek adta, a nágod kegyelmessége; csak azt bánom, hogy moldovai; én nem bánom, hogy az havasalföldi nem lön, mert tudom sok búját

láttam volna, ha mi fogyaikozás benne lött volna: efelől mit reménylhessünk az üdö megmutatja. *Máthé vajda* ő nága írja, hogy Moldvából értette, hogy jöttek valami kalugerek ki, akik a püspökséget solicitálják, és azt írja, hogy akárki meggondolhatja, ha illik-e olyanak adni, aki azok közül jött ki, akik nágodnak nem jóakarói; ez azokféle lehet, mert három hetet monda, hogy onnan kijött; de tudom nágod eléggé megvizsgálta állapotját, talán ezt tudva, *Máthé vajda* is inkább ajánlotta volna, hogy az ő nága kalugere lött volna, mint moldvai. De adja isten minden jóra a).

Egy pósta hívja *Bisterfeldius* uramat nágod után *Huszár* uram *Memoriáléjával*; de abban semmi emlékezetet nem adnak afelől, hogy ő kegyelme nágod után menjen. Ilyen bizonytalanúl, annyi földre dolga haladékjával, nágod irassát nem látván, mi nem ítélők illendőnek lenni: mert egyébkör nágod mikor ő kegyelmét hivatta, írt ő kegyelmének.

Én kegyelmes uram *Keresszeji* uramnak úgy tettem választ, hogy nem ítéljük illendőnek lenni, hogy csak a divortiumok felől való deliberációért olyan közönséges synodus convocáltassék rendkívül, hanem haladjon a jövődő generálisra, és arra örömetst kiküldünk ő kegyelmek közzé bizonyos atyánkfiait illendő instructióval, ha a mienknél két hétel hátrább esik; de ha másoknak különben tetszenék, s nágodat is úgy persvadeálják, hogy ugyan meglegyen, én csak érthessem, akkor is vagy kettőt az uraim közül kiküldök. Nágod megbocsásson bő írásomról.

Az úristen éltesse nágodat sok jó esztendőig, szép vénségig az ő ügyefogyott nyomorúlt magyar nemzetbeli anyaszentegyházának oltalmára, és engedje ami kegyelmes asszonyunkat ő nágát, s szép fíjait ő nágodot láthatni jó egységben. Ámen. — Albae Anno 1640. 8-a Octobr.

Nágod alázatos káplánja
Geleji István m. p.

Jegyzés. E tájt Rákóci Váradon időzött.

Az eredetiből. Károlyfvarikönyvtár Nro 5. IV. 4. 262. sz.

a) Az előbb említett „*Documenta istorice*” című *oláh munka* szerint I. Rákóci György fejedelem, nem a *Geleji* püs-

pök által ajánlott *egyént*, hanem egy moldovai kalugyert *Forestu Illyést* (Ilie Forestu) nevezte ki erdélyi oláh vladikának, bizonyos *feltételek* mellett. Azonban ez nem csak a feltételeket szegte meg, hanem oly *rendkívüli újításokat* is hozott be, és oly kicsapongásokat követett el, hogy a fejedelem kénytelen volt *Forestut* a püspökségből letenni, és a *világi törvényt* a *büntetés végett* átadni. Helyébe a fenn említett fejevári papot *Simoniu Stefánt* tevén; ki mindenben *Gelejitől*, az „*orthodoxus püspöktől*” tartozott függni. A fenn idézett *oláh munka*, mind a *Forestu* letevéséről, mind pedig a *Simoniu* kineveztetéséről szóló fejedelmi iratot egész terjedelmében ismérteti; sőt a *Geleji* által az V. sz. mellett közlött okmányi *pontokat* is elősorolja, de szembetünő *elferdítéssel* úgy tüntetvén azokat elő mint a melyek csupán a „*kálvinistaságra* váló *hajtásra*” céloztak.

VIII.

Illustrissime Princeps, Domine observandissime etc. Alázatos szolgálatomnak ajánlása után, kívánok az úristentől nágodnak minden lelki és testi jókat, jó szerencsés hosszú életet, boldog országlást szent fijának nevében. Szomorún hallám kegyelmes uram, hogy akiket az istenfélő *patronusok* nagy reménységére, sok költséggel külső országokban a mennyei tudományra taníttatunk, ilyen *magok állítók, és visszavonók válnak közzülök*. Én eléggé nem győzők csudálkozni rajta: honnan lehessen az a megáltalkodottság benne, hogy a nágod méltóságos intésére is annak a *keresztyénségben bevött könyvnek tanítássát* fel nem vállolta, és micsoda lelkiismeret lehessen az, aki olyan jó dologtól irtózik; hanemha ő kegyelme oda valahol hittel kötelezte magát valamire, amely nem engedi annak a könyvnek profiteálását. Én kegyelmes uram, semmi jót nem reménylek belőle, mert soha el nem múlik: hogy valami *zűrzavart* ne indítsanak, mihelyt módjok leszen berne, főképpen pedig az utóbbiak *Tolnai János* uramra néznek, mert ő adigálta őket arra az öszvetanakodásra, melyet aligha még most is az oda lévőök nem continuálnak. — Mikor volna kegyelmes uram, hová küldenünk deákinkat, ugyan bizony nem kellene oda affelé bocsátanunk; mert egy

átalján véggel mérges tudományt szívnak be, amelylyel mind a tudománynak tisztaságát megvesztegetik, s mind az ecclesiában való egyességet megháborítják, ha vigyázásunk nem nem leszen reája. Én mindeniktől elég erős reversálist veszek, s szóval is untig kérem, s intem őket, mikor elbocsátom; de igen kevés haszna vagyon némelyikben.

Az *Bisterfeldius* uram ő kegyelme is szintén megkeményítette magát az elmenetel felől; megbeszélheti *Medgyesi* uram ő kegyelme *) minden ratióit ő kegyelmének, mert sok volna megírnom; én alig hiszem, hogy *jóképpen megmaraszt-hassuk*, mindazon által nem is desperáltam teljességesen, örömesben azt hidjük inkább, hogy megmarad, de amint beszélt: gyengén hihetem igen; ha nágod isten után meg nem maraszthatja ő kegyelmét, mi, nem reménylem, hogy maraszt-hassuk; minemű szomorúságomra legyen csak elszándékozása is ő kegyelmének, meg nem tudom írni nágodnak; elgondolván mind azokat a gonoszokat . . . (kiszakadva) a melyek elmeneteléből következnek; nem hogy én az ő kegyelme elmenetelében consentiálnék: de csak azt nem cselekedném az ő kegyelme megtartóztatásáért, ami teljességesen lehetetlen volna. Elhittem kegyelmes uram, hogy nágod is minden útát módot, valamit bölcs elméjével feltalálhat, meg fog próbálni, amelylyel ő kegyelmét leköthesse, melynek adja az úristen foganatját, s mind ez, s mind egyéb jó végekre hozza meg isten ő felsége nágodat, mind ami kegyelmes aszszonyunkkal ő nágával együtt egésségben. Ámen. — Albae Anno 1640. 6-a Novembr.

Nágod alázatos káplánja

Geleji István m. p.

Az *eredetiből*. Károlyfvári könyvtár Nro 5. IV. 4. 263. szám alatt.

IX.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Alázatos szolgálatomnak ajánlása után kívánok istentől nágodnak mind ez életbeli, s mind az örök életbeli fő boldogságra

*) *Medgyesi Pál Rákóciné* udvari papja volt l. Benkő Transs. Tom. II. pag. 401.

tartozandó lelki testi jókat megadatni. Szomorúan értem kegyelmes uram, a nágod egészségének mostani bontakozását, az úristen ő szent felsége, a minden orvosoknak orvossa oltalmazza nágodat nagyobb nyavalyától, sőt ebből is gyógyítsa ki nágodat szegény hazánknak, fogyatéknemzetünknek, és abban levő ügyefogyott ecclesiájának javára és örömére.

Az inquisitio felől való parancsolatját nágodnak aláza-
tos hálaadóssággal veszem a szent universitas képében. A *musnai* ¹⁾ állapotot jelentem nágodnak kegyelmes uram; a commissárius urak sz. Jánosnapját terminálták volt, hogy akkorra a mieinknek templomokat elkészítsék; alioquin ha nem praestálnák, az unitáriusok az ő templomjoknak usussától mind addig arceáltassanak, míg az orthodoxusok temploma el nem készül; a parochia és schola felől hasonlóképpen; de ők nem tudom micsoda bizodalomtól, azt hiszem *Dániel uram*-tól ²⁾ való biztatásból viseltetve, semmit a dologban meg nem indúltanak, hanem három vagy négy szekér meszet vittek oda, propter formam; sőt nyilván mondják, hogy ők soha sem építik, hanem a minemű pap a templomban predikál, ők arra járnak. Admoneáltatták ugyan a mieinket 5. jun. az épület felől, de azok azt felelték reá, hogy ők csak negyedek a munkában, s öttőlők várnak, vigyék véghez ők a három részt, s nekik is gondjok lesz a negyedik részre. Nágodtól kegyelmes uram azt kívánnók, hogy demandálná ezen commissárius uraméknak, hogy meglátván micsoda effectussa lött commissiójoknak, ha a praefigált terminusra az épületet nem csak el nem végezték, de még csak el sem kezdték, *pecsétlenélk be az ő templomokat* a deliberatio szerént mind addig, valameddig a mieinknek templomokat el nem végeznek; melyből mi nagy jót reménylénk, mert ha csak abban marad, a

¹⁾ *Musina* falu Nagy-Enyed mellett, a reform. főtanoda birtoka. Jelenleg az egész falu oláh vallásra nézve lakói görög-egyesültek, és nem-egyesültek.

²⁾ *Dániel János* udvarhelyszéki alkapitány, 1636-ban I. Rákóczi György alvezére; kit Rákóczi fejedelem különböző követségekre 1640-ben havasföldi *Lupul* vajdához, 1646-ban *Torstensohn* svéd fővezérhez stb. küldött. Rákócinak belső embere levén, mint *unitarius* hitfelekezetét védni igyekezett.

commissáriusok deliberációjának felette igen derogál, melynek még ekkéig ebben az országban nagy vigora volt, mindazonáltal a nágod böles ítélete, nágod tudja minálunknál jobban, ha kell-e mást annál tenni, vagy nem? de a minék mikor volna ideje, talán nem kellene elhalasztani, vagyis kiváltképpen való impedimentum ne interveniálvám. A commissáriusok levelét *Medgyesi* uram kezéhez adám, noha azt ítélem nágodnál is fog lenni, aminthogy a szegény *Muzzina* atyafiakét is, melyet nekem irtanak, ha kíváztatik, nágod megtekintheti. Az kézdi-vásárhelyi praedikátor kegyelmes uram, meghalván, a maros-vásárhelyi scholamestert rendeltük helyébe, *Johannes Rozsgonit*, jámbor, hűtös atyafia az nágodnak, méltóztassék kegyelmesen conventióját az előbbi kegyelmessége szerint megíratni; azt hiszem, fog ott *Kapornai* uramnak a páriája lenni; még a szegény *Miskolczy* uramnak is három esztendei saláriumja oda vagyon; ők azt mondják: hogy nágod fizette máshová velek; de én inkább hiszem a nágod kegyelmes asseverációját, hogy a predikátor részét nágod nekik nem parancsolta hogy nágod számára költsék, melyért az úristen nágodat megáldja; honnan várhassa a nyavalgós ő szegény árváival együtt annak az intervertáltatott saláriumnak restitutióját? nágod kegyelmes tettségét akarnám fölöle venni. Ezek után tartsa az úristen nágodat ami kegyelmes asszonyunkkal, és édes magzattal egyetemben, sok esztendeig kívánatos jó egészségben, és virágzó állapotban az ő dicsőségére, és ami megmaradásunkra. Ámen. — Albae Anno 1643. 27-a Junii.

Nágodnak alázatos káplánja.

Geleji István m. p.

Károlyfvári könyvtár Nro 5. IV. 373. sz. alatt.

X.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Alázatos szolgálatomnak hűséges ajánlássának utánna istennek nágodra minden szükséges áldássát nagy bövséggel adatni kívánom. Az nágod előnkbe támasztott leveleire kegyelmes uram, im amint mi tudtunk, megfeleltünk; többet is írhattunk volna, de talán ez is sok. Én nem hiszem: hogy olyan alkal-

matossággal és móddal lőtt volna az a fogadás; hanem gyanakodom, hogy a *pápastaságra megeskették* (Báthori Zsófiát, az ifju Rákóci Györgynét), csak hogy a *communiót*, melyet ők *kicsinyre becsülnek*, neki pro tempore megengedték, csak hogy a *hús-nem-ételt* annak bizonyására, hogy *religióját nem mutálta*, megtartsa. Nekünk a sem tetszik, hogy csak szombaton egye meg; hanem a tetszenék: hogy pénteken is enné meg; mert ha a szombati hús-nem-ételt elhadhatja a fogadás ellen, miért nem a péntekit? vagy ha a szombatit elhagyja, s a péntekit nem, jele, hogy nem gyermekkori fogadástól viseltetik. Én ebből semmi jót nem várok.

A deákok közül négyet *Bisterfeldius* urammal megrekesztettünk mindjárt azon nap; egyik Déva felé ment alá, aki principális volt közöttök, afelől is írtam *Uzoni* *) uramnak, hogy ha ott leszen, megfoghassa, és felküldje. — Kegyelmes uram, talán előbbben a scholában kell törvényeknek lenni, és ha látják, hogy crimínális a causa, úgy kell magistrátus kezébe adni, mert még kétséges, ha capitale-e ez a cselekedet? mivel talán nem mindenképpen úgy volt a dolog, amint udvarbíró uram nágodnak írta. Nágod is méltóztassék a scholát eddig való szabadságában és processusában meghagyni. Bizony dolog, ha magam be nem megyek vala, senki ökört nem detineálta, hanem azon éjszaka előbb állottak volna. Én is fogattam vala egy két feleségű mestert meg, kit *Udvarhelyt tartattam halálra*, írván a seniornak, hogy küldje alá, mivel az elhagyott felesége Déva felé lakik; de míg a senior a tisztek után darabantokért járt, elszaladt a várból, mert az udvarbíró kivezette a tömlőcből, és a számtartó házában tartotta; maga immár azelőtt elszabadult volt egyszer, s ismét megfogták, s visszavitték; a gyanúság az, hogy a számtartóval magok illantották el, megesketvén, hogy pápastává leszen.

Veresegyházi Dankáról (Danzig) írt levelet, Belgiumba ment Elbingából (tengeri város keleti Burkusorsz.) *Cominius* uramtól, a magáé mellett *Cominius* uram levelét is küldötte. Azon nap más levele is jutta ő kegyelmének hozzám; sumája egyik levelének ez, hogy nem jöhet; ezelőtt eljöhe-

*) *Uzoni Balázs* dévai ref. lelkész.

tett volna, de immár mostan nincsen a maga hatalmában, hanem küldjünk vagy két deákot oda hozzá, ő megtanítja a tanításnak tarthatássára; igen dicséri azt a *Veresegyházit*, hogy jól épült mellette. A második levelében kér igen, hogy nágod előtt intercedáljak a *Puchoviában* (*Puchó*, mezőváros Trencsén vármegyében, fekszik a morvai főút mellett) *lakó morvai exulok mellett*, kiket az ott való lutheranus pap sok keserőségekkel illeti, üldözgeti, a lakosokkal őket szinte meggyűlöltette, úgy annyira: hogy immár öszvegyűlő helyet sem engednek nekik etc. Nágod méltóztassék szegények felől ott való gondviselőjének parancsolni, és azt a *morgó predikátort megfenyíteni*: hogy imádkozzanak nágodért, és azzal is terjedjen a nágodnak keresztyén kegyessége, *Cóminius* uram is talán annyival inkább alliciáltatik ami ecclesiánknak való szolgálatjára. Én nem tudom, hol kell venni egy *pentagogiarchát*, (a bibliának öt nyelven magyarázóját) mert *Bisterfeldius* uram nem érkezik, sokfelé vonatik; *Piscator* uram felvennie, mert ugyan anélkül is viselte, de oly plena et absoluta potestással, hogy öneki senki ne praejudicáljon; nem is venné pedig úgy fel, ha mintegy jó akaratunkból adnók reá, hanem cum jure pristinae vocationis, úgy mint régentől ötet illető tiszte, melytől eddig is igaztalanul fosztatott meg, mert ötet illette volna; így beszélget, és hogy fizetését 50 tallérral öregbitsük, sőt az elmúlt észtendőkre is egyszersmind az 50—50 tallért megadjuk, mely tenne 600 tallért, ha többet nem, mivel azt is mondja, hogy neki annyit ígértek volt; valamíg az nem lesz, ő a scholának semmi directiójába magát nem ögyelíti, most sem ment *Bisterfeldius* uramnak sok kérésére csak fel is, hogy a hitván deákokat kikeressék, hanem magamnak kellett felmennem. Immár a nágod kegyelmessége: ha perseverál-e ilyen conditióknak, vagy nem. Én nem vádlásképpen írom nágodnak ezeket, hanem csak akarom, hogy nágod értse, miben legyen a dolog. Én akaratommal egy jó maga viselő, kemény, authoritativus magyar mestert kellene praeficiálni a disciplinának exerceálásában, mert a magyar a német praeptortól keveset tart; im (elkopott) mostan vehettem valamire *Bisterfeldius* uramat, de estig még csak ennyire való keménykedésre sem

vehettem; de ismét azt gondolom, hogy soha a magyar mesternek nem lehetne autoritása ő kegyelmek miatt. Ezután várok egy alumnusunkat haza, aki felől jó reménységben vagyunk. *Kolmár* (?) uramat is megmátkásíták ugyan hírem nélkül. A felföldi püspök (elkopott) uram, még nágodnak itthon létében írt vala egy levelet, kérvén benne azon, hogy nágodtól nyerném meg egy *Farkasdi* nevű alumnussát nekik komáromi mesterségre, mert szinte elfogyatkozának; ez egy scholájok volna, s az is elpusztult, nincsen mester benne; az istenért nágod cselekednék irgalmasságot vélek. Én nem jól értettem itthon nágodat, mert nem reménytettem az üdön, hogy az a deák megjöjjön, hanem most hallom, hogy *Pápai* *) jő, nágod ha akarná, azzal betölthetné abbeli szükségeket: a keresztyén könyörületesség ugyan arra vinne bennünket, hogy ne hagynók szegényeket, mert ők is azon titkos testnek tagjai mivellünk, és ki tudja, mi is juthatunk még olyan nyomorúságos állapotra. Azt ugyan nem itélem annyi aján-dékkal bírni, hogy vagy az itt valónak, vagy a pataki scho-

*) *Pápai János*, kit Rákóci maga költségén küldött a külföldi akademiákba. Adott *reversálissa* ez: „Én *Pápai János* adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ez levelemnek rendében, hogy az mi kegyelmes urunk tekintetes és nágos *Rákóci György* Erdélyországának fejedelme, Magyarország részeinek ura, és székelyek ispánja etc. Ingyen való jó akarattjából méltóztatott engemet felküldeni költségével *Németországban*, úgy hogy isten mikor onné alá fog hozni, az ő nága kegyelmes parancsolatja után, vagy itt az *fejérvári scholában*, vagy az *patakiban*, ha kívántatik, három esztendeig tanítok; (és azután szabad akaratomban leszen, ha hol lakásomat akarom rendelni isten rendelése után) kire én is kötelezem magamat igaz conscientiam szerint arra is egyszersmind, hogy teljes életemben ezt az igaz *halvetica confessiót* akarom tanítani, és vallani; abban állhatatossan meg is maradni; azt semmi külső tévelygéssel, sem a tudományban, sem pedig a disciplinában, és kánoniakban való újítással meg nem mocskolom; életemet pedig az egyházi szent szolgálatban holig foglalván, és magamat az ecclesiának praelátusának, úgy mint püspököknek, és senioroknak, kiknek instructiójok alatt élni fogok, engedelme alá bocsátom. Ez mostani útamra pénzt ő nága egyelsöben adott 350 tallért, *polturát* 60 forintat. Ottfen levő deáki számára is küldött tőlem ő nága száz aranyat, kit nekik is megadok. Mindezekről adtam ez én kezem írása alatt való obligatiómat. — Datum *Albae-Juliae* die 17-a mensis *Julii* Anno 1639.

Az eredetiből Nro 5. IV. 4. 193. sz. alatt. Kfvári könyvtár.

lának megfelelhetne; nágod gondoskodják kegyelmesen felőle. Az úristen nágodat ami kegyelmes asszonyunkkal, és édes gyermekivel egyetemben éltesse sok esztendőig jó egészségben, az ő tisztességre, s ecclesiájának épületére. Albae — Anno 1643. die 2-da Julii.

Nágodnak alázatos kaplánja

Geleji István m. p.

P. S. Én félek rajta kegyelmes uram, hogy *ifjúurunk, és asszonyunk még megkeményednek inkább a sok szép intésekkel; és így nem jó jó ki belőle.* Ha nágod, kitől isten oltalmazzon, szemre talál hányni, keserves állapotot látok következni mireánk nézve. Nágodtól kegyelmes uram kegyelmesebb választ vártam volna a dévai földök felől; eléggé szomorkodunk rajta.

Jegyzés. Az *eredetiből.* Károlyfvári Battyáni könyvt. Nro 5. IV. 4. 375. sz. alatt.

XI.

Illustrissime Princeps, Domine Clementissime etc. Isten minden kívánságos jókkal látogassa nágodat. Az *musnai* dolog felől való leveleket a commissárius uraknak kegyelmes uram, minap nágodnak el nem küldhettem vala, mert nem találhatám a levelek között; hanem juta oztán valami homályoson eszembe, hogy Udvarhely-Székre küldöttem volna, s ott is volt, a musnai predikátornál, melyet hozzám kerítvén, im immár nágodnak elküldöm. Lehet kegyelmes uram, a mi-einknek is valami vétségek, mert én meghagytam vala nekik, hogy ők az ő részekről járjanak el dolgokban, de azt hiszem: hogy az ott való törvénybeli atyafiak közzül némelyek adták ismét tanácsul nekik, hogy várjanak a nagyobb résztől; sőt ugyan tudom is, hogy így lőtt; de mindazonáltal kegyelmes uram, nem vehetnek ők abból magoknak mentséget; mert egyáltalán véve el, nem vala semmi szándékok reá, hogy építsenek; hanem csak pro forma vitt kiki közzülök egy egy szekér követ házához, és a templom mellé penig egynehány szekérrel, a *Dániel* uram tanácsából, mert magára vállalta hogy nem leszen semmi bántások, gondot visel ő reájok. A terminus előtt vagy két héttel küldettek ugyan tőlök,

hol építsenek templomot nekik? de az is csak írásban volt; az volt feltöltött céljok, amit immár véghez vittek, hogy repulsiót tegyenek. Gonosz példa igen, kegyelmes uram, ezután ezt szokássá veszik, és a commissáriusoknak nem leszen semmi erejük. Ugyan illendő kegyelmes uram, hogy nágod ne hagyja semmiben, hanem evocáltassa őket, mind amaz *új-székelyekkel együtt, akik az oláhok halottjának hagyták harangozni harangjokkal, s a mieinknek pedig nem.*

Az nágodtól előnkbe terjesztett kérdésre, kegyelmes uram, megfelelünk, és *Bisterfeldius* uramtól elküldjük. A hitvány deákokra ma kellene kegyelmes uram törvényt látniok, de *Piscator* uram nem akar jelen lenni törvényekben, immár nem tudom: mire megyen *voxok*? mikor immár felém sem jönnek, hanem csak oda az szomszédságba járnak. Az úristen tartsa nágodat kedves jó egészségben minden szerelmessivel egyetemben. — Albae Anno 1643. 29-a Augusti.

Nágod alázatos káplánja

Geleji István m. p.

Leíratott az *eredetiből*. Károlyfvári könyvtár Nro 5. IV. 4. 382. szám alatt.

TÖRTÉNELMI ADATOK

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

X.

PRÁGAI ANDRÁS PANASZA NEMZETÉRŐL 1628.

Prágai András 1628-ban idősb Rákóczi György meghagyásából magyarra fordította Guevara Antalnak „*Horologium Principum*” nevű munkájának első és harmadik könyveit (a második ugyanis már át lévén fordítva 1610-ben Draskovics János által és azokat sajtó alá is adta ily cím alatt:

„*Fejedelmeknek Serkentő Oraia, azaz, Marcus Aurelius*

*) Közli Vass József kolosvári tanár, könyvtárnok s magyar akad. lt. Szerk.

csaszarnac eleteröl. Az Hires Gvevarai Antaltol, Spaniolországban Accitana Varassanac Püspöketöl, Az ötödik Carol Csaszarnac Tanacsosától, Historicussától, Prédicatorától irattatott három könyvec. Mellyeket az fenyes es felseges Frideric Vilhelmusnac Saxoniai Herczegnec parancsolattyara Spaniol nyelvből, hozza advan az Francia és Olasz nyelveken való irasokat, Deak nyelvre fordítot, es szamlalhatatlan soc valogatot szep sententiackal ekes mondasockal, tanusagockal, az könyvneec leveleinec szelein ertelmesebb olvasasnac okaert meg világositot Wanckelius János. Most penig ez Serkentő oranac első es harmadic könyveit az Tekentetes es Nagysagos Vrnak etc. Felső Wadaszi *Rakoczi Györgynek* parancsolattyara Magyar nyelven tolmacslotha *Pragay Andras* szerencsi Prédicator. 1628. Bartphan. Nyomtattatot Klösz Jakab altal.“ — Egészrétben 1055 lap.

Ajánlotta Prágai ezen fordítását : „Az Tekentetes es Nagyságos Felső Wadaszi *Rákoczi Györgynek*, az Nemes Borsod Varmegyeneec etc. Mint jó akaro Vranak es kegyes Patronusanac.“ — Az ajánlólevélnek érdekesebb szavai ezek :

„Magyarországnak a maga földének gyümölcse szintén elég volna, ha soha indiai borsat, siciliai citromat, afrikai narancsat, és phoeniciai pomagranátat, olaszországi fügét nem látna, és ennek is, ha soha az asiatica Scythiabeli *Seres* nevű nemzetnek selyem ruháját, és a siriai tengerben termő purpura nevű csigának vérével festett bársonyt, és velencei skárlátot, spanyolországi Granadából költ granátot, angliai Londinumból hozott londis posztót nem viselne is. Mert a magyar természet, eledelének szükségére megelégedhetnék országának gyümölcsével, és testének öltözetére földbeli juhoknak gyapjával, de az ékességért, a gyönyörűségért, a nyalánkozó kívánságért, és a fris lakásért, a negédes cifra-ságért vagyon, hogy az idegen országból külömbféle gyümölcsöket, és drága ruhákat behordanak Magyarországba, holott a magyarországi szilva szintén olyan drága és kedves az éjszaki Németországban, mint az olaszországi füge Magyarországon, és elhittem, hogy a magyarországi tekenyös- és kecske-béka aranyat érnek Olaszországban, holott Alphonsus Aragoniának királya harminckét aranyat nem szánt adni a

római piacon egy aranynyi menyhalért, melyet mikor Mátyás király meghallott volna Budában, fejedelemezhez illetlen kicsiny kivánságnak kedvetöltéséért való nagy tékozlásnak mondotta. Ama sok nemzeteknek irigységével Pannónia földén lakozó, és szabadsága mellett hazájáért minden ellenség ellen serényen hadakozó, záporessők hasonlatosságára, szomszédi és maga földét kedves vérével virágoztató magyar nemzetről mit szóljak? kinek hadakozása eleitől fogva mely rettenetes volt, vitézsége a régi hadakozó férfiaknál nem alábbvaló volt; kinek fejedelmei, és királyai sok győzelmekkel dicsekedtenek; kinek azelőtt minden szomszéd országok adóval hódoltanak; kinek országa az idegen nemzetek között Inclitum Regnum Hungariae mondatott, híres nemcsa Magyarországnak neveztetett, merem mondani, sem Achilles, sem Hektor, sem Ulysses, sem akármely régi hadakozó vitézek a régi magyaroknak jeles maguk viseletét meg nem haladták; mind ezeknek viselt dolgainak emlékeztetők hol vagyon? Az idegen nemzeteknek, s kiváltképpen a görögöknek, és deákoknak nyelveken, mely szép jeles olvasásra gyönyörűséges, és sok példának tudásával hasznos históriák vagynak írva. A deák nyelv, és a tolmács nélkül, mind azoknak micsoda izét tudhatják a magyarok? De nagyobb ez, hogy a régi magyaroknak viselt dolgaiban, sok vérhullással és ontással való hadakozásukban, Pannoniának elfoglalásában, idegen nemzeteken vett győzelmekben, és viszontag azoktól a magyarokon tett bosszuállásokban, a töröknek és tatárnak szegény hazánkban tett rablásában, és pusztításában; a sok árultatásokban, és egyéb eféle tudásra méltó dolgokban a maradékok mely tudatlanok! Ha Bonfinius a magyarok viselt dolgait históriákban nem írta volna, minden jó hírök, vitézségök a régi magyaroknak, a több nemzetektől avagy a bosszuállásra, avagy az irigységre nézve eltöröltetett volna. Sőt Bonfiniusnak is olvasásában tolmácsolás nélkül vajjon, s mennyi számosan lehetnének a magyarok közül boldogok? A vitézséggel, sőt a hadakozásnak dicséretes emlékezetével méltán dicsekedhető, de a bölcseségnek szűken való gyakorlása miatt nyavalyás magyarok, a históriának magyar nyelven való szűk volta miatt

a magok eleinek jeles viselt dolgait feledékenséggel temetik, az idegen nemzetek pedig a magok nemzetségének ösztönözésére a magyar asszonyoknak férfiúi vitézségüket, mely nagy emlékezettel megírták! Mikor a törökök *Székesfejérvárat* ostromlanák, azt írja Jovius in Supplemen. Sabell. Lib. 20. hogy egy magyar asszony egy kaszával két töröknek egy csapással fejöket vette. Mikor Mehemet budai basa *Egret* ostromlotta anno Domini 1552, azt írja Ascanius Centorius Lib. 5. belli Transsylv., hogy egy menyecske az anyjával együtt a bástyán forgolódván ura körül, ki mikor eltalált volna esni, mond az anyja a menyceskének: Jer leányom, temessük el az uradot; kinek mond a menyecske: nincs most ideje a temetésnek, hanem urának fegyverét ragadván, ura halálát három töröknek megölésével torolta meg. Arrepto mariti gladio trium Turcarum morte marito parentavit, maritumque humeris ablatum terrae mandavit. Ó bizonyára nagy fogyatkozására vagyon akármely nemzetnek is a régi dolgoknak feledékensége, és tudatlansága! Ó mely nagy kár, hogy a magyar nyelven ily kevés könyvek vagynak, és forognak kezünk között: könnyű elhinni, hogy amennyi könyveket látunk a magyar nyelven, mind azok közül egy egy exemplárt, avagy párt egy rakásra hordanának. Ama nagyerejű Botond, aki mikor a magyarok Konstantinápolyt vinák, baltaszekercéjével a városnak kapuján oly rést vágott egyszer, kin öt esztendő gyermek bóbujhatott; *Kenizi Pál*, ki a Kenyérmezején a törököt szájába fogván, lejtőbe ugrott, mind azokat a könyveket könnyű erővel hátakon emelhetnék, ha élnének. Minek okáért nagyságos uram, hogy most a Fejedelmek Serkentő Órájára fordítsam beszédemet, meg nem mondhatom, mely nagy dicséretes emlékezettel, sok rendbeli haszonnal, és jeles példáknak követésével leszen magyar nyelvre való fordítása, nem itélem szükségesnek lenni, hogy sok szóval ajánltassék, és dicsértessék e könyv. Meghígyje nagyságod, miképen nagy csudálkozásra méltó dolog, melyen az idegen nemzetek is álmélkodnak, hogy e magyar nemzet a természettől mely jeles és nemzetes elmével ékesített fel, hogy ha hazájának sok külföld-külfölbféle változásai, és csaknem pusztulásra fordúlt

állapotja, a jó igyekezetben gátot nem szerezne, a több nemzetek között nem utolsó volna a tisztességes tudományokban, és hogy mégis ilyen hasznos, és eféle könyveknek akár megszerzésében, akár tulajdon nyelvére való fordításában oly igen ritka legyen: így ellenben nagy dicséretes emlékezetet érdemlő szent igyekezet nagyságodban mind e mostani időbeli, s mind ezután leendő magyaroknál, hogy amaz nagy emlékezetű Marcus Aurelius császár a. Fejedelmek Serkentő Órájának“ magyar nyelvre való fordítása által mintegy halottaiból láttatik feltámadni ami nemzetünk között is.
 Én is peniglen nem tudom, mivel mentsem magamot mindenek előtt, hogy nagyságod e könyvnek magyarul való tolmácsolására méltóztatott, kinek fordítása nagyobb elmét kívánt volna, és az én tehetségemnek és elmémnek gyengesége miatt sok számlálhatatlan fogyatkozásokkal sok főtudós embereknek szemök eleiben megyen. De valakik engemet ismernek, és nyavalyás betegséget látták, bizonyágim lehetnek, minémű beteg voltam én akkor, mikor e könyvnek fordításában munkálkodtam, hogy még kezeimmel sem bírtam, hanem írődeák pennájára tolmácsoltam, kinek alkalmatlansága miatt sok bosszúságot nyeltem, valamennyiszor eszembe vettem az orthographia, az igazán való írásnak regulája ellen a fogyatkozást. Minek okáért vétkül ne tulajdoníttassék énnekem, ha az első és harmadik könyvnek fordítása, a második könyvnek magyar nyelven való fordításával, mely azelőtt régen a tekintetes és nagyságos *Draskovics János* neve alatt kibocsáttatott volt Prágában, nem egyezne, és el nem érkeznék, mert mind a sietség, s mind egyébféle szorgalmatosság, s mind hivatalomban való eljárás rajtam voltak. Miképpen azért, hogy a medve mikor fiadzik, a kölyke csak olyan mint egy darab hús, hanem sok nyalogatásával formálja és csinálja magához hasonló medvefiuvá, ezenképpen akartam volna, ha én is medvenyalogatással ebben az én fordításomban munkálódhattam volna.
 Írtam Szerencsen Anno Domini 1628. Mindszenhóban.“

XI.

IFJ. PERÉNYI GÁBOR ÉS NEJENEK EMLÉKE 1637.

Téjfalvi *Chiba (Csiba) Márton* ily című munkáját:

„Romanocategorus. Azaz: Az apostoli vallással ellenkező minapi Romai Catholicusok tudományának mutató Laistroma. Mellyet az Nemes-Szemely *Teyfalvi Chiba Marton* egy Papista vallásra tevelyedet Attyafianak irt: es *Beregszaszi* Praedicator lévén, hazájának ajánlot. Anno 1637. — Nyolcadrétben, 526 lap. — ajánlotta volt:

„Az igaz Uri méltosággal Tündöklő Tekintetes es Nagysagos *Praenyi Gabornak*, Ugocza es Aba-Uyvár megyéknek örökös Ispánnának, es kegyes házas-társanak az régi nemzetű Nagysagos *Salgai Katha* Aszszonynak” — s ajánlólevelében ezekről ezt írja:

„Ha elnézeljük bár ugyan messze felemelvén szemünket is, a nagy rendeket, hol s kicsodát találunk (tisztességtőllem mindennek) aki nagyságtokat régi tündöklő nemzetséggel, virágzó elmével, gyümölcsöző kegyességgel, és igaz isteni félelemmel, ily szelid erkölccsel, melylyel nagyságtok az isten igéjét igazán hirdetőkhöz, és azt vevő szükölködökhöz eleitől fogva volt, meghaladná? Nem vélem, hogy csak hasonló is, nemhogy felülmúló sok találatnék; mert nagyságos uram, a nagyságod dicséretes eleiről írja ezt Bonfinius (Dec. I. Lib. 1. pag. 26) „Antiquissima semper, et clarissima inter Proceres habita.” Erről mondja Istvánfi (Lib. 11. p. 178. Lib. 15. p. 249) „Nobilissimum genus Pereniadum familia.” Méltán is, mert nincs most ily familia, melyből annyi méltóságos tisztviselők, és hatalmas uralkodók származtak volna, mint a nagyságod boldogúlt eleiből. Ezek voltak, kik császár és király végzésének is ellene mertek szólani (Istvánfi Lib. 6. p. 79. 80. 81), meg merték királyokat szólítani (Bonfin Dec. I. Lib. 1. p. 26). Nem is csak Magyarországon volt penig szabad uralkodások, hanem a sz. római birodalomban is szabad hercegséget, fejedelmi titulust viseltek (Istvánfi Lib. 6). Az isteni tiszteletre nagy gondjok volt, mert ezek építették

Kassán a franciskánusok klastromát a nagyszöllősi Kanko nevű klastrommal (Pázmán. in Act. Decret. Syn. Tirnav. p. 117. 120). Ezek csináltatták *Tőke-Terebest* a Remete Pál nevére templomat (Istvánfi Lib. 6. p. 80). A *sárospataki* skólát szép privilegiummal és jövedelemmel ajándékozták (Fabr. in Orat. funebri). Ezek vették elsőbbséget az idvességhezó evangéliumi tudományt, elhagyván a római bálványozók találmányait (Kalauz. Lib. 3. cap. 7. p. 219. Istvánfi Lib. 10. p. 167. et Lib. 15. p. 254), mely igaz tudományért öt esztendeig tömlöcöt, és Bécsben (ki által halt meg, a titkokat látó isten tudja) aligha mártírsággal nem koronáztatott *Prenyi Péter*. Ezek az evangéliumi igaz tudománynak nemzetünk között való gyarapodására idegen országokban hasznos embereket taníttattak. Most is hol, és kicsoda az, ki úgy nem csak hallgatója, hanem ugyan követője is az igének, mint nagyságod, amelyről tegyenek bizonyosságot nem csak a nagyságtok jószágaiban lévő tanítók, hanem mind azok is, valakik nagyságtokat ismerik. Mert kicsoda az, aki minden majsorságának tizedét isten tisztességére rendelte, és adja, mint nagyságtok! Hol, és kicsoda az, aki a benne lévő igaz hitnek gyümölcsét külső jótéteményeivel nem csak a békességnek idején, hanem még akkor is, midőn hazánk ugyan lángozna a hadaktól, úgy megmutatná, mint nagyságtok; mert az elmúlt 1622. esztendőttől fogva az 1635. esztendeig öt személynek derekas költséget adván, idegen országokban taníttata, kik közül kettőt most is ott tart.“

CLASSICA LITERATURA.

HALOTTAS ÉNEK ADÓNIS FELETT

SMYRNAI BIONBÓL, GÖRÖGBŐL

PONORITHEWREWK EMILTŐL.

Matlekovics Lajos barátomnak emlékül.

Kezdet.

Ó gyászoljad Adónt; elhúnyt a bájos Adónis!
Húnyt a bájos Adónis! együtt nyögjék az Erősök.

Első karszak.

Már többé ne pihenj bíbor leplekben, ó Kypris!
 Kelj föl, gyászba borúlj, zúzd melledet össze, s kiáltssad
 Mindenik ember előtt: Elhúnyt a bájos Adónis! 5
 Ó gyászoljad Adónt; s gyászolják szint az Erősök!

Második karszak.

Bércen fekszik a bájos Adón, combján agyar által
 Megsebesítve, fehér combján, s búsítja Kythérét.
 Csak gyöngén piheg ő; feketés vér permetez által
 Teste haván, pillái alatt szeme lángja elalszik. 10
 Eltűnik ajkairól a rózsza, s köröttük a csók is
 Elhal már, melyet Aphrodité soha föl nem idézend.
 Ó gyászoljad Adónt; s gyászolják szint az Erősök! 15

Harmadik karszak.

Szörnyű, szörnyű a sérv, mely Adón combján vagyon;
 Annál szörnyűbb még Kyprisnek szívbeli sérve. (ámde
 A holtat kedvelte kutyái fölötte kesergik,
 S a hegyi Nymphák is gyászolják. Ámde Kythére
 Szétoldozva selyemfürtjét, áttéved az erdőn, 20
 Nagyszomorún, étlen, saru nélkül; idestova tüskék
 Sértik-jártában, s iszszak föl az isteni vérét.
 Éles jajszó közt fut hosszú völgyeken által,
 Assyri kedveltjét sokszor hívogatva, keresve.
 Ezt az alatt a sötét vér futja be köldöke mellett, 25
 És combjátul egész melléig festi pirosra
 Szíve havas gödrét biborozva iménten Adónnak.
 Jaj jaj Kyprisnek! gyászolják őt az Erősök.

Negyedik karszak.

Szép himét veszté, s veszté vele szent külalakját.
 Bájos külsejü volt Kytheréia, mig éle Adónis;
 Elhalt külseje ahogy Adónisa. Kypria jaj jaj!
 Ezt mondják a hegyek, s a tölgyek: Jaj jaj Adónért!
 Kypris gyásza miatt a folyók zokogással ömölnek,
 Es az Adónt a források könnyezik meg a bérceken. 34
 Minden dombon a bús csalogány, mindvégig a völgyön 36
 Új panaszát jajgatja: Lehúnyt a bájos Adónis! 37

- Ah ki ne sajnálná Kypris balsorsu szerelmét? 39
 Amint látja s tekint vala szörnyü sebére Adónnak, 40
 S látja bibor vérét fonnyadt combjából ömölni,
 Ő tárt karral imezt esdekli : Maradj, o Adónis!
 O balsorsu, maradj, hogy utólszor fogjalak én meg,
 És kulcsoljalak át, s ajkidba tapadjanak ajkim.
 Ébredj föl kissé, s adj búcsúcsókot Adónis! 45
 Addig csókolj meg, míg van még élet a csókban,
 Mígnem lelkedből szájamba s szívembe özőnlík
 A te lehelleted, és fölszívom az édes bűbájt,
 És a szerelmedet én kiiszom. Szeretendem e csókot,
 Amint téged, Adónt; miután, boldogtalan, elhagysz, 50
 Nagy távolba sietsz el Adón, levonúlsz Acheronhoz,
 A megutált vad uralgóhoz. S én, üdvtelen, élek,
 Halhatlan vagyok és nem kísérhetlek utadban.
 Vedd hát, Persephoné, himemet; hatalomra te sokkal
 Több vagy mint magam, és, ami szép, mind száll le tehoz-
 Én a merő boldogtalan, én nagy bánatot érzek. (zád 55
 Elvesztettem Adónt, siratom, s örvöngök utána.
 Elhalsz óhajtott, s ohajom mint álom enyészik.
 Özvegy most Kypris, s az Erósok téllenek otthon.
 Tűnt veled im övem is; de miért is mersz te vadászni? 60
 Annyira szép lévén, hogyan égtél küzdeni vaddal?“
 Így panasztolt Kypris; s ezt jajgatják az Erósok :
 Jaj neked ó Kytheréia, lehúnyt a bájos Adónis! 63

Ellenkezdet.

- Ó gyászoljad Adónt; elhúnyt a bájos Adónis! 67

Első ellenkarszak.

- Kedvesedet ne sirasd már többé, Kypris, az erdön.
 Nincs jó fekhelye, csak vad lombon fekszik Adónis.
 Ágya legyen s pedig a magad ágya legyen neki Kypris. 70
 Szép ő holtan is, oly szép holtan, mint ha pihenne.
 Fektesd őt, hogy jól fektesd, puha szőnyegeidre,
 Melyeken ő veled éjjel szent álomra hanyatlott,
 Az aranyos nyúgágyra; szeresd a gyászos Adónt is.
 Hintsd be virágokkal s koszorúkkal; ezek vele hálnak : 75
 Mert ahogy ő meghalt, fonnyadt vele mind a virág is.

Syri olajt fecskendezz rá, és balzsamot ömlesztssz.
 Veszszén a balzsam mind, mert balzsamod is vesz, Adónis
 Ó gyászoljad Adónt; s gyászolják szint az Erósok!

Második ellenkarszak.

Bíbor szőnyegeken fekszik gyöngéded Adónis. 80
 Sirva sohajtoznak körülállván őt az Erósok
 Megnyírt hajjal Adón végett: s egyik összetapodja
 Nyilait, egy meg ivét, egy meg széttördösi tegzét,
 Más az Adón saruját oldozza le, és arany üstben
 Hoz néhány vizet, s egy üdítve fürösztí a combot, 85
 Egy pedig a főnél szárnynyal hűsíti Adónist.
 Ó gyászoljad Adónt; s gyászolják őt az Erósok!

(Egy karszak hiányzik).

Jaj neked ó Kytheréia! imígy jajgatnak Erósok.

Negyedik ellenkarszak.

A laknak küszöbén oltá Hymenaeus a fáklyát,
 S eltépé a nászkoszorút; nem zengi szünetlen 90
 Hymen Hymenjét, gyakrabban így énekel ő most:
 Jaj jaj Adónisnak, több mint neked ó Hymenaeus!
 Szinte a Khárisok is sírnak Kinyras fia sorsán:
 Elhúnyt már a bájos Adón! így szólva magok közt.
 A Múzsák is erős jajszóra fakadnak Adónért 95
 Többször mint paeana, s Adónist bűvös igékkel
 Híják vissza; de az már nem hallgatja meg őket;
 Mert ha akarna is, őt Kora már el nem eresztí.

Befejezés.

Ó Kypri! végezd ma sirásodat, állj el a gyásztól.
 Esztendőre megint kell könnyre s panaszra fakadnod. 100

IRODALMI NAPLÓ.

Hazánk. Közlemények a nemzeti történet és honismeret köréből.
 Szerkeszti Török János. Első évfolyam, VIII. füzet. 561—652. l. Pest,
 1858. Kiadja Heckenast G. N8r. Az egész évi folyam 5 ft 25 kr újp.
Vasárnapi Könyvtár. Szerkeszti Hajnik Károly. Harmadik évfo-

lyam, 1858. VIII. IX. X. kötet mindenik 111 l. Pest, 1859. Kiadja Heckenast G. 16r. számos fametszetekkel, a tíz kötet, egy jutalékkötettel együtt 2 ft 10 kr újp.

— *S z é p i r o d a l o m.* — Magyar Remekírók Gyémántkiadása. VI. : *Csokonai válogatott Versei Toldy Ferenc* által. A költő arcképével. Pest, 1859. Heckenast. 32r. XIV és 230 l. füzve 70 kr. újp.

Borúth Költeményei. I. kötet. Pest, kiadja Pfeifer Ferdinánd. 1859. 16r. 226 l. füzve 1 ft 50 kr újp.

Költemények. Írta *Kuthen.* Kalocsán, nyom. Malatin és Holmeyer, 1859. 16r. 156 l. füzve 1 ft 35 kr újp.

Alföldi Pacsírta. Népdalok. Írta *Rákosi László*, kiadta Lisznai Kálmán. Pest, 1858. Gyurián J. könyvnyomd. 16r. 161 l. füzve 40 kr cp.

Zsenge Mutatóványok, az aradi nagygymnasium felső osztályainak közremunkálásával. Szerk. *Bíró Imre.* Arad, Réthy nyomd. 1859. 16r. 159 l.

— *Toldi Estéje.* Költői beszély hat énekben. Írta *Arany János.* Népszerű kiadás. Pest, 1859. Kiadja Heckenast G. 16r. 138 l. füzve 50 újkr.

Tatár Péter Rege-Kuny hája. 11.—15. szám. Pest, 1859. nyom. és kiadja Bucsánszky Alajos. 16r. Minden szám vagyis füzet több kevesebb népszerű verses beszélyből áll s tíz-tíz fametszettel ellátva egy-egy hatos.

— *Jókai Mór Munkái.* Népszerű kiadás. X—XII. köt. Pest, 1858. kiadja Heckenast G. 16r. 115 és 224 l. füzve minden köt. 20 kr cp.

Jókai Mór Dekameronja. Száz novella. VI. VII. VIII. kötet. Pest, Heckenast G. 1859. K8r. 1 ez. ftjával.

Régibb és Újabb Novellák az Eszther szerzőjétől. III. IV. kötet. Pest, kiadja Heckenast G. 1859. K8r. 242 és 247 l. füzve 2 ft újp.

Irma Haggyományai. Írta *Vachott Sándorné.* Két kötet. Pest, Heckenast G. 1859. K8r. 196 és 193 l.

Történeti Beszélyek. Írta *Ábrai Károly.* Két kötet. Pest, Pfeifer Ferdinánd bizománya, 1859. K8r. 189 és 164 l.

Történeti Beszélyek. Írta *Vértesi Arnold.* Két köt. Pest, 1859. Ráth Mór bizománya. K8r. 169 és 151 l.

A Telivér. Gr. Karácsonyi-féle pályadíjat nyert eredeti végjáték 5 felv. Írta *Péter Pál.* Budapest, a szerző sajátja. 1859. 8r. 151 l.

Három Török, vagy Mind álarcan. Vig daljáték 3 felv. Írta *Marcello M.* Olaszból fordította *Ney Ferenc,* zenéjét szerzé *Pedrotti Károly.* Pesten, Herz nyomd. 1859. N8r. 24 l.

Nemzeti-színházi Zsebkönyv 1859-re. Kiadták Gönczy Samu s Novák György. Pesten, nyom. Bucsánszky. 1859. 16r. XLIII és 34 l.

A szokott tárgyakon kívül benne : *Rendkívüli Előadás,* eredeti vigj. 1 felv. Írta *Degré Alajos* 1857.

— *Classicaliteratura.* — *Szofoklesz Színművei,* ford. *Finkei József.* III. Trakhini Hölgyek. S. Patak, a főisk. bet. 1859. N12r. 65 l. füzve 50 újkr.

— Nevelés, ifjúsági iratok. — *Mire nevelje a magyar ember gyermekeit?* Nevelési kalauz a különböző életpályákra képző tanintézetek, az azokban iskolázás, iskolán kívül tanulás, életpályaválasztás, s végre részletesen a tudományos, hivatalos, iparos s kereskedelmi életpályák viszonyai körül. Írta *Galgóczi Károly*. Pest, 1859. nyom. Gyurián J. N8r. (8 és) 256 l.

Protestáns Népiskolai Tanterv. Írta *Tóth Balázs*, felszentelt lelkész és tanár. A ft. dunántuli ref. egyházkerület által dicséretre méltatott pályamű. Pápa, a ref. főtanoda 1859. 8r. 164 l. s egy tábla, füzve 1 ft 26 kr újp. (Pesten, Ráth M. bizománya).

Ifjúsági Könyvtár, mindkét nembeli ifjúság számára. Francia művek gyűjteménye. . . Zoller Károly nyomán szerk. *Szabó Mihály*, kiadja Bökönyi Géza. I. kötet. N. Váradon, Tichy Alajos nyomt. 1859. N16r. 166 l. füzve 50 újkr.

Flóri Könyve 100 benyomott képpel. Írta *Beszérdj Amália*. Új népkiadás. Pest, 1859. 8r. 112 l. és 16 l. dalkóta, füzve 40 újkr.

Magyar Oleasókönyv a prot. algymnásiumok III. IV. osztálya s az ezzel párhuzamban álló reáliskolai osztályok számára. Szerkeszté *Erdélyi Indali Péter* tanár stb. Pest, 1859. Heckenast G. 8r. 292 és 250 l. füzve az első folyam 75, a második 65 újkr.

— N y e l v k ö n y v e k. — *Latin Szókötés* az alsó és felső tanodai ifjúság használatára. Több jeles német szerző után szerkeszté *Deák Sándor*. I. rész. Esettan. A III. oszt. haszn. Második kiad. Pest, 1859. Heckenast G. 8r. 212 l. füzve 75 újkr.

Praktischer Lehrgang zur leichten und schnellen Erlernung der Ungarischen Sprache. Nach D. F. Ahns Methode bearbeitet von G. E. Toepler. Zweite vermehrte u. verb. Aufl. Pest, 1859. Heckenast, N8r. 155 l. füzve 75 újkr.

Praktische Einleitung zur schnellen und leichten Erlernung der Ungarischen Sprache nach Dr. P. Ahns bekannter Lehrmethode von Karl Samarjay. Erster Cursus. Vierzehnte Auflage. Pest, Lauffer et Stolp. 1859. 8r. 116 l. füzve 35 újkr.

Schlüssel zu der nach Ollendorfs neuer Methode bearbeiteten Ungarischen Sprachlehre von Franz Ney. Pest, 1859. Lampel. 8r. 64 l.

— T ö r t é n e l e m s f ö l d i r a t. — *Világtörténelem*. Írta *Caesar*. A hetedik turini olasz kiadás után. Ötödik könyv. Pest, 1859. Kiadja a Sz. István-Társulat. N8r. 484 l. Ára füzve 2 ft ep. (Az V. könyvhez tartozó Felvilágosító Jegyzetek a tartalomjegyzékkel együtt külön füzetben fognak legközelebb megjelenni).

Világtörténet a legrégibb időkől a legujabb korig. Tárgyalva Dr *Edoi Illés László* által. Második kötet. Két kötet, Pest, Heckenast. 16r. X, 312 és VIII, 358 l. Egybekötve kemény táblába 1 ft 20 újkr.

Felső Olaszország és a vele szomszédos tartományok *Térképe*. Pest, 1859. Egy ív. 50 újkr.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV.

JÚLIUS, 1859.

VII. FÜZ.

A MAGYAR KÉPZŐK ÉS RAGOK

a szanszkrit nyelvészeti rendszer világában

LUBÓCI P. FERENC TŐL.

1. §. BÉVEZETÉS.

Tizedik éve múlik, hogy külföldön élni kényteleníttem, hol magyar szót ritkán hallok, s hol a szükség idegen nyelven írni, is csaknem gondolkodni sőt, tanított. De azért még sem feledkeztem meg arról, mivel hazámnak tartozom. Sokat foglalkozván nyelvészettel, s történetesen érintkezésbe hozatván korunk legkitűnőbb szanszkrit tudósával, figyelmemet két év óta csaknem kizárólag ezen régi nyelv tanulására fordítám, különösen pedig Pánini grammatikájára, és India megbecsülhetetlen ereklýjére, mely az emberi ész és szorgalom egyik maradandó emléke.

Ámbár nem ismerem a nyelvészet újabb kifejlődését Magyarországon, s így nem tudhatom vajjon a szanszkrit nyelvészetre hivatkozás nem időelőtti-e, vagy talán már szükségtelen; mégis azt hiszem, hogy a következő észrevételekben találatnak oly nézetek, melyek a magyar nyelv természetére némely felvilágosítást vethetnek.

2. §. A szanszkrit nyelv és irodalom története.

A szanszkrit nem anyja, s talán nem is legidősb testvére az árja nyelveknek: hiszen a latin s germánban itt-ott oly formákra is akadunk, melyek a szanszkrit formáknál okvetetlenül régiebbek, annyi azonban bizonyos, hogy az egész árja családban nincsen nyelv, mely a szanszkrittal tökéletességre és gazdagságra nézve mérközhethnék. Ehez hasonlítva a zend, a görög, a latin, a német, a celt, a lithván és a szláv nyelvek, minden ágazataikkal együtt, csonkáknak bizonyulnak be; történetök hézagos, mert kifejlődésök, hol megakadt, hol eredeti *szervezői* (synthetikus) természetüket *taglalóvá* (analytikussá) változtatta át. A szanszkrit ellenben azon előnyvel bír, hogy a *Véda* ideje óta, mely a nyelv gyermekkorát képviseli, mielőtt a különböző formák megállapodtak volna, egész a tizenhetedik századig Krisztus után, szakadatlanul nevezetes irodalmi munkák organuma maradt; hogy e szerint az irodalom, három ezred éven keresztül, a nyelv minden fejlődését és a formák minden átmenetét híven tükrözte.

A *Véda* hymnusaira, melyek a hindúk megtelepedésével túl a Himaláján, s vándorlásaikkal az Indus völgyéből a Gangeszébe egykoruak, következett az époszok korszaka (a Mahábhárata s Rámájana), mely alatt a nemzet a déli részeket elfoglalta, s a nyelv formái már tökéletesen megvalának szilárdulva. Az ország megállapodását követte a tudományosság kifejlődése, a philosophia, törvény, s kiváltképen a nyelvészet mezején; ez utóbbi legazdagabb virágát érven három nagy férfi ápoló kezei alatt, kiket a nemzet hálája ezen érdemök miatt a szentek sorába helyezett. *Pánini* megírta grammatikáját; *Katjájana* kiegészíté s javítgatá e munkát pótló jegyzeteivel, s *Patandsali* felvilágosítá s megbírála azokat azon halhatatlan commentárjában, mely azóta a szanszkrit nyelv törvénye maradt, s még jelenleg is a Mahábhásja név alatt a hindu tudósok legnagyobb nyelvészeti tekintélye. Tisztelettel forgatom én is a keletindiai társaság kézirati példányát, mert ezen munka még mindig nincs kinyomtatva, ha *Pánini* lakonikus szavaiban vagy *Katjájana* pótló jegyzeteiben felakadok.

Ezen három nagy nyelvész kora még mindig nincs kielégítően meghatározva, mert a hindu jellem, mely csaknem kizárólag az eszmék világában tevékeny, nem tartá érdemesnek a nemzet anyagi történeteit feljegyezni, melyekben sem morált, sem philosophiát feltalálni nem tanult. Történeti munkák hiányában a Brahma követői közt, nehéz meghatározni, vajjon Pánini kevéssel Buddha vallási s politikai szakadása után élt-e, vagy előtte. A szakadás maga körülbelül öt száz évvel Krisztus születése előtt történt meg, amint ez Buddhista írókból és oklevelekből kitűnik. Buddhaidejében a szanszkrit nyelvnek már voltak kevésbbé tökéletes *prakrit* ivadékai, s a nagy reformátor a köznép nyelvét választotta egyenlőségi tanainak fő terjesztőjéül; követői azonban csakhamar visszatértek a szanszkriához, átlátván, hogy sikerök csak akkor lehet tökéletes, ha a művelt osztályokra is kiterjeszthetik hatásokat.

Másfél ezer évig tart vala a változó, hol szellemi, hol anyagi fegyverekkel vívott harc a buddhismus és brahmanismus közt, mielőtt Buddha követőinek kiűzésével az előindiai félszigetből bevezőződött. Ezen hosszú időszak, s különösen első fele, volt a művelt irodalom aranykora, a természetes versenynél fogva. Kalidászá kisebb hőskölteményei és drámái, Amara Szinha szótára, a Pancsatantra és Hitópadészá meséi, a puránák legendái, és számtalan értekezések a philosophia, törvényhozás, algebra s gyógyászat körében jellemzik ezen kort, melyben a buddhismus lassan-lassan elvesztette életerejét s rideg formllismussá kövesült; s a brahmanismus, eltávozván a Veda tiszta természet-vallásától, a mostani idomtalan hindu mythológiává s bálványimádássá alakult át.

A buddhismus kiirtása, s a várnarendszer (Kasten-System) visszahozatala óta (körülbelül a tizenegyedik században) a szanszkrit nyelv, mint kizárólag a vallás és tudományosság nyelve, hasonló helyet foglal el a hindu civilizációban, mint a latin az európai középkorban. Számtalan commentár iratott ezen időben minden előbbi munkához oly anynyira, hogy jelenleg alig találhatik régi hindu könyv, mely bő magyarázattal nem volna ellátva. A nyelvészet természe-

tesen a legnagyobb tiszteletben részesült, különösen mint a *Véda* magyarázatának legfőbb kulcsa; mert a hindu vallás szerint még a legnagyobb bűn is találhat bocsánatra, illő bűnhődés után; de ki a Védának bármi szavát elmagyarázza, az örökre elkárhozik, mert hamis tannak lett megalapítója. *Mádhava*, egy hindu fejedelem minisztere, s testvére *Szájuna* ezen kornak legnevezetesebb írói, mint a legrégebbi irodalom szorgalmas és éles eszű commentátorai. A mesterséges költészet mezején *Bhatti Kavja* tűnik ki leginkább, ki csinos hősköteményt írt azon célból, hogy a három nyelvészeti szentnek minden szabálya s kivétele abban példára és felvilágosításra találjon. Hat hindu tudós írt különböző időben egy-egy nyelvészeti commentárt ezen költeményhez, mint meg annyi biznyságát ezen nevezetes munka belbecsének, mely nélkül a nyugot fiainak Páninit megérteni alig volna lehetséges.

Bevégezvén ilyformán a hosszú körfutást a nagyszerű hymnusoktól egész a mesterkelt költészetig, a hindu génius fáradt szárnyait épen akkor kezdé pihentetni midőn az angol nép partjaihoz ért, s az óriási félsziget elfoglalásához hozzá kezdett. Néhány választottja figyelmeztetvén az elhaló szanszkrit nyelv tudományos nevezetességére s kézirati kincseinek gazdagságára, azokat épen azon időben kezdé megbecsülni, midőn ősi hazájokban csaknem feledségnek indultak. Német tudósok vették ezen felfedezéseknek legelső nyelvészeti hasznát, s méltányolni tanulták a hindu grammatikusokat, kik semmi összeköttetésben nem állván a nyugotiakkal önállóan vizsgálák a nyelv tünetényeit, s ugyanazért oly viszonyokra is kiterjeszték vala figyelmöket, mik a nyugoton el voltak hanyagolva, mint például a hangváltoztatásra, a szószármazásra, s az összetett szók egyes részeinek kölcsönös viszonyaira. Nézeteik új pályát nyitottak az európai tudományos nyelvészetnek, s lehetségessé tették a hasonló nyelvészeti tudományos kifejlesztését, melynek eredete egyenesen Pánini nézeteire vezettethetik vissza; mert Gyarmathink, ki még ezen idő előtt, legelső Európában tette volt le biztosan az összehasonlító nyelvészeti alapjait, nem talált követőkre. Az általa tört út csakhamar ismét benőtt, s érdemei alig ismeretnek el. Meg kell azonban vallani, hogy a szanszkrit nyelv

ismerete nélkül soha sem jutottunk volna oly szabatosságra, mint a minővel jelenleg a nyelvhasznítás törvényei meghatározottak; mert nem létezik más oly nyelv, mint a szanszkrit, melyben a hajlíthatatlanok egy részének kivételével, minden szó élő gyökre, mint törvényes és természetes szülejére, visszavihető volna.

3. §. A szanszkrit nyelvészet néhány főelve a szószármaztatás körül. Gyök, képző, rag.

A szanszkrit nyelvészet nézete szerint a gyök azon része minden szónak, mely származtatás és ragozás által meg nem magyarázható, vagyis: azon szómaradvány, mely az analysisnek ellent áll.

Gyököket találunk e szerint a névmások, a hajlíthatatlanok és a ragok elemeiben; sokkal nevezetesebbek ezeknél azonban azon gyökök, melyek bizonyos képzők hozzájárultával akár igékké, akár nevekké alakulhatnak. A gyök magában e szerint sem cselekvést, sem állapotot nem jelent, azaz sem nem ige, sem nem név, de mindkettőnek eleme.

A gyök rendesen csak *képzőt* (krit) vehet fel, nem *ragot* (taddhita); azaz, a gyök a képző hozzájárultával még nem lesz *szóvá*, hanem csak *tővé* (base, crude form, theme), mely aztán ragot öltetni képes. A képző az igének vagy névnek fogalmát, tehát a cselekvését vagy állapotét, adja a gyökhöz, mielőtt az szóvá válhatnék, s helyét a mondatban elfoglalhatná; a rag ellenben a neveknek s igéknek egymáshoz viszonyát fejezi ki, s ugyanazért csak tőhöz járulhat, nem gyökhöz, mely még nem lett akár igévé akár névvé. Szóval, a szanszkrit grammatika szerint szükséges, hogy a nyersfogalom, mely a gyökben rejlik, bizonyos mennyiségű nyelvészeti anyagot öltön magára, mielőtt szóvá válhatnék. A ragok e szerint magokban foglalják nem csak a névhajlítási és ige-hajlítási végzeteket, ide számítva az alanyesetét és a harmadik személyét is, de azonkívül még mind azon formációkat, melyek a névtőhöz egyéb mellékes fogalmát adnak hozzá, például a származását, minőségét, mennyiségét, elvontságát, stb., holott a képző a gyököt csak oly fogalommal toldhatja meg, mely azt akár *ige-tővé*, akár *név-tővé* alakítja.

Ezen hindú nyelvészeti nézet, melynek alapossága és termékenysége szembeötlő, mind Németországban, mind Angolországban a classici nyelvekre is alkalmaztatott, s a görög és latin jelenleg a London University College tanodájában a törendszer szerint taníttatnak, a tanulók nagy könnyebbségére.

Hewitt Key a hasonlító nyelvészet tanára a London University Collegenél, s az ehez kapcsolt tanoda igazgatója latin nyelvészetének 423-ik lapján*) így szól ezen rendszerről:

„Közönséges grammatikákban szokás a neveknél az alanyesettől, igéknél a határozatlan módtól, vagy jelentő mód jelen időbeli első személyétől kiindulni, holott az alanyeset a névnél többet foglal magában mint a pusztá szót, mert ezen kívül benne van már bizonyos viszonya a mondathoz. Így az ige első személye befoglalja ragjában az első személyes névmás képviselését, s a határozatlan mód egy oly ragot mutat be, melyben az ige eszméje egy elvont (abstract) név alakjában fejeztetik ki, s így mindahárom esetben némi idegen anyag, hogy így szóljunk, járúl a tiszta érbeh.”

„A törendszer elve ellenben abban fekszik, hogy ezen idegen anyagtól megszabadulunk, és a szónak legegyszerűbb alakját állítjuk ki, Bopp szavaival: die Grundform, die nackte Wortgestalt.“

A következő példák legjobban fogják felvilágosítani ezen theoriát:

görögben	gyök		λιν
	tő	ige	λειν
		név	λεινον
	szó	ige	λεινω, -εις, -ει stb
név		λεινων, λειπονσα stb	
deákban	gyök		frag
	igető		frang
	névtő		fract
	szó	ige	frangam, frango, frangere
		név	fractus, fractio, fractura.
	gyök		ar
	igető		ara
	névtő		aratro
	szó	ige	arare, arabo etc
		név	aratum, aratorum etc.

*) A Latin Grammar. By T. Hewitt Key M. A. etc. Second Edition, London, Bell et Daldy 186 Fleet. Street. 1858.

4. §. Quip, s a névtő viszonya a gyökhöz.

A szanszkrit nyelvészek észrevették, hogy azon szabály miszerint a gyökhöz csak képző járulhat, nem pedig rag, nem egészen általános; azaz, hogy találatnak tők, melyek a gyökkel azonosak; hol tehát a rag mindjárt a gyökhöz magához adatik hozzá*), ők tehát ezen esetben felteszik, hogy eredetileg egy *v* betűből álló képző járult a gyökhöz, mely a rag hozzájövételével elenyészett. Ezen formatio nálok *Quip* névvel jegyeztetik meg.

A névtő a gyökből eredvén a névképző hozzájárultával, s e szerint többet foglalván magában mint a gyök fogalmát, kíváncsi tudni, hogy mit jelent, s mit nem jelenthet a névképző.

A szanszkrit nyelvészek vizsgálata mutatja, miként a névhajlítási esetek, a genitiven kívül, a névnek az igéhez a mondatban levő viszonyát fejezik ki, s hogy a névképzők is kizárólag azon viszonyokat képviselik a gyök irányában, melyeket a mondat irányában esetragok által fejezünk ki, mindig a genitív kivételével. Állhat pedig a név a következő viszonyokban az igéhez:

1) mint *alany*, jelentvén cselekvőt, cselekvést, cselekedetet vagy állapotot (nominative), például: der Liebende, das Lieben, die Liebe;

2) mint tárgy (accusative), például scriptum, i. e. quod scripsi;

3) mint eszköz (instrumental, mely a szanszkritban és magyarban még megvan, ez utóbbiban a *val* rag által képviselve, de ez a latinban és görögben az ablativvel összeolvadt), például aratrum, i. e. quo aramus;

4) mint szándék és tulajdonítás (dative), például örvendetes = a minek örvendünk;

5) mint a távolság és ok kifejezése (ablative; ezen két viszony, mely a szanszkritban e g y rag által fejeztetik ki, a

*) Újabb nyelvekben, de némely régiekben is, a *névtő* néha azonos az alanyesettel, s az *igető* a jelen idő harmadik személyével, a magyarban csaknem mindig.

magyarban négy különböző, ú. m. *tól*, *ből*, *ről* és *ért* ragok által képviseltetik), p. o. *tilos*, a mitől eltiltunk s eltiltattunk;

6) helybeli viszonyban (locative, magyarban *ba*, *ban*, *ra*, *on* ragok által képviselve, a latin s görögben, hol a datívvel, például *Romae*; hol az ablatívvel, p. *Carthagine*, olvadt öszve), péld. fürdő = ahol fürdünk.

A genitívnek nincs semmi köze az igéhez, ez mindig névtől függ, akár *birtoklást*, akár *származást*, akár *osztást* fejezzen ki (possessive, genitive, distributive). Ezen viszony tehát soha sem fejeztethetik ki képző által, mert névtő s gyök közt nem fordulhat elő, csak a mondatban található, s kizárólag rag által képviseltetik.

5. §. Igeképzők, másodrendű gyökök, igésítés, köthang.

Az igeképzők igeitöket képeznek a gyökből, s ezeken kívül másodrendű gyököket is, melyek megint mind igeitöknek mind névtöknek további elemei. A szanszkrit nyelvben minden gyökből, a hol azt az értelem megengedi, négy másodrendű gyök alakúlhat, a *tűrés*, *okozás*, *kívánság*, és *örögbítés* kifejezésére; azaz, minden gyökből származik nem csak egy cselekvő-igeitő, hanem ezenkívül még egy *passiv*, *causativ* (okozó, nem műveltető), *desiderativ* és *intensitiv* gyök is, melyekből, új képzők hozzájárultával, ismét igék s nevek származnak. Igék alakításánál e szerint több mint egy képző is járulhat a gyökhöz, a causativ felveheti még a passiv és desiderativ képzőt, az intensiv a passivét stb. Névalakításnál ellenben a névképzőnek a gyökhezi járulása oly névtőt képez, mely további névképzők felvételére alkalmatlan, és csak ragokat vehet fel.

Felvehet azonban a névtő igeképzőt is, mely által *igésítettik*, azaz a névtőből alakúlhat új igeitő, melyet a nyugati grammatikák denominativ igének szoktak nevezni. Ezen denominatívek, azaz nevekből származott igék a nyelvalkulásnak későbbi idejébe tartoznak, azonban szintoly természetűek mint az eredeti gyökök.

A szanszkritban az igének minden egyéb módosítása,

a négy felhozott alakon kívül, praepositiókkal összetétel által eszközöltetik, mint a németben.

Meg kell még jegyeznem, hogy a rag a tőhöz, s a képző a gyökhöz sokszor csak köthang (Bindevocal) közbenjárása mellett adatik hozzá, s ezen köthang a szanszkritban közönségesen az *i*, néha az *a*.

6. §. Ezen elvek alkalmazása a magyar nyelvre.

Ha már ezen alapeszméket, melyeknek részletes kifejlesztése az árja nyelvcsalád természetére bámulatos világot vet, e helyre azonban nem tartozik, a magyar nyelvre alkalmazzuk, azt fogjuk találni, hogy, habár igen sok magyar szó élő gyökre nem vitethetik is vissza, nálunk is a gyök eredetileg sem nem név, sem nem ige, hanem mindkettőnek eleme, s ugyanazért bizonyos képzők hozzáadása által akár az egyikké, akár a másikká alakúlhat. Nyelvészeink azonban nem fordítottak elég figyelmet ezen tárgyra, különösen miután a névtő nálunk az alanyesettel, az igető pedig a jelentő mód jelen idő harmadik személyével többnyire azonos, s e szerint a névtő és az igető csak ritkán különböznek a névtől s az igétől magától, ennek következtében a ragoknak nagy része képzőknek tartatott; például az ikes igéknek *ik* végzése, mely semmi egyéb mint a harmadik igehajlítási személyrag a *visszatérő* (reflective) formában.

Így történt, hogy a képzők lajstroma a Magyar Akadémia „Magyar Nyelv Rendszerében“ hetven lapra terjedett ki, a nélkül, hogy a szóképzés logikája tisztán kitűnnék. Mi a következő példákban az *ik* végzést mindig ragnak fogjuk tekinteni, mely a *visszatérő ige* hajlításában ugyanazon helyet foglalja el, melyet az *i* és *ja* végzések a határozott formában követelnek, ezeket pedig csakugyan senki sem fogja képzőknek tartani.

7. §. Magyar gyökök.

Olyan magyar gyököket, melyek a szanszkrit értelmezésnek megfelelnek, találhatunk a következőkben:

gyök :

- sutt- { og = suttog ige,
om = suttom név ;
- szer- { et = szeret ige,
elm *névtő* = szerelm, melyből szerelem *név* ;
- nyug- { sz igető, melyből jő nyugszom, nyugszol, nyug-
alm *névtő*, melyből nyugalom ; (szik ige,
- vi- { sz igető = viszen,
tel *név* = vitel ;
- or- { oz ige = oroz
v *név* = orv ;
- szár- { ít, ad, aszt, ige = szárít, szárad, száraszt,
az *név* = száraz ;
- em- { lé, tet = emlé, emtet ige
lő, ber, e, *név* = emlő, ember, eme ;
- szik- { kad, kaszt ige = szikkad, szikkaszt,
ár, *név* = szikár ;
- pos- { had ige = poshad;
vány *név* = posvány ;
- per- { eg, dül etc ige = pereg, perdül,
ec, *név* = perec ;
- tap- { ad, aszt, ige = tapad, tapaszt,
asz, *név* = tapasz ;
- mer- { ed, ige = mered,
ő, even = merő, mereven, *név* ;
- ap- { ad, ige = apad,
ály, *név* = apály ;
- rán- { t, dít, dúl, ige = ránt, rándúl, randít,
c, *név* = ránc ;
- til- { t, ige = tilt,
os, *név* = tilos ;
- rom- { t, ige = ront,
gy, *név* = rongy ;
- al- { sz, igető = alsz(ik),
m, *névtő* = álm, miből álom ;
- e- { sz, igető = esz(ik),
tel, *név* = étel ;
- szor- { ít, úl, ong, ige = szorít, szorong, szorúl,
os, *név* = szoros ;
- bor- { ít, úl, ong, ige = borít, borúl, borong,
u, *név* = boru ;
- der- { ít, ül, eng, ige = derít, derül, dereng,
ü, *név* = derű ;
- ugr- { ál, ige = ugrál,
ás, *név* = ugrás ;
- kurt- { ít, ige = kurtít,
a, *név* = kurtá
stb stb.

8. §. Quip.

A következők szolgálhatnak a *Quip* forma példájául, melyben a névtő, s így magyarban többnyire maga az alanyeset is, megegyez a gyökkel, s itt meg fogjuk egyszersmind a viszonyt is jegyezni, melyben az így alakult névtő a gyökhöz áll:

fagy, a név állapotot jelent, azaz a cselekvés eredményét, nem tárgyát. Ilyen viszonyt gyakran a *cselekedet* szóval is lehet kifejezni, mert a cselekedet a cselekvés eredménye. Fagy tehát a gyökhöz s igehez az alanyeseti viszonyban áll;

zavar, a név állapotot jelent, alanyeseti viszony;

gyámol, cselekvő, a ki gyámol, alanyeseti viszony;

fog, cselekvőt jelent, alanyeset, a mi fog;

szeg, cselekvő, alanyeset;

nyom, tárgyeseti viszony, a mit nyomtunk, vagy ami nyomatott;

tér, tárgyeseti viszony, a mit terített (az isten vagy természet),

a mi terül;

rom, tárgyeseti viszony, a mit rontottak, a mi romlott;

kert, tárgyeseti viszony, a mi kerítettik;

zár, eszköz, eseti viszony, amivel zárunk;

ok, eszközeseti viszony, mi által okúlunk;

lak, helyeseti viszony, a miben lakunk;

síp, helyeseti viszony, a min sípolunk, stb.

9. §. A magyar nyelv gazdagsága ige-
képzőkben.

A magyar nyelv sokkal gazdagabb ige-*képzőkben* mint a szanszkrit, mely három, összesen tíz ágra terjedő, módon alakítja a cselekvő igét, s nem több mint négy másodrendű gyököt származtat az eredeti gyökből, t. i. szenvedőt, okozót (nem míveltetőt), kívánót, s öregbítőt, minden egyéb módosítása a gyök értelmének praepositiók által eszközöltetvén.

Nálunk minden gyökből, amennyiben azt az értelem megengedi, alakúlhat egy *míveltető*: az *at* vagy *tat* ige-*képző* hozzájárultával; egy *külszenvedő*: vagyis *ikes* hajlítása által, és egy *tehető* a *hat* ige-*képző* által. Ezekhez hozzá adhatunk még egy negyedik másodrendű gyököt, a *jövőt*, az *nd* ige-*képző* hozzájárultával, mert eltérve némileg az árja nemzettek nyelvészeti philosophiájától, a jövő a magyarban nem pusztán idő, hanem valóságos új igető, mely minden időt szintűgy elfogad, mint bármely egyéb másodrendű gyök.

Ezen négy másodrendű gyökökön felül a magyar még számos egyéb eszmét köt a gyök értelméhez, melyeket képzők által fejez ki. Az ily alakulásokat azonban nem tekinthetjük másodrendű gyököknek; mert ha az értelem megis engedné a gyököknek ilyféle módosítását, ez még sem történik meg mindig, hanem csak bizonyos esetekben, s nem is mindig ugyanazon képzők által.

Ezen módosításokhoz tartoznak a *belszenvedők* (passive reflective), az *okozók* (causative), a *kezdők* (inchoative), a *gyakorítók*, a *kicsinyezők*, a *kicsinyezve gyakorítók*, a *folytonosdgot* és a *rögtönséget* jelentők. Mind ezeknek vizsgálata, tudtomra, a magyar grammatikákban igen hiányos, s csaknem egészen elhanyagoltatott; sőt a *szenvedőnek* némely régiebb s eredetiebb formái, és az *igesítés* törvényei is kimaradtak a „*Magyar Nyelv Rendszeréből*”; vagyis azon igeképzők viszonyai, melyek nevekből alakítanak (denominative) igéket. Mind ezek lesznek fő tárgyai további vizsgálódásainknak; itt azonban újra megjegyezzük, hogy mi az *ik* végzést mindig ragnak fogjuk tekinteni, nem képzőnek; mivel ez csak a harmadik személyben székelt, nem az egész töben; s e szerint csak egyik tényezője egy külön hajlítási alaknak, mely mind eredetű visszatérő (reflective) értelmében, mind a súlyosabb végzetek használatában, sőt abban is, hogy a külszenvedő ezen alakban hajlítottatik, a latin reflective s a szanszkrit atmanepada alakhoz hasonlít.

10. §. A köthang; a d, sz, és l betűk rokonsága.

Mielőtt az igeképzők vizsgálatába bocsátkoznánk, meg kell előlegetesen jegyeznünk, hogy a magyarban minden magánhangzó köthangul használtatik, amint ez a következő példákban is világos:

köthang	gyök	képző	szó
a	ún	+ lm	= un(a)lm névtő, s unalom név,
	tol	+ kod(ik)	= tol(a)kodik,
	has	+ l	= has(a)l,
e	fél	+ lm	= fél(e)lm,
	ver	+ ked	= ver(e)kedik,
	per	+ l	= per(e)l,

köthang	gyök	képző		szó
o	moz	+ g	=	moz(o)g,
ö	zör	+ g	=	zör(ö)g,
u	alk	+ sz	=	alk(u)sz(ik),
ü	esk	+ sz(ik)	=	esk(ü)szik, mert az okozó (causativ) esket mutatja, hogy a gyök esk, nem pedig eskü.

Figyelmeztetjük továbbá olvasóinkat, hogy a *d* betű magyar képzőkben gyakran átmegy az *sz* betűbe, mi azon lajstromból is kitűnik, melyet a Magyar Akadémia a „*Magyar Nyelv Rendszerében*“ a 245. s 246-ik lapen találunk, s melyből egy pár példát kiirunk, bizonyosságául, hogy a betűkülönbség nem okoz semmi értelem-különbséget, p. o.

alapszik	alap(o)dik	betegszik	beteg(e)dik,
dühöszik	düh(ö)dik	elégszik	elég(e)dik,
haragszik	harag(u)dik	szapor(o)szik	szapor(o)dik,
vajuszik	vajudik	savany(o)szik	savany(o)dik,
nyugszik	{ nyug(o)dik.		
nyug(o)szik			

Kevésbbé világos (magyar nyelvészeknél), de azért mégis szintoly bizonyos a *d* betűnek atyafisága az *l* betűvel, a képzők és a ragok végén, s egyebütt is. Értekezésünk folytán ezen tény sok példával fel fog világosíttatni; jelenleg csak azt jegyezzük meg, hogy a nyelvészeti philosophia azt *a priori* követeli, miszerint az igehajlításnál a második személy végzésében a második személyes névmás elemei forduljanak elő; tehát a magyarban legelőször is a *d*, mint a *Te* gyöknek azon lágyított formája, mely a nevek személyragozásából eléggé ismeretes. Ezt mi csakugyan meg is találjuk a határozott alakban, például: *lát(o)d*, *ver(e)d*. A *d* fogbetűnek, amint már megjegyeztük, természetes hajlama van általmenni a rokon fogsziszegőbe, azaz, az *szbe*, s ezt találjuk ismét a határozatlan alak második személyragában, például *látsz*, *versz*. Fenmarad most az *ikes* alakban az *l* végzet, például *mosd(o)l szök(ö)l*, mely a múlt idők második személyével a határozatlan alakban (*láttál*, *látál*) s a tegező forma *l* betűjével együtt (péld. *szeretlek*, *várlak*) szükségképen szintén a második személyes névmással függ össze, azonban megmagyarázhatatlan maradna, hacsak az *l* betűt nem vennők a *d* betű módosításának. Azoknak kik a szanszkrit nyelvészeket, vagy csak

Bopp és *Pott* nyelvhasználati munkáit is ösmerik, szükségtelen bár ennyit is mondanunk, mert ők tudják, hogy a *d* mint foghang természetesen átmegy az *l* hangba, mely szintén foghang, s viszonyt az *l* a *d*-be. Ezen átmenetel a szanszkritban mindennapos.

11. §. Igeképzők, cselekvő és szenvedő.

Hogya az igeképzők természetét kutatjuk, s vizsgálat alá vesszük az eszközöket, melyek által a nyelv a gyököt igetvé alakítja, úgy fogjuk találni, hogy azok a legegyszerűbek, s igen kevés elemekre vezethetők vissza.

A legelső s legnevezetesebb igeképző ez egyszerű betű *t*, a *teszen* ige nék képviselője, a *te* gyöknek (te-sz, te-het, te-tet) természetes megrövidítése. Ez adja meg a gyöknek a cselekvés eszméjét; úgy, amint az annak megfelelő betű *l* a *lesz* ige nék képviselője, és a *le* gyöknek (le-sz, le-het) természetes megkurtítása, a *szenvedés*, vagyis szabatosabban a *tűrés* eszméjének legrégibb s legeredetibb kifejezője; például:

gyök	cselekvő ige <i>t</i> képzővel	belszenvedő ige <i>l</i> képzővel
fű-	fűt	fűl = fűtődik
hű-	hűt	hűl = hűtődik
nyí-	nyit	nyíl(ik) = nyitódik
bom-	bont	bomol, boml(ik)
osz-	oszt	oszl(ik)
fosz-	foszt	foszl(ik)
rej-	rejt	rejl(ik)
haj-	hajt	hajl(ik)
hám-	hánt	háml(ik)
om-	ont	oml(ik)
rom-	ront	roml(ik)
dű-	düt	dül

A cselekvő *t* képző sokszor megtoldatik az *i* hanggal, az *l* képző pedig az *u* s *ü* hanggal; ezen képzőknek ily kifejeztése által erednek a következő alakulások:

gyök	cselekvő <i>t</i> és <i>ít</i> képzővel	belszenvedő <i>l</i> , <i>ül</i> s <i>ü</i> képzővel
fu-	fuit azaz fojt	fül,
gyú-	gyúit azaz gyújt	gyúl,
gyü-	gyúit azaz gyújt	gyül,
nyü-	nyúit azaz nyújt	nyúl,

<i>gyök</i>	<i>cselekvő t és ít képzővel</i>	<i>belszenvedő l, ül s ül képzővel</i>
sér-	sért	sérül,
mer-	merít	merül,
szor-	szorít	szorúl,
ker-	kerít	kerül,
fesz-	feszít	feszül,
ám-	ámít	ámúl,
csőd-	csődít	csődül,
ter-	terít	terül,
tan-	tanít	tanul.

12. §. A *d* képző és kifejlése.

A *belszenvedőt* ilyformán képző *l* néha átmegyen a *rokon d* betűbe, s akkor az így képzett igének értelme inkább *passivum impersonale*, például :

<i>gyök</i>	<i>cselekvő</i>	<i>szenvedő d képzővel</i>
szak-	szakít	szak(a)d,
has-	hasít	has(a)d,
szár-	szárít	szár(a)d,
törp-	törpít	törp(e)d=törpül,
kop(ik)	koppan	kopp(a)d.

Ezen szóban *mosdik*, a *d* képző az *ikes* formával egyetemben a *visszatérés* fogalmát fejezi ki : *mos* er wächst, *mosdik*, er wächst sich. *Terjed*, a *terül*-nek mellék formája, mely a *ter* gyökből anomál módon alakult; a *lát*, *látsz(ik)* formációban a *szenvedő* képző *d* átment a *rokon sziszegőbe*.

A *d* végzet épen nem ritka a magyar igék közt; *szenvedő* értelme azonban kevésbbé tűnik fel ott, hol a neki megfelelő *ít* képzővel alakult *cselekvő* ige többé nem létezik, mint-hogy a *classicus* nyelvek tanulásából megszoktuk a *passivumot* leginkább ott keresni, ahol egy megfelelő *activ* van. Nehéz volna azonban tagadni az ily szavaknak *passiv* vagy *reflectiv* értelmét, mint : *szenved*, *hamvad*, *higga*d, azaz *hamuvá lesz*, *híggá lesz*. Van egyébiránt sok ige, mely a *d* képzővel alakult a nélkül, hogy *szenvedő* értelme volna, például : *foga*d, *szala*d, *halad*, *tagad* stb.

Ezen *d* képző további kifejlesztéséből, az *ik* ragnak hozzáadása, vagyis inkább a *visszatérő* (*reflectiv*) alakbani hajlítása által származott a *belszenvedő* ige legismeretesb alakja.

<i>cselekvő</i>	<i>belszenvedő</i>
fanyar ít	fanyar odik = fanyarúl
nyomor ít	nyomor odik = nyomorúl
takar, takar ít	takar odik
hábor ít	hábor odik
kavar, kavar ít	kavar odik
szapor ít	szapor odik
gomboly ít	gomboly odik.

Néha a köthang ezen belszenvedők alakításánál meghosszítottatik, különösen azon esetben, ha a cselekvő formában a jelen idő harmadik személye azonos a gyökkel (Quip), például:

<i>cselekvő</i>	<i>belszenvedő</i> <i>ód-öd képzővel</i>	<i>cselekvő</i>	<i>belszenvedő</i> <i>ód-öd képzővel</i>
esap	esapódik	agg	aggódik
tol	tolódik	emészt	emésztődik
hány	hányódik	gyöt(ö)r	gyöttrődik
vet	vetődik	tip(o)r	tipródik
húz	huzódik	rág	rágódik
von	vonódik	vág	vágódik.

13. §. Az okozó igeképzők.

A *d* szenvedő képző révén érünk az *okozó* (causative) igékhez, melyek az Akademia „*Magyar Nyelv Rendszeréből*“ egészen kimaradtak; azaz, azon két helyütt, hol csakugyan előkerülnek, hol műveltetőknek, hol egyszerű cselekvőknek ismertettek félre. (79-ik és 94-ik lap az 1846-iki kiadásban).

Az okozó képző megint a *t* betű, mint a *tesz* igének, s *te*-gyöknek megkurtítása, s leggyakrabban, habár nem kizárólag, azon igékhez alkalmaztatik, melyek a *d* képző által alakultak; az okozó *t* képző előtt azonban a *d* képző sziszegővé válik. Az okozónak e szerint legközhönségesebb formája az *szt*, mely csaknem minden *ad*, *ed*-re végződő igéknek megadja az okozó alakot, például:

	<i>okozó</i>
szárad	száraszt = okozza hogy száradjon
ragad	ragaszt = okozza hogy ragadjon
marad	maraszt = teszi hogy maradjon
riad	riaszt = teszi hogy riadjon
ered	ereszt = teszi hogy eredjen
akad	akaszt = teszi hogy (meg, fel, el-)akadjon.

okozó

támad	támaszt ¹⁾	hamvad	hamvaszt
fürd(ik)	füreszt	sebhed(ik)	sebheszt ³⁾
olvad ²⁾	olvaszt	árad	áraszt
rohad	rohaszt	szalad	szalaszt
gyulad	gyulaszt	szeled	széleszt
fulad	fulaszt	nyugod(ik)	nyugaszt
fárad	fáraszt	dagad	dagaszt stb.
apad	apaszt		

Az *szt* összetett képző további kifejlesztését találjuk a ritkább *sztal*, *sztel* képzőben, melyben az okozó eszme szint-oly világos, mint az egyszerűbb alakban, ámbar az értelem némileg módosúl, például :

marad	maraszt	marasztal
tapad	tapaszt	tapasztal
vigad	vigaszt	vigasztal
nyugod(ik)	nyugaszt	nyugasztal
enged	—	engesztel
fogy	fogyaszt	—
fagy	fagyaszt	—
magasít	—	magasztal
hirhed	—	hiresztel.

Az imént felhozott példák közt találhatik egynéhány, melynél az okozó képző nem pusztán *t*, de valósággal *szt*, ilyenek még a következők is :

bigyeg	bigyeszt	terem	termeszt
fül	füleszt	fejl(ik)	fejleszt
hull	hullaszt	ugr(ik)	ugraszt
múl(ik)	mulaszt	forr	forraszt
nő	növeszt	agg	aggaszt

Ezen formációkról csak azt mondhatjuk, hogy bennök vagy a nyelv tiszta eszmélete meghomályosodott, vagy pedig hogy a *d* képző által alakult igék elvesztek. Egyébiránt lesz még többször alkalmunk oly alakulásokkal találkozni, melyekben a képzők látszólagos anomáliával használtattak.

Hogy a *t* képző csakugyan az eredeti okozó, s nem az *szt*, ez világosan kiténik a következő példákból :

¹⁾ Van még egy egészen különböző *támaszt* ige is, mely nem okozó, hanem denominatív, s a *támasz* névből ered.

²⁾ Az *old* ige mutatja, hogy a gyök *ol*.

³⁾ *Sebheszt*-nek van egy mellékformája : *sebheth*.

<i>okozó a t képzővel, s ennek a köthang ál- tali módosításaival</i>		<i>okozó a t képzővel, s ennek a köthang ál- tali módosításaival</i>	
<i>benható</i>		<i>benható</i>	
bán	bánt	háborog	háborít
kel	kelt	sodor	sodrat
terem	teremt	tipor	tiprat
izeg	izgat	ugr(ik)	ugrat
ég	éget	billen	billent
áll	állít	zökken	zökkent
sürög	sürget	csökken	csökkent
forog	forгат	retten	rettent
pereg	perget	durran	durrant
tántorog	tántorít	tér	térít
<i>szenvedő vagy visszatérő</i>	<i>okozó</i>	<i>szenvedő vagy visszatérő</i>	<i>okozó</i>
múl(ik)	mulat	nyomorog	nyomorgat
tel(ik)	tölt	pirong	pirongat
oszl(ik)	oszlat		

Az okozó *t* képző néha *tat*-tá fejlődik ki; például :

<i>benható</i>	<i>okozó, tat képzővel</i>	<i>benható</i>	<i>okozó tat képzővel</i>
rúg	rugtat	jár	jártat
vág	vágtat	esz(ik)	etet
fut	futtat	éhez(ik)	éheztet
él	éltet	isz(ik)	ítat
buk(ik)	buktat	feksz(ik)	fektet
ül	ültet	bíz(ik)	biztat
pihen	pihentet	foly	folytat
ún	untat	szün(ik)	szüntet
tör	törtet	áz(ik)	áztat
nyom	nyomtat	alsz(ik)	altat stb.

Vannak még több okozó képzők a *t* képzőn kívül; ezek azonban csak ritkán szolgálnak okozó igék alakítására; ilyen az *l* a következő szavakban :

forr forral ízl(ik) izlel asz(ik) aszal

Ezen *l* kifejlik *lal*-lá e következőkben :

híz(ik) hizlal fagy fagylal érl(ik) érlel
kop(ik) koplal kés(ik) késlel fázik fázlal

Ide tartozik még a *sít* képző ezen szóban : *értesít*, azaz teszi, hogy értssem, sőt a *z* képző is ezen egy szóban : *fő, főz, azaz okozza, hogy főjön*.

Anomál okozó formációk a következők :

es(ik) *ej*, és (el)alsz(ik) (el)olt.

Kérdéses továbbá, vajon a *gat* képző, melylyel később a gyakorítóknál ismét találkozandunk, nem alakít-e kivételesen okozókat; például:

ereget, azaz teszi hogy eredjen

lyukgat, azaz teszi hogy lyukadjon = lyukaszt,

hallgat (?) teszi hogy mások halljanak (??).

14. §. A *miveltetű*, *külszenvedű* s *tehetű*.

Hogy a *t* képző s ennek kifejlése a *tet*, *tat* képző (ismét mint a *teszen* szónak s a *te* gyöknek képviselője) *miveltetű*-ket is alakít, s az *ikes* igehajlítás által *külszenvedű*ket, ez oly annyira ismeretes, hogy további fejtegetést nem is igényel. Szintoly tisztán áll, s régóta el van ismerve a *hat* *tehetű* képzőnek azonossága a *hat* gyökkel.

15. §. A *g* képző.

Lehetetlen hogy a magyar igék körüli vizsgálódásnál fel ne tűnjék azon nevezetes osztály, mely a *g* képző által alakúl. Ezen csoportozat kétfelé ágazik el: háromtagú igékre, melyek mind folytonos cselekvést jelentenek, s két s egytagúakra, melyek azonkívül még mozgást fejeznek ki, vagy hangutánzók.

Eredetileg a kéttagúak és egytagúak lehettek, mert a második tag csak a kiejtés miatt alakult a köthang hozzájárultából; némelyeknél közölök még jelenleg is fenmaradt mindakét forma:

<i>egytagú</i>	<i>kéttagú</i>	<i>egytagú</i>	<i>kéttagú</i>	<i>egytagú</i>	<i>kéttagú</i>
zúg	zuhog	peng	peneg	bolyg	bolyog
perg	pereg	zajg	zajog	dörg	dörög
zeng	zeneg	mozg	mozog	forg	forog stb.

Némely kéttagúak ellenben háromtagúakká fejlődtek ki, az *r* betűnek s köthangnak a *g* képző előtti beleillesztése által; az ily alakban az eredeti fogalomnak öregbítése fejeztetik ki, akár gyakorító, akár kicsinyző értelemmel, például:

<i>kéttagú</i>	<i>háromtagú</i>	<i>kéttagú</i>	<i>háromtagú</i>
bugyog	bugyorog	kuncog	kuncorog
cincog	cincorog	kunesog	kunesorog
döbög	döbörög	nyekeg	nyekereg
dödög	dödörög	nyikog	nyikorog

kéttagú	háromtagú	kéttagú	háromtagú
fityeg	fityereg	siseg	sisereg
bigyeg	bigyereg	sziszeg	sziszereg
bizseg	bizsereg	pityeg	pityereg
csicseg	csicsereg	vicsog	vicsorog
gugyog	gugyorog	bolyog	bódorog
kótog	kótorog	nyüzsög	nyüzsörög
			és nyöszörög ¹⁾ .

16. §. A kezdő k.

A *g* képző általánosan folytonosságot fejez ki, sok szavakban azonban van neki egy megfelelő formája, mely a kezdés fogalmát köti a gyök értelméhez, és ebből a *dúl dúl* képző által alakul; ennek megfelel sokszor egy okozó az *ít* képzővel, amint a következő példákból látszik :

mozgást jelentő vagy hangutánzó	kezdő	okozó
csorog	csordúl	csordít
boly(o)g	bódúl ²⁾	bódit
ráng	rándúl	rándít
nóg(at)	nódúl	nódít
dörög	dördül	dördít
zajog	zajdúl	zajdít
jajog	jajdúl	jajdít
csereg	cserdül	cserdít
pezseg	pezsdül	pezsdít
virrog	virdül	
zseng	zsendül	zsendít
morog	mordül	mordít
korog	kordül	
kovályog ³⁾	koldül	
forog	fordül	fordít
inog	indül	indít
görög	gördül	gördít
mozog	mozdül	mozdít
leng	lendül	lendít
lóg	lódül	lódít
kong	kondül	kondít

¹⁾ Vannak ily háromtagú *g* végzetű igék, melyek egyenesen a gyökből fejlődtek ki, például *húny*, *hunyorog*, *ám* (ámít, ámül) *ámolyog*, és hangváltoztatással: *ábolyog*.

²⁾ Mellékforma : *bolondül*.

³⁾ Mellékformák *kódorog*, *kóborog*.

<i>mozgást jelentő vagy hangutánzó</i>	<i>kezdő</i>	<i>okozó</i>
cseng	csendül	csendít
zeng	zendül	zendít
pereg	perdül	perdít
zúg	zudul	zudit
zörög	zördül	zördít
reng	rendül	rendít
peng	pendül	pendít
bög	bődül	bődít

Néha a kezdő képző *dül* oly igéknek felel meg, melyek az összetett *ng* (gyakorító s kicsinyítő) képző által alakultak, s melyeknek semmi köze nincs a mozgási s hangutánzási *g* képzővel. Ilyenek például:

<i>gyök</i>	<i>gyakorító vagy kicsinyítő</i>	<i>kezdő</i>
fáj	fájong	fájdul
tol	tolong	toldul (tódul)
áll	állong	álldul
ker-	kereng	kerdül
raj-	rajong	rajdul
zor-	zorong	zordul

A kezdő képző *dül* világosan összetett képző; elemei a *d* és az *l*, melyek a köthang által össze vannak fűzve. A következő néhány igékben pedig azt találjuk, hogy mindegyike ezen elemeknek magában is kezdő képzőül szolgál; a *d* szenvedő értelműeknél, az *l* cselekvőknél:

<i>szenvedő</i>	<i>kezdő d képzővel</i>	<i>cselekvő</i>	<i>kezdő l képzővel</i>
gyúl	gyulad	fú	fuval
fúl	fulad	lő	lővel
pirúl	pirkad	szól	szóllal
		szökik	szökell(ik) és szökell.

17. §. A rögtöniséget jelentők.

Van az egy- s kétagú *g* képző által alakult igéknek még egy más megfelelő alakjuk is, mely a folytonosság helyett a rögtöniség fogalmát kapcsolja a gyök eredeti értelméhez, s többnyire azt is, hogy a cselekvés csak egyszer történik. Ennek képzője az *an* s *en*, többnyire megkettőztetve a gyöknek végső mássalhangzóját s azért eredetileg valószínűleg *van*. Az így származott igék közül egynehány felveszi még a *t* okozó képzőt is, például:

<i>hangutánzók s mozgást jelentők</i>	<i>rögtönséget jelentők</i>	<i>okozók</i>
pufog	puffan	
böfög	böffen	
csobog	csobban	
durrog	durran	duzzant
billeg	billen	billent
fityeg	fittyen	
hibog	hibban	
kocog	koccan	koccant
kortyog	kortyan	
hortyog	hortyan	
köhög	köhen	köhent
fecseg ¹⁾	fecscsen	
locsog ²⁾	locscsan	
lebeg	lebben	lebbent
lobog	lobban	lobbant
hebeg	hebben	
mozog	mozzan	
nyekeg	nyekken	
prüsszög	prüsszen	prüsszent
piheg	pihen	
zuhog	zuhan	
rozog	rozzan	
röfög	röffen	
suhog	suhan	
szuszog	szuszszan	
retteg	retten	rettent
suttog	suttyan	
szepeg	szeppen	szeppent
zökög	zökken	zökkent.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a *t* képző néhány ily rögtönséget jelentő igékhez járúl a nélkül, hogy az értelem általa bármi részben módosíthatnók. Ezen igék száma nem nagy; a tünemény azonban elég nevezetes s megérdemli, hogy a figyelem reájok is kiterjesztessék; mi a következőket hozzuk fel:

illan = illant	röffen = röffent
böffen = böffent	tüsszen = tüsszent
horkan = horkant	prüsszen = prüsszent
fecscsen = fecscsent	kukkan = kukkant
toppan = toppant	kurran = kurrant.

¹⁾ Mellékforma fecskend.

²⁾ Mellékformák locsol, locsol, locskol.

Az *an en* képző rögtönségi értelmében olyan igetők-höz és gyökökhez is ragad, melyek nem alakultak a *g* képző által; de azért még is nagyobbára szintén vagy mozgást fejeznek ki, vagy hangutánzók; ilyenek

ill (elavult)	illan	horkol	horkan
csap	csappan		
forr	fortyan	repül	reppen
fogad	fogan	rikít	rikkan
tikkad	tikkan	csúszik	csuszszan *)
reked	rekken	kopik	koppan
pukkad	pukkan	roskad	rokkán

Vannak ezekenkívül még oly rögtönségi igék is, melyeknek eredeti megfelelő alakjuk nem létezik többé, ilyenek: *huppan, fillen, lappan*.

Azon fogalom, hogy a cselekvés csak egyszer történik, mely csaknem mindig a rögtönségi igékben rejlik, néhány esetekben ki van fejezve az *ít* képző által is, p. o. kavár kavarít, sujt suhit, csavar csavarít.

18. §. A háromtagú igék a *g* képzővel.

Visszatérvén most a háromtagú igékhez, melyek a *g* képzőt fogadták el, azt találjuk alakjukra nézve, hogy a második tag, mely a képző köthangját megelőzi, mindig az *r, ly, l, és j* betűkkel végződik. Értelmökre nézve látjuk, hogy csak kis részök jelent mozgást; ellenben a folytonosság fogalma uralkodik mindnyájokban. A folytonosság lévén az öregbítésnek egyik neme, természetesen fogjuk találni, hogy ezen igéknél az *og eg* képző sokszor felcserélhető a gyakorító ked(ik) képzővel az értelem módosítása nélkül, például:

incesleg	incselkedik	nyomorog	nyomorkodik
fondorog	fondorkodik	szomorog	szomorkodik
hizeleg	hizelkedik	tiszteleg	tisztelkedik
nyavalyog	nyavalkodik	búsolyog	búsalkodik
sanyarog	sanyarkodik		és búsalakodik.

Némely ily igéknél az *og eg* a belszenvedő *od(ik) ed(ik)* képzővel felváltható; az értelemben azonban a folytonossági

*) Ide tartozik még *talán*: tökít tökkent, és csügg csükken azaz csökken, úgy amint mukkan mokogból jő, pillant pislogból, s rokkán roskad-ból.

fogalom következtében, mely a *g* képzőben lappang, némi csekély módosítás észrevehető; ilyenek:

közeleg	közeledik	émelyeg	émelyedik
mosolyog	mosolyodik	szendereg	szenderedik
homályog	homályodik	zsugorog	zsugorodik
estveleg	estveledik	háborog	háborodik
kanyarog	kanyarodik	hempereg	{ hemperedik hengeredik henteredik
	és kanyarúl	hengereg	
tántorog	tántorodik	henterg	
kesereg	keseredik		

Az értelem-különbség legerősebben tűnik ki ezen két forma közt a *könyörög* és *könyörödik* vagy *könyörül* igékben; különösen minthogy az utóbbi formák nem belszenvedők, hanem egyenesen cselekvők (benhatók).

Alig szükséges itt megjegyezni, hogy a belszenvedő ed(ik) od(ik) alaknak rendesen megfelel egy cselekvő ige, mely az *ít* képzővel alakult; ezen igéknek teljes példánya e szerint a következő:

gyök	cselekvő	belszenvedő	folytonosságot jelentő
nyomor-	nyomorít	nyomorodik	nyomorog
szomor-	szomorít	szomorodik	szomorog
hábor-	háborít	háborodik	háborog
tántor-	tántorít	tántorodik	tántorog
keser-	keserít	keseredik	kesereg

19. §. Öregbitők, gyakorítók, kicsinyzők.

A folytonosság fogalma, mely a *g* képzőben lappang, feltalálható az összetett *ng* képzőben is, melylyel például a következő igékben találkozunk:

cselekvő	belszenvedő	folytonosságot jelentő
busít	busúl	busong belszenvedő
derít	derül	dereng u. a.
szorít	szorúl	szorong u. a.
borít	borúl	borong u. a.
—	árad	árong u. a.
—	örjül (kezdő)	örjong benható
—	dühödik	dühöng u. a.
hajlít	hajl(ik)	hajlong u. a.
kerít	kerül	kereng benható
öblít	—	öblöng u. a.
áll	—	állong u. a.
hull	—	hullong u. a.

<i>cselekeő</i>	<i>belszenvedő</i>	<i>folytonosságot jelentő</i>
csap	—	csapong benható
esdik	esdekel (gyakorító)	eseng u. a.
él	éldegél (gyakorító)	éleng u. a.
merít	merül (szenvedő)	mereng u. a.

Ilyen még a jajog jajong, csügg csüng, csillog csillong, zsi bog zsi bog, bolyog bolyong, tát tátong is; itt azonban az orrhang inkább kicsinyző, azon szabály szerint, hogy az orrhangnak a képző előtti bele illesztése csaknem mindig kicsinyző erővel bír, például:

lódít	lódint	tekerít	tekerint
hárít	hárint	hasít	hasint
emelít	emelint	taszít	taszint
habarít	habarint	melegít	melenget
suhít	suhint	borogat	borongat
pödörít	pödörint	egyez	egyenget
csavarít	csavarint	csiklik	{csiklandik
ugrik	ugrándozik *)		{csiklándozik
kopog	kopint	játszik	{játszondik
legyez	legyint	játszodik	

Tisztán gyakorító képző a z a következőkben :

önt	öntöz	köt	kötöz
von	vonz	vígad	vigadoz
fárad	fáradoz	dagad	dagadoz
ölt	öltöz(ik)	álmod(ik)	álmodoz(ik)
áld	áldoz(ik)	huzód(ik)	huzódoz(ik)
ernyed	ernyedez	szegőd(ik)	szegődöz(ik)
mulat	mulatoz	akad	akadoz stb.

A z képző kifejlik sokszor *doz dez* gyakorító képzővé :

fejl(ik)	fejledez	zeng	zengedez
csörög	csörgedez	ing	ingadoz
tűn	tűnedez	boml(ik)	bomladozik
tör(ik)	töredez(ik)	roml(ik)	romladoz(ik).

A *gat* képző gyakorítva-kicsinyző; ez sokszor gyökhöz járúl, de még többször más valamely képző által alakult igékhez, s ezek közt gyakorítókhöz és kicsinyzőkhöz is, például:

gat gyökhöz járulván

rak rakgat, rakogat de rakosgat is
szak-ít szakgat, de szakítgat is
ír irogat ád adogat, hágy hagyogat

*) Az *ugrándozik* és *csiklándozik* igékben bent van még a gyakorító értelem is a kicsinyzőn felül; ezt azonban a *doz* képző okozza.

gyök	gyakorítón kicsinyző	gyök	gyakorítón kicsinyző
ver	vereget	iszik	ivogat
ránt	rángat	eszik	eveget
borít	borogat, de borítgat is	mond	mondogat
halaszt	halogat, de halasztgat is	takar	takargat
támaszt	támogat	teker	tekerget stb.
választ	válogat		

gat, képzők által alakult igékhez járulván

oszt	osztogat	csipdez	csipdezget
foszt	fosztogat	lökdöz	lökdözget
szemlél	szemlélget	kapdoz	kapdozgat
számlál	számlálgat	verdez	verdezget
enyvez	enyvezget	pökdöz	pökdözget
foglal	foglalgat	tántorít	tántorítgat
hamvaz	hamvazgat	háborít	háborítgat
fordít	fordítgat	élvez	élvezget
takarít	takarítgat	szakaszt	szakaszgat
tapasztal	tapasztalgat	legyint	legyínget *).
marasztal	marasztalgat		

Némely szóknál nehéz meghatározni, vajon a gyakorítva kicsinyző képző valósággal a *gat* vagy az *at* alakban ke-
resendő-e, például : csikorgat, nyekerget, hunyorgat, forgat,
göndörget stb, azaz vajon a gyakorítva kicsinyző magából a
gyökből a törvényes *gat* képző által alakult-e, vagy pedig a
folytonosságot jelentő *g* végzetű igéből a rendkívüli *at* képző
által, *melynek különben gyakorító kicsinyző ereje nincsen*. Mind-
azonáltal mi az értelem tekintetéből hajlandók vagyunk ez
utóbbi nézet pártolására.

Gyakorítva kicsinyző a *dos* képző, például : repdes,
döfdes, mardos, lökdös, csipdes, kapdos, pökdös, sugdos. Az
ezen képző által származott igék többnyire felveszik a *gat*
képzőt is.

20. §. Ritkább képzők, kicsinyzők.

Ritkábbak a következő gyakorítók, és gyakorítva ki-
csinyzők :

<i>ál</i> , például	ugrik	ugrál,
<i>csol</i> , p.	ront	roncsol
<i>col</i> , p.	bont	boncol, von voncol

*) Ezen végső kettőben a gyakorító képző absorbeálja a cse-
lekvő *t* képzőt.

ász, p. kaparász, vakarász, hadarász
rész, p. csecsez csecserész, füttyül füttyürész, csíp csiperész,
bál, p. nyír, nyírbál süt sütkörész
ból, p. ront, rombol
kos, p. fut futkos
károz, p. fut futkároz
áz, p. kotor kotoráz
dál, p. rág rágdál
os, p. fut futos, repül repes, *kerít*, *kerül*, *keres*.

Kicsinyzők továbbá a következő képzők: *kál*, *icsál*, *icdl*, *ácsol*, *dicsál*, *dácsol*, és *cskál*, melyekben a *kicsi* és *csekély* szó elemeit többféle módosításban, összeillesztésben és kifejlésben feltalálhatjuk. Néhány példa elég ezen ismeretes formák jellemzésére:

<i>kál</i> , <i>csál</i> , <i>cskál</i>	<i>icsál</i> , <i>dicsál</i>	<i>ácsol</i> <i>décsel</i>
irkál	karicsál	= karácsol
járkál	hangicsál	= hangácsol
áskál	nyögdirsál	= {nyögécsel
szurkál		{nyögdecsel
turkál	bukdirsál	= bukácsol
faragesál	szökdicsél	= szökdécsel
faracskál		
szűröcskél	<i>icál</i>	
szűricskél	háboricál	
méricskél	szaporicál.	

A *gát* képző is ide tartozik, ilyen :

ront	rongál	hever	hevergél
hasít	hasítgál	teker	tekergél
keres	keresgél	nevez	nevezgél
ád	adogál	kötöz	kötözgél
kér	kéregél	motoz	motozgál
kavar	kavargál	haj-ít	hajigál és hajgál.

Nem különben a *dal* képző, például :

jár	járdal	lép	lépdel
él	éldel	nyes	nyesdel
szel	szeldel	szök(ik)	szökdel
szúr	szúrdal	tép	tépdél
tör	tördel	vág	vagdal

Ezen két képzőnek van egy közös kifejlett formája, t. i. *dogál dogél*, mely a hangváltoztatás után a *dokol*, *dekel*, *dikel* képzőbe megyen át; ilyenek :

dogál, dögél gyakorítva kicsinyzõ

jõ	jõdögél és jödögél	él	éldegél
lép	lépdögél	csurog	csurdogál
néz	nézdögél	folyn	folydogál
nyúl	nyúldogál	esz(ik)	eddegél
nõ	nõdögél	isz(ik)	iddogál
hány	hánydogál	fül	füldogál
bír	birdogál	fűz	fűzdögél
		nyel	nyeldegél

dököl, dokol, dekel, dikel

esdekel = esdegél az esd igéből, mely az es(ik) gyök iva-

érdekel = érdegél déka, mint az eseng. is.

sérdekel = sérdegél

birtokol = birdogál

haldokol

öldököl

fuldokol

tündököl

nyeldekél

szundikál, és szunyókál.

21. §. Belszenvedők stb, melyekben a folytonosság fogalma lappang.

Belszenvedőket, visszatérőket, s személyteleneket képeznek az *ód(ik)* *ódz(ik)* *óz(ik)* folytonossági s azért öregbítő képzők; az első azonban csak akkor, ha más képző által formált igéhez járúl (lásd 11. §. ezen képző erejét, ha gyökhöz adatik hozzá).

	<i>ód(ik)</i>	<i>ódz(ik)</i>	<i>óz(ik)</i>
	hánykalódik	nyargalódik	nyujtózik
és	hánykolódik	vakaródik	fogózik
	fészkelódik	akaródik	harapózik
	furkálódik	fogódik	hintalózik
	gúnyolódik	harapódik	mentegetőzik.

Ezen képzők kifejtettebb formája *lód(ik)* *lódz(ik)*.

kinoz	kinlódik	zörög	zörgölődik
forog	forgolódik	tép	tépelődik
zúg	zúgolódik		

Előre is megjegyezzük itten, hogy ezen képzők néha *igésítésül* is szolgálnak, példáulúl:

baj	bajlódik	por	porlódik
méreg	mérgelődik	rüh	rühelődik.

Fennmarad még a gyakorítóknak egy igen hasznos formája, melyet a *ked(ik)* képző képvisel, és hangváltoztatás által a *kesz(ik)* és *kez(ik)* formát is ölti magára. Ezen képző

gyakrabban járúl egyéb képzők által származott igéhez mint a pusztá gyökhöz, sokszor igésíti a neveket, többnyire öregbítést jelent, akár folytonossági, akár gyakorító módosításában; néha azonban visszatérő vagy belszenvedő igéket is képez, s mind azon tünetényeket idézi elő, melyek az *ikes* ige hajlítást jellemzik.

A következő példák elég világosak :

<i>kod és kod(ik)</i>	<i>koz és koz(ik)</i>	<i>kesz(ik)</i>
kapkod gyakorítva kies.	ruház kodik	út közik
csap kod u. a.	gyaláz kodik	mutat kozik
rep ked u. a.	fondor kodik	vagdal kozik
emel kedik visszatérő	alkalmaz kodik	rugdal kozik
hábor kodik u. a.	csel e kedik	rendel kezik
mar a kodik	borotvál kodik	foglal kozik
köt e kedik	futkoz gyak.	táplál kozik
nyal a kodik	szer kez	ér kezik
vesz e kedik	gondol kozik benh.	szabad kozik
tan a kodik	imád kozik u. a.	borotvál kozik
növ e kedik	avat kozik u. a.	csókol kozik.
hálál kodik	ért e kezik	vesz e keszik visszatérő
ural kodik	fér kezik	ver e keszik u. a.
dajkál kodik	mar a kozik	mar a koszik u. a.
fuval kodik	vár a kozik	csel e keszik kiható.
öltöz ködik	csudál kozik	

Az ily formációkban a képző néha megtoldatik az orrhanggal, néha a *t* betűvel; mikor pedig neveket igésít, azaz denominatívokat formál, akkor gyakran az *s* vagy *l* betű illesztetik be a név s képző közé, amint mind ezek a következő példákból kivilágolnak :

megtoldás az orrhanggal

<i>gyök</i>	<i>gyakorító</i>
sír	síránkodik
szűr	szürenkezik
rí	rimánkodik
sop-	sopánkodik
töpr-	töprenkedik

megtoldás a t betűvel

<i>gyök</i>	<i>gyakorító</i>
sző	szövetkezik
hí	hivatkozik
nyíl(ik)	nyilatkozik
kél	keletkezik
ún	unatkozik *).

A *t* képző, akár okozó, akár igésítő értelmében, gyakran elmarad ezen képzők előtt, például :

*) *Csalatkozik* nem tartozik ide, mert ez nem ered a *csal* gyökből, hanem a *csalatic* szenvedőből.

boszont	boszonkodik	ragaszt	ragaszkodik
ereszt	ereszkedik	támaszt	támaszkodik

*Denominatívek**a név megtoldása az l betűvel**és az s betűvel*

bús	búslakodik	csalfa	csalfáskodik
buzgó	buzgólkodik	dajka	dajkáskodik
büszke	büszkélkedik	durva	durváskodik
cimbora	cimborálkodik	bíró	bírászkodik
erő	erőlködik	bohó	bohóskodik
garázda	garázdálkodik	ínség	ínségeskedik
puha	puhálkodik	lakodalom	lakodalmaskodik
renyhe	renyhélkedik	kém	kémeskedik
gyenge	gyengélkedik	katona	katonáskodik.

Kivételesen ige is toldatik meg mind az *l*, mind az *s* betűvel ezen képzők előtt, például *hi* hivalkodik, *si* sivalkodik, *ri* rivalkodik, *kérdez* kérdezősködik, *vi* viaskodik.

Némileg eltérők e következő, formatiók, s fogsziszegő általi megtoldást mutatnak :

dől dőleszkedik kap kapaszkodik rúg rugaszkodik,
sőt *húny* hunnyáskodik, *toll* tolláskodik (denominatív).

KAZINCZY FERENC LEVÉLTÁRCÁJÁBÓL.

NEGYEDIK FOGÁS *).

KÖZLI

LUGOSSY JÓZSEF.

KAZINCZY FERENC ÉS VIDA LÁSZLÓ.

(Ha férfiú, ki minden igyekeztét, sőt minden vagyonát is, valamely nemes eszmének áldozza fel, a nélkül hogy lankadozásában a siker bizonyosságából erőt meríthetne, s jutal-

*) L. I. fogás (1776—1787) Kazinczy Gábor úr közléséből az Új Magyar Muz. 1853. évi folyama I. k. 494. s köv. ll. — II. fogás : „Kazinczy Ferenc és Bölöni Farkas Sándor“ Kazinczy Gábortól Új M. Muz. 1855. I. 481. s köv. ll. — III. fogás : „Kazinczy és Döbrentei“ ugyanattól Új M. M. 1856. I. 145. s köv. ll. — Ide sorozandó még Kazinczy Ferenc és Döme Károly levelezésük az Új M. Muz. 1857. I. 469. stb és 1858. I. 145. stb ll.

múl fáradságai és áldozataiért köz elismerésre, nemzeti há-
lára, annál kevesbbé maradandó hírre reménylhetne szert
tenni : ha ily férfit a nagy nevet megérdemli, úgy Vida
László méltán nagy embereink közé számítandó. De nincs
hálátlanabb nép és kor mint a miénk : akik a jelennek haj-
nalában a nap munkáját vitték, elfeledjük ; kiket tegnap ha-
tásuk hódító fényében dicsőítettünk, ma az ő vállakon emel-
kedett közepszerűségek felett hidegen mellőzzük. Vida László
nevét is hiába keressük életrajzi gyűjteményeinkben, s íme
bevezetésünkben csak igen sovány tudósítást adhatunk azon
címről, mely alatt részvételünket, sőt hálás emlegetésünket
érdemli. E század elején Törtelen találjuk Vidát, ama francia
ízlésű kastélyban lakva, mely, miután az a hozzá tartozó föld-
birtokkal együtt rég Helmezy s ennek családja tulajdonává
lett, még az ő nevét viseli. Ott vesztette el első hitvesét s fiát
(úgy látszik a szülés következtén s egyszerre, 1809-ben ?) ;
bújából azon tevékenység emelte ki, melyet az id. b. Wes-
selényi Miklós erdélyi színésztársasága Pestre bocsátott osz-
tályának felkarolásában fejtett ki. Pest vármegye pártfogása
t. i. inkább erkölcsi, mint anyagi volt. Így három éven át a
Vida vezetése, gondjai és erszénye tartotta azt fen : tovább
nem győzte az általa alapított jólétben fenytéktelenségbe
súlyedt színészhadat sem lelki nyugalommal, sem pénzzel, s
így szétozlott ez ; de Vida saját jóléte megkapta volt a ha-
lálós sebet. Kazinczynak itt először közlött levelei, úgy az ő
és Szemere classicai epistoláik Vidához, hazafiúi lelkű, a szép-
művészetekben kimívelt, szép érzésű férfiúnak festik, ki
szoros barátságban élt Szemere Pállal, s a Kazinczyét nem
csak kereste, hanem kedélyes figyelmekkel ki is érdemel-
vén, a nemeslelkű öreg kebel-életének szépítéséhez nem
kis mértékben járult. Dolgoztatott is, de sem írásai, sem le-
velei ránk nem maradtak. Nem tudom, második hitvese s
gyermekai élnek-e ; ha igen, úgy szolgáljon nekik e pár sor
felszólításul : siessenek maradványai s életrajzához tartozó
adatok közretételével megmenteni atyjok emlékezetét a méltan
feledéktől ! *Toldy Ferenc*).

I.

*Fegyverneki s Felső-Penci Vida Lászlónak Kazinczy
Ferenc szíves tiszteletét.*

Aki magát oly ragyogó tettel dicsőítette meg mint te, nemeslelkű férjfiú! azt mind azok akik magokat jóknak merik tartani, úgy nézik mint barátjokat, s midőn őtet megszólítják, felejtik azt a titulátúrát, melyen a puha fülecskék oly mohón kapnak, de amely az eszesek előtt nevetség. Engedd nékem ezt a szabadságot, s fogadd barátsággal biztos megszólításomat s szíves köszönetemet becses ajándékozárt. Megérdemleni azt a szeretetet, melyet nekem nyújtasz, fő igyekezete lesz mind annak bennem, ami azt érdemelheti.

Kedvetlen időben jöve hozzám leveled; épen akkor reszkettem elveszteni kedves ipamat, ki nekem huszonhat esztendő óta barátom, sőt atyám, s vezetőm, oktatóm, mesterm, s hivatalbeli előjáróm volt. Őtet tegnap tevénk sirba. Zajban vagyon a ház: de loptam magamnak annyi időt, hogy tiszteletemnek jelét adhassam érántad. — Szemerénk biztat, hogy augustus elején hozzá s hozzád Széphalmon szerencsém leszen. Örvendve fogadom ígérkezéseiteket, s kérlek hogy teljesíteni méltóztassatok. De azt is kérem egyszersmind, hogy megindulástok előtt tizennégy nappal adjátok tudtomra mikor jöttök, hogy valamiképen üresen ne leljétek házatam. Éljen szerencsésen nagy érdemű férjfiú, s tarts meg becses barátságodban ingyen, mint ahogy belé ingyen fogadtál. — Kázmértt, jun. 27-dikén, 1810.

II.

Széphalom, septemb. 3-d. 1810.

Érdemes barátom! Második leveled is, mint az első, eltölte tisztelettel érántad. Világosan mutatja az, hogy te is keseregsz azon, amin én kesergek első ifjúságom olta, és hogy azt szoktad kérdeni, amit minden jónak illik:

— Mik vagyunk? s miért?

És mik lehetnénk?

Nagy textus ez az elmélkedésre, s a kinek van feje elmélkedni, s még inkább érzeni szíve, az minden erejét arra

fordítja, hogy használjon ahogy használhat. S akik ezen az úton ismernek egymásra, azoknak lehetetlen barátokká nem lenni. Te mind írsz, mind tehetségednek nagy részét a köz jónak szenteled. Ha sokan tennék ezt, jóval előbb mehetnénk. Hátra maradunk, mert nem sokan teszik, és akik tesznek is valamit, miért teszik? azért-e hogy használjanak, vagy csak, hogy ragyogást vonhassanak magokra? A mi istenségeink megvetik a pulyák áldozatjaikat, s csak a tiszta kezekét szeretik.

Nem régiben Gulácsy Antal rokonomnak levelét vétem. Jelenti, hogy átalvatta a színjátszók igazgatását Debrecenben, s theatrális darabokat kér tőlem. — Megírtam neki mit ítélek a directióról. Kocsi muzsikáltatta őket Debrecenben, hogy tanulniok ne kellessék, s nem jó, hanem csak tetsző darabokat játszatott. Arra kértem Gulácsyt, hogy ne hízelkedjék a tanulatlanok ízléseknek, s csak jó darabokat játszáttasson, és soha ne egyet is előbb, míg a drámai darabok íróinak vagy fordítóinak vétkeiktől az eljátszandó darabot a mi Szemerénk, a grammatikális vétkektől az megtisztítandja. Továbbá, hogy a színjátszókat hozza tekintetbe a publicum előtt a velek való társalkodás, ebédre invitálás által: ellenben azt, aki magát úgy viseli, hogy elveszti a publicum becsületét, s aki az eljátszott darabot derekasán meg nem tanulta, irgalom nélkül csapja el. Lesz-e foganatja tanácsomnak, nem tudom; de én más tanácsot nem adhattam. Ami kívánságát illeti, hogy neki theatr. darabokat küldjék, arra azt feleltem, hogy originális darabjaim nincsenek, mert én egy jó theatr. darab írását csaknem oly nehéz munkának tartom, mint a milyen egy epopéa; fordításaim pedig nem olyanok, amiket játszhassanak. Goethének Sztélláját, Clavigóját, Testvéreit most dolgozom újra: még Jeri és Bätelyjét s Halászleányát fogom fordítani, hogy egy tómust tehessenek; Emilia Galottim és Minna v. Barnhelmem kész, de tudom, hogy az a magyar publicumnak, mely a sok dibdabságok által annyira el van szoktatva, hogy a jó darabokat nem is izleli, nem volna kedves. A Kotzebue tetsző, de nem classicus, sőt amennyiben ismerem, sokszor rossz darabjait én nem tartom érdemesnek a fordításra, sőt nem az olvasásra

is. S ezeket édes barátom, vedd leveledre tartozott válaszsom gyanánt. Nagy munkát vevél magadra. Swieten, a tudományok minisztere azt vallá az ipamnak 1795 táján, hogy neki több dolgot ad a bécsi theatrum igazgatása, mint a tudományoké az egész monarchiában. A theatralisták mindég veszekednek magok között. Herculesi erő kell ezeket rendben tartani.

En jul. óta mindég betegeskedem. Tüdőgyulladásomból kivergődtem, de haeret lateri lethalis arundo! Hólyagvonó flastromot kelle hordanom oldalomon, s még sem szabadultam meg minden fájdalomtól. Azután a sárgaság s hideglelés vett elő. Ez kínzotta feleségemet is. Csak leányaim voltak egészségesek. Ennyi baj rendetlenségbe hozta dolgaimat, s e két hónap alatt keveset csinálhattam. Aug. ban Vitkovicshez kezdtem egy epistolát, de azon 60 versnél, melyet az első két nap írtam, tovább nem vihettem mind eddig. Jul. ban írtam egy epistolát Csereyhez, és annak mását megküldém Horváthoz. Szeretném, ha tí, kik Pesten vagytok, azt megolvastátok volna. Azt hittem, hogy Horvát arra nekem válaszol, s nem válaszolt. Sok a dolga, hiszem, sőt tudom. De a barátság lelet időt.

Szemerénket kérem, hogy ezt az epistolát Horváttól kérje el s mutassa meg Virágnak. Második kérésem az, hogy tudósítson, nyomtattatik-e Dayka, sőt a nyomtatott árkusokat adja által neked oly kéréssel, hogy te azt tedd postára hogy láthassam. Harmadik, hogy tudósítson, hol az a pakét, melyet Kis Istvántól várok, ruháimat általvette-e Vitkovics a bécsi szabótól, s Eggenbergernél nincs-e valamim. Ezek helyett vegye az ide zárt ossziáni darabot, melyet neki általam küld Döbrentei.

Ha nem jöhetsz, kérlek, add tudtomra: Biharba kelene mennem s Miskolcra, s ki nem merek indulni, hogy házamat üresen ne leld. Sürgesd, kérlek, pesti barátimat, hogy portékáimnak csináljanak lábakat. Berzsényinek képe még is oda van, pedig tavasszal már kezekben vala. Soha ők engem még ily sokáig nem várakoztattak.

Elj szerencsésen, kedves barátom. Ajánlom magamat becses barátságodba, tisztelő barátod Kazinczy Ferenc.

III.

Vida Lászlónak Kazinczy Ferenc szíves tiszteletét, barátságát.

Szemerénk által akarám neked bemutatni idvezlésemet, kedves barátom; de szívem megfedde, hogy miért kérek mást tolmácsának, midőn az magam lehetek; s így a Palihoz írt levél egy kis toldalékot kap. Hidd el, édes barátom, és hidd amit mondok a nélkül, hogy szavaimat üres nyájasságnak gyanítsd, hogy ismeretségednek nem csak *igaz* örömmel, hanem *szokatlanul* is örvendek. Leveleid téged nekem egy mívelt lelkű s szép lelkű férjfiúnak festettek, s örömost mentem annak ellenébe, akit mind levelei mind a hírek ilyenek festettek: de megjelenésed azt amit vártam, nem csak meg nem hazudtolta, hanem felül is múlta. Nem fogom én soha felejteni veled töltött órámat, s gyönyörűséggel fogok visszaemlékezni azokra amik köztünk folytak. A tölgy, mely alatt nyugvánk, meg van jegyezve s óhajtja, hogy ismét árnyékába fogadhasson. Hasonló érzések közt emlékezik rólatok feleségem is, kedves barátom, és a leányom, ki fülében hordja azóta kosaradat, s *Vida bácsit* és *Szemere Pált* az első napokban gyakran nevezgette. Ha a leányom volna fiad esztendejében s ez az ezében, örömost rengetném magamat annak álmodozásaival, hogy gyermekeink egyek lehetnek, mert nekem az volna legédesb örömem, ha gyermekeim valaha barátomnak gyermekével kelnének házassági lépésre. A leányom fiadhoz nem fogna jól illeni, mert a férjnek egynehány esztendővel idősbnek illik lenni feleségénél: de ha most leány atyja levél, a fiam lehet a te vőd, s tudom, hogy te gyermekeidnek oly nevelést fogsz adni, attól függ pedig minden szerencséjük, hogy ezt a fiamnak áldásképen óhajthassam.

Élj szerencsésen, tisztelt szeretett barátom! s ajánlj a tek. asszonynak is, kit barátságos indulattal tisztelünk, becses hajlandóságaiba. Széphenyem felől neked nem lesz szabad egyébként gondolkoznod mint azon hely felől, ahol téged egy boldog pár szívesen szeret. — Aug. 5-d. 1811.

IV.

Széphalom, jan. 12. 1812.

Érdemes férjfiú, kedves barátom! Sok, igen sok örömeket a beállott új esztendőhöz, semmi szomorúságot és minél kevesebb bajt! Az isten teljesítse szívednek minden óhajtását, mivel az nem ellenkezhetik a bölcseséggel, s éltesen tégedet, életednek boldogítóját, gyermekeidet, s ezeknek számokat ez idén is szaporítsa. S midőn így egy oly férjfiúnak kívánok örömet és boldogulást, akit szívem egyéb tökéletességei mellett kiváltképen azért is szeret, mert ő hív gyermeke a hazának, ne kérjek-e áldást attól, aki az emberek sorsát kormányozza, a hazára s nemzetre is? Oh barátom, mi a mi nyugodalmunk, szerencsénk, boldogságunk, ha attól retteghetünk, hogy szíveinknek ez az idoluma (a haza s a nemzet) velünk vagy utánunk kivész, és amit annyi inceselkedések által oly sok századok sem tudtak eloltani, most, mint egy megvénült, erejében kiholt oroszlánt, még a számár is halálra rugdos! Teremtsen az isten a hazának védelmező bajnokokat, s boldogságunkat tégye tántoríthatatlanná. Az másként meg nem esik, hanem úgy, ha tanulni s a virtust mindennek elébe tenni fogjuk. Nem sétálhatok én úgy erdőmbe, hogy azt a fát, amely alatt Vida és Szemere barátim ültek, és ahová mentünkben a csudálást érdemlő emlékezetű Vida a Batthyányi Aloiz beszédét elrecitálta, gyönyörűséggel meg ne pillantsam. Szemere azt ígérte, hogy szüretkor itt lesz. Nem volt. Megszűntek levelei is, mert philologiai dissertáció fogta el s Pécelre készül. Bennünket, édes barátom, az égnek közelebb kellett volna egymáshoz laknunk hagyni; hidd el, hogy ámbár én Palit, kivált azért, mert poeticus ízlésünk igen egyez, igen szeretem, talán inkább, mint minden más hasonló ízlésű barátimat: de téged is egész nagy érdemed szerint tudlak mind becsülni, mind szeretni.

Házam népe él, és elmeneteled óta nem érte szerencsétlenség. Dencsi, akit te Stahrenbergnéhez hasonlítál, már versecskéket s betűket tanul, s gyakorta emlegeti Vida és Szemere Pali bácsik megjelenéseket. Thalie egészsége jobb lett, Emil pedig oly egészséges, hogy miolta él, az pedig 7 hónap

lesz hat nap múlva, mostani nátháján kívül még beteg nem volt. De magam szeptemberben azt hittem, s azt hitte minden aki meglátott, hogy elalszom. Sept. 15-dikén változott jobbra nyavalyám, s már 23-dikban bementem az újhelyi gyűlésre, s ámbár szállani is alig tudtam, figyelmessé tettem a rendeket, hogy Gustermann, Piringer, és az az Anonymus, aki a papi jószágok elszedését tanácslotta egy nyomtatott írásban, törvényeink alá cuniculusokat ásnak. Két embert kivévn, a többi úgy látszott, hogy szöllásomat gyűlésbe nem valónak tartja. De a diétán (amint azután hallám) nyomták a dolgot.

Engedj nekem egy kérést, édes barátom! az abból áll, hogy a Deszöffihez írott epistolámnak első pagináját, az Orczy Bugaci csárdáját egészen, s egészen az Arkászhoz írt epistolát is, ird le nekem kezedenél lévő manuscriptumomból, s minél előbb küldd fel postán. Azért kérem *leírva* és nem *in originali* vissza a magam írását, mert ha az én írásom nálad marad, ha elvesz is postára teendő leveled, nem vész el a kidolgozás. Magamnál ez a 3 darab megnincsen, s csak töled várhatom. Most epistoláim foglaltak el, s kieresztéseket forgatom elmémben. A Dezsöffihez írt epistola nálam megvan. De nincs meg az az *igazítás*, ahol ezek állanak:

Nem volna ő gonosz
Ha bőriben megférti tudna, etc.

Csak ezen sorokra van szükségem a Dezsöffihez írt epistolából. Ellenben az Arkászhoz írottat egészen kell leírnod és a Bugaci csárdát.

Arra is nagyon kérlek, hogy tudósíts, képemen nem esett-e valamely karmolás vagy valamely más baj. Rettegek érte, s megvallom, hogy óhajtom nem sokára, de csak a legbizonyosabb alkalom által megkapni.

Feleségem tisztel barátsággal mind magadat, mind kedves barátnénkat. Élj szerencsésen, s tarts meg nagy becsű jóvöltodban. Maradok szíves tisztelettel örök tisztelőd Kazinczy Ferenc.

V.

Az én kedves, szíves tiszteletet s forró szeretet érdemlő Vidámnak.

Széphalom, apr. 15. 1812.

Orvendve vett leveled elhozá nékem azon versdarabjaimat, melyeket nyugtalanul vártam, hogy epistoláim gyűjteményébe őket beírhaszam; elhozta azt a bizonyossá tételt is, hogy a Kreutzinger festésén nem esett a vitel alatt semmi karmolás; el azt az engemet s feleségemet (ezt csupa hangnak s üres complimentnek vened nem szabad) nagyon megörvendeztető ígéretet, hogy májusban Szemerével együtt itt lésszsz. Képzeld, kedves barátom, hogy az, aki tégedet azon nagy áldozatidért, melyeket theátrumunkra tevél, s hazafiúi szent lángodért annyira tisztelvén, megelőző barátságidért annyira szeretvén, csak üres leveledet is örömmel fogta volna venni: miként vala kénytelen venni egy ily, örömmel megrakott levelet! Vigasztalhatatlan volnék, ha Vida kételkedhetnék azon, hogy ötöd barátja nem csak *szívesen*, hanem *hívvel* is szereti. Drága éltedet az isten tartsa meg igen sokáig, és adjon neked oly gyermekeket, kik érezzék mely érdemmel ragyogott az, akitől vették lelkeket.

Primás Barkóczynek kézírását még nagyobb *tisztelet* érzéseivel fogom venni, mint a képet, melylyel engem megajándékozni méltóztatol, mert azon a papiroson az a kéz nyugodott, mely méltó minden hazafinak csókjára. Ő szerette a nemzetet, s már akkor is szerette annak nyelvét, *noha pap volt*, mikor mások aludták a veszedelmes álmot. Értsd mire célzok az itt elvont három szóval. Igazságtalan aki arra a státusra vak tüzzel haragszik: de látánk, hogy a *papok* reszettek leginkább a magyar nyelv behozásától, azt hívén, hogy a magyar nyelv a pápistát is kálvinistává teszi. Én más-ként gondolkozom. Tudom, hogy a protestantismusnak is van egy jó oldala. De olvasd meg amit a Kultsár leveleiben épen most mondok a templomok felől, s látni fogod, hogy ismerem azt is, mit köszönhet az emberiség a pápista cultusnak. Az elsőbb tekintet azt ohajtja velem, hogy bár minden magyar protestáns volna, a másik azt, hogy bár minden magyar pápista volna.

A magyarok istenének lehet adni jó értelmet. *Dieu protecteur de la France* *): e szó van, ha jól jut eszembe, a Napo-

*) „Dieu, protégé la France“ áll a napoleoni tallérok élén. Szerk.

leon tallérjain. Ez olyan kifejezés mint amaz. De ezt még nem profanálta annyi hiába pengő nyelv. Legyen a név ami lenni akar! Csak azt kérjük e jó istentől, hogy azoknak nyelveket némítsa el, ujjaikra pedig küldjön köszvényt, akik, mint Berzeviczy Gergely, s Batthyáni Vince a febr. 1812. recenseált munkában, s ennek recensense superint. Bredeczki, azt óhajtják, hogy nemzetünk olvadjon össze..... Batthy. a debr. theatrum felől úgy szól mint a kinek egy csepp esze sincs, s az ilyen ember locumt. consiliarius! Olvasd meg azt. Feleségemmel együtt magadat s a tek. asszonyt szívesen tisztetem. Éljen szerencsésen. Feleségem kér, hogy hozz neki oly leveleket, melyek a Törökök jusaikra tartoznak, én pedig hogy a Batthy. Aloiz dictióját el ne felejtse.

VI.

Pesten, novemb. 2. 1812.

Kedves barátom, Negyvennyolc órát képzelhetetlen örömek közt éltem Pesten azoknak társaságokban, akiket lelkem szeret, és akiknek látásokat rég óta nyugtalanul óhajtottam. Ha te és a mi Palink, ha Horvát, Helmezy s Tatay itt voltatok volna, nem volna semmi híja örömeimnek. Ennek a háznak amelyben ezt írom, asszonya, Horvátné, Sztrokay és a szép Sztrokayné, Ferenczy tészik új ismeretségeimet, s örülve térek azon boldog szögbe, mely tégedet és Palit, ha különben ígéreteteket teljesíteni még készek vagytok, elfogadni készül, nem a vén tölgy lombjai alatt már, hanem a kandalló mellett.

Édes barátom, még nálad van a Kreutzinger által festett kép. Kérlek küldd be ide Vitkovicsunkhoz haladék nélkül, hogy ő azt Dónát úrnak, egy bécsi nevezetes festőnek, bemutathassa, ki fejemet tegnap előtt festette a Horvát számára, s ezen kép nélkül a maga mivét el nem végezheti, minthogy neki egyszerűen többször nem ülheték. Kérlek, édes barátom, tedd meg hogy a kép minél előbb, de csak a legbizonyosabb alkalom által, itt legyen, s légy a legóhajtottabb állapotban. A tek. asszonyt alázatosan tisztetem, magamat ajánlom becses barátságodba. Tisztelőd, barátod Kazinczy Ferenc.

VII.

Széphalom, jan. 25-d. 1813.

Kedves édes barátom! Nyughatatlan kezdek lenni életem, egészséged, nyugodalmaid iránt, mert felőled régen nem vettem tudósítást, s Pestről octob. utolsó napjaiban postán írt levelem nem nyere választ tőled. Ne engedje isten, hogy téged valamely kedvetlen történet ért légyen. De ezenfelül igen jól fognád tenni, ha válaszkod által tünődéseimből kiragadni méltóztatnál, s egyszersmind azt is megírnád, hogy képemet, melyet számodra lemásoltatál, Dónát Pesten mulató festőnek, aszerint ahogy azt tőled pesti levelemben kértem volt, beküldötted-e? Mert róla pesti barátim hallgatnak. Vigasztalhatatlan volnék, ha az a Kreutzinger által festett kép a sok kezek közt elveszne.

Dónát engem Horvátnak számára festett, a szerencsés kezdet azt ígérte, hogy noha neki csak egyszer ültem, hozzám felette jól fog hasonlítani. A Kreutzinger festése nagyon fogta őtet ezen művében segíteni. Kérlek, ha láttad az említett képet, tudasd velem, milyennek leléd.

Alig pihentem meg ide haza bécsi útam után, midőn érkezék a tudósítás Biharból, hogy az anyám életének 73-d. esztendejében véletlenül meghalt. Ez a történet úgy kívánta, hogy oda repüljek, s lementem, s csak decemb. 26-dikán jöttem fel. Most osztályunkhoz készülünk, s minden időm úgy el van fogva, hogy csak leveleim írásokra is alig marad időm. Feleségem osztályához való készülleteink is rajtam fekszenek most. Sok levelezőm hidegséggel fog vádolni, meg nem foghatván, mi okozza elrestülésemet.

Te a feleségemnek, édes barátom, némely Abonyt és Abony tájékát illető írásokat ígértél. Nagyon kér, hogy teljesítsd önként tett baráti ajánlásodat. Éljen szerencsésen; feleségedet hív és baráti tisztelettel tiszteljük s magunkat ajánljuk megbecsülhetetlen barátságodba. Örökös tisztelő barátod Kazinczy Ferenc.

VIII.

Széphalom, apr. 25. 1813.

Kedves barátom! Ha reád szívem nem emlékeztetne is, reád emlékeztethet ajándékom, melyet valamikor szobáimba belépek, a tisztelet, a barátság és a hála érzései közt pillanatok meg. Öllelek édes barátom, jószágodért, s örvendek szerencsémnek, melyet minden érdmem nélkül adott az ég. Annál inkább örvendek ennek, minél inkább búsít el a mi Szemerénk hidegsége, kit nem csak szíve nem indíthatott mind eddig, hogy tégye amit a viszonszeretet tisztvé tett, de még barátjainknak unszolások is. Helmeczy azt írja, hogy Szemere egy hétig gondolkozott azon, hogy nekem írni fog; de egy héti gondolkozása után sem tudta reá venni magát, hogy írjon. Sajnálom azt a szeretetre oly méltó embert, s oda van minden bizodalمام, minden reményem. Így élni minden eszmélet nélkül! — Borzadok, mikor elgondolom, mi lehetne és mivé tette magát.

Huszonnégy órával azután, hogy tölem elmenél, lementem osztályunkra Biharba, s azt, négy hétig ott mulatván, végre april 10-dikén alá is írtuk. April. 16-dikán értem haza, s üresen leltem lakomat; feleségem Kázmérba ment által. Utána mentem, s ott töltém az innepeket. Mindjárt azután, hogy onnan haza értem, kezdődtek gyűléseink Újhelyben. A főispán előadta a hozott parancsolatot, mely megyénktől 436 katonát kívánt, s csak szóval közlé velünk ő felségének egyéb szükségait. Elmondom mi történt. Tolongás nélkül, s nem kapkodván azon, hogy első légyen a szóllásban, gróf Dezsőffy József fekölt, s mintegy így szóllott: Nem akarom az ő felsége kívánságát juridicus, hanem csak politicus oldalokról tekinteni. Én végig néztem a legújabbí tarifáját a harmincadoknak, s úgy találtam, hogy a tölünk a német tartományokba kimenő gypju mázsájától 16 váltó cédula forint fizettetik, annak mázsájától ellenben, ami onnan jó be hozzánk, 3 kr. Így minden egyéb productumok articulusai. Látni innen, hogy mi a státus szükségéire nem fizetünk kevesebbet, mint más tartományok etc etc etc. Azonban hiszem szentül az ő felsége állítását, hogy áldozatokat kíván

tőlünk az idő, s minthogy a törvény eltilt bennünket a diétán kívül való adástól etc, etc az én kívánságom az, hogy az a teher ne repartitio által vettessék reánk, hanem hagyatás-ság szabad tetszésünkre, hogy *azt* adhassuk ami tőlünk kitelik, és *abban*, és *annyit*, amit kiki adhatni gondol. Én az idők sanyarúsága által össze vagyok rontva, s négy gyermek atyja vagyok, de megmutatom, hogy több lesz amit adok, mint amit repartitio által voltam volna kénytelen adni.

Midőn Dezsőffy ezt az ékesenszóllásnak minden grátiájával monda, az engemet sírásra fakasztott. Kevélyen tekingettem széljel, hogy orcáim el voltak ázva. S nem én magam sírtam. A sokaság háromszor kiálta Dezsőffynek éljent. S azt végzénk anit ő javasla. Katonákat nem adunk; megmondta Sztáray és mások, hogy az adófizetők nekünk nem tulajdonaink. Csak az végeztetett, hogy a magistrátus a conductiót segéllje elő. Képzeled m i n t fogja segélleni! Soha sem volt szebb gyűlésünk. Sokans én is nem szóllottunk, mert elég volt aki szólljon.

Az osztaly engemet meghagyott Széphalmon és Regmecen, s az anyámnak petneházi (Szabolcs várm.) s az atyámnak kis-tárkányi (Zemplén várm.) portiójokat s azt újhelyi szabad legjobb hegyen fekvő szőlőt adta birtokomba. Ez a szőlő előttem igen kedves, mert 1670 óta mindég Kazinczy birtok volt, s oly bort terem, mint Mád, Tállya, és Tarcal. A leggonoszabb állapotban tartotta az öcsém, de 3 eszt. alatt megmutatom mi lesz. Szüleim 7 vgyében birtak, de 7 testvér egyenlő részt véve ezekben, s így gazdag nem vagyok. Ha is! arra szükség nincs. Legalább megszűnt nyomorúságom. Csak ifjabb volnék, s adósságom ne volna! Az öcsém, az óberster, reám azt is hagyta. Miklós öcsém, Semlyénben, Álmosdon és Szúnyogdon kapott részt.

Semlyénben néhány epigrammát csináltam. Engedd, édes barátom, hadd írhasak ide kettőt belőlök.

A régiségből egy Laokoont repraesentáló márvány státua jött ami időnkre: két kigyó halálíg harapdálja a szegény papot, ki ellene szegzette magát a Pallás által készítettetni parancsolt fa lónak, melyet némely tévedt polgártársai Trójába bevinni akartak. Ezt a státuát most sok ideig néztem Bécsben. Olvasd meg a történetet Virgil. Aeneid. L. II.

Tüird nagy kínjaidat, szent polgár, s halj meg. Hazádért
Türsz és halsz; győzött a fene (Pallás), s Trója nem áll.

Ismered a bold. szűz képét nálam. Copiája a Belveder-
ben függő Carlo Dolce által festett képnek.

Mely báj! mely fenség! mely csendes bánat ez arcon!

És mely szent megadás (resignation) s gyermeki bizodalom!

Isteni s emberi szűz! e kép láttatja, mi voltál;

Vidúlj fel, s e kép fogja mutatni, mi vagy.

Azaz, minthogy a kép téged, szent szűz, szenvedve ád elő,
látni rajta, milyen voltál midőn szenvedtél. De e kép oly
szép, hogy ha felvidúlva volnál festve s fájdalom nélkül, azt
is mutatná, hogy most, megdicsőülve, milyen vagy.

Gróf Dezsőffy, kivel ezt levélben közlém, nekem jött, s
ezen Madonnára írt epigrammámért öszvecsókolt. Ezt szebb-
nek leli, mint a Laokoonra írottat.

Feleségem még nem betegedett le. Tiszteld magadat és
a tekintetes asszonyt, jövő nászasszonyunkat, szíves ba-
rátnénkat. Kis menyed csókolja kezeiteket s gyermekeiteket.

Élj szerencsésen, igen kedves barátom!

IX.

Széphalom, jun. 3. 1813.

Nagy tekintetű barátom, Fiamat májusnak 30-dikán a
te ajándékod alatt szülte meg feleségem. Vedd e jelentésemet
is köszönet gyanánt, nemeslelkű barátom, s képzeled hozzá
örömeimet. A képet Antoninusomnak fogom hagyni. Tartsa
meg születési környülállásainak emlékezetével ezt is, s is-
merje, tisztelje szívedet, mely hajló volt, kész volt a barát-
ságnak minden áldozatjaira, s örvendjen atyjának, kiket
a jók szerettek. Feleségem a szülést még nem várta, s szo-
katlan bágyadságot érezvén, íróasztalom mellett lehevere-
dett, s Goldsmithnak Római Történeteit olvasgatta most is,
mint már azelőtt mintegy öt nap oltá. Én lábai mellett Sallus-
tomat dolgozám újra, s Cátónak Caesar ellen tartott beszé-
dét fordítam épen, midőn hirtelen felkölt, bemene azon szo-
bába, ahol utólszor itt lévén háltál, s egy óránál kevésb
idő alatt átaellenben a tükörrel meglelt a kis fekete hajú
s szemű legény, kit tegnap előtt prof. Vályi Nagy Ferenc

Antonínus Sophron Ferenc nevekre keresztelte. Tartsd meg, ezzel együtt, akiket szeretsz tovább is megbecsülhetetlen jószágodban, s légy bizonyos színetlen tiszteletünk felől.

Nem régiben tudósítottalak, hogy osztályunkon általésénk; arról tehát szükségtelennek tartom ismét szólni. Szemeréről is írtam. Megint nem tudok felőle semmit egyebet mint azt, hogy Patayval Máramarosba utazott. Megmagyarázhatatlan előttem amit teszen, s szeretném kiragadni azon társaságból, hol meg fog halni azon dicső pályának, melyet nagy fénynyel futhatna. Rettegtet az a gondolat is, hogy Fáy László meghala, s így a házasság még inkább meg fog készülhetni. Bár közelébb laknám Pesthez, hogy ragadhatnám ki azon örvényből, mely őtet elnyelni készül. A barátságának erőszakot is szabad tenni, ahol látja, hogy arra kerülhetetlen szükség van. Éljen szerencsésen, igen kedves barátom, feleségem mind magadat mind a tekint. asszonyt, ami szeretett nászasszonyunkat, tisztel, csókol gyermekeiddel együtt; menyed csókolja kezeiteket. Maradok hív tisztelettel tisztelő barátod Kazinczy Ferenc.

Zirci útunkról nem írhatok. Szeretnék ott lenni, de elmúlhatatlanul itt kell lennem aratáskor, mert keresztekkel osztozunk ez idén, s testvéreim itt nem létemet balúl vennék. Bár csak Tatay elhalaszthatná első áldozatját! Erről még később írok, ha veendőm tudósítását.

X.

Széphalom, jul. 2. 1813.

Kedves édes barátom, April. 25-dikén írt levelem tehát juniusnak 15-dikén ére kezdedhez! A párizsi postahivatalnakem máj. 23-dikán küldé egy jelentést, hogy ott egy levél vár reám; tegyek rendelőst kíváltatása iránt; s én a levelet jun. utolsó tíz napjaiban vevém. Párizsból tehát Széphalomra hamarább ér el a levél, mint Széphalomról Törtelre! Ki türheti el ezt a késedelmet? Íme próbát teszek, ha levelem Debrecen felé nem hamarább jut-e el hozzád. Kérlek jegyezd fel, s add tudtomra, mikor veended azt, s ha Debrecen felé hamarább teszi meg az útát, mint Jászberény vagy Pest felé, ezután leveleinket Debrecennek kerülessük.

Megyünk tehát! s meg fogjuk látni Zircet! E soron kezdem hozzád egy epistolámat, eltelve előre azon örömekkel, a melyekben Zircen és a zirci útban élni fogunk. Kiterjesztett karral várnak némely barátink. Tégedet arra kérek, hogy ha, a mint irod, Esztergomnak megyünk Kondé miatt, s Szabó és Pyber miatt Virtnek, Vácon is meglásuk a szép templomot és a nagylelkű püspököt; s Pápai Sámuel Pápán, s túl Zircen Kisfaludyt és Berzsenyit. Mely igen szeretném, ha reá érnénk és az idők engednék, ezen útban meglátni Mohácsot is, és még elébb a helyt, hol Zrínyi Miklós elesett! De soká ez útban sem te nem mulathatsz, barátom, sem én nem. Zircen septemb. 8-dikán fog tartatni az *áldozat*. Én tehát augustusnak utolsó napjaiban nálad leszek Törtelen. Kocsidon kell mennünk, mert én három fedeles szekereimből most csináltatok egy újat, s nem hiszem, hogy ez addig kész legyen. Te ajánlottad ezt a barátságot, s én elfogadtam, bízván szívedbe, és érezvén, hogy ez útat különben nem tehetném.

Szemere Pál barátunk junius 30-dikán, azaz tegnap előtt nálam hála. Késő estve érkezék ide Kazinczy Istvánnal, ki el nem ereszti, míg valamely leánynál Zemplényben meg nem akad. Ahhoz Palinak ezer szerencsét kívánok. Szóllék vele, bátran, szabadon, mint barát, mint atya, s feddettem éreztettem vele, mely hálátlanság vala Törtelen hálni, s házadhoz nem menni, mert *te* nem valál ott, holott ott vala a tekint. asszony; s kérdeztem, ha ezt az immoralitást megbocsáthatja-e magának? Pirúlt, azt felelte, hogy ő már lovat is akara nyergeltetni, de azok, akikkel együtt járt, nem eresztették. De miért hát mindég ezekkel? Ekkor megmagyarázta, hogy a bolondulásig égett Zsuzsiért, noha látta, hogy ő néki veszedelmes; került, de közel akara lenni hozzá; s most is azért jött ide, s azért lesz itt augustus végéig, hogy a veszedelmes leány el ne tébolyítsa. Tetszik nekem, hogy Pali itt Szemere Kriska felől gondolkozik. Jó személy, és jó anya gyermeke.

Hogy fiam megszületék máj. 30., eddig talán nem csak pesti barátimtól, hanem a hozzád írt levélből is tudod. Ha későbben fogna érkezni ez az egy holnap előtt írt levelem

hozzád, hagyd itt is mondanom, hogy a kis gyermek a te általad ajándékban hozott kép alatt köszöne be az életbe. Éljen szerencsésen, igen kedves barátom; feleségem téged és a tekint. asszonyt a legszívesebb idvezletekkel tisztel, s ajánljuk magunkat mind kettőtöknek barátságtokba. Gyermekeim s azok közt a kis menyed, csókolják kezeiteket. Öllelek nemeslelkű barátom a tiszteletnek s barátságának minden értékeivel.

XI.

Széphalom, aug. 18. 1813.

Kedves barátom! Szemere Palinak az éjjel vevém levélét Lasztócról, hozzám 2 órányira, hogy aug. 16-dikán házassági jelentésén általesett Szemere Christine kisassznál, a László és Vataj Krisztina gyermekénél, s szerencsés. Fogatok, s megyek még ma tétetni meg a gyűrűváltást. Ezért írok ily röviden. Sarkantyú kelle a félénk legénynek; de csak hogy megtette a lépést. A leány igen derék, Pali szerencsés lesz, még erszényre nézve is jól házasodott. Parányi szöke feleséget kapott. Igen örvendek lépésének.

A háborúi készülétek lehetetlenné teszik, hogy utazzunk. Ezt magad is látod. Zemplény 191 legényt állít s lusztrál; de diéta nélkül nem szeretne akarni, ha nem fog akartatni. Öllelek teljes barátsággal tisztelettel.

XII.

Az én szeretett Vidámnak.

Széphalom, febr. 13. 1814.

Kedves barátom! Helmeczynk levelében vettem idvezletteddel együtt azt a hírt, hogy Pesten mülatsz, és hogy nem sokára új magzat atyja leendesz. Fogadd el szíves tiszteletemet, barátságos idvezletemet, s áldásomat a kicsinyhez, ha már világra jött, s tisztelt nászasszonyomnak pedig jelentsd kézcsókomat. Adja isten, hogy nem sokára ismét alkalmas legyen a jó emberek faját egy új taggal megszáporítani, mert azok, tudod, mely felette kevesek.

Helmeczytől csak annyit tudok, hogy szenvedsz. Az nekem is sorsom most. Gyözzük meg a bajt, barátom, ahol lehet; ahol nem lehet, tűrjük cum dignitate. Emlékezzünk,

hogy rajtunk áll, mi legyünk-e öfelettek, vagy ők mifelettünk. Osztán nem szokhattuk-e meg a szenvedésnek minden nezeit?

Szemere nekem Mélykútról írta utolsó levelét, s oly kívánságot gyújta lelkemben, melyet nem tudom mint győzhetek meg. Azt írja, hogy valamely pesti kereskedő, Oliva nevezetű, Weimárba ment Göthéhez, és onnan az ő képét lehozta. Nem tudom mely okból ez a kép most Kärblingnél van. Mit nem adnék érte, ha Pesten teremhetnék, s ezt a képet megláthatnám! Minden írók között ez az, akit leginkább szeretek; legalább minden német írók között ez az.

Élj szerencsésen, kedves barátom, s tarts meg nagybecsű barátságodban, melyet én legalább azzal érdelek, mert ismerem való becsét. Feleségem mind téged, mind a tekint. asszonyt tiszteli, meleg szívvvel tiszteli. A menyedet a köhögés nagyon zölddé változtatta. Körültem forog, épen leckézi az anyja, s a te barackmag-kosárcád fülében függ. Hiv tisztelőd Kazinczy Ferenc.

XIII.

Széphalom, jan. 7-d. 1815.

Kedves barátom! Helmeczy írja, hogy a menyed ismét egy kalendáriomot kap a tőled. Az még Pesten van, de én sietek neked bemutatni a gyermek köszönetét és a magamét kifogyhatatlan jóságaidért, el nem halható emlékezetédért. Barátom, érzem én egész becsét megbecsülhetetlen barátságodnak, s hálátlan volnék, ha kevésbbé szeretnék mint szeretlek. Engedje isten, hogy azt tettel is bizonyíthassam, s okod legyen engem továbbá is szeretni.

A mi Szemerénk sept. 28-dika olta mülata itt. Betegesen hagyja itt feleségét, s martiusban feljő érette. Az én házam népe sokat betegeskedett, feleségem, a te kis menyed, és a fiam Emil szemfájásban kínlódtak, mely itt járvány és ragadó nyavalya volt. Mindamellett a menyed halad a tanulásban, s már franciául egy gyermeki komoediának egy rollját félig megtanulta. Aprilben egy derék francia nevelő lesz házamnál, aki nyelvekben, a tanulás tárgyaiban, festésben, muzsikában s táncban nekik leckét adjon, s házamnál ezentúl

a francia és magyar nyelv lesz a beszélgetés nyelve. Nem adok én gyermekeimnek *ragyogó*, de használatos nevelést. Városban nem nevelem, mert ott a német tiszteken kapást tanulják a leány gyermekek, s szégyellik, hogy magyarok. Az én leányaim úgy neveltessenek, hogy özvegyek tudjanak lenni, ha férjeket a halál hamar elkapná.

Sept. 14-dikén magam vezettem a lyányomat a bérmáló kassai püspök circulusáig, hol Sophia Franciska nevet kapott. Ezt nekem a Calvin emberei nagy vétkül veszik. De én cselekedettel szeretem bizonyítani hitemet, mely abban áll, hogy nekem mind egy akárki akármely vallásban legyen. Leányaimat a törvény pápistákká akarja neveltetni, s azoknak nevelem.

Primás Barkóczynak képe metszve van. Gessnernek 2-dik kötete előtt fog állani. Az első az Orczy képe ékesíti. Ha kezembe akad egyszer a primás írása, kérlek, teljesítsd ígéretedet.

Feleségem téged és a tek. asszonyt szívesen tisztel, csókol, gyermekeim ajánlják magokat kegyességbe, én maradok változhatatlan tisztelettel örök tisztelőd Kazinczy Fer.

Hogy van az, hogy én B. Prónay Simonnetől eszt. olta semmi levelet nem vettem? Ha tudsz valamit róla, engedd nekem is azt az örömet, s tiszteld.

XIV.

Széphalom, máj. 29. 1817.

Kedves barátom, ne akadj fel azon, hogy nem fejér hanem kék papiroson írok. Egy papiros-áruló megcsalt; két rizma fejér, és egy rizma kék papirost vevék tőle itt a háznál, s a fejér még inkább iszik mint ez a kék, s csaknem használhatatlan. Neked mind egy akár fejéren írok, akár kéken; te csak szívemet tekinted: de nekem illő vala elmondanom, mi téteti velem e szokatlanságot.

Mint vagy, édes barátom? Most két esztendeje nálad valék, s emlegetem nálad töltött jó napjaimat. Mikor fogok ismét ott lehetni? Mikor élek nálad ismét oly jó napokat? Valóban nagy okom van áldani végzésemet, hogy az engem a te barátságodba vezete. Ne szűnj meg engem tovább is szeretni, s hidd, hogy én neked minden érdemeidet ismerem.

En tavaly Erdélyben úztam fel s alá, s most azon úztásom naplóját készülök sajtó alá eresztteni. Magyarország nem ismeri azt a szép népet, mely azon a görbe rút földön lakik, s azok kevésbbé vannak elrontva mint mi. Három holnapig voltam benne, s ezen egész idő alatt velem egy erdélyi ember s asszony sem szóla más nyelven mint magyarul. Deákúl s németül ott magyar magyarral nem beszél. Hospitálisok, s hospitalítások nem abban áll, hogy az embert majd megölik a sok étellel, kávéval, és rozsolissal, hanem hogy a vendégnek helyét sem lelik s érette mindent tesznek ami tőlök kitelik. Gróf Bethlen Imre küköllői főispán nem elégede meg azzal, hogy engem harmadnapig láta magánál, hanem azonfelül Enyedre bekisért, és ott 24 óráig cselédeimmel, lovaimmal, traktált. Ki teszi azt nálunk az erdélyivel?

Fejér vármegye, nem emlékezem mely dologban, repraesentált. Gróf Haller Gábor Exc. oda küldetett mint kir. commissárius, hogy a protocollumból töröltesse ki a végzést és repraesentatiót. De a vgye ki nem törle.

Helmezynek 8 napja hogy egy kedves levelét vettem. Ha vele leszesz, köszönts névemben, s mondd, hogy köszönöm barátságos emlékezését, s ezen levelem válasz hozzá. Maradjunk mi örökös barátok.

Szemere Pálné még nem betegedett le. Minap voltam nálók, s kedves napot töltöttem társaságokban. Kr(iska) most igen jó kedvű.

Szabad volna téged egy nagy barátságra kérni? Meg nem foghatom honnan eredhet az, hogy b. Prónay Simon-nának fél eszt. óta nem vettem levelét, pedig én írtam neki. Nem érte-e szerencsétlenség? Nem beteg-e? Kérlek, tégy félre minden tartalékot, s valamit tudsz, valamit más beszél, add tudtomra, s haladék nélkül. Kimondhatatlan aggodásban vagyok eránta. Visszaélni nem fogok barátságoddal, akármi fog állani leveledben. De kérlek, mondd el amit a báróról, amit a bárónéról tudsz.

En máj. 6-dikán majd elvesztém feleségemet. Azon szobában hál most, ahol könyveim állanak, ő az ajtó mellett, Emil fiam is az ajtó mellett a kemencénél, én a 3-dik szegletben. Máj. 5. estve eszembe juta, hogy a familiám levelei-

vel tele rakott igen nagy koffer az ebédlőben maradt; feleségem s fiam már ágyban voltak; behozattam a vasas szegletű ládát, s hogy a frajcimer ágát a földön el ne tapossák, csak az Emíl ágya előtt tétetém le. Emíl éjjel sikoltzott. A feleségem szóllítja a leányt, szóllít engem. Ez is én is mélyen alvánk. Felkél, elfelejti hogy ott a láda, elbukik, s a vasas szegletben gyomrát veszedelmesen megüti, s idétlen gyermeket szült úgy, hogy azt akkor hirtelen a bábának, még akkor nap valamivel később a plébánusnak meg kelle keresztelni. Feleségem végre megszabadult minden bajtól, a gyermek Anna Iphigénia él, de kicsiny és gyenge.

Hát a menyem, Kazinczy Miklósné, mint van? Halom Oskar fiat kereszteltete. Mely boldog anya, hogy csak fiai vannak. Ezeknek neveltetések több költségbe kerül, de a fiú talál magának élet nemét, a leány azt várja, hogy vegyék, az pedig baj most, erkölcsünknek ily rettenetes megromlásában. Én azért nem adom iskolába fiaiamat ad annos pubertatis, s gondom lesz, hogy a háznál még jobban neveltessenek, mint iskolákban szokás.

De élj szerencsésen, kedves barátom. A tekintetes aszszonyt nevünkben tiszteld egész barátságban, és alázatosan. Ajánlom magamat megbecsülhetetlen barátságodba; gyermekeidet csókolom s maradok alázatos szolgád Kazinczy.

SZEPES ÉS GÖMÖR NEVÉRŐL

S BÉLA KIRÁLY NÉVTELEN JEGYZŐJÉRŐL

KACHELMANN JÁNOS.

A latin Scepusiumot Bélünk¹⁾ Laziussal²⁾, mintegy Gepusiumból a gepidáktól, a német Zipset ellenben Fessler³⁾ Bárdosy⁴⁾ után, a scyrrektől származtatják; de a gepidák országa sokkal nagyobbra terjedvén, a scyrrek lakása pedig

¹⁾ Prodrumus 396. Apparatus 70 stb h.

²⁾ De migrat. gentium 602, 604. (1600).

³⁾ Gesch. d. Ungern I, 262.

⁴⁾ Supplem. ad Analecta Scepusii 17, 31, 54, 61.

a felső Dunához esvén ¹⁾, ezen különben is nagyon csavart derivációk egyike sem kielégítő.

Egy a tavali budapesti újságban kiadott cikkemre, melyben Zipsnek a tót cip ²⁾-ről származtatása ellen nagyobb joggal a német eredethez ragaszkodtam, egy pozsonyi barátom felhozta ugyan, hogy a rajnai Kron-Weissenburg városa elébb Sebusiumnak, Alba Sebusiának is neveztetett, hanem a kút-főt, mélyből merített, nem közlötte. Én pedig azóta ezen Sebusiumot, mint Kron-Weissenburgnak előbbi nevét, Merian Máté Topographia Alsatie (1744) című munkájában, hol ez iránt 45. l. Beatus Rhenanusra ³⁾ hivatkozik, találtam fel; s e szerint a *Sebus*, *Zepus* nevet, mely nem csak Béla kir. névtelen jegyzőjénél Szepesről, hanem II. Andrásnak az erdélyi németek részére kiadott 1224-ki oklevelében is előjön, azok közzé sorozni nem kételkedem, melyek bányavárosaink általam írt története 2. füzetének 36. 49. s köv. lapjai szerint a keresztes háborúk idejében hozzánk érkeztek; azon igen régi szokás, miszerint a kivándorlók elhagyott helyeik neveit új telepítvényeikre is átvitték, szintoly kevéssé vonathatván itt kétségbe, mint az, hogy ha egy külföldi helynév nálunk is találtatik, az csak a régiebben népesített országból jöhetett hozzánk, nem pedig mitőlünk oda.

A Sebusiak vagy Segusiak, kiktől ama város szerzőnk szerint neveztetett el, az Alsó-Rajnáánál, majdnem Bonn városa irányában bele ömlő Segus (Sieg) folyótól lefelé laktak, s mindamellett, hogy a romaiak ellenségei lévén általok nagy számban a lugduni Gallia legdélibb szegletébe, Liontól nyugotra, az aeduok s allabrógok közzé, szállítattak ⁴⁾, nevök a Rajnáánál még tovább fenmaradt, sőt, tán utóbb, annak bal partján felfelé is a későbbi Elsassban kiterjeszkedtek. Köhler⁵⁾

¹⁾ Grimm Gesch. d. deutsch. Sprache I, 326.

²⁾ Haltaus Glossariumában annona (sip, sipka, consipatio) gabona. Zipsben, mint határos megyében, inkább még a cippust, latin határköt, lehetne keresni.

³⁾ A kitinő humanistának igaz neve volt: Bilde von Rheinach.

⁴⁾ Jul. Caesar s Cicero után Ernesti Clavis Ciceroniana, 1831; 75. Cluveri Introd. in univ. Geograph. 1661; 56, 145. Anonymi Gesta Hung. c. 56. (Endlicher Arpad. Monum.).

⁵⁾ Dav. Köhlers Anleit. zur alten stb Geographie. 1730. 10. l.

öket Sieg folyóknál fogva, mely vagy nekik adta, vagy tőlök vette nevét, azon sicamberekkel, Grimm ¹⁾ sigigambe-reivel, azonosítja, kik, a Delejtűben csak minap felélesztett monda szerint, Trójából jöttökben a későbbi Ó-Buda helyén Sicambiát alapították, melyet azonban mások egy Augustus alatt Pannoniában az Isternél állott sugambra cohorsnak tulajdonítanak, mi megint Lazius ²⁾ szerint csak Valentinián idejébe esett volna.

Hogy a Rajna partjaitól történtek nálunk bevándorlások, az, főképen Erdélyről, már úntig bebizonyodott. Nem csak Köleséry ³⁾ tudja Offunbányának régibb német Offenburg nevét, hanem Windisch is ⁴⁾ említi N. Enyednek, Aegidistadtnek elébbi Strassburg nevezetét; s mindakét város épen oly közel esik a rajnai Kron-Weissenburghoz, mint Erdély Fejérvárához. Bonn városa irányában pedig terül el a híres szép Siebengebirge, melyről a kis magyar Siebenbürgent már Engelünk ⁵⁾ származtatta, s melynek hegyeiben s környékén még több erdélyi helynevek eredetére akadhatni ⁶⁾.

Én azon beköltözéseket említett füzetemben csak a keresztes csapatok főújtához közelebb eső hegyes megyéink régi német helyneveik kipuhatolására használtam, s most Sebest, ha a távolabb Erdélybe juthatott, a közelebbi Szepesben is feltalálván, csak azt látom kérdendőnek, hogy mely időbeli keresztes haddal jöhetett e név hozzánk?

Tagadni épen nem lehet, hogy már Kálmán kir. alatt, mikor az első s főképen a Rajnától jött rendetlen keresztes seregek az ország határain vagy azokon belül is szétszórattak, sok oly nép, mely otthon a földesúr által nagyon nyomatva, tulajdonképen a szabadság után vágyódott s ezt honunk még

¹⁾ Említett munkája 1, 367 l.

²⁾ Említ. munk. 52. l.

³⁾ Auraria Romano-Dacica. 1780. 51 stb l.

⁴⁾ Geogr. des Grossfürstenth. Siebenbürg. 1790, 76 l.

⁵⁾ Gesch. d. Ung. Reichs, 1834. I. 235.

⁶⁾ Ilyenek a többi közt: Altenburg, Donnersmarkt, Gogeschburg, Kreuzburg, Landskron, Lautersburg, Schäsburg, (Segesvár, Siegburg), Schellenberg, Stolzenburg, s még mága a Sylvania nevezet is. Merian, Lebrecht, Windisch, Bel s Kövály munkáik szerint.

igen számos, kies vadonjaiban feltalálni vélte, itt maradhattott, s mivel mint hódító amúgy sem jött, vagy kérelmére magok a király tisztjei által befogadtatott, vagy elrejtőzve is a hegyek közt akadálytalanul erdőket irthatott; sőt nem lehetetlen, hogy a letelepült jövevények első örömeikben szabadságaikkal túl is éltek, mivel különben a nevezett király azon törvényét: „miszerint idegent kezes nélkül befogadni tiltatott (L. 1. c. 4),“ noha kivihetősége már magában bajos lehetett, eléggé felfogni igen nehéz; s nem árt állításomnak, ha nem való is, mit Engel ¹⁾ mond, hogy már II. István Borist szepesi grófnak nevezte ki, minthogy Benczúr ²⁾ s Wagner ³⁾ a spisszi castellaniát Magyarországon kívül Galliciába helyezik, mert noha a Balduin fővezérlete alatt honunkon keresztülment rendes csapatok után 1102. évben is vonult át egy nagy sereg, s az elégtelennek útközben ezektől is könnyen elpártolhattak, nem szükséges épen, hogy Szepes már Kálmán alatt rajnai jövevényekkel meg is telt legyen.

Megtörtént ez bizonyosan II. Gejza alatt, mikor a hatalmas clairvauxi Bernát fellépván, III. Konrád császárt egy, szinte a Rajna vidékén is gyűjtött, új nagy kereszteshadnak vezérletére bírta s a vele útnak készülő VII. Lajos francia kir. Gejzát küldöttje által az élelem iránt előlegesen megszólította ugyan, hanem az austriai herceggel viselt, alig bevégezett háborúja s az elébb átvonult császár által elkövetett nyomatások miatt ⁴⁾ oly nagy éhség támadt az országban ⁵⁾, hogy igen sok idegen csapat abban visszamaradni kénytelenítettetett.

A későbbben átment VII. Lajos által II. Gejza királlyal kötött ösmeretség volt alkalmasint oka annak, hogy fia III. Béla Margitot, Fülöp francia királynak testvérét, az ifjabb angol Henrik özvegyét, vette második nőül; s az avval bevándorolt spanyol Rajnald már bizonyos grófja Szepességnek, mint alkalmasint királynéi megyének, s neki kö-

¹⁾ Említ. munk. 1, 221.

²⁾ Hungaria semper libera! 61, 63.

³⁾ Analecta Scepusii 1, 24, 25.

⁴⁾ Chron. Turóc. II, 66.

⁵⁾ Schmidt Episc. Agr. 1, 59. Katona Kist. Crit. III, 591 stb.

szönik lakosai, hogy több királyoktól, tehát legalább II. Gejzától is, nyert, s csak németeket jellemző, dézmátóli szabadságukat befolyásánál fogva fentartotta ¹⁾).

Már így állván a dolog, tán nem szükséges többé III. Bélának ezen házassága után csak 2—3 évvel a veresszakálú Fridrik csász. alatt szinte Magyarhonon át megindult harmadik nagyobb kereszteshadnak azon körülményét megemlíteni, hogy Fridrik Austria határán seregéből mind azokat visszautasította, kiknek legalább három ezüst márkájok nem volt a hosszadalmas útra ²⁾. Mert, noha ezeket sem szabad honunktól végképen elzártaknak tekinteni, s a szent földről a 3 márka nélkül éhen visszatérőkről szinte lehet itt maradásukat feltenni, miután II. Andrásnak fentemlített okmánya az erdélyi jövevényeknek már II. Gejzától nyert szabadsalmaira hivatkozik, bizonyosnak lehet állítani, hogy a szepesi németek sem jöttek be későbbben; sőt, midőn egy részről Eder ³⁾ a régi szepesi törvényes szokásokat csak az erdélyiekhez hasonlóknak mondja, más részről Pray ⁴⁾ s Katona ⁵⁾ az erdélyi németeket Szepességből jötteknek állítják.

Ugyanazon Rajna-melléki Elsassznak felső részében említi (Merian munkája 19. lapján, Ill folyó bal partján fekvő *Gemar*, *Goemar*, *Gvemar* várát s városát, melytől szinte a Szepessel határos *Gemer*, mint *Bonfinnél* jön elő, vagy mai *Gömör vármegyének* neve származik. Mert erre nézve sem szabad Anonymust úgy értelmezni, mintha azt már a honalapító Árpád itt találta volna. A megyének ezen neve, melynek eredete a rajnai *Pleis* (*Pelsöc*) és *Rosenau* (*Rozsnyó*) által is nyer hitelt, *Fejérüknél* ⁶⁾ legelőször csak *Imre kir.* alatt említetik. Tavali újsági cikkemben ezen *Gvemarknak* is írt nevet *Gemerktől*, mi németben határt jelent, véltem származhatónak ⁷⁾).

¹⁾ Wagner II, 257, III, 249.

²⁾ Wilken Gesch. d. Kreuzzüge.

³⁾ De initiis et jurib. Saxonum. Transylv. 133.

⁴⁾ Pray Dissert. in Annal. 167. Hist. Hung. 1, 138, 6.

⁵⁾ Hist. Crit. III, 558.

⁶⁾ Codex Diplom. II. 343.

⁷⁾ Fennvannak nálunk még ezen ismeretesb rajnai helynevek:

Ámbár az Anonymusróli kérdést, hogy melyik Béla király jegyzője volt légyen, Spiess ¹⁾ okmánya után eldöntöttnek lehet tekinteni, mégis mind eddig kétkedések tűnnek fel iránta. Midőn egy nagy nevű tudós, ki a régiség parlagán szedett néhány kalászaikat is méltatá kegyes figyelmére, az Anonymust IV. Béla alatt élteti, Kassel Bódog ²⁾ pedig, kinek ugyan e helyen hiába felelek, azt még I. Béla idejében kereshetni véli; én a munkájában C. 32 s 33. előforduló *Zepus* és *Gumur* nevekből már előlegesen azt következtetem, hogy ő *I. Bélának*, kinek idejében a keresztes-hadaknak híre sem volt, *jegyzője nem lehetett*. Kitetszik ez már abból, hogy ezen király² alatt a magyar deákok (diákonusok, kis-papok) sem Párisba, sem Bonóniába még nem járhattak ³⁾. Abból továbbá, hogy szerzőnk Zepusról s Gumurról nem azt mondja, mit lap. 31. Miskolcra: terra quae nunc vocatur Miskouci, (mely most Mihályiak, Mihály fiai földjének neveztetik), hanem ama két nevet régiebbnek s idejét felül múlónak tartja, valamint egy Miskolci Mihálynak Fejér (az Árpádok korabeli okmányok címeit tartalmazó s 1829. kiadott Codexének 79. lapja s 1234. száma) szerint már II. András alatt történt fassiójából, megint az tűnik ki, hogy Anonymusunknak *IV. Béla előtt kellett élnie*.

Ha azonban ezen indokom nem igen világosnak vagy csekélynek látszanék, minthogy magát az illető okmányt nem ismerem; van jegyzőnkél, mindjárt Prologusának elején, egy diszneve is Béla királyának, mely idejéről magában nem hagy kételkedni, t. i. a keleti superlativusokhoz hasonló *gloriosissimus*; egészen új s különböző a sanctustól, mely cap. 3. Álmosnak s utódjainak is tulajdoníttatik. Ezen disznév pedig, minthogy II. Bélát, a vakot, sem a véres aradi gyűlés, sem Boris elleni hadjárata miatt nem illetheti;

Altdorf, Leuka, Rosenberg (e kettő Liptóban), Schauenberg, Stools, Walddorf (a többi mind Szepességben): mind a két magyar hazában pedig: Almasch, Karpen, Reichenau, Roden (Rodna, Rudno), Rosenau, Schönau, Siebenlinden, Siebenbuchen, Steinbach, Zeben (Zibin).

¹⁾ Archiv. Nebenarbeiten I. 140.

²⁾ Magyarische Alterthümer, Berlin 1848.

³⁾ L. Prologusának 2-dik pontját.

III. Bélának épen nem ok nélkül adatott. Ő a konstantinápolyi császári udvarnál felneveltetve, francia Margit nejével nem csak az országos archiofficiumokat, a sok kir. udvari mestereket s különösen a jegyzőket is hozta be ¹⁾, holott elébb magisterekről s notáriusokról szó nincsen, s e szerint a keleti udvar fényét a nyugoti műveltséggel egyesítette, hanem, mint a papi rend kiváló tisztelője s a n.-szebeni s szepesi prépostság felállítója, azon címet I. László felemeltetése s kanonizációja miatt is nyerte meg; ugyanazon gloriosissimus név adatván neki még II. András idejében a N.-Váradon feltalált isten-ítéleteinek jegyzőkönyvében is ²⁾, melynek szerkezetében pedig Anonymusunk, hamindjárt csak III. Bélának egyik vagy másik fia alatt irt, címénél fogva részt alig vehetett.

Selmecen 1859. Martius 21.

IRODALMI NAPLÓ.

— *Encyclopaediai folyóiratok.* — *Magyar Akad. Értesítő* 1859-ről. Az akadémia rendeletéből kiadta Toldy Ferenc titoknok. 1—5 füzet. Pest. N8r. 1—468. l.

Budapesti Szemle. Szerk. és kiadja Csengery Antal. XVIII. és XIX. füz. vagyis a VI-d. kötet 1. és 2. f. Pest, Herz nyomd. N8r. 241 l. Az évi folyam ára 10 ft.

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat. . . kiadják Hegedűs László, Szeremlei Gábor, szerk. Erdélyi János. Második évfolyam. X. füz. Patak a főisk. bet. 1858. N8r. 913—1000. l.

— *Szépirodalom.* — *A múltak emlékei.* Írta Vas Gereben. 2 köt. Pest, 1859. Ráth Mór bizománya. K8r. 212 és 211 l.

Beöthy László válogatott Művei. Kiadja Beöthy Zsigmond. I. II. III. kötet. Pest, 1859. Ráth Mór. K8r. XXVIII és 196, 312, 224 l.

Egy szegény ifjú története. Regény. Írta Feullet Octáv. Franciából fordítva. Pest, 1859. Kiadja Pfeifer Ferd. K8r. 243 l.

— *Nyelvtudomány.* — *Magyar Nyelvészet*, szerk. Hunfalvy Pál. IV-d. évfolyam 1—5 füzet. Pest, Eggenberger bizománya. 1859. N8r. 1—400. l. A hat füzetes folyam ára 5 ft. 25 kr. újp.

— *Bölcsészeti Nevelés.* Ifjúságitan olvasó-

¹⁾ Cornides Vindiciae Anonymi 124, 132. Engel 1. 263. Bartal Commentarii II, 94.

²⁾ Regestrum de Várad §. 341.

k ö n y v e k. — *Logika* lélektani alapon fejtegetve *Brassai Sámuel* magy. akad. tag által. Pest, Eggenberger Ferd. akad. stb. könyvtárosoknál. 1858. N8r. 170 l. füzve 1 ft. 15 kr. újp.

Protestáns népiskolai Tanterv. A dunántuli ft. ref. egyházkerület által 40 db. arannyal jutalmazott pályamű. Írta *Zsindely István*, sárospataki képezdei tanárjelölt. Pápa, főisk. bet. 1859. 8r. 68 l.

Kézi Abc és elemi Olvasókönyvecske. Prot. népiskolák számára, az írva-olvastatási tanmód szerint írta *Warga János*. Hatodik kiadás. Pest, kiadja *Osterlamm K.* 1859. 8r. 48 l. füzve 12 újkr.

Dallamok az Ausztria birodalombeli kath. magyar elemi tanodák számára írt második Nyelvgyakorló és Olvasókönyvben foglalt énekekhez. Négyes hangjegyekre tette *Schmidt Péter*, pécsi székesegyházi organista. Pécs, Weidinger és fia tulajd. 1859. N8r. 50 l. (35 dal-
lamot tartalmaz).

Üdvözlések, vagy 136 eredeti szöveg s levél, új év, születés stb. Írta *Márki József*. Pest, 1859. nyom. Gyurián J. 16r. 104 l.

Családi Olvasmányok. Kiadja Dr. *Szabóki Adolf*. III. füzet. *Az erény jutalma*, *Klar* után németb. Nagy Mártontól. Pest, 1859. A Sz.-István-Társulat bizományában. 16r. 161—235. l. füzve 20 újkr.

Tigrisvadászat Indiában. *Rice William* Gyalog Vadászatai Radsputánában. Magyarította *Brassai Sámuel*. Színezve nyomott 4 képpel. Pest, 1858. Ráth Mór. K8r. 200 l.

— T ö r t é n e l e m. — *Világtörténeti Tankönyv* magasb tanintézetek alsó és középosztályai számára *Dr. Beck József* után néhány nagy-körösi tanár. Szorosan a 6. kiadás szerint fordítva, elfogadva algymn. tankönyvül a magas minist. által. Második kiadás. Pest, 1859. Heckenast. 8r. 248 l.

Világhírnök, népszerű előadása az 1857. sept. 1858. nov. végeig történt nevezetesebb eseményeknek. Írta *Urházy György*. Pest, 1859. Heckenast. Széles 8r. 64 l. (Jutalékkötet a Vasárn. Könyvtárhoz).

Háborúkönyv. A jelen hadjáratot illető tájékozások és felvilágosító magyarázatok gyűjteménye a M. Sajtó és Polit. Újdonságok munkatársai által. Első füzet. Pest, 1859. Heckenast G. 4r. 64 hasáb Velence városa s vidéke térképével. 5 füzet ára 2 újkr.

— *Monumenta Hungariae Historica.* Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a Magyar Tudom. Akad. *Történelmi Bizottmánya*. Első osztály. *Okmánytárak*. Harmadik kötet: *Brüsseli Magyar Okmánytár Hatvani Mihálytól*. III. kötet. Pest, N8r. VIII és 324 l. A négy kötetes folyam ára 10 ft cp. — (Sajtó alatt az I. osztály (Okmánytárak) 4. és 5-d., a II osztály (Írók) 5-d. kötete, vagy is a második folyam utolsó, a harmadik folyam két első kötete.

Magyar Történelmi Tár. Kiadja a M. Tudom. Akad. *Történelmi Bizottmánya*. Hatodik kötet. Pest, Eggenberger stb. könyvtárosoknál. 1859. N8r. VII és 264 l. füzve 1 ft 20 kr cp.

Nagy-Körös városa Török Levelei. A város levéltárában levő ere-

detiekből fodította *Repicsky János*, bevezetéssel ellátva kiadta *Szilágyi Sándor*. Kecskeméten, nyom. Szilády K. 1859. N4r. 28 l.

Hazánk. Közlemények a nemzeti történet és honismeret köréből. Szerk. *Török János*. II. folyam. 1. 2. füzet. Pest, 1859. kiadja Heckenast. N8r. 1—128 l. rajzokkal. A 8 füzetes évfolyam ára helyben 5 újft.

Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Im Verein mit mehreren Vaterlandsfreunden herausgegeben von *Eugen v. Trauschensfels*. Neue Folge. I. Bd. 1. 2. Heft. Kronstadt, 1859. Druck u. Verlag von Joh. Gött. N8r. 1—128. l. (Négy füzet teszen egy kötetet. Minden évnegyedi füzet ára 60 újkr.).

Kívánjuk, hogy Tr. úr ne csak dicső emlékezetű irodalmi elődének, *Kurz Antal*nak, köpenyegét vesse vállaira, hanem szellemétől is vegyen ihletet, nehogy ez az új sor, s a régi, a *Kurz Magazinja*, csak cím szerint legyenek rokonak. Akarjuk hinni, hogy így lesz, s hogy a füzetek becsé azok számával nőni fog. E két füzet tartalma: Ünnepies szokások az erdélyi németek közt; adalék az 1858. növényélettünetmémentanhoz; a szász nemzet egyetemének szerkezete és hatás köre a XVI. század másod, s a XVII. első felében; a segesvári ev. egyház és kórház; oláh mesék; irodalom.

Nemes felkelő ezredek az 1809. évi győri csatában. Írta *Hertelendy Károly* százados. Második bővített kiadás. Veszprémb. Ramasetter K. bet. 1859. 16r. 22 l.

Mond szerző, ki részese volt e végzetteljes csatának, némely dolgokat, mik az utolsó magyar felkelés rossz hírét kissé ellensúlyozzák; de mikor fog egyszer a nemzet becsületén ejtett ezen szennyfolt a taktikai és politikai viszonyok hű előadása által lemosatni? Jól ismerte ezeket *L. Napoleon*, s nem dicsekedett a győri sikerrel.

Magyarország Családai címekkel és leszármazási tablakkal. Írta *Nagy Iván*. Ötödik kötet. III. IV. füz. Ghyczy-Hanzély. Pest, kiadja Ráth Mór. 1859. N8r. IV. köt. 401—504. és VIII l., meg az V. k. 1—48. l. Két-két kötetre az előfizetés 4 ft 20 kr újp.

Sígy e munka négy kötete be van fejezve, az ötödik megkezdve.

— *Műtörténet*. — *Adatok a Művészet Történetéhez*. Írta *Ormós Zsigmond* (Velencében). Pest, 1859. Pfeifer Ferd. bizománya N8r. X. és 303 l. füzve 3 újft.

— *Törvény és közigazgatás*. — *A Romai Magánjog rendszere* mai érvényében ((Pandekták). Írta *Hoffmann Pál Lajos*, törvényszéki segéd a pesti cs. k. orsz. törvényszéknél. I. füzet. Pest, szerző sajátja. 1859. N8r. 100 l. a II. füzetrel együtt 2 újft.

Községi Tanácsadó a városi és falusi községeket illető ügyekben. Szerk. és kiadja *Szokolay István*. Második évi folyam. I. füzet, Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 72 l.

Gyakorlati Segédkönyv. Vezérfonalul a telek- és épületosztályadónak a Magyarország és volt mellékországai részére kiadott adóideigleneg szerint. Pest, Heckenast nyomt. 1859. 1. füzet.

Nemzetgazdászati Észleletek, különös tekintettel Szeged jövőjére. Írta Bodnár István. Szeged, nyomt. Burger Zsigmond 1859. 16r. 52 l. füzve 30 újkr.

— *Hadtudomány*. — *Az előrsi szolgálat* kivonatokban. Kérdésekkel és feleletekkel röviden előadva mint a hadtéri szolgálat tanulmányára való utasítás századi tanodák számára a cs. k. gr. Haller 12-d. huszárezrednél. Pest, 1859. nyom. Herz. 16r. 101 l. (ném. és magy.).

— *Természeti és mű-tudományok*. — *A Teremtés természettörténelmének nyomai*. Angolb. ford. Somody József. 107 fametszvénynyel. Pápa, a ref. főisk. bet. 1858. N8r. IX és 254 l. füzve 4 fr. 20 kr. újp.

Népsszerű Természettan népiskolák számára. Krüger után Orbán József miskolci ref. tanár. (a Népiskolai Könyvtár VIII. kötete). Sárospatak, a főisk. bet. és költs. K8r. 182 l.

A Növények Természettrajza képekben. Dr. Schubert G. H. közönségesen ismeretes és kedvelt Természettrajzi Tankönyvének elrendezése nyomán szerk. Hochstetter M. F., magyaráta Virányi János 52 ívre finomul színezett rajzok s magyarázó szöveggel. Pest, 1859. Emich bizománya. 3—5 füzet. fol. 4 fr. 80 kr. újp. (A munka ezzel teljes).

— *Megbetegedés és üdülés* természettörvényi szempontból. Nepszerűen előadva Leutsch Albert által. Németb. ford. Rózsáagi Antal. Pest, nyomt. Herz. 1859. N8r. 37 l.

A hasonsszenvi Háziorvos. Minden kóros jelenetek előadása betűrendb... kivonatban Dr. Schreiber E. után. Pest, 1858. nyom. Gyurián J. 32r. 48 l. füzve 30 újkr.

A Vizgyógyomód. Utasítás a leggyakrabban előforduló betegségeknek gyógyítására. A szenvedők használatára írta Dr. Siklósi Károly, a budai vizgyógy-intézet tulajdonosa. Pest, kiadja Heckenast G. 1859. 8r. 390 l.

— *Rögtöni fagyaltkésztés tilka* . . . írta D. Fülöp Franciska. Pest, 1859. Müller nyomd. 32r. 48 lap.

— *Állattenyésztési Eszmék*, szemközt a Magyarországon jeleu- leg alapból megváltozott gazdálkodási viszonyokkal. A Magy. Gazd. Egyesület által koszorúzott pályamunka. Írta Dr. Csilchert Róbert. Pest, nyom. Herz. 1859. N8r. 148 l. füzve 1 újfr.

Kertészeti Füzetek Dr. Entz Ferencről. XV. füzet. Pest, 1859. Herz. K8r. 103 l.

Kerti Gazdaság Könyvtára. II. kötet : Gyümölcsfa-iskolák Lucas Ede útmutatása nyomán, hazai viszonyainkra átdolgozva, különösen a községi faiskolák vezérkönyveül. Kiadja a „Kerti Gazdaság“ szerkesztősége. Számos fametszettel. Pest, 1859. nyom. Gyurián J. K8r. 124 l. füzve 1 újft.

— *Földszurkos Gyapjunemez*, mint legújabb elismert tüzelőanyag

épületfedő anyag. Schoeller Adolf nemezgyárának terméke. Pest Müller nyomd. 1859. 8r. 16 l.

Gyakorlati útmutatás Weinhold R. *fedél-kőpapír lemezei* használatára iránt. . . Második bővített kiad. Pest, nyomt. Herz. 1859. 8r. 20 l.

— E g é l y. — K a t h o l. — *Munkálatok a pesti növendékpapság Magyar egyházirodalmi Iskolájától.* Huszonharmadik folyam. Pest, 1859. Boldini nyomd. N8r. XIV és 356 l. (Tartalma : Sz. Ágostonnak az Isten Városáról írt huszonkét könyve. I. nyolc könyv).

Unió, vagyis a hit és történelem szava a nem-egyesült görögöknek a romai kath. anyaszentegyházzal egyesülésére. A pesti egyet. hittani kara által Horváth József néh. kalocsai olvasó kanonok alapítványából jutalmazott pályamunka. Írta *Horváth Ferenc*, kalocsai érsek-megyei áldozár, hittudor, bajai nagygymn. igazgató, görög nyelv- és mennyiségtan-tanár. Kalocsán, 1859. Nyom. Malatin és Holmeyer. N8r. XVI és 488 l. füzve 2 ft 65 kr újp.

A katolika nő. Írta *Ventura Joakim*, olasz szövegből ford. *Gyurits Antal*. I. k. Pest, 1858. Lauffer és Stolp bizománya. K8r. XII és 291 l. füzve 1 ft 30 kr cp.

Pázmány-Füzetek. Egyházi beszédek, homiliák, templomi és iskolai katekesisek gyűjteménye. Kiadja a Szent-István-Társulat, szerk. *Roder Alajos*. IV. köt. 1. füzete. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 240 l. *Hozzájárulnak* Régi magyar szentbeszédek XXXIII—LXVIII.

Szent Beszédek a nagybőjtre, *Porto Maurizio Leonard* (Lénárd) világhírű szónoktól. Németb. fordítá *Huszár Károly*. II-d. kötet. Székesfejérv. 1859. Ráder tul. N8r. 314 l. füzve 1 ft 60 kr újp.

Bibliai Történet kisebb gyermekek számára. *Roder Alajos* által. 14-d. kiadás. Pest, kiadja a Sz. Istv. Társ. 1858. 8r. 72 l.

Csodák Könyve. Szent hagyományok és népies mondák, melyekben 150 csodák foglaltatnak 150 képpel. Pest (1859) Bucsánszky 8r. 252 l. kemény tábl. 42 újkr.

Szeráf. sz. Ferenc atyánk Regulája, melyet magyar fordításban fr. Golesséni Pantaleo, BARól címzett sz. Ferenc-rendi tartomány főnökének rendeletéből sajtó alá készített *Rapacy Ignác*. Pozsony, 1859. nyomt. Schreiber. K8r. 70 l.

Égi Lant. A tanuló ifjúság egyházi használatára kiadta *Fojtényi Fer.* János pannonhegyi bencés. Hatodik kiadás. Győr. özv. Ríter Anna tul. 1859. 12r. 165 l.

Szent Énekek a felső-nyéki kath. hívek haszn. Székesfej. Szám. mer bet. 1859. N8r. 22 l.

Jó Náp. Pest, Bucsánszky. 1858. 24r. 240 l.

Jézus Élet Tüköre. Imáds. könyv *Leonhard J. Mih.* ált. Pest 1858. Bucsánszky. 32r. 258 l.

Mindennapi ajt. Gyak. Komárom, Szigler nyomd. 1858. 32r. 108 l.

Mindenkor hordozandó Lelkikincs. Komárom, Szigler nyomd. 1858. 32r. 240 l.

Arany Korona . . melyet szerzett . . *Pongrácz Eszter*. Pest, 1858. Trattner. 4r. 420 l.

Hétfájdalmu bold. sz. Mária nyomait követőknek *Arany Koronája* . . szerzette *Áts Benjamin* atya, sz. ferenc-rendi. Második kiadás. Pest, Bucsánszky. 4r. 400 l.

Bújdosának Emlékezetköve. Pest, Bucsánszky 32r. 112 l.

Liguori sz. Mária-Alphons Látogatásai a legméltóságosabb Oltári Szentség és b. szüzénél, a hónap minden napjaira. *Hugues* után németb. újra ford. *Heimlich Ferdinánd*, bácsai pleb. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Pest, 1858. nyom. Herz. 18r. 135 l.

A bold. sz. Mária ötvenkét csodáinak szombatja. Írta *Esterás Pál* nádorispán, . . bővítve *Tóth Károly* sz. Ferenci áldozár által. Pest, Bucsánszky. 8r. 160 l. számos képekkel kemény köt. 24 pkr.

Boldogasszony Gyöngykoszorúja. N. Várad, 1858. Tichy Alajos bet. 32r. 250 l.

Sz. Keresztútjárása. Pest, 1858. Bucsánszky. 16r. 48 l. sok képekkel.

Jézus az én szerelmem. Imáds. könyv ker. kath. számára. Pest, kiadja Bucsánszky. 32r. 200 l. kötetlenül 17 újkr.

Mennyei Nefelejcs. Imá- és Énekeskönyv . . szerk. *Szomolnok József*, székesfejevári címz. kanonok. Pest, 1859. kiadta Bucsánszky. 8r. 332 l. kötetlenül 42 újkr.

Mennyei Harmatozó Rózsa . . . Pest, 1859. Bucsánszky. 16r. 324 l. kötetl. 24 újkr.

Kis Officium . . Pest, 1859. Bucsánszky 16r. 285 l. kötetl. 16 újkr.

Hétfájdalmú b. szüz Mária nyomait követőknek mennybe vezető *kis Arany koronája* . . . *Áts Benjamin* atyától. Pest, Bucsánszky, 1859. 16r. 281 l. kötetl. 21 újkr.

Szent Anna . . tisztelete. Pest, 1859. Bucsánszky. 8r. 64 l. kötetl. 10 újkr.

Gonságai Sz. Alajos! könyörögj érettünk! . . Imakönyv. M.-Óvár, kiadta Czéh S. 1858. 8r. 152 l.

Útmutatás a Rózsafűsér vagy szent olvasó ajt. haszn. Arad, Réthy, 1859. 8r. 80 l.

— Protestáns hittud. irodalom. — *Egyházi Könyvtár* a m. ref. vallású nép számára. Kiadja a tiszántuli ref. egyházkerület. Szerk. *Révész Bálint*, debreceni ref. lelpásztor és egyházkerületi főjegyző. Első évfolyam, III. IV. füzet. Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 188 és 140 l.

A hittani tudat jelene az ev. ref. egyházban *Peti József* hittanártól. Kecskemét, Szilády bet. 1859. 8r. 32 l.

A kecskeméti ref. egyház Felelete Török Pál Korrajzaira. Kecskemét, Szilády bet. 1859. 8r. 167 l. füzve 1 újft.

Protestáns Ellenőr. Figyelmeztetésül a Prot. Egyh. és Isk. Lapnak és Lapra. Írta *Szeberényi Lajos*, makai ág. h. ev. lelkész. Arad, 1859. Réthy Lipót nyomd. 8r. 18 l. 12 újkr.

— *Keresztyén Vallástudomány.* Írta Szeremlei Gábor. S. Patak, a főisk. bet. 1859. N8r. VIII és 240 l. füzve 1 ft 35 kr újp.

A Kereszty. Vallás fő ágazatának bővebb elviadása... a „Kereszty. Vallásra Utasítás“ 2-d. darabja. Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 180 l.

Dr Luther Márton Kis Kátéja Wendel Henrik magyarázatával, ford. és kiadta a soproni ev. iskolatanítói képezde. Sopron, 1859. nyomt. Romwalter. 8r. 148 l.

Dr Luther Márton Kis Kátéja. Ford. és kiadta a soproni ev. iskolatanítói képezde. Sopron, 1859. 8r. 20 l.

— *Kecskeméti Protestáns Közlöny.* Füzetek az egyház és iskola körében. Szerk. Fördös Lajos. III. füz. Kiadják Fördös L. és Szász K. 1859. Pesten, Ráth M. bizom. 164 l. füzve 1 ft ep.

Különféle Papi Dolgozatok. Új folyam. Szerk. Szász Károly. I. az az juniusi füzet. Kiadják Fördös L. és Szász K. 1859. Pest, Ráth M. bizom. N8r. 204 l. füzve 1 ft 20 kr ep.

Papi Dolgozatok gyászestekre. . . Szerk. Fördös Lajos. Nyolcadik füzet. Kecskemét, kiadó tulajd. Szilády bet. 1859. N8r. 216 l.

Édes Albert Egyházi Beszédei. Harmadik kötet. Pápa, a ref. főtanoda bet. 1859. N8r. 81 l. füzve 1 újft.

— *Vasárnapi, ünnepi és alkalmi Imádságok,* templomi használatra. Írta Czelder Márton. Pest, 1859. Müller nyomd. N8r. 250 l. füzve 2 ft 10 kr (milyen?).

Egyházi Énekek és Imák prot. tan. ifjak számára kiadta a soproni ev. iskolatanítói kepezde. Sopron, 1859. Seyring és Hennicke bizom. K8r. 12r. 89 l.

Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv, mely sz. David Zsoltárin kívül magában foglal némely kiválogatott és a helv. vall. négy superintendentia által jóvá hagyatott énekeket, egynéhány imádsággal együtt. Pest, Trattner, 1858. K8r. 544 és 48 l. ára 24 kr.

Protestáns Nők Imakönyve különféle alkalmak és esetekre. Írta Medgyes Lajos. Egy acélmetszetű címképpel. Pest, kiadja Pfeifer Ferd. 1859. 8r. 265 l.

— *Vegyesek.* — *Szellemi Röppentyük,* történelmi s humoristikai színezettel. Írta Aszalay József. Pest, Ráth M. 1859. N8r. 419 l.

Mint a szerző egyéb munkái, teli érdekes és jellemző anekdotákkal, szellemmel, elmésséggel, pikant vonatkozásokkal stb. Az előadás e saját nemében A. úr mester.

Kaleidoskop vagy Éji álmok. Írta Benicsky Lajos. I. füzet. Pest, Herz nyomt. 1859. 8r. 76 l.

Dongó. Tarka lapok a jó kedv, szeszély, gúny, tréfa és elméncség könyvéből. Írta Kmetty István. Pest, nyomt. Herz, 1859. 8r. 162 l.

Iskolai Kalandor. Írta Kálmán Ferenc. Pest, 1859. Ráth Mór. 12r. 51 l.

Itt az első darabban Csokonai mint telhetetlen bortömlő rajzoltatik. Mégis illő volna, hogy, ha historiai személyről hirdetünk ilyesmit, habár csak versben is, elébb utána lássunk, nem esünk-e a rágalom vétkebe. Tessék elolvasni Csokonai életét, ha a miénket nem is, legalább Dombi Mártonét.

Kakas Márton Albuma. Első füzet. Pest, 1858. Heckenast. 4r. 24 l. Nyolc füzet ára 2 ft.

Szesélyes Orvos, vagy gyógyászai rendelmények a szenvedő és vigadó emberiség számára. Írta *Kmetty István.* Pest, Herz, 1858. 16r. 88 l.

Adomák és Jellemvonások a magyar huszáréletről. Összegyűjté egy kiszolgált huszár. Pest, Heckenast. 1858. 8r. 181 l. 48 kr.

Híres alföldi betyár Rózsa Sándor viselt dolgai, perbe-fogatása és elítéltetése. Hiteles adatok nyomán szerkesztette *Fekete Miklós.* Pest, 1859. Heckenast kiadása. K8r. 110 l.

SAJTÓ ALATT:

A Magyar Nemzet Classicus Irói. Toldy Ferenc szerkesztése mellett kiadja Heckenast G. Egy tíz-kötetes folyam ára 5 újft. Az első három kötet kész, vagyis: *Kisfaludy Károly Minden Munkái, ötödik kiadás,* I. II. köt.; *Kölcsey Ferenc Minden Munkái, második teljesebb kiadás,* I. köt.; mihelyt Kisfaludy acélba metszett új arcképe megjő, kiadatik.

Berzsenyi Dániel Versei. Első teljes, a költő kézíratainak alapvó, díszkiadás Toldy Ferenc által. Ez is, mihelyt acélba metszett új arcképe megérkezik, kiadatik.

Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel Levelezések. Kiadja Kazinczy Gábor. Egy kötet.

Kazinczy Ferenc és gróf Dessewffy József Levelezések. Kiadja Kazinczy Gábor. Első kötet.

Kazinczy Ferenc Levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével. Egy kötet.

Kazinczy Ferenc és Kora. Írta Toldy Ferenc. Egy kötet.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

KÖLTŐI APRÓSÁGOK.

I. FINN RÚNA.

Zetterquist úr Stockholmban egy csinos finn rúna (ösdal) polyglott kiadását készülni, mely Lillja abói könyvtárusnál még ez évben jelenik meg. Körülbelül négy száz szavaz nyelven lesz e negyedrétkötetben képviselve, s a fordítók közt számos jó név fordul elő. A kezemben levő programmban az eredeti finn szöveg áll, s a köv. fordítások: deák szószerinti, deák verses, langue d'oïl XIII. századi, mai francia, szösze-

rinti, portugál, felnémet IX. századi nyelven, szószerinti mai német, verses mai német, ósvéd, mai svéd, norvég, angol. A sorozatban nem említetik a magyar. Megkísérlém a naiv kecses darabkát finn szótár s a több szószerinti fordítás segédelmével adni magyarul, s mielőtt beküldeném, íme az lehető híven s szóhoz tapadólag, az eredetinek ismeretes formájában (nyolcas lejtiek alliterációval, parallelismussal, v. tagismétléssel).

Hogyha kedvesem eljöne,
A rég látott megjelenne,
Legott csókot nyomnék rája
Bár farkastól véres szája;
Kezét hévvel megszorítnám,
Bár kigyó kigyódnék ujján.
Hogyha szélnek esze volna
S a tavaszlég lányként szólna:
Szókat vinne szellő és szél,
Hordana hírt szeretőknél.
Megvetném az étkek javát,
Sülttel rakott pap-asztalát,
Inkább, semhogy, édes alak!
Hütlén téged elhagyjalak,
Akit nyáron meghódítotték,
Télen át szivemhez köték.

T. F.

II. EGY SÍRVERS.

A pesti új temetőben egy egyszerű sír kővén a következő feliratot olvassuk:

PETÉNYI SALAMON

szület. 1799. július 30. — meghalt 1855. oct. 5.

1826—1833. ev. lelész Cinkotán,

1834—haláláig muzeumi őr.

A kijelentésnek volt s a természet urának

Párosan hű s avatott papja, barátja, míg élt.

Annak adá tavaszát, és nyert érette szerencsét:

Élte nyarat ennek, s nyerte a nélkülözést.

Áldozatúl annak bemutatta imáit, emennek

Oltárára jutott önmaga áldozatúl.

Szerzője a szép epigrammnak Székács József akad. tag.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV.

AUGUSTUS, 1859.

VIII. FÜZ.

SZENCI MOLNÁR ALBERT EMLÉKEZETE.

ÍRTA

GR. KEMÉNY JÓZSEF.

A tudománybani haladás és a körüli törekvés mindenkoron és mindenütt érdemes s dicséretes, de ezen érdemnek, és dicséretnek vagynak nagyobb szintűgy mint kisebb fokai is, melyeknek nagyobb vagy kisebb magános sikere szempontjából elhatározható, hanem gyakorta azon körülmények befolyásától is függ lényegesen, amelyek az emberi élet viszonyaiban oly határozottan, s oly erőteljesen belé vágnak, hogy azok alatt, főleg ha nem kedvezők, nem csak kitűzött jó célunk, s dicséretes törekvéseink, desőt néha lelkünk is szinte egyberogy.

Valamint minden haladásnak, szintűgy a tudományinak is egyik legnehezebb s legtűrhetlenebb akadály a inség és szegénység, és ez egyike azon lenyomó súlyoknak, melyek élünk és célaink előlépteit legerősebben nem csak hátráltatják, de szinte kivétel nélkül lehetetlenné teszik: ez a tudománybani haladásnak is azon ellensége, mely által a feltett jó szándékok s törekvések néha szintűgy mint Ázsiának poronds porhantjai a dühös szeleknek mindent lerogyasztó fuvatagja által, szerteüzatnak.

Keserű tehát az életnek minden hivatása, minden szaka, ha minden léptünkkel az inség úntalan arra emlékeztet, hogy,

sorsunknak egyedüli öröksége csak is inség. De ha valaki az inségnek és keserűségnek minden súlya alatt is haladni tud, és az egyébiránt is soha könnyen meg nem szerezhető tudományok fény- és díszfokát elkeseredett lelkének véres veritékével szakadatlan párosúlt fáradozásai által még is eléri, akkor az ezer meg ezerszer többet tett, s többet érdemlett mindenkinél.

S lám! előttem állanak egy ily férfinak, még pedig hazánk hajdani egy fiának inséges életéről, de egyszersmind tudomány körüli sikeres fáradozásainak eredeti saját irományai s tanubizonyosságai. Ezeket, bármi érdekesekek legyenek is azok mind élete leírására, mind pedig akkori literaturai állásunk tudására, még is itt terjedelmesebben elő nem sorozhatom; de így is elég leszen azon hajdankori tudósunk előleges megismertetésére, ki a távolabb múltnak idejében, a legsúlyosabb akadály, azaz a küzdő inségnek dacára is hazánknak nem csak jelesebb tudósa, de dísze is oly annyira volt, hogy ötet a külföld is nem csak tiszteletre, desőt magasztalásra is méltónak ítélte; anyanyelvünk iránti érdemei pedig oly nagyok, hogy holta, s több század után is töle a tiszteletet meg nem tagadhatjuk.

Neveztetett ezen hazánkfia 1590-ben *Semptei Albert*nek, és ezen név alatt nyert vala magának october 10. Bécsben Lipanynak (ma „Héthárs“ nevű mezőváros Sárosmegyében) akkori kapitányától Piski Istvántól ily tartalmú üti levelet: „Quoniam honestus juvenis Albertus Semptiensis his diebus coram me apparuit, petens a me literas suae probitatis, cum hic per aliquod tempus honestis literis operam navasset, tandem spirans ad uberiora, ac varias perlustrare regiones causa uberiorum studiorum, illi hanc suam petitionem denegare non potui, sed uti decet honestum ac probum juvenem ita se gessit. Quare ad quoscunque pervenerit, illum commendatum habeant, tuteque, ac pacifice ubique locorum transire permittant, et libere, quam gratiam tum nos, quam etiam Deus optimus maximus centuplum reddet, ut promisit.“

A német külföldön járó Albertünknek 1591-ben Szempéről (vagyis Szencről Pozsony megyében) „szintén pünkösd napian reggel het óra korán“ (mert megtartom az akkori

írásmódját) bátyja Molnár Benedek szóról szóra im ezeket írja: „Állapotunk felől azt írhatom, hofi ió egesegben vagiunk mind az kik akor uoltunk, mikor ithon uoltál még. — — — Elletünk felől azt írhatom, hofi nagi szegensegben vagiunk mostan. De azert mindazaltal nehez neuen neuegied, *hofi illen szükseged koron* semit nem küldhetünk, mert bizoniara *hofi minkis szegénik vagiunk.* De azért el ne szüniel atol a dologtól hofi levelet töbet nem írál, valamikor halaz ide iöü embert hat mindenkoron ily, netalam vallamikor isten ioban agia ithonis dolgunkat, hofi beveben lezünk kölchegel hat küldünk, nagi örömost volnank mostis raita, ha küldhet-nenk, mert bizoniara etől az nemet diaktól elmernenk kvl-deni, ha volna mit. — — — — Io öchem megh bochasd, hofi az mire engemis kertel volt, hofi egiknekis nem tehetem szerit, tovaba Isten agion minden kiüansagod szerint jo elő-menetelt az tanusagban. Isten tarchon, es agio (aldjon) megh minden io szerenchevel. En irtam te szegen battiad az mint tütam, azert megbochasd ha valami uetek vagion az irasban, mert ezt-is chak sietve iram az keuest, azert legi io egesegben. Azert imiaran emlekezem a felölis, hofi mig en az levelet megiram, adig az apam kert három forintot, azt külheti föl, anal töbetsem, uegied io neuen mig job lehet.“ — A vagyon-nak ily szük körülményei, és a segedelmezésnek ily kicsiny reményei között Albertünk 1591. nov. 11. beíratja magát a wittenbergi tanulók sorába.

1592-ben ezt írja neki Benedek bátyja: „Im ertem al-lapotod felől mit irtal, hofi nagy szükseges hellien uagy, azert kölene segetsege lenünk, tartoznank vele, de ithon mos-tan ol nagi szegensegben uagiunk, hofi megmondhatatlan dolog, mert az attiamnak egi ako bora sinchen, azert termet volt mint eg 12 ako, de mind az adosagban kölöt adni. Io lehet hofi ennekem termet volt 14 ako borom, de uoltam negiven forintal ados, oda köletek adnom. Szinte szegen uagiok, nem ugi, mint az ellöt, hofi ithon uoltal. Azert im kerek ualami szaz pezt (pénzt) kölcsön felebaratomtól ertven szüksegedet, uegied io neuen en szegen legen uoltomtól, örömost szivel, lelekel uolnek raita, hofi töbet köldenek, hogy ha uolna. Touaba magam felől azt írhatom, hofi laka-

som othon uagion attiamnal aratastol fogua , hagi bizon szolgat nem fogadhata takarodasra , ugi elmenek haza , hazahoz, immar othon uagiok egi ideigi. — — — Isten tarchon megh nagi io egesegben , azert megbochasd hagi tobet nem küldhetek egi forintnal, uegied io neuen, vale.“ — Ezen egyszerű levélnek bús tartalmából újra látjuk , hogy Albert a szegénységtől egyebet szegénységnél nem várhatott.

1593. aprilis végével az inség által sanyaritott Albert elmegyén Heidelbergből , és akkori úti s ajánlólevele ily tartalmú :

„Albertus Comes in Hanaw, et Rinnegk, Dominus in Mintzenberg et Heydelbergensis Academiae Rector, omnibus, ad quos literae pervenerint, salutem. Cum praesens hic adolescens Albertus Molnár Szenciensis Ungarus, de cujus genere, studio, honestaque conversatione amplum ejus populares dedere testimonium, postulasset a nobis ut eum discedere molientem, testimonio ornaremus, petitione non solum popularium, sed etiam *ejus virtute ducti*, hoc illi denegare non volumus. Quapropter ad quoscunque praedictus hic Adolescens pervenerit, eum a nobis commendatum esse volumus. Insuper universos et singulos oramus, si qua in parte ipsi prodesse poterunt, christiana charitate ducti, *ut illius egestati pro facultate subvenire velint. Quod officium, ut pium, qui non denegaverit, confidimus, Deum ampliore praemio ei compensaturum.* Nos quoque paria officia, si occasio se se obtulerit, libenti animo rependemus. Signatum Heidelbergae, ultima Aprilis 1593.“

Im koldulásra látjuk jutni szegény Albertünket, s ugyan 1593-ban Strassburgba megérkezvén, hogy tanulását folytathassa, könyörgő levelében így esedezni : „Ego gente Ungarus, honestarum artium, *in summa etiam paupertate*, Dei imprimis, et bonorum fretus auxilio virorum sectator, fama nominis vestri excitus, et desiderio scientiarum motus, quas in Patria mea, ob bellicos tumultus assequi nequeo, in hanc celeberrimam Academiam mense superiori veneram. Et quamdiu licuit, *et rationes vitae meae aerumnosae* tulerunt, literis pro mea virili incubui. Nunc vero omnium studiorum nervis, *imo etiam victu quotidiano destitutus*, eo importunitatis pro-

trudor, ut, *quando aliud perfugium nullum superest*, vestram Amplitudinem, tamquam gravissimum studiorum patronum confidenter appellem *pro meis necessitatibus*. Quapropter obnix, reverenterque peto, ut Vestra Amplitudo *me miserum advenam*, et *omni pene ope humana destitutum*, suorum in numerum alumnorum ascribat. Praestatura Vestra Amplitudo Deo rem gratam, Ecclesiae ipsius salutare, mihi autem perpetua gratitudine compensandam: Ego, quod mearum erit partium, libenter exequar, omnique studio, opera, ac diligentia providebo, ne inanes in me sumtus fecisse videamini. Deus optimus maximus Vestram Amplitudinem Ecclesiae suae, et huic inclytæ Academiae incolumem, ac florentem quam diutissime conservet, et multis benedictionum generibus cumulatissime benedicat. Insignem Vestram Amplitudinem reverenter colens Albertus Molnár Szencziensis Ungarus.“

De mindemellett is ugyan 1593-ban, és ugyan Argentinában jun. 15-ikén ötöt újra az ínség súlya alatt sínlődni látjuk, midőn irományai között im erre akadunk: „M. Josephus Langius Caesaremontanus, secundae classis scholarum Argentinensium praeceptor, lectori benevolo S. P. D. Albertus Molnár Szenciensis Ungarus fama, et sermonibus, qui de nostra Academia feruntur alibi commotus, ad nos studiorum gratia venit, a praeceptoribus suis *commendatus de multis virtutibus adolescente studioso dignis*. Earum porro virtutum omnium apud me, quem nunc praeceptorem habet, *talia quotidie documenta praebebat*; quae satis ostendunt non modo vera esse, quae de ipso perscripta sunt, sed et multo majora ab eodem brevi esse expectanda. Sed quoniam obstat ei sumptuum, qui ad studia requiruntur, inopia, ne in medio hoc studiorum curriculo succumbere cogatur: viros bonos et bonarum artium fautores, ac patronos, *adolescentis optimi* nomine rogatos etiam atque etiam velim, ut qua parte possunt, his ipsius praeclaris conatibus adesse, opemque ferre libenter velint. Qua sua humanitate cum benigno remuneratori Deo munus cumprimis gratum offerrent, tum in eum adolescentem beneficium conferent, qui nullius est officii memoriam sine gratia facile unquam depositurus. Vale Lector benevole. Perscriptum Argentinae XV. Junii, anno salutis recuperatae 1593.“

Molnárunk 1595. május 21. minden szegénysége s in-sége mellett ugyanis Argentínában a Baccalaureátusra oly előmenetesen és dicséretesen törekszik, és azt el is nyeri, hogy ötet többen akkor ott nyomtatásban is kijött, és irományai közt is meglevő latin versekben üdvözlettek, s megtisztelték. — Végre 1595. jul. 1. ünnepélyesen megkoszorúztatik, és eziránti oklevelét ki is kapja, de babérkoszorúja a literariai dicsőségnél egyebet élélme föntarthatására nem szerzett, mert a babérért adni szokott díjt sem fizethetvén meg, a következő kötelezőlevelet vala kénytelen adni: „Ego Albertus Molnár szencziensis Ungarus chirographo hoc meo testor: debere me Fisco Academiae Argentinensis libras duas argenti, quas *per rerum mearum tenuitatem* in probatione Baccalaureatus *numerare non potui*. Promitto autem hoc chirographo facturum me illud sine ulla fraude et mora, cum primum aut conditionem aliquam nactus, aut re usus meliori, aut lautiori fuero. Sin minus, potestatem facio Fisco praedictae Academiae Argentinensis, hanc summam pecuniae jure a me exigendi quibus modis oportet. Et ne qua de hac mea pollicitatione suboriri dubitatio possit, in fidem certam hac mea manu subscribere, meoque sigillo confirmare volui. Actum mense julio anno 1595. Argentinae. Idem qui supra Albertus Molnár.“ — Nem születés, nem vagyon, nem pártfogás és a vak szerencse egyéb kedvezései, hanem csakis személyes érdemei és tudományos önfáradozásai által szerezhette tehát Molnárunk ezen babérkoszorút, melynek érdeke annál nagyobb, mivel ez, szegény de tudós egy hajdani hazánkfiának veritékes homlokát legnagyobb inségének idején díszesítette.

1595-ben augusztusban Genévában, novemberben pedig és 1596-ban újra Argentínában leljük ötöt, s talám tűrhetőbb állapotban, mert ugyan 1596-ban martius 4. Gyulafejérvárról Wentei Ferenc, Böcskai István titoknoka Molnárunknak ezeket írja: „Az Kglđ attját megkerestem, hozzám hivatam, az Kglđ levelét megadtam neki, és együtt ettem, ittam vele, az Kglđ jó állapotja fölől mindent megbeszéltem neki, kin igen örült.“

1596. aprilisben bátyjától Molnár Benedektől némileg vigasztalóbb levelet kapott, melyben íratik: „A sok hadakozó

nép miatt szintén eluntuk az rájuk való költséget, és a sok hordozkodást egy helyről más helyre, falukról falukra. — —
 — Jó egészségben vagyok mind az én házastársommal egyetemben Fásang Gáspár leányával Katussal, ki neked mostan egy arany forintot küld. Ilona hugod is egy keszkenyőt küldött. — Ha mikor haza akarsz jöni, hát ird meg énnekem ha szükség leszen, tíz tallérig avagy tíz aranyig talállok megadásra az jámbor uraim között.”

De a sorsnak ezen kedvezőbb kis fordulása nem vala húzamos Molnárunkra nézt Argentínába, hol ötet újra is keserűség éré, mert 1596. helveciai vallását nem akarván eltagadni julius 11. el kell vala onnan mennie. Faber Antal, az odavaló tanodának elnöke, Molnárunknak adott úti s ajánlólevelében erről így tanusít: „Albertus Molnár Szenciensis Ungarus triennium collegii Wilhelmitici disciplina et institutione usus est, ac pro ingenio, et aetate, cum in omnibus artibus, ac disciplinis honestis, tum vero in lingvis quatuor, Germanica, Latina, Graeca et Hebraica laudabiles fecit studiorum progressus. *Cum autem ecclesiae, et religioni urbis nostrae* (értetik az ágostai vallás) *operam, et fidem addicere nollet*, sed conscientiae suae tranquillitati consulere mallet, alio sese conferendum decrevit, et ut id venia nostra fieret bona, petivit. Invitum eum detinere non potuimus, nec voluimus, quin potius honeste dimissum hoc nostro testimonio, quantum in nobis erat, honestare conati sumus. Ac proinde omnibus, et singulis testatum facimus, praesentem Juvenem, quamdiu apud nos vixit, ut honestum, pium, sedulum, et gratum decet studiosum, suos mores in omnibus ita probasse, ut praefectis, ac professoribus Academiae nostrae charus, mihi obsequens, condiscipulis ac sodalibus acceptissimus et gratissimus exstiterit. Quo nomine dignum illum esse iudicavimus, qui a bonis omnibus ametur, adjuvetur, promoveatur. Insuper universos, ac singulos oramus, si qua in parte ipsi prodesse poterunt, nostra hac commendatione moti, et christiana charitate (quae ad omnes extendi debet) ducti, *ut illius egestati pro facultate, subvenire velint*. Tale officium, ut pium, qui non denegaverit, confidimus Deum ampliore praemio ei compensaturum. Nos quoque paria officia, si occasio sese obtulerit,

libenti animo rependemus. Signatum Argentinae in collegio nostro, undecima Julii, Anno Salvatoris 1596.“ — Akkori tanára Bentzius János pedig ugyanazon évi július 13. Molnárunkról im ezt írja: „Eundem *propter virtutes suas, et eruditionem haud vulgarem*, bonorum virorum patrocinio, atque *adjumento* cumprimis dignum judico.“

Szép szavak valának ugyan ezek, de Molnárunknak belfájdalmát még sem csillapíthatták akkor, mikor ő az élelmére fordított három évi segedelmezésnek visszafizetésére az argentinai előljáróság által szoríttatott, ezt pedig szegénysége miatt Molnárunk meg nem tehetvén, a következő kötelező levél adására kényszerítettet: „Ego Albertus Molnár Szenciensis Ungarus hac mea manu testor, et confiteor posteaquam ultra triennium in collegio Wilhelmitico ab amplissimis et prudentissimis meis Dno Nicolao Fuchsio Consule, et Dno Josia Richelio Tredecimviro Argentinensis Reipublicae, et praedicti Collegii praefectis dignissimis sustentatus fui, me pro accepto hoc beneficio juxta hoc chirographum, Deo beneres meas vertente, sumptus qui in me expensi sunt rependere velle absque ulla exceptione vel excusatione, idque faciam quam primum, ut conditionem nactus fuero meliorem. Majoris itaque fidei gratia hoc chirographum propria manu scripsi atque subscripsi, meoque sigillo confirmavi. Actum 16. mensis Julii stilo veteri, anno a nativitate Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi 1596.“

Tehát szegényen és elkéseredve hagyá oda Molnárunk Argentinát, és Helvecián keresztül Olaszországba mene, ahol ötét 1597. sept. 17-től oct. 12-ig Rómában látjuk.

Ugyan 1597. november 13. visszatérvén koldusbottal tett olaszthoni utazásából, Heidelbergbe jött, hol 1598. jan. 22. bevétetik az odavaló akademikusok közé. Itt kapja febr. 23. Sárospatakról azon levelet, melyet odavaló pap Tolnai Fabricius Tamás 1597. nov. 3. írt vala neki, és a melyben Molnárunk a sárospataki iskolamesteri hivatalra hívatik. Ezen hivatás fölvételére buzdítja ötét Tályai Nagy István is Késmárkról 1597. nov. 12. írt levelében, melyben többi közt ezt olvassuk: „Ennél én jobb állapotot Kegyelmednek soha sem reméllek jövendőben, ha Magyarországnak

szegény nyomorúlt állapotjában akar velünk együtt Kegyelmed tűrni. Voltam Szencen a Kegyelmed atyjánál, az Kegyelmed atya igen megvénedett, és majd meg is kezd világtalanodni, és süketedni.“

De úgy látszik, hogy ezen kecségtető remények csak csalódáson épültek, és hogy az ígért hivatali pálya valószínűsége később időkre halasztatott, mert sárospataki pap, Tolnai Fabricius Tamás július 1. napján 1598. írt levelében ennyit látunk e tárgyról említettetni: „Nunc itaque mi Alberte *promissi mei partem aliquam*, hoc est florenos quinquaginta *in tua studia ulterius ibidem continuanda* deputatos mitto. Mitto autem ad D. Sebastianum pastorem ecclesiae Késmárkiensis, ut eos in monetas aureas commutatos, si quando, et quidem quamprimum Generoso Domino Baroni Tökölő sumtus mittentur, simul ad te transmittat, hanc enim viam commodissimam esse existimavi. Tu vero sicut facis tua studia, ea fide, et industria tractes velim, ne vel te commorationis illius tuae, vel nos collati in te officii unquam poenitere possit. — — — Hoc igitur quaeso fac, ut tibi ad nos reduci merito gratulari possimus, et studiosa quoque juvenus te cum multa fruge docentem audire possit. — — — Mihi, si vixero, curae erit, ut reliquam partem sumtum, et quidcunque de usu tuo fuerit, tempestive accipias.“

1599. április 26. Heidelbergben nyomatja ki Molnárunk latin ékes verseit, melyekkel az odavaló akadémia által philosophiai megtiszteltetést nyert hét ifjat üdvözlett. E munkája oly ritka, hogy alig hiszem, hogy több példány annál, mely az akademiának általam felajánlott Molnárféle kötetben van, hazánkban fönmaradott.

De mind e mellett is Molnár insége s nyomorúsága nem hogy kevesedett, sőt annyira foglalá el érzékenységét, hogy végre testét terhes nyavalyává, s lelkét bánattá változtatta, mert ugyanis Kügler Dávid barátja Spirából 1599. aug. 10. imígy ír neki: „Hoc unum tibi deesse audio, laetitiam animi, quae recurrentibus subinde maeroris ac tristitiae reliquiis turbatur; et hoc ipsum est, quod saepissime, imo quoties te alloquendi facultas mihi data, te hortatus sum, ut corrigeres et emendares, impossibile enim est alium finem ejusmodi con-

tinuas speculationes, quibus te deditum totum scio, sortiri. Quapropter nunc quoque te monitum velim, hanc animi aegritudinem animo pellas.“

Ehhez járult még az is hogy egyedüli minden reményeit egyszerre ledöntve látá, midőn hazájában lévő pártfogója s gyámolítója, Tolnai Fabricius Tamás halálát Ambrosius Sebestyénnek következő leveléből megértette : „Cum literas tuas Alberte carissime, hujus anni initio scriptas accepiissem, communis noster amicus Dominus Thomas Fabricius Tolnensis viam universae carnis, ut scriptura loquitur, jam ingressus fuerat. Cum itaque ipsi causam tuam commendare non possem, rogavi Benjaminum Gründelium cum se ad Synodum Ujhelyianam, quae ob novum Calendarium (de quo recipiendo in hujus anni Comitii peculiaris articulus sub gravi mulcta factus est), celebrata fuit, se conferret, ut et tuam, et Georgii Thuri causam Pastoribus illic congregatis coram commendaret. Ab eo tempore nec responsum a fratribus accepi, neque cum Benjamine conferre potui. *Vides ergo me nullam certam spem de futura promotione ostendere posse.*“ — De átirom e levélnek végsorait is, mert habár azok Molnárunk állapotját nem érdeklik, de még is honi történeteink egy bizonyos ágát érintik : „E civitate Késmárk, 10-a Julii *secundum novos fastos*, quibus jam hic utimur, sed praemissa solenni protestatione quod hoc non fecerimus ex mandato Papae, sed quia, ut hoc fieret, communi decreto Ordinum hujus regni decretum est. Anno 1599.“

Molnár nyomorúsága és lelki fájdalma mennyire enyhítettett némethoni barátjai és vigasztalói által? nem tudatik, habár annak némi jeleit látjuk vagy csak montringai pap Heysen Károly 1599. sept. 12. írt levelében is : „Si tibi vel auxilio, vel consilio adesse potero, me sane promptissimum semper habebis. Vellem ecquidem, ut supplicando scholasticam foundationem petas.“ — De érdekes e levél azért is, mivel Molnár annak hátulsó lapjára ama híres, és sok nyomorúságot szenvedett tudós Dudich András leveléből, melyet 1584. január. 12. prágai cs. orvos Taddaeusnak írt vala, a következő sorokat tulajdon ön jelígejeül átjegyzette : „Patriae, quae me non ornat, sed deserit, egentemque esse

cum uxore et liberis aequo animo patitur, semper anteponendam iudico eam gentem, quae me et honoribus, et vitae commodis, meosque cumulare pergit.“ — Ebből Molnár keserűségét, hozzá adván nyomorúságát, és honában való előmenetele iránti csalódásait is, talám eléggé lehet sejdíteni. De hogy az ezekből keletkezett lelki fájdalmai ötöt szinte a megháborodásig lesujtolták, annak bizonyos nyomát látjuk orvos barátja Keckermannnak ugyan 1599. Molnárunkhoz írt levelében: „quae fuerint bina nostra colloquia, non ignoras — suspicionem meam medicam nondum retracto, similes etiam casus non paucos novi. Habes pium plane, et tui amantissimum Dominum Hessium, qui tibi potest magno solatio esse, ejus consiliis te committas velim, et svadeo. Deus forte alibi rectius provideret, quam Heidelbergae. Persevera in primo tuo proposito, quod mihi initio enarrasti. *Diaboli tentationes elide scuto fidei et patientiae. Corpus in honore habeto secundum divi Pauli admonitionem. Ego tibi consilio et opera nunquam deero.*“

1600. húsvét táján rövid ideig Altdorfban látjuk Molnárunkat, innét Heidelbergbe yisszatérendőt.

Ugyanazon évi sept. 4. Heidelbergben találja ötöt azon levél, melyet julius 7. Késmárkról Ambrosius Sebestyén hozzá utasított, s melyből azt tanuljuk, hogy említett Ambrosius Sebestyén Magyarország történeteit írta, és Heidelbergbe kiküldötte; ezt bizonyító sorai e levélnek ím ezek: „Consignationem historicam literis inclusam nonmodo cum populis, quibus et Felkmanum Transylvanum annuero, nec cum iis duntaxat praeceptoribus, quos peculiaribus literis compellavi, sed et cum reliquis communices, nominatim cum Dr. Melisso, Joanne Calvino, Jano Grutero, Simone Slenio, Bartholomaeo Kekermann, praemissa apud unum quemque eorum salute officiosissima.“ Kár, hogy ezen historiai kéziratról ennél többet nem tudunk.

Íjjabb Ambrosius Sebestyénnek 1600. aug. 26. Görlicből Molnárhoz írt leveléből látjuk, hogy Molnár nem sokkal azelőtt Görlicben is volt, de sept. 4. megint Heidelbergben leljük, hol e levelet kapta vala, melynek ide tartozó szavai ezek: „Cum mecum in memoriam redeo mi Alberte, tunc

mihi illud occurrit, quod tibi nuper, *dum apud nos esses*, promisi.“

1601. elején visszahivatik levél által Molnár hazájába, és utiköltségre 30 arany is küldetik neki, de a pénz kezébe nem jutott; im a levél tartalma: „Ego, ut promissis meis satisfacere et animum in te paternum declarare possim, seria et saepius iterata intercessione a patrono tuo impetravi aureos triginta, quos hac occasione tibi mitto. Quod plures habere non possis, miseranda, et lugenda communis patriae nostrae sors et facies rerum omnium deploranda et desperata facit. Tu tuis rebus consule et ut ad nos sine mora (ne te aere alieno implicare debeas) quamprimum redeas, voluntas patroni tui est, cui refragari minime debes. Habebis illum inposterum quoque tibi faventissimum, et in te semper muniticum, amodo spei de te conceptae, et meae simul commendationi satisfeceris. Vale. Ex Szepesi 29. Februarii. Anno Domini 1601. Tuus Siderius.“ — Ezen levél végére Molnár tulajdon kezével ezt jegyzé: „Recepi nudas has *Herbornae pecunia*, inique Heidelbergae *ab invidis detenta*.“ — Nem volt tehát ekkor Molnár Heidelbergben, hanem Herbornban folytatta azon időben tanulását, ahol is már akkor abban fáradozott, hogy magyar bibliáját, mely sokkal később, ú. m. csak is 1608. láthatott sajtóvilágot, kiadhassa. Mind ezekről, mind pedig azon irigyeiről, kik az említett 30 aranyát eltartóztatták, nem csekély felvilágosítást ad nekünk azon levél, melyet honfia Thúri György Heidelbergből mart. 24. 1601. Molnárnak Herbornba küldött: „Quod isthuc (Herbornam) salvus adveneris, et, ut puto, non poenitendam vitae et studiorum tuorum rationem in illa illustri schola iniveris, ex animo gratulor, magis gratulaturus progressui, quem promittis, et fructui. — — — Nudius tertius advenerunt duo novi populares, Joannes Szegedi, qui fuit Thaliensis Ludi Rector, et Caspar Ujvári, qui fuit Madiensis, uterque promoti a meo patrono Magnifico D. D. Sigismundo Rákóczi, qui ejusdem mei patroni animum cum literis mihi significarunt, nimirum expectare reditum meum, ac proinde non esse, cur ultra hoc quadriennium hic cum valetudinis, ut putat, jactura commorari velim, sed potius, si placet, hoc beneficio contentus in patriam redeam, in

quam rem etiam viaticum misit. — — — Cum autem tuarum quoque rerum ratio non ita dissimilis sit, ut ex literis Domini Siderii, et aliorum Amicorum literis hisce inclusis intelliges liquido, tibi author essem, ut, nisi aliud quid speres in Germania tibi accedere posse nobiscum, qui jam discessum meditamur, in patriam repedare ne contemnas, aut negligas, cum praesertim eodem tui quoque patroni sit voluntas. Verumtamen tu videris, ego, qui ipse egeo, consilium dare mihi non praesumo, ut nec popularium, aliorumque consilium probo, vel improbo, quod ex his inclusis cognoscas. De editione *bibliorum Hungaricorum* nescio quid sperem. Nullum enim exemplar (értetik itt a magyar bibliának régibb visolyi kiadásának példánya, mely Molnárunk kezénél nem lévén, annak újabb kiadásához sem foghatott) secum attulerunt novi isti Domini populares, tum esset etiam infiniti laboris, *si editioni vellemus praeesse, cum interim nullius in eam curam patroni accesserit voluntas, aut subsidium*, sine quo typographicus labor infelicissimus esse solet, alioquin propositum ipsum omni laude dignissimum, ecclesiae, patriae utilissimum, publice et privatim optatissimum non dubito. Quare neque hoc sperare possum de mea conditione, ut tibi in illo conatu istic alicui possim esse auxilio, nisi Deus secus providerit.“

1601. július 17. látjuk Molnárt Herborntól búcsút venni (okát majd alább emlitem), és tanárai által ez alkalommal adott úti s ajánló levelében dicséretére im ezt olvassuk: „Ornatissimus hic juvenis Albertus Molnár Szenciensis ungarus venit superiori anno ad nos Heidelbergam, ubi in illustrissima Academia ita aliquot annis se gessit, ut a clarissimis viris inde nobis quam diligentissime commendaretur. Nobiscum vero ita vixit, ut omnibus bonis gratus et acceptus esset, *atque etiam nostrae Scholae ornamentum*. Non ego tantum (Mathias Martinus Scholae Herbornensis Rector): verum etiam collegae mei eum abeuntem dignum communibus suffragiis judicarunt locuplete testimonio pietatis, probitatis, modestiae atque observantiae erga praeceptores. Hinc ita sibi omnium nostrum voluntates devinxit, ut, si ipsius rationes fulissent, non modo diuturnum eum nostrae Reipublicae civem habere gauderemus, verum etiam propediem ad officium

singulari ipsius pietati et eruditioni dignum promovere cuperemus et cogitaremus. Verum cum nobis exponeret causas abitus sui, acquievimus, et eum sic volentem cum comprehensione divinae benedictionis dimisimus.“ Hasonlót ír Molnárunkról jul. 18-ikán 1601. Piscator János herborni hittanár: „Non solum ego, sed et collegae mei ad publicum docendi in Schola munus promovere eum cupiverunt, sed occasio et facultas nondum fuit data. Quum igitur honestae conditionis alio in loco obtinendae spem conceperit, ac proinde a nobis discedere cogitet, . . . omnes bonos, quorum opem hic Albertus imploratus est, rogatos velim, ut eum pro viribus juvent.“

Bármilyen dicseretes lett légyen is Molnárra és tudományos törekvéseire nézve a herborni tanárok azon szép ohajtása, hogy t. i. köztök tanári hivatalt, s állandó kenyeret nyerjen; de valaminthelyen szóbeli ígéret, vagy ohajtás, ha végre nem hajtatik, a szegénységen tettelesen nem segít, szintűgy üres hanggá válhatott Molnárra nézve is a messze s bizonytalan jövőre utasított valószínű ígérete.

1601. július 30. Molnárt már Frankfurtban Sauer János nyomdászknál látjuk veritékes mindennapi élelmét keresni, hová csekély butorait barátja Ernest Herbornból maga költségén átküldötte, ezt írván neki: „sumtus vel pretium pro vectura (arcae tuae) hic solvam, prout tibi promisi, promissis enim stare aequum est.

Ugyanazon évi sept. 13. Taksoni Péter által Heidelbergből Molnárhoz írt levélnek külső címén ezt olvassuk: „Honesto, pio, ac docto viro, D. Alberto Molnár Szencino Ungaro nunc *Frankofurti in typographaeo Correctori* sedulo, et domino amico exhibeantur.“ Ezen levélnek tartalmából fölvilágosodunk az iránt, hogy Molnár miért hagyta oda Herbornrt, s miért állott be a frankfurti könyvnyomtatóhoz? tudniillik, hogy magyar bibliája kinyomtatását elérhesse: „Si est occasio (Taksoni Péter levelének szavai) bibliorum excudendorum (utinam esset!), cumprimis ad me scribas, dabo operam, ut ante festum Michaelis tibi assignem allata huc Vienna Austriae, quo ego in ascensu meo transportaveram (érti itt a magyar biblia 1589-beli visolyi kiadásának példányát), melyet az akkori nyomtatásnak és darabosabb fordítás-

nak sok hibáitól megjobbitva Molnár újra kiadni szándékozott, ezen működésének végrehajtásától várván talám egyedül jobb élelmének s létének jövődjét). Non in vanum collocares operam, sed aeternam tui apud omnes hungaricae nationis fideles memoriam, et beatam pareres recordationem, quin omnibus illis, *qui te veluti invitum Hungariae limitibus affigere hactenus conati sunt* (érti tám itt irigykedő Thúri Györgyöt is) vel unico capite alicujus libri biblici excuso, superiorem, et hungaricis ecclesiis commodiorem, tanquam filium eximiae spei, et frugis uberrime decet, conderes (fructum). Expectationem de te meam hac in parte, imo patroni mei beneficentissimi, et D. Matthaei Samarjai fac, opere compleas, et tuam intentionem, si potes, fac, in lucem proferas. D. Joannes Megyeri, Georgius Czeglédi (tehát ezek 1601-ben Heidelbergben valának) et alii te salutant.“ De érdekes az is, amit (talám Thúri Györgyre értve) Taksoni Péter, levele végén Molnárunknak magyar nyelven ír: „A pénzt kegyelmed kérje levele által, mindjárt oda küldi, eddig is csak a kellett volna, amint előbbeni levelemben is írtam kegyelmednek. Ha megszökül (érti hihetőleg Thúri Györgyöt), azután ember ki nem veheti tőle. És ugyan azt meri mondani, hogy ha mostan kegyelmed nem ír felőle (t. i. a pénz elküldéséről), azután ha ír is, meg nem fogja adni, míg onnan hazul pénze el nem érkezik.“

1602. év elején Molnár Albertet még a frankfurti könyvnyomdánál leljük, s ide igazítja Megyeri János is Heidelbergből január 29-kén hozzá utasított levelét, melyben jeltent: Binas nos accepimus a D. Siderio literas non ita longo temporis intervallo datas, in quibus utrisque seria vestri facta est mentio. In prioribus non interim vobis succensere D. Siderius videbatur, quod tantis in patriam reditus occasionibus posthabitis, peregrino isto in orbe etiamnum commorari velitis. In posterioribus pie paterneque vobis svadet, imo edicit ut jam tandem patriam ter quaterque miseram salutare, eamque vestra praesentia ornare, et rebus quibuscunque positis, positis autem in multis, levare et adjuvare in animum inducatis vestrum. Interim ipse sancte vobis promittit (újra remény, de csak is a bizonytalan jövődre utasított remény)

de honestissimo loco vobis prospecturum. Gratiam et benevolentiam tanti viri videtis ambabus certe manibus capessendam, amplectendamque. Patriam ipsam a continuis bellis jam aliquantum respirare, et incendia martia restincta esse scribit. Sed hoc quoque vobis iudicandum putavi, nos nimirum hujus nostri studii heidelbergensis stadio, spacioque qualitercunque decurso ac emenso reditum in patriam parare, nempe D. Surius, D. Vincentius, ac D. Emericus. Nobis placeret, si vos huic nostro comitatui adjungere possetis, sed hoc vobis tantum volumus relictum."

De csupán csakis a bizonytalan reménynyel, soha pedig valósítással nem vigasztaltatott Molnárunk e levélre még nem is felel, s ezért írja Surius Mihály Heidelbergből martius 1. ugyan 1602. a következőt: „Mirantur alii, sed ego plus, hogy eddig semmit nem felele kegyelmed levelünkre. Várják erősen kegyelmedet haza, haragusznak (mert megírom, amit értettem) ígérk is magokat főképen D. Siderius által, a kegyelmed patronusa, ha haza megyen. Jovallanám („ohajtánám" helyett), ha biztathatnám kegyelmedet. Énnékem el kell mennem, 1-a martii indulunk. Eltávozom testemben, veled maradok szívemben."

Fő okát mindazáltal annak, hogy Molnár hazájába visszamenni miért vonogatta magát? felfejti nekünk Taksoni Péternek Heidelbergből 1602. martiusban Molnár Alberthez utasított levele: „Eorum (érti a hazájokba visszatérő főnemlített magyarokat) protectioni quod te comitem non adjunxeris, utut reprehenderint illi, (excepto D. Michaelé, imo et Megyerino), semper tamen factum probavi, et probaturus sum tantisper: dum occasionibus melioribus usus, quod spero ex tuis scriptis, dulcissimae illi patriae communi te stiteris, et desiderium tanquam filius tamdiu absens, matris Hungariae, majori, quam jam fecisses, gaudio expleveris. Interim, si licet illi Typographiae, de qua scribis, te intermiscere, e re nostra fuerit, cum et diligenter admodum de Bibliis transmittendis (érti a magyar bibliának régibb visolyi kiadású példányának több versen már említett és sürgetett elküldését, mert ehez ekoron sem juthatván még Molnár, a magyar biblia újabb kiadásához sem foghatott), cum nunc, cum alias ad

D. patronum (értetik Asztalos András nagyszombati polgár és tanácsos, kinek vallásáért való szenvedései s érdemei az itt előttem álló eredeti irományokból bővebben fölvilágosíthatók) scripserim, et trimestri ante literas ab eo acceperim, cum ea esse intentione, ut quamprimum exemplar transmittat, atque etiam de occasionibus exemplarium, quae imprimerentur, devehendorum rationem ineat.“

Reményeiben szüntelen megcsalatott szegény Molnárunk Frankfurtot 1602. aprilis 1. odahagyja, minekutána helvéciai vallású odavaló papjaitól ily tartalmú ajánlólevelet nyert volna: „Albertus Molnarius szenciensis ungarus vixit apud nos annum fere integrum, quo quidem tempore ita sese tam publice, quam privatim gessit, ut bonis omnibus, qui ipsum noverunt, pietatem suam maxime probaverit. Rogamus itaque omnes, ac singulos, quos hic Molnarus accessurus est, ut eum pro viro vere pio habeant, ament, promoveant. Id aequum, et Deo, qui suos sic vult honorari, acceptissimum futurum est.“

Frankfurtból Ambergbe menvén, ott folytatta tanulását, de itt is nem sokára az ellenkező sorsnak csapásait újra érezte, mert hét hónap múlva az altdörfi akademiára átmenni kénytelenített. A sors ha nem kimélte is személyét, de növelte legalább nevének és tudományának hírét. Legjelesebb bizonyossága ennek azon levél, melyet ez alkalommal ambérgi tanára 1603-ban januarius 21-ikén ama tudós Rittershusiusnak írt vala, s a melyet itt el nem mellőzhetek: „Albertus Molnarus, qui tibi has literas tradit, natus in ea Paeoniae, sive Pannoniae parte, quam hodie Hungariam vocamus, non procul a Tirnavia, solo natali Joannis Sambuci viri editis monumentis clarissimi, propter studia literarum amplius decem annos jam abest a patria; qui *non passus est ullis se difficultatibus impediri*, quo minus eo, ubi discendum esse aliquid putavit, perveniret. Itaque peregrinatus longe lateque, multas urbes, et populos vidit, atque Italiam quoque lustravit. Complures annos in Germania degit, et tribus academiis Witebergensi, Heidelbergensi, Argentineni operam literis navavit. Unde in notitiam venit plurium viro- rum sapientiae literatae opinione celebrium, quorum testi-

monia habet multa, et praeclara, *qualia non memini videre apud ullum hujus ordinis hominem*. Is Heidelbergae superiori estate ad nos venerat, et quia multis illic eruditissimis viris de meliori nota fuit cognitus, venerat commendatus. Hinc factum, ut a Doctore Gernando Jurisconsulto et urbis syndico susceptus, et filiolus unicus curae, et institutioni fuerit praefectus, quo in munere gravum se, et fidelem praebuit. Verum, qualis fere est paedotribarum etiam honorum conditio, non diu illi hac qualicunque commoditate frui contigit. Uxor enim avarae, et morosae admodum dominae, ut audio, importunitate effectum est, ut Doctor ipse in gratiam conjugis, Albertum judicaret dimittendum, sane incommodo, et difficili tempore, quod multi, quibus hic juvenis est notus, fuerunt admirati. *Privatus igitur hic degendi adminiculis necessariis*, alias circumspicere commoditates necesse habet. Ac tametsi noster senatus ecclesiasticus valde ei cupit, tamen in praesentia non habet, quo pacto rationibus illius possit consulere, cum praesertim hujus potestas a politica potestate nuper valde imminuta, et restricta fuerit; accedit, quod nemo peregrinus ad ullum munus vel in templis, vel scholis obendum admittatur, nisi gravibus causis et peculiari ipsius Electoris rescripto. Haec, cum ita se habere non ignoret, hinc Altorphium, et Noribergam petere decrevit. . . . quare hominis prohi, et tali casu indigni honestissima postulata cum recusanda non viderentur, has ei literas dedi. . . . Caput est, si illum tuo beneficio, quodeunque, aut qualecunque pro tempore fuerit, juveris, non in hoc solum Alberto, cui praestatur, manebit gratia, sed omnes ejus nationis boni, et docti viri, apud quos ille merita memorabit tua, tibi gratiam habebunt, teque tenuiorum studiosorum perfugium et solatium gloriose praedicabunt.“

Altdorfba megérkezhén Molnár, élete s reményei még mind mélyen borongva valának, mert Taksoni Péter Heidelbergből február 13. 1603. im ezt írja neki: „Jam iter adornaturus in Patriam, nequeo ullas a te accipere literas, *ac ne his quidem ullam de te melioris conditionis spem facere*. Tu omnia pro tua, qua vales, prudentia dispone.“ Nagyszombatról pedig aug. 12-kén ugyanezen Taksoni Péter Molná-

ranknak ezt írja : „Dominus patronus (értetik a főt említett Asztalos András) *jubet te a cura Bibliorum exprimendorum animum retrahere*, quantumvis enim eum non peniteat promissi sui, multoque minus pigeat expensarum tam sancto erogandarum labori, tamen, quia ii sunt actus Diaboli, ut omnes aditus sanae praecludat doctrinae, metus oboritur, ne et oleum, et operam, quod dicitur, perdamus.“

Fel kellett tehát Molnárnak a magyar biblia kiadása iránti kedvenc szándékával és az azon alapúlni látszó egyedüli minden reményével hagyni. Ki az, ki ennyi kedvetlen esetek és szakadatlan szegénysége által sújtolva további literariai törekvéseitől végbúcsút nem vett volna? De Molnárt és tudományos működéseit az ellenkező sors ki nem fáraszthatta, ugyanis a következő 1604. esztendőben egyszerre két nevezetes munkáját, ú. m. magyar-latin szótárát és magyar nyelvtanát látjuk nyomorúsága dacára világ elébe lépni : hihető tehát, hogy 1603-ban Altdorfban mulatása alatt, ha nem a legkedvezőbb körülmények közt is, e nagyszerű munkáin fáradhatatlanul dolgozott.

1604. elején már Norimbergában találjuk, t. i. oda utasítottak neki küldött levelei ; akkori nyomorúlt állapotját sejdítették pedig azon levelek, melyek hozzá Altdorfból mart. 8. és 22. irattak. Az elsőben a következő sorok találhatnak : „De rebus tuis optime Domine Alberte ne sis quaeso sollicitus, eas enim, ac si nostrae essent, diligentissime curabimus, et quaecunque nobis literis tuis imperaveris, fideliter expediemus, id quod etiam de D. Knottnero tibi persvadeas, velimus, ipse enim bona fide promisit *se rem tuam cum creditoribus tuis diligentissime acturum*.“ A másodikban pedig ezeket olvassuk : „Ciceronem tuum in duos compactum libros a compactore vili pretio, crucigeris nimirum tribus redemi, quem caeteris tuis libris aggregavi.“

1604. apr. 26. szótárának első ívei már megjelentek, melyekről barátja, ama tudós Rittershusius Konrád levelében ezeket írja : „Ex diuturnitate silentii mei, quo sum in respondendo usus, nolim te, ornatissime, et doctissime D. Alberte, amice dilecte, honorande suspicari, quasi minus gratae mihi fuissent tuae literae. Aliae fuerunt causae, quae

me ab hoc officio retraherent, cum quidem interea saepissime de te, et responso tibi persolvendo cogitarim. Ignoscas igitur huic morae, tibi que de me certo persvadebis, non minus tui absentis esse, ac fore studiosum, quam etiam praesentis. Specimina Lexici tui, quae misisti, placuerunt et mihi, et D. Rumelio. Is epigrama hoc in tuam, et operis laudem scripsit, mihi que misit, ut porro darem tibi. Spero brevi absolutum iri librum, cum jam viderim incertum catalogo francfurtensi ejus titulum.“

Következő május 2. táján Molnárt Hutter Ilyésnek nürnbergi könyvnyomdájában működni látjuk, mert Parox György levelében, melyet a fönírt napon említett Hutter Ilyésnek írt, ezeket olvashatni: „*Francofurtum ad te scripsi clarissime Domine Huttere, sed nullum accepi responsum, ideoque utrum meae literae gratae essent, nec ne, subdubitare cepi, attamen doctissimus vir D. Molnár, qui suam jam tuae typographiae navat operam, eum mihi exemit scrupulum.*“

Végre csakugyan egészen megjelent 1604-ben fönemlített két munkája, s így valahára meg vala törve a jég. Minő hirt, nevet s érdemet szerzett pedig a külföldön magának Molnár e munkáival, arról díszes tanúságot tettek Németország legnevezetesebb akkori tudósai, és számosak erről az előttem álló irományokban található adatok, valamint arról is, hogy Molnár arcképe is a német nagy honban ugyan 1604. rézre metszve megjelent, a minek emlékét tudós Rittershusius Konrádnak Altdorfból július 2. Molnárhoz írt levelében így leljük: „*Pro effigie tua gratias ago tibi una cum Dno Rumelio. Is cuperet se quoque eadem forma depingi ad vivum, ideoque me rogavit, ut ex te quaererem de nomine pictoris, et sculptoris illius.*“

S itt szakasztom meg előadásom fonalát, annak bővítését és folytatását erősebb kezekre, s főleg arra bízván, aki honunk ezen tudós hajdani fiának terjedelmesebb életrajzát, az akademiának általam ajándékozott eredeti irománykötetet és egyéb kéziratokat használva, a tudományok s a magyar név dicsőére netalán készíteni fogja. Ily kéziratok pedig a következők: I. egy pergament táblájú nagyon elronyolt régi kézirat 8-ad rétből, minden cím nélkül. Ez maga

Molnár Albert saját keze írása, mely utazásairól, házasságáról, magát s hazánkat érdeklő némely nevezetes történetekről stb. való jegyzéseit foglalja magában. Ennek 516. lapján ez vagon följegyezve: „Natus sum in oppido Sentz anno redemptionis humanae 1574. XXX. augusti, die lunae hora 8-a matutina, quando adventantes paganae (pagenses) mulierculae ad hebdomadale forum matrem meam Ursulam visitare solebant. — — Találtatik ezen kézirat a M. Vásárhelyi Teleki-könyvtárban 3619 könyvtári szám alatt. II. Ugyanezen könyvtárban 1100. sz. alatt találtatik egy 126 egészíves levélre írott ily című kézirat: „Redivivus Albertus Molnár Szenziensis, sive grata et immortalis apud Hungaros viri eruditione clari, ac laboriosissimi Alberti Molnár memoria, quam, ex libris in publicum editis, ac literis sociorum ab ipsomet primum curiose collectis, ab aliis vero ad praesens usque tempus sollicite conservatis magna cura ac diligentia renovavit Petrus Bod de felső Csernáton V—D. minister magyar Ingeniensis 1763.“ III. Ugyanott 1511. találtatik egy más 383 negyedréti lapra írott ily című kézirat: „Gellius Molnarianus seu miscellanea de vita, studiis, peregrinatione, scriptis, conjugio, amicis paternis, et vario per omnem vitam statu Alberti Molnár collectis, quam et authographis maximam partem in archivo Albo Carolinensi conservatis huc transcripsit, aliundeque collegit Petrus Bod de F. Csernaton ab A-o 1773.

A MAGYAR KÉPZŐK ÉS RAGOK

a szanszkrit nyelvtudomány világában.

LUBÓCI P. FERENC TŐL.

(Befejezés).

22. §. Az igésítés (denominatívek képzése).

Végig tekintvén a gyakorítók és kicsinyzók számos képzőin, lehetetlen hogy fel ne tűnjék hosszabb és sokszor összetett alakjuk, s azon tény, hogy nagyrészt nem a gyökhöz magához, hanem egyéb képzők által alakult igékhez já-

rúlnak; sőt hogy némelyek közülök egyszersmind *igésítő képzők* is, (például a *lód* és *ked*). Mind ez természetesen oda mutat, hogy a gyakorítók és gyakorítva kicsinyzók a nyelv ősi kifejlődésének későbbi korszakaiba tartoznak, s e részben a denominatívekkel, azaz *igésítettekkel*, vagyis névből eredt igékkel hason természetűek. Az *igésítetteknek* későbbi nyelvészeti kora minden nyelvben el van ismerve, s igen könnyen be is bizonyítható. Vegyük például ezen szót: *alkalmatlan-kodik*, ez természetesen későbbi mint a szó *alkalmatlan*, mint-hogy ennek *igésítése*. De maga az *alkalmatlan* szó sem első származású, minthogy az *alkalm* töből ered, s csak ez visz minket végre az *alk*-gyökre vissza. Hasonló módon a szó *falatozik* nem származik közvetlenül a *fal* gyökből, melylyel csak a *falat* név által függ össze. *Rongyollik* a *rongynak* ivadéka, s csak másod ízben a *rom*-gyöké. Ezek szerint nyelvészeti hiba a *nagyobbúl* igét közvetlenül a *nagy* szóhoz viszsza-vinni („A Magyar Nyelv Szerkezete“ 101 l.), mert az ige eszméje itt csak a *nagyobb* szóhoz van hozzá kötve; így a *darabol* ige egyszerűen a *darab* névnek *igésítése*, nem pedig a *dar*-gyöknek egy anomál *abol* képző általi kifejlesztése. Eddigi nyelvészeink egészen kihagyták a nevek *igésítését* vizsgálódásaikból, s érezvén, hogy a gyökök eredetileg mind egytagúak voltak, azon hibába estek, hogy az igéknek mind azon részeit, mik az első tagon fölül hátramaradtak, képzőknek nézték, elfelejtvén, hogy a képzőnek eredetileg szintén csak egytagúnak kellett lennie, s hogy az csak későbbi alakításoknál, melyek szövevényes eszméket képviselnek, milyenek a gyakorítva kicsinyzók stb, válhatott kéttagúvá.

A denominatívok, vagy *igésített nevek*, szabatosabban: névből eredett igék, mint a nyelv legkésőbb formai, az árja nemzeteknél mindig szabályszerűek s mind ugyanazon egy kaptára szabottak, mert a nyelv alkotásukkor már elvesztette eredeti alakítási tehetségét, és a nyelvészeti önsz-mélet elhomályosodott. A magyar nyelvben ellenben azt tapasztaljuk, hogy a nevek *igésítése* csaknem mind azon eredeti képzők által eszközöltetik, melyek a gyökhöz adják hozzá a különböző igeeszméket.

Igék készülnek e szerint nevekből a következő módokon:

1) Az úgynevezett *Quip* formatio által, azaz a név maga felveszi az igehajlítási ragokat minden további képző közbejövetele nélkül. Ez azonban csak azon neveknél történik, mik az *ász* rag által állatnevekből képződtek, s (sport) foglalkozást jelentenek, például: vadász, agarász, madarász, bogarász, angolnász, fürjész, hernyász stb. Mindezek egyzersmind nevek is, igeik is. Ellenben juhász, kanász stb nem igeśülnek ezen módon.

2) A *t, it, ül, ódik* és *sz(ik)* képzők által igeśittetnek mind fő- mind melléknevek cselekvőkké és belsenvedőkké, például:

alak	alakít	alakúl	
szép	szépit	szépül	
fekete	feketít	feketül	feketedik
fehér	fehérít	fehérül	fehéredik
nagyobb	nagyobbít	nagyobbúl	nagyobbodik
telep	telepít	települ	telepedik, és telepszik
igaz	igazít	igazúl	igazodik.

3) Az *it* képző kifejlik *sít-té*, az *ül sül*-lá s az *odik so-dik-ká*, például:

semmi	semmisít		
magyar	magyarosít	magyarosodik	
fiu	fiusít	fiusúl	
kő	kövesít	kövesedik	kövesül
lét	létesít	létesül	
disznó	disznósít	disznósodik	
sok	sokasít	sokasodik	sokasúl
tag	tagosít	—	—

4) Az *odik* képző *ódzik* sőt *lödzik* s *lódik-ká* fejlik ki*), például:

borsó	borsódzik	por	porlódik
himlő	himlödzik	baj	bajlódik
méreg	mérgelődik	rüh	rühelődzik.

5) Legtöbb nevet igeśít az *l* képző, megelőzve a köt-hang által; ezen *l* azonban nincs többé összeköttetésben a *lesz* igevel, minthogy cselekvőket alakít nem szenvedőket, a nyelv az igeśítés időszakában már elveszítette a tiszta formatio eszméletét, például:

*) Lásd egyébiránt a 21. §.

öl	ölel	kés	késel
szem	szemel	pípa	pípál
orr	orrol	kasza	kaszál
has	hasal	mese	mesél
far	farol	csere	cserél
kar	karol	hegedű	hegedül
láb	lából	számla	számlál
ököl	öklel	szemle	szemlél.

térből lesz térdel és térdepel.

6) Különbözik ezen *l* képzőtől egy más *l*, melynek eredeti formája az *ll* képző, s igésítésnél annyit jelent, mint „annak tartja,” például:

nagy	nagyl	és nagyoll, azaz nagynak tartja,
kicsiny	kicsinyl	és kicsinyell
nehéz	nehezel	és nehezell
olcsó	—	olcsóll
ritka	—	ritkáll
sok	—	sokkall
jó	—	javall
rosz	—	roszall
görbe	—	görbéll
gyenge	—	gyengéll
kora	—	koránall
rút	—	rútall
zöld	—	zöldell, azaz zöldnek tartja

oldall azonban csak annyi mint *oldalog*.

7) Ha ezen *ll* képző az *ikes* hajlítást veszi fel, akkor az *ed(ik)* *od(ik)* képzővel felváltható, például:

éjellik = éjeledik	estellik = esteledik
nappallik = nappalodik	hajnellik = hajnalodik
feketellik = feketedik	kékelik = kékesedik
fehérellik = fehéredik	őszellik
	rongyollik = rongyosodik.

8) A *z* képző számos neveket igésít, de gyakorító erejét elvesztette, például:

fal	falaz	szikra	szikráz(ik)
puska	puskáz	csillag	csillagz(ik)
ágyú	ágyúz(ik)	patak	pataksz(ik)
por	poroz	csapat	csapatoz
bor	boroz	ide	idéz
kölyök	kölykezt(ik)	kő	kővez
hiány	hiányoz(ik)	hamu	hamvaz
hab	haboz	őr	őrz
cser	cserz	tű	tűz.

Ezen z képző némely nevekhez járúlva s kihatókat képezve azt jelenti, hogy „annak nevez,” például:

angyaloz, azaz angyalnak nevez
 sógoroz = sógornak nevez
 gazemberez = gazembernek nevez
 szajház = szajhának nevez.

Hasonló jelentése van a *gat* képzőnek is ezen igében; *szegényget*, azaz szegénynek nevez.

9) A *hod(ik)* *hoz(ik)* szenvedő képző szintén igésít, például:

hamu hamuhodik = hamvad
 bűn bűnhődik és bűnhöszik
 kár kárhozik
 hír hírhedik
 seb sebhedik
 szél szélhűdik
 vén vénhedik és vénheszik.

10) Hogy a gyakorító *ked(ik)* *kesz(ik)* *kez(ik)* képzők gyakran egyszersmind igésítők is, azt már fentebb megemlítettük; itt azonban még egy pár példát hozunk fel:

agyar agyarkodik nyelvessel nyelveskedik
 ipar iparkodik nehéz nehézkedik
 merész meréskedik negédes negédeskedik
 tolvaj tolvajkodik bolondos bolondoskodik.

23. §. Néhány rendkívüli származtatás.

Mielőtt az igeképzőkről vizsgálódásainkat bezárnók, szükséges még néhány rendkívüli származtatás lajstromozása, t. i.

1) Szövedelmes (complex) értelműek s nehezen elemezhetők a következők, melyeknek nyelvészeti származása világos:

foly folyamodik
 él élemedik
 szül szülemedik szülemlik (belszenvedő)
 für(ösz) } füremedik
 és für(dik) }
 szól szólamodik szólamlik (kezdő)
 fél félemedik
 húz húzamedik
 fut futamedik futamlik (kezdő) futamlik

fog	fogamodik	—	fogamik
hül	hülemedik	—	—
csuszam	csuszamodik	csuszamlik	csuszamik
iram	iramodik	iramlik	iramik
hár(it)	hár(úl)	háramlik	—
túr	—	türemlik	—

2) Vannak esetek, hol az *od(ik)* s *ód(ik)* elveszti nem csak szenvedő, hanem még visszatérő (reflectiv) erejét is, és egyszerű benhatókat képez:

átkoz	átkozódik	vizsgál	vizsgálódik
szitkoz	szitkozódik	szemlél	szemlélődik
szerez	szerződik		stb.;

azonban mégis észrevehető, hogy mind ezekben az eredeti értelem módosult a képző által, még pedig körülbelül úgy, amint az *ik* rag s ahhoz tartozó ige-hajlítás-forma megváltoztatja a gyökök értelmét.

24. §. Az *ikes* ige-hajlítás értelme.

Ha az *ikes* ige-hajlításnak valódi értelmét s erejét akarjuk vizsgálni, szükséges, hogy azt azon igékből húzzuk ki, melyek mindakét módon, *ikesen* s a nélkül hajlítottatnak, s hol ezen rag egyenesen a gyökhöz járúl, legyen bár azon gyök eredeti vagy denominatív, továbbá, hogy ezen forma értelmét összehasonlítsuk az igének azon alakjával, mely *ik* nélkül hajlítottatik. Szükséges továbbá, hogy az *ikes* forma hasonértelmű alakjait keressük fel s nézzük, minő erejű képzőkkel azonos. Ezen az úton remélhetjük, hogy valódi természete tisztábban ki fog tűnni; mert azon általános megjegyzés, hogy a középigében mind a cselekvésnek, mind a kényszerülésnek eszméje némileg megvan (lásd a Magyar Nyelv Rendszerét 186-ik lap.), nem magyaráz meg semmit.

Azt olvassuk a M. Akademia grammatikájában (189-ik és 190-ik lapokon), hogy az *ikes* forma a következő igékben nem változtatja meg a gyök értelmét:

omol	omlik	szün	szünik
bomol	bomlik	tenyész	tenyészik
tündököl	tündöklök	lobban	lobbanik
botol	botlik	robban	robbanik
hajol	hajlik	tün	tünik

czúsz	csúszik	úsz	úszik
enyész	enyészik	vál	válik
jelen	jelenik	vágy	vágyik
mász	mászik	stb.	

Sokkal több gyököknél azonban az ikes hajlítás értelemkülönbséget okoz, például :

hall cselekvő, hallik személytelen szenvedő, auditor
 tör cselekvő, törik személytelen szenvedő frangitur
 ér benható, érik szenvedő = olyanná lesz, hogy valamit
 múlt benható, múlik személytelen szenvedő érjen
 nyúl benható*), nyúlik visszatérő vagy személytelen, er streckt
 sich aus, er streckt sich
 bán benható, bánik szintén benható, de értelemre egészen eltérő
 ízél cselekvő, izlik személytelen szenvedő
 szagol cselekvő, szaglik személytelen szenvedő
 bojtóz cselekvő, azaz bojtossá tesz
 bojtózik szenvedő = bojtossá lesz
 vérez cselekvő = véressé tesz
 vérzik szenvedő = véressé lesz
 bokroz cselekvő = bokrossá tesz
 bokrozik szenvedő = bokrossá lesz
 bogoz cselekvő = bogokat csinál
 bogzik szenvedő = bogokat kap
 jegez cselekvő, jegzik szenvedő.

Némely denominatívекnél az iktelen cselekvő bizonyos határozott értelemben állapotodott meg; mindamellett a szenvedő értelem az ikes hajlításban szintoly tiszta, például :

ágaz cselekvő = ágakat metsz
 ágazik szenvedő = ágasodik
 galyaz cselekvő = galyakat metsz
 galyazik szenvedő = galyasodik
 haboz cselekvő = leveszi a habot
 habzik szenvedő értelmű
 párol cselekvő benható
 párlík s pállík szenvedő értelmű
 szemez cselekvő
 szemzik személytelen szenvedő
 virágoz cselekvő = virággal ékesít
 virágzik hol személytelen, hol benható
 porol és poroz = port csinál cselekvő
 porlik és porzik = szenvedő és személytelen

*) Múlt és nyúl eredetileg szenvedők, értelmők azonban benhatóvá állapotodott meg.

tojóz = meghágja a tojót

tojózik = toj

biz cselekvő, bízik visszatérő.

Hogyha az ikes forma értelmét azon képzők értelméből kívánjuk meghatározni, melyek azzal felválthatók, a következőkre akadunk :

avik = avasodik, szenvedő képző

okik = okúl, szenvedő képző

csuszamik = csuszamlík és csuszamodik, szenvedő képző

futamik = futamlík, és futamodik, szenvedő képző

iramik = iramlík, iramodik, szenvedő képző

ágazik = ágasodik, szenvedő képző

bokrozik = bokrosodik, szenvedő képző

juhászik = juhászodik, szenvedő képző.

E szerint az ikes hajlítás néha visszatérő erővel bír, néha szenvedővel, néha személytelessel, néha módosítja a gyök eszméjét, bizonyos határozott értelemben állapodván meg, néha pedig éppen nem változtatja meg a gyök értelmét.

Hogyha más nyelvekben keresünk hasonló tüneményeket, azt fogjuk találni, hogy a visszatérő ige (reflective verb) csaknem mind azon értelemmódosításokat hozza elő, melyekkel a magyarban mint az ikes forma által okozottakkal találkozunk. A visszatérő (reflective) igének theoriája H. Key szerint *) a következő :

375. §. Latinban a visszatérő rag hozzáadatik a kiható igéhez, úgy hogy ennek visszatérő értelmet adjon, p. o. *verto fordítok*, *vertor fordúlok*.

379. §. Ha a cselekvésnek kútfeje nincs tudva, vagy ha nem szükséges azt említeni, azt szoktuk mondani, hogy a cselekvés magától a tárgytól ered. Ha a visszatérő így használtatik, akkor szenvedőnek neveztetik: így *vertitur* (betű szerint *fordúl*) használtatik *fordítottatik* helyett.

396. §. Néhány szó mind a kiható mind a visszatérő vagy benható értelemben használtatik.

399. §. Sok visszatérő szó angolban csak benhatók által fordítható, például: *proficiscor* (indulok), *laetor* (örülök);

*) A Latin Grammar, London 1858., az 59. és következő lapokon.

de értelmök mégis visszatérő; ezek az intransitív depónensek.

400. §. Sok visszatérő ige annyira elvesztette visszatérő értelmét, hogy angolban kiható által fordítatnak s egy új tárgyesetet vesznek fel, például: admiror csudálok, amplector ölelek, induor öltök; ezek transitive depónenseknek nevezetnek.

Mind ezen szabályok a magyar *ikes* formára is alkalmazhatók, mely eredetileg visszatérő, aztán szenvedő, néha benható, visszatérő értelemmel; hol pedig pusztán benható, s az eredeti *iktelen* formával azonos; sőt kivételképen kiható is.

Még közelebb rokonságban áll az *ikes* hajlítás a szanszkrit atmanépada formával, mely az eredeti parazmaipada forma értelmét módosítja, s főleg visszatérő erejű, néha azonban a parazmaipadával azonos.

25. §. Vég szó az igeképzők iránt.

Összefoglalván mind azt, mit az igeképzőkről mondtunk, úgy fogjuk találni, hogy a magyar nyelv a következő képzőket használja az igék alakítására.

Egyszerű képzők kifejlődéseikkel:

t,	l,	d,	g,	n,	z	van
ít	úl	ód	r+g	mod	az	hat
sít	súl	ódz	ng	ml	rész	
tat	lál	oz				
int	ll	sz.				

Összetett képzők kifejlődéseikkel:

dít	kod			
dúl	kosz	kos	szt	gat
dal	koz	koz	sztal	gál
dal	lkod	kál		
dogál	skod	károz		
dököl	tkoz	bál		
	nkoz	csál		
	hod	cskál		
		csol		
		col		
		icskal		
		icskol		
		ical.		

E szerint az igeképzők száma összesen körülbelül 60-ra megy, azonban sokkal kevesebbre visszavihető, t. i. a cselekvő *t*-re, a szenvedő *l*-re s módosításaira, a folytonosságot jelentő *g*-re, az öregbítő *k* ra, a rögtönösséget jelentő *van*-ra, a kicsinyítő orrhangra a végképző előtt, a gyakorító *z*-re, s a *kicsi* és *csekély* szavak elemeire. A többi mind ezen nyolc főelem módosításaiból, kifejtéséből s összeegyeztetéséből ered, s a magyar nép nyelvészeti philosophiájának mélységét és gazdagságát bizonyítja be, mely kevés és egyszerű eszközökkel képes volt oly szabatosan és szabályszerűen az igék értelmét oly úton módosítani, mely az árja nyelvekétől egészen eltér, s annál jóval tökéletesebb. Német nyelvészek *enyvesnek* (agglutinative) csúfolják nyelvünket, s az árja nyelveknek hajlékonyságában (Flexionsfähigkeit) büszkélkednek, holott az igeképzésnél ők nagyobbára a gyök értelmét csak a mechanikailag az ige elejébe bigyesztett praepositíók által módosíthatják, míg a magyar azt képzők által organice származtatja. Az elsőbbség itt világosan az áltai nyelveké, különösen a magyará.

26. §. A névképzőkről.

Nem lévén szándékunk a hypothesisek terét bebarangolni, csak azokat hozandjuk fel a névképzők közül, melyek által nevek élő gyökökből származnak, legyen a név akár főakár melléknév; mert a szóképzés nem vesződik eredetileg a fő- s melléknevek közti különbséggel. Mi e szerint nem leszünk képesek a nevek azon legnagyobb részét taglalni, melyeknek gyöke a magyar nyelvben többé nem találtató; ellenben iparkodni fogunk a névképzőknek minél terjedelmesebb lajstromát elkészíteni, belefoglalván még azokat is, melyekkel csak egy-két névnek származásában találkozunk. Szükségesnek találtuk továbbá a származtatott nevek viszonyát a gyökhöz vagy igetökhöz meghatározni, hogy a képző különböző hatása mindig kitűnjék.

A névképzők szintúgy mint az igeképzők a magyar nyelvben egytagúak; a köthang által azonban látszólag kéttagúakká válnak, s csak akkor valósággal azok, ha szövedelmes (complex) eszméket fejeznek ki.

27. §. Az ó névképző.

Minden névképzők közt leggyakrabban találkozunk a részesülő képzőkkel, minthogy ezek kivétel nélkül minden igéből nevet formálnak. A legnevezetesebb köztők az ó—ő, mely a jelen idő részesülőjét képviseli, ámbár az idő eszméje abból rendesen elmarad. Ez alakít

1) oly neveket, melyek az igéhez a *cselekvő*, tehát az alanyeset viszonyában állanak, például :

adó, der Geber,
 vevő, és összehúзва vő, (ki a leányt elveszi),
 tanuló, szabó, szántó, vető, író, olvasó (der Leser), tanító, eső
 (a mi esik), folyó (a mi folyik), erdő (a mi magától ered) ;

2) oly neveket, melyek a *tárgy*, vagy *szenvedő* eset viszonyában állnak az igéhez, például :

adó amit adunk, ami adatik (die Steuer),
 eladó (a ház vagy leány), amit eladunk,
 vakaró (kalács neve), ami kivakartatott a teknőből,
 tarló, ami taroltatik,
 túró *), ami túratott, azaz gyűretett ;

továbbá a tehető igéknek jelen részesülője, mely nem jelent cselekvőt, hanem mindig tárgyat, p. o. :

mondható, nem aki mondhat, de a mi mondathatik,
 tűrhető, nem aki tűrhet, de amit tűrhetünk,
 hallható, amit hallhatunk,
 iható, amit ihatunk,
 kézzel fogható, amit kézzel foghatunk, nem aki kézzel foghat stb.

3) Ezen képző által oly nevek is alakúlnak, melyek az igéhez az *eszközeset* viszonyában állnak, p. o.

fúró, mivel fúrunk,
 ásó, mivel ásunk,
 koppantó, mivel koppantuk,
 takaró, mivel takarunk,
 fedő, mivel fedünk,
 reszelő, mivel reszelünk,
 foglaló, mivel valakit lefoglalunk,

*) Úgy látszik, hogy *hajó* is ide tartozik, de elemezése nehéz, vagy = ami hajtatik, vagy pedig ami hajlik, hajló, a görög *κοιλος*, mi Homérnél a hajó gyakori epithetuma.

fogó, mivel fogunk,
 törölköző, mivel törölközünk,
 csomoszló, mivel csomoszolunk,
 tartó, mivel a kocsit tartjuk,
 kendő, a mivel kendünk, azaz törülgetünk.

4) oly nevek, melyek a *hely-eseti* viszonyt képviselik, például:

fürdő, hol fürdünk,
 messzelátó (az olasz Belvedere), honnét messzére látunk,
 kaszáló, hol kaszálunk,
 fogadó, ahová befogadják az utast,
 mulató, hol mulatnak,
 királyhágó, hová a király hág,
 tentatartó, miben a tentát tartjuk,
 szakajtó, miben szakajtunk,
 olvasó, amin olvassuk az imádságokat,
 ivó (pohár), miből iszunk,
 háló (szoba), melyben hálunk.

5) Az *ó* képző kétféle értelmet ad a részesülőknek a jövőt kifejező igetöknél; az első a közönséges *cselekvő*, például: szobámat elhagyandó, Pestre menendő = cubile relicurus, Pestinum profecturus. A másik értelem nem fejeztetik ki pusztán a tárgyeseti viszony által, amint azt a „Magyar Nyelv Rendszere” tartja, hanem hozzá köti még a kényszerűség eszméjét is, épen úgy mint a latin az *ndo*, s a szanszkrit az *anija* rokon képzőhez. *Halandó* e szerint nem az aki meg fog halni, de akinek meg kell halnia; a város beveendő *urbs est capienda*; a könyv irandó, *liber est scribendus*. Különös értelemben állapodott meg az *illendő* szó, t. i. mint az *illő* szó mellékformája. Továbbá *kelendő* nem annyira ami el fog kelni, vagy minek el kell kelnie, hanem inkább ami el szokott kelni; *elegendő*, ami elég. Mind ezeknél hiányzik akár a jövő, akár a kényszerűség eszméje.

28. §. Az *ó* névképző kifejlése és módosulása.

1) Az *ó* névképző néha elváltoztatja alakját, s *u*-vá vagy *v*-vé lesz, s ezen alakban hol az igetövekhez, hol magához a gyökhöz járul, p. o.

nyelv, azaz nyelő, cselekvő vagy eszköz,
 ölyv, azaz ölő, cselekvő,

aszu, azaz aszó, ami aszik, tárgy,
 ború, (borúl, bor-ít, bor-ong stb) cselekedet, vagyis a cselek-
 der-ű cselekedet, vagy állapot, és következése.
 sér-v (sér-t, sér-ül) cselekedet,
 gyan-ú (gyan-ít, gyan-akszik) cselekedet,
 or-v (or-oz) cselekvő,
 ter-v (ter-ít, terül) tárgy, amit terjesztünk (valakinek elébe)
 mér-v (Maasstab) eszköz, mível mérünk.

2) Néha az ó ő képző nem csak *ú ü-vé* változik, de a megelőző *t* betűt is lágyítja, például:

csergetyű, azaz csergető, mível csergetünk, *eszköz-eset*,
 csattantyú = csattantó, mível csattantunk,
 pattantyú = pattantó, mível pattantunk,
 csappantyú stb
 pergetyű
 alkotyű
 billentyű
 búgatyű.

Egy-két szóban ezen képző formája *tyű*, *tyűvé* változott, például:

szivatyű, mível szivunk,
 emelyű, mível emelünk,
 fogatyű, mível fogunk.

Sőt az orrhanggal is megtoldatik, p. o. kallantyű, fogantyű, függentyű.

3) Az ó ő képző módosításából ered az *even* képző, így eleven = élő vagy élénk; mereven = merő. Közönségesebb az *a e* alak, hol cselekvő, hol tárgyviszonyban.

cselekvő viszonyban:

szüle, aki szül,
 penge, ami peng,
 donga, ami dong,
 lenge, ami leng,
 húza vona, ami húzni
 vonni szokott,

tárgyviszonyban:

monda, ami mondatik,
 körte, ami körítve van,
 csapa, ami csapatott,
 számla, amit számolunk,
 tele, ami megtelt,

kerge, ami keringeni szokott,
 sürge, fűrge, ami sürögni, fűrögni szokott.

4) Másnemű kifejlése az ó ő képzőnek az *os es* képző, mely még gyakran azon mellékfogalmat is fejezi ki, hogy a cselekvőnek szokásában, módjában vagy természetében van így cselekedni, például:

csahos, aki csaholni szokott,
 nyomos, ami folyvást nyom,

gondos, aki gondol,
 szoros, ami szorít,
 avas, ami avik,
 reves, ami reved,
 okos, aki okik,
 harapos, ami harapni szokott, az harapós-sá is lesz,
 lakos, aki lakik,
 áros, aki árul,
 csökönyös (ló), amely csökkenni szokott,
 ellenben *tilos* = amitől el vagyunk tiltva, távolítás-eseti viszony *).

5) Még gyakrabban az *ós* *ös* alak szintén a megszokás mellékfogalmával, így

kapós tárgy, amit el szoktak kapni,
 piritós tárgy, amit pirítani,
 tehetős, cselekvő, akinek módjában van tehetni,
 fojtós, cselekvő, aminek természete fojtani,
 harapós, cselekvő, aminek természete harapni,
 ragadós, cselekvő, ami ragadni szokott,
 csipős, ami csípni szokott,
 viselős, aki visel (méhében),
 adós, aki mindig ad (kamatot) perköltséget s ügyvédi díjakat,
 felelős, akinek kötelessége felelni.

29. §. Hasonló természetű s értelmű képzők, *ár, or, ánk, ékony, ákos* stb.

Hasonló értelmű az *ár ér* képző is, mely folytonosan cselekvő neveket képez, így:

vezér, kinek szokása, módja, vagy természete vezetni,
 tanár, ki tanítani szokott,
 bűvár, ki (víz alá) bűni szokott,
 csaplár, ki csapolni szokott,
 futár, kinek rendeltetése futni,
 vilár, ami villog,
 csilár, ami csillog,
 kopár, ami folytonosan kopott,
 szikár, ami kiszikkadt;

határ azonban a határvető eseti viszonyban áll a gyökhöz = meddig hatunk.

Ezen képző néha *sár-sérré* fejlődik ki, így:

*) Ide tartozik még a *koldus* szó is, aki koldul; de itt az *as* képző hangváltoztatással *us*-sá vált; úgy amint az *áros* névnek is van egy *árus* mellékformája.

hajt-sár, cselekvő, aki hajtani szokott,
tölt-sér, eszköz-eseti viszony, mivel töltünk,
mely két szó most kevés következetességgel hajcsárnak s
tölcsérnek iratik. Hasonló a *csapodár* s *folýandár* formatio, s
dár képző; *foglárban* *lár* képzővel találkozunk, *uszkár*-ban
pedig *kár*-ral; így az *ár* képző kifejlik *sár*, *dár*, *kár*, s *lár*-rá.

Az *árd* képző szintén ide tartozik, p. o. *csalárd*, a ki
esalni szokott; *fogárd*, ami meg szokott fogni (verfänglich).

Az *or* *er* képző is az ó ö képzőnek mellékformája,
például:

tudor, aki tud = tudó,
hunyor, ami teszi, hogy húnynunk,
nyomor, ami nyom, nyomó,
tenger, ami teng, tengő,
inger, ami indít,
csödör = csődítő;

de *fosztor* tárgyeseti viszonyban áll = aki megfosztatott, így
tömör is inkább = ami tömött, nem pedig ami töm.

ánk, *ékeny* s *ákos* szintén a cselekvő viszonyt képviseli
azon mellékfogalommal, hogy a cselekvőnek módjában,
szokásában vagy természetében van cselekedni, például:

ánk, *énk*: falánk, nyalánk, nyulánk, félénk, élénk: aki
falni, nyalni, nyúlani, félni, élni szokott. Különös formatio a
fulánk, minthogy a *fúl* értelmétől eltér;

ékeny, *ékony*: engedelkeny, mulékony, érzékeny, válto-
zékony, aki engedni szeret, ami múlni szokott, aki köny-
nyen érez, aki sokszor változik;*)

ákos, *ékos*, péld. iszákos, tudákos, csuszamékos.

Az ily szók, mint akadékos, választékos, nyomatékos,
takarékos, nem tartoznak ide, minthogy nem az igéből képző
által, hanem legközelebb az akadék, választék, nyomaték,
takarékos nevekből az *os* birtoklási és származási *rag* által
képződtek.

Hasonló erejű azaz cselekvő a fentemlített mellékfoga-
lommal a *tag* *teg* képző is, mely leginkább, de nem kizárólag, a *d*
végzetű igékhez járúl, absorbeálván a *d* szenvedő képzőt: így

*) Nem ismerem *lékeny* névképzőt, s azért nem tartom szabály-
szerűnek az új *híszelékeny* szót; a *híszékeny* is megteszi; ellenben nem
lehet kifogás a *közlékeny* és *előzékeny* ellen.

csügged	csüggeteg, aki csüggedni szokott,
lankad	lankatag
hervad	hervatag
sorvad	sorvatag
avik	avatag
leng	lengeteg
csörög	csörgeteg
hallgat	hallgatag,
de si	sivatag
fú	fuvatag

} tárgy;

hazudik ellenben nem képez hazutag nevet, hanem meg-
rövidítve *hazug*-ot.

Nem szabad elmellőznünk a *nok nők* képzőt, mely né-
hány régi szókban ragúl kerül elő, például : tárnok; újabb
időben azonban képzőül is használtatott a következő, s ha-
sonló új szókban : látnok, vésnök, írnök, ülnök, mérnök.

Cselekvőt fejez ki továbbá az *ász ész* képző, például :

merész, aki mer,	zenész, aki zenél,
termész(et) ami termeszt,	költész, aki költ,
festész, aki fest,	művész, aki művel, határozott értelemben.

30. §. Ritkább cselekvő képzők.

A kicsinyzés mellékfogalma a folytonossági mellett fe-
jeztetik ki az *i* képző által, mely *ndi*, *si*, és *csi*-vé fejlődik ki,
például :

szegődi, aki szegődni szokott,
ugri, aki ugrándozik,
kapsi, aki kapkodik,
csapdi, aki csapkodik,
oktondi, aki oktat (gúnyolódva),
kortyandi, aki kortyog, vagy kortyant;
kiváncsi, ez bizonyos határozott értelemben állapotott meg.

Ide tartozik talán a *fűrj* szó is, a madár mely fűrög.
Cselekvést fejeznek ki a következő ritkább képzők is :

c suhanc, aki suhan,
„ fűrönc, aki fűrög,
„ perc és pereg, ami pereg,
„ érc, ami ér,
ellenben *lelenc*, tárgy, akit leltek;
ág virág, ami virít,

- ács* forgács, ami forog (gyalulásnál)
 tanács, ami tanít,
 kalapács, ami kalapál;
am, em, om, folyam, ami folyik,
 érem, ami ér,
 állam, ami áll,
 izom, ami izog,
 hajlam, állapot,
 huzam, állapot;
 terem, ami terjedett;
ám, villám, ami villog
 csillám, ami csillog,
 hullám, ami hull;
acs, szivacs, ami szí, de dugacs, mivel dugnak;
asz, száraz, ami szárad;
asz, kopasz, aki kopott; de dugasz; mivel dugunk;
c, more, (marcona) morog-ból, *durc*(ás) durogból;
va, mogorva, aki morog; durva, aki durrog;
d, mord, morogból; zord az elavúlt zorogból, melynek meg-
 van még a két megfelelő alakja *zordít* és *zordúl*;
 bolond, aki bolyong;
fa, csalfa, aki csalni szokott;
vész, gyülelevész, ami öszve szokott gyűlni;
ték, érték, ami ér, nyomatek, ami nyom; de *mérték*, mivel
 mérünk;
ány, ény, virány, ami virít, serény, aki sürog; foszlány, ami
 foszlik; csalogány, a madár, mely csalogat; mo-
 hány, aki mohog; de jutány és merény új szók
 állapotot fejeznek ki, kötény, lény, tény, tárgyat;
 kacagány és buzogány pedig csak nyelvészeti-
 s nem értelmökre nézve függenek öszve a gyökkel.
na, fintorna, aki fintorog.

31. §. A tárgyeseti viszonyt képviselő képzők.

A tárgy- vagy szenvedő eseti viszonyt képviseli a múlt
 részesülő, melynek képzője a *t* vagy *tt*, megelőző köthang-
 gal, például:

sült, amit sütöttek,	fáradt, aki elfáradott,
esküdt, akit megesküdtek,	hervadt, ami elharvadott,
kert, ami be van kerítve,	szeretett, aki szerettetik
becsínált, ami be van csinálva.	stb.

El van azonban ismerve, hogy az ezen képző által ala-

kült nevek kivételképen cselekvő értelmet is elfogadnak, például *olvasott* ember, nem kit olvasnak, hanem aki olvas; *kitanúlt szakács*, aki kitanúlt; *utazott*, aki utazott stb. Ilyen a német *der Bediente*, azaz *Diener*, *der belesene Mann* stb. Latinban *membra sub arbuto stratus* (Horat. Od. 1. 21). *Adversum femur tragula ictus* (Livius XXI. 7.).

A tárgyeseti viszonyba állítják a neveket még a következő képzők is :

- ag eg* : gombolyag, ami gombolyíttatik,
 üreg, ami kiürült,
 köteg, amit kötünk,
 szőnyeg-ben ezen képző az orrbetűvel toldatott meg.
ellenben csillag cselekvő, ami csillog ;
tok, tek : birtok, amit birunk,
 étek, amit eszünk ;
ellenben átok és szitok cselekedetet jelentenek, vagyis az átkozás és szidás következtét ;
dal, del, eledel ; de viadal cselekedetet jelent ;
ál él, al el, p. o. fonál, amit fontunk, vonal mit vonunk ; de huzal, mivel húzunk ; kötél, mivel kötünk ; halál pedig állapot ;
ma me, p. o. kelme, ami el kél, szenvedő értelmű,
 adoma, ami adatik ;
 de lakoma, ahol jóllaknak ;
da de, ferde, ami fordúl,
 ronda, ami romlott ;
gy, rongy, ami romlott,
cs, tekercs, habarcs, vakarcs,
 de görcs cselekvő, ami görít ;
oly, fogoly ;
ka ke, nyalka, ami ki van nyalva,
 gyürke, ami gyüretett.

Nevezetesebbek ezeknél a következők :

1) *mány mény*, és *vány vény*, például :

íromány, ami íratott	ásvány, ami ásatott
alkotmány	maradvány,
küldemény	irtvány
tartomány	indítvány
sütemény	nyomatvány
szülemény	látvány
kezdemény	posvány, ami poshadt;
- ellenben cselekvők* : járvány, ami jár,
 ingovány, ami inog,

kelevény, ami kél,
szökevény, aki megszökött,
jövevény, aki megjött;

a halavány szó összefügg ugyan a *hal* (moritur) gyökkel, viszonya azonban szövedelmesebb (complex).

- 2) *lék*: toldalék, amit toldunk,
morzsalék, amit morzsolunk,
füzelék, amit fűzni kell,
osztalék, amit osztottunk,
moslék, amit lemostunk.
függelék, amit függesztettünk (vagy a mi függ)

- 3) *ony, öny*, sodrony, amit sodortunk,
függöny, ami fel van függesztve,
öltöny, amit felöltünk.

- 4) *(a)t (e)t*, p. o. vegyület, amit vegyítettünk, vagy ami
rajzolat, ami rajzoltatott, vegyült,
készlet, ami készítettet, = készült,
irat, ami iratott,
falat, amit (egyszerre) falunk,
javaslat, ami javasoltatott,
alkat, ami alkottatott,
csapat.

Miután azonban a cselekedet fogalma szomszédja a tárgy-fogalomnak, minthogy a cselekedet semmi egyéb, mint a cselekvésnek tárgylagos felfogása, az imént felhozott képző gyakran oly neveket is alkot, melyek a cselekedet viszonyában állnak a gyökhöz, például: hit, vét (vétél) lét, tét, állapot, (ezek a *köthang* nélkül alakultak); továbbá élet, akarát, cselekedet, képviselet, tapintat, nézet, bírálat, szeretet, pillanat, pillantat, indulat, járat, kelet, nyugot, kanyarulat, készüllet stb.

Azonban az *állat* szóban cselekvő viszony rejlik, a mi áll.

Az *at et* képző néha *lat let*-té fejlik ki, ilyen:

üzlet, cselekedet,
lehellet, u. a.
fuvallat, u. a.

de vizellet tárgy.

A magyar nyelv nem ismer egy *ület* képzőt, mert az új szó *testület* felteszi azt, hogy a *test* név előbb *testül* igévé igésült legyen, szintúgy mint a középkori latin *corporatio* név felteszi a *corporare* denominativet, mely az összetett *incorporare* igében elő is fordul. A *testület* mintájára alakult a *lel-*

kület név, melyről óhajtjuk, hogy a magyarosabb *jellem* által minélelőbb kiszoríttassék. Néha ezen (a)t (e)t képző *tal*, *tel*, kifejelettebb alakot ölt, ilyen : hitel, vétel, tétel, létel, jövetel, menetel, hivatal (ezt így is lehet elemezni, amire hívnak) *étel* s *ital* azonban tárgyeseti viszonyban állnak a gyökhöz.

5) Az *ék* képző hol tárgyeseti, hol cselekvő viszonyba helyezi a nevet a gyökhöz :

tárgyeseti viszony :

omladék, ami omlik,
vezeték, ami vezetetik
és mivel vezetünk, eszközeset
maradék, ami marad,
keverék, amit kevernek,
sarjadék, ami sarjad,
takaréék, ami takarítatik,
hajlék, ami hajlik (azaz boltozva van?)

cselekvő :

boríték, ami borít,
biztosíték, ami biztosít,
haladék, ami halaszt,
akadék, ami akaszt,
választék, ellenben állapot,
vagy tárgylagos cselekvés.

A játék szó is cselekedetet jelent, azaz tárgylagos cselekvést, de egyszersmind eszközeseti viszonyt, mivel játszunk.

6) A *dék* képző s *dok* mellékalakja tárgyat, kivételképen cselekedetet és cselekvőt fejez ki

tárgy :

hulladék,
sepredék,
nyomdok,
ajándok, a mit ajánlunk,

cselekedet :

széndék,
szándok,
cselekvő
menedék, a mi ment,
folyadék, a mi folyik.

7) A *ván vén* s *va ve* hajlíthatatlan részesülő, hol cselekvő, hol tárgyeseti viszonyban áll a gyökhöz.

32. §. A cselekvési és cselekedeti képzők.

Következnek a képzők, melyek cselekvést fejeznek ki, ezek közt legtermékenyebb az *ás* és képző, péld.:

írás	olvasás	fülés	fütés
biztosítás	mozgás	evés	cselekvés
alvás	ivás		stb.

Ezen képző azonban néha, még pedig nem csak az újabb nyelvben *), tárgyat is jelent, például:

írás = irat,	irtás, a mi irtatott,
vetés, a mit vetettünk,	csapás, (calcatura),
tojás, a mi tojtatott,	vallás, a mit vallunk.

*) A Magyar Nyelv Rendszere 77. lap. ellenkezőt mond.

Néha pedig cselekedetet, nem cselekvést, fejez ki, péld. verés, vágás (a huszár hat vágás), karcolás, lökés, sértés, marás, lövés, ugrás, hivatás.

Még ritkábban a helyeseti viszonyt is találjuk ezen képző által képviselve, például :

ülés, ahol ülünk,
állítás, ahová a szekér beáll,
szállás, ahová szállunk,
járás, ahová (a szolgabíró) járni szokott,
rovás, amire rovunk.

Ezen képző néha *más*-sá fejlik ki, péld : hallomás, valomás, tudomás, látomás, adomás, mindig a cselekedet értelmével; de *áldomás* tárgy, amit áldozunk, vagy pedig időviszonyt fejez ki, mikor áldozunk.

Különösen érdekes a *ság ség* képző, mely az elvontsági s összeségi *ság ség* ragtól erősen különbözik, ámbár azzal folyvást összezavartatik. A képző csak igékhez járul, s kizárólag cselekedetet vagyis állapotot jelent, például :

kivánság	feledség	vereség	fogság
mentség	fáradtság	eleség	váltság
vétség	sietség	segítség	kiváltság
tehetség	tanulság	imádság	nevetség
lehetőség	nyereség	hazudság	boszúság.

Ez utóbbi nem származik a boszú névből, hanem a boszont s boszonzodik igéből, amint az értelemből tisztán kiviláglik.

Az *aj ej* képző cselekedetet kifejező neveket képez néhány hangutánzó g végzetű igékből, például :

kacaj	kacag
dobaj	dobog
moraj	morog
zuhaj	zuhog
zörej	zörög
zsibaj	zsibog,
s valószínűleg sohaj	suhog
és zaj = zuhaj	zúg, miből lett zuhog és zajog.

Az *ály ély* képző rendesen cselekedetet vagy állapotot fejez ki, így : szenvedély, osztály, hatály, engedély, veszély, dagály, apály, segély;

kivételkép cselekvőt : ragály, sirály;
s tárgyat : szabály, szegély.

Rokona ezen képzőnek az *alom elem*, szintén cselekedetet képviselvén, ilyenek :

szenved-elem	szer-elem	fog-alom
enged-elem	alk-alom	rág-alom
gerjed-elem	til-alom	ért-elem
forg-alom	gyötr-elem	nyug-alom;

tartalom tárgyat fejez ki, ami tartatik; Így jutalom is, (ami jut), szenvedő értelmű.

Ezen képző a *dalom, delem* alakot is felölti s állapotot jelent, például :

vesz-e-delem	biz-o-dalom	ir-o-dalom	fáj-dalom
kés-e-delem	forr-a-dalom	tűr-e-delem	nyug-o-dalom
			ill-e-delem;

álladalom cselekvő, ami áll; birodalom tárgyat jelent, ami biratik.

Legrövidebb alakja *om*, (lásd a 345-dik lapot), például: *álom* az al-sz-(ik) igetöből, ez talán *dom*-má is válhatik, például: *ildom*, mit azonban csak így lehet elemezni: *ami illik*; az eszélyesség eszméje csak annyiban köthető össze ezen formációval, amennyiben elismernők, hogy mind az okos, ami illendő.

33. §. A helyeseti és az eszközeseti viszony képzői.

Helyeseti viszonyt fejez ki a *da de* képző, amint ezt már a névmásgyökből eredett *ide oda, emide amoda* szavak is mutatják. Szabályszerűek e szerint a következő formációk:

tanoda, ahol tanítanak vagy tanulnak,
járda, amin járnak,
iroda, ahol írnak,
ápolda, ahol ápolnak,
lövöde, ahol lönek,
zárdá, ahová bezárják a barátokat;

ellenben *csónakda* s *bölcsöde* hamis formációk, mert a *da de* nem jó elő mint rag, mindig igéhez vagy gyökhöz, nem pedig névhez járulván. Még fonákabb a lovarda, mely egy lovar nevet, s ennek következtében egy *ar rago*t is feltételez.

cső cső helyeseti viszonyt fejez ki, a lépcsőben és hágcsőban, t. i. amire lépünk és a mire hágunk; ellenben cselekvő a szőkcsőben = ami szökik.

A helyesetet képviseli az *ap ep* képző is : alap amin állunk, ülep amin ülünk, telep ahol telik ;

ha tudtomra csak két névben kerül elő képzőül : irha, amire irunk, helyeset ; és marha, ami mar, cselekvő.

Eszközeseti viszonyt fejez ki a *la* és *lya* képző, p. o. szablya, mivel szabunk ; furulya, mivel furulunk ; fuvola, mivel fúvunk. De pocsolya helyeseti viszonyban áll a pocsog és pocsol igékhez.

A *leg* képző eszközeseti : mérleg, amivel mérünk.

A tulajdonító esetviszonyt képviseli a *les* képző ezen szóban *hiteles* = akinek hiszünk ; meg kell egyébiránt jegyez-nünk , hogy ezen szó máskép is elemezhető, t. i. akinek hi-tele van, *as es* birtoklási *ragot* adván a hitel névhez. A latin-ban azonban a *credibilis* egyenesen a gyökből, képző által alakult. — A *les* képző előfordul még a *köteles* szóban is, s ott tárgyesetet jelent, aki le van kötve.

Különböző viszonyokat fejez ki a *tes* tös képző. *Tulaj-donítót* ezen szóban *örvendetes* = aminek örülünk ; *cselekvőt*, p. o. *győztes*, aki győzött ; állhatatos, akinek természete meg-állhatni ; *távolítót*, p. o. *rettenetes* = akitől rettenünk ; *tárgy-esetet*, p. o. kívánatos, amit kívánunk ; alkalmas, amit al-kalmazni lehet ; tűzetes és szabatos, amit kitűztünk és meg-szabtunk ; ezek azonban csak egy bizonyos meghatározott értelemben. *Járatos* kéféle, cselekvő is, p. o. a háznál s tárgy is, például könyvekben. Szintúgy *biztos* is kétféle, akit megbiztunk, ez tárgyesetviszony, és akiben vagy amiben bízunk ; ezen utolsó értelemben tehát a *helyeseti viszony*nak van helye.

34. §. A hajlíthatatlanok gyökeiből képzők által származott nevek.

A következő nevek az *at et, mány mény, ság, ős, nők, eg és ék* képzők által alakúlnak a hajlíthatatlanok gyökeiből :

körület	körülmény	alattság	mellék
környület	környülmény	fölös	környék
felület		elnök	összeg.

35. §. A *talantelen* képző és rag.

Van még mind a jelen mind a múlt részesülőnek egy tagadó alakja is, mely a magyar nyelvet erősen megkülönbözteti az árja nyelvektől; ezekben t. i. a tagadás mindig előrag által fejeztetik ki, a magyarban ellenben a *tlan* vagy köthanggal *atlan* s *talán* képző által. Az így alakult nevek elemzésénél a tagadó „nem” szócskát adjuk a részesülőhöz, például:

feloldható a jelen részesülővel

tehetetlen = nem tehető

telhetetlen = nem telhető

ehetetlen = nem ehető

ártatlan = nem ártó

nyugtalan = nem nyugvó

szakadatlan = nem szakadó

lankadatlan = nem lankadó

halhatatlan = meg nem halható

feddhetetlen = meg nem feddhető

kiállhatatlan = ki nem állható

állhatatlan = nem állhatatos

gondolatlan = nem gondoló

gondatlan = nem gondos

oktalan = nem okos.

a múlttal

osztatlan = nem osztott

veretlen = meg nem vert

háborítatlan = nem háborított

tanulatlan = nem tanult

ingatlan = nem ingó

hallatlan = nem hallott

látatlan = nem látott

bántatlan = nem bántott

főtlen = meg nem főtt

bontatlan = nem bontott

büntetlen = nem büntetett

fütetlen = nem fütött

sületlen = nem sült

A *t(a)lan t(e)len* egyébiránt nem csak képző, hanem egyszersmind rag is; azaz nem csak ígétökhöz, hanem nevekhez is járúl, ezen alakban azonban nem elemeztethetik a „nem” határozóval, hanem a „nélküli” melléknévvel, p. o.:

gondatlan = gond nélküli,

ruhátlan = ruha nélküli,

számtalan = szám nélküli

rendetlen = rend nélküli

haszontalan } = haszon nélküli

hasztalan } = haszon nélküli

esztelen = ész nélküli

féktelen = fék nélküli

lábatlan = láb nélküli

éktelen = ék nélküli

istentelen = isten nélküli

páratlan = pár nélküli

szorgalmatlan = szorgalom n.

szünetlen = szünet nélküli.

Van egyébiránt néhány szó, melynél az elemzés nehezebb, minthogy a név, melyhez ezen rag hozzáadatott, jelenleg elavult vagy értelmében megváltozott, például:

bátortalan = bátorság nélküli,

meztelen = mez (ruha) nélküli,

untalan = unat (azaz félbenszakítás) nélküli,

kénytelen = önkény nélkül, azaz kényszerítve,
hirtelen — hír nélkül, azaz megelőzve a hírt,
szertelen = szer (mód) nélküli,
csintalan = csín (komoly magaviselet) nélküli,
helytelen = helyen kívüli.

36. §. R a g o k.

A ragoknak értelme terjedtebb mint a képzőké, nem lévén megszorítva azon viszonyokra, melyekben a név az igéhez áll. Ennek következtében osztályozásuk nehezebb, számuk nagyobb s értelmök változatosabb mint a képzőké. Mi jelenleg csak egynehányat választunk közölők vizsgálódásaink tárgyául, elhagyván ezúttal mind a név- mind az igehajlítási ragokat, melyek a „Magyar Nyelv Rendszer“ében elég jól kifejtettek. A következőkre nézve is inkább az említett munkára utalunk.

b és bb	szer	ként
dad	van	ig
beli	lag	te
féle	nyi	tén
kora	ül	ha
dik	szerü.	

A magyar személyes névmások származtatása és hajlítása a szanszkrit nyelvészet szövétnekénél szintén sok világot nyer; azonban ezen vizsgálat jelenleg időelőtti. Mi tehát észrevételeinket csak azon ragokra szorítjuk, melyek a M. Nyelv Rendszerében vagy képzőknek félreismerettek, vagy pedig nem határozottattak meg elég szabatosággal.

Származást és birtoklást, vagy valamihez tartozást fejez ki az *i* rag, péld.: testi, lelki, pesti, budai, alatti, feletti, melletti, földi, angyali stb. Ezen rag néha *si*-vé fejez ki, p. o. falusi, Mezösi (családnév), Szöllösi; néha *ti*-vé, p. bufti, kinek bufája van. Hogy ezen *i* rag néhány névhajlítási ragokhoz is hozzájárul, p. templombani, hazáérti, házhozi, késseli, eddigi, (de soha nem az alany-, birtok-, tulajdonító és tárgyesethez) ez eléggé tudva van, ámbár a megszorítás eddigelé elmellőztetett.

Rokon értelmű az *s* rag is, mely a köthanggal *as es os*-sá válik, s szintén birtoklást, valamihez tartozást, vagy hasonlatosságot fejez ki, például: kinos, ami kinnal jár; szagos,

vizes, tüzes, öblös, éles, székes, hatalmas, kinek vagy minek szaga, vize, tüze, öble, éle, széke, hatalma van: lakadalmas, mi a lakadalomhoz tartozik; ünnepélyes, mi az ünnepélyhez tartozik és ami hasonló az ünnepélyhez; férfi, a mi férfihez illik vagy hasonlít; gyermekes, kinek gyermeke van, s mi gyermekhez illik stb.

Ezen rag cselekvő neveket képez, melyek *készítményt jelentő főnevekhez* adva néha mesteremberi foglalkozást jellemeznek, p. o. kocsis, kapus, órás, kalapos, üveges stb; az i raggal képzett nevekhez hozzáadva *jellemzést* fejez ki, péld. úrias, házias, népies; azaz úri jellemű, házi jellemű, népi jellemű. Hogyha mellénevekhez adatik, akkor kicsinyítő, péld.: édeses, kékes, savanyús, sárgás (l. a M. Ny. Rendszere 73. l.).

Különös határozott értelemben állapodott meg a következő nevekben:

vállas	szarvas	fogas
nyakas	farkas	közös
fejes	füles	közönséges
nyelves	inas	bicskás
szemes	hátas (ló)	ludas
lábás	házas	város
kezes	nemes	újas
szájás	pajtás	kamarás.
szeles		

Az s rag néha *jös-sá jes-sé* fejlik ki, p. o.: *anyájös* = képes, hogy anya lehessen; *teljes*, mi módosítása a tele szónak; néha *mes-sé* is válik, p. vér vérmes, hasonlólag a középlelatin sanguis, sanguinicus-hoz.

37. §. Kicsinyzók.

Kicsinyzó ragok a következők:

i	us	acs	ecs	ka	ke
cudar	cudri	anya	anyus	úr	uracs
bodor	bodri	bátya	bátyus	kő	kővecs,
Ferenc	Feri	Kata	Katus	miből	hangvál-
Gáspár	Gazsi	Ferenc	Ferus	toztatás	által
				kavics	Jóska.
ca	cse	csi	cska	cske	ri
tál	tálca	gyermekese	késecske	kalapocska	kopasz kopri
Kata	Katica	Palcsi	kertecske		
		Jancsi			

Nagyítók az	ők	kó	s	ó
péld :	pofók	Ferkó		bátyó
	szemők	Jankó		apó
	Istók	Palkó		Kató
	Erzsók			Erzsó.

38. §. F o l y t a t á s.

Elvontságot és általánosságot jelent a *ság* rag, s ez által különbözik a *ság* képzőtől, mely cselekedetet vagy állapotot fejez ki. Ezen rag az angol *hood* és *dom*, a német *heit*, *keit*, *schaft* és *thum*-nak felel meg; péld: jóság, nagyság, sokaság, barátság, királyság, házasság, emberség, emberiség, komaság, vitézség, kertészség, társaság stb. *Szükség* és *készség* bizonyos határozott értelemben állapodtak meg.

A *ság* rag ezen szóban: *jóság*, semmi egyéb, mint az előbbi rag módosítása, hogy a *jóságtól* megkülönböztessék; értelme a hasonló alakú német *das Gut*, francia *biens*, s angol *goods*-al rokon.

A *ság* raghoz közelít értelemben a *dalom* rag, például: úr uradalom, fő fejedelem, jó javadalom, késő késedelem, sok sokadalom, díj diadalom, most diadal, de a diadalmas szó csakugyan diadalomra utal.

Az *ász*, *nok* s *ár* ragok folytonosan, hivatalosan, vagy mesteremberi módon foglalkozó személy jellemzéseül szolgálnak, például:

<i>ász</i>	<i>nok</i>	<i>ár</i>
madarász	hivatalnok	bodnár
angolnász	tárnok	kádár
dinnyész	titoknok	csatár
juhász	dalnok	titkár
vadász	gondnok	dalár
kertész	de Pokolnok, helynév,	de bogár, minek boga
fodrász	(középkori neve egy Sáros megyei falunak, most tótosan Peklén)	van.
	így Fegyvernek stb.	

Nehéz az *a e* ragnak változékony hatását kifejezni, például gomb gomba, = olyan mint a gomb; üreg ürge, ami az üregben lakik; kor kora, semmi egyéb, mint a név megtoldása a harmadik személyes birtokraggal, mely ezen alakban

új névként állapodott meg; torzsa ugyanaz, ami törzs; úgy öcse, bátya. ipa = öcs, báty, ip; — nye berek berkenye, ami a berekben nő; — oly néha nem változtatja meg az eredeti név értelmét, például: *zugoly* = zug; de *seregből* lett *seregély*, ami seregben jár.

Ilyen az *eg* is, p. o.: köpeny = köpenyeg, rét réteg, és szál szalag, ami szálakból készült, és talán tűz tőzeg, ami tűzrevaló.

Megjegyezzük még a következőket is: *ölcs*, szemölcs; — *don*, ujdón, hajadon, zordon, mint mellékformája a zordnak; — *ngy*, varangy = varas; — *e*, ifju ifjone, különös különcc; — *öce*, gyerkőce (nagyító); — *óc*, gombóc, hasonló a gombhoz (nagyító); — *ér*, kácsér, a kácsa hímje; — *tyú* és *ntyú* sőt *mantyú*, kéztyú = kézre való; lábtyú, lábbeli, lábra való; sarkantyú sarkra való; karmantyú karra való. Egyszerűbb formája: *tó* feltalálható a *lábító* szóban; — *ha*, p. o. lomha, olyan mint a lom; ebből lesz hangváltoztatás útján lomha, lanyha stb; *lem*, p. o. jellem, szellem, a jel s szél módosításai.

39. §. B e r e k e s z t é s .

Az imént felhozott ragok lajstroma ki nem meríti ezen érdekes nyelvészeti alakulásokat, nem csak amennyiben a névhajlítást, az időragokat s a személyes ragokat egészen elmelőztük, hanem magokra a nevekből készülő származásokra nézve sem, mert változatosságuk nagyobb, mint hogy ezen értekezés szoros rájárába beleférhetne. Mi csak a legfőbbeket említettük, s olyanokat, melyek alakjuk vagy értelmök által különös figyelmet érdemelnek. Hátra volnának még a *szamaszanta* ragok, vagyis az öszvetett szók ragjai; ezeknek azonban alkalmasabb helyet találандunk, midőn az öszvetett szók természetét fogjuk vizsgálni a szanszkrit nyelvészet világában. A névhajlítási és ige-hajlítási ragok szintén könnyebben vizsgálathatnak a névmásokkal együtt, melyekkel öszvefűggnék, s az igeidők eredeti jelentésével, mely a szanszkrit nyelvészek figyelmét nem kerülte el. A Hunfaly-Fogarasi-féle vita már több mint két ezer év óta el van döntve a hindu nyelvészeti szentek határozata által, mely a magyar igeire csak úgy alkalmazható, mint a szanszkritra.

AZ ESTERHÁZY-CSALÁD NEMZÉKRENDÉT

ILLETŐ EREDETI FELJEGYZÉSEK.

KÖZLI

B. RÉVAY FERENC.

Familia Eszterhaziana, a Francisco Eszterházi quondam et Dna Sophia Illiéházi. Anno Incarnationis Dominicae 1634 in Mense Februario Biczé.

Familia Eszterhaziana.

Eszterházi Ferencznek kinek attia Benedek, s-annia Bessenei Ilona volt, Illiéházi Sophiával, az ki Illiéházi Thámás Leánya volt, Földes Sophiátul, Fiának és Leányinak születések nevek és azoknak el agozások, és szaporodások.

Első. Magdolna leánya született volt, ez világra Anno 1567. 26. Januarii. Ennek volt ura Cubinij László *), és az előbb meg holt az aszonymál felés Esztendőkkal; voltak Gyermeki ugyan felesen, de mind kised korokban holtanak megh az többi, hanem Fia László, és Katha Leánya maradott, az mely László fia vette Daroci Ferencz Leányát Kathát, gyermekekkel látta Isten őket. Katha Leánya penigh adatott volt Házasársul Szentivanij Mihálnak, élnek s- megh is holtanak ezeknek is maradikjokba.

2. Ferencz fia született volt 1568. Esztendőben, 18 Julii, es Gyermeki állapottyába meg holt.

3. Thámás fia született volt 1570 Esztendőben 6. Majj eöreg, de nőtelen korában sok betegség köszvény, Colira, lábai is contraháltatván, az kjen sok Esztendeig nem is jarhatott, holt meg Galanthán.

4. István fia született volt 1572. Esztendőb. 4 martij. Ez is oreg, de nőtelen korában katona, és vitéz ember lévén, az mikor 1598 Esztendőben, 21. 8-bris, Eger várát meg vette volna Török Császár, veszett el, nem tudnij ez mai napig is elevenen — vitettetett-e el, vagy peniglen meg olettetet.

5. János fia született 1574. Esztendőb, ez is Gyermeki idejében holt megh.

6. Második Ferencz fia született 1576 Eszten. Ez sem nagy üdőt, Gyermeki koráb. holt meg.

*) Ezen Cubinij Laszlo Fekszik mostis az Galantay kilső Templomb. az Sign. | Cripta ajtajan vörös márvány küre van ki faragva.
1737.

7. Farkas fia született 1577. Esztendőb. Tisztés, és Emberséges Legény, de nőtelen lévén még az mikor elsőben szegény Illyés-házi Istvánnál kedvesen szolgált volna, az után pedig Thurzó Györgynél, Bisén az médiát megvágatta. bizonyos nyavalyájában egíj kezén, ki miatt, mivel az vétkessen vágattatott volt még, nem tudván tennij rola az orvosok, és minden vére ki folyván meg holt nyávalyas Maducsánt.

✓ 8. Sophia Leánya született 1578. Esztend. 29. 8-bris. Esztadta volt Házastársul Révai Mártonnak, meghotanak már mind a ketten, Fiai és Leányi voltak, az kik közzül László fia cöregibik fia vette feleségül magának Homonnai György Leányát Örözetet, az kitül három Leánya, Agnes, de az meg holt, Mária Magdolna és Francisca élnek. Katha Leányát vette volt Bossáni Imre, élnek. Ilona Leánya hajadon most is. Maria Leányát vette Őrsi Zsigmond, Örözetet vette Pongrácz Daniel fia Daniel, fia annak, Egij vagyon. Ezek kívül István András, János, és Miklós fiai Ifju Legények mind vannak és élnek.

9. Gabor fia született 1580. Esztendőben, 8. 8bris. Ez vette volt elsőben feleségül magának Ujfalussi János Anna hajadon Leányát, attul maradott Farkas fia, az ki most is él, meg halván az az Ujfalussi Aszony, vette volt másik feleségét Dersffy Aszonyt, Maria hajadon Leányát az él, maradván egy Leánya is Judka attul, maga pedig holt meg Domanisban, az hol el is temettetett in Anno 1626.

10. Miklós fia született 1583. Esztend. 8. Apr. az ki Istennek kegyelmébül Országunknak mostanij Nador Ispanija kit éltesen is az jó Isten sokáig. Ez vette volt először Feleségül magának Dersffij Ferencz Orsolja hajadon Leányát Chiászár Orsoljátul valót, az ki meg holt Zolyom várában, és temettetett el Szombatban az P. Jesuitak Templomában, maradot attul egy fia az ki Anno 1616. 27. Februarij született Munkácsban, és él most is az jó Isten engedelmeibül. Másik Feleségét vette ez Miklós Nyári Pál Leányát Christinát, az Várdai Aszonytul valót. Thurzó Imre Özvegyit az kitül Magda, Katha, László, Anna, Julia, Mihály, és Maria Christina, fiai és Leányi lettenek, Magda, Katha és Mihály meg holtanak az többi élnek. NB. Azután lettenek Palko, Maria, és Ferko.

11. Daniel fia született in Anno 1585. 26. Julij, vette ez házastársul Bumi Mihály hajadon Leányát Judith Aszonijt, kitül elsőben született volt Sophia Leánya ki meg köröztölése után csak kevés nap mulván meg holt, Kis Martonban, és temettetett el Nagy Szombatban, az P. Jesuiták Templomában, Azután születtenek Jancsi, Thamásko, Ziga, Gazi, Mihok, Gyurkó Adámko fiai és Maria Magdolna Leánkája, aprók mind, de élnek az kegyes Isten gondviselésébül.

12. Pál fia lett ez világra 1587. Esztendőben, 1. Februarij. az kinek Felesége volt Károlij Zuzanna, Forgács László Özvedgye,

attul fia Ferencz maradott, és Leánya Örzébeth, az ki mostan Hederváry István felesége, és Zuska, ki meg holt; meg halván az vette másik Feleségét magának Viczai Sándor hajadon leányát Evát. Hagymasi Orsiktul valót, tüle valo Gyermeki Emennij, ki meg holt, Rebeka, Zóka, Miklós, Magdica, és Sándor és ezek élnek is-még mind Istennek hála. NB. Azután lett Ilonka, Item Gábor Pethi, és Danisko, az kik mind az hárman hamar meg holtanak kicsiny korokban egymás után.

13. Anna Leánya született 1590. Esztendőb. 22. Maij. Ez adott volt Felesegül Kéri Jánosnak, maga megholt Királyfalván Besztercze mellett, és temettetett az Radvani Templomban, maradott egy Leánya Ilonka az ki most is él.

Illésházy Sophja Aszony ki ez Fiaiot és Leányokat szörszé, születet ez világra 1547. Esztendőben, az Attia könyvebül irtam kij, kit maga kezével irt meg Illésházy Tamas Uram.

N é k e m

Esterházi Danielnek, Szerelmes Házastársommal Rumi Judith Aszonnyal valo Gyermekink, ki született volt in Anno 1606. 1 Die Mensis 9-bris. Volt kézfogásom, és menijegzői Lakodalmam vele Lákompakon 20. Februarij Anno 1623. az melly vele valo Házasságomat az Ur Isten az eö nagy neve böcsületire Szent Fiáért áldgya megh.

Lett peniglen az Ur Istennek áldásából *első* Gyermke az Attyámfiának Zóka Leánykája Kis Martonban in Anno 1624. 16. Martij az Vizöntő jel alatt, Dél után 2 Ora tájban Komjaink Megyeri Zigmund, és Aszony Felesége voltak. Ez Leányunk ugyan ott meg holt, 26. ejusd. Mensis Martij éjjel, ugy tetczván az jó Istennek, és temettük el Szombatba az P. Jesuiták Templomába.

Második Gyermke, János fia született Anno 1625. 27. Januarij in S. Joannis Chrysostomi, az szüz jelben Kis Martonban, circa horam pomeridiana, Isten Éltesse az maga Szent neve dicséretire 30. ejusdem meg köröstöltettük ötet, Komjaink, Rechey Bálint Ur, és Prajnemer Aszony, voltak.

Harmadik, Tamás fia született in Anno 1625. Beczkóban, 20. X-bris in Vigilia S. Thomae Apostoli, ejel az Szüz jelben, tartsa megh, s- nevelye föl az jó Isten ezt is és tegye az maga szolgálatyára alkalmatossá, köröstöltük meg 28. ejusdem, köröst Attya volt Köszeghi Márton Ura, Anyja penig, feleséghe Aszonyom volt.

Negyedik Zigmund fia született Kis-Martonban, Anno 1626. 30. Decembris, az kettős jelben Dél előtt 11 és 12 Ora közt, kik 3 Januarij 1627. köröstöltek megh, Zennyei István Cancellarius Ur eö Kglme, Éltesse Isten ezt is, voltak komák Batthjanij Ferencz Ur, és Kis-Martonban az Gegersrajberné.

Ötödik. Gáspár fia született Beczkóban 13 Januarij. 1628. az

kos jel alatt, 11 Ora tájban Dél előtt komák Kőszeghi Mártonné Aszony, és Fia Kőszeghi Ferencz, Attya képében, Éltesse Isten ezt is, és, magastallya valaha az eö nagy nevét. Amen.

Hatodik Mihály fia született Galánthán, Hamvas szerdán az az 28. Februarij, 1629. éjjel 11 Ora tájban az Szüz jelben, az kit 5 Martij köröstölt meg, és Koma is volt Váradí Püspök Lózi Imre ur eö Kglme. Koma Asz. az Eöregbik Baranyai Thamásné Asz. volt, Éltesse Isten ezt is az maga, és Anyaszentegyháza szolgálatjára.

Hetedik György fia született Galánthán, 25. Martij, 1630. Gyümölcs öltő Boldog Aszony napján, az kos jel alatt, 11 Óra tájban Dél előtt, köröstölte meg ötet Szeghi Ur, köröst Attija, és Anya, Forgács Miklos Ur, és Aszonnyom az ö kglme szerelmes Házás társa volt, éllyen ez is, az mig az szép Isten akarja.

Nyolcsadik, Ádám fia született Beczkóban 14. Martij 1631. 10. Óra tájban Dél előtt, az Oroszlánij jel alatt, kit köröstölt meg P. Daniel Berliez, 25. Martij, Koma Asz. Pogránij Györgyné Asz. és Koma Falusi Miklos ur volt, Éllyen ez is az jo Isten jó voltából.

Kilencesedik Maria Magdolna Leányunkat adta Isten ez világra Beczkóban 19. Februarij 1633. Sub signo Cancri, viratta felé, 4. és 5. Ora közt, Éltesse Isten ezt is, köröstöltetett meg 27. Martij, komjaink Jakusits György ur, az ki is köröstölte megh, és Vizkeleti Mihályné Aszonyom, eö kglmek. Bicsé 18. Februarij, Anno 1634.

Daniel Esterhazi m. p.

Anno 1634. 11. Augusti attá Isten ez világra *Tizedik* Gyermeinket Annókát Gáthán reggel 4. és 5. Ora közben az kos jelben kit Nagy Boldog Aszonj napján köröstölt megh, Dráskovits György Ur, vácsi Püspök, és Posonij Praepost, komák Bercsenij Imre Ur, es Aszonyom az eö kglme szerelmes Házastársa, Éltesse Isten ezt is Szent Nevének Dicséretire.

Tizenegyedik Gyermeinket Christinat attá Isten ez világra Galánthán in Anno 1635. 1. Augusti 12. és 1. Óra közt Ejjel, az Halak jele alat, Hold tölte után, Komjaink Thurzó Mihály Ur, és az Ifjabbik Baranyai Thamásné Asz. Éltesse az Ur Isten ez Leányunkat is.

22. 9-bris, 1635. Dél után 4. Óra tájban vette Isten ki ez világbul Annóka Leányunkat Beczkóban. Temettetett Szombatban az P. Jesuitáknál.

Tizenkettődik Gyermevét, fiát hozta ez világra az édes Attyám fia Galánthán, 5. 7-bris, 1637. 7. és 8. Ora közben Estve, az Rák jelében, in plenilunio. Azután vagy egy Órával ugyan akkor — *Tizenharmadikát* is fiát az kiket köröstölt megh P. Hajnal Mátyás, Gábor az Első, András az másik, Koma s- Koma-Asz Horváth Gáspár Ur s- Aszonyom az eö Kglme felesége voltak, Istennek nagy neve áldassék örökké érettek, és éllyenek ezek is az aprók.

8. 7-bris, Dél előtt meg holt szegény Gábor fiacskánk, 21. ejusd. temették el Szombatban szép solennitással.

15. 7-bris 1638. Kántor nap, az Holdnak első negyedén az Nijlas jelben, éjjel, adta Isten ez világra 14-dik Gyermeinket Imrét, Dicsertessek az jó Isten elő érette is, 19. ejusd. köröstitte Rohonczy István szalavári Apátur Ur megh, komák, Vesselénij Ferencz Ur, és Thurzó Eörzébeth. Esterházi Istvánné Aszony: most, akkor jegyben volt, csak Isten maradékjokat éltesse.

Anno 1638. 12. Augusti, Déllest, 5. Ora tájban holt még Prúban, az hol Oskolában volt szegény az német szóért, Adámko fiunk himlőben, 13. ejusdem Ebéd után hozták ki onnan, és tették le az Gáthai Templomban.

19. Januarij 1640. az Nijlas jelben hód fottan, adta Isten ez világra Istók (15) fiunkat Nagy Szombatban, Egy és 2. Ora közt Dél után, 20. ejusdem köröstitte meg Szécsénij György Uyheli Praepost Ur, Komáink Kizdi Benedek Praepost Ur, és Beretessné Aszonyom, elő kglmek vóltanak, légyen jámbor ez is, és éllyen az jó Isten szolgálattýára.

Ultima Decembris 1640. réggel hét Ora tájban holt megh szegény Kristinka Leányunk Szombatban, kit az szombati Apácák közzé ígértünk vala, de alkalmatossabb kalastromot, és szerzetet rendelt az jó Isten az előt néki, Apácza köntösben temettük ugyan ott az Apáczáknál ötet szegenykét, 2. Januarij, 1641.

Anno 1641. 1. Februarij holt megh, szegény jó Emlékezetű Palatinusné Asz. Nyári Kristina Asz. Az Ur Isten irgalmazzon Lölkének, jó, és böcsületes Aszony vala. Az mikor szülte volna Sempthén 17. Januarij Ferkoeska Fiacskáját, azon Gyermekek ágyban talált meg halni.

4. Julij, 1641. Holt meg Bécsben szegény Esterházi Istvány Ur, Palatinus Ur elő Nagha. Eöregbik Fia, az mikor betegségében az Doctorokhoz vitette volna magát oda, irgalmazzon az Ur Isten ennekis.

4. Februarij, 1642. Temettetett el Szombatban az P. Jesuitáknál böcsületessen.

1643. 2. Februarij sub signo Canceri Nagy-Szombatban Estve, 5 és 6. Óra közben adott vala ismegh Isten Egy fiat az Attyámfiának, (16.) de valami hatalmas szélvész támadván, azután való szerdán, az az 4. ejusdem nagy véletlenül és hirtelenséggel az szomszéd Téglafala le ütötte annak az háznak hejazattyát és padlását, mindenestül egyszersmind reá dülvén, az kiben fekütt az Attyámfia Gyermekekivel, és hol mi Cselédgyevel, az hol azt a kis fiunkat Dajkástul megh ölte, és az másik fiunkat is Istokot szegényt, Egy szolgáló Leánt is, azok kívül Kürtőssi Aszszonyt csudálatosképpen maradván meg nyavalyás Attyámfia az több-Tégla, fa, és föld közt, Mancza Leányunkal, és Nedeczki Leanj Aszszonnjal, az többi ki szaladhatott még is onnan.

4. Julij, 1642. holt megh Szegény Thurzó Eörzebet Aszszony,

szegény Esterházi István Ur Eözvegye, Esztendő az nap, az kin Ura, Lakompakon, és 20. Apr. 1643. temettetett el Szombatban.

In Anno 1643. in 7-bri vette Isten ki ez világbul Andorko fiunkat, himlőben volt Rumban az Öreg Annjánál.

17. Januárij, 1645. holt meg szegény édes Eöcsím Eszterházi Pál Uram Ujvárbán Vice Generalisságban az gúta ütésben Eijel 11 Óra tájban, kinek Lölkrét nyugossa Isten az Örök életben, temettetett Szombatban az P. Jesuitáknál.

Azután csak hamar ugyan ott Ujvárbán holt megh szegény Rebeka Leánya is hagymázban, irgalmazzon az jó Isten annak is.

1645. 11. 7-bris, inter 11. et 12. Hor. noctis, holt megh a szegénz üdvözült Esterházi Miklós Palatinus ur eö Nagha is, Nagy Hefflánban oda dissenteriaában, az mikor Dévény — alol az eö Fölsége Armadájából oda érkezet volna. Temettetett el 11. X-bris. Szombatban igen böcsületessen nyugossa Isten az örök Életben Lölkrét.

28. Julij 1651. Galánthán reggel 4. ora tájban holt meg szegény Esterhazi Pálné Aszonjom, Sok s- hosszú betegséghe után, kinek Lölkrét nyugossa jó Isten az örök Életben.

Ultima Julij, 1652. volt kézfogások, vagy ugyan menyegzői Lakodalmok Serénij András Urk. és Leányunknak Esterházi Maria Magdolnának, kiknek Házasságokat Isten áldgya megh, tegye jó szerencséssé s- gyümölcsössé. Az Lakodalom Galánthán volt, az kin nagy uri és fő személyek, s- felessen voltanak jelen.

26. Augusti, 1652. az mikor a Törökök majd 4000. az Nitra völgyen Pereszlén táján nagy rablást tettenek volna, falúkat égettek, és feles Rabokat vittének el, Forgács Ádám Uyvári Generális Ur, vagy csak Ezered magával hárcot adott nekik Nagy Vezékén névű falúnál Verebél mellett, az hol nagy véletlenül, és egy kétt Óra alat vesztenek el szegény Esterházi László, és Ferencz Eöcs. Urk. és szegény Esterházi Tamás, s- Gáspár fiaink vitéz módon, légyen Isten irgalmas Lölköknek, kiknek Testeket temették el egyszersmind, igen böcsületessen, és sok Fő nép jelen létével Nagy Szombathán az P. Jesuitáknál 26. Novembris.

✓ 10. Martij, 1653. Unghvárot adott Isten egy kis Fiat Homonnai György Urk. Esterházi Maria Hugom Aszonynak, Istvánnak nevezetett, nevelye Isten Familiájának is szaporodássára.

✓ 5. Majj, ismeg 1653. Szajberdorfon, Nádasdi Ferenczné Aszonjom is hozott egy fiat ez világra Istvánnak köröstöltetett az is, szaporétsa az által is Isten az Nádasdi Familiát.

✓ 1. Junij 1653. szintén Pünkösöd naptyán reggel mint egy Négy Óra tájban Galántán hozott Serénij Andrásné Mancsa Leányunk-is egy kis Leánt, Éltesse az Ur Isten ezt is az maga nagy neve dicséretire, és szolgálattyára, Kristina neve, köröst Attya, s- Annja Morocz István Ur, és Esterházi Ferenczné Aszonjom, eö kegyelmek.

IRODALMI NAPLÓ.

— Nyelv és Irodalom. — *Finn Nyelvtan.* Írta Fábíán István. A magy. akadémia kiadása. Pest, Emich Gusztáv nyomtatása. 1859. N8r. 292 l. füzve 2 újít.

Ki nyelvünkhöz tudományosan és alaposan akar szólani, nem szabad többé a rokon finn nyelv tanulását mellőznie. Illetlen nekünk elővéleményből indulva ki, azon tanulmányt, melynek Gyarmathi és Révai oly nagy becsét gyakorlatilag kimutatták, tovább is csak a külföldre bízni, s tanulmány nélkül negatívóval cáfolni oly tételt, melyet már az öszves nyelvtudomány elfogadott. Fábíán István úr a magyar tudomány buzgó háláját érdemli jelesül dolgozott munkájáért, mely nem csak Hunfalvy Pál, hanem Reguly Antalnak is teljes helyeslését kiérdemelte; mit azok kedvéért említünk fel, kik H. P. úr illetékességét holmi oldaldöfésekkel gyanusíthatni vélték; fogják-e ezek Regulyét is kétségbe vonni merni? Sőt e munkát Hunfalvy úr gyakorlati nyelvkönyve (olvasmányok, fordítások, nyelvtani magyarázatok, szógyűjtemény) fogja követni; a két munka, melyek másodikát is ösmerjük kéziratban, minden más nyelveken írt kézikönyvet meg fog haladni használatosságban reánk magyarokra nézve. Kíváncsok, hogy minden magyar nyelvész, nyelvtanító s nyelve felett tájékozódásra törekvő író e könyvet bírja, olvassa, felette gondolkodjék.

Magyar Szentek Legendái a carthausi névtelentől. Az eredeti cödexből, bevezetéssel s nyelvjegyzetekkel Toldy Ferenc által. Kiadta a Szent-István-Társulat. Pest, Emich G. nyomtatása. 1859. 16r. XVI és 165 l.

Sz. István, Imre, Gellérd, László, Erzsébet életeik, és remete sz. Pál tetemei Magyarországha hozatalának legendája. Historiai és erkölcsrajzi tekinteten kívül mint irodalmi mű — egy jelesb közép-kori szerzőnek közelebből ismertetvén — és mint nyelvmemlék valóban köz figyelemre méltó. A Szent-István-Társulatnak tartozunk köszönettel kiadásaért nem csak, hanem elterjesztéseért is: általa az emlék egyszerre hat ezer kézbe jut.

Erdősi János magyar protestáns reformátor, különös tekintettel némely magyar tudósok balvéleményére. Írta Révész Imre, a debreceni ref. egyház egyik pred. Debrecen, a város nyomd. 1859. Tegledi bizom. N8r. 122 l. füzve 1 újít.

Egy, tudománynyal s éles combinációval készült vitairat.

A Magyar Nemzet Classicus Írói. Pest, 1859. kiadja Heckenast Gusztáv. Első folyam első három kötete:

Kisfaludi Kisfaludy Károly minden Munkái. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszté Toldy Ferenc. Ötödik öszves kiadás. I. II. kötet, a költő új acélmetszetű arcképével, 200 és 218 l. — (Tar-

talma : A költő élete ; Versei ; Drámák : A Tatárok Magyarorszá-
ban, Zách Klára, Ilka v. Nándorfejérvár bevétele, A kérők).

Kölcei Kölcey Ferenc Minden Munkái. Második bővített kiadás
Toldy Ferenc által. I. kötet, a költő acélmeztetű arcképével, 200 l.
— (Tartalma : A költő élete ; Versei).

E csinos, kényelmes, tömött, azonfölül a szerkesztő által újabb
gonddal kiállított kiadások *olcsóságoknál fogva bárki által megszerezhe-
tők* (tíz kötet előfizetési ára öt új!). Csak ily úton érhetjük el, hogy
classicusaink az öszves nemzet minden rétegeiben elterjedhessenek,
s hatásuk, melyet annyi éveken át az elme, ízlés, szív, s különösen
a hazafiúi érzületre gyakoroltak, folytonosan működve nemzedékről
nemzedékre átszállíttassék. Ez úton válik az irodalom igazán nemze-
tivé, s tölti be azon rendeltetést, melyre hivatva van.

— Szépirodalom. — *Mindszenty Gedeon Költeményei*. Eger,
az érseki lye. nyomd. 1859. 8r. VIII, 368 és VI l.

Valahára egy kifejezett költői tehetség! Hathatós gondolatok,
merész képes előadás, nyelvrudalom, lendületes dallamos idomok : de
mind ez még tisztulásra váró. Hiányzik a conceptio átlátszósága s
a művészi nyugalom, melynek az erő ömledézése felett is biztos
kézzel kell tartani a kormányt. De aztán — evan evoe!

Kordulok. Írta Zajzoni. Második kiadás. Bécs, Sommer bet. 1859.
16r. 146 l. Kapható a szerzőnél 1 újfton.

Ibolyák. Költeményfüzér. Többek közremunkálásával szerkeszté
Hindy Árpád. Pest. 1859. Kozma bet 16r. 159 l., füzve 1 újft. (a szer-
kesztőnél Zöldkert-utca 2. sz.) Jövedelme a M. Akademia pénzalapja
nevelésére fordítatik.

— Történelem s rokon. — *Világtörténet* észtanilag előadva.
Írta Kerkapoly Károly, bölcsészettanár és könyvtárnok a pápai ref. főta-
nodában. Első kötet. Pápa, a ref. főtanoda bet. 1859. N8r. XIII és 276 l.

Ez első kötet tárgya „hajdankor : keleti világ,” különösen
China és India. Csak egy munka van nyelvünkön, mely e részt bőveb-
ben tárgyalja, a Cantu Világtörténete. Szerző a legújabb s legjobb,
ránk nézve kútfőszerű, szerzőket használta, s jól használta. Minél ke-
vesebb e nevezetes népeknél a külső esemény, a tulajdonképi historia,
annál nagyobb gond fordítatik a népeleti és szellemi fejleményekre,
s itt szerző, a címen megjelelt irányához híven, a fejlemények belső
okaira folyvást tekintettel van, úgy hogy az épen úgy bölcsészeti, mint
historiai munka. Szeretjük hogy inkább a gondolkodást mint az emlé-
kezetet veszi igénybe, de még jobban szerettük volna, ha bizonyos isko-
lától függetlenebbül, a kifejezés nagyobb világosságára törekszik,
mely a magyar olvasó készülleteivel helyesebb arányban áll.

*Morus Tamás és Korszaka, Walter W. Józseftől. Franciából Sa-
vagner Ágoston után magyarítá Babinszky József. Kiadja a Szent-Ist-
ván-Társulat. Pest, nyom. Herz 1859. Egy címképpel. 12r. 354. l.*

Jelentékeny, lélekmívelő munka, olvasható fordításban.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV.

SEPTEMBER, 1859.

IX. FÜZ.

EGY NÉVTELEN NAPLÓJA A XVII. SZÁZAD-

BÓL, S AZ 1690-IKI KERESZTYÉN SZIGETI ORSZÁGGYÜLÉS.

KÖZLI

SZILÁGYI SÁNDOR.

A Magyar Tudományos Akadémia birtokában egy kötet erdélyi országgyűlési végzések közé sorozva egy érdekes történeti füljegyzés találtatik a XVII. század végéről, mely ezen még sok tekintetben földerítésre váró korszakhoz érdekes adatokat szolgáltat, s melynek közlésével irodalmunknak kedves szolgálatot vélek tenni :

In Anno 1690. initio Mensis Apr. Gyűlés lön Fogarásban. A Fejedelem I Apaffi Mihály a gyűlés kezdetén megbetegedik hamar és heted napra 15 Apr. meghala, kinek halála után II Apaffi Mihály választott Fejedelem confirmatiojának sollicitatiojara Bécsben az akkor országlo Felséges Leopold Romai Császárhoz küldi az Ország s Tanács Nagy Pált, halaltván pedig híre ugyan akkor tavasszal a Török nagy készületinek és Tökölyinek Erdélybe valo szándékozásának a Tanács Heisler Erdélyi commendírozó General consensusából vagy ugyan parancsolatja és Grof Teleki Mihály dispo-

sitiojából Generalis hadi insurrectiot végze az Országban, azonban Tanács és deputatio Gyűlését Radnotra, az hová összegyűlvén végzének generalis diaetat Szebenben ad 21 Augusti és hogy Kálnoki Péter és Tompa Miklós árultatásért ott megszentiaztassanak a Gyűlésre hívó Regalist mindnyájan a Tanácsi Rend subscribálván.

Gyulaffi Lászlót udvari fő Kapitányt circiter 500 vagy 600 mezei Katonával Teleki Heisler küldék Vas Kapuhoz Heisler Generálhoz, orsova, Mehadia, tájékára. Vármegyék Székek ki ki magában felüle s táborba szálla s conjungálván magát Teleki Heisler Generállal Törösvári passuson bejövő Tökölyinek és a pogányságnak Zernyesthez eleibe szálla holott megütöközvé 21 August. Teleki elesik Heisler fogságba esik Tököli az hazát a Záros Városokon és várokon kívül nagyobb részint magához hodoltatja Radnotrol a Tanács s más hűségben megmaradt Fő Rendek Kolosvárra bészaladnak Keszei Jánost a Fejedelem II Apaffi Mihály első Praeceptorát s belső emberét küldik Bécsbe tudositással s a Fejedelem Confirmatioja sollicitatiojára postán, hova magát offerálván Betlen Miklos és consiliarius collegáitól ugyan azon ok végett mintegy fél kedvvel eleresztetik és küldetik, a Badensis Herczeg az alatt az országból Tökölit kinyomja ki sok Uri és Fő Rendeket kedvetlen is nagy részint magával oláországba elviszen, míg a lenne pedig, magát Fejedelemnek választatja és Szeben székben kereszténysziget s nevű Faluba dioetat celebrat az adhérenseivel holott az alább leírandó Articulusok condáltatnak.

Hoscheah : cap. 8. ver. 3. 4.

Deseruit Israel bonum, inimicus persecutur eum,

Ipsi constituunt Reges, at non ex me, praeficiunt Principes quos non agnosco : — Prov. c. 24. v. 21. 22. Reverere Jehovam fili mi, et Regem; cum variis ne commisceto etc. Nam repente consurget calamitas eorum et oppressionem istorum amborum quis novit : —

Nos Emericus Tököli Dei gratia Princeps Transylvaniae Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.

Memoriae commendamus Tenore praesentium significantes, quibus expedit universis; quod Spectabiles Magnifici

et Generosi Egregii et Nobiles caeterique universi Status et ordines trium Nationum Regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitibus ad diem 5-um Mensis Septembris Anni d. 1690 in civitatem nostram Albam Juliam per nos promulgatis sed ob multitudinem bellorum, ne sedes eadem Regalis, et districtus ejusdem desolentur in Possessionem Keresztényszigett sedeque Saxonicali Szeben existendi transmutandi ex edicto nostro celebratis congregati exhibuerunt nobis et praesentaverunt quosdam infrascriptos Articulos in eodem conventu communibus eorum votis et suffragiis, parique et unanimi consensu conclusos, omniaque et singula in eisdem conventos ratos, gratos et accepta habentes nostrumque consensum illis praebentes Authoritate nostra Principali acceptare, approbare, ratificare, et confirmare, atque tam nos ipsi observare, quam aliis observari facere dignaremur, quorum quidem Articulorum tenor talis est;

Articuli d. Magnatum et Nobilium trium Nationum Regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitibus ad 15 Mensis Septemb. Anni 1690. in Possessionem dictam Keresztényszigett indictis celebratis conclusi.

Articulus 1-mus Már egy néhány esztendeje lészen, hogy az felséges Ausztriai ház armadája titkos és színes modok alatt az országnak javallása akarhatja s hire nélkül behozatott, és bebocsátatott vala Szegény Hazánkba, kinek elviselhetetlen igáját szivünknek nagy keserűségével, minden szabadságunknak végső romlásával, kibeszélhetlen tereh viselésnek rajtunk való megneveltetésével kéntelenítettünk attól fogva velünk hordozni, mert sok gajjának ígéreti után nem könnyebbséget nyertünk, hanem az sok különb különb féle portionak megfizetése miatt mindenünkből való exhauriátásunkat világosan láttunk és tapasztaltuk és midőn már semmi reménségünk nem volna, hogy valaha nemzetünknek ez nagy gyalázatos igája alól kiszabadulhatnánk, akkoron az mi nyomoruságink napjaink száma bételvén a mindeneket titkos tanácsában bölcsen igazgato Isten a ki Nagyságodat sok Esztendőknek elfolyása alatt, nem kevés fegyver veré-

sek között csudálatosson megtartotta, nem nézván a mi háládatlan Voltunkat szintén olyan állapotunkban, midőn szemünket nem volna kire vetnünk, mivel előbbi kegyelmes Urunk eö Nagysága halál által tölünk elvételét, és senki ő Nagysága helyébe Fejedelmül előnkbe nem adatott volna, hanem csak valánk az nagy rettegésben, hogy az Felséges Ausztriai Német Gubernátort introducalna közünkbe, kiben annál is nagyobb megnyomorításunkat remélhetnék akkoron legnagyobb szükségünknek idején idegen Országból és népek közül az mi hatalmas győzhetetlen Török Császáruk kegyelmességébül feles számú hadainak hazánkba való békésérése által minden nyomorúságinkbul való felszabadításunkra Isten kegyelméből Nagyságod édes Hazájában s Hazánkba béérkezék és hogy azon hatalmas Török nemzetnek szüvet Nagyságod Méltóságos személyiben hozzánk annyira megengesztelte, hogy boldog emlékezetű néhai Bethlen Gábor Erdélyi Kegyelmes fejedelem idejébéli szabadságunkat megadta adónkat is leszállítván Nagyságod Méltóságos személyének tekintetiért Athanomeval Hüt alatt confirmálta, és Nagyságod is magával együtt meghozta, sőt Nagyságodat is a Fejedelmi Méltóságra szabad választásunkra hagyta.

Dicsőség légyen a mindenható Istennek érette, És hogy Nagyságod is nem nézván közülünk sokaknak Nagyságod Méltóságos személye és javai ellen való ártalmas cselekedeteket, kikért méltán keménkedhetett volna, hozzánk kegyelmességre hajlott, és buzgo szeretetétül indítván sok fáradságit élete kockáztatásával való sok szenvedését, hogy régi szabadságunkat helyre hozhassa érettünk nem szánta elkövetni életünk fogytáig való alázatos hűséggel megszolgáljuk Nagyságodnak mint Kegyelmes Urunknak.

Mi is annakokaért magunk tökéletes szeretetünkből és szabad Indulatinkbol unanimi voto suffragio et Consensu, egész Országul három Nemzetül Nagyságodat választjuk eleinkrül reánk szállott régi szabadságunk szérént Fejünkön, Országunkon, Méltóságos Fejedelmünkké és hogy Nagyságod boldogul igazgasson mind pedig hosszas időkig szerencsésen Fejedelmi Méltóságban uralkodhassék egyenlő szüvvel alázatosan kívánjuk Istentől eö Felségétől. Könyörögvén

alázatosan Nagyságodnak mint kegyelmes Urunknak, a mint kezdette kegyelmességét reánk kiterjeszteni, ugy továbbra is elviselhetetlen tereh viselésünk alól felszabadítani és régi szabadságunkat helyre állítani s azzal éltetni méltoztassék Nagyságod.

Articulus secundus.

Conditiones ejusdem Celsissimi Principis Emerici Tökölyi per dominos Regnicolas suae celsitudini oblatae.

Első Conditio.

Hogy minden rendeket személy válogatás nélkül a négy recepta religiokban és azoknak szabados Exercitiumában eö Nagysága megtartsa Articulusok szerént.

Második Conditio.

Hazánk mostani romlott állapotját és a régi jó emlékezetű Fejedelmeknek dicséretes Példáját széne előtt viselvén, minden uton elsőben is a fényes portához ugy morderalja dolgát eö Nagysága hogy onnan romlása ne következék a szegény Országnak sőt valamelyeket eö Nagysága a szegény békességnek megtartására feltalálhat a szegény Hazának romlása nélkül, mindent héttel követni igyekezik eö Nagysága.

Harmadik Conditio.

Tanácsokat maga mellé mind az három Nemzetből választson eö Nagysága Törvény igazság békesség szerető jó lelkiismeretű Embereket kiknek Tanácsadásokhoz oly köteles legyen, hogy belső és külső minden Országos dolgokat vagy több szomszéd Országokkal valo Tractálásokat az kiknek híre nélkül ne cselekedjék, ha pedig a Tanácsok közül ország törvénye, szabadsága decretumi ellen, valamelyek lelkiismeretét nem tekintvén veszedelmes és ártalmas Tanácsra indítana, comperta rei veritate Kedvezés nélkül afféle Tanácsadót proscriptioval és Notoriussággal büntessen eö Nagysága.

Negyedik Conditio.

Urak Nemesek kerített s mező városok, székelység és százság régi és legitimi emanalt Privilegiumokban melyek helyibe hagyattattak, megtartassanak salvo jure alieno.

Eötödik Conditio.

Az ország közönséges egyenlő akaratjából való végezését, Articulusit, maga is megtartja másokkal is megtartatja szégyennek boldognak személy válogatás nélkül igaz törvényt szolgáltat a Sententiáknak executiojokat nem impediálja ő Nagysága.

Hatodik Conditio.

Minthogy mostan ennyi hadaknak az Országban létele alatt kellett Fejedelmet választanunk, köteles legyen arra hogy a Libera Electiot telyes életiben semmi uton nem impediálja, hanem azt az Orzágnak integrae megtartja ő Nagysága.

Hetedik Conditio.

Tanácsi Rendeknek és Orzágnak Gyűlésiben mindeknek ő Nagysága libera voxot enged minden féle panaszokadásoknak, és igazságoknak előszámlálására.

Nyolczadik Conditio.

Idő lévén hozzá, omnia fiscalia bona et alios proventus Fiscales recuperálni igyekezik ő Nagysága illendő modok alatt és az Ország határit Végházait tehetsége szerint, kiváltképen Tanács és Ország hire nélkül nem abalienálja.

Kilenczedik Conditio.

Hogy soha senkinek vádlására Uri Nemes és egyéb szabadsággal élő Rendekek közzül senkit Törvény előtt nem arenstaltat semmi színes mód alatt, hanem legitima Citatione mediante Juris ordine convictum et aggravatum és semmi violentiakat akár kitől is alatta valói közül senkin exercealni nem enged ő Nagysága. Ezen Conditioikon kívül volnának Kegyelmes Urunk több Conditiók. De mivel Nagyságodnak a fényes porta előtt való nagy tekintet, és Hazánkhoz nagy szeretet, és minden szabadságunknak előmozdításának Nagyságod által nagy jeleit világosan látjuk, és tapasztaljuk. Annakokáért Nagyságodat szorosabb s több Conditioikkal nem terheljük hanem bizzuk magunkat továbbra is Nagyságod Kegyelmességére és hozzánk való nagy szeretetére elhithetvén magunkkal, hogy Nagyságod is maga Méltóságát dicséretét

emlékezetit nevelni igyekezi Hazánknak és minden szabadságunknak s Törvényünknek oltalmazásában és öregbítésében.

Articulus tertius.

A mi kegyelmes Urunk ő Nagysága Inauguratiojakor a felyebb megírt Conditioknak megtartására letött Juramentumanak formájára.

Én Tökölyi Imre Erdély ország fejedelme M. ország hozzá tartozó részeinek Ura és Székelyek Ispánja Esküszöm az élő Istenre ki Atya Fiu Sz. Lélek teljes Sz. Háromság egy bizony örök Isten, hogy én a megmondott birodalomban lévő minden Rendeket a mostani előmbe adatott Conditioiok szerint igazgatok, semmi újítást ez Országnak régi jó szokása és szabadsága ellen bé nem hozok, sőt mindeneket, valamint a szegény Hazánknak és benne levő minden Rendeknek közönséges javára hasznára és törvény szerint való szabadságára mivelhetek, az én erőm és tehetségem szerint azon lészek az országgal együtt; Isten engem úgy segéljen és úgy adja lelkem idvességét.

Articulus Quartus.

Forma Juramenti Dominorum Consiliariorum.

Én T. T. Esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu, Sz. lélek, teljes Sz. háromság, egy bizony örök Isten hogy én az én Kegyelmes Uramnak M. Tökölyi Imre Urunk ő Nagyságának Erdélyország fejedelmének hozzá tartozó Magyarországrészeinek Urának, és Székelyek Ispánjának teljes életemben igaz híve lészek, ellenségeinek ellensége Barátjának Barátja soha se titkon se nyilván az ő Nagysága M. személye vagy Fejedelemsége ellen nem practicalok, sőt ha másokat értenék olyanokat a jóknak minden tehetséggel ellene álló lészek és eő Nagyságának magam vagy mások által minden halgatás és szín mutatás nélkül az eő Valóságában jó idején hírré adom, senki ellen méltatlan nem vádaskodom sem Haragra ő Nagyát nem ingerlem eő Nagyságának ártalmas tanácsot semminémű dologban szánt szándékkal nem adok, minden előmbe jövő országos és különös személyt illető dologban igazsággal egyező Voxot mondok, másokat is a Voxban nem corrupállok és Voxában nem turbállok az Ta-

nácsban forgo dolgokat, végezéseket idő nap előtt semmi szín alatt senkinek ki nem mondok, jelentek, hivatalomban igazságosan eljárni igyekezem, és azon kívül való dolgokban magamat Fejedelem Ország és Tanács híre nélkül, úgy mindazáltal, ha ő Nagysága az eleibe adatott Conditioik szerint bír és igazgat, Isten engem úgy segéljen és úgy adja lelkem idvességét.

Articulus Quintus.

Forma Juramenti d. Regnicolarum.

Én T. és T. Esküszöm az élő Istenre, ki Atyu, Fiu, Sz. lélek, telyes Sz. háromság egy bizony örök Isten, hogy az én kegyelmes Uramnak az Méltóságos Tökölyi Imre Urunk Erdély ország Fejedelmének Magyar ország hozzátartozó részeinek urának és Székelyek Ispánjának telyes életemben igaz és hű lések, Ellenségének ellensége Barátjának barátja soha se titkon se nyilván az Nagysága Mlts. személye, vagy fejedelemsége ellen nem practicalok, sőt ha másokat értenék is olyanokat vagy magam vagy mások által ő Nagyságának idején korán értésére adni el nem mulatom tehetségem szerint magam is az olyanoknak ellene állni igyekezem úgy mindazáltal ha ő Nagysága is az eliben adatott conditioik szerint bír és igazgat. Isten engem úgy segéljen és úgy adja lelkem idvességét.

Articulus Sextus.

Megvaljuk kegyelmes Urunk ennek előtte való üdökben, némely nyughatatlan elméjű emberek Nagyságod Méltóságos személye ellen titkon és nyilván practicalódván, véghez vitték volt azt, hogy coram statibus Regni sententiát pronunciatatván Nagyságod ellen, ratione praeterite cujusdam obligationis, minden erdélyi birodalomban lévő jószágit, és jóvait, vigore ejusdem sententiae el is foglalták volt, mely beli Nagyságod megbántódását Nagyságod kegyelmes propositiojából is szüvünk fájdalmával értjük; de mivel kegyelmes Urunk azon nyughatatlan elméjű Emberek kik is magok ductussát követték inkább, mint az Haza törvényét, az mit akartak, végbe vittek, melyre nézve mint hogy Nagyságod az akkori időben az hazán kívül volt, ugyan ezen Nemes haza

dispositiojából a magyar ügy mellett az Felséges ausztriai ház ellen, legitime citatus is nem lehetett, mivel ad scitum et notitiam devenire non proposuit másképen is ratione violentiarum reverentiae et obligaminum, az causak prosecutiojának juxta Articulos nem coram statibus et Ordinibus Regni hanem coram suo competente Judice kellett volna lenni, Nagyságod ellen is ez szerint kellett volna procedalni; Annak-
okáért azon megemlitett sententiat minden Executiojával együtt azon emberek Munkájának és practicatiojoknak és az erőszakos és szolásokból nem az statusok szabados voxolásokból kiment dolognak agnoscalván in omnibus punctis clausulis et Articulis, vigore praesentis Articuli cassaljuk annihilaljuk és invalidaljuk imperpetuum; Mind Méltóságos Személyére ha miben illette volna s mind minden jószágira nézve úgy, hogy plenarie pure et integre Nagyságod Erdélyben és hozzá tartozó Birodalomban levő azon sententiaival elfoglalt jószági immediate Nagyságod dominiumjában redeáljanak és Nagyságod autoritásában álljon reoccupaltatassok. Kérvén alázatosan Nagyságodat, ne tulajdonítsa vétékül ez szegény hazának, mivel minden practicak Nagod ellen azon erőszakos Emberektől származának.

Articulus Septimus.

Értvén kglmes Urunk Ngod kglmes propositiojából, hogy Ngod mellett levő becsületes nagy rendeknek más rendbéli szolgálainak is incorporaltatásokat kívánja mely Ngod kglmes propositioját alázatosan értvén mind egész Országul három nemzetül ez Hazának törvénye szerint Tekintetes Ngos Petroczi Petroczi István Márniczai Sándor Gáspár Ludányi Baj. Mihály Sárközi Horvát István, Bajoni Horvát Ferencz, Pécs ujfalvi Pécsi Gábor, Cseli Pogány Sigmond Szepes váraljai ugroczi László Dobai Dobai Gábor Keneslei Baj László Ubrisi Ubrisi Ferencz Lekeczei Sulyok Ferencz Szuhai Szuhai György Ludányi Baj András, Sárközi Horvát László Bernádfalvi Földvári László Füleki Mátyás, Tsetneki András, Deák Ujvári Pécsi Imre Atyánk fiait eő Ngokat s ő kglmeket vigore praesentis Articuli recipialtuk az Hazafiai és statusi közzé s incorporaltuk a modo imposterum kik is so-

lenne juramentumokat az Uniora és a Ngod hűségére és házassábságának Törvények megtartására coram statibus et Ordinibus Regni deponálák.

Articulus Octavus.

Geörgény és Deva Várának minden hozzá tartozandó pertinentiákkal bonumokkal klmes Urunknak valo Inscriptatásáról.

Kegyelmes Urunk az Nemes Ország Nagyságodnak ez hazában valo nagy szeretetit és hogy mennyi sok jót hozott légyen ez szegény hazainak melyet a Nagyságod előtt valo Fejedelmek sok költségek s nyughatatlanságok után végbe nem vihettek, mivel sem Attnamit sem az adónak leszállítását nem consequalhattak melyeket Ngod nagy mértékben réménység felett véghez vitt világosan tapasztalta Annakokáért a Ngd nagy jó tettinek hálálásáért Görgény várát hatvan ezer forintokban Déva várát is hasonloképen, más hatvan ezer forintokon cum universis earundem appertinentiis s et utilitatibus Ngod szerelmesinek, maradékinak és Legatariusinak a modo imposterum egész Országul három nemzetül inscribaljuk unanimitate, suffragio et Consensu. Ezeken kívül az országtól elidegenedett tartományokban ha miket Ngod reha-bealhat, Ngodé kegyelmetek, Salvis Juribus eorundem ha kiknek valamely helyhez legitimus jussa praensiojok vagyon.

Articulus Nonus.

Szeben hogy oblocatassék igen méltó, melyről valo dispositio álljon a Ngod Keglmességében az több helyeknek is oblocatiojok álljon, a Nagod Kglmes dispositiojában közönségesen annualtuk.

Articulus Decimus.

Követek expeditiojáról.

Hogy Nágod Fő Követét az Fényes Portára denomináljon alázatosan kívánjuk Ngdtól mi is három nemzetül választottuk Fő követ Atyánkfia mellé vármegyéről Ballo Mátyás, a Székelységről Mihacz Mihály az Universitástól Nagy Sinki János Deák atyánkfiait, kiknek köteleességekről a Tanács Urakkal méltóztassék Ngod keglmesen disponálni.

Articulus Undecimus.

Szomszéd országokkal való Correspondentiakrol.

Minthogy kglmes Urunk a szomszéd országokkal correspondentiat tartani igen szükséges; Ngod tudván jobban, kikkel kelljenek correspondentiat tartani; annakokáért mikor követeket kelletik expedálni, s hová s mikor s kiket ítli Ngod alkalmasoknak a Tanács Urakkal eö Ngkkal s ő kegyelmeikkel disponálni Ngod költségekkel együtt méltóztassék, közönségesen végeztük.

Articulus Duodecimus.

Az Restad adóknak felszedéséről, és azoknak exactioinak, Erogatioinak számvetéséről.

Mivel kglmes Urunk most a hadaknak fenn létele mint a Restantiakrol való szám vétel végbe nem mehet, noha igen szükséges azokrol számot venni egyébiránt is a kiknek az adók perceptióirol és erogatiojáról való Registumák volnának azok erősségekbe vonták magokat, annak okáért haladni kell egyébiránt valamikről eddig számát nem adták, indifferenter valamikor Ngod alkalmasoknak ítli Tanács úr híveivel eö Ngokkal ő kelmekkel együtt méltóztassék Ngod kelmesen parancsolni azoknak számvétele felől, mind a perceptoroknak és mind exactoroknak melyeknek exactiojára rendeltük Kálnaki Sámuel Horvát Miklós és Kovács István Atyánsfiat Segesvárról pedig az ott való Tisztek egy Polgárt rendeljenek ő klmék mellé supremus exactornak, Nagyságod méltóztassék egy becsületes Tanács úr hívét denominálni. Helye pedig az exactionak legyen Segesvár, közönségesen végeztük.

Articulus 13-tius.

A Fiscalis jószágok recuperatiojáról.

Kglmes Urunk a fiscalis jószágok recuperatiojáról az Approbata Constit. Pars. 2 tit 8 Art. 1 et sequent. Lévéen elégséges Articulusink mind penig arról, hogy kik legyenek érdemesek és érdemetlenek miképen vizsgáltassanak constal azon Articulusokból azért mostan is hogy azon Articulusok

mellett megtartassunk közönségesen végeztük, könyörgünk alázatosan Ngodnak, méltóztassék Articulusinkat helyben hagyni.

Articulus 14-tus.

Az német nemzet s. Deputatio ejuralásáról.

Megvaljuk Kglmes Urunk, hogy az német nemzet ezen Erdélyi országban nem egész Ország hírvél s akaratjából intromittáltak volt, hanem titkos Deputatiot rendelvén ez országnak némely nagy rendei, azoknak titkon valo béhozatokból, és minden erősségekre valo collocálásokról erősdtenek meg ez hazában ki miatt az hazának minden lakosi elnyomorodtak volt, hanem mostan Ngod hazánkba valo bėjövetele által Isten kegyelméből tört annyira meg a szarvak hogy pihenést vehettünk magunknak, hogy azért következendő üdökre nézve az német birodalomtól s annak elviselhetetlen gondolkodás felett valo minden szüveket írtóztato igájoktól mind az mostani és következendő fiai ez hazának megirtoztak. Annakokáért in perpetuum a Német Nemzetet s annak birodalmát vigore praesentis Articuli ejuraljuk sub Anathemate hasoloképen, hogy soha a deputationak emlékezeti is többé ne hallattassék ez hazában egész országnak három Nemzetül, végeztük keglmes urunk.

Articulus 15-tus.

Az Urunk ö Naga Hadainak lako helyeknek megigérésekről.

Nagod keglms propositiojából alázatosan értettük, hogy a Nagod mellett sokat szenvedett vitézeknek lakásaira illendő hely rendeltetnek az nemes országtól, kik is jövendőben ez hazát és M. Fejedelmeket fegyverekkel szolgálnak, mi is kglms Urunk méltónak itéljük kiknek hol adassék hely az következendő ország gyűlésére hogy haladjon, instalunk alázatosan Ngok.

Articulus 16-tus.

A székelységnek gratuitus labor subleváltatásáról.

Keglms Urunk, hogy Ngod klmességéből a székel Natioknak szabadságokra valo megtartását annál inkább hogy gratuitus Laborral s egyéb szabadságok ellen dolgokkal

akarkiktől is úgy Fő s vicze Tisztektől is ne terheltessenek meg nem engedni, arrol valo Kglsségét igéri alázatosan, meg-szolgáljuk Ngodnak mint kegyelmes Urunknak könyörgünk alázatosan Ngodnak az Vármegyék is ő Kglmek élhessenek Nagyságod ezen kegyelmességével.

Articulus 17-mus.

A székelység adóinak leszállításának jó reménség alatt valo megigéréséről.

Mivel kegyelmes Urunk Isten kegyelméből az boldog emlékezetű keglis Fejedelem Bethlen Gábor idejébéli adóra szállittatta Ngd a Nemes ország adóját és mostan a Székely Nationak igéri, hogy jövendőben kglms Reflexiója lészen; Adójoknak leengedése felül mint az akkori üdőben adozással nem terheltettenek alázatos hűséggel meg-szolgáljuk Ngdnak, mint kegyelmes Urunknak várván ez dolog felől továbbra is Nagyságod kegyelmességét.

Articulus 18-vus.

Hogy a székely Natio ő kglmek Fő Tiszteken és székeken kívül Regalissal ne hivatassék, ígértetik.

Hogy Nagod kglmes Urunk kglmesen igéri eligazítását a Székelységen Regalissal hivatando privatus Atyánkfiainak dolgoknak az Ngd kglmességét alázatosan meg-szolgáljuk, várván tovább is ez dolog felől Ngd kglmességét.

Articulus 19-nus.

Az Szász Natio eő kegyelmek Privilegiumok tartása ígértetik.

Az Universitas Postulatumára, hogy Ngd az régi boldog emlékezetű királyok és Fejedelmek Privilegiumit in omnibus clausulis megtartani igéri, alázatosan meg-szolgáljuk Ngdnak, mi is egész országul hogy azok megtartassanak communi voto et suffragio concludaltuk.

Articulus Vigessimus.

Az Universitáson valo bor foglalás dolgából.

Az universitáson az bor foglalás idején nem kevés abusok, jüttenek volt be melyek hogy találtassanak Ngd ke-

gyelmesen igéri hogy az elfoglalt boroknak illendő árak megadassanak és mások a Ngd bora mellett magoknak borokat ne foglalhassanak alázatosan megszolgáljuk Ngdnak mint kglmes Urunknak, mi is egész országul approbaljuk, javaljuk communi voto et suffragio concludaltuk.

Articulus vigesimus primus.

Daczo János Atyánkfia személye s jóságának nota alól való szabadításáról.

Kegyelmes urunk Ngd kgl's propositiojából alázatosan értettük, hogy Ngd Daczo János atyánkfiának megnotáztatását Ngdhoz és az fényes Portához való hűségéért ágnoscalta lenni, kglmsn kívánván Ngd hogy minden jósága és személye ad restitutionem honoris azon nota alól felszabadíttassék; mi is annakokaért egész országul három Nemzetül Ngd kglmességét előttünk viselvén, és hogy némely nagy rendű Emberek indirecta dispositiojokból lött megnotáztatásának tudjuk lenni, a notának sententiája alól cum restitutione honoris eő kglmét s minden jóságit felszabadítjuk és azon sententiát annihilaljuk cassaljuk cum totali executione in omnibus punctis clausulis et Articulis úgy hogy mox et defacto minden jóságihoz az jelen való fructussival együtt hozzá nyulhasson. Az mely bonumok pedig et res mobilisek akkor tanáltattak, mikor a temporaneus Possessorok kezére ment, az ő kglme jósága azokról a possessorok plenaria contentatioval tartoznának lenni, melyet ha posthabealnak a Tisztek ha különben nem lehet, etiam cum Brachio azon Possessorok jovaiból az hol, és mikor találatnak plenarium satisfactiot tartoznak tenni: Közöségesen concludáltuk.

Articulus vigesimus secundus.

Kegyelmes Urunk az mostani szükséghez képest százezer számú hadak sustentatiojára negyven napig élelét vétettünk:

Búzáat Cubul 37000

Melybe kapu szám után esik Cub 8

A székelységre közöségesen Cub 3000

Fogaras Földére Cub 1300

Szász Papokra Cub 1000

Oláh Papokra	Cub	400
Hét bírák jóságira	Cub	401
Maramaros in universum . .	Cub	1500.
Fejér Végmegyében	{ Rovatlan Faluk 2 Perp. 11 Cub. — 3 Egyházhelyű Nemesség Rajokkal együtt Pers. 465 — Cub — 116	
Küküllőben	{ Rovatlan falu 6. Pers. 35 esik Cub — 8 Nemesség Personae — 50 esik Cub 12	
Tordában	{ Rovatlan faluk 6 Pers. 71 esik C. 17. Nemesség pers. 167 esik reájok Cub 40.	
Hunyadvár- megyében	{ Rovatlan falu 12 Pers: 70 Cub 15 Nemesség Pers. — 516 esik Cub 100	
Dobokában nemesség	Pers. 28 esik	rájok Cub. 6.
Belső Szolnokban	Rovatlan falu 2. Pers.	23 Cub. 5
Nemesség Persone	126 — —	Cub 30

Fiscalis udvarbírák adjanak.

Fogarasi	Cub	3
Homanai	Cub	3
Porumbaki	Cub	3
Köküllővári	Cub	3
Fejérvári	Cub	3
Balásfalvi	Cub	3
Hunyadi	Cub	3
Illici	Cub	3
Devai	Cub	3
Radnothi	Cub	3
Ebesfalvi	Cub	3
Geörgény	Cub	3
Szamosújvári	Cub	3
Keöväri	Cub	3
Kezdi Vásárhelyre esik	Cub	25
Bereczhre	Cub	15
Sz. Györgyre	Cub	15
Ilyefalvára	Cub	15
Csik szeredára	C.	15
Udvarhelyre	C.	10
Fejérvára	C.	10

Abrut Bányára	C. 40
Szalatnára	C. 40
Hunyadra	C. 5
Hatszegra	C. 3
Csik és Györgyai Eörminyekre	C. 10
Fejérvári görög also Majorbelieekkel	C. 10
Tészen in summa	Cub 8210 :/: 82. 10
A háromezer kapu számra	Cub 24000
Tota Summa	Cub 32210
Székvárossára	C. 25
— Kolosra	C. 25
Azzal együtt tészen in summa	32260.

Ezekon kívül Kraszna vármegyében középsszolnokban és másutt is az hodoltság felével tartozanak, mint a Vagyéken az kapu szám után.

NB. A Molnárok pedig az ott valo Tisztek limitatioja szerént, az szegénységet sublevaljak.

Zabot azon hadak szükségére vetettük. — — Cub. 100,000
Melyekben kapu szám után esik Cub. 24.

Kövárvidékre	Cub 2500
Székelysége	Cub 8800
Máramarosra	Cub 2500
Fogaras földire	Cub 5000
Szász Papokra	Cub 4000
Oláh Papokra	Cub 3450
Kezdi Vásárhelyre	Cub — 25
Bereczkre	Cub — 25
Illefalvára	Cub — 25
Sz. Györgyre	Cub — 25
Csik Szeredára	Cub — 25
Udvarhelyre	Cub — 25
Fejérvára	Cub — 25
Abrud Bányára	Cub — 60
Zaláthnára	Cub — 60
Hunyadra	Cub — 20
Hátszegra	Cub — 10
Székre	Cub — 60
Colosra	Cub — 60

Az megírt Fiscalis Tisztekre Sigill.	Cub.	5
Mely tészén in summa	Cub	75
Hét bírák jószágira	Cub	500
Fehérvármegyei rovatlan falu	C.	3
Egyházi Nemesség	Cub	350
Küküllőben rovatlan falu	C.	3
Egyházi Nemességre	Cub	38
Tordában Rovatlan falukra	Cub	17
Egyházi nemesség	C.	175
Hunyadban rovatlan falukra	C.	70
Egyházi nemesség	C.	387
Dobokában egyházi nemességre	C.	20
Belső Szolnokban rovatlan falu	C.	5
Nemességre	Cubuli	95
Tészen in Summa	Cub	28588
Adalom az 3000 kapu szám után emergáló zabot	Cub	72000
és lészen	Cub	100588

A hol pedig zabot nem adhatnak Egy véka Rozs, Buza, vagy Árpa, két véka zabért acceptáltassék.

Vágo-Marha is kívántatván azon hadak sustentatiojára vetettük fel e szerint.

Kapu szám után Vágo-Marhak	Nro	6
Székelységre	Nro	1500
Fogaras	Nro	1000
Máramarusra	Nro	600
Kővárvidékére	Nro	400
Szász Papok	Nro	400
Oláh Papok	Nro	300
Kezdi Vásárhely	Nro	4
Bereg	Nro	2
Ilyefalva	Nro	2
Sz. György	Nro	2
Udvarhely	Nro	2
Fejérvár	Nro	3
Abrukbánya	Nro	6
Hunyad	Nro	2
Hatszég	Nro	1
Zalatna	Nro	2

Székre	Nro 2
Kolos	Nro 2
Vízakna	Nro 2

Az Vágo Marhát a' ki meg nem adhatta egy marháért négy Berbécs vagy juh acceptaltassék.

NB. Az oláh papokra esett mindenféle victualékat az ő kglmek püspökjé felszedessen és administraltasson fogyatkozás nélkül valahova disponáltatik.

Vaj az egész országban disponáltatott ez szerint

Kapu szám után justae	Nro 3
Székelysége Urnas	Nro 350
Fogaras földére Urn	Nro 200
Máramarosra Urn	Nro 200
Szász Papokra Urn	Nro 50
Oláh Papokra Urn	Nro 70
Kővár vidékire Urn	Nro 100
Kezdi Vásárhelyre Urn	Nro 4
Bereczkre	Nro 2
Ilyefalvára	Nro 2
Sz. Györgyre	Nro 2
Udvarhelyre	Nro 2
Fejérvárra	Nro 3
Abrukbányára	Nro 3
Hunyadra	Nro 2
Hatszég	Nro 1
Zalakna	Nro 3
Szék	Nro 4
Kolos	Nro 4

Mihez hasonló limitatio szerint.

Bor azon hadak szükségére disponaltatott vasa 55 ez szerint :

Kapu szám után esik Urn.	Nro 4
Az papokra száz vasa	Nro 25

Melyet az ő kglmek Püspökjek disponálván haladék nélkül igazítson fel és administraltassa az hová kívántatik, ugy minden eő kglmekre esett Victualekot is.

Mindezeket penig az Victualekot az vármegyéken és székeken és városon, rovatalyos helyeken egyház helyű Ne-

meseken Fő és Vicze Tisztek fogyasztás nélkül tartozzanak felszedni és administralni, mox et defacto valahová Fő commissarius atyánkfia parancsolja és az mely helyeken az Fő s V. Tisztek erősségekben recipiálták volna magokat az olyan helyeken fő commissarius Atyánkfia autoritássában álljon, kinek fog disponalni felszedése és administratioja felül, ha kik pedig ad diem az megírt victualekat nem administralnák vagy Vgyen és Széken mulnék el az ki miatt az fogyasztás léssen in duplo militaris executio peragaltatik ellenek inremissibiliter.

Nos itaque praemissa supplicatione fidelium nostrorum Dominorum Magnatum et Nobilium Nationum Regni nostri Transylvaniae et partium Regni Hungariae eidem annexarum ac incorporatarum ex audita et amissa praescriptos universos et singulos Articulos Nobis, modo praemisso praesentatos praesentibus litteris nostris de verbo ad verbum sine diminutione et augmento vel variatione aliquali inseri et inscribi facientes eosdemque ac omnia et singula in eisdem contenta ratos gratos et accepta habentes acceptavimus, approbavimus et ratificavimus et confirmavimus. Offerentes nos benigne quod praemissa omnia in omnibus punctis clausulis et Articulis tam nos ipsi observabimus, quam per alios quorum interest, seu intererit, observari faciemus. Imo acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in dicta possessione Kereszténysziget die 29 Septembris Anno d. 1690.

A mint feljebb van azért írva csak a condalt Articulusok vánitásával marad Tökölyi mind az Aesopus kuvaszsza a konc árnyékával soha többször Erdélyt nem látja nem bírja hanem Török országban örökösen oda marad s oda hal Fel-séges Leopoldus császár pedig visszanyervén az országot, annak örökös megmaradására Groff Bethlen Miklos úr által Diplomát küld.

TÖRTÉNELMI ADATOK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

XII.

FRÖLICH DAVID ÉS NÉMELY NEVEZETESB

EGYKORÚI EMLÉKEZETE 1639-BŐL.

Hazánknak hajdani híresebb geographusa és csillagásza, kézsmárki *Frölich Dávid* ¹⁾ az alább terjedelmesebben említendő, 1639-beli földrajzi munkájában, és annak ajánlólevelében több érdekes oly adatokat jegyzett fel, melyek, mint-hogy azok már kétszáz és egynehány évvel ezelőtt történtek, feledékenységre eshettek még annyival is inkább, mivel Frölichnek fen érintett munkája Pray György idejében is már a bibliographiai ritkaságok közé számított ²⁾.

A munkának címe ez: „*Medulla Geographiae practicae, Peregrinantium imprimis usui, deinde Historiarum, et rerum hoc tempore bellicosissimo gestarum, gerendarumque pleniori cognitioni accommodata. In qua potissimum Europae Regiones nobiliores, et aditu faciliores, nova, compendiosaque Methodo proponuntur. Auctore Davido Frölichio Mathematico Caesareopolitano* ³⁾ apud Gepidas Carpathicos Impensis

*) Közli Vass József m. akad. lt.

Szerk.

¹⁾ Lásd: Horányi Mem. Hung. I. 725. — Czvittinger. Hungar. literat. 160. — Bod. Magyar Athenas. p. 88. — Wesszprémi Biogr. Medic. Cent. I. 48. — J. Melzer. Biogr. bertimter Zipser. p. 34. — Österreichische National-Encyklopaedie II. 232.

²⁾ Lásd: Pray. Index Libr. rar. I. 425.

³⁾ „*Caesareopolis, Kayssmarekt, communiter Késsmárck patria mea dulcissima, in qua haec conscripsi, ad radices Carpathi, in finibus Ungariae, et Poloniae Curia, officina libraria renovata (Die Wag), et splendidissima turris in superiore civitatis porta (quae quondam sumptibus, et opera totius comitatus Scepusiensis constructa est contra incursiones Hussitarum) singularem decorem illi conciliat. Arcem insuper obtinet elegantissimam, in qua dominus hujus civitatis Magnificus D. Stephanus Thököli L. B. etc. D. patronus meus suscipiendus residet.*“ Ezt írja Frölich fen említett munkájának 350. és 351-dik lapján.

Bartholomaei Bertrami Chymici apud Caesareop. Typis Barthensibus, Anno 1639. Prostat apud Auctorem, Promotorem ¹⁾, et Typographum. ²⁾ Nyolcadrétben, 453 lap.

Ajánlotta Frölich e munkáját: „Ad D. *Sigismundum Rákóci* Celsis. et Illustr. Principis ac Domini D. *Georgii Rákóci* Transylvaniae Principis filium secundo genitum oculissimum Dn. *Franciscum de Nadasd* terrae Fogaras perpetuum, et comitatus Castriferrei supremum Comitem, . . . Dn. *Georgium Illyeshazi*, perillustris Comititis ac Domini *Caspari Illyeshazi* de Illyesháza, equitis aurati, Comitatus Trenchinien. perpetui, Liptovien. et Arvensis supremi Comititis, S. C. Mtis Consiliarii filium natu minorem.“

Ezen ajánlólevelében Frölich önmagáról és *Alstedius Henrikről* ezeket írja: „Movit me (t. i. ezen munka irására) primum ante novennium fere, magnus ille Musarum Atlas, et Polygraphus celeberrimus, *tunc vivus, nunc divus Joh. Henricus Alstedius*, in illustri gymnasio, quod est Albae Juliae Transylv. primarius tum temporis professor. Cum enim anno Christi 1630 Transylvaniam peragrassem eo potissimum fine, hujus ut prisci, et incliti regni antiquitates ad Chronologiam meam facientes colligerem, atque ad ipsum Albae Juliae divertissem, non solum hilari fronte, et singulari vocis exultatione me tantus vir exceperit, sed etiam familiarissime mecum aliquoties de studiis, quibus adolescentia ad regionum fructuo-

¹⁾ Promotora e munkának *Bertram Bertalan*, akiről Frölich ajánlólevelében így emlékszik: „Movit me tandem singularis promptitudo honorandi Dn. *soceri* mei, nempe prudentissimi, et integerrimi viri D. *Bartholomaei Bertrami* p. t. Reip. Caesareopol. Senatoris primarii, Chymici ibidem felicissimi, is enim partim honestos meos conatus, partim bonas literas *promovendi causa*, impensas se suppeditatum non tantum ultra pollicitus est, sed etiam reapse promissis egregie stetit.“

²⁾ Nyomatott e munka Bártfán *Klöss Jakab* betüivel, *Serpilius János* versei szerint, melyek az előljáróbeszéd után találhatnának:

„Hunc foetum ingenii tui secundo
A partu edidit artium ministra
Ac impigra manus; dedit renatum
Ornatu lepido officina *Klössi*,
Nobis aenea signa per typorum.“

sam lustrationem informanda esset, contulit, cepitque aliquando inter alia hujus quoque Geographiae practicae ideam seu imaginem quandam, quam dudum animo se comprehensam habere dicebat, verbis mihi depingere, magnum operae fore pretium asserens, si quis ad istum modum conscripta Geographia succincta, molestiam, quae in diversis, et grandioribus passim voluminibus portatu difficilibus, studiosis Europam peragrantibus objicitur, sublevare conaretur. Adduxit etiam in medium rationes nonnullas, quibus in lectione vulgari historica utilem hujus instituti demonstrare satis evidenter visus est. Addebat: plures quidem, eosque non contemnendae doctrinae viros hujusmodi *συλλογας* instituisse, qui vero ex illis hanc methodum secutus sit, sibi prorsus notum esse neminem. Proinde hortabatur me, quoniam ipse operosioribus incumbat voluminibus, quae, pro suo laudabili more, etiam cogitaret in aspectum, lucemque proferre, non posset; si quid haberem a mea *Calendariographia* ¹⁾ otii, id potissimum ad profectum studiosae juventutis maturiorem hac ratione conferrem. Hoc sane consilium mihi deinceps occasionem prae-buit, ut reversus demum accuratius de ea materia cogitarem, et manum operi adhiberem. Sed proh dolor! antequam huic codicillo colophonem apponerem, dumque in eo totus essem, ut illud ad expoliendum, et epigrammate perbrevis exornandum, in Transylvaniam usque transmitterem, ecce inopinatus rumor de ejus obitu, primum quidem obscure, quasi magnus Daciae Pan mortuus esset, in Scepusium nostrum penetravit, paucis autem interjectis diebus juvenis quidam Coronensis Transylv. studiorum gratia huc veniens, stellam hanc in oriente lucidissimam certo certius sub mense *Novembri anni superioris 38 (1638)* extinctam esse firmiter asseruit Hic perpetua memoria dignissimus vir etsi praeter aetatem (fuit enim *quincuagenarius*) ²⁾ non multum passus videri potest, aut praeter communem illam legem, tamen profecto summo dolori est, et favitorem incomparabilem me,

¹⁾ Lásd: Tud, Gyűjt. 1829. XII. 90.

²⁾ Tehát *Alstedius János Henrik* született 1588-ban, elhalt pedig 1638-ban novemberben.

aliosque multos literatos amisisse, et doctam juventutem, atque adeo literas ipsas in hujus acerbo interitu magnam jacturam fecisse Atque ita eo superstite (per patronorum penuriam, fractam meam valetudinem, Calendariographicam multiformem, scriptitationes epistolares, et ob alias gravissimas occupationes, quae ut lictores quandoque me circumstare, a publicis congressibus, et amicorum conversationibus multum me, vel invitum retrahere solent) hoc Geographiae manubrium publici juris facere mihi haud licuit. Accedit huc non solum superiorum recordatio temporum adolescentiae meae, quibus hujusmodi subsidia *in peregrinationibus meis plusquam duodecennialibus* frequentius desiderabam, sed etiam hac jam virili aetate apud patrios lares agenti venerabilis senis et polihistoris consummatissimi Dn. M. *Davidis Praetorii*, scholae patriae rectoris dignissimi, praeceptoris veteris, et amici probe de me domi ac foris meriti efflagitatio fere quotidiana“ (arra t. i. hogy Frölich végezné be e munkáját).

Végre azokhoz fordítván szavait, akiknek e munkáját ajánlotta, azokat így dicséri: „Imprimis vero commendabilis est partim laudatissimorum dominorum genitorum vestrorum, partim vestri ipsius beneficentia erga meas musas praestita. Cum enim *Fastos latinos anno 1634* Celsissimo Principi Transylvaniae D. D. *Georgio Rakoci*, *Hungaricos anno 1638* Tibi Illustris Comes D. D. *Francisce de Nádad* (így „*Nádasd*“ helyett), *Latinos iterum anno 1633* Illustri Comiti D. D. *Casparo Illyésházi* inscriberem ¹⁾, condignis honorariis, et opimis laborum praemiis a singulis liberaliter auctus sum Illustitates Vestrae per generosissimas, ac prope divinas suas indoles non tantum apud inclitam transylvanam, et hungaram nationem, ast etiam apud exterarum gentes maximam existimationem consecutae sunt. Tuae enim Illustris D. D. *Sigismunde Rakoci* eruditionis specimina praeclarissima jam aliquot publicis typis exstant ²⁾. Tu illustris Comes *Francisce de Ná-*

¹⁾ Horányi: „Mem. Hung.“ I. 725—732. és Sándor István: „Magy. Könyvesház.“ 1638-ra Frölichnek 1638-ban kiadott magyar verseiről emlékeztetnem tesznek. (Fr. itt nem verseket, hanem naptárakat ért. T. F.)

²⁾ *Rákóczi Zsigmond*nak 1639 előtti nyomtatott munkái, melyekről Frölich Dávid itt emlékszik, 1637-ben ily cím alatt jelentek meg:

dasd ante sexennium (tehát 1633-ban) adhuc in comitiis so-

„Christianus Lactans, quem Illustres, et Magnifici Domini D. *Georgius et Sigismundus Rákóci* devote juxta et feliciter, Deo gratiam suam largiente, et universis auditoribus applaudentibus repraesentarunt, quando tyrocinium Christianismi sui deposuerant in solemnī examine, quod 15. Augusti anno 1637 Celsissimus Transylvaniae Princeps praemitteri voluit administrationi sacrae Coenae, in qua postridie hi duo Suae Celsitudinis filii fidem suam publice primum obsignarunt praesente *Paulo B. Kereszturī* Praeceptore illustrium Dominorum. Albae Juliae. Typis Celsissimi Principis. Anno 1637.“ Negyedréiben, 160 lap. — A második lapon vagyon *Rákóci Zsigmondnak* egy hosszú ajánlólevele apjához fejedelem első *Rákóci György*hez intézve, ezután pedig: „Oratiuncula Sigismundi (*Rákóci*) quam ante examen declamavit.“ — Ezen könyvnek többi része pedig, kivéve *Gelei Katona István*, *Alsted János*, *Piscator Fülöp*, és *Bisterfeld János* köszöntő latin verseit, áll ifjabb *Rákóci György* és *Zsigmond* feleleteiből, melyekkel azon alkalommal a válásról elejükbe terjesztett kérdésekre megfeleltek. Erről emlékszik *Bisterfeld János* is azon ajánlólevelében, amely által ifjabb *Rákóci Györgynek* és *Zsigmondnak* ajánlotta következő című munkáját:

„*Joh. Henr. Bisterfeldii* Nassovii, Philosophiae in illustri Schola Albensi Profess. de Uno Deo Patre, Filio, ac Spiritu Sancto, Mysterium pietatis contra Joannis Czellii Franci de Uno Deo Patre libros duos breviter defensum. Lugduni Batavorum. Ex officina Elseviriana. Anno CIO CI CXXXIX.“ Negyedréiben, 641 lap. — Az ajánlólevélnek ide tartozó szavai ezek: „Nam quod solidam, et salutiferam summi hujus misterii cognitionem attinet, talem, tantamque partim eminentissima ingenii felicitate, partim excellentissima sedulitate, divinā, ut ultro grati profitemini, pronubā, obstetriceque gratiā consecuti estis, ut in solemnī vestri, quo 15 Augusti superioris anni (1637) illustrissima aula condecorabatur, examine, divinae quidem veritatis deditos incredibili laetitia perfuderitis, omnes vero eidem (igy!) tum amicos, tum inimicos pariter in summam admirationem rapueritis. Clarissimo enim, et ut Musis ob insignem eruditionem, ita vobis ob fidelissimam institutionem charissimo D. *Kereszturī*, vos strenue trium horarum, et amplius spatio exercente, atque urgente, plura quam quadraginta sacrarum Pandectarum dicta ad ungvem, et, quod caput rei est, appositissime, memoriterque recitastis; universam Bellarmini molem giganteam enervastis, tandem que praecipuos illorum arietes, qui ipsam divinitatis arcem, nimirum sacrum illum personarum ternarium vano ausu oppugnant, prostravistis. Cui quidem documento etsi nihil amplius accedere posse videretur, accessit tamen nobilissimus actus, quo Tu fortissime *Georgi*, 15. Octobris Scholae valedicens, durum militiae imperium subiisti, Tu vero ingeniosissime *Sigismunde* faustā, Palladeque dignissimā acclamatione fratrem non ita diu post, nec inauspicato secuturus, dimisisti: ubi

proniensibus *pathetica oratione* *), qua divo imperatori Ferdi-

Vestrum erga literas, et literatos favorem, vividum erga ecclesiam, et rempublicam ardorem ita expressistis, ut vix dignosci potuerit, num aegrius a Musarum theatris avelleremini, an generosius ad Martis castra truderetis.“

Rákóci Zsigmondnak egy más beszédét olvashatni ily című könyvben:

„Pallas Dacica, quam Illustrissimus Dominus D. *Sigismundus Rákoci*, Celsissimi Transylvaniae Principis secundus filius a d. 7. Maji anno M.DC.XL praecinente Schola aulica, applaudentibus omnibus, in frequentissima Celsissimorum Transylvaniae Principum, inclyti Regni, Illustrissimi Legati Polonici, Procerum, omnisque ordinis spectantium, ac auditorum corona praestitit, porroque praestabit. Albae Juliae. Ex Typographia Suae Celsitudinis, CIO.ICC.XL.“ Negyedréten, 155 lap.

Ezen könyvnek nagyobb részét írta *Bisterfeld János* latin versekben azon alkalomra, midőn *Rákóci Zsigmond* „in solenni illo, quo non Musis, utpote aeterno foedere sibi desponsatis, sed initiantibus adolescentiam Scholae exercitiis valedixit . . . Albae Juliae Kalendis Junii anno . . . 1640.“ — *Bisterfeld* előjáróbeszéde, és *Szölösi János* „prologusa“ után következik a 7-dik lapon: „Caeteri Scholae aulicae discipuli, palatium ingressi, de rebus suis disceptant.“ — Az itt beszélve előhozott gyulafejevári akkori tanulók névszerint ezek: *Ország Mihály*, *Debreczeni Zsigmond*, *Kovács György*, *Bethlen Mihály*, *Ssénás Péter*, *Rákóci Zsigmond*, *Padányi Gergely* és *Véér Ferenc*. — Az 50-dik laptól a 100-dig lapig következnek: „Loca scripturae, quibus a *Szölösio* tamquam praeceptore praelectis, *Sigismundus Rákoci* capitum, versuumque numeros exacte subjunxit. Sunt autem mille, sed ob temporis angustiam non omnia potuerunt examinari.“ — Ezeket olvasván bámúlni kell *Rákóci Zsigmondnak* ily roppant emlékező tehetségén. — A 101-dik laptól a 132-dikig következik: „Oratio valedictoria *Sigismundi Rákoci*.“ — 133-dik lapon: „Cantio Cygnea Scholae aulicae, svavi melodia a puero quodam decantata.“ — A 135-dik laptól a 143-dikig *Ország Mihály*, *Szölösi János*, *Padányi Gergely*, *Bethlen Mihály*, és *Debreczeni Zsigmond* búcsúzó latin versei. — Ezután „Reverendissimi, et Clarissimi viri Domini *Stephani K. (Katona) Geleji*, Orthodoxarum in Transylvania ecclesiarum Episcopi, ac Albensis Antistitis, colophonis ergo Hungaricis verbis prolata, Latina vero postea ab ipsomet paulo uberius reddita salutatio gratulatoria.“ — S végre: „*Johannis Henrici Bisterfeldii* Theologiae ac Philosophiae in illustri Scola. Albensi Professoris votiva acclamatio.“

*) *Nádasdi Ferenc* nyomtatott munkáit elősorozta Horányi „Mem. Hung.“ II. 667. de ezen beszédről nem teszen említést, ki legyen-e pedig nyomtatva, s mikor, s hol? annak nyomára nem akadhattam. Ez volt egyébiránt azon *Nádasdi Ferenc*, akinek Bécsben 1671-ben április 30-dikán feje vétetett.

nando II. de auspicatissimo adventu prae aliis Hungariae magnatibus solemniter gratulatus es, tantam gratiam apud laudatam C. Rque Majestatem tibi conciliasti, ut eadem non tantum clementiam suam regiam, sed etiam amorem paternum tibi obtulerit, teque vestigia heroica Dn. avi tui, patriae propugnatoris acerrimi, Turcarum propulsatoris fortissimi sequi benigniter fuerit hortata. Tu vero Illustris D. D. *Georgi Illyés-házi* *) nervosissimis tuis discursibus, politissimis ac eruditissimis conversationibus famam sane augustam apud multos magni nominis ac judicii viros, qui te hactenus accuratius, fructuosiusque ausculturunt, tibi comparasti Ad perlustrandas exoticas terras Illustritates Vestras *sub hisce juvenilibus annis* peregrinationi suscipiendae accommodatissimis humiliter invitare, et excitare volui. Valetate sospiter, ac prospiter. Dabam Caesareopoli in Comitatu Scepusiensi superioris Hungariae ad radices Carpathi, in epibda (így!) Pentecostes, tricesimo nono sextae hecatontados supra millesimum anno Christiano, Ill. Vrum cliens addictissimus David Frölichius Mathematicus.“

Ezután következik az előljáróbeszéd, azután pedig *Serpilius Jánosnak* (secundus ecclesiarum Caismarcen. Pastor. et Inspector“) latin versei Frölich Dávidhoz, és Bertram Bertalanhoz, nem különben *Spielenberger Sámuelnek* is latin versei, aki ily címmel él „Autoris (Frölichii) affinis D. Samuel Spielenberger, Reipub. Leutschov. Physicus ord.“ — S végre *Praetorius Dávidnak* hasonlólag latin versei, aki verseit a következő aláírással rekeszté be: „Applaudebit amicis suis (Frölichio, et Bertramio) *M. David Praetorius* Scholae patriae (Késmarkiensis) *Rector ab 1608, aetatis suae 62.*“ — Minekelőtte pedig Frölich átmenne geographiájára, előre bocsátja

*) *Illyésházi György* szerzője a következő munkáknak:

„Disputatio de Justitia originali, ejusque Inessendi modo. XXXII Thesibus comprehensa, sub praesidio *Davi is Lantii* Thurocensis. 1640. *Trenchinii*. Typis *Wenceslai Wocalii*.“ Negyedrébén, 10 lap.

„Oratio in genere demonstrativo, continens quadrigam columnarum ethicarum, quibus Regum imperia, Principum provinciae, Comitum comitatus vere innituntur, et solide sustentantur. *Trenchinii*. Typis *Dorotheae Wocalii* viduae.“ Negyedrébén esztendőszám nélkül.

még két latin verses utasítását is ily cím alatt : „*Instructio pro studiosa juventute*“ és „*Peregrinandi regulae*.“

A 335-dik laptól a 363-dikig foglaltatik Magyarország földleírása*), melynek érdekesebb töredékeit ide állítjuk. — Lakosairól a 344. lapon e mondatik : „*Incolae sunt bellicosius, christiani orbis vigiles, libertatum suarum strenui defensores, mores civiliores et sublimiores disciplinas rarissime affectantes, latinae autem linguae ut plurimum studentes Quondam 60 equitum millia hungarorum in aciem christiani reges educere potuerunt.*“ — A magyarok öltözetéről pedig ugyanazon lapon így festetik le : „*Togas, et pileos pellibus preciosis suffultos vel media aestate, in summo aestu diebus festivis et nuptialibus gestare illis solemne est. Alias vestitus eorum, ut et ceterorum populorum orientalium, longe decentior est, ac corpori humano accommodatior, quam nationum occidentalium, imprimis germanicae, quae etiam quovis fere triennio formam suarum vestium variat. Illi vero hac in parte non sunt adeo mutabiles, nisi quod noviter in rasura capillorum, et gestatione cinguli infra umbilicum vicinos Turcas et Moscos turpiter etiam imitari ceperint. Togis et tunicis oblongis pannibus purpurei, aut cyanei coloris ut plurimum delectantur. Foemellae Hungariae superioris in salutando per plateas euntes admodum officiosae sunt.*“

Átmenvén egyes városokra, a 345-dik lapon általánosan e mondatik : „*Non adeo populosa, nec urbibus magnificis multum exulta est regio, at munitionibus et propugnaculis*

*) Vagyon még ennél is régiebb, még pedig angol nyelven közrebocsátott földleírása Magyarországnak és Erdélynek a következő című könyvnek 360. és 369. lapjain :

„*ΜΙΚΡΟΚΟΣΜΟΣ*. A Little Description of the great world. The third Edition. Revised. By Peter Heylin. Mart. Epig. 4. Lib. 1. Aethereas lascive cupis. volitare per auras : I, fuge, sed poteras tutior esse domi. Oxford. Printed by J. L. and W. T. for William Turner and Thomas Huggins. 1627.“ Negyedréthben, 807 lap. — Ezen könyv, mely Magyarországról és Erdélyről sok furcsát említ, nem csak hazánkban de Angolhonban is szer felett ritka.

plurimis instructa, quorum tamen celebriora a Thracico Tyranno expugnata sunt. . . . *Posonium* ad hanc anno 1620 Tampir (Dampier) globo trajectus est.“

346-dik lapon : „*Ovár* castellum vallo munitum fuit quondam Salamonis Hungariae regis secessus, et morionis *Marcolphi* domicilium obtinebat.“

347-dik lapon : „*Dotis*“, ungaris *Thata* ad hoc prisca reges viridaria sua constituerant“ „*Comaromium* castrum est nobile triangularis formae nec a Turcis hactenus . . . expugnatum.“ — „Arx nova Hungaris *Ujvár*, et Germanis Neuhausel dicta . . . Comes Buquoi anno 1621 ad hanc arcem a praesidiariis trucidatus est.“

349-dik lapon : „*Leutschovia* elegans est et ampla, typographia et nundinis celebris Senatores curiam ascendentes palliis germanicis tunicam hungaricam tegunt.“ — „*Bartpha* . . . typographia noviter restaurata. Scholam etiam celebrem habet, in qua non tantum civium, et nobilium filii, sed etiam variarum nationum adolescentes in studiis progressus faciunt progeniit Cl. *Leonardum Stöckelium* B. Doctoris Lutheri discipulum, ac harum quinque civitatum reformatorem ab anno 1539.“

352-dik lapon : *Neocomium*, sive *Iglo* collegio musico e civibus constante commendabile, bene longum oppidum“. . . . „*Leibicum* Schola ejusdem ante 40 annos moderante scilicet eam parente meo p. m. *Johanne Frölichio* philologo haud postremo longe florentior fuit (ut et alibi in similibus Scepusii oppidis, sub severissima quidem disciplina) atque nunc est.“

358-dik lapon : „*Prividia* . . . inclaruit a croco nobilissimo, qui quondam ibi copiose crevit, et hispanicum, italicum, gallicum, et austriacum longe superavit. Hodie vero ex agro prividiensi migravit in proximum *Baimocensium*, ubi et thermae sunt.“ — „*Freistetel*, sive *Galgoczium* anno 1636 penitus in cineres redacta est.“ „*Tirnavia* . . . patria est *Joannis Sambuci* mathematici, poetae, et historici.“

360-dik lapon : „*Varadinum* . . . clavis dicitur Transylvaniae . . . castrum ejus firmissimum, et clarissimum, ante hac episcopale templum cum monumento Imperatoris Sigis-

mundi, et regis Ladislai¹⁾ continebat, ante paucos autem annos jussu Gabrielis Bethlenii Transylvaniae tunc principis dirutum, et in propugnaculorum formam redactum est. Oppidum satis amplum est, sed aedificiis vilioribus refertum. Nec audent cives editiora e lapidibus aedificia extruere, ne Turca adveniens sua latibula sub iis postea habeat, hinc et templi loco areà spatiosà tecto humili obductà uti cives coguntur. *Zigari (cigányok)* in copia hic se sustentant furtis, negotiatione equili, arteque fabrili, domos proprias incolentes; Et haec alaptorum colluvies passim in Hungaria et Transylvania carnificum munia exercere solet.“

363-dik lapon: „Fusiozem, ac accuratiorem hujus regni (Hungariae) descriptionem *mea Chronologia Pannoniae* ¹⁾), quae ex defectu patroni munifici hactenus cum blattis et tineis rixas movet, nec in surum (így!) prodire potuit, suppeditabit.“

A 363. laptól 380-dik lapig foglaltatik *Erdélynek földleirása*, melyből ezeket jegyezzük ki:

366. lapon: „Campus undique armentis plenus est, ex qua abundantia nonnunquam bos robustissimus 7, vel 8 florenis divenditur, qui in Germaniam actus 50 vel 60 taleris solidis constat. Carnis bubalae una libra, imò quandoque duae, praesertim tempore autumnali unico numulo constat. Equos insuper egregios, et pernice educat, quos externae nationes magni faciunt, grandique pecunia coemunt.“

368. lapon: „Antehac Transylvani ad nonaginta, et amplius millia, *Siculi* sive Caeculi supra 60 millia armatorum producere potuerunt.“

369. lapon: „*Habitus viri* (értetődik az erdélyi százszok *öltözete*) eundem gerunt cum Hungaris, aliquando tamen prolixioribus togis et tunicis delectantur. Nec pudet quosdam per totam aetatem calidissimam vestes pellibus vulpinis aut lupinis subductas gestare. Ecclesiarum ministri tunicis, puniceis cingulis *rubri et coerulei coloris* ²⁾), atris autem togis, vulgo Reverendis utuntur Faemineus habitus non satis

¹⁾ Lásd Horányi Mem. Hung. I. 729. 730.

²⁾ Veres és kék lehetett tehát az akkori erdélyi százszok nemzeti színe.

compositus videtur. Habent enim angustas, nec satis prolixas vestes, et nonnisi in dorso plicatas. Cervicem, collumque usque ad humeros nuda ostentant. Ubra quidem tegunt fibulà, rotunda, satis amplà, argenteà, inaurata, gemmisque exornata, sed ea est adeo ponderosa, ut si quando faemina, vel puella se modicum tantum inclinaverit, facillime ubra nuda prosiliant, et spectatorem vel ad pudorem, vel libidinem provocent. Quaedam in alienis fibulis superbientes procis, opibus inhiantibus fucum faciunt. Capita sua nec sertis, nec cestibus exornant, sed capillos super humeros demittunt. Frontalia tamen gestant vel holosericea, vel argentea ad similitudinem dictarum fibularum bullatarum. Maritatae palliis nigris prolixis neque plicatis vestiuntur. Pelliceis quoque oblongis leporinis absque superinductura utuntur. A mitris holosericeis, vel e pellibus muris fennici confectis abstinent, et nonnisi vittis vel rubris, vel albis gossipinis caput tegunt. Viduae et matronae grandaevae caput insuper lintro gossipino subtili obvelant.“

371. lapon : „Peregrini, et alii a principe Transylvaniae facile salvum conductum, et liberum comeatum per universam Transylvaniam commendatione alicujus primarii aulae impetrare solent, quo de una civitate in aliam vehuntur, inque hospitii sumptibus publicis cura praefecti, vulgo Hahn dicti, biduum, vel triduum cibo et potu laute excipiuntur, et post ulterius promoventur. Haec principis erga peregrinos, et ministros suos beneficentia incolis quotidianas fere molestias creat, et grandi vi pecuniae eos emungit.“

Ugyanazon lapon átmenvén a városok leírására, legelébb említették : „*Cibinium*, *Hermanstadt* . . . templum et porta quaedam epigrammata Romanorum exhibent. Typographiam hujus civitatis superioribus annis turpiter prostituit alastor *Marcus Pistorius* injuriosus, quandoque chartas impune in ea imprimendo.“

372-dik lapon : „*Corona* sive *Brassovia*, *Kronstadt* . . . suburbiis tribus amplissimis instructa est, quorum unum Bulgari, alterum Hungari, Saxones, et Caeculi (Siculi) tertium inhabitant. Bibliothecam, typographiam, ecclesiae et scholae reformationem primum ibi instituit *Joannes Honterus*, cujus

tamen ossa e sepulchro templi superioribus annis imprudenter sunt effossa *) et idiotae cujusdam cadaver substitutum. Hic incidenter notandum, quod Transylvani sepulchra primaevia tapetibus turcicis, vel persicis preciosissimis vice lapidum tegant.“

374-dik lapon: „*Bistricia*, *Nösen* cives hic purius germanice loquuntur, quam in reliquis civitatibus, sed plurimi e plebeis sunt strumosi, surdi, fatui, vitio aeris et aquae.“ — Ez illik egyébiránt inkább a radnavidékiekre.

375-dik lapon: „*Clausenburgum*, *Claudiopolis*, sive *Colosvaria* reperiuntur hic Hungari, qui in aliis sex praefatis Saxonum civitatibus in numerum civium non cooptantur. . . . Visenda hic domus genitalis Matthiae Hunyadis, et Stephani Boczkai. In porta urbis pontina, epigramma Trajano adscriptum videre licet. Typographiam continet Photianorum (Unitariorum).

Ugyanott: „*Alba Julia* ab arce, et sede principis, ut et gymnasium commendatur. Castrum passim vetustissimorum palatiorum ruderibus, et antiquitatum romanorum monumentis scatet, quorum tamen praecipua translata sunt in stabulum principis, domumque Báthorianam, quae et typographiam, et officinam monetariam antehac continebat, nunc vero habitationi professorum inservit. In porta civitatis Romulus et Remus lupam sugentes saxo insculpti sunt. . . . Rudera suburbana de amplitudine prisca hujus castris locupletes testes sunt. Fuit enim olim regia regum Daciae.“

376-dik lapon: „*Torda* antiquitatum vestigiis, pane candido, et salinis nobile oppidum, sed haeresi Photianorum (Unitariorum) infectum est.“

Ugyanott: „*Engedinum* (*Enyed*) oppidum castellum continet. In foro legitur epigramma vetustum.“

378-dik lapon: „*Várhely* est locus vetustae urbis, cujus rudera Valachi crebro vertunt, ac lapides preciosos, numismata, et alia antiquitatis monumenta ex visceribus terrae effodiunt.“

*) Ezt nem akarta hinni Seivert. „Nachrichten“ 174, mert ezt tudta szerint, csak Czwittinger mondotta. De lám, ezt jegyezte fel Frölich Dávid is, aki említ, hogy Honter János testének kiásása „superioribus annis“, tehát még Frölich életében történt.

XIII.

I. RÁKÓCI GYÖRGY SZÜLETÉSE.

Rákóci Zsigmond, idős *Rákóci Györgynek* második fia, bevégezvén 1640-ben iskolai tanulását, atyjától latin nyelven irt utasítást kapott a jövő polgári életében követendő elvekről. Ezen utasítást ugyan 1640-ben ki is nyomatta ily cím alatt:

„*Instructio, quam Celsissimus Princeps ac Dominus Dominus Georgius Rákóci Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes etc. tradidit illustrissimo Domino Domino Sigismundo Rákóci, filio suo natu minori, non longe post, cum ille scholis valedixisset. Albae Juliae. Anno MD.CC.XL.*” Negyedrébten, 12 lap.

Ezen utasítását e sorokkal rekeszti be idős *Rákóci György*: „*Scripsi manu propria, die vigesima Junii in Sede nostra Principali Albae Juliae Anno 1640, Principatus vero nostri mense centesimo decimo quarto, Anno vero aetatis nostrae Quadragesimo sexto, Septimana, et die quinto. Georgius Rákóci.*”

Született tehát erdélyi fejedelem idős *Rákóci György* 1594-ben junius 8-dikán *), és erdélyi fejedelemnek választott 1630-ban december 2-dikán.

XIV.

DOBÓ ISTVÁN S FERENC, ÉS LÓRÁNTFI MIHÁLY

ÉS ZSUZSÁNNA EMLÉKEZETÖK 1640-BŐL.

1640. jelent meg a következő című magyar könyv:

„*Sz. Ayak öröme, az az: Az Messias Jēsus Christusnak Maria előtt személy szerént létének s örök Istenségének az o*

*) Reptében borostyánt hintő sas látszott az égen akkor, mikor említett idős *Rákóci György* született, aminek emlékét fentartotta Schwartzhofer Miklós ily című könyvében:

„*Nicolai Schwartzhoferi Juris Utriusque in Alttorffia Doctoris Tractatus de nostri temporis Praesagiis, eorumque cum vicissitudinibus rerum humanarum nexu. Rostochii. Anno M.DC.XXXVIII.*” Negyedrébten. 27 lap. A 10-dik lapon ez iratik: „*Orthodoxae religionis nostrae columna, summusque defensor, ad hodiernum usque felicissime in Transylvania regnans Serenissimus Princeps D. Georgius Ragotzius dum na-*

törvénybéli jelenésekből, Sz. Irás, jó okok, és a jozanb régi Doctoroknak értelmek szerént való világos meg-mutatása. Irattatott *Medgyes Pál* által. Albae Juliae, typis Celsiss. Principis. An. 1640.“ — Negyedréiben, 387 lap.

Ajánlotta Medgyesi Pál e munkáját erdélyi fejedelemmő *Lórántfi Zsuzsánnának* *), kinek dicséretére az ajánlólevélben a következők említettnek: „Az idézült *Lórántfi Mihály* Uram a Nagyságod édes atyja, hazaszeretetének, és az isteni igaz tisztelethez való jóvoltának boldog emlékezetében ma is él az istenfélők között. Bizony a *sárospataki* keresztyén urak egygyül egygyik kiváltképpen való gyámol- és oszlop-nevet érdemlenek az anyaszentegyházban, mert ha egyéb emlékezetes dolgokat nem cselekedtenek volna is, mindazáltal annak az őtt lévő egyházi szép és szükséges veteményes kertnek, a scholának (melyből eleitől fogva külső és legfőképpen belső szolgálatra való derék emberek szoktak kiszármazni) mindnyájan szállás- és nyugodalom-adói, jobb részént oltalmi, táplálói is voltak. Mennyben örvendező édes anyjáról való eleivel pedig Nagyságod, ha dicsekedni illendő volna, kivel nem vetekedhetnék? amaz két boldog lelkekben *Dobó Istvánban*, és *Dobó Ferencken* (mely Dobó-nemzet a *sárospataki* jószágnak, amint Istvánfi megjegyzette, eleitől fogva való igaz örökös urai voltak) micsoda dicséretre való dolgot nem találnak fel? Ha ki igaz nemzetséget, isteni jó nevedést, szolgálatra való természetességet, oroszlányi vitéz bátor szívet, hazához való igaz szeretetet, a mellett való teméntelen sok fáradságot, vérkiontást etc kíván, olvassa meg csak a felső 1552 etc. esztendőkbeli históriákat a Bonfinius continuatiói-

sceretur, Aquilam coelo volitasse stupendae magnitudinis ac lauros quasi ex alto sparsisse retulit mihi amicus, qui recte tunc regionem illam publicis in negotiis Illustris Principis Sigismundi Bathoraci peragraverat.“

*) Ugyan *Lórántfi Zsuzsánnának* ajánlotta *Keresztúri Pál* is következő című munkáját:

„Lelki legeltetés, azaz: a David Király XXIII soltárának rövid magyarázattya, melyet foglalt bé tizenkét Predikációban a Jesus Christusnak alázatos szolgálója *Keresztúri Pál*. Nyomtatta Szenci Kertész Abraham. M. DC. XXXXVIII.“ — Negyedréiben, 72 lap.

ban, mind Istvánfinál, s mind Sambucusnál, gyönyörűséggel fogja hallani a miket ott olvas. Mikoron az isten felgerjed-
ségének amaz nem csak vesszeje, hanem ugyan vas botja Suliman császár, e mi bűnben halálra zabállott szegény nemzetünk nyakát teljességgel a török iga alá akarván a felső seculumban vetni, és *Szolnokot* s *Egret* régi édes két bástyáinkat nagy akadályoknak tartván, Ali Basát, és Amhat Basát teméntelen nagy sokasággal elküldené e két váraink ellen, *Szolnoban*, mely Egernél akkor jóval is erősebb vala, csak meg sem merék várni a számtalan sűrű sok pogányságot, ez a boldog emlékezetű *Dobó István* akkori egri főkapitány nem csak megvára *Egerben* (maga mi volt emberiképpen szólván az a kis szarkafészeg annyi sokaságnak, kik mind öszve-
séggel voltanak másfél száz ezeren, még pora is Egernek a mint Benhadad király izeni vala Schomronra, alig lett volna elég csak egy-egy marokra is annyi sok népnek) nem csak megvára, mondom, e nagy Hektor ennyi nagy erőt, hanem örök emlékezetre méltó képpen meg is oltalmazá a várat. Annyira jutott volt ott, amint Istváni írja, a számtalan sűrű lövöldözés, és sok ostrom miatt a dolog, hogy a várból immár nem csak a házok, hanem még az emberek is sok helyen kilátszanának, sőt sebes nyargalvást a lovas egynéhány törés-
seken bémehetett volna. Mennyiszer hágott fel az egymást tolyó ellenség a bástyákra, de hatalmason leveretettének. Nem győzted volna ott csudálni e nagy hadnagynak vitéz módon való hatalmas fordulásait, újabb újabb találmányait az ellenség hátraveretetésében: nem maradott egy helyen sokáig, együvé is mashová is serényen ottan ottan ellátott: hol szép megdicséréssel gerjeszgette a vitézeknek szívöket a fáradhatatlan harczra, hol biztatta a bajnokokat, némelyeket ijesztéssel s kemény fenyegetésekkel hajtott nyakába az ellenségnek, maga is mindenütt a veszedelemben ott forgolódván, úgy hogy mellőle sokan elesének, és maga is megsebesednék. Oly vitéz módon viselte e ritka áldott hazafia e szá-
lásban önmagát, s annyit vesztett az ellenségben, hogy (amint bizonyosan mondották) Amhad Basa keservesen siratta a császárnak oly szörnyű kárát, és Ali Basával csaknem kardra költ, hogy a vitézeket oly nagy veszedelembé, és gyalázatba

juttatta volna. És mikor az ellenség a vár alól elindult, egy a törökök közül a várbelieknek hallatokra kiáltotta e szót : „Emberök vagytok *egriek*, és mindenkor azoknak tartalak. Nem kell már félnetek : öltözzetek ki a fegyverből, és nyugodjatok : mi a tábort elhagyjuk, elég már nekünk ennyi veszedelmünkkel az ostrom; de úgy higgyétek, hogy esztendőre megtérünk.“ „Istvánfi így csudál: „E lön Eger igen nehéz e rettenetes szállásának kimenetele, melylyel csak az előtt a külső nemzetek előtt eltvesszett magyar nevünket láttatunk visszanyerni. Nem is volt senki, aki említhetett volna Magyarorszában sem ami időnkben, sem az előtt, hogy valamely vár avagy város akár a törököktől, akár egyebektől, várvételre való lövő és minden szerszámokkal nagyobb erővel és átalkodsággal ostromoltatott, és oltalmaztatott volna úgy annyira, hogy tízenkét ezer derék nagy ágyúgolyóbisoknál többet gyűjtettének az egriek össze (egy tarack, és szakálos golyóbist is oda nem számlálván) és a vár piacára rakták csudára rakásba.“ Ezeket Istvánfi. Talám innen költ oztán az egri név, hogy a ki valamely dolgot dicséretesen végbe vitt, vagy valami vitézséget cselekedett, azt szokták felőle mondani, hogy „*felűtötte az egri nevet*.“ Ez erős maga viseléséért Ferdinandus császár a boldog emlékezetű *Dobó Istvánt* erdélyi vajdasággal ajándékozta meg, mely tisztiben minémű híven viselte magát mind az Izabella béhozatásáig, és mennyit szenvedett császár hűsége mellett, bőven megírja ugyan Istvánfi. A boldogult kimúlt *Dobó Ferencz*nek is dicséretes actáit ki győznél számlálni? Hogy egyéb külső hasznokra szolgálatait elhallgassam, csak egyet említek az isteni tiszteletre, és az igaz vallásnak gyarapodásáról való buzgóságos nagy gondviselése felől. Szava-hihető becsületes öreg embertől hallottam, hogy egykor ez az úrban nyugvó Dobó Ferenc, amaz híres neves lelki pásztort *Derecskei Ambrust* Váradról Sárospatakra általvitette volt a végre, hogy tanítójának megfogadná, és akarátja ellen is, ha egyébként nem lehetne (minthogy csuda erősza-kos az isten igaz fiának, leányinak a dologban való buzgóságok) megmarasztaná. Annyira is rajta vala, hogy az a Szent Lélek hasznos edényje különben magát meg nem menthetné, hanem magának az úrnak bölcs ítéletére kellett támasztani :

itélné meg, ha *Patakon* (holott istennek hálá az eklézsia jó karban volna) lenne-e hasznosb az ő maradása, avagy pedig *Váradon*, mely helyben még az isten serege jobb részint csak csecsemős állapotban volna, és az ő kiköltözése után igen félő lenne, hogy az isten gyülekezetében gonosz farkasok ne ólálkodnának, kik a nyájnak nem fognának kedvezni? melyet hallván az istenfélő úr, nem csak nem tartóztatta az isten szolgáját, hanem indította is, hogy tisztje mellé igen is visszamenne, mert, úgy mond, nem hogy az isten anyaszentegyházát olyan szükséges állapotjában lelki pásztortól kívánnám az őrállót. Emlékezetes boldog úr emberek, áldott jó törzsökök! bizonyára nem hagyatok utánatok is más indulatú elfajúlt jövőseket, sőt e jóban való ritka buzgóságot kézről kézre láttattatok hagyni maradékitoknak. Csak egyedül Nagyságodban kegyelmes Asszonyom e dolognak, mely minden külső praerogatíváinál sok ezer képpen többet teszen, mennyi példáit láthatja akárki! Ha csak magam tudnám, talám ily bátran mondani sem merném, minémű drága szelidséggel, ritka példájú szép szemérmetességgel, tiszta élettel, istenes együgyűséggel, és mind ily nagy fejedelmi méltóságban is ennyire való maga megalázásával áldotta meg az úristen Nagyságodat. Tudom Nagyságodnak istenhez való nagy szerelmét, és engedelmességét, az idvösséges ígéhez való buzgó gerjedezéseit, úgy hogy minden dolgai felett való gyönyörűségét annak olvasásában, hallgatásában, a felől való asztali szép beszélgetésekben helyeztette Nagyságod. Kedvelli Nagyságod az úrban annak tudós hirdetőit, és világi sorsok felett becsüli. Tudjuk mindnyájan s egész ekléziául háládatosan említjük Nagyságtoknak az egyházi szolgálatnak fenállására való szorgalmatos fáradhatatlan vigyázásait, és bő költségeit elannyira, hogy mind Magyarországon sok helyeken, s mind kiváltképpen itt Erdélyben szegény hazánk Nagyságtoknak köszönhet, s köszön is sok templomokat azokhoz való áros készségekkel együtt, predikátor-tartásokat, scholákat, még pedig a kiváltképpen valókat, hospitálokat, s több ilyen isten tisztességére való dolgokat. Majd ugyan nincsen is már nemzetünkben az orthodoxa religión oly fő schola, melyben Nagyságtok nem csak fejedelmi, és fő patronus

tisztire, hanem ugyan a bő költséggel való tartásra nézve is köz nem volna. A *pataki* egészen Nagyságtoké, nem csak hogy jószágában vagyon az Nagyságtoknak, hanem minden egyéb gondviselésből is, melyben mennyit fáradoz és költ Nagyságtok, tudja csak az isten. A *debreceni* egyik scholamestert is immár egynéhány esztendőktől fogva (mely fizetésen én magam is esztendeig szolgáltam) Nagyságtok tartja. *Váradon* pedig gyakrabban kettőt is tartott. A *kolosváriaknak* a tanítókkal egyetemben egygyül egygyig Nagyságtoktól vagyon bőségesen való fizetésük. A *fejérvári* collegiumnak is, melyet az halhatatlan emlékezetű idvezült Bethlen fejedelem fundált bő költséggel, és minden szükséges proventusokkal, Nagyságtok taníttat sok költséggel esztendőnként scholamestereket. Győznék mindeneiket előszámlálni; bizony az egekben mindenek szám szerint feljegyeztetennek, és amaz napon világ hallatára renddel számláltatnak elő Nagyságtoknak örök tisztességével. Egyet nem hagyhatok el: hogy is felejtethném Nagyságodnak ama drága szép virágszárait, melyeket figyelmetes olvasása közben szedegetett Nagyságod a sz. Léleknek üdvösség illatú gyönyörűsége virágkertében, és immár a hitnek ágozatai szerint elrendeltetett Nagyságod. Ehez való az a választott szép hitbeli vallása is, melyet ezt is önönmaga, az egy benne lakó sz. Léleknek igazgatásából méh módon hordott egybe Nagyságod, amint e könyvemnek 71-dik pagináján bizonyos, és szükséges alkalmatosságból ki vagyon nyomtatva.“

Medgyesi Pálnak fenemlített könyve írására alkalmat adott Lórántfi Zsuzsánna által előidézett egy theologiai vetélkedés, mely ugyan e könyvnek fő tárgya, és a melynek eredete ugyan ott a második lapon így íratik le:

„Az elmúlt 1639 esztendőnek szintén a végén decemberben, terminusnak idején, Kolosváratt kegyelmes Asszonyunk monostori házához ugyan felesed magával kimenvén, tetszék ő Nagyságának, hogy én is ő Nagyságával együtt kimennék. Az holott ebédleni akarván ő Nagysága, parancsola kegyelmesen, hogy az ott lakó régi *Páter Daniel Vásárhelyi (Jesuita)* uramat is az ebédre felhívnák. Asztalhoz ülven ő Nagysága sok főrenden lévő híveivel, mi is *Vásárhelyi* uram-

mal leültetettünk szintén egymás mellé. És mikor immár alkalmasint ettünk volna, asszonyunk ő Nagysága szólitá a Páttert becsületesen, és igen szép, s szükséges mennyei dolognak (ez lévén ő Nagyságoknak asztal felett leggyönyörűsegesb szokásos mulatságok)*) akarván végére menni, kíváná ő Nagysága a Páttertől, hogy a mint egy kis tenyéрни könyvecskében *Pázmány (Péter)* a cégérét kitette (azt vélvén ő Nagysága, hogy Vásárhelyi uram írása volna az) mutatná meg: hogy azokban, a miket mi hiszünk, semmi a szent írásban nincsen. A Páter felállván megköveté ő Nagyságát, s azt felelé, hogy nem ő kegyelme írása volna az. Nem hagyá asszonyunk ő Nagysága arra a dolgot, és mind ő Nagyságától, s mind kiváltképpen *Haller István* uramtól sűgásból való izengetések által erőltetvén ő kegyelme a Páter, rá kezdé a feleltre magát venni, de egyenesen (a mint a jesuitáknak ez ugyan szokásuk) soha a dologhoz nem szóla. Én még eddig semmi ígémet a dologhoz nem átottam (így!) Hogy azért sokáig időt ne töltene a Páter, maga ő Nagysága asszonyunk hozá elő egy hitágozatot, tudniaillik az úr vacsorájának mind két nemmel, azaz kenyérrel és borral osztogatását. Kéré ő Nagysága, mutassa meg, hogy nincsen az a szentírásban, holott sz. Pál I. Cor. II. v. 23 nyilván említi, és kiadja mind

*) Ilyen ebéd alatti vetélkedések az akkori időkben napi renden valának a nagy urak asztalain. E vala asztali mulatsága erdélyi fejedelem idősb *Apafi Mihálynak* is, a miről Szilágyi Márton ily című munkájának: „*Martini Szilágyi, Illustris Scholae Debrecinae p. t. Rectoris Biga Pastoralis, seu Ars Orandi, et concionandi. Ex sacris scripturis asserta: ut usui Juventutis Sacri ministerii consecranea, ex devoto Artificis voto sacra. Debrecini Per Stephanum Töltesi. 1684.*” (Nyolcadrétben, 256 lap) most említett fejedelemhez intézett ajánlólevelében így emlékszik: „*Festivae, et maturae cum viris doctis de rebus semper gravioribus, et grandioribus confabulationes, acuti et solidi de Theologicis, Philosophicis, et Politicis discursus, et ratiocinia, quibus cibos tuos condire, et animum curarum mole gravatum, vel ipsam ad mensam exhiberare Princeps pientissime consuevisti.*” Ilyen ebéd alatti tudós vetélkedésnek még régibb emlékét találjuk az ily című könyvnek tartalmában: „*Opusculum de Laudibus et vituperio Vini et Aquae Hagenavii 1514.*” Negyedrétben. Alkalmat nyújtott erre *Macedoniai László* esperes, és *Cybeleus Bálint* kanonok *Pécsett* ebéd felett tartott vetélkedésök a bor és víz érdeme felett.

kettőt. Mondá a Páter : Tagadom kegyelmes Asszonyom, hogy Sz. Pál ott mind a két szint adta volna. Hozatá elő asszonyunk az Urunk ő Nagysága régi bibliáját, mely 176 esztendő, s adák én kezemben“ stb. Az ezen vetélkedésről többet tudni kívánót útasítom a fenemlített könyvnek végig való elolvasására.

XV.

MAGYARORSZÁG SIRALMAS ÁLLAPOTJA 1641-BEN.

Laskai János nyírbátori lelkész 1641-ben közrebocsátotta ily című fordítását :

„Justus Lipsiusnak az álhatatosságról irt két könyvei, kikben főképpen (Lipsiusnak és Lángiusnak) a közönséges nyomoruságokban beszélgetések foglaltatik. Mostan magyarra fordítottak *Laskai János* által. Debreczenben. Nyomtatta Fodorik Menyhárt. An. 1641.“ Nagy tizenhatodrében, 315 lap.

Ajánlotta *Laskai* e fordítását : „Nemzetes *Vai Péter* uramnak.“ Ajánlólevelében pedig magyar hazánknak akkori állapotját következő szavakkal festi : „E széles világnak minden nemzetségei közül melyiknek vagyon nagyobb szüksége az állhatatosságra, mint a magyar nemzetnek ? ama lenyomattatott, eltapadtatott, minden külső társaságbeli igazgatástul teljességgel megfosztatott, és csak régi nevezetéről megösmérhető dirib-darab népeken kívül, hazudjak benne, ha nyomorultabbat találsz a magyar nemzetenél. Ennek jó régi híre, neve, népeket rettentő vitézi erőssége, méltóságos szabadsága csak emlékezetben maradott, valósága teljességgel elkölt. Lappangunk, az önnön házunkban is bujdosunk, és a mi a halálnál is keservesebb, ím a sokféle ellenség miatt ezennel tolyongva kell kiköltöznünk édes hazánkbul.“

Önmagáról pedig ezeket írja : „Mikor a felső esztendőkből, istennek látogatásából hirtelen való veszedelembbe estem vala, azon órában is, vagy inkább szempillantásban nagy kedvességgel olvasom vala e könyvecskét, a honnét e kis marhámnál egyébbel nem is szabadultam vala meg. Akkor fogadtam volt : ezt magyarra fordítanom, kit azon megszabadító istenem ím meg is engedett. Hogy pedig a kegyel-

med neve alatt, és a kegyelmed költségével akartam kibocsátani, viselt egyik ez : mert ez állapotomban a polgári társaságban senkit kegyelmednél sem én előbb nem ösmértem (a barátságnak igaz kötelessége szerint), sem énnékem akkor többet nem szolgált, s nagyobb jóakarattal sem volt hozzám senki, mint kegyelmed.“

XVI.

BEDEGI NYÁRI BERNÁT EMLÉKEZETE 1649-BŐL.

„A tekintetes és nagyságos Bedegi *Nyári Bernártnak*, a N. Erd. Fejed. (a Nagyságos Erdélyi Fejedeleme) Kálloí főkapitányának, és Szabolcz-Vármegye főispányának,“ ajánlotta „káplánya“ *Madarász Márton* Eperjesen februárius 6-dikán 1649-ben következő című munkáját :

„Sz. Bernárd atyának szép aitasos elmélkedési, az emberi állapot ismételtről. Másképpen : a lélekről való könyvecskéje, melyet a keresztyén közönséges épületire megmagyarázott *Eperjesi Madarász Márton*, azon helyben a magyar ekklesiáknak méltatlan lelki pástora. Sap. 15. v. 3. Nosse Deum consummata justitia est. Az istent ismerni tökéletes igasság. Nyomtatott Lőcsén. An. 1649.“ Nyolcadréthben, 137 lap.

Az ajánlólevélben nevezetes e szavakkal szólítja meg Madarász Nyárit : „Tekintetes, és Nagyságos Uram, nékem sokképpen, mind a *meg nem változtatott augusztai confessiónak sérényen, es férfíúi módon való oltalmazásáért, állhatatosan való vallásáért*, s mind pedig a deáki nyelvben, és a külső megtagasztalásban való tudományos, és ismeretes voltáért nagyra bocsúlendő, és érdemlendő Uram.“ Kár, hogy Nyári Bernárd biographiáját leírva seholt sem lelhetjük ; ugyan ő egyébiránt szerzője a következő című munkának :

„De summa rebus in gerendis dexteritate ubique necessaria, et constantia semper servanda Tractatus specialis, horis extraserialibus compositus per M. D. *Bernardum Niari* de Bedegh, Supr. Comitum Comitatus Szabulcsiensis, et Castellani Arcis Kállo in Hungaria. Ultrajecti. M.DC.XL.VI.“ Nagyedrétben, 28 lap, minden előljáró beszéd nélkül.

XVII.

A MAGYAROK KÜLFÖLDIESKEDÉSI HAJLAMAI

1655-ben.

Miskolczi Gáspár 1654-ben következő című munkáját közre bocsátván :

„Angliai Independentismus, avagy, az ecclesiái fenytékben, és a külső isteni tiszteletre tartozó jó rendtartásokban, minden Reformata Ecclesiától különböző fejtelten lábság. Egynehány szava-hihető tudós Belgiumi Doctoroknak írásokból rövideden össze-szedegettetett, és Magyar nyelven kibocsátatott *Miskolczi C. Caspar* által. M.DC.LIV. Esztendőben.“ Nyolcadrétben, 150 lap ¹⁾).

S e könyvet „A tiszteletes és kegyes étettel ékes férfiaknak *Zemplény* és *Abaujvár*-megyében lévő lelki tanítóknak“ ajánlván, ajánlólevelében a magyar nemzetnek külföldi szokások, köntös stb. iránti akkori vonzalmát e szavakkal említi : „Tudjátok, atyáink értékre amaz átkozott olasz gyümölcs a Socinianismus az egy Blandrata György által nagy messzünnen Olaszországból mely kicsiny idő alatt szintén Erdélyben is becsusza E siralmas időnk az idegen országból kapott marhát, szokást, *köntöseket* ²⁾ mely igen nagyra becsülje, naponként látjuk ; azomban az idegen köntös alatt

¹⁾ Következik ezután két lapon „Oda elegiaca, avagy : amaz utálatos fejtelten lábságnak tenyésztésén bánkodó magyar versek.“ *Bereghi M. János* által. Ezután a harmadik lapon : „Táblája e könyvecskének,“ és a nyomtatási hibák elősorozása. A fennmeltett könyvnek ellenére pedig jelent meg ugyan 1654-ben a következő című magyar könyv :

„Angliai Puritanismus, avagy kiváltképpen való tudományok azoknak, kik Angliában a Puritánusok között (amint közönségesen nevezetnek) legkeményebbeknek tartatnak. Mely ennek előtte deák nyelven kibocsátatott *Amesius Willyam* Szent-írás-magyarázó Doctor által : mostan pedig magyar nyelvre fordíttatott *Telkibányai István* által. Ultrajectumban, Nyomtatottatott *Wasberg János* által M.DC.LIV. Esztendőben.“ Nyolcadrétben, 40 lap. Ajánlotta *Telkibányai* e könyvet : „*Comaromi János* Uramnak, a *Szánthai Ecclesiának* hűséges lelki pásztorának.“

²⁾ Tehát 1654 körül kezdett idegen ruházatnak utánozása Magyarországon divatba jönni.

az idegen országi hitvány erkölcs, folytó mótely, minden rendek közé mely fogatosan szivárogon, a mindennapi szemmel látott példa nyilván mutogatja. Egy szóval, sokaknak szemök előtt kedvesebb egy idegen országi tarvarju, hogynemmint egy hazájokbeli hizlalt borju.“

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

— XL. *Hiteles bizonyítványa annak, hogy az ausztriai királyok alatt is érvényben volt országgyűléseken a magyar nyelv.* 1569. Jul. 21. — Révay János turóci főispán részére kihallgatja a tanukat a pozsonyi káptalan.

Nos Capitulum Ecclesiae Poson. Memoriae Commendamus per praesentes, Quod Nos literas — — Maximiliani secundi — — — — recepimus in haec verba :

Maximilianus secundus — — Capitulo Ecclesiae Poson. salutem et gratiam. Exponitur Maiestati nostrae in persona fidelis nostri Magnifici Joannis de Rewa Comitis Cottus de Thwroc Qualiter ipse exponens in facto — — prolacionis certorum Quorundam verborum per fidelem nostrum Magnificum Stephanum Dersffy de Zerdahel partium transdanubialium supremum Capitaneum Contra eundem exponentem coram dominis praelatis et Baronibus ceterisque statibus et ordinibus predicti Regni Hung. in praesenti Dieta existentibus In domo fidelis nostri Reverendissimi in christo Patris domini Nicolaj Olahij Archieppi. eccl. strigon. et locumtenentis nostri in hungaria factae et coram latius declarandorum fassionibus et attestationibus Eorundem Dominorum praelatorum, Baronum, — — pro Jurium suorum defensione multum indigeret — — fidelitati igitur vestrae mandamus — Quatenus — — vestrum mittatis hominem — —, quo praesente Nobilis Blasius literatus Zenthpetherffalwaj, aut Michael litteratus Lijnduensis, vel dionisius similiter litteratus de Zelesthe Jurati Notarij Minoris Cancellariae nostrae Alijs absentibus homo noster Regius per nos ad id specialiter transmissus — — — sciat, inquirat — — omnimodam certitudinis veritatem Et tandem super huius-

modi rescisa veritate — — litteras vestras — Testimoniales dicto Exponenti — — per vos dari Jubemus — — Datum *Posonij* die dominica in Festo B. Margarete virg. et mart a. d. 1567.

Nos itaque — — vna cum praefato Blasio litterato de Zenthpetherffalwa Jurato Notario Minoris Cancellariae Suae Maiestatis — unum ex nobis videlicet — Magistrum Barpholomeum (így) de stomffa — Concanonicum nostrum — — duximus transmittendum, Qui tandem exinde ad nos reuersi nobis sub Juramento in generali decreto contento, — — retulerunt hoc modo, Quomodo Ipsi feria secunda Proxima post festum B. Margarethae V. et M. ad praefatos dominos vniuersos — — accessissent — — — — Qui quidem testes producti fassi et attestati fuissent modo et ordine subscripto, item Primus testis Magnificus dominus *Joannes Pethew de gerse* In hospitio suo. In domo Circumspecti leopoldi Molnár Ciuis Poson — — repertus Juratus et Examinatus fassus fuisset se scire, Quod sabbatho proximo ante dictum festum B. Margarethae In domo seu Curia Archieppatus Eccl. strigon. hic posonij habita et constructa cum dominis praelatis, Baronibus Magnificis ac Nobilibus Regni Hung. *In praesentem Dietam per suam Maiestatem Pro prima die Junij Indictam* conuocatis fuisset constitutus ac In medio praefatorum dominorum et Nobilium Inter dominum stephanum Dersfij ab vna, parte siquidem ab altera dominum Joannem de Rewa quaedam verbalis contentio orta fuisset et audiuisset Idem testis ex ore domini stephani Dersfij vernaculo sermone dicendo : *Rewaij Janos uram az mijth montham Nem arrol montham, Nem wgiy Erch*; dixisset praeterea Idem testis, Quod cum superioribus temporibus pro reuisione differentiae Inter nobiles Cottus Nitriensis ab vna, parte vero ab altera dominum stephanum Dersfij exortae per praefatum dominum Imperatorem et Regem nostrum cum Reuerendissimo domino Anthonio Verantio Eppo. Agriensi In commissarium delegatus fuisset, ante terminum ipsis partibus praefixum dictus dom. stephanus Dersfij per litteras scripsisset Ipsi testi et domino Eppo, videant, inquit, Ne In uanum laborent et fatigentur, quia ego nolo coram Iphis Comparere et respondere,

Neque volo, vt Negocium meum per Ipsos videatur et terminetur, Neque dom. Imperator me ad Id vi compellere potest si quid contra quos commisi, Me alia via Juris querant, lege scilicet Regni; dixisset etiam testis Ipse, se opinari, Quod dominus Episcopus Agrien. litteras illas Missiles Stephani Dersfy Maiestati C. miserit — secundus testis Magnificus *Joannes Balassa de gyarmath* In hospitio suo In domo condam Thomae dulciarij, alias Ciuis Posen. repertus, — — fassus fuisset se nihil scire. Tercius testis Magnificus dom. *Georgius Bathorij* In vico seu platea Istius Ciuitatis poson. repertus — — fassus fuisset se in praemissis nihil scire. — — Quartus et quintus testis Egregij *Mathias Wijczmandij* et *demetrius Ormanij* in vico dictae Ciuitatis poson. reperti, Jurati — fassi fuissent se scire, sicut primus testis — — quantum ad vernaculum sermonem attinet. Sextus testis Egregius *petrus wsalij* In Curia Reuerendissimi domini Aeppi. hic posonij repertus — — fassus fuisset se nihil — scire, septimus testis Egregius *Emericus Saaghy* in dicta Curia — — archieppi repertus — — fassus est quemadmodum primus testis. Octauus testis Egregius *Gregorius de Babjndal* In hospitio suo In domo Alberti Tarchij hic posonij habita repertus — — fassus fuisset se ex ore domini Stephani Dersfy audiuisse, dicendo: *a mijth montham nem a wegre montham, a mij wegre mondod Rewaij wram*, haec secundo Idem dom. Dersfy dixisset. Nonus testis Egregius *Joannes Chwzij* In vico istius Ciuitatis poson. repertus — — fassus fuisset, se aliud nescire, nisi protestationem domini Joannis Rewaij, In medio dominorum factam, audiuisset. Decimus testis Egregius *Petrus Forgach de gijmes* In platea huius Ciuitatis poson. repertus — — fassus fuisset se scire Quemadmodum octauus testis, addendo Insuper, Quod dominus Dersfij tercio quoque iterasset responsionem suam. Vndecimus testis Egregius *Gabriel Raijk* In platea — — repertus fassus fuisset se in praemissis nihil scire praeter Id Quod in medio dominorum Joannes Reway dixisset cum Protestatione, Ecce, inquit, dominus Dersfy mortem mihi minatur. Duodecimus testis Egregius *Emericus de Hassagh* similiter In platea — — repertus — — fassus fuisset se In praemissis Nihil scire; vidisset tamen Idem tes-

tis In medio dominorum dominum Dersfy et dom. Joannem Rewaij contendere, sed nesciret quo de negotio. Tredecimus testis Egr. *Franciscus Ibrani*j In platea repertus — — fassus fuisset — — se nihil scire. Quartus decimus testis magnificus dom. *Franciscus Zlwaij* In hospitio suo hic posonij repertus — — fassus fuisset se — — nihil scire. Quintus decimus Egr. *Demetrius Ladomij* In vico istius Ciuitatis repertus — — fassus fuisset — — se nihil scire. Sedecimus testis Magnificus *Emericus Czobor de Czoborzenth-Mijhal* In hospitio suo In domo *Francisci Marthazj* In suburbio istius Ciuitatis repertus — — fassus fuisset se scire, Quod dom. *Stephanus Dersfij* dixisset : non sic intellige Domine Joannes Rewaij, quia quitquid Ego dixi non in malum tui dixi, sicut tu Interpretaris. Decimus septimus testis magnificus dom *Nicolaus Olah chazar de Lanser* In ipso hospitio dicti *Emerici Czobor* repertus et cum Ipso *Czobor* vna mense assidendo — — fassus fuisset scire in hunc modum, Quod dom. Joannes Rewaij dixisset domino *Stephano Dersfij*, dicendo : *wgijanijs megh fenijegethel, hogij wagij megh ewlz, wagh megh ellek. Dersfij montha : Ne protestalij, merth en gonozodra nem montham, Ne sijes az protestacioval, hanem ha Erewel akarod mondatthnij welem,* rursum domino *dersfy* dixisset : *Nem wgij erch, merth nem a wegre montham, En nem fenyegetthelek.* Decimus octauus testis Egr. Magister *Andreas wijzakij* Prothonotarius domini locumtenentis officij palatinalis In hospitio suo In domo *wolffgangi herdel* Ciuis — — repertus — — fassus fuisset, se audiuisset Dominum Joannem Rewaij protestari sed — nesciret Exordium Contentionis. — — Vnde nos super praemissa fassione et attestatione praedictorum testium — — litteras nostras superinde testimoniales dicto Exponenti — — duximus concedendas. Datum quarto die diei Attestationis praemissae A. d. suprascripto.

Pozsony-káptalani egykorú Protocollum A 9—11 lev.
— Ez okmányból ez országgyűlésen jelen voltak közül többeket névszerint ismerhetünk. *Knauz Nándor.*

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Berzsenyi Dániel Versei.* A megrongált szöveget az eredeti kéziratok és kiadásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal és életrajzzal bővítve, a költő örökösei megbízásából kiadta *Toldy Ferenc.* A költő hű arcképével. Pest, Heckenast G. sajátja. 1860. N16r. XX és 363 l. Díszkiadás, füzve 2 ft.

Végre teljes, correct, a nagy költőt megillető díszszel kiállított *utolsó kézbeli* kiadása Berzsenyi költeményeinek, alapja minden következő kiadásoknak, mert az egyetlen kútfőre támaszkodó, mely a szövegkritika érdekében fenmaradt: eredeti kézírataira. A javítások hol aesthetikaiak, hol az értelem lényegét illetők, miket e forrás lehetővé tett. Örvendező kegyelettel fogja a magyar a számos új s eddig ismeretlen darabokat is üdvözölni, melyek hol költői szépségek, hol a költő nézetei tekintetéből nem csekély nyereségei a Berzsenyi-irodalomnak. Az új rendezésről, mely a költő fejlődési menetét igyekvék szem elibe állítani, tüzetesen nyilatkoztam az előszóban. Az életrajz, a Helmezy két kiadásai előszavai, becses adalékok a könyv történetéhez, és a Variánsok, melyek a nagy költő szellemi műhelyébe tanulságos bepillantást engednek, végre a remek készületű arckép, írása hasonmásával együtt, úgy hiszem, minden buzgó irodalombarát előtt kedvessé fogják tenni e kiadást.

Halász Dezső Költeményei. Szerző sajátja. Bécs, 1859. nyomt Sommer Lipót. N16r. 192 l.

Tavaszi Pillangók. Költemények *Madarassy Lászlótól.* Pest, 1859. nyomt. Boldini, K16r. 121 l.

Alfoldi Pacsirta. Népdalok. Írta *Rákosi László.* Második repítés (!). Pest, 1859. Boldini nyomd. 16r. 146 l. füzve 1 újft.

Mezei Virágok. Dalfüzér. Írta *Bibók Lajos.* Vác, 1859. K16r. 94 l.

Regék a görög és római őskorból. Grimm A. L. után 12 képpel. Három kötet. Pest, 1859. Boldini nyomd. 16r. 140, 168 és 167 l.

Arany Hullámok a történelem tengeréből. Írta *Sarkady István.* Pest, 1859. 8r. 233 l. füzve 1 ft 20 kr. újp.

— Történelem s rokon. — *Monumenta Hungariae Historica.* Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottmánya. Első osztály: Okmánytárak, IV. kötet: *Magyar Történelmi Okmánytár* a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte s lemásolta *Hatvani Mihály.* Negyedik kötet: 1608—1652. Pest, 1859. N8r. VIII és 323 l.

Újra egy csapat királyi levelezés, és napló, nem csak mindannyi becses adalékul a történetek megértésére, de közvetlenségök-nél fogva a historiai érzékkel bíró olvasónak is valódi élv. Toldalékul hozzá járul a brüsseli okmánytárhoz *Bertrandon de la Broquiere*

1432-ki, hazánkat is érintő keleti utazása leírásának ránk nézve igen érdekes töredéke; és I. Ferdinánd király egy sajátkezű levelének hasonmása. — Sajtó alatt ez osztály V. kötete: *Britt okmánytár* Simonyi Ernőtől, mely különösen a XVI. század magyar történeteire nagy becsű; s a második osztály (Irók) V. kötete: Verancsics historiai munkái folytatása. — A négykötetes évfolyam ára 10 ft cp. A fentebbi kötettel két évfolyam teljes.

Magyarország Mivelődésének Története, különös tekintettel az anyországra, úgy szinte Erdély, Horvát- és Tótország államélete kifejlésére. Írta *Kerékgyártó Árpád*. II. füzet. Pest, kiadják Buda Sándor és Krupinszky János. 1859. N8r. 97—192. l.

E minden tekintetben köz figyelmet érdemlő munka, jelen füzetében nemzetünk ősi székeiről, nagyfejedelmek alatti európai birodalma földterületéről s alkotmányáról értekezik.

Magyarország Családai címekkel és leszármazási táblákkal. Írta Nagy Iván. 21. 22. füzet (vagyis Ötödik kötet 49—208. ll.). Pest, Kozma bet. 1859. N8r. Ára 1 ft 20 kr. cp. (terjed *Huszár* családig),

Ásiában visszamaradt Magyarok testvéreink (sic) s atyánkfiai felkeresésében (sic) szervezendő expeditio ügyében történt (sic) Emlékirat a pesti magyar tudós társasághoz (sic). Dr. *Gáspár János Theodor* (sic) . . . által. Pest, 1859. Pfeifer Ferd. bizománya. N8r. 20 l. füzve 30 újkr.

Vándorórah. Utazási kalauz *Bécsről Triesztig* . . . Írta . . . *Vahot Imre*. Grätz és Trieszt tájékozó térképeivel s több fametszettel. Pest, 1859. Müller Emil nyomd. K16r. 155 l. füzve 1 ft 5 újkr. — Második kötet: *Velence — Como*. Velence általános és részletes képeivel 132 l. füzve 1 ft 5 kr.

Erdély nagyfejedelemség helyközségeinek bírósági végleges felosztása . . . Függelék Magyarország bírósági felosztásához. Pest, Lauffer és Stolp. 1859. M. és német ny. 4r. IX és 69 l. füzve 1 ft 5 újkr.

— E g é l y. — *Imádságok és Énekek Füzére*, melyet a Nagy-Cellbe zárandokoló ker. kath. népnek ajtatossága gyakorlatában használat végett összeírt *Heiner János*, fő elemi tanító. Szombathely, 1858. Bartalanffy Imre nyomd. 8r. 35 l.

Búcsújárás alkalmára használandó *Énekek és Imádságok*. Szerkeszté néhai *Haydu Gábor*. Pápa, ref. főisk. bet. 1858. 12r. 38 l. 8 kr.

KAZINCZY-ÜNNEP.

— **Kazinczy Ferenc születésének százados évnapja** az akademia által folyó october hó 27-dikén a magyar nemzeti muzeum díszteremében fog ünnepeltetni. *Az ünnepély kezdete*: d. e. 10 órakor. Az ünnepelt nagy férfiú *márvány*

mellszobra Ferenczy és Marsalkótól a díszteremben —, a főrendű hölgyek által készíttetett *történeti festmény* („Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly első találkozások“) Orlai Petrics Sámueltól a rotondában, lesznek felállítva. A *programm részletei* a maga idejében hírlapilag lesznek közzé téve. A karzatokra, melyek egyedül *nőknek* lesznek fentartva, a *belépti jegyek* Kubinyi Agoston cs. k. kamarás és muzeumi igazgató úrnál kaphatók. — Azon nap estve ünnepies előadás a *nemzeti színházban*. — Az akademia által a kor egyik első éremvénőke Fabris Antal úrnak készíttetett *emlékérem* bronz példányai a nem. muzeum egyik előteremében lesznek kaphatók 2 újfton. Kik arany vagy ezüst példányokat óhajtanak, előfizetés mellett az akademia pénztári hivatalában tehetik megrendeléseiket: az elsőbbiknek ára 120 újft, az utóbbié 12 újft. — A *mellszobor* gipsz, úgy a *történeti festmény* kőrajzú példányai, valamint az ünnepeltnek életnagyságú *mellképe* (Heinrich Thugut mestermive után) magán vállalatok tárgyai.

Jelentetik továbbá, hogy az ünnep napján adatik ki az akademia megbizásából alulírt által szerzett ily című életrajzi emlékmunkának: „*Kazinczy Ferenc és Kora*“ első része; mely kevés példányban nyomtatván, a 40 ívet meghaladó, s két arcképpel (Kazinczy Ferenc 1791. és 1828.) ékesített, negyed-rétű díszkiadásra az előfizető megrendeléseket 8 újftjával akademiai pénztárnok Tóth Lőrinc úr fogadja el. — Novemberben következik, hasonló díszkiadásban, s a Ferenczy-Marsalkó-féle szobor photographált képmásával ékesítve az „*Akademiai Emlékkönyv oct. 27-kéről 1859*“, mely a nemzeti muzeumban tartandó szónoki és költői előadásokat foglalandja magában. — Magános *emlékkiadások* az ünnepre, melyekre a hazafiak figyelme ezennel fordittatik: 1. Gróf Dessewffy József és Kazinczy Ferenc *Levelezésök*, két kötetben; 2) Kazinczy Ferenc és Berzsényi Dániel *Levelezésök*; 3. Kazinczy Ferenc *Levelezése Kisfaludy Károlylyal és ennek körével*. — Kazinczy Ferenc *Munkái* díszkiadása is előkészíttetik a legilletékesb kéz által, s róla később az illetőnek külön híradása fog szólni.

Toldy Ferenc, akad. titoknok.

UJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV. OCT. NOVEMBER, 1859. X. XI. FÜZ.

A MAGYAR VÉRSZERZŐDÉS ÉS A CSÍKI SZÉKELY KRÓNIKA

AZ ANONYMUSRÓL ADOTT CIKK FOLYTÁBAN *).

BARTAL GYÖRGYTŐL.

„A magyar hét vezér vérszerződésének, s illetőleg a magyar alkotmány megalapításának valóságát egy más, a névtelen jegyzőtől teljesen *független honi forrásunk*, a régi *Székely Krónika* is igazolja; ennek pedig hazánkban is egy ideig némelyek által kétségbe vont *hitelességét hazai történet-tudományunk bebizonyította.*” Ezeket mondja Szabó Károly úr a Buda-Pesti Szemle VI. füzeté 399-dik l. Úgy bele van hát ő Csíki Krónikájába szeretve, hogy egy ily jeles hazafi kedvéért, kinek bő tudományát én Commentárjaim előszavának 51-dik §-ban bevallott elvem szerint, az Új Magyar Muzeum 1852. VII., 1858. VIII. füzeteiben s a nagy Encyclopaediában is az Anonymus cikkszó alatt nyíltan elismertem, még e krónika hitelessége kérdésével is felhagynék, ha ugyanezen egyenességgel nem kellene megvallanom, hogy a fentebbi

*) L. Új. M. Muz. 1858. I. 356 s köv. ll.

szavakban önmaga magának s védenc krónikájának adott bizonyossága, melylyel ezt a *magyar történet egyik honi független forrásául* tekintetni akarja, nagyon meglepett *).

Nem ugyan a krónikát, hanem az ennek hitelessége védelmére írt saját munkáját ismételve olvastam, sőt nem csak azt, hanem önmagának is az idei „Jelenkor“ban megjelent becses életrajzában megérintett kedvenc alapelveit, nehogy a legnagyobb figyelemnek, melyet egy magyar igénytelen történetbúvártól várni lehet, bármely szabálya ellen is vétsek, újra meg újra átolvastam. Mily szép, mily találékony ész, gondolám magamban már az első olvasáskor, mely terjedt tudomány! mind ezekhez mennyi dialektikai finom ügyesség! Mit, gondolám továbbá, mit teremthetett volna mindent ily gazdag tehetséggel a magyar literatura nagyobb dicsőségére azon idő alatt, míg ezen magának önkényt tett feladattal foglalkodott, hogy egy már első tekintettel is némely tudományos egyének által furcsának, mások által egyenesen koholmánynak nevezett krónika hitelessége védelmében tegyen ki magáért, még pedig minden áron. E remek szövénnyel tehát én eleinte, mit tagadjam? csak az ilyféle tudományos elmesuttatások jelesb példái egyikének vettem, mulattam magamat kiváló elmésségével; de elhültem egészen, midőn a Budapesti Szemléből idézett fenebbi szavakat olvastam. Ezek a Csiki Krónika hitelessége védelmezésének azon legfeltűnőbb, mert nem csak a Székelyföldre, hanem az egész Magyarországra ható részére vonatkoznak, ahol ő az Új M. Múzeum 1854-dik évi II. kötetében a 400—403. lapokon a Béla király jegyzője által örökitett vérszerződésről és ennek pontjairól a Csiki Krónika alapjára támaszkodva ír, s szokása szerint oly bátran ír, hogy e krónika hitelességét már ennek vitatása közben is amazének elejébe tevén, a királyi jegyzőt feledékenységére, részszerint pedig a vérszerződési feltételeknek

*) Ezen nyilatkozatom folytában én a szerző becses személyében a történetbúvart s komoly ítészt a krónika ügyvédétől legjobb hiszemmel s loyális kíméletem tanúságául különböztetem meg e jegyzetemben, melyekben szinte csak annyit mondok, amennyit az igazság kockáztatása nélkül nem mondanom nem lehet.

tökéletes feljegyzésében papi hivatalánál fogva gyanúsított tartózkodása miatt meg is róvja. Lássuk tehát őszintén s egyetlen egyedül a *történelmi hitelesség* komoly érdekében, egyébiránt minden alacsony ok és szenv nélkül, hogy áll a dolog.

A vérszerződésnek első pontja a Csíki Krónikában így van: „Egyedül Árpád férfiágát illesse a főhatalom Magyarországbán.“ Midőn e szavakat olvastam, nem hittem szememnek; hisz itt még az sincs megemlítve, mennyi időre volt legyen, habár csak magának Árpád fiágának is, a főhatalom általa? ideiglenesen-e, vagy örökre? E tüstént feltűnő botrányos hézag még feltűnőbbnek s botrányosbna mutatja magát, ha e krónikának első pontját az 5-kel egybevetjük. Ez így szól: „Ha valaki a nagy vagy kis rabonbánok vagy harkász tisztviselők közül a nemzet ellen törne, az *örökös*en Apold nemzetségéből választandó *fő rabonbán* ítélete alá vettessék.“ E két pontnak összevzehasonlításából azt a borzasztó képtelenséget kellene hinnünk, miszerint a vérszerződés alkotóinak arra, hogy „a rabonbán örökös^{en} Apold nemzetségéből választassék“ sokkal nagyobb gondjok volt, mint saját felséges feladatukra, hogy tudniillik az egész nemzet fejedelme örökös^{en} az Árpád-házból választassék; mert erről a Csíki Krónikában egy szó sincsen. Így áll előttünk kendőzetlen valóságában a Csíki Krónikás, kiről annak elmés vedője az iránt kívánna bennünket *) meggyőzni, hogy ez a krónika a *hazai történettudományunk fejlődésének mai színvonalán annyit*, sőt sokkal többet ér, mint Béla király jegyzője, a ma már általában ismeretes nagy államférfiú, kinek halhatatlanságára, mint másutt megmutatni iparkodtam, maga az első vérszerződési pontnak fogalmazása is elég volna. De lássák ezt mások, nevezetesen a magyar nemzeti irodalom történetének méltán koszorús szerzője, Toldy, ki már is a jelen tárggyal határos téren nemes nyíltszívűséggel „éljent“ mondott az igazságnak: Én e krónika első pontjára még csak azt jegyzem meg: mindenki tudja, hogy a magyar közjognak azon alapelvét, miszerint a

*) A B. P. Szemlének fen idézett helyén nem csak bennünket, hanem a külföldet is.

most uralkodó felséges házban egyedül a fiakat-illeti a királyi hatalom, nálunk az 1547-dik évi törvény V-dik, legvilágosabban pedig az 1687-diki III. cikk szentesítette örökös törvénynyé. Meg fogja tehát e krónika tisztelt védője engedni, hogy ámbár ő még felében is alig lévén dolgozatának, már „e krónikának vérszerződési pontjaiban (402. l.) valóságos kincset látott“, nekem pedig azon szinte stereotypképen ismételt alapelvét, „hogy ha a szavakban nem is, de az értelemben Béla király jegyzője és a Csiki Krónika az első öt pontra teljesen megegyeznek“, nem lehet igen jól nem ismernem; még is a legtermészetesebb logika által kényszerítve, a Csiki Krónika e pontját az 1687-dik esztendei törvény után, a legügyetlenebb kéz által faragott koholmánynak tartom; noha látom, hogy ő védenc krónikájának épen ezen 1-ső pontjában bízva oltotta azután a 4-be saját kezével a *fejedelem* nevezetet; de erről alább.

E krónika ma már tele van *vízimádókkal* is; nem tudom, ha nem tisztelt védőjének a Jelenkorban érintett azon elve folytatában-e? hogy „az ősi korba pillantásra nézve a valódi források *itészi kitisztítása* szükséges“. Mely kényes, mely sikamlós, mely sokszor a legridegebb téveket szülte elv légyen ez? azt mi magyarok örök óvásul egyik saját honi legnevezetesebb írónk, s legtudományosb ítészünknek Kollárnak példáján látjuk, pedig Kollár nem tett mást, csak a Béla király jegyzője munkájának bécsi codexében a Pdictus szót P. dictusra osztotta fel. Ily vízimádókról a magyar krónikák eredeti, igénytelen, s nekünk, kik őseinktől öröklött szokásunk szerint kérkedni nem szeretünk, épen ez okból kedves egyszerűségek mellett, Béla király jegyzőjével együtt mit sem tudnak. Midőn tehát az Új M. Múzeum 1858-dik évi I. köt. 126. s köv. ll. a vízimádókról egy pár szót váltottam, látván, hogy az elmés ügyvéd a mai Csiki Krónikában már világosan olvasható *vízimádókat*, ugyanezen krónikájának Béla király jegyzője feletti *egyik* kitűnő *előnyéül* kívánja vétetni, merő figyelmeztetésképen melleleg érintettem, „hogy e krónika szavai után, tehát a vérszerződési *első* pontra nézve is a dolgot nem úgy volt volna, mint Béla király jegyzője írta, s mint azt az egész magyar történelem bizonyítja; hanem a Csiki

Krónika szerint, akkor tüstént (nehogy idővel a leányág miatt valami baj következze) kereken kimondatott, hogy egyedül Árpád férfiágát illesse a főhatalom Magyarorszáiban.

En nem igénylem, hogy ezt az észrevételt olvasta; mert akkor hinni akarom, a tudományos vita és az elfogulatlan történetbúvárság főszabályához képest, legalább azon alkalommal, midőn a „Vezérek Korában“ (BP. Szemle IX.) ugyan-ezen cikkről tüzetesen írt, a krónikája hitelessége ellen gördített ezen észrevételt vagy őszintén elfogadta, vagy nyilván megcáfolta, jobban mondva: saját független történetforrása által ezt a folyama ellen hengerült akadályt, ugyanannak tulajdon árja erejével elsodortatta volna. De ezeknek sem egyike, sem másika legalább tudomra nem történvén, annál inkább csodálom, mi más bírhatta őt, a legedzettebb, legfortélyosabb bajnokhoz illő, de töle, ki a csiki pontokban helyezi a vérszerződés feltételeinek valóságos kincsét, s azért e krónikának adja Béla király jegyzője felett *itt is* a nevezetes *elsőbbiséget*, egyáltalában azon váratlan fordulatra, miszerint idézett tudományos cikkében e saját független történetforrásának, a Csiki Krónikának, azon szavai helyett „egyedül Árpád férfiágát illesse a főhatalom Magyarorszáiban“ egyszerre, minden legkisebb mentés nélkül, Béla király jegyzőjének e szavaival leljen meg bennünket: „I. hogy még Árpád és maradéka él, a nemzet mindig Árpád véréből fog vezért választani.“

E kétféle szerkezetet én készakarva idézem itt egymás mellett, mert így első pillanatra kitetszik, hogy oly messze áll a Csiki Krónikának e pontja a vérszerződésbeli pont valóságos fogalmazásától értelmére nézve is, mint maga ez az eredeti pont az 1687-diki fenérintett törvény rendelkezéstől, melynek utánzásául amaz nyilvánságosan koholtatott, s mintimént tetteg látjuk, utóbb védője által is titkon elhagyatott.

A II-dik szerződési pont Béla király jegyzőjénél, s ma már a krónika t. védőjénél is önmagyarosítása szerint így van: „hogy amit köz erővel szerezhettek, abban mindenki részesüljön.“

E helyett a Csiki Krónika ezt mondja: „amely földet

valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen ; mit köz erővel oszolják igazságosan a *szerző* felek közt.“

A III-dik pont Béla király jegyzőjénél eképen áll: „hogy azon előkelő személyek, kik Árpádot szabad akaratból urok-ká*) választák, soha se magok, se maradékaik a vezér tanácsából és az országlás tisztéből ki ne rekesztessenek.“

E helyett a Csíki Krónika azt mondja: „az ügyek a nép egyetértésével végeztessenek.“

A IV-dik pontban a királyi jegyző így szól: „hogyha valaki maradékai közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, és viszálykodást támasztana a vezér és rokonai közt, a vétkesnek vére aként omolják, miként ők az eskü közben véröket ontották.“

Itt a Csíki Krónikának saját régi szavai ezek: „ki a *praeficiensnek* (mert e szót csak a krónika védője magyarázta a már is megdöntött s önmaga által is elhagyott első pont ürügye alatt²⁾ *fejedelemnek*) a hitet megszegi, fejét és vagyonát veszítse a főrabonbán áldozata előtt; ki a rabonbánok méltósága ellen vét, tűz és víztől tiltassék el.

Az V-dik és végső szerződési pontot a királyi jegyző így fejezi be: „hogyha Árpád és maradékai, vagy a nem-

¹⁾ Nagy szó e korbéli őseinknél, nagyobb a fejedelem szónál is; de erre a 423. l. 2. alatti jegyzékben visszajövünk.

²⁾ Új M. Muz. 1854. II-dik kötet 401. l. a *praeficiens* szóra vonatkozólag van az elmés ügyvédnek 1) alatt egy rövidke, de a legnagyobb figyelemre méltó jegyzete, mely a legfinomabb szójátéknak példájá, s ebben helyezett ügyvédi kiindulási pontját mutatja. Ő csak kevéssei előbb a 397—398 l. nem csak vitatja, hanem több helyen világosan is kiteszi a *főrabonbánnak felségi jogait*, melyekhez képest tehát az 5-dik pontban tőle nyilván megkülönböztetett nagy vagy kis rabonbánokat, hogy a krónikás szavával éljek, ő *praeficiálta*. Itt azonban a *praeficiens* szónak e legközönségesb értelmével nem törődván, a magyar *jogfiusító, fiusítás, praeficiens, praefectio* mesterszavaihoz kapaszkodik, s azt követelvén „hogy csak ezek szerint magyarázhatjuk helyesen a *praeficiens* szó értelmét“ nem csak e magán véleményét tudatja velünk, hanem egyúttal a Csíki Vérszerződés e pontjába a *praeficiens* helyett azonnal a *fejedelem* szót is beírja, s ami talán ennél is feltűnőbb, ugyanazon jegyzetében a *főrabonbáni felséget*, vagy mint másutt mondja, a *székelyeknek hadi, polgári, papi főnökét* az ellene vétők irányában a *közönséges rabonbánok sorába* leteszi.

zetségi főnökök közül valaki az esküt meg akarná szegni, átok alatt mind örökre.“

E helyett a Csiki Krónikában ez van : „ha valaki a nagy, vagy kis rabonbánok, vagy harkász tisztviselők közül a nemzet ellen törne, az örökösen Apold nemzetségéből választandó főrabonbán ítélete alá vettessék.“

Ez tehát azon öt pont, melyekről a krónika védője 1854-ben az Új M. Muzeumban ¹⁾ így nyilatkozott : „Béla király névtelen jegyzőjénél olvasható magyarhoni alaptörvényekkel e krónika székelyföldi, ugyancsak Árpád által, adott alaptörvényei, ha szavakban nem is, de szellemben a legtökéletesebben egyeznek.“ 1858-ban pedig a Budapesti Szemlében ²⁾ ezt mondja : „hogya a székely alaptörvények öt első pontja, ha szavakra nézve nem is, de értelemben nézve a névtelen jegyző vérszerződési öt pontjával teljesen megegyez.“ Hallottuk ezt már tőle e tudományos paradoxumaiban másutt is eleget ; mi pedig szemeinkkel látjuk, hogy a csiki első pont nyilván koholva, a 4-dik a leglényegesebb részében oltva van ; ítészi kitisztítást tehát most igényel leginkább. Aki pedig e költemény s ez oltás nélkül olvassa azt, és a Béla király jegyzőjével összeveti, találhat-e csak egy pontban is kettőjük között egyértelműséget ? kivált minekutána amannak védője az előbb kincs gyanánt magasztalt szerkezetétől a fénértétt remek fordulatot tette. Én ugyan mindamellett, hogy ő e fordulat szerint a vérszerződést az első ponttól fogva az 5-dikig nem csak Béla király jegyzője szavaival, hanem azon értelemben is adja, melyben a jegyző az Árpádnak általadott főhatalmat veszi, méltán tartok továbbá is attól, nehogy mindezekben a történetbúvár szoros kötelességétől mentnek tartván magát, Talleyrand Perigorddal együtt a szavakat csak öngondolatja palástolására használja, s még ezen ünnepélyes bevallása alatt is a régiebb rabonbáni felség ne rejtekezzék ; s nem is átallok e komoly tárgyban a szerénység erényi fogalmához tartozó férfias nyíltszívűséggel megvallani, hogy ilyen védői eljáráshoz képest szerencsét kívánok a Csiki

¹⁾ Új M. Muz. 1854. II. k. 390. l.

²⁾ B. P. Szemle 1858. IX. 267—268. l.

Krónika koholója együgyű egyenességének, ki legalább abban őszinteséget mutatott, hogy az első pontban ő-e? más-e? ki-mondván, miszerint „egyedül Árpád férfiágát illesse a főhatalom Magyarorszában“, a Székelyföldre számított többi cikkeiben minden gondját csupán csak a hajdani főrabonbán felsége és az utána álló rabonbánoknak az egyéb székelyek feletti méltósága kitüntetésére fordította nyíltan és folytonos következetességgel.

Nem elégedett meg azonban azzal, amit a főrabonbánnak, vagy, ahogy ma már Szabó úr, Zsombori és Ipolyi cáfolatlan észrevételeik dacára nevezi, *főrovóbánnak* felségéről mondott, s krónikájában elég világosan kirakott, ezenfölül még egy ponttal áll elő: „IV-szer ki a főrabonbán áldozatára meg nem jelenik, ketté vágassék.“

A krónika védője arról, hogy minő kapcsolatja lehet e pontnak az imént pontról pontra Béla király jegyzője szerint önmaga által is a Budapesti Szemle tudományos lapjaiban ünnepélyesen bevallott pontokkal, ismét egy szót sem bocsátván előre, rögtön csak azt mondja: ¹⁾ „*Ez itt oly anynyira helyén áll, hogy inkább a névtelen jegyzőt vádolhatjuk, hogy azt tudhatva elhallgatta, mint a Székely Krónika szerkesztőjét, hogy azt maga fejétől gondolta volna.*“ Úgy de hát miért áll oly igen helyén még ma is, midőn a krónika védőjének fentebbi önkénytes nyilatkozatát, sőt a szerződési cikkeknél önmaga által Béla király jegyzője szavaival lett saját fogalmazását magyarosítva bírjuk, ez az ezekkel egészen ellenkező 6-dik pont? Épen ez az, ami indokolást nem csak kíván, hanem parancsol; azért-e talán, hogy a magyar fejedelem eszméje kiegészítésére lényegesen tartozott a főrabonbán? vagy hogy a főrabonbán úgy mint a székelyeknek már Árpád előtti hadi, polgári, papi főnöke, a rabonbáni felség, már magoknak e magasztos címeknek bizonyossága szerint is Árpádnál a vezérnél fentebb állott? E csudahatalomnak módosításáról pedig a Csiki Krónika semmit ²⁾ sem szól? sem ilyes,

¹⁾ Új M. Muz. 1854. II. 397—398. l.

²⁾ Csak annak védője szól a szerződési 4-dik pontra tett jegyzékében olyas valamit, miszerint ennek minden rabonbáni felsége

sem más egyéb okot ő nem ad elő, és így a magyar literatura jelen állásához képest a legsajnosabb érzéssel írom ide: úgy látszik, ő minket, kik őt egyébiránt gyönyörrel halljuk, gyönyörrel olvassuk, olyaknak néz, mint akik a XIX. század második felében is nem csak azon, amit ő és mai kitisztázott Csiki Krónikája állít, de még azon is, amit e krónikája ajánlásától, hazai történetünknek önmaga által egy helyen bevallott ős atyjáról, Béla király jegyzőjéről csupán csak gyanít, indokolás nélkül megnyugszunk, s még azzal is megelégszünk, mit az Árpád alatt tartott szeri gyűlésről csak a *Szer* szó igazolására egy jegyzékben ¹⁾ adott elő, ugyanezen gyűlésnek a jelen kérdés tárgyát illető leglényegesebb végzéseinek sima elmellőzésével. Szóljon ezekre helyettünk az oly tanulmányos és mégis oly szerény Lukács Móric, ki épen a Budapesti Szemle V. füz. 223-dik lapján azt mondja: „hogy az újabb időkben a történettudomány vakhittel nem fogad el többé semmi tényt, s a nélkül, hogy alapját és hitelességét szorosan, néha talán túlszigorral ne vizsgálná.“

Legyünk mi azonban tisztelt társunk iránt méltányosabbak, hogysen ő nem csak a királyi jegyző, hanem a Budapesti Szemle IX.-dik f. 276-dik lapján, egyszersmind Kézai irányában is, ennek húnjai, amannak kúnjaira nézve mutatkozik ²⁾; legyünk mi, ismétlem, öiránta méltányosbak. Ő

mellett is, az ellene vétettek csak úgy bűnhődtek, mint aki a közönséges rabonbánokból sértett volna meg valakit.

¹⁾ Új M. Muz. 1854. II. 399—400. l.

²⁾ Ezek közül az első kúnoknak, a második egyenesen húnoknak nevezi azon hét vezéreket, kik Kiónál öszves nemzetségeikkel együtt eredeti törzsrokonaikhoz a magyarokhoz kapcsolván magokat, Etele utódjának Árpádnak, úgymint ezeknek a vérszerző ~~ők~~ által lett közfejedelmőknek ugyan a szerint örökös esküt tettek, s a hajdani közös hon visszaszerzésében oly hős tényező társaik lettek, hogy nem csak Borsod s Baranyára, hanem az országnak a királyi jegyző által a 15., 17., 18., 28., 31., 32., 44., 47., 52-dik fejezetekben elősorolt, majd minden részeire kiterjedtek az igazságos fejedelem által örökségül kijelelt letelepedési földjeik; ő pedig, noha maga tudja legjobban, hogy a pártütött kozárok, kiket azután Bíbor Koszta több egyéb magyar nevekkal együtt, a kébor szó elferdítése mellett, egymaga nevez kabaroknak, már Etelközben csatlakoztak a

a Budapesti Szemlében a Csiki Krónika 6-dik pontjának szerkezetéről, sőt már a rabonbán említéséről is teljesen lemond *); hanem egy egészen a maga kedve szerint alkotott cikket ad elő. Engedjük meg neki a magyar literatúrában még ezt a privilegiumot is. A magyar történet ezen független új forrása egyedül önmagáé; bánhatik tehát vele, mint neki tetszik; talán Béla király jegyzőjétől is e szavakkal szerezte volna annak öt szerződési pontjaihoz a toldalékot. Ez nála így szól: „VI-szor, hogy aki nemzeti gyűlésekre, melyek egyszersmind vallásos szertartásokkal és ünnepélyes áldomásokkal valának öszvekötvé, vagy a hírnökök hadba szólítására a táborba meg nem jelenik, s elmaradásának okát nem adhatja, ketté hasíttassék, vagy szolgaságra taszítottassék.“ Én mindamellett hogy az értekezővel, mint a már maga által is nagy részben, kétséget nem engedőleg, elhagyott Csiki Krónika vedőjével, a történelmi hitelesség szigorú érdekében nem tarthatok vele, mégis, mint egyik általam is tisztelt jeles írónkkal, a lehetséges legnagyobb kíméléssel ki-

hét magyar rokon nemzetségekhez, ezek által pedig 8-dik nemzetséggül fogadtattak azon ősrégi hűnmagyar törvény kötelmével, mely szerint a hadban előljárni tartoztak; tudja továbbá, hogy ezek e kötelelességeket egész az etelközi vésznapokig örömet és vitézségnek kitüntetésével teljesítették (Új M. Muz. 1858. I. k. 369. valamint 566. l.), s nem csak Bíbor Kosztánál, hanem — ami Béla király jegyzőjének újabb dicsőségére legyen mondva, amazzal meg egyezőleg — ennél is, és ezeken kívül még Túrócinál is folyton folyva s vígan teljesítették; mégis Bíbor Koszta e kabarjai s azon kúnok közt, kik Árpáddal Kiónál teljes szabadon s minden akár előbbi kötelezés, akár jövődöre szóló külön feltétel nélkül szerződtek, sem idő, sem helyre nézve különbséget nem tévén, ezeket is Béla király jegyzője s Kézai dacára (B. P. Szemle IX. f. 267. l.) nem kúnoknak, nem húnoknak, sőt kozároknak sem kívánja tartatni, hanem egyenesen kabaroknak, mert Bíbor Koszta, anélkül hogy ezeknek eredetéről valamit szólna, őket is, mintegy odavetve kabaroknak nevezi.

*) B. P. Szemle IX. f. 267—269. l. félig-meddig tartózkodva teszem e magyarázást, mert önmaga az értekező sem a B. P. Szemle VI. f. 399. l., sem az Új M. Muz. 1858. I. k. 502. l., melyeken a Csiki Krónikát, mint a honi történet egyik független forrását ajánlja, annak ezen phásisáról s e phásisnak honnét lett eredetéről semmi említést nem tesz.

vánnék bánni; de már azt csakugyan lehetetlen e toldalékjára nézve elhallgatnom, hogy minekutána mind azon bűntettek, melyek az imént önmaga által alkotott cikkben összevordva vannak, és ha még ezeken kívül más ilyeket tud, még azok is a *fejedelemre* egyáltalában nem alkalmazhatók; a nemzet és a fejedelem közti viszonyokhoz semmi kigondolhatóképen nem tartozók; így önmaga mutatta ki legvilágosabban, hogy e méltatlan koholmánynak 6-dik pontja, akár-mikép szerkesztessék, a nemzet és fejedelem között tett örökös szerződésnek általa is ünnepélyesen bevallott 5 pontjához nem toldathatik, s ott nem csak nem áll a maga helyén, hanem onnét rikoltva rí ki.

A nagyszerű jelenetet, mely Szabó úr saját szavai szerint „az összes nemzetnek egy fő alatt egy testté-forrását jelképezi“ senki sem fogta fel a maga természetes önállóságában oly méltányosan, mint Béla király jegyzője. Ez mind születése, mind nevelése, mind ma már ismeretes magas állásához képest, szinte maga is tisztelettől áthatva, a fejedelem s nemzet közt örök időkre szentesített legfelségesb kötést, és e kötésnek saját feltételeit oly szabatossággal adja, hogy a nálánál annyi századokkal későbbi nemzedék is azokban az eredeti szerződésnek minden folt, minden tapasz, minden máztól tiszta teljes képére, annyi idők s viszontagságok után is, sőt inkább a nemzet által élt minden idők összehangzó bizonyosságánál fogva, a királyi jegyző minnkájának már első megjelentével örömtelvé tüstént reá ismert¹⁾. Innét az általános hitel, az a kegyelet, melylyel még azok is, kik e munka apróbb részeiben töle különböznek, a vérszerződésnek pontjai iránt, úgymint a melyekről Magyarország egész története tesz bizonyosságot²⁾, egyenlően tisztelik a halhatatlan érdemű jegyzőnek emlékezetét.

¹⁾ Mely igen ide illenek azon szavak, melyeket Gerlach és Bachofen római történetökből oly ügyesen idéz Lukács Móric a B. P. Szemle VI-dik f. 328. l.

²⁾ A f. e. febr. 7-kén a M. Tud. Akademiánál tartott székfoglaló beszédemben ki van mutatva, hogy a nemzet és Árpádi királyok a fejedelmi — úri — név s hatalomnak a vérszerződésben kifejtett fogalmánál egész anjoui Károlyig megmaradtak. Crescit laude recens.

Béla király jegyzőjének tehát, higgye meg a krónikának védője, segítségére egyáltalán fogva semmi szüksége sincs, úgymint akinek vérszerződési pontjai védelmezéséhez önmaga is aligha fogott volna, ha amannak a szeri gyűlésről írt szavait egész terjedelmökben kellő figyelembe veszi. Ezek így szólnak a 40-dik fejezetben: „Dux vero Arpad et sui milites — venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Curtveltou et manserunt ibi juxta silvam Gemelseu triginta quatuor diebus, et in illo loco dux et sui nobiles ordinauerunt omnes consuetudinarias leges regni, et omnia jura ejus, qualiter seruirent duci et primatibus suis, vel qualiter iudicium facerent pro quolibet crimine commisso“. Tehát a szeri nagy gyűlésben szabattak meg minden büntetteket illető törvények. Hogy tudta hát a Csíki Krónika védője a királyi jegyzőnek e szavait elhallgatni? kérdi valaki. Felesleges kérdés: ő itt nem mint történetbúvár, sem mint ítész, hanem mint a legelméssé ügyvédeknek egyike működött; mint ilyen pedig maga tudta legjobban, hogy ha a Csíki Krónikás hitelessége védelmében a szeri gyűlésnek ezen általa elhallgatott végzéseit csak megérinti is, akkor a nemzet s fejedelem között kötött szerződés nagy napját azon gyűléstől, melyben az általa előhordott vétkek büntetése megszabott, akaratja ellen is megkülönböztetni, Béla király jegyzőjének az alaptalan vád helyett igazságot szolgáltatni, a Csíki Krónikát a 6-dik szerződési pontra nézve is nyilvános koholmánynak elismernie kellett volna. Miután eddig társunkat a Csíki Krónika hitelességének védelmezésében működni lattuk: lássuk őt már, a maga teljes szabad állásában, mint történetbúvárt és ítészt.

S egyenes nyíltszívűségünk félreismerhetlen további bizonyosságául ide tesszük azt, amit ugyanazon Budapesti Szemle IX-dik füzetében a magyar vezérek koráról írván, az alpári csata után tartott szeri gyűlésről a 289. l. önmaga ír: „a Gyümölcsény erdő közelében, úgymond ő, a Körtvéltő mellett, nagyszerű nemzeti gyűlést tartatott Árpád. Itt a nemzet előkelőivel harmincegy napig tanácskozáván, az ország köztörvényeit s magánosok jogviszonyait megalapította, s mint a polgári úgy a büntető igazságszolgáltatás folyamat meghatározta. Az *etelközi vérszerződés után, mely által a nemzet*

ügyszólván alakult, ez volt a legmaradandóbb hatású lépés *a nemzet nyilvános életében*, s ez által lőn vérrel szerzett diadalainak gyümölcse a jövő korra nézve is célirányosan biztosítva.

Mily való, mily igaz minden szó, melyet itt a szerző már mint részrehajlatlan történetbűvár és ítész maga mond önmaga, mint a Csiki Krónika hitelessége előbbi védője, ellen! mely diadalmasan rontja le mind a Csiki Krónika 6-ik pontját, mind pedig a büntetések azon hosszú sorát, melyet önmaga kívánt a vérszerződési pontokhoz közvetlen toldatni? mily önkényti elégtétel a királyi jegyző ellen tett hirtelen vádjáért? Ily ítésszszel, ki lelkének e hevével hirdeti amit igaznak tapasztalt, már bizodalmasban is szólhatunk arról, ami még szívünkön van, megmondhatjuk neki nyíltan azt is, hogy mint *ítész* a királyi jegyzőnek még eltagadhatatlan elégtétellel tartozik ennek azon cikkére nézve, melyet ez, nem is kétkem, a hely színén, talán magok a vitéz székekelyek közt, de bizonyosan királyi notáriusságának azon másik feleideje alatt írt, melyet urának mint Erdély kormányzójának oldalán töltött, ahol tudniillik a *székekelyeknek a hadbani dicső előljárájáról* szól.

E vitéz nép történetének fonalát, nekem legalább úgy látszik, kétszer is kezében tartotta a szerző, s mindakétszer másfelé kapván, kieresztette. Először: midőn Bibor Kosztával megismeri, hogy ennek kabarái tették a hét nemzetségből állott magyaroknak nyolcadik nemzetségét már Etelközben, azon kötelemmel, hogy a hadban előljárlanak; de azután, midőn a magyarok a régi haza visszakeresésére ismét csak hét nemzetséggel indultak meg, mi lett legyen *előbb* a nyolcadikkal, arra nem ügyelt. Másodszor pedig akkor, midőn azt a kérdést vetette fel magának, ha vajjon az etelközi vésznapok után az előbbi nemzetségek egy része nem vette-e útját az erdélyi havasokon által mai hazája felé? s e kérdést csak azzal fejtette meg magának, hogy ezt „*történeti bizonyosságul* el nem lehet fogadni.“ Így lett, hogy az általa elszalasztott szálat egy igénytelen történetbűvár felfogván, azzal együtt én bizonyosnak tartom, hogy a vitéz székekely nemzetség, mely a királyi jegyző szerint *eleinte* (primo) Attila népe volt, sor-

sának *azutáni* viszontagságai közt végre az annyiszor érintett kötés alatt a véle rokon magyarokhoz csatlakozott; ezeknek etelközi vésznapjai után pedig új telepet keresett magának, s azt Erdélyben lelte; kétségenkívül előbb, hogysen a magyarok a mai hazájok széléhez értek; de alig hogy ezek ide értek, megemlékezvén régi kötésökről, mit tettek? eleikbe (Kézai szerint a visszatérők elejébe) mentek, s mit még? azt amit ő mint a krónika *ügyvéde*, mélyen elhallgatott, de ma már mint *ítész* Béla király jegyzőjének háromszori ismétlése ellenében nem hallgathat el, hogy Ménmarót vára nyomban következett megvívásában e vitéz nemzetség volt az, aki nem új szerződés, hanem a régi kötés szerint, e dicsőséges hadban is ¹⁾, és az utóbbiakban is Turóci ²⁾ s egyéb okmányok elvitázhatatlan bizonyosága szerint, elüljárt.

Ő mint *ítész* az életrajzának szavai szerint Horvát Istvánról azt tartja, hogy „a nemzeti dicsőség iránti túlbuzgóságból az önámítást táplálja, s történeti tévedéseket terjeszt.“ Mi ugyane szavaknak szigorát tudós Wenzelünk mérsékelt értelmében vesszszük, de annál bátrabban reménylünk, megengedi ő nekünk, hogy abban is, amit a Csíki Krónikának 5-dik pontja alapján a székely nemzet beléletének a magyarokénál sokkal népuralmibb voltáról követel, különböző meggyőződésben lehessünk, mert aki e krónika most idézett pontjával s a főrabonbánnak mint ugyanazon egy személyben követelt főpap, főbíró, fővezérnek mindent elnyelő iszonyatos hatalmával összeveti a ma már eléggé ismeretes magyar nagyúr bírói hatalmát, egyszersmind pedig a magyar

¹⁾ Monum. Arpad. Rer. Hung. a 46. l. Anonym. 50-dik fejezetben „et omnes siculi, qui primo erant populi Athile, audita fama Usubuu obviam pacifici venerunt, et sua sponte filios suos in obsides dederunt et ante exercitum Usubuu in prima acie contra Menumorout pugnare ceperunt. — Et statim filios siculorum duci Arpad transmisserunt et ipsi *praeceidentibus siculis* una contra Menumorout equitare ceperunt.“ Ugyanott 51-dik fej. „hoc cum audivisset Menumorout, quod Usubuu et Veluc nobilissimi milites ducis Arpad cum valida manu *praeceidentibus siculis* contra eum venirent.

²⁾ Turóci Cronie. II. r. 65. f. v. ö. Bartal Comment. I. köt. 144. l. III. k. 211. l. stb.

népközönségéét, mely azt nem egy nemzetségre szorítva, sem ahhoz örök időkre kötve kapta, hanem az egész nemzet kebeléből, a legérdemesebbet kiszemelvén szabadon választotta, ítéletét, ha igazságtalan volt, gyűlésileg megváltoztatta, sőt magát is, ha a nemzet ellen vétett, közakarattal letette, s általában a nemzet, vagy a nemzeti becsület ellen vétetteket érdemök szerint megbüntette, s ezen utóbb említett hatalmát az aranybulla I-ső s még világosabban az 1231-dik I., II., az 1267-diki törvény VIII-dik cikke bizonyosságánál fogva tovább is az országgyűlésre bizta, az kétségkívül nem hiheti el, hogy a székely nemzet belélete a magyarokénál népuralmibb volt, s maga tisztelt társunk sem, ha az itt mondottakat némi figyelemre méltatja.

DIPLOMATIKAI TARLÓZATOK.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

Az Új Magyar Muzeum múlt 1858-iki folyamában e cím alatt megkezdett közleményeim folytatásául hét újabb oklevelet mutatok be, melyek közül a négy első Báthory Zsigmond által hadi felszerelések eszközzésére adatott ki, a XI. és XII-dik pedig országgyűlési meghívásokat tartalmaz; míg a XIII. Bethlen Gábornak egy adománylevele.

VII.

Sigismundus Báthori de somylo Princeps Transylvaniae, et Siculorum Comes etc. Universis ac singulis Egregiis, Prudentibus, Circumspectis, Magnificis, Civium Judicibus Villicis, ceterisque Juratis Civibus quarumcunque Civitatum, Oppidorum, Villarum, possessionum saxonicalium ubivis intra ambitum hujus Regni Transylvaniae existentium Commorantibus salutem et Favorem! Constare vobis scimus, nos, ex mandato Potentissimi Imperatoris Turcarum, Ordinibus et Statibus Regni jam ante bellicum indixisse adparatum, ac ipsis quoque *Pastoribus Ecclesiarum Saxonicalium* comisisse, ut iidem etiam, ad vehenda tormenta, aliaque bellica instru-

menta, certum numerum equorum, curruum, cum senis equis ad singulos ad nos emittere debeant. Eam ob rem harum serie committimus vobis et mandamus firmiter, ut secundum consuetudinem, alias etiam in simili negotio observari solitam, ad dictos currus vectores et Aurigas sufficientes idoneosque et quidem tales, quibus tanti momenti negotium committi possit, non fugitivos vel propter quos damnum, vel nobis vel ipsis Pastoribus inferatur, sed fideles et integrae fidei ex communitatibus vestris, pro stipendio ipsorum menstruo ternorum florenorum, sine aliqua tergiversatione, dare et ordinare modis omnibus debeatis et teneamini. Datum Albae Juliae die 28. Septenbris Anno 1593. *Sigismundus Báthori mppria.*

VIII.

Sigismundus etc. Reverendi et Honorabiles! Sincere dilecti Salutem et Favorem. Cum Deo juvante exercitum nostrum, quem hic ad Albam in castris habemus, propediem quoquo versum moturi simus: Mandamus itaque vobis firmiter, ut vos etiam equos, quos ad vehenda tormenta et alia instrumenta bellica, ex more jam antiquo, suppeditare debetis, una cum curribus, aurigis aliisque instrumentis necessariis, ita in promptu habeatis, Curamque adhibeatis, ut simul atque per alias has nostras requisiti fueritis, statim equos illos et Currus, citra omnem defectum et moram, eo quo opus erit, transmittere valeatis. Datum Albae Juliae, die 19. Octobris Anno 1594. *Sigismundus Báthori mppria.*

IX.

Sigismundus Báthory de Somlyo Princeps Transylvaniae, et Siculorum Comes etc. Prudentibus et circumspectis Judicibus villicis, ac Juratis Civibus quorumcunque oppidorum, Villarum et possessionum in Capitulo inter Küküllő vocato existentibus, Salutem et Favorem! Constare vobis scimus, nos ordinibus et statibus regni jam antea bellicum indixisse adparatum, ac *ipsis quoque Pastoribus ecclesiarum Saxonicalium* comisisse, ut ipsi etiam pro vehendis tormentis, aliisque impedimentis bellicis certum numerum curruum cum Senis ad singulos equis ad nos mittere debeant; Eam ob-

rem vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut secundum consuetudinem, alias in simili negotio observatam, ad dictos currus vectores et aurigas sufficientes idoneosque et quidem tales, quibus tanti momenti negotium committi possit, non autem fugitivos; vel propter quos damnum aliquod, vel nobis, vel ipsis pastoribus, inferatur, verum integrae fidei, ex communitatibus, imo medio vestri, pro stipendio menstruorum ternorum florenorum sine aliqua tergiversatione, dare et ordinare modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, Exhibenti restitutis. Datum Albae Juliae die 4. mensis Novembris Anno Domini 1593.

Sigismundus Báthori mppria.

X.

Sigismundus etc. Reverendi nobis sincere dilecti Salutem et Favorem! Antea quoque in mandatis dederamus, ut equos, currus et aurigas, pro expeditione bellica, ex more vetusto, Nobis debitos una cum omnibus instrumentis, ad promovenda tormenta aliaque impedimenta bellica, necessariis, in promptu haberetis. Quia autem equi oneri illi ferendo idonei sint oportet, nec qui statim lassitudine conficiantur, vobis ea ipsa de re vicissim serio committimus, ut in iis procurandis summam curam et diligentiam adhibeatis, et non equos qualescunque tandem, a plebeiis collectos, uti antea; verum quos in propriam vestram rationem aluistis, ad eos nostros usus destinare et ita in promptu habere debeatis, ne, cum promovendus Nobis exercitus, vestri causa ea in re destituamur. Secus non facturi. Datum Albae Juliae die 1. Novembris Anno 1594.

Sigismundus Báthori mppria.

XI.

Gabriel Dei gratia etc. Prudentes ac Circumspecti Fideles nobis sincere dilecti, Salutem et gratiam nostram! Quum necessitas publica et Deliberatio Dominorum Regnicolarum trium Nationum postulet ut ex vobis quoque Praestantes viri nobiscum adsint, et in medium de instantibus rebus, una cum aliis fidelibus nostris Dominis Regnicolis, deliberent; mandamus vobis firmissime, ut statim ex *Civitate ista Cibiniensi*,

et singulis *Sedibus vestris Saxonicalibus*, duos integerrimos et Praestantes viros, *Judices videlicet Regios* cum Cive uno, huc ad nos mittere debeatis, nec secus faciat. Dat. 7. Octobris 1612.

XII.

Gabriel Dei Gratia etc. Generose Fidelis nobis sincere Dilecte Salutem et Gratiam nostram! Quamquam juxta adprobata Regni consuetudinem, ad festum sancti Michaelis Archangeli novissime elapsum pro Dominis Regnicolis Comitia Generalia celebranda erant, nihilominus, ob certas rationes, nunc pro ratione moderni temporis tractandorumque negotiorum diversitate, dictis dominis Regnicolis trium Nationum Transsylvaniae et partium Regni Hungariae eidem subiacentium ad festum beati Detrii martyris proxime venturum hoc est 27. diem praesentis mensis Octobris, hic in civitate nostra Cibiniensi Comitia Generalia celebranda decernimus, quo tempore ea, quae de re omnium erunt, et ad publicum patriae bonum et salutem pertinebunt, in medium proponantur atque decernantur. Ideo harum serie committimus et mandamus firmiter ut acceptis praesentibus, ad diem et locum praefixum, uti nos quoque, Deo fauente praesentibus aderimus, tractandorum et concludendorum negotiorum gratia adesse debeas et tenearis. Secus, sub poena in decreto expressa, non facturus! Datum in Civitate nostra Cibiniensi die 7. Octobris Anno 1612.

XIII.

Bethlen Gábor Nagy-Ekemező régi kiváltságát, hogy a bűnyegyekben ítélhet, megerősíti.

Gabriel Dei Gratia Sacri Romani Imperii et Transsylvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, ac Opoliae Ratiboriaeque Dux etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis, quod siquidem quum ex humillimis Prudentum et Circumspectorum Judicum Regionum Septem Sedium Saxonicalium precibus, imprimis autem Generosi Colmani Gottsmeisteri Consiliarii nostri, et Civitatis nostrae Cibinien-

sis Judicis Regii devota Instantia, tum vero ex legitima et juramento exacta complurium fassione benigne intelligamus, Incolas et Inhabitatores possessionis Nagyekemező in Comitatu de Küküllő existentis, in captivandis in villa sua et intra territoria repertis cujuscunque maleficii patratioribus et in in illis consveto jure puniendis non a Comitibus et Judicibus Nobilium dicti Comitatus de Küküllő, in quo, ut praemissum, ipsorum possessio situata est, dependere. Sed ipsemet in facie sedis suae Judiciariae de talibus malefactoribus judicia ferendi, eosque merita poena adfligendi plenariam habuisse potestatis facultatem, more reliquarum possessionum, villarum, oppidorum et Civitatum Saxonicalium. Et hoc quidem ex antiquo usu et privilegiis a Divae memoriae Hungariae Regibus et Principibus Transylvaniae, felicitis reminiscendae Praedecessoribus nostris collatum, indultum et multis vicibus confirmatum obtinuisse, verum litteras suas superinde privilegiales Superiorum temporum injuria, incenso ejusdem possessionis templo, et ignis ardore cum omnibus circum aedificatis domibus absumpto, in favillas redactas periisse. Supplicatum itaque exstitit nobis in eo humillime, quatenus eosdem Incolas et Inhabitatores dictae possessionis Nagyekemező more reliquorum Saxonum praefata libertate sua gaudere, neve in ea a quoquam turbari concederemus, imo praedictas ipsorum litteras privilegiales a priscis Hungariae Regibus et Principibus Transylvaniae collatas praescripto infortunio perditas, aliis litteris nostris superinde Privilegialibus restituere et vigori pristino reddere dignaremur. Nos itaque cum praetactorum fidelium nostrorum Judicum Regiorum et inprimis dicti Colmanni Gottsmeisteri nobis pro parte Incolarum possessionis Nagyekemező fusis precibus inclinati, deprehensaque ex multorum, ut praemissum, fide mediante facta adtestatione, rei veritate, praecipuum inde habentes respectum benignitatis Divorum quondam Hungariae regum, et bonae memoriae Principum Transylvaniae Antecessorum nostrorum erga incolas illius possessionis hac in parte derivatae. Tum etiam benigne volentes malefactorum et notiosorum hominum probis fraudem et tyrannidem minantium scelera compendiosiori poenae irrogandae via refraenare, ne huc et illuc di-

tracta iniquitatis ultio, majorem latrociniis adperiret fenestram. Fidelibus nostris, Judici, villico, Juratis senioribus ac universitati Incolarum toties dictae possessionis Nagyekemező id benigne adnuendum et concedendum duximus, ut ipse judex Villicus, Jurati Seniores, ac universitas Incolarum praesentes et futuri a modo in posterum futuris semper temporibus, quatenus in praetactarum suarum libertatum usu, a priscis temporibus fuisse dignoscuntur, juxta morem et consuetudinem antiqua septem sedium nostrarum Saxonicalium, quarum ut dicitur, utuntur juribus, in praescripta villa sua et intra ejusdem territoria, in locis congruis et convenientibus patibula, rotas et caetera poenarum Signa, juxta morem et consuetudinem erigere, universosque fures, latrones, praedones, domorum incensores, falsarios, caeterosque cujusvis maleficii et sceleris patratores, qui Dei timore posthabito, in praemissis et aliis publicis criminibus et factis detestabilibus procedunt, in personis detinere, detentosque prece, pretio, favore, et amore quibuslibet hac in parte postergatis, Deum que inulti sceleris vindicem et ejus justitiam ferentes prae oculis, juxta eorum demerita juris ordine observato, judicandi definitivaque sententia condemnandi, suspendendi, decollandi, et comburendi, caeterisque poenis condignis feriendi et quaevis illa, intra territoria sua quae de jure in his juxta regni nostri consuetudinem fieri consueverunt, facienda exercendi et peragendi plenam et omnimodam habeant potestatis facultatem. Item si quis quidquam accusationis et acquisitionis contra ipsos populos et incolas ejusdem possessionis Nagyekemező habuerit, et hujusmodi acquisitionem ac accusationem suam in sede judiciaria ipsorum incolarum villanorum ordine juris observato prosequatur, ubi iudicio ipso cum contentus esse noluerit, ex tunc ad interrogationem sedriae septem sedium causam transferre debeat; imo adnuimus concedimus consentimusque, praetactorum Regum Hungariae et Principum Transsylvaniae, nostrorum praedecessorum superinde indultis, eaque hac in parte priori suae integritati clementer restituimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, Comitibus, Vice Comitibus, et Judlium dicti Comitatus de

Küküllő, cunctis etiam aliis, quocumque officio et praefectura fungentibus, modernis et futuris, quovis tempore constituendis, praesentes visuris, harum serie committimus et mandamus firmiter, ut acceptis praesentibus praedictos cives et Incolas possessionis Nagyekemező in praescriptis eorum juribus, libertatibus et indultis, quatenus in eorum usu a priscis temporibus perstitisse comperiuntur, in persequendis quippe captivandis et puniendis malefactoribus in J. dictione eorum repertis captivatis et existentibus et judiciis de illis ferendis et celebrandis illaesos conservare, neque vos contra ipsorum libertatem et privilegia sua in juris dictionem eorum ingredi, ut multas seu birsagia qualiacunque ratione hujusmodi maleficorum ab illis petere aut eo infestare audeatis, sed libere ipsos instar aliorum oppidorum et possessionum Saxonicalium in suis libertatibus et immunitatibus procedere permittatis et permitti faciatis. Secus non facturi. Praesentibus perlectis Exhibenti restitutis. Quas nos in majorem hujus rei firmitatem sub sigillo nostro authentico ejusdem judici Villico, ac Universitati Incolarum possessionis Nagyekemező, Successoribusque eorumdem universis clementer dandas duximus et concedendas. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die 14. Augusti Anno Domini 1627.

Gabriel mppria.

Stephanus Kovasotzy
Cancellarius mppria.

XIV.

A nagyszombati egyezkedés Katona Hist. Criticája XXIX-ik kötete 585. és köv. lapjain közölve van. Ugyanekkor azonban egy titkos szerződés is kötöttet Mátyás és Bethlen Gábor közt. E nevezetes okmányt mutatom be most a kolosvári ref. főiskola birtokában levő báró Szilágyi Sámuel-féle másolatból, mely tudtommal most lát először világot és magára a történetre is nevezetes fényt derít.

E példánynak oldalirása (az oklevél végéhez téve) „Secretus tractatus et Transaccio transsilvanica.“ Maga az egyezkedés pedig itt következik:

Nos Mathias Divina favente Clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae,

Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit universis. Quod cum nos ad tollendas non ita pridem subortas differentias, Pacemque et concordiam stabiliendam, aliquoties a Domino Gabriele Bethlen, Statibusque et Ordinibus trium Nationum Provinciae Transsylvaniae requisiti, certos nostros Pacis et concordiae amantes commissarios, in liberam Civitatem nostram Tirnaviensem ablegassemus, quo praedictus quoque Dominus Gabriel Bethlen ex clementi praemonitione nostra, tam suo, quam dictorum universorum Statuum et Ordinum, Trium Nationum Transsylvaniae nominibus et in personis certos suos Legatos, et commissarios submittentes, ac ex utraque parte cum literis Plenipotentialibus, modo sufficienti comparentes, ibique certas pacis et Concordiae Conditiones inivissent, cujus Puncta et Articuli sequuntur hunc in modum.

Primo. Quantum ad statum Transilvaniae partiumque eidem annexarum attinet, in hac libera electione Principatus quem nunc habent, per nos et successores nostros legitimos Hungariae Reges conservabuntur, donec dei beneficio Buda et Agria a potestate Turcarum (nisi antea voluerint) eliberabuntur. Quo eliberata, Transilvania cum partibus sibi annexis in pristinum Statum, uti tempore antiquorum Regum per officiales Regios gubernata fuerat, redeat. Quod si autem nobis viventibus Divina Majestas Caesarea Regiaque, vel successores ejus hoc consequi poterunt, quousque nos supervixerimus, in libero nostro Principatu Transylvaniae partiumque ei annexarum permaneamus. Interim autem tam pro nobis quam Successoribus nostris legitime electis Transsylvaniae Principatus, liber Principatus et Dominium, Salva et intacta permaneant.

Secundo. Pacificationem cum Turca ad sitvatorok factam, in qua etiam Transsylvania implicite inclusa est, non turbabimus, sed omni studio et Conamine conservare studebimus. Quod si vero Turca vel in Hungaria, vel in Transilvania Pacem hanc rumperet, et sua Majestas Caesarea et Regia, communibus Christianorum auxiliis illi resi-

steret, ut ruptam pacem vindicare vellet, bellumque in vicinis ad Transsylvaniam partibus Turca moliretur, ex tunc tam nos, quam successores nostri Statusque obligati simus Communia arma sumere, ad requisitionem suae Majestatis, et Regni Hungariae penes Christianitatem contra communem hostem militabimus, ubi usus ita tulerit et postulaverit. Si autem Turca particulari expeditione in locis Transylvaniae remotioribus, utpote ultra Danubianis Pacem invaderet. In eo Casu nos, Statusque et Ordines Transylvaniae successoresque nostri, auxilia nostra exercitui suae Majestatis non teneamur adjungere, sed tranquillitati nostrae ex consilio suae Majestatis, et Regni Hungariae, aut bona se offerente occasione etiam arma tentare, quo meliori et commodiori modo poterimus consulere sit licitum. Sin autem Transylvaniam partesque eidem annexas Turca invaderet, tempestive a nobis sua Majestas, successoresque ejusdem legitimi, ac regnum Hungariae requisiti, quemadmodum necessitas postulaverit, tam auxilio pecuniario quam milite uti vis hostilis immineret, condigna auxilia et suppetias ferre sit obligata.

Tertio, Interea vero nec belli, nec Pacis tempore (tributis et honorariis Pacis tempore Turcis praestandis excepto) nulla unquam auxilia, commeatus et transitus per Transylvaniam, et partes eidem annexas, contra suam Majestatem Caesaream et Regiam, ejusque successores Reges Hungariae, et Regna Provinciasque praebebimus, aut per nostros praeberi permittemus. Imo si ad haec praestanda Turcae nos, Successoresque nostros legitimos Principes et Transylvaniam, partesque eidem annexas, contra libertates nostras vi omnino cogerent, aut alias quovis modo in libertatibus nostris impedire vellent, requisitis mox de his suis Majestatibus, et per illas Regno Hungariae, illis pro viribus resistemus, et si illis pro viribus resistere nequiremus, et suam Majestatem caesaream atque Regiam ejusque successores legitimos Reges Hungariae et regnum aut superiorem partium ejusdem Regni Generalem Capitaneum pro auxilio requiremus. In eo Casu etiam sua Majestas ejusque successores legitimi Reges Hungariae et Regnum, quantum necessitas postulaverit, nobis et successoribus nostris legitimis Principibus Transylvaniae, Par-

tibusque Hungariae eidem annexis, juxta Capitulationem generalis Transactionis cum sua Majestate Caesarea, atque Regia, de recenti Tyrnaviae initam, contra ipsos Turcas, et alios hostes eidem adjunctos auxiliabuntur.

Quarto. Quaecunque Arces, Oppida, aut alia loca communibus viribus quando a sua Majestate jussus exercitus aut apparatus mittetur, Capientur, aut recuperabuntur. Sacratissimae suae Majestati omnino cedent. Quae autem illustrissimus Princeps ipse propriis armis, sanguine suorum subditorum, industria aut alia diligentia hosti ademerit, Principi Transylvaniae cedent, sed Jure Feudi tantum. Quod subinde a sua Majestate, tam Princeps, quam ejus legitimi successores accipere teneantur. Quae denique Princeps, ex Bonis ad Coronam Hungariae proprie pertinentibus, tempore quo a Turca occupata fuerunt, recuperavit, ea suae Majestati statim relinquit, simul atque ipsi Principi aequa in aliis bonis Compensatio dabitur.

Quinto. Exorto bello Turcico liberum sit suam Sanctitatem, serenissimum Regem Hispaniarum, ceterosque Christianos Principes, Imperii Ordines et Provincias pro Pecunia ad Bellum Turcicum sollicitare, et in hoc ipso sua Majestas Caesarea atque Regia interpositione suae autoritatis Caesariae nobis adjumento sit.

Sexto. Propter Commoditates Belligerationis, quemadmodum tempore Sigismundi Principis usitatum fuit, Exercitus Transylvanicus in utramque Valachiam intromissus aperteque dispositus conjunctis viribus contra communem hostem operam navet, et si necessitas tulerit, ut etiam nosmet ipsi in persona pro defensione communi ingressi fuerimus cum consensu et cointelligentia suarum Majestatum, (si tempus patietur) utroque (sic) vajvodarum militabimus.

Septimo. Sua Majestas Copiis militaribus, et omni necessario apparatu, ut pote, tormentis, globis, pulvere, et reliquis omnibus instrumentis juvare constituit.

Octavo. Quod si vero pax post bellum apertum Turcis cum sua Majestate Regno Hungariae et Christianitate concludenda foret, tunc nobis Provinciae Transylvaniae, partibus ei annexis exclusio nunquam fiat, sed communibus votis, et nobis etiam inclusis transactio pacis sanciat.

Nono. De secretioribus inimicorum Turcarum, Tartarorum aliorumque hostium Regni Hungariae Suam Majestatem certiores faciet, curabitque istarum rerum Turcicarum notitiam habere.

Decimo. Arcium Varad, Szamos ujvár, Kővár, et Huszt, Capitanei, moderno Principi imprimis et successoribus ejusdem legitimis ad observationem praesentis Transactionis; suae etiam Majestati et futuris Regibus Hungariae Juramento sint adstricti, et suo tempore etiam Praesidarii milites ad fidem Principi et Capitanei jurent.

Undecimo. Si sua Majestas modum adinvenerit ut absque evidenti periculo Transylvaniae consentiente Turca, Vajvoda Radulius in Provinciam restituatur, et ab eodem nos sufficienter assecurati fuerimus, bonam vicinatem, et conjunctionem animorum cum ipso conservabimus.

Duodecimo. Quod sacratissimam Caesaream Regiamque Majestatem ejusque legitimos successores pro Capite totius Christianitatis, et Rege Hungariae majoribus et superioribus suis agnoscant, et Transylvaniam partesque ei annexas pro inseparabili Coronae Regni Hungariae membro recolunt, et recognoscunt neque juri Coronae praepjudicabunt.

Decimo tertio. Ad praesentis Transactionis Conservationem et successivis temporibus Continuationem penes ipsum Principem ex praecipuis Capitibus Trium Nationum Constantia, fide, taciturnitateque conspicui Strictissimo Juramento sint obligati: Ita ut qui nunc publica auctoritate in hac legatione funguntur, hac vice solenni Juramento deposito, ad finem vitae ipsorum tamquam bene conscii secretae ipsius Transactionis apud se perpetuo silentio conservent, mortuo autem ex illis aliquo, Princeps et reliqui ejus secreti conscii, alium ex eadem natione ex qua extiterit, loco illius eligant, cum quo communicent sub eodem strictissimo Juramenti vinculo. Si autem Principem fato fungi contigerit, idem conservatores secreti istius Decreti, sub eodem Juramenti vinculo teneantur Principem electum et succedentem statim in initio suae inaugurationis ad observationem, praesentis tam secreti, quam publicae Transactionis adstringere sub nomine Transactionum Tyrnaviensium.

Nos itaque praescriptos omnes Articulos, inter Nos et Regnum nostrum Hungariae, et dictum Dominum Gabrielem Bethlen, Statusque et Ordines Provinciae Transylvanicae, et partium Hungariae eidem annexarum per suos legatos modo supra nominato conclusos, et praesentibus hisce literis nostris de verbo ad verbum insertos, et omnia ac singula in eis contenta, ex certa scientia nostra, et animo bene deliberato, approbamus, ratificamus, et confirmamus, Promittentes nostro, Successorumque nostrorum legitimorum Regum Hungariae nomine, in verbo nostro Caesareo et Regio et bona fide mediante, quod praeinsertos Articulos, ac omnia et singula in eisdem contenta, secrete modis omnibus conservabimus, et per alios qui horum notitiam habituri sunt, conservari curabimus atque etiam tam nos ipsi sancte et inviolabiliter observabimus semper, quam etiam per omnes subditos nostros, et alios quorum intererit observari faciemus, ac ad observationem eorum omnium etiam successores nostros legitimos Reges Hungariae, et Regnum obligatos esse volumus in perpetuum. In cujus rei fidem et testimonium praesentes literas nostras, quas manu nostra superscripsimus et sigillo nostro munivimus, praelibato Domino Gabrieli Bethlen ejusque successoribus legitimis, omnibus statibus et Ordinibus Transylvanicae, et Partium Hungariae eidem annexarum dandas duximus et concedendas. Datum in Civitate nostra Vienna die 15. Maji Anni 1615. Regnorum nostrorum Romanorum 3 Hungariae 7. Bohemiae quarto. *Matthias m. p.*

NEVELÉSÜGYI SZAKASZOK.

HORVÁTH CYRILLTŐL *).

II. ÖSSZSZERŰ ELIGAZODÁS.

Azt állítottuk az első szakaszban, hogy nálunk a nevelés dologabani öszszerű eligazodás nemzeti szükségletté vált.

*) L. az I. cikket: „Nemzeti szükséglet” az Új M. Muz. 1857. folyam I. köt. 65—76. II. Szerk.

És ez a széltében mutatkozó jelenségek nyomán lön így állítva; találkoztak mindamellet a neveléssel foglalkodó egyének között, kik állításunkra nem győzték eléggé fejöket csóválni. Nem birtuk ugyan még e sokat rejtő fejszóválásnak valamennyi okát kipuhatolni; úgy látszik mégis, mintha vizsgaságunk itt-ott a fátyolt jól lebbentette volna föl. A jelenségek valósága iránt sehol és sohasem támadt kétség: valami más okozhatta tehát, hogy állításunk akadékokba ütközött. Mivel a fejszóválás több alkalommal és olykor nem minden fölindulás nélkül ismételtetett: gyaníthatóvá lön, hogy az akadékok forrása nem az ingadozó külsőségekben, hanem ezeken túl a fejszóválók megrögzött elmejárásában nyomozandó. Igazolta is az eredmény gyanításunkat, mert észrevételeink tanúsága szerint némelyek előtt az érintett szükséglet szellemi és nemzeti volta, mások előtt az eligazodás összszerűsége tünt elő mint olyféle mozzanat, mely érezhető megütközéssel fogadtatott. De mi okozta tulajdonképen azt a megütközést?

Gondolataink szövesztésekor az érintett szükségletet egyszer szelleminek, másszor nemzetinek mondtuk. Ez az, aminek nyitját nem tudták némelyek fölhalálni. Hogy ugyanazon szükséglet szellemi is nemzeti is legyen, az a tapasztalásnak szintügy mint a gondolkodásnak emberei előtt valami váratlan, sőt bizonyos érdekbeli viszonymál fogva, néhányszor megdöbbentő is volt. Hogy ilyféle volt, azt a kedélyek ingadozása nagyon is elárulta. Embereink nem vergődtek még ki az elvontságok ügyetlenítő szorúlati közül: azért történt a többi között, hogy a nevelés dolgábani összszerű eligazodásnak még csak lehetőségéről sem akartak hallani.

E tünemény azonban könnyen megmagyarázható. Mi legyen valódilag az, a mi az érintett szükségletet igazán szellemivé teszi, azt a tapasztalás, míg elvont, a maga módja szerint nem fogja soha kellőleg fölmutatni. Mi legyen valódilag az, a mi az érintett szükségletet igazán nemzetivé teszi, azt meg a gondolkodás, míg elvont, nem fogja soha kellőleg a maga módja szerint lehozni. Innen az elvontságokhoz ragaszkodók megütközése az eligazodás összszerűségén, mely bármily egyoldalúságtól tiszta levén, a nevelés dolgában előfejllett szükségletet is csak úgy fogja igazán szelleminek ismerni,

ha nemzeti is; valamint igazán nemzetinek is csak úgy fogja ismerni, ha szellemi is. Ez itt az ok, mely miatt a nevelés dolgában sem az elvont tapasztalásnak sem az elvont gondolkodásnak emberei nem igazodhatnak el öszszerűen. Nem az elvont tapasztalásnak emberei, mert eligazodásukból hiányzik a szellemi mozzanat; nem az elvont gondolkodáséi, mert eligazodásukból hiányzik a nemzeti mozzanat. Bírnak ugyan ők is eligazodottsággal a nevelés dolgában, de nem öszszerűvel, nem valamennyi oldalról öntudatosan végrehajtottal; mert arra nézve, hogy ezt bírassák, minden más előtt az elvontságokkal kellene szembe szállaniok. Ehhez pedig, miként azt a tapasztalás esetei bizonyítják, nincs aránylagos készütségük.

Az ily készütség többfélét szükségel. Szükségli a többi között 1) a tárgynak, melyben el akarunk igazodni, 2) magának az eligazodásnak, mint működési folyamlásnak, lehető legvilágosabb ismeretét; mert e nélkül az eligazodás vagy nem egyéb setétbeni tapogatódzásnál, vagy ha egyéb, kevésben különbözik az egyoldalú kísérléstől. Hogy ilynemű eszközök mellett a czél soha biztosítva nem lehet, magától értetik.

A ki eligazodik, valami után tör, aminek kielégítő birtokában még nincs. Ezen valami az eligazodottság vagyis a szellemnek oly állapota, mely őt bizonyos tárgy irányában mind elméletileg mind gyakorlatilag kielégíti. Kielégíti elméletileg, mert akár mikor és akár hol tegye magának ama tárgyra vonatkozólag e kérdéseket: mi? honnan? mivégre? az adandó feleletek viszonszerű alaposságuknál fogva meg fogják őt nyugtatni. Kielégíti gyakorlatilag, mert ismeretei nem szükölködendnek mozzanatokban, melyeket akkor, midőn a kérdés alatti tárgygyal bánik, útbaigazító szabályok gyanánt tisztán látólag fölhasználhat.

Mindez azonban bizonyos készséget tesz föl, mely nélkül az eligazodottság sem elő nem hozathatik, sem fenn nem tartathatik, sem tökélyesebbé nem tétethetik. Vannak, kik a készségtől az előhozásnál és a fentartásnál egyebet nem kívánnak; de hibásan, mert nem elég, hogy az eligazodottság csak előhozott és fentartott legyen, hanem azonfölül még

szükséges, hogy az élet fejlődésfokaihoz képest tökélyesíttessék is. Ha más nem, követeli azt az eligazodottsággal együtt-járó kielégítés, mely csak viszonylagos és fokszerű lehet. Valamint az élet nem veszteglés: úgy a szellemi eligazodottságnak sem szabad olyanná lennie. Kétségbe nem hozható bizonyíték ez arra, hogy ama működést, mely az eligazodottságot előhozza, fentartja és tökélyesíti, mindenképi szabályozottság jellemzi. De honnan az ilyenkor érvényesítendő szabályok?

Aki eligazodik, valamiben igazodik el: következőleg az eligazodás nem elvont, hanem alkalmazkodó működés. Tartozik ugyanis ama tárgy természetéhez alkalmazkodni, melynek hatáskörén belül az eligazodás mozog. Íme a forrás, melyből az eligazodás folyamításakor szemmel tartandó szabályok merítendőek. A tárgy természete és egyedül csak ez lehet a sikerbiztosító szabályok forrása. Az e forráson kívül valami mástól kölcsönzött szabály is gyakorolhat ugyan befolyást az eligazodás menetére; ámde mivel ily esetben a szabály és tárgy közötti viszonyt nem lehet mindig biztosnak tekinteni: a befolyás sem az eligazodást a tétovázás, sem az eligazodottságot a hézagosság ellen nem fogja kellőleg megóni.

Az itt mondottakban rejlenek ama többször nem értett, máskor meg eléggé nem méltányolt mozzanatok, melyek miatt a nevelés dolgában eligazodás oly ritkán sikerül. El akarunk igazodni a nevelés dolgában, de anélkül, hogy annak, mint egésznek, valamennyi oldalát alaposan átvizsgáltuk, anélkül, hogy létesíthetésének külső feltételeit világosan fölfogtuk, anélkül, hogy annak végrehajtását, amint már az előkerült viszonyok között lefolyt, szellemileg áthatottuk volna. Csodálhatni-e azután, ha a szabályok, melyekhez ily készültség mellett az eligazodás menetét idomítottuk, ohajtott siker nélkül maradnak?

De nem is oly könnyű dolog a nevelésnek, mint önmagában megkülönböztett egységnek, alapos áthatása, miként azt némelyek gondolják. Sok mindenképen végrehajtottnak itéli azt, mihelyt Plato, Plutarch, Quintilian, Rousseau, Jacotot, Pestalozzi, Basedow, Disterweg, Fichte, Hegel, Herbart és másoktól egy-két tantételt el-les és azokkal részint a gyermekeikért aggódó szülék, részint az úgy mivoltához keveset

értők csoportjai előtt holmi diadalfélét arat. Mások meg a belsőleg összefüggő életkörök egészéből szoktak egyet-kettőt kiragadni, és miután tapasztalják, hogy ott valamely paedagogiai nézet alkalmazása sikerrel járt, csakhamar elhítetik magukkal, hogy ama nézet minden további meggondolás és a viszonyok által parancsolt eszélyesség nélkül a többi életkörre is alkalmazható. Innen azután az oly nevelési balfogások özöne, melyek a már is nagyon elharapózott természetlenkedést még meg is gyökeresítik. De köteleztethetik-e valaki akár emberileg, akár nemzetileg, akár családirag, akár egyénileg arra, hogy az elkorcsosító természetlenkedésnek vakon engedjen? Figyelmeztetés nélkül is láthatni, hogy itt e kérdés függőben nem hagyathatik.

A nevelés valamely emberi egyénnek rendeltetészerű kifejtése levén, oly működés, melynek folyamításakor az egyénről és annak rendeltetéséről egy pillanatig sem szabad megfeledkeznünk. Ha megfeledkeznénk, a nevelés idomítássá fajúlna; mert akkor ama szellemi viszonyoknak, mely a nevelőt a növendék iránt állandó méltányolásra inti, előbb-utóbb meg kellene tágúlnia. Sajátképen az állat idomíttatik, az ember neveltetik. Az, hogy e két fogalom iránt nincs mindenki önmagával tisztában, senkit sem jogosíthat föl a gyakorlati téren azoknak egymással fölcserélésére. A fölcserélés, akárhol történjék, hiba. Igaz, hogy az, ami az állatban lényeges, az embernek szükségképi mozzanatai közül sem hiányozhatik: de éppen azért kell résen lennünk, nehogy az elhibázott fölfogás nevelési bánásmódunkat megtévelyítse. Sokkal fontosabb a nevelő hivatása, hogysem annak körén belül akár-mily szabadkozásnak hely adathatnék. Van igenis az emberben, ami idomítás alá esik, sőt olykor az élet éppen azt az idomítható elemet szereti a tisztán emberi fölé emelni; de azért még sem a növendékben, hanem a nevelőben keresendő a hiba gyöke, valahányszor az idomítás a nevelésen erőt vesz. Mi ha megtörtént, vége szakad a természet rende iránti tisztelésnek is.

Az emberi egyén, mint olyan, eredeti határozottsággal bír, melyet közönségesen természetnek mondunk. E határozottság az, melynek erejénél fogva az egyén a világon min-

den mástól különbözik és minden mással összefügg. Különbözik a határozottságnak egyedleges, összefügg ugyanannak egyetemleges oldalánál fogva. E határozottságon belül keresendők a tehetségek, melyek által, és a törvények, melyek szerint működve az egyén a világi lények sorában olyanná lehet, minővé lennie kell. Minthogy a határozottság eredeti adomány, benne és általa ki lön egyszersmind a rendeltetés azon iránya is jelentve, melyet az élet viszonyai közé tudta és akarata nélkül helyezett egyén tudva és akarva tartozik megvalósítani. A nevelőnek áll tiszteben oda törekedni, hogy növendékében a rendeltetésszerűleg szükségelt tudás és akarárs ne csak megindítva, hanem lehetőleg megszilárdítva és rendezve is legyen. Ki nem látná ezek után, miszerint a nevelés csak úgy valódi, ha a nevelendő egyénnek irányában valamennyi oldalról tárgyszerű.

Valamennyi oldalról, mondjuk, nehogy az itt is örömet előtolakodó egyoldalúságnak útát nyissunk. Értjük az universalismust és az individualismust, melynek pártolói közül mindenik azon nyargal, hogy növendékében az egyént mindig rendeltetésszerűleg méltányolja. Nem akarjuk a méltányolást kétségbe hozni, de hogy az rendeltetésszerű legyen, tagadjuk; mert míg az individualismus az egyénnek csupán egyedleges oldalát fejleszti, addig az universalismus csak az egyetemleges oldalt súlyosítja; holott az igazság, mely nélkül nincs valódi rendeltetésszerűség, mindakettőnek egységében áll. Ezen egység az, melyet a nevelési concretismus érvényesít.

Föladatunk még most nem igényli, hogy mindenikről tüzetesebben szöljünk, gondolataink menetének irányosíthatása végett szükséges mégis egy kis bepillantás a nevelési universalismusnak rejteményeibe.

Többször hallható az ily nyilatkozat: „Nem csak az egyéneket, hanem a családokat, a nemzeteket és az emberiséget is kell nevelni.“ Nevelni kell tehát a családokat, a nemzeteket és az emberiséget is. Hogy az egyének neveltessenek, azt mindenki megfoghatja; de hogy a családok, nemzetek és az emberiség is neveltessék, az némelyek előtt a képtelenséggel határos. Szerintök a család mint család, a nemzet mint nemzet, az emberiség mint emberiség, nem is léteznek,

nem is lehet tehát követelni, hogy neveltessenek. Így az elvont individualismus. És némileg igaza van, mert a családot, a nemzetet, és az emberiséget csakugyan nem lehet úgy nevelni, mint az egyéneket. Hát hogyan? Lássuk minden más előtt, vajon adhatunk e tudakolásra kielégítő választ.

A család, a nemzet, az emberiség erkölcsi vagyis személyiséggel fölruházott egyénekből álló egészek. A családnak részei az egyének, a nemzetnek részei a családok, az emberiségnek részei a nemzetek; de sem az egyének családokká, sem a családok nemzetekké, sem a nemzetek emberiséggé nem válhatnak, hacsak valaminek önmagát érvényesítő befolyása által összefüggésbe nem hozatnak. Szükséges azonfölül, hogy viszonylagos önállóságuknál fogva mint egészek saját létezésükről bizonyosságot is tegyenek.

Azon valami, ami önmagának érvényesítésekor nem csak átvonúl egyesítőleg az egészen, hanem azt valamennyi alkatrészével együtt fenttarthatóvá és a többiek irányában használhatóvá is teszi, közönségesen célnak neveztetik. Ha az egészet, mint olyat, vesszük, rá nézve a célnak befolyása mindig eldöntő; ámde mivel a cél vagy külső vagy belső vagy özszerű: e tulajdonokat a befolyás kimutatásánál sem szabad elmellőzni. A befolyás, mely az egészet illeti, soha sem érvényülhet bizonyos erő nélkül. Azon erő, mely az egésznek részeit valamely külső cél kedvéért tartja össze, külsőnek, azon erő, mely az egésznek részeit valamely belső cél kedvéért tartja össze, belsőnek, azon erő, mely az egésznek részeit valamely özszerű cél kedvéért tartja össze, özszerűnek nevezhetők. A külső erő külsőleg munkál a részekre, kenyszerítván őket az egymáshoz alkalmazkodásra; a belső erő belsőleg hat az ugyanazon egészet föltételező részekre, képesítván őket az egész előhozására; az özszerű erő pedig külsőleg is belsőleg is hat. Külsőleg, mert hatásával túlterjed mindenik részen; belsőleg, mert benne is hat mindenik részben: következőleg oly erő, melyben és mely által a részek egymást kölcsönösen áthatván és kiegészítvén az egészet nem csak létesítik, hanem fentartják és érvényesítik is.

Alkalmazzuk már most ezeket a szellemi életnek létbeli köire, és lássuk, hogy ugyan mibe helyezendő az ott,

amit előbb külső, belső és özszerű célnak neveztünk. E pontnak kiemelését e helyen valódi szükségletnek kell tekintenünk; mert e nélkül a nevelés dolgábani özszerű eligazodásnak úgy, amint az jelenleg ohajtatik, soha módját nem ejthetnők. Az, ami tájékozásnak hívatik, sokkal meddőbb, hogysem az ily nagyfontosságú ügyben fakasztott vázalkozásnak megfelelhetne. Főszóalásunk főleg az individua listák egyoldalúsága ellen van irányozva, kik előtt a szellemi életnek létkörei nem igen bírnak több becszel az értelmi elvontságoknál. De hozzanak bármit föl az individualisták, a nevelési universalismus, mely itt szóban forog, kétségbe nem vonható tény. Fejldékei, úgymint a nepotismus, mely főleg a családnak, a nationalismus, mely főleg a nemzetnek, és a kosmopolitismus, mely főleg az emberiségnek célszerűleg fogantatosítandó nevelését szorgalmazza, mélyebb és alapját tekintve természetesb gyökeret vertek már a nevelési pályán, hogysem őket onnan száműzni lehetne.

Arról van a kérdés, vajon lehetséges-e a családnak, a nemzetnek és az emberiségnek oly nevelése, melyet célszerű fogantatosítás előnyösítsen. Nem is lehet gondolni, hogy azok irányában másféle nevelésről lehessen szó. De lehetséges-e az ily nevelés? Vagy igen vagy nem. Ha igen, azon kell lennünk, hogy az embervilágnak létkörbeli célszövedékéről valami határozottat tudjunk; ha nem, azon kell lennünk, hogy okát adván a siker nélküli fáradozásnak véget vessünk.

Bölcseleink állítása szerint az önmagáról bizonyosságot tevő létnek folyamlása fejldékeket tüntet föl, melyek többféle viszonyban állhatnak egymáshoz. A sok közül minket itt most, midőn a nevelési universalismus fölfogási módját nyomozgatjuk, az alárendeltségi viszony érdekelhet leginkább, mely két irányra szokott alkalomul szolgálni. Az egyik a külső, a másik a belső célokra vonatkozik. A tapasztalás elég példát nyújt mindakettőre. Az első irány szerint a felső fok határozó befolyást gyakorol az alsóra; a másik irány szerint ellenben az alsó fok gyakorol határozó befolyást a felsőre.

Az első irány emberei körülbelül így szövesztik a gondolatokat. Azon, mindenütt föltalálható viszonyról fogva, mely alárendeltséginek mondatik, a szellemi világnak rend-

szerében az emberiség a nemzeteknél, a nemzetek a családoknál, a családok az egyéneknél felsőbb vagyis olyféle fokköröket képeznek, melyeken belül az emberiség a nemzeteket, a nemzetek a családokat, a családok az egyéneket saját céljaik megvalósíthatása végett fölhasználják. A lét ily állása mellett az egyének a családokra, a családok a nemzetekre, a nemzetek az emberiségre nézve fölhasználható eszközök : minnek következtében az emberiség célja az alája rendelt nemzetekre, a nemzetek célja az alájok rendelt családokra, a családok célja az alájok rendelt egyénekre nézve külső cél. Innen amaz erőhatalom, melyet a kosmopolitismus az emberiségnek a nemzetek fölött, a nationalismus a nemzeteknek a családok fölött, a nepotismus a családoknak az egyének fölött nevelési szempontból is tulajdonít. Miután az alárendeltségi viszony nem vitetett be kívülről a létnek mindent felölelő mozgásába, hanem magának ezen, folyvást azonszerű mozgásnak tanúsága szerint, csak egy mozzanat a lét örök törvényzetében : világos, hogy az, ki a nevelésben hozzá tartakozik, előre is biztosítva lehet a foglalkodásnak természetes folyamlásáról. A magát e viszonyba tevő létnek hatályosságán nyugszik az a tárgyszerűség is, mely olykor a nevelést annyira magasztossá teszi.

A második irány embereitől ellenben a következőket hallhatni. A világot tevő lények összefüggésbeni fölfoghatása végett szükséges ugyan, hogy gondolataink szövesztésekor az alárendeltségi viszonyt szabálynak tekintsük ; hogy ennek irányulása szerint egymást föltételező, erkölcsi egészeket alakítsunk ; hogy mindenik egészen belül az annak létesítésére nem különben mint fentartására indokul szolgáló célnak mindinkább megvalósítását eszközöljük ; hogy az esetleges viszonyok változkodásából eredt összeütközések kiegyenlítésekor az egészeknek egymáshoz állását fölhasználjuk : tévedne mindamellet, aki az itt mondottak tekintetéből a csupán gondolatban létező alárendeltségi viszonyt valóságosnak tartaná. Más ugyan a család mint a nemzet, más a nemzet is mint az emberiség, de nem azért, mintha mindenik, mint egész, a fejlődő létnek különleges, valóságos foka volna ; hanem azért, mivel mi azokat, mint bizonyos cél fogalmától áthatottnak

vélt, erkölcsi egészeket önmagokra viszonyítottan, következőleg egymástól elkülönözten is gondoljuk. Van tehát mindenik erkölcsi egésznek egy, különleges célja, mely épen azért, mivel kiválólag csupán az illető, vagyis a csak ő végette alakított egész által valósíttatik meg, belső célnak neveztetik. Ezen belső célokat rendeljük mi vizsgálódó szellemünkben egymás alá, hogy ennek következtében oly gondolati egészet nyerjünk, melynek világossága mellett az akaratunk ellen is előnyomakodó életviszonyok között annál rendezettebben és biztosabban haladhassunk az előre kitűzött fő cél felé. A haladhatóság ily neme hozza azt úgy azután magával, hogy összeütközési esetekben, ha a dolog választásra kerül, az egészek és azok ügyei között az, mely a többinek létalapúl szolgál, előnyözöttebbnek tartassék. Mivel pedig egyének nélkül a családokat, családok nélkül a nemzeteket, nemzetek nélkül az emberiséget gondolni sem lehet igazán: mi természetesebb, mint az, hogy az alsóbb fokú egészek saját céljaik tekintetéből a felsőbbeket fölhasználhassák?

Így az universalismus két, egymással szemközt álló irányának emberei, kik között az elsőhöz szítók fölülről bocsátkoznak lefelé, a másodikhoz szítók alulról emelkednek fölfelé. Amazok az universalismus obiectivusnak, ezek a subiectivusnak vitatói. Az embervilág erkölcsi egészeinek összefüggésével foglalkodnak valamennyien; de míg az egyik fél csak a külső, addig a másik csak a belső célok után nyomozódik. Innen a kihozott eredmények hiányossága. Hiányos az első irány eredménye, mert a nevelés, ha foglalkodását egyedül a külső célok letartó tekintélye nyomatékosítja, szárnyát szegi lassanként az egyéniség természetszerűleg szabad mozgásának; hiányos a második irány eredménye, mert a nevelés, ha foglalkodását egyedül a belső célok szöveszthetése kalauzolja, utat nyit a bármily erkölcsi szükségképiséget is megingató értelmi elvontságoknak. Mik után eléggé világos, hogy a külső és belső célok minden fölhasználhatóságuk mellett sem mások, mint mozzanatai egy, őket magában kiegyenlítő, magasabb célnak, mely öszszerűségénél fogva alapja is egyszersmind az erkölcsi egészek célszerűleg fogyanatosítandó nevelésének. Melyik azon öszszerű cél?

Az universalismus obiectivus szerint a felsőbb egész az alsóbbakat használja föl saját céljainak megvalósítására. Állítás, mely föltétlen nyugszik, mert előre föl van már az általa téve, hogy az alsóbb egészek, mielőtt fölhasználtatnának, saját belső céljaik némileges megvalósításával jelét adták annak, hogy fölhasználhatók. Mi ha úgy van, akkor a külső célok elfogadását is szükségli. Ugyanez áll az universalismus subiectivus által kiemelt belső célokra nézve is; mert ezek sem valósíthatnak meg a felsőbb egészek fölhasználásával, ha ezek előbb fölhasználhatásukról bizonyoságot nem tettek. Akármely irányban vegyük tehát az erkölcsi egészek ügyálását, bizonyos, hogy a külső és belső célok tulajdon hiányaik kiegészíthetése végett egymást kölcsönösen szükséglik.

Továbbá ha az egyének a családnak, a családok a nemzetnek, a nemzetek az emberiségnek körében foglaltatnak: akkor a felsőbb egészek céljai az alsóbbak céljaiban, mint szükségképi mozzanatok, mindig föltalálандók; mert épen ők teszik a kapcsolatot, mely által a kör tagjai belsőleg összetartatnak. És így nem csak külsőleg hanem belsőleg is összefüggnek azon erkölcsi egészek, melyekben és melyek által az öncélját fokenként megvalósító emberiség önmagát érvényesíti. Hogy ezen érvényesítés csak amaz öncélban és csak az által mehet véghez, magától értetik. De mi hát tulajdonképen az, a mi az emberiségen keresztül, mindent összetartólag érvénykedvén, magát az emberiséget is érvényesíthetővé teszi? Ez, miként azt egy kis meggondolás is azonnal napfényre hozhatja, nem lehet más, mint az embereszme, mert ez tulajdonképen az alap, a tényező és a végcél az emberiségre, következőleg az ez által felölelt erkölcsi egészekre, valamint az egyénekre nézve is. Alap, mert rajta nyugszik az embervilág létezhetése; tényező, mert önfejlődésének folyamításakor ő szükségli a fokokat, melyeken elvív, illetőleg alárendelt-céllá szilárdulván szülemíti a létköröket; végcél mert önmagában megkülönböztetett egység levén, szervezet is, mely az alárendelt céloknak, mint öntette szerveinek összetartó fejlesztésével fejleszteti önmagát is.

Itt fordul elő a pont, mely az universalistákat meghasonlaltatja. Kérdezhetni ugyanis vajon az, a mi eddig az „em-

bereszme“ szóval lön kifejezve, létezik-e vagy nem? A hallható válaszok között nincs teljes megegyezés. Abban megegyeznek, hogy létezik, ámde, midőn a létezés minőségének meghatározására kerül a sor, az universalismus obiectivus öt reális, a subiectivus ideális léttel bírónak vallja. Ama szerint létezik önállóság mint világszellem, mely önmagának tevésekor az emberiségben mint korszellem, a nemzetekben mint nemzeti szellem, a családokban mint családi szellem, az egyéneken mint egyéni szellem nyilatkozván meg, az egyénekben és azok által önmagának tudatára jut. Benne van tehát lételeg valamennyi létkörben, de tudatilag csak az egyéneken nyilatkozik meg. És így egyedül a világszellem teszi azon, már magában véve is, rendszerezett tartalmat, melyet a fejlődő egyéni szellem, hamindjárt az eredeti rendszerezettségnek nem mindig megfelelőleg is, önmagából eleinte lételeg, későbbben tudatilag is kifejthet.

Másféle felfogás uralkodik az universalismus subjectivus határai között. Itt is létezik ugyan az embereszme, de csak idealiter, mint szabadon alkotott gondolati egység a realiter létező egyéni szellemben. E szellem az önalkotta gondolati egységnek mindenik mozzanatát képes a maga működésének középpontjává tenni, melyhez képest azután az egység is külön egészszé válván külön cél utáni törekedést szűkséggel. E célokat mi elkülönözötte is, a közöttük levő belső viszonynál fogva, összefüggésben is gondolhatjuk. A belsőleges összefüggésben gondolt célok együtt véve az embereszmeben fogatnak föl. Valamint bizonyos, hogy valódi létezéssel csak az önmagokat sajátterejüleg tevő lények bírnak: úgy az sem szenved kétséget, hogy sem a család sem a nemzet sem az emberiség nem bír valódi létezéssel, mert közülök egyik sem teszi önmagát sajátterejüleg. Sajátképen tehát csak az egyének léteznek valódilag és mint öntevők csak ők tesznek bizonyosságot arról, hogy a belső célok megvalósítására hivatva vannak. Az egyéni célokat azonban csak úgy képesek az öntevő lények igazán megvalósítani, ha másokkal szövetkezvén egészeket alakítanak és azoknak hatáskörén belül a közös célal együtt sajátjokat is folyvást érvényesítik. Ily szövetkezés útján alakított egészek a családok, a nemzetek, az emberi-

ség; és mivel a felsőbb egész az alsóbb céljának megvalósítása végett lön mindig kigondolva: az alsóbb, tulajdon céljának tekintetéből, a felsőbbeket mindig fölhasználhatja.

Tegyük itt újra föl e kérdést: lehetséges-e a család-, a nemzet- és az emberiségnek célszerűleg foganatosítandó nevelése? és lássuk, hogy ugyan mi következik rá nézve az mént elősoroltakból.

Ha az universalismus két irányának gondolati menetét nyomosabban átkutadjuk: egy pontot illetőleg megegyezésben fogjuk őket találni. Végzett dolog náluk, hogy az erkölcsi egészeket csak az egyénekből csak az egyének által, és így nem közvetlenül hanem csak közvetve lehet nevelni. Azon itt-ott hallható vélemény, mintha a nevelés a nevelendőben az öntevés gyakorolhatásán fölül semmi mást nem szükségelné, egyfelül kelleténél tágabb, mert a csupán idomítható tényekre is kiterjed; másfelül határozatlanabb, hogysen őt úgy, a mint van, akárki biztosan fölhasználhatná. A nevelendőben szükségelt tulajdonságok között első ugyan az öntevés gyakorolhatása, mert nélküle szó sem lehet a rendeltetésszerű kifejtésről; a már nagyon is megszokott paedagogiai tétovázásnak kikerülhetése végett föl kell mindamellett ama fokokat is mutatnunk, melyek az egyéni öntevés gyakorolhatásának természetes útvonatát teszik. Ilyenmő fokok: az önértés, öntudás, önönakarás. Nem is támadhat az iránt soha kétség, hogy az igazán nevelendő saját emberi méltóságát érezni, saját rendeltetését ismerni és mindazt, a mi ezekre szükségképpen vonatkozik, akarni köteles. Vannak, kik ilyféléket egyenesen az erkölcsi egészekről követelnek, de hibásan, mert ilyfélékre csak az egyéni szellem képes: következőleg ha az említett egészek céljai nevelési úton előmozdíthatók, az mindig csak az egyénekből és csak az egyének által teljesíthető. És még sem lehet ellenmondás nélkül azon követelést gáncsolnunk, mely az erkölcsi egészekről erkölcsi tulajdonokban gazdag cselekvésmódot kívánván sürgeti: hogy erre az erkölcsi egészek nevelés által is képeztessenek. De hogyan férnek ezek így össze?

Három pont merül itt most föl előttünk: az egyének, az erkölcsi egészek és a nevelés, mely amazokra nézve közvet-

len, emezek irányában közvetett. Lehetséges-e a mondottak után, hogy akkor, midőn az egyének közvetlenül neveltetnek, azokban és azok által az erkölcsi egészek is közvetve neveltessenek? Ha igen, hol rejlik az alap, mely azt lehetővé teszi?

Az univ. obiectivus szerint azon alap a világszellem, mely akkor, midőn az egyénekből és ezek által önmagának tudatára jut, a fölhasznált egyéneket arra is képesíti, hogy azok a bennök végrehajtott önmegtudatolást saját határköriükön belül visszatükrözthessék. Hármat lelünk így az egyén eredeti adományozottságában: a szellemi tartalmat, a képességet és ama törvényeket, melyek szerint a visszatükrözés végrehajtandó. Benne van tehát már az egyénben a visszatükrözendő tartalom, az ahhoz szükségelt képesség, valamint a törvényzet is eredetileg; de nincs még benne rendeltetés-szerűleg. Hogy mindez benne rendeltetés-szerűleg is meglegyen, az eredeti adományt szellemi bizománynya kell magasítania.

Megtörténik ez, ha az eredeti tartalommal, melylyel már léteileg azonosítva van, öntudatilag, szabadon is azonosul. Ez a szellemi tartalom rá nézve kimeríthetetlen, és mégis rendeltetésében áll, hogy vele mindinkább egygyé legyen. Vagy más szavakkal: rendeltetésében áll, hogy magát a benne öntevőleg és őt elfogadásra képesítőleg megnyilatkozó szellemi tartalomnak minél tökélyesebb organumává tegye. Hogy ezen öntudatos tökélyesebbedés az adott tartalommal való szellemi azonosulásban csak az adott képesség rendeltetés-szerű kifejtésének, vagyis a célszerűleg foganatosítandó nevelésnek eredménye lehet, további nyomozgatás nélkül is világos.

Az univers. subiectivus más úton jár. A helyett, hogy az adott szellemi tartalomtól jött meghatásnak engedne, elvonatkozik minden adottságtól, hogy így saját gondolataiból rendszert alakíthasson, mely azután az erkölcsi egészek mozgásainak vezetéklül szolgáljon. Ő tehát azon alapot, melyen az erkölcsi egészeknek nevelés által is előmozdítandó célszerűsége nyugszik, a gondolási szabadságba helyezi. Egy lépéssel azonban tovább kell még itt mennünk. Kérdeznünk kell ugyan is: hogy min alapszanak ama célok, melyek az egészekben belül szabadon mozgó tagok által megvalósítan-

dók? Hogy merőben önkényiek legyenek, azt már csak azért sem állíthatni, mert a megvalósítás a vállalkozott tagok összhangzó belátásának eredménye. Ez az összhangzás a tagokat bizonyos viszonyban tünteti föl. Kérdés már most: hogy ugyan minő ez a viszony, esetleges-e vagy szükségképi? Azt, ha csupán esetlegesnek mondatnék, annál inkább kellene tagadnunk, minél bizonyosabb, hogy a szabadon fejlődő egyének csak az erkölcsi egészek határain belül és csak azoknak létviszonyai között lehetnek rendeltetésszerűleg szabadok.

Hogy mindenkép tisztára jöjünk, az elvonatkozás útján létesített szabadságnál nem csak magát a szabadságot, hanem azt is át kell jól vizsgálnunk, a mitől elvonatkoztunk. Az elvonatkozó, mielőtt az elvonatkozást megindította, nem volt, nem is lehetett kívül a rá ható, erkölcsi egészekben: kérdezhetni tehát, hogy ugyan mitől vonatkozott el, attól-e, a mi az erkölcsi egészek mozgásai között idegenszerűnek mutatkozott, vagy attól, a mi azokban szükségképi, lényeges? Ha az idegenszerűtől vonatkozott el, jól tette, mert ez az igazság kipuhatolásának egyik útja; de ha szükségképitől, a lényegestől vonatkozott el, öncéljának ellenére dolgozott; mert ugyan mi joggal követelhetné ily esetben, hogy öngondolta céljainak megvalósítására az egymással bensőleg nem rokonnúlható egyének vállalkozzanak? Nem is csupán külsőleg szövetkezniök, hanem belsőleg kell azon egyéneknek rokonnulniök, kikből az erkölcsi egészek állanak. De valószínű-e az ily rokonulás, ha amaz eredeti törvények, melyek nélkül az erkölcsi egészek által megvalósítandó célok megtudatolása sem sikerülhet, ha, mondjuk, azok a törvények az erkölcsi egészek megalakítása előtt is már az egyénekben lételeg nem érvénykedtek volna? Ha pedig érvénykedtek, akkor e törvények eredeti rendszere teszi valódi alapját ama célok öntudattal járó rendszerezhetésének is, melyek a rendeltetésszerűleg, tehát szükségképen fejlődő egyének által alakított egészekben belül megvalósítandók. Következőleg e törvények szükségképi összefüggésében találjuk föl azon alapot, melynél fogva akkor, midőn az egyének közvetlenül neveltetnek, bennök és általok neveltetnek közvetve az erkölcsi egészek is.

Föladatunk nem kívánja, hogy itt a nevelésnek közvetlen és közvetett módjáról behatóbban értekezzünk; bizonyos pontnak kiemelhetése végett álljon mindamellett e helyen is egykét észrevétel.

Akár objective akár subjective vegyük az universalismust, megállapodott arra nézve : hogy az egyén, midőn az erkölcsi egészek irányában neveltetik, mindig saját, eredeti határozottságának egyetemleges oldalánál fogva fejlesztendő; máskép itéli azonban ezen oldalt fejlesztendőnek az egyik máskép a másik irány. Az objective irány azt akarja, hogy az egyén a kor-, a nemzet- és a családnak belszükségüleg fejlődő szelleme által vezettessék; a subjective ellenben magát a kor, a nemzet és a család szellemét is az egyén fejlettségétől akarja függővé tenni. Míg tehát az első azt akarja, hogy az egyén az eredeti tartalomnak tárgyszerű érvényítése által tartassék az erkölcsi egészek reális viszonyaival összhangzásban; addig a másik az önállólág szerkesztett és alkalmilag kezelt ismeretek segítségével akarja őt az életviszonyok intézőjévé tenni. Mikből látszik, hogy amannál a nevelési tartás a nevelendő irányában inkább negativ, emennél inkább positiv; oly irányok, melyeknek valódi érvényességet csak az őket mozzanatok gyanánt felölelő és egyesítő özszerű tartás kölcsönözhet.

Az ily özszerű tartás csak az universalismus concretus határai között mozog a maga valódiságában. Itt azon pályatér, hol az egyéni szellemben az adott tartalomnak a tárgyszerű és mégis szabadon mozgó alakkal és ennek amavval mindig együtt és mindig rendeltetésszerűleg történő fejlesztése által az egyén azon álláspont felé vezettetik, melyről a soha meg nem szüntethető önnevelést a közvetlen nevelés alóli felszabadulás után biztosan folytathassa. Itt azon pályatér, mely a nevelés dolgában özszerűleg eligazodott levén oda törekszik : hogy a növendék önmagát az embereszmében és annak valamennyi létfokán keresztül ne csak fölfogja, hanem átértse és minél tökélyesebben bírja is. Meg van e pályatér arról győződve, hogy csak az így fölkészített egyén fogja későbbben az önnevelés nagy munkáját biztosan végrehajtani; mert ökszerűleg látja, hogy ebben az akadályok, bár honnan

keletkezzenek, sem az emberi méltóság tiszta érzését sem az emberi rendeltetés világos ismertetét, sem azoknak, a mik ezekre szükségképen vonatkoznak, szilárd akarását nem fogják soha teljesen elnyomni. Arról is meg van győződve, hogy az így fölkészített egyén akár önmagát fejleszse az embereszmében, akár az embereszmét fejleszse önmagában, akár mind a kettőt együtt foganatosítsa : sohasem fog azon lényeges viszonyokról megfeledkezni, melyek közte és az erkölcsi egészek között fennállanak.

Midőn az ily egyén, mint önnevelő, magát az embereszmében fejleszti, azt iparkodik szellemileg elsajátítani, a mi már ezen eszmén belül az egyének, családok, nemzetek és az emberiség által az idők viszonyaihoz képest különféle álláspontokról és irányban előfejtve, megszilárdítva és érvényesítve lön. Midőn az ily egyén az embereszmét önmagában fejleszti, vagy a már elsajátítottakat önti új, tulajdon egyéni fejlettségéhez mért alakba, vagy oly tartalmi mozzanatokat is idéz elő, melyek még napfényre úgy hozva nem valának. Midőn pedig az így fejlesztett egyén az erkölcsi egésznek fejlesztő tagja gyanánt lép föl, soha mindenkép be nem végezhető köteletségének tartandja : hogy hivatásának ügyirányaiban özszerűleg eligazodott legyen. Követeli ezt tőle ama szükségképi viszony, mely közte meg az egyre fejlődő erkölcsi egész között fennáll; követeli saját rendeltetése, melynek megvalósíthatása nagy részben a tőle függetlenül előfejtett viszonyoktól van föltétezve; követeli végre az embereszme, mely mindenik személy hatáskörében hivatásszerűleg akar érvényesíttetni.

Ha nem áll is mindnyájunknak hivatásában az, hogy másokat közvetlenül neveljünk, hivatásában áll bizonyára mindenikünknek az úgynevezett önnevelés. És mivel ezen önnevelés tőlünk magyaroktól csak a magyar nemzet életmozgásai között hajthatatik igazán végre : a végrehajthatóság tekintetéből is áll az köteletségünkben, hogy a nemzet életmozgásai között eddig előfejtett nevelés dolgában özszerűleg eligazodjunk. A kornak szellemével együtt sürgeti ezt saját nemzetünk szelleme is, melynek fő iránya jelenleg az öntudatos fejlődés. Azért neveztük a nevelés dolgábani özszerű eligazodást nemzeti szükségletnek.

Vannak ugyan, kik látván, hogy nálunk a gazdálkodásnak majdnem valamennyi ága, továbbá az iparászat és kereskedés iránt még azon osztályokban is különös előszeretet mutatkozik, melyek előbb az ilyfélékkeli egyenes foglalkodást szegyenítőnek tartották; látván azonfelül, hogy nálunk a gőzhajózás és vaspályák iránti vélemény mindegyre kedvezőbben nyilatkozik; látván végre azt a satnyaságot, mely az élvezés utáni vak rohanással mindig együtt jár: biztosan vélik állíthatni, hogy nemzetünk fő iránya jelenleg az anyagi-ság, nem pedig a szellemi túlnyomósággal párosult öntudatos fejlődés.

Igaz, hogy a satnyító élvezés rabszolgáiból nem igen világít ki a szellemnek tiszteletet parancsoló felsőbbsege; az is igaz, hogy az anyagi érdekekhez való ragaszkodás terjedtebb és hódítóbb most, mint volt régen; de ha szemesebben átvizsgáljuk a nemzeti mozgások rejtélyeit, úgy fogjuk találni, hogy az iménti következtetést nem igazolhatni mindenkép. Az élvezés után rohanók szót sem érdemelnek. A tiszta búzában is van konkoly, de azért a búza mégis csak búza marad. Az anyagi érdekekhez ragaszkodás pedig nem cél, hanem eszköz, melyet a nemzeti élet viszonyainak érett megfontolása és az önfentartási ösztön léteztet. A következő szakaszban, hol a nemzeti érdekek ügye is előforduland, ki fog mutattni, hogy az érintett ragaszkodásnak föltűnősége sem más, mint az öntudatos fejlődésnek egyik folyamánya.

Így állván a dolog, mi természetesebb, mint ha az önfentartásért öntudatosan aggódó nemzet az aggódási gondok közé a nevelés ügyét is fölkarolja? Szinte varázserővel hat most közöttünk az a vélemény, hogy a mostani nemzedék alakításával a nemzet jövő sorsának alapja is megvettetik. Nem is lehet máskép. Hiszen a nevelés, mely által a nemzet saját, eddigi történetére vonatkozó tudatolmányait szokta kifejteni, épen a mostani nemzedék tagjaiban képezi ama tényezőket, kikre annak idejében a nemzet történeti eszméjének megvalósítása és fejlesztése bízva leend. Azon nemzet, mely az emberiség nagy egészében önmagának, vagy is tulajdon céljainak, tulajdon tehetségeinek és fejlődése sajátyszerű módjainak, világos, tiszta tudatára jutott, sem történetének eddigi fejle-

ményeit nem akarja bolondjában elsiklasztani, sem jövőjének állapotát nem akarja bolondjában homokbuckára építeni.

Innen ama törekedés a nemzetben, mely őt nyugodni nem hagyja, valamíg saját életfolyását, amint az eddig a múltban és a jelenben megnyilvánult, a jövőben pedig gyánítólag megnyilvánúlhat, minden oda-tartozóval együtt szellemileg át nem hatotta, és ezen áthatás következtében öszszerűleg el nem igazodott. Mivel pedig épen a nevelés tudatoltatja meg a nemzet tagjaival ama lényeges összefüggést, melynek erejénél fogva a nemzeti élet fejleményei egy egészsze válnak: méltán állíthatjuk, hogy azon tárgyak között, melyekben az önmagának tudatára jutott nemzet köteles eligazodni a nevelés is helyet foglal. A széltében mutatkozó jelenségeknek fölmutatása után nem ok nélkül lön tehát mondva: hogy nálunk a nevelés dolgában öszszerű eligazodás szellemi szükségletté vált.

Pillantsunk most egykissé végig a már mondottakon, talán így könnyebben fölmutathatjuk ama pontot, mely körül az egész forog.

Törekvésünk egy oly eligazodottság felé tart a nevelés dolgában, mely öszszerűségénél fogva nem csak nemzeti hanem szellemi is. Vannak, kik úgy vélekednek, hogy ezen eligazodottságban a nemzeti oldal egyedül a nevelés tartalmára, a szellemi ellenben egyedül annak alakjára vonatkozhatik; mert az, hogy mind a kettő nemzeti is szellemi is legyen, merő képtelenség. Elfogadják az eligazodottság lehetőségét; az említett két tulajdonság ellen sincs kifogások; de hogy azok a nevelés fogalmánál fogva belsőleg szükségeljék egymást, azt tárgyilagos alap nélkül szűkölködő nézetnek tartják. Szerintök a főlemlített tulajdonságok oly elemek a nevelés foglalatában, melyek abba bizonyos mellékirány kedvéért szoktak becsempésztetni. Ki tagadhatná, mondják ők, a spártaiak nevelésének nemzetieességét; de azért, mert nemzeties volt, lehet-e szellemiesnek is állítani? Ki tagadhatná, hogy a középkori nevelés több irányban szellemies volt, de volt-e azért nemzeties is? Mivel tehát, ez okoskodásuk rövid vázlata, mivel tehát a nevelés fogalmából nem következik szükségképen, hogy az, épen azért, mert nemzeties, szellemies

is legyen és viszontag : sem a nevelés dolgábani özszerű eligazodást, sem az ez által eszközlött eligazodottságot nem kell ama két tulajdonsággal szükségképen ellátottnak mondani.

Ez a vélemény azon értelmi álláspontnak szülemleke, mely, miután szokott abstractiójával az ismeret alakját a tartalomtól elszakasztotta, az okoskodótól várja, hogy azokat adott alkalommal és tulajdon belátása szerint összeilleszsze. A concretismus túl van már itt az értelmi állásponton, valamint az oly elmemozgási könnyedségen is, mely az ismereti tartalommal és alakkal kénye-kedve szerint bánik. Az általában vett nevelésről sincs itt most már szó, hanem szó van különösen a nemzetiről, melyről az mondatik, hogy épen azért, mivel nemzeti, szellemi is és viszontag. A szellemet sem vesszük általában, hanem vesszük a nemzetit vagyis azon közszellemet, mely a nemzet tagjaiban és azok által él. És mivel az élet önszervezés, az önszervezésnek alakja meg az önfejlesztés : értjük azon közszellemet, mely a nemzet tagjainak egyéni szellemén keresztül tesz önmagáról bizonyyságot.

Ezek után ítélve a nevelés a nemzeti szellemnek oly működése, mely által az önmagát az egyéni szellemmel és ezt önmagával fejlődőleg és fejlesztőleg közvetíti. Fejlődőleg, mert az egyéni szellemeken keresztül csak önmagának azokbani tevése által nyilatkozhatik meg igazán; fejlesztőleg, mert ő serkenti az egyéni szellemet, hogy ez, esetleges ridegülségéből kibontakozván, önmagának a közszellemben és ennek önmagábani tevése által a valamennyi egyéni szellemet átható közszellemnek fejlődésében valóságos részt vegyen. És így a nemzeti nevelésnek, mint két tényező működésének folyamításakor nem csak a közszellem közvetíti önmagával az egyénit, hanem az egyéni is közvetíti önmagával a közszellemet. Megjegyzendő azonban, hogy e közvetítés a közszellem részéről csak lételeg, az egyéniéről pedig tudatilag is teljesítettik.

A nemzeti szellem, mint közös tartalom, hatja át lételeg a nemzet tagjának egyéni szellemét, mely önérző, öntudó és önakaró levén, a nemzet közös tartalmát nem csak lételeg hanem tudatilag is képes fölfogni, áthatni és elsajátítani. Ez által

a nemzeti szellem az egyéni szellemnek életbeli vagyis ön-fejlesztette bizományává lesz.

Világos ezek után, hogy a nemzeti nevelésnek alakja épen úgy szellemi mint nemzeti. Szellemi, mert az önmagát érző, tudó és akaró egyén részéről szabadon hajtatik végre : nemzeti, mert azt az egyén nem mint egyedül önmagára viszonyló egyed, hanem mint az őt szellemileg átható nemzetnek tagja hajtja végre. Hát a nevelés tartalma?

Midőn az egyéneket átható nemzeti szellem ugyanazok tehetségeinek fölhasználása mellett önmagáról bizonyosságot tesz, fejlesztvényeket tüntet föl, melyek csak együtt véve tükrözhetik igazán vissza a nemzeti élet folyamlását. Ilyféle fejlesztvények : a nemzeti tények, a nemzetet átható gondolatok és a nemzeti nyelv.

Hogy ezek irányában az áthatott és fölhasznált egyéni szellemek sem maradhatnak mindig szenvedőleges állásban, a már említettek után könnyen gondolhatni. Érezvén ugyanis az egyéni szellem, hogy az előbbi fejlesztvények az ő tehetségeinek fölhasználása nélkül sem elő nem hozathattak, sem a megtörtént előhozás után tovább nem fejlesztethetnek érezni fogja lassanként ama felsőbbiséget is, mely azután a benne fölillantott öntudatosságnak több tekintetbeni túlterjedését szokta előidézni. Ha a föltüntetett fejlesztvények az ő tehetségeinek közrehatása nélkül elő nem hozathattak : nincs valami természetesebb, mint az, hogy azokat, legalább részben, saját előhozmányai, következőleg öncéljaival is rokonítható, életmozzanatoknak tekintse. Ha pedig világosabb tudást is szerez magának azon részvétről, melyet azok előhozásakor a nemzet tagjai között ő is tanúsított : joggal bírónak ismerendi magát ama sikerre nézve, melyet a nemzet tagjai a föltüntetett fejlesztvények alkalmazásától várhatnak. Az előhozásbani részvétnak tudása így lesz alapjává a sikerélvezésre vonatkozó vágyalomnak. Oly fordulat az egyén tudatában, mely nem maradhat nyomatékos eredmény nélkül. A többi közt feltáruoland a fejlődés ama fokához az út, melynél meg fog arról győződni : hogy a nemzet hivatásszerű fejlesztését csak az oly tag képes igazán előmozdítani, ki saját ügyét a nemzetével és ezét a magáéval szellemileg azonosí-

totta. Ha ezen meggyőződés beállott, beköszöntött a nemzeti fölavatásnak titokteljes ünnepéye is.

Dicső, de vajmi nagyon ritka tünemény ez a fölavatási ünnepély! Multi sunt vocati, sed pauci electi. Boldogok, a kik electusok; mert bizony dicső dolog az a tiszta hazafiság! De valami más is ám ez, mint az a nálunk elharapózott szájhösködés!

Szellemi azonosítás? kérdezendí egynémelyik. Úgy van szellemi azonosítás, mely bármily szokatlanúl hangozzék, legkevesebbé sem szűkölködik mélységes alap nélkül akár találkozunk vele a tapasztalásnak akár az elmélkedésnek útján.

A tapasztalás minduntalan bizonyítja, hogy a nemzeti fejlesztvények mozzanatai és az egyéni célok között nincs mindig meg a kívánt összhangzás. Van ugyan azok között sok, melyek emezeket előmozdítják; de vannak olyanok is, melyek akadályozzák. Innen az egyénben támadt viselkedés két iránya, melyek újabb meg újabb viszonybeli bonyodalmakra szoktak alkalomul szolgálni. Positive viselkedik azon fejlesztvényi mozzanatok iránt, melyek az egyéni célok előmozdításának tekintetéből fölhasználhatók; negative azok iránt, melyek ugyanazon célokra nézve akadályozók. Innen egyfelül a rokon- másfelül az ellenszenv, mely kedélyi határozottságok annál erősebben fogják azután magokat tartani, minél tágultabbá és esetekben gazdagabbá lön a tér, hol az élet folyamlása kihatásukat szükségli. Gondolataink menetében találkozandunk majd egy ponttal, melynél a kihatásokról tüzetesebben kellend szólanunk.

Jelenleg csupán azt kívánjuk mondani: hogy a fölhasznált egyéni szellem az öt felhasználó közszellemmel meghasonlási állapotba is jöhet. Bizonyára sem az egyikre sem a másokra nézve nem rendeltetésszerű állapot; mert ha a tényezők saját rendeltetéseik megvalósítása végett egymást kölcsönösen föltétezik, mivoltellenes irányra tértek, valahányszor hatásaik folyamatát nem a szükségelt megegyezés emeli, hanem a fonákító meghasonlás erőtlenti. Minélfogva hogy a szükségelt megegyezés érvényre juthasson, a meghasonlásnak el kell távolíttatnia. E helyen csak az öntudattal bíró egyéni

szellemnek állhat kötelességében az 'oly intézkedés, mely a meghasonlási bizonytalankodást eltávolítsa, a megegyezési állapotnak biztosságátellenben célirányosan megállapítsa. Nem csak az élet külső bonyolultsága, hanem annak belső folyam-
lása is szükségli tehát: hogy az önmagának tudatára jutott egyéni szellem a viselkedés előbbi két módját tulajdon fejlődés-
határain belül, az azok között lelt tartalomfűirányában is foly-
vást gyakorolja. Mondjuk, folyvást gyakorolja, mert azt, ami a meghasonlást előhozta, és táplálja, nem lehet egy csapással kiirtani. E gyakorláshoz azonban készség kell, melynek föltételei csakugyan nem tartoznak a mindennapi dolgok közé.

A föltételeknek izenkénti elősorolását e helyen egyetlen ok sem kívánja; a kitűzött föladathoz közeledés gyorsabbítása végett ki kell mégis közölök egyet emelnünk. Ezen egy a nemzet szellemi életének utánélése, melyet az egyéni szellem tartozik végrehajtani. Nem titok előttünk, hogy némelyek annak a nemzet szellemi életének szellembeni után-
élését is a szobatudóssági kotyvasztékok egyikének tartják; az sem titok előttünk, hogy az a szellemi utánélés vajmi nagyon keserű falat azon hírneves nemzetoktatókra nézve, kik a különben égig magasztalt és minden alapos ismeretnek egyedüli forrása gyanánt unszolgatott történelmet is csak amúgy félvállról üzőgetik: még sem tágíthatunk, mert itt azt a szellemi utánélést maga a nevelés dolgábani özszerű eligazodhatás ellenállhatatlanul követeli. Mi csak e követelésnek igazságát akarjuk láthatóvá tenni, midőn azt mondjuk: hogy az, ki saját ügyét a nemzetével öszintén akarja azonosítani; hogy az, ki valódi hazafiságtól lángol és ezen lángolását a nevelés dolgábani özszerű eligazodásnak tettlegessítése által is be akarja bizonyítani, azt akarjuk tehát röviden kimondani, hogy az ily fajtájú magyar ember azt a szellemi után-
élést csakugyan végre tartozik önmagában hajtani.

De hol van hát az a nemzeti szellemélet? fogják itt a nyugtalanságba hozottak mondani, hol van hát? Emlékeztünk már egyszer a nemzeti tényekről, a nemzetet átható gondolatokról és a nemzeti nyelvről. A szellem valódiilag csak az, mivé önmagát szabadságának erejénél fogva teszi: azért

állítjuk minden tétovázás nélkül, hogy a szellem tulajdon fejlesztvényeiben tesz önmagáról bizonytságot. A ki tehát a tulajdon fejlesztvényeiben önmagáról bizonytságot tevő, nemzeti szellem fejlődését önmagában szellemileg utánéli, annak szelleme kettőt foganatosít : a) túlterjed amaz egyedlegességeken, melyek őt, hamindjárt mint tag az erkölcsi egésznek tagjaival bensőleg összefüggött is, minden mástól elkülönözték; b) a nemzeti szellemmel egygyé válik. De miféle alpnál fogva sikerülhetne az egyénnek az ily egygyé-válás? A szellemi közösségnek, mint kétségbe nem hozható, eredeti alpnak erejénél fogva. A szellemi közösségben bírjuk azt a pontot, mely körül itt az egész forog. Község van tehát a nemzeti szellem és az egyéni szellem között, e község erejénél fogva hatja át lételeg az előbbi az utóbbi, ezen utóbbi is ugyanannak erejénél fogva hathatja úgy át tudatilag az előbbi, hogy ezen áthatás idővel az öntudatos egygyé-válást eredményezhesse.

Öntudatos egygyé-válás! föladat, melynek alapos megoldását kimondhatatlanul sok akadály nehezíti. Alig hiányozhattak valaha a felé tartó kísérletek és mégis annyira bonyodalmasak a hozzá vezető utak! Napjainkban fölötte nagy az ügye körül mutatkozó bizonytalankodás : azért látszik e hely sürgetni, hogy előadottaink után ama módokról is megemlékezzünk, melyeket a nemzetileg áthatott egyéni szellem a magában lelt és érzésileg már fölfogott áthatottságnak megtudatolásakor követni szokott. Szolgáljon kiindulási pontúl maga az áthatottság, mint szellemi állapot. Ha közelebbről megvizsgáljuk, minden más előtt oly előhozományra fogunk ezen állapotban ismerni, melyet két tényezőnek összehatása létesített. Ezen tényezők : a nemzeti szellem és az egyéni szellem, melyek egymást kölcsönösen szükségelvén közösen adták benne jelét a közöttük levő viszony fejlettségi fokának. Ha pedig amaz áthatottságot önmagában tekintjük, több elemből álló egységnek fogjuk azt találni. Az elemek között a tárgyiak a nemzeti, az alanyiak ellenben az egyéni szellemtől valók. De akár tárgyilag akár alanyilag tekintessék a kérdés alatti áthatottság, ama mód többféleségének alapját is mindig

magával hordandja, mely a rá irányuló megtudatoláskor követettni szokott.

Lássuk e módokat először tárgyilag. Mondottaink szerint a nemzeti szellem háromféle fejlesztvény által nyilatkozik meg az őt tudatilag is fölfogni akaró egyéni szellemnek. E fejlesztvények között első helyen állanak a nemzeti, vagyis azon tények, melyek a közügyre közvetlenül vagy közvetve, kisebb vagy nagyobb mértékben, előmozdítólag vagy akadályozólag bár, de még is mindig befolyást gyakorolnak. Mily különbözők legyenek a közügynek körei és ágai, azt a tapasztalás eléggé mutatja; valamint ama szellemi sajátosságokat is, melyek miatt az egyének közül ez ezen, a másik más ügykört vagy ügyágot emel a többi fölé. Mi azonban a közügyi tartalom és a szellemi alkat irányában már is némi rokonságra látszik utalni. Elég az itt hozzá, hogy az egyéni szellem, midőn a nemzeti tények fölfogását önmagában fogatosítja, háromféle módot tüntet föl. Az első mód szerint a tény mint egy önmagában kikerekített és minden mástól elkülönözött egész áll elő, például a magyarok megtérítése, a tatárjárás, a mohácsi vész, a magyar akademia alapítása. Szükségképi, mert az önmagára kellőleg nem viszonyított ténynek igaz ismeretére soha szert nem tehetnénk, de még is, a külső viszonyítás elhanyagolása miatt, kiegészítésre váró mód. E kiegészítést a második mód az által akarja véghez vinni, hogy a már elszigetelten fölfogott tényt a többivel szemközt oksági viszonyba helyezi. Tágúlnak is sokasúlnak is ugyan így a külsőleg összefüggesztett tény-egészek, de a megindított viszonyítás maga mindaddig véget nem érhet, valamíg a harmadik mód az eddig alakított tény-egészeket a nemzeti élet organismusának egészletébe egymást föltétező rész-egészek gyanánt föl nem öleli.

De min alapúlnak tulajdonképen az eddigi fölfogásnak tárgyegészei? Bizonyos levén, hogy itt a tárgyegészek a fölfogóra nézve úgy lert adottságok, alig lehet más alapot gondolni, mint a nemzeti életnek belülről kifelé irányuló fejlődését. Minek következtében amaz okok is, melyek miatt eddig a külső viszonyítás rajtok végrehajthatott, nem valahol a tényeken kívül, hanem bennök, illetőleg magában a nemzeti

életnek fokokon keresztül mozgó fejlődésében nyomozandó. Ami ha áll, nem lehetnek bizonyára egyebek, mint oly gondolatok, melyek a nemzetet bizonyos időben megvalósítandó célok gyanánt áthatották. A tény csak úgy igazán nemzeti, ha a közakarat kifolyása, ilyenné meg csak úgy válhatik, ha az általa és benne megvalósítandó cél, mint gondolat, a közakaratot áthatotta. Voltaképen nem a tény teszi az átható gondolatot nemzetivé, hanem az ilyféle gondolat kölcsönöz a ténynek nemzeti súlyosságot. A hol e súlyosság nincs meg, ott a tény, ha még oly felötlőnek látszik is, soha sem sorolható a nemzeti életet visszatükröző tény-egészek lánc-sze-mei közé.

Tévedésben van, aki azt véli, hogy a pusztá tények fölfogásával a nemzeti életmozgás a maga igazságában is fel lön már fogva. Hiszen a pusztá tények egésze teste teszi csak az élő nemzetnek; az, ami a tényeket a tömegülő viszonyok között előhozta és az előhozottakat belsőleg összetartja, a nemzeti szellem, amennyiben forrása a gondolatoknak, melyek a nemzetet tettekre buzdítólag áthatották. Valóság tehát az is ezek után, hogy az ilynemű gondolatok nincsenek nem is lehetnek a nemzetben, mint belülről kifelé fejlődő egészben, belszükségű összefüggés nélkül. Innen ama saját-ságos önmélység, mely az önméltóságát igazán érző, tudó és akaró nemzetet az élet viszontagságai között az önma-gávali öntudatos megegyezésre szünet nélkül sarkalja. Ez a tiszta természetnek számtalanszor istenített, szent su-galma!

Mindamellett különbözök a nemzetet átható gondolatok fölfogásának módjai. Az első mód megelégszik az önmagára kellőleg viszonyított, egyes gondolattal, meg nem fontolván, hogy az ily elszigeteléssel önmaga árkolja el maga előtt a haladhatás útját. Van ugyan az egyes gondolatnak is tartalma, mely az őt tárgyazó tényeknek sokirányúságot kölcsönözhet; van terjedéke is, melyen belül a nemzeti életmozgást eredménydússá teheti; de mit használ nemzetegészileg véve a sokirányúság, mit az eredménydús életmozgás, ha ezeknek minél tökélyesebb folytathatása az ezt föltétező viszonyoknak okszerű méltányolása által biztosítva nincs? Az élet

viszontagságai között az egyes gondolat is csak úgy érvénykedhetik voltaképen mint cél, ha saját természeti viszonyai közül ki nem ragadtatott.

Ezt tartja szem előtt a második mód, midőn a már fölfogott gondolatot a vele rokoníthatókkal viszonylásba helyezvén álláspontokat alapít, hogy azokról a nemzeti gondolatokból belsőleg összefüggő egészek alakíttathassanak. Ilyen, egészszerű kialakított gondolatok például: az érdek, a jog, a jóllét, a vallásosság, a műveltség, a tudományosság, a gazdaság, ipar és kereskedés, melyek közül azután, az élet váltakozó viszonyaihoz képest, mindenik lehet oly középponttá, mely a közügy folyásának megítélése- és mozgatásakor határozóvá szokott lenni a többiek fölött. De méltán-e?

E tudakolás keleszti a harmadik módot. Szerinte a középponttá lett gondolatok közül csak azt illeti meg igazán ezen valamennyit átölelő és átható erőpolc, mely azonegy a sajátyszerűleg mivoltozott nemzetnek végcéljával. Ha ez rendszerezetten biratik, birva van általa a nemzeti tények egészletének alapja is.

Mintegy magától jó most itt elő e kérdés: de ha a nemzeti tények és a nemzeti gondolatok annyira szoros összefüggésben állanak egymáshoz, nem hoz-e elő a közszellem oly fejlesztvényt, mely mind a kettőnek sajátyszerűségén fölül a közöttük valódiilag fennálló viszonynak különösségeit is hüven visszatükrözné? Előhozottaink szerint a nemzeti nyelvben lehet az ilyféle fejlesztvényt fölmutatni. Lesznek, kik ezen állítást egyfelül szokatlannak, másfelül nagyon merésznek fogják mondani. Hogy a nemzet az őt átható gondolatoknak megszilárdítása és az általa végbevitt tényeknek emlékezetben tarthatása végett bizonyos, bármikor és bárhol könnyen használható jelekről gondoskodik, az mindenki előtt természetesnek látszó dolog; de hogy az ily jelek még ama viszony különösségeit is hüven visszatükrözzék, mely a gondolatok és tények között fennáll, az már nem látszik természetesnek. Fő, a mire az e tárgyban természetesség ellen felszólalólag hivatkoznak, a nyelvek sokfélesége, melyet, állításuk szerint, alig lehetne megmagyarázni, ha a nyelvek ere-

dését nem a mozgatag önkényiség hanem a természeti szükségképiség intézné. Ha pedig ez így van, min nyugszik akkor a visszatükrözési hűség?

A fölfogó szellemnek önmagávali azonosságán; mert sajátképen a visszatükrözés sem a nyelvnek, hanem a nyelvet eszközül felhasználó szellemnek működése. A gondolatok meg az általok elővillantott és vezényelt tények nincsenek a nyelvben, mint elvontan vett egészben, hanem benne vannak a szellemben, mint oly határozottságok, melyeket ez magában a nyelvnek segélyével megújíthat és különbféle viszonyokba is helyezhet. A visszatükrözési hűség abban áll, hogy a szellemben megújított és különbféle viszonyok közé helyezett határozottságok mindig ugyanazok legyenek. De hogy a szellemben megújíthatók és viszonyíthatók legyenek, eszközök kívántatnak, melyek fölött a megújítást és viszonyítást gyakorló szellem szabadon rendelkezessék. Ilyenmü eszközök a nyelvet tevő szók. Mindenik szónál meg kell különböztetnünk: 1) a puszta hangot, 2) a hozzá csatolandó szellemi határozottságot, 3) a közöttük levő viszony folyamítását, mely a hangok irányában cikkelyezőleg, a határozottságok irányában szilárdítólag, mind a kettő egységének irányában pedig folytonosítólag nyilvánul. Hogy ezen folytonosítást csak az oly lény hajthatja igazán végre, mely dacára bármily változkodásnak, önmagával mindig azonos, magától értetik. Ezen lény a szellem.

Nagyon természetesnek látszó ezek után, ha a nyelvre fordított fölfogásnak is különbféle módjaival találkozunk. Vannak, kik a nyelvben alig látnak egyebet oly eszköznél, melyet az egyén az életbeli viszonyok és tárgyak kezelésekor majd így majd meg amúgy fölhasználhat. Hogy ennek következtében az, ami az élet külső oldalának folyamlását teszi, a nyelv cikkelyezettségi állapotára nézve nem osonhat el többféle nyomhagyás nélkül, nagyon könnyű átérteni. Az ily nyomok főleg a természeti tárgyak és tünemények, meg a társasági szükségletek megjelelésére vonatkoznak. Vannak mások, kik a nyelvben leginkább azon tulajdonokra ügyelnek, melyeknél fogva ez a szellemi élet legtitkosabb működéseinek és állapotainak kifejezésére is könnyen fölhasználható. Hogy

e szempontból tekintve a nyelvnek úgynevezett értelmi oldala annál gazdagabb, mozgathatóbb, tökélyesebb, minél többször és több irányban volt már a nemzeti élet szellemileg megintgatva, nagyon világos. Vannak végre, kik átértvén, hogy a nemzet épen oly viszonyban áll saját nyelvéhez, aminő van az író és ennek irálya között; tudván azonfelül, hogy az irány, tulajdonait illetőleg, azon egy az író saját szerű egyéniségével: meggyőződésök következtében vitatják, miszerint az a saját szerűség, mely a nyelv szervezetének valamennyi mozzanatán keresztül szokott vonulni, mindig oly bélyeg, melyet a nemzeti szellem ön-érvényítette szervezetének saját szerűsége által üttetett a maga szüleményére. Így tehát a nemzeti nyelv, a mint az eredetileg van, nem csak tükre a nemzeti szellem tényeinek és gondolatainak; hanem tükre azon érzési, elméleti és cselekvési módoknak is, melyeket az a maga fejlesztvényeinek ismételt előhozásakor tanúsított. És mivel e módokban az egyéni szellemen keresztül működő közszellem ugyanazon törvények szerint járt el, melyek szerint az egyéni szellem a fejlesztvényi adottságok fölfogását eszközli: nyilván van, hogy a követett törvények azonsága az eredményi közösséget is biztossá teheti. Vagy más szóval, nyilván van: hogy az egyéni szellem, ha a nemzet szellemi életét ugyanazon törvények szerint működve éli át önmagában, aminő törvények szerint az az egyéni szellemeken keresztül már végrehajtatott, biztosítva lehet a közszellemmel egygyé válásnak sikerültéről. Megjegyzendő különösen, hogy itt többé nem az általában vett szellemi közösségről, hanem a törvényi azonosságról van szó. Mivel pedig az épen azon törvények szerinti működésben áll mind a nemzeti mind az egyéni szellem részéről az önmagávali megegyezésnek szükségképi föltétele: az is megjegyzendő, hogy az eredményezett egygyé váltság nem egyszerű, hanem önmagában megkülönböztet állapotegység. Magában foglalja ugyan is 1) a nemzeti szellemnek önmagávali megegyezését; 2) az egyéni szellemnek önmagávali megegyezését; mert 3) a már többször említett egygyé váltság nem más, mint a két, egymást kölcsönösen kiegészítő, megegyezési egységnek egysége. De hogy ezen

összszerű egység igazán szellemi birománynya lehessen, tartozik azt az egyéni szellem tudatilag is áthatni.

Lássuk ezek fölmutatása után a fölfogási módokat alanyilag is.

A szellemi áthatottságból indultunk ki. Ha ezt az egyéni szellem önmagára viszonyítja, minden más előtt azt találja, hogy az benne van, mint adottság. De valamíg az egyén a közszellemmel lételeg vagy is közvetlenül függ össze, addig a benne mozgó fölfogásnak módja sem lehet más, mint közvetlen. Ennek alakja az érzés, mely, miként tudva van, a vele járó homályosság miatt soha sem nyújt kellő megnyugvást. Nagy fontosságú mindamellett, mert nélküle nem ejthetnők módját a valódi megnyugvásnak. Ha az egyén az összefüggés létét közvetlenül vagy is érzéileg föl nem fogta volna, közvetőleg vagy is tudatilag hiába törekednék azt végrehajtani. E helyen mindig a közvetlen fölfogás veti meg alapját a közvetettnak.

E pontot különösen ki kellett itt emelnünk, mert vannak, kik az érintett összefüggést a tudat létesítvényének tartják. Igaz, hogy azon összefüggés a tudatkodó szellemre nézve csak akkor van igazán, midőn azt megtudatolta; ámde mivel a tudat nem teremt, hanem csupán azt különbözteti meg, a mi már lételeg adva van: hibáznak, kik amaz összefüggést a megkülönböztetés által vélik előhozottnak. Nem azért függ az egyéni szellem a közszellemmel össze, mert ezen összefüggésről tudása van; hanem azért van róla tudása, mert vele már előbb összefüggött.

A közvetlen mód eredményileg e mondatban öszpontosul: az összefüggés van. A közvetés módja evvel be nem érven azt kérdi: hogy minő tulajdonképen az összefüggés? és amint vagy α) a közszellemnek ad túlnyomóságot az egyéni fölött; vagy β) az egyéninek a közszellem fölött; vagy γ) mind a kettőt a törvényi közösségben fogja föl: a szerint a tett kérdésre adandó válasz is háromféle leend. Az első válasz így hangzik: a kérdés alatti összefüggés egyedül a közszellem műve, azért kell az egyéninek magát hozzá alkalmaznia. A második így: a kérdés alatti összefüggés egyedül az egyéni szellem műve, azért kell a közszellemnek magát

hozzá alkalmaznia. A harmadik így : a kérdés alatti összefüggés az egymásra ugyanazon törvények szerint kölcsönösen ható szellemeknek közös műve, azért kell, ezen összefüggésen belül, mindeniknek magát a közös törvényekhez alkalmaznia. Csak amúgy futólag legyen itt érintve, hogy ezen válaszok a társadalmi viszonyok között, tehát a nevelési pályán is, fölötte nagy hatást eszközölhetnek. Az első nyugszik a közélet obiectivitása, a másodikon ugyanannak subiectivitása, a harmadikon ugyanannak synthetismusa; és még sem lehet állítanunk, hogy a közvetés módja a maga válaszaival kellőleg megnyugtató. Az ok abban rejlik, mert önmagának ellenmond. Elve szerint semmit el nem fogad, a mi közvetítve nincs, elve szerint tehát eltávolít köréből minden adottságot, mint előtétet, és utóljára még is napfényre jő, hogy előtétén nyugszik.

Ezt sejti a harmadik mód, midőn hozzá e kérdéssel fordul : hát a közös törvények honnan? Azt feleli ugyan erre a második mód : hogy ama törvényeket a közszellemtől izgatott egyéni szellem saját öntudatából fejtette ki; de e felelet a kérdező módot már csak azért sem elégítheti ki, mivel több, új kérdésre nyújt alkalmat. Kérdezhetni még : hol vette az egyéni szellem ama törvényeket, benne voltak-e már eredetileg vagy csak alkalomszerűleg gyalabíttattak? Min épül valódilag a közszellemnek tulajdonított izgatás? Megfelel-e ezen izgatás az egyéni szellem rendeltetésének vagy nem? Ha megfelel, miért felel meg? Ha meg nem felel, mi okra nézve történik?

Az ezekre és az ezekhez hasonlókra adott feleletek után a harmadik mód ezeket szokta mondani : következőleg a közszellemnek tulajdonított izgatás szükségeltetik 1) hogy az egyéni szellem a közvetlenség homályából kivergődven a tudati világosságot megszerezhesse; 2) hogy ezt megszerezvén az eredetileg belé oltott törvényeket egyenként kifejthesse; 3) hogy az így kifejtettekből oly egészeket alkothasson, melyek azután neki, működéseinek bármely irányában, biztos alapul szolgáljanak. Kellett pedig a közszellem részéről izgattatnia : mert a) az egyén a nemzetnek, mint erkölcsi egésznek, tagja; b) mert az egyén, min,

tag, a nemzet végcéljának megvalósításában csak a többi tagokkal való közösségen belül működve vehet igazán részt; c) mert az egyén, mielőtt még magát ama részvevésre elhatározta volna, az érintett közösségen már belül volt; d) mert az egyénben maga a részvevésben megnyilatkozó elhatározás is, legalább résznyileg, az őt átható közösség okozmánya; e) mert az egyén ezen elhatározását mindig megelőzi egy oly határozottsági állapot, melyet benne a közszellem épen azon törvények szerint működve hozott elő, melyekhez magának az egyéni szellem rendeltetésének megvalósítása kötve van. Miknek helyszerű számba-vétele után legkevesebbé sem lehet azon kételkedni: hogy a második mód valamennyi okoskodásával együtt az eredeti törvényeken nyugszik. És itt ez az eldöntő pont; mert ha ezen, annyiszor említett törvények ideális alkotmánya nem szerzemény, hanem a szellem eredeti vagyonsága, tulajdonképi adottság is.

Új találkozás az adottsággal, melyről már egyszer a közvetlen módnak megérintésekor azt mondtuk, hogy érzésileg fogatik föl. Ismereti szempontból nagyon érdekes e két találkozás. Amott az egyéni szellem és a közszellem közötti összefüggés, mint adottság, kényszerítette az egyént arra, hogy létét érzésileg elfogadja; itt a reflexio és abstractio segítségével folytatott tudakodás kényszeríti őt arra, hogy amaz összefüggésnek létét, mint alapossági előtétet elfogadja. Amott a kényszerítés külső, itt belső; amott közvetlen, itt közvetett; amott alap, itt eredmény. Itt tehát nem csak érezzük, hogy az egyéni szellem és a közszellem közötti összefüggés van; hanem azt is tudjuk, hogy azon érzett és tudott összefüggés vanságának megérzése és megtudása, részben legalább, az eredeti, közösen érvényített törvények érvényültségének bizonyítványa. Mert ha ilyenkor a megérzésben és megtudásban nem azok a ránk nézve szükségképi törvények nyilatkoznának meg: azt a kényszerítést, mely az érzéssel szintúgy mint a tudással együtt jár, sehogy sem lehetne megmagyaráznunk.

És csak ezek így-létének megtudatolása után indul folyamatnak az alanyi fölfogás harmadik módja, mely az

elsőnek tapadtságán és a másodiknak mozgatagságán fölül még oly követelési határozottságot is mutat, melylyel az előbbieket folytonos alárendeltségben tartja. Követeli ugyanis, hogy azt egy percig se téveszszük szem elől, miszerint az előbiek sajátképi alapját mindig az eredeti törvények azon-sága tevő. És ez az ő részéről nagyon fontos, mert igazságos, követelés. Szerinte okvetetlenül szükséges itt az előbbi módok egymáshoz állásának élesebb átkutatása, mert csak így leplezhetjük le hiányaikat. Az első mód számba sem vette a másodikat, pedig ez benne volt és mozgott már, de fejttelenül, kitetsző hatálykodás nélkül; a második sem vette számba az elsőt, pedig ez is benne volt és mozgott még, mint alapvető, de háttérbe szorítottan. Innen bennük a kiegészítésre váró hiányosság.

Ezen akar a harmadik mód segíteni, midőn azt követeli : hogy az érzés a tudással és a tudás az érzéssel mindig karöltve járjon. Ezt követelvén kettőt sürget : 1) hogy az érzéssileg fölfogott tartalom az azonnal rá fordítandó tudatkodás által maguknak a tárgyban érvénykedő törvényeknek, mint kategóriáknak, útmutatása szerint fölvilágosítás-sék ; 2) hogy, a meddő abstractiók kikerülhetése végett, minden tárgyról, melynek alapos fölvilágosítását a tudás célba vette, létét illetőleg az érzés bizonyosságot tegyen. Szóval, azt követeli, hogy a tudás a tartalomnak élesen fölboncolt, többféle viszonyban átértett és bizonyos elvek szerint elrendezett mozzanatai közé semmit be ne vigyen, amit a tárgynak érzéssileg már fölfogott természete nem szükség-gel ; de másfelül ne is hagyjon ki semmit, aminek ott-létéről az érzés már előbb tanúskodott. De mire támaszkodólag mondhatjuk ezek után is azt, kérdezhetné itt a tárgyi-ság embere, hogy az, ami ez úton nyerve lön, tárgyilag is igaz ?

Íme a pont, melynél a fölfogásnak eddigi módjai, kellő kiegészítés okáért, egymást kölcsönösen szükséglik. Magában véve mindegyik hiányos : hiányos a tárgyi, mert nélkülözi a meggyőződési biztosságnak buzdító elemét; hiányos az alanyi, mert nélkülözi az igazsági súlyosságnak mértékarányos elemét. A harmadik mód, mely az előbbieket fölhasználható

mozzanatok gyanánt öleli föl és épen e miatt itt méltán nevezhető öszszerűnek, oda törekszik: hogy mind az, ami tárgyilag igaznak találtatott, alanyilag bizonyossá, és mind az, ami alanyilag bizonyosnak találtatott, tárgyilag igazzá legyen. És mind ezt e mód azon eredeti, mind tárgyilag mind alanyilag jól áthatott törvények rendszerének erejénél fogva kívánja végrehajtatni, mely törvények rendszere, amennyiben az a mindenségen összetartólag átvonúl, szellemünkben pedig mint eszmék tehetsége van, észnek szokott nevezettni.

Ezek után mutassuk most itt föl a mondottakból kihozható eredményt is. Mondottaink szerint a már többször említett egygyé-válás után törekedő egyéni szellem áthathatja a közte és a közszellem között fennálló összefüggést: a) ha saját tudatán belül azon fejlesztvényeket, melyeket ő mint egyed más egyedekkel közlekedéskor előhozott, jól elkülönözi azon fejlesztvényektől, melyeket ő, a kérdés alatti összefüggésnél fogva mint tag, és a rá folytonosan ható közszellem közösen előhozta; b) ha ezen közösen előhozott fejlesztvényeket az imént jellemzett módok segédelmével tisztán fölfogja, végső létalapjokra támaszkodván okviszonyilag átérti és a nemzet végcéljának álláspontjáról belsükségű következetességgel meg is itéli. Ezt véljük a mondottakból kihozhatónak.

De térjünk a föladatahoz vissza. A nemzeti nevelésnek dolgában akarunk öszszerűleg eligazodni. Minő, hányféle szempontból tekinthető és eredményeiben mit ígérő legyen ez a nevelés, az, ha valamennyi oldalról nem is, föladatunk ezúttali szükségéhez képest elég világosan ki lön mégis emelve. Hogy a nemzeti nevelés a nemzeti életnek fejlesztvényei közé tartozzék, és hogy ezen élet csak az egyéni szellemeken keresztül legyen fejlesztvényileg is megvalósítható, az sem lehet többé áttörhetetlen titok. Szó történt az eligazodásról és annak eredményéről is; kiválólag mindamellett a nemzeti és szellemi szükséglet gyanánt fölhozott öszszerű eligazodás lön szemügyre fogva. De határozottan ki lön az is jelentve, hogy ezen öszszerű eligazodásnak sikerdús végrehajtását bizonyos, nem bárhonnán eredt, és pusztá megszokásból követett, hanem tárgy-eredményezte

szabályokon nyugvó készség nélkül senki sem remélheti.

Az özszerü eligazodás oly működés, mely által az egyéni szellem nem csak a tárgyat akarja elméletileg a lehető legnagyobb mértékben áthatni; hanem annak gyakorlati szempontból urává is akar lenni: látható tehát, hogy azon készséget, mely nélkül a sikerdús végrehajtás nem reményelhető, minden más előtt a szellemnek öntevésbeni szabadsága fogja emelni. Ahol az ily szabadság, akár külső akár belső akadályok miatt, hiányzik; vagy, ha nem hiányzik is, de úgy, ahogyan azt a földadat mélysége kívánja, nincs meg: ott a készség sem lehet olyféle és úgy minőségelt szükségelvénnyel ellátva, amint azt az iménti célok parancsolják. Tárgyunkat akarjuk elméletileg a lehető legnagyobb mértékben áthatni; de mi biztosíthat minket ennek foganatáról, ha fölfogásunk, átértésünk és megítélésünk mozgásai közül azonnal kéri a gépiesség lelketlensége? Ami csak gépies úton lön megszerezve, az még azért nincs elméletileg áthatva. Ezt ugyan az úgynevezett élet még most sem akarja elhinni, de mi az a fonákságok gyomvölgyében, amit eddig már az élet olykor-olykor föl nem gereblyélt volt? Az a titkon erőtlénítő megszoktatás, meg az a bármily lelkesedést lelohasztó vak utánosztatás, melyet némelyek a nevelési pályán is erőnek erejével meg akarnak honosítani, fonákabb irányú módok, hogysen az embert valódi emberré tehetnék.

A szellem csak az, mivé önmagát teszi, mondtuk már egyszer. Azt akartuk evvel mondani: hogy az öntudatos, szabad szellem csak olynemű tevényben ismer önmagára, és csak olynemű tevényt iktat be saját szervezetében a maga életmozzanatai közé mint valódi birományt, melynek önmagábani tevésevel bizonyosságot is tett önmaga előtt arról, hogy azon tevény csakugyan az ő öntudatosságának és szabadságának eredménye. Vagy más szóval azt akartuk mondani: hogy az öntudatosan és szabadon fejlődő egyén birományai között csak az lehet igazán szellemi, melynek előhozásakor és bírásával a szellem tulajdon önbirását nem csak fentartotta hanem érvényültebbé is tette. Lehetnek tehát valamely egyénben készségek, sőt tettei által tanúságot is tehet azok lételéről;

rosszúl okoskodnék mindamellet, aki már azért azt itélné, hogy ama készségek szellemiek is. Sok, igen sok kell még ahhoz a pusztá lételen fölül. Onnan, hogy az ügynevezett élet evvel a „sokkal“ nem igen sokat törődik, sem több nem következik sem kevesebb, mint az : hogy az ügynevezett élet biz' avval nem igen sokat törődik. „Quisque suos patimur Manes.“ Virg. Aen. VI. v. 743.

Érdekünkben áll itt annak fölhozása is : hogy mi, valahányszor e szót említjük „készültség“, alatta nem testi ügyeséget, hanem szellemi fejlettséget értünk. Azt akartuk és akarjuk mondani : hogy ama készségek, melyekből a készültség, mint egész áll, mindig szellemiek legyenek. És ezt a föladat szükségképen hozza úgy magával. Hogyan is győződhetnék meg igazán a nemzeti fejlesztvényeket átható egyéni szellem arról, hogy az őbenne és általa önmagát tevő közszellemmel csakugyan azonosult, ha az egyén még amaz eszközök iránt sincs önmagával tisztában, melyekkel a szellemi azonosulást végre kell hajtania?

De tegyük, hogy az egyéni szellem amaz eszközök iránt önmagával tisztába jött, mi következik innen? Föladatunkat illetőleg fölötte sok. Ha tisztában vagyunk az iránt, hogy a készségek, melyek segélyével a közszellem fejlesztvényei áthatathatók, szellemiek : az iránt is könnyen tisztába jöhetünk, hogy a fejlesztvények, amennyiben az áthatás körén belül esnek, szintűgy szellemiek. Esnek pedig e körön belül, mert őket a közszellem az egyéni szellemeken keresztül épen azon készségek megmozdítása és fölhasználása mellett hozta elő, melyek által őket, miután már előhozattak, az egyéni szellem át akarja hatni. Csakhogy ugyanazon készségeket a nemzetet átható közszellem öntudattalanul, az egyéni ellenben öntudatosan használta föl. Szellemiek tehát bizonyos tekintetben a közszellem fejlesztvényei is. Bizonyos tekintetben, mondjuk, mert mindenik fejlesztvényben jól meg kell azt különböztetni, ami szellemi, és azt, ami pusztá közeg levén, a szellemi föltüntethetése végett használtatik föl.

Szellemi tehát a szóban forgó fejlesztvények között a nemzeti nevelés is. Állítás, mely a helyenként mondottak után nem kívánhat bővebb fölvilágosítást. De ha a nemzeti nevelés

mint nemzeti fejlesztvény, szellemi, szellemi lesz tartalma is ; mert ugyan mi sajátképen ez a nemzeti nevelés ? Nem egyéb bizonyára, mint az egyénnek, mint nemzeti tagnak, nemzetileg rendeltetésszerű kifejtése. Kötelességében áll tehát azon lenni : hogy az egyén, mint nemzetének tagja, nemzetileg rendeltetés-szerű ismeretekkel, készségekkel és tökélyekkel annak rendje és módja szerint elláttassék. Mi ha úgy van , a nemzeti nevelés, tartalmát illetőleg is, szintúgy nemzeti mint szellemi.

Úgy véljük, eléggé ki valónak már eddig mutatva a pontok, melyek a nemzeti nevelés dolgábani őszerű eligazodás végrehajtását annyira szokták nehezíteni. Nem lehetetlen, de azért, mert nem lehetetlen, mégsem oly könnyű, minőnek azt némelyek gondolják.

Ha a nevelést úgy vesszük, ahogyan az most nálunk folyamlík, három oldalt fogunk benne találni : az egyetemle-gest, a részleget és az egyedleget. Az egyetemleget az általában vett emberi szellem, a részleget a nemzeti szellem, az egyedleget az egyéni szellem hozza elő. Mindenik oldal külön bélyeggel bír. E bélyeget az elsőre az emberiségnek valamennyi nemzeten keresztül fejlődő szelleme vagyis az úgynevezett korszellem üti; e bélyeget a másodikra a nemzet-nek öt minden más nemzettől megkülönböztető, saját-szerű szelleme üti; e bélyeget a harmadikra a nevelést közvetlenül gyakorló egyénnek eredetileg meghatározott, de az életbeli viszonyok bonyolultsága miatt az eredeti határozottságot is különbféle módosítottságban föltüntető szelleme üti. Bír tehát a nevelés mindenik oldala külön bélyeggel, melynek irányadása után azt, ami mindenik oldalhoz tartozik, attól, ami hozzá nem tartozik, célirányosan meg lehet különböztetni; ámde mivel nálunk eddig az oldalak ezen, gyakorlati szempontból is fölőtte nagy fontosságú, bélyegeire vagy épen semmi vagy nagyon kevés gond lön fordítva : nem csodálhatni, ha a gyakorlati téren bőséges a kuszáltság. De természetszerű állapot-e ott ez a kuszáltság ?

A nevelés rendeltetésszerű kifejtés; ami rendeltetés-szerű, az természetszerű; ami természetszerű, az a már sok-szor említett, eredeti törvények belsziükségű rendszerén nyug-szik; ami e törvények rendszerén nyugszik, az önmagával

megegyezik ; ami önmagával megegyezik, annak valamennyi elemén keresztül öszhangzás érvénykedik ; de ahol a tárgy lényege maga követeli az ily öszhangzást, mit keres ott a kuszáltság ?

És tartozik-e a nemzeti szellem azt túrni, hogy nevelési pályája kuszált legyen ? Saját magát rontaná le, ha túrná ! Ezt pedig a nemzeti szellem, mely, a jelenleg mindent buzdítólag átható korszellem intésének engedve, mindenben, a mi őt illeti, tehát a nevelésben is, öntudatosságot érvényesít, nem akarja, nem is akarhatja.

Mire mutat ez ? Arra, hogy nálunk a nevelés dolgábani öszszerű eligazodás nem csak elméletileg hanem gyakorlatilag is szükségletté vált, mely szintűgy nemzeti mint szellemi. Nemzeti, mert az összes nevelésben ugyanannak nemzeti oldala is kuszált levén, szükségli a többivel való öszhangoztatást ; szellemi, mert a nevelés fogalma és valósága között megegyezést nem lelő szellem az önmagávali megegyezést is nélkülözi, valamíg az oly eligazodottsági állapotnak módját nem ejti, mely közérvényű elvénél fogva biztosíthatja őt az elméleti szintűgy mint a gyakorlati természetlenkedés ellen.

De mi az különösen, a mi őt az ily közérvényű elvnek birtokosává teheti ?

A nálunk folyamló nevelésnek három oldala közül mindenik szolgálhat eligazodási álláspontúl, és épen e miatt más elvet eredményezend az universalistának, mást az individualistának, mást a concretistának eligazodási működése. Hogy azon elvet, mely a nevelés valamennyi oldalának irányában biztosan érvényesíthető, csak az öszszerű eligazodás eredményezheti, azt a mondottaknak iránytartó átvizsgálása után mindenki gondolhatja.

VARJÁS JÁNOS ÉLETÉHEZ.

SZILÁGYI ISTVÁN.

Kazinczy Ferenc *Magyar Régiségei és Ritkaságai* között újból világ eleibe bocsátván Varjas János egykori debre-

ceni tanár *E* vocálisú énekét ¹⁾, előbeszédében „Az Olvasóhoz” ²⁾ a következőket írja : „Varjas ezen énekén kívül (úgy beszéllek Debrecenben) még két próbáját adta mesterségének. Egy predikációt készíté ezen textusról : *Péter szeretsz-e engemet?* és egy esedezést az akkori uralkodóhoz ily megszólítással : *Felséges Fejedelem!* — Sem egyike, sem másika nem jött ki nyomtatásban.” —

Az esedezés gyűjteményemben is meglevén, nem mintha nagy becsét tulajdonítanék neki, de mivel egy, másképp is, derék ember s a korabeli nyelvészeti fogalmak ismertetésére adatul szolgál : érdemesnek látszik, hogy nyilvánosságra bocsássam, ha csupán mint irodalmi curiosumot is.

Varjas valóban érdemül vette magának az *E* vocálisú ének készítését, kitetszik ez az előbeszédéből, melyet annak eleibe függesztett, s e hitében még Révai is segítette megerősödni azon ódája által, melylyel a szerzőt megtisztelte ³⁾. Ez, és a többfelől nyilvánuló örvendezés bátorítá Varjast, hogy említett éneke egy példányát II. József császárnak is benyújtsa, véleménye szerint, mint diadalát nemzeti nyelvének, s ennek elfogadtatását ohajtja épen a szóban forgó Esedezés, mely, mint érintetett, szinte *E* magánhangzókat foglal kirekesztőleg magában.

Az egész így következik :

IOSEPHO II.

Romanorum. Imperatori. Pio. Felici. Augusto

Sacratissimae. Suae. Maiestatis

Devotissimus. Subditus

J o a n n e s . V a r j a s

FELSÉGES FEJEDELEM! Keresztyénségnek Feje! Néme-

¹⁾ Joannis V.... Elegia veri nominis. Debrecini, per Steph. Margitai. 1775. 8-o.

²⁾ Magyar Régiségek és Ritkaságok. Kiadta Kazinczy Ferenc. Első kötet. Pesten 1808. 190. lapon.

³⁾ I. N. Révai.... Latina. Jaurini, 1792. 8-o. pag. 54. Megjegyzem, hogy R. ez ódája már a 2-d. kidolgozásban van kinyomva; ez és az eredeti példány között, melyet szinte bírok, több nemű különbségek találhatnának.

teknek, Cseheknek, Nemzetemnek és egyéb szélesen elterjedt Nemzetségeknek **KEGYELMES FEJEDELME!**

Négy egész esztendeje és épen negyvenhét hete Felséged Debrecenbe lett érkezésének. Nem lehet benne kétség : ez egy betérésében és ez egy széljelnézésében, esmeretes szemessége szerint, Felségednek sebes elméje és széles értelme egyben észrevette, melly egyenes lélekkel legyen ez szegény nép Felségedhez s Felségtekhez.

Megesmerszett ez Felségeden Debrecenben ; mert nekem teljességgel reménytelen és felette repton esett szerencsém, e helyen, egy dőlben, Felségednek ebédre mentében, egy kérdésére felelnem : de elevenen emlékezem, mely édesdeden és mely mélységes leereszkedéssel beszélt Felséged némelyekkel, egynek sem nézvén sem nemére, sem rendjére, sem személyére, sem értelmére, sem értékére.

Ennek felette, ezeknél létében, felszentelt személye védelmére megnem engedte Felséged, sem egyetlen egy fegyveres embernek jelenlétét, sem éjjelre kelve, fekvése helyének betételét. Megeshetett, ezt, szemlélvén némelyek, fel sem vették ; nem esmervén sem felséged kegyelmességét, sem e népnek szeretetét Felségedhez. De felvették ezek szegények, és felelek érettek, Felségednek ezen cselekedetét, kellote szerint, Debrecenben megtelepedett egész nép, Felséged kegyelmességének és egy részént ebben vetett reménységének jelentésére értette ; és ezért ezeknek még gyermekek gyermekénél sem mégyen Felséged neve feledékenységbe.

Én, emberhez képest egy elvettetett féreg, esmeretlen, és e mellett, természettel, melyet szeméremmel fedezek fel, félénk lélek levén, rettegném egy fényes Felségnek szembenézését. De elmémre vevén, mely csendes, engedelmes és emberségtételben telhetetlen lelket szemléltem Felségedben Debrecenben, és mely kegyelmesen vett Felséged némelyeket : reménylem, nekem sem leszen lehetetlen Bécsben Felséged kegyelmességét megnyernem. Ez reménységgel teljes elmével jelenek meg Felséged kegyelmes székénél, és *letésem emlékezetre, ez, még egyéb nemzetségeknek nyelvéen esmeretlen mesterséggel szerzett verseket, melyekben nemzetem nyelvének egy jeles természetét festettem le.* Csekélység ez,

megesmérem. De ezen én szerencsétlenségemben, melyben a temérdek népeknek és nemzetségeknek Felségedre nehezedett terhének felejtésére, ennél egyébbel nem kedveskedhetem, kérem szépen, melynél szebben és mélységesebb félelemmel lehet kérnem Felségedet, legyen elég e csekélység Felségednél készségemnek jelentésére; szenvedje el e cselekedetemben ejtett merészségemet, és engedje meg Felségednekem, lehessen kérkednem Felségednek ezen kegyelmességével, mely szerint lehetett éltemben Felségeddel kétszer beszélnem: egyszer, szemben és nyelvvel Debrecenben, egyszer messzelétemben Bécsben, ezen levelemmel.

EGEK, éltessétek e fejedelemségre termett és emberek-szerette Felséget, ép elmében és egészséges testben; engedjétek ennek eszes és értelmes Vezéreket, megrettenthetetlen és szerencsés fegyveres seregeket, engedelmes és tehetséges népeket, fejedelemségében szerteszéljél egész csendességet és véghetetlen békeséget, és egyebeket, melyeket ennek lelke kérhet.

Legyen meg! S meglészen.

Mely reménységgel teljes kérésem és esedezésem mellett, sem véremnek, sem tehetségemnek nem kedvezvén, Felségedért és Felségtekért élek és élvén, mélységes engedelmeskedéssel lészek

FELSÉGednek

kegyelmes tetszése cselekedésére
legkészebb embere en-kezemmel.“

Eddig az „Esedezés“*), melyben, eltekintve különösségtől, míg egy részt a stílista néhány szép fordulatát láthatja nyelvünk szókötésbeli szabatosságának, rövidségének a melélmondati *hogy, ha* stb kötszók elhagyása által (ami azon időhöz képest nem minden merészség nélkül vala próbálva az újítás és szépízlet terén), más részt a történetíró is fog egy pár nem közönséges vonást találhatni József cs. személyisé-

*) Kelet a példányon, melyről e közleményt teszem, nincs; de hozzá gondolva, hogy II. József 1770. május 18-kán érkezett Debrecenbe Tóth F. Túlatizsai reform. Püspökök élete. Győr, 1812. 180. lap): alkalmasint kiderül, hogy 1775. ápríl első felében íratott az Esedezés.

géhez s nemes bizalmú viseletéhez népei iránt, mely méltó, hogy

Rövid életrajzát Varjasnak Sinai Miklós írta meg, s ez az, amit még rövidebbre vonva Kazinczy már említett könyvébe felvett *). Én bírom a Sinai följegyzését egész terjedelmében, úgy, amint az Varjasnak 1786. jun. 6-kán történt temetsége alkalmával felolvastatott ²⁾), s a Kazinczy közleményénél teljesb s adatokban határozottabb voltaért érdemesnek tartom ide iktatni.

Néhai Tiszteletes Tudós VARJAS JÁNOS Uram életének folyása.

Eredetét vette Acsán, Székes-Fejér vármegyében, 1721-dik esztendőben, Boldog asszonyhavának 2-dik napján. Született nemes szüléktől, t. i. Varjas István édes atyjától és édes anyjától Pap Ilona asszonytól.

A tanulást kezdette ns. Székes-Fejérvármegyében Csákváron, a hova a szülei időközben mentenek lakni. A deák nyelvet és egyéb közönséges tudományait nevelte a kecskeméti iskolában, Pest vármegyében, még pedig oly dicséretes és példás előmenetellel, hogy ezen elkezdett tudományainak öregbítésére 1738-dik esztendőben, ezen debreceni reformatum Collegiumba jövéen, itt a togátus ifjak száma közzé bevétetni kívánt.

Ezt megnyerte Szent-György havának 24-dik napján, minekutána az eddigvaló tanulásáról megvizsgáltatott volna. Az itt levő togátus deák ifjak közzé ekképen bevétettetvén, a tisztességes és a kegyesség szerint való tudományokat, az akkori, hírrel nevezetes tiszt. tud. professorok vezérsége alatt különös szorgalmatossággal és fáradhatatlanul tanulta.

Nevezetesen az ékesenszóllásnak mesterségét, a históriát és a mathesist tanulta ama nagy emlékezetű tiszt. tud. *Maróthi György* uram alatt, aki ezen iskolát és az ebben gyakorlott tudományokat épen ezekben az időkben reformálta.

¹⁾ Lap 192.

²⁾ Tartotta a Halotti Beszédet Ormós András. Textusa volt : 2. Pét. I. 12.

A philosophiában és a görögnyelvben hallgatta néhai tisztt. tud. nagyérdemű *Szilágyi Sámuel* uramat, aki ebben a collégiumban professori hivatalát kezdette folytatni 1742-dik esztendőben. A jus naturae-t tisztt. tud. *Szilágyi István* uram professorsága alatt; a zsidóknak nyelveket és azoknak régi szokásaikat a catechetica és typica theológiával együtt, néhai tisztt. tud. *Tabajdi János* uram alatt; és végezetre a theológiát, vagy az istenszerint való tudományt tisztt. tud. *Szilágyi Márton* uram alatt, nagy serénységgel és példás előmenetellel tanulta.

Addig is, míg ezen ns. collegiumban tudományait folytatta: az oskolában viselni szokott hivatalokra is méltónak ítéltetett. Ugyanis, 1745-dik esztendőben az orátoroknak classisában praeceptorrá, 1746-dik esztendőben ezen ns. kollégiumnak közönséges hibliothecáriusává, és végre 1747-ben, tanuló társainak közönséges voxai, tisztt. tud. professor urainak megegyezései után seniorrá választatott. Ezeket elvégezvén, tudományainak öregbítésére 1748-dik esztendőben a külső országi akademiákra kiment, és a helvetusok akademiájában Tigurumban, a nagy Vitz püspöknek, Zimmermannnak, Breitingernek és Gessnernek, ezen tudós professoroknak tanításával két esztendő alatt élvén, Helvetiából Belgiumba ment és ultraiectumban tisztt. tudós Vesseling és Millius híres professorokat tanulás végett meglátogatta.

De sok időig itt nem mulathatván, hazájába visszajött: minthogy még idehaza létében, minek előtte kiment volna, a kecskeméti reformata oskolának leendő igazgatására, annak előjárói előtt magát kötelezte vala.

Tehát 1750-dik esztendőben hozzá fogván a kecskeméti oskolának igazgatásához, mindent elkövetett, valami csak az ifjúságnak előmenetelére és taníttatására megkívántatott.

Midőn ezen hivatalát Kecskemét városában híven viselné: házas társul vette magának, néhai tisztt. tud. Szödi István uramnak, a debreceni reformata sz. ekkleziiai első lelkipásztorának leányát, és már ekkor ama nagy Maróthy György úrnak elmaradott özvegyét Szödi Katalint, akivel

házassági életben, példás szeretettel és kegyességgel élt mintegy 16 esztendőket *).

De az említett kecskeméti oskolában alig tölthete el két esztendőt, amidőn, néhai tiszt. tud. professor Tabajdi János uram meghalván, ennek helyében, ezen debreceni ekklézsia minden előjáróinak nagy megegyezésekből invitáltatott az itt való professorságra. Ezen hivatalnak engedvén, Debrecenbe jött 1752-dik esztendőben. Szent-György havának 24-dik napján, és ezen ekklézsia előjáróinak jelenlétekben a zsidó nyelvnek hasznairól mondatott jeles oratiója után szokott solemnitással beállítatott professori hivatalába. Amely időtől fogva a katechetika és kevéssel azután a symbolika theológiát, a zsidó és ezzel atyafiságos chaldaei, syriai és arabiai nyelveket, a zsidóknak régi szokásokkal együtt 34 egész esztendőknél elfolyása alatt fáradságtalanul és szembe-tűnő előmenetelével a tanuló ifjúságnak tanította. Ugyanazon idő alatt az ekklézsiái gyűlésekben, úgy mint a debreczeni ekklézsiának, a tractusnak és a venerabilis superintendentiának közönséges confluxusaiban mint assessor jelen volt, és az isten ekklézsiájának közönséges hasznát s boldogulását buzgóságosan munkálódta. Sőt ennek felette a collégiumban levő alsóbb klassisoknak inspectora levén, azoknak tudományira, mely nagy gondot viselt, főképen pedig a szegény tanuló szolga és árva gyermekeknek micsodás tutora s gondviselője volt, azokkal micsoda atyai módon dajkálkodott: mindenek előtt tudva vagyon.

Midőn ilyen virtusokkal tündöklene, s az övéit a midőn ekképen elébb-elébb vinné : a betegség és a keserves fájdalom megkörnyékeztén, egészen elerőtlenedett és három hónapoktól fogva való fájdalmái s buzgóságos fohászzkodásai után, lelkét az úrnak szent kezébe ajánlotta és megnyugodott minden fáradságaitól, 1786-dik esztendőben, ezen folyó szent Iván havának 4-dik napján, reggeli 7 és 8 óra között, minekutána élt volna LXV esztendőt, VI hónapokat, és 2 napokat.

*) A felette elmondott verses parentatio kelt 1767. böjt előhátjának 12-d. napján (*Gyűjteményemben*).

Feljebb említett kedves hites társától Szödi Kata aszszonytól születtek 7 gyermekei, kik közül hagyott maga után életben 5 leányait, ú. m. *Krisztinát*, a n.-kállai ref. sz. ekklezsia tiszt. tud. lelkipásztorának Fazekas György uramnak kedves élete párját; *Máriát*, a kiskúnhalasi ref. sz. ekklezsia tiszt. tud. lelkipásztorának Tormási János uramnak kedves élete párját; *Klárát*, a m.-túri ref. sz. ekklezsia tiszt. tud. lelkipásztorának Ercei Dániel uramnak kedves élete párját; *Katát*, a révkomáromi ref. sz. ekklezsia tiszt. tud. lelkipásztorának Péczeli Józsefnek kedves élete párját; és végre betegségében körülötte levő és azon siránkozó kedves hajadon leányát *Zsuzsánát*, akik is, egyenkivül, aki távollevén, sőt talán ezen szomorú állapotról semmit nem is tudván, meghalt tiszt. tud. nagyérdemű édes atyja urának csak hideg tetemeit sem láthatja, ezen gyászszal beborított koporsó mellett keservesen siránkoznak.

Devirtutibus eius et dotibus ingenii quis digna referre queat?

Ugyancsak Sinai készítette azon siriratot is, mely a szokásos emléktáblára fölvésetett, s mely magának Sinainak, gyűjteményemben levő kézírata szerint így következik :

D. O. M. S.

Hic quiescit, id quod mortale habuerat, plurimum Rev. ac Clar. JOHANES VARJAS, vetere prosapia Parentum suorum Stephani Varjas et Helenae Pap filius, Acsae in Cotto Alba Regalensi d. 2. Januarii Ao. 1721. in lucem editus. Studia triuialia Csákvarini et Kecskemetini tractauit. Altiora Debrecini in Collegio Reformatorum inde ab Anno 1738. hausit. Suscepta Ao. 1748. peregrinatione Litteraria Heluetiis, Tiguri gratus hospes 2 Annis vixit, et Hollandia perlustrata, Hungariam repetiit, Scholae Kecskemetiensium praefuturus. Inde Ao. 1752. Debrecinum vocatus in Professoris Theologiae Catecheticae et Symbolicae, item Linguae ac Antiquitatum Hebraicarum muneri in Collegio Ref. admotus, ita illud administravit, vt simul Classibus etiam inferioribus Discentium inspiceret. Fuit, ut alia mittantur, Sacrarum Litterarum ex Linguis Originalibus apprimè peritus, Cate-

chetes Doctus, perspicuus ac disertus, idem in obeundis caeteris etiam muneris sui partibus mire accuratus et indefessus, quod senserunt et famuli Studiosorum scholastici, quorum negotiis et caussis nunquam defuit. Quibus ingenii animique virtutibus quum publico Annis 34 praeluxisset, morbis implicitus, ex haemorrhoidae impedita ac suppressa, obiit ad diem 4-tum Junii, An. Chr. Nat. 1786. Aetatis suae Anno 66-to.

Hoc monumentum Patri desideratissimo, filiae ex Catharina Szödi matre superstites Christina, Maria, Clara, Catharina ac Susana lugentes moestaeque posuerunt.

Irodalmi munkásságára nézve Kazinczy azt jegyzi meg: „Könyveket nem írt, noha az tőle kitelhetett.“ Ellenben az a verses parentatio, mely, nem tudom ki által, temetségekor elmondattott, ezt mondja:

Mely sok munkát küldött a könyvnyomtatóra:

Ti sok néma könyvek, induljatok szóra.

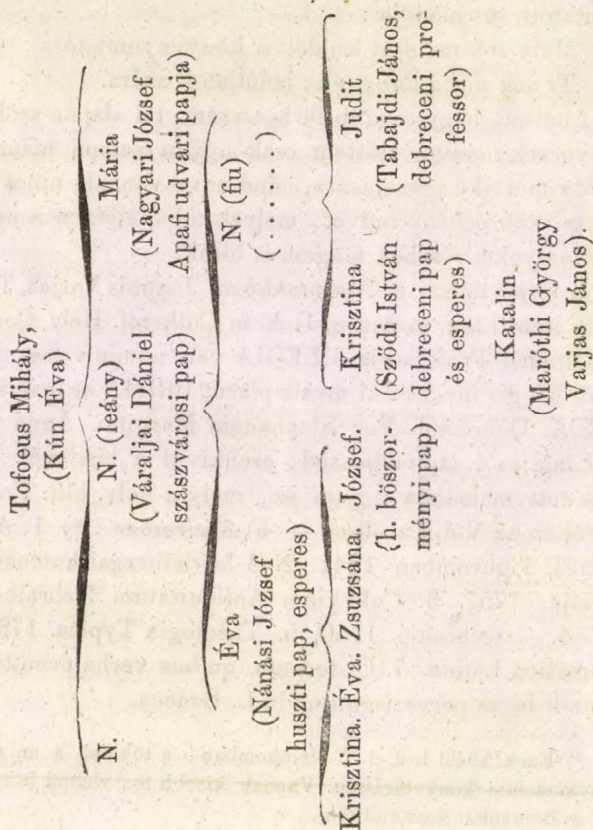
Anélkül, hogy tovább fürkészszem: mi alapon szólanak így e versek? mivel előttem csak ugyan semmi bizonyosság azok oly mértékű igazolására, mind adva vannak, nincs: ide jegyzem azon néhány művet, melyek tőle, előttem ismeretesekek, s melyeket részben magam is bírok.

1. *Saját művei*, a) *Nyomtatásban*: Joannis Varjas, Theol. Catech. item Ling. et Antiq. Heb. in Coll. ref. Helv. Confess. Debrecinensi Professoris ELEGIA veri nominis post tot secula ab Elegis inventis si mvsis placet PRIMA et ipsa HUNGARICA. Debrecini. Per Stephanum Margitai. Anno 1775. 8r. 17 lap, és 4 lap előbeszéd; ezenkívül a címlevél. Négy hangra tett melodiája ugyan az, mely a helv. hitt. Énekeskönyvében az V-dik zsoltár. — b) *Kéziratban*: *) 1. Az Innepekről. Tigurumban. 1741. 2. A heidelbergai katechismus históriája. 1757. 3. Collegium Antiquitatum Hebraicarum. 1761. 4. Catechisatio. 1760. 5. Theologia Typica. 1782. 6. Grammatica Latina. 7. Observata, quibus verba primitiva et derivandi leges pervestigantur in L. Graeca.

*) Ezek közül 1. 2. 6. 7. birtokomban, a többiek a m. szigeti ref. Gymnasium könyvtárában. Vannak kisebb terjedelmű liturgiális művei is, de azokat nem említem.

II. Általa eszközölt *kiadásai* idegen írónak : 1) Arithmetika Maróthi Györgytől. Javítva s bővítve. Debrecen, 1763. 2) Medulla Theologiae Christianae, Auct. B. Pictet. Debrecini, 1765. 3) Phaedri Fabularum Aesopiarum L. V. Debrecini, 1769. 4) Dionysii Catonis Disticha moralia. Debrecini, 1762.

Varjas nevénel méltó arról is megemlékezni, hogy ő, gyermekeiben egyik propagátora lett a nagyhírű Tofoeus Mihály, erdélyi ref. püspök s I. Apafi M. fejedelem udvari papja családjának — a leány ágon, s e leszármazásra utódai nem is minden becsérzet nélkül tekintettek mindenkoron. Hadd álljon hát itt ez ismertetés berekesztéseül a család Szödi Kataig legalább; a hiányzó oldalokat, neveket, úgy a legújabb ideig elágazást pótolják ki azok, kiknek az adatok jobban rendelkezésükre állanak, mint nekem.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Költeményfüzér.* Írta *Marikowsky Gábor.* Kecskemét, Kiadó tulajdonos Szilády Károly. 1859. 12r. 220 l. füzve 1 ft. 25 kr. újp.

Zalai Ibolyák. Dalkönyv. Írta *Balogh Alajos.* Pest, nyom. Gyurián. 1859. 16r. 156 l. füzve 1 újft.

Tavaszi Píllangók. Költemények *Madarassy Lászlótól.* Pest, 1859. nyomt. Boldini Róbert. 32r. 121 l.

Költemények, írta *Csalomjai.* Balassa-Gyarmat, 1859. Kék László gyorssajtóján. 8r. 104. l.

Alföldi Pacsirta. Népdalok, írta *Rákosi László.* (Tóth L.). Kiadta Lisznyai Kálmán. Pest, 1858. nyomt. Gyurián. K16r. 161. l. füzve 40 kr. ep. — Második repítés (II. kötet). Pest, 1859. Boldini nyomd. K16r. 146 l.

Nemzeti Dalkönyvecske. Második bővített és javított kiadás. Pest, kiadja Lampel Róbert. 1859. K16r. 471 l.

Zsenge Mutatványok. Az aradi nagygymnasium felső osztályainak közremunkálásával szerkeszti *Bíró Imre.* Arad, Réthy Lipót nyomd. 1859. 16r. 185. l. füzve 70 kr.

— *Sümege Vára.* Rege a magyar előidőkből. Írta *Balogh Alajos.* Pest, 1858. Gyurián nyomd. 16r. 84 l. füzve 20 kr. ep.

A megholt Peleskei Notárius feltámadása, lelkének vándorlása, és újra visszaköltözése az örök életbe, 12 szakaszban és 12 képpel. Írta *Tutár Péter.* Pest, 1859. nyomt. és kiadta Bucsánszky. 16r. 86 l. füzve 20 újkr.

— *Szö és Élet.* Beszélyek. Írta *Emilia.* 2 köt. Pest, Emich G. tulajdona. 1859. K8r. 196 és 170 l. füzve 2 újft.

Emlény. *Óváry Lipót* eredeti és külföldi Beszélyei. I. köt. Arad, Goldscheider H. sajátja. 1859. 8r. 184 l.

A Hazajáró Lélek. Vig regény. Írta *Boross Mihály.* Pest, 1856. Magyar M. bizománya. 16r. 116 l. füzve 20 kr. ep.

Arany Hullámok a történelem tengeréből. Írta *Sarkady István.* Pest, 1859. Boldini nyomd. 8r. 229 l. füzve 1 ft 20 kr. újp.

— *Fiorina.* Regényes víg opera 2 felv. Zenéjét szerzé *Pedrotti Károly.* Pest, nyomt. Herz J. 1859. 8r. 23 l.

A Windsori víg Nők. Vig opera 2 felv. Shakespeare hasonnevű vigjátéka után írta *Mosenthal,* zenéjét *Nicolai Ottó.* Ford. *Csepreghy Lajos.* Pest, nyomt. Herz. 1859. 8r. 31 l.

— *Zene költészet.* — *Dalvirágok* *Petőfi Sándor ismeretlen sírjáról.* Eredeti Népdalok. Ének s zongorára *Nyissnyai Gusztávtól.* Pest, Emich nyomd. 1850. fol. 12. l. füzve 1 ft. újp.

Dallamok az ausztriai birodalombeli kath. m. elemi tanodák számára írt első nyelvgyakorló- és olvasókönyvben foglalt énekekhez Négyes hangjegyekre tette *Schmidt Péter*, pécsi székesegyházi organista és tanítóképezdei zenetanár. Pécs, Weidinger tul. 1859. (Pest, Emich nyomd.) 8r. 71 l.

— *Nyelv. — Anleitung die ungarische Sprache möglichst schnell zu erlernen.* Von *Emerich Matics*. (Inhalt: Formsätze und Nachahmungen nach der ganzen Grammatik. Die nöthigsten Gespräche über unausweichliche Verhältnisse. Die gebräuchlichsten Idiotismen der ungarischen Sprache.) Pozsony, 1859. Schreiber bet. 8r. 146 l.

Ábc és Elemi Olvasókönyv prot. fiú és leány gyermekek szám. *Báthy Károly*. Pest, 1856. Nyom. Gyurián. 8r. 48 l. 5 ezüst kr.

Magyar Abécé hangoztató mód szerint. Készítette *Zákány József*. Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 39 l. kötetlen 3 pkr.

Magyar, német, román Beszélgetések otthon és úton. Írta *Ács Károly*. Pest, 1859. Lauffer és Stolpnál. 16r. 288 l. füzve 1 újft.

Magyar, német és szerb Beszélgetések otthon és úton. Írta *Ács Károly*. Pest, 1859. Lauffer és Stolpnál. 16r. 288 l. füzve 1 újft.

Magyar, német és cseh-tót Beszélgetések otthon és úton. Írta *Ács Károly*. Pest, 1859. Lauffer és Stolpnál. 16r. 288 l. füzve 1 újft.

— *Classica Literatura. — Regék a Görög és Római őskorból.* *Grimm A. L.* után. 3 kötet 12 képpel. Pest, Boldini R. könyvnyomd. 1859. N16r. 140, 168 és 167 ll.

Szofokless Színművei. Fordította *Finkei József*. III. *Trakhini Hölgyek*. IV. *Elektra*. S. Patak, a főisk. bet. 1859. N12r. 65 és 86 l. Mindenik kötetke ára 50 kr. újp.

E fordítás valódi nyeresége irodalmunknak. A fordító ereje nő a munkával. Érdekes Elektrában öt Szücs Dániellel versengve látni; egyenetlen szerencsével, de önállón s helyes érzékével eredetiének.

— *Tan- és Olvasókönyvek. — Népiskolák könyve.* Írák s szerkeszték *Dr. Márki József* és *Dr. Zimmermann Jakab*, cs. k. képezdei tanárok. I. rész. Második, átdolgozott kiadás. Pest, 1860. Müller Gyula sajátja. 8r. 173 l.

(Tartalma: Embertan. Egészségtan. Rögtönesetek gyógytana. Vallási szokások és szertartások. Magyar nyelv. Irati föltevények. Számvetés. Földleírás).

Nőnövendékek Könyvtára. Tanodai és magánhasználatra készíté *Gyuris Antal*. Pest, 1856—57. Lauffer és Stolp tul. 8r. I. *Magyar Nyelvtan*, 128 l. II. *Mondattan*, 108 l. III. *Természettan*, 125. l. IV. *Természettan*, 127 l.

— *Boldogházi Esték.* Oktató és mulattató elbeszélések, történetek és adomák [gyűjteménye. Összeállította *Boross Mihály*. Pest, 1857—58. Tizenkét füzet. K. 16r. 94, 100, 108, 103, 92, 104, 100, 95, 76, 98, 125 és 94 l. Mindenik hat-füzetes folyam ára 1 ft. p.

Kis pajtások 6 krajcáros Könyvtára. Szerkeszti *Boross Mihály*

Pest, 1857. Magyar M. könyvtárusnál. Hat füzet. 32r. 64 lapjával, füzetenként 6 pkr.

A hét Halálos Bűn. Erkölcsi beszélyek. Írta *Boross Mihály*. Budapest. Pest, 1857. Wodianer bet. K16r. 47 l.

A hét Halálos Bűn. Erkölcsi beszélyek. Írta *Vámossy Mihály* Nagyravágyás. Pest, 1858. Gyurián nyomd. K16r. 100 l. füzve 10 kr. ep.

A Kis Kertészek. Irányregény. Írta *Boross Mihály*. Pest, 1858. Magyar Mihálynál, K16r. 100 l. füzve 12 kr. ep.

Kegyeletek Oltára. A világtörténelem drágakő-darabjaiból építette *Boross Mihály*. Második kötet 1. 2. füzet. Pest, Oszterlamm Károly tulajdona 1859. K16r. 94 és 102 l. füzve.

Aranybánya. Képes abc, olv. és gyakorlati könyv. Jó gyermekek számára. Szerkeszték *Ballagi Károly* és *Batizfalvi István*. Második kiadás. Pest, Geibel sajátja 1860. 8r. 114. l.

Ifjusági Plutarch. Kiadja a pápai kath. gymnasium néhány tanára. Második évfolyam, 1. füzet. Pápa, a főisk. bet. 1859. N16r. 191 l. füzve 70 kr. újp.

— *Történelem és rokon.* — *Magyarország Primása.* Közjogi és történeti vázolat. Írta *Török János*. Pest, Lauffer és Stolpnál, 1859. Magos 4r. öszv. 523 l.

Nem csak amit a címlap mond, hanem annál jóval több, mert a történeti részhez — mely a primások történetét beszéli el, azok országos jogai keletkezésével s viszontagságaival együtt, mikből ama rég tudott igazság újra tűnik ki, mily szoros és a nemzetre és államra üdvös kapocs kötötte össze nálunk a státust s az egyházat, s emennek fejét — egy második rész gazdag primási oklevéltárt hoz, melynek egyik legújabb darabja (CXCIV.) valóban nem érdektelenebb a régieknél. E mellett az egy *gazdag historiai és diplomatikai képtár*, levén az 52 kö és 1 acélmetszet közt 15 primás arcképe, 20 tábla kir. pecsétekkel, 4 t. oklevélhasonmás, 3 tábla kir. ékszerek, 3 t. 18 primás kézírathasonmásával, több ékszer s címer, részben színezve is; azután 30 fametszetű táj, címer, pecsét- és éremrajz, initálisok; továbbá fába metszett siglák stb. — Valóban oly könyv, mely nem csak a történetkedvelőre nézve tanulságos, a történetvizsgálóra a kútfők összeállításával kényelmes kézikönyv, hanem minden magyarra nézve is gyönyörködtető díszmunka.

Magyarország Családai címerekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván*. 23. 24. füzet. Pest, 1859. Kiadja Ráth Mór. N8r. 209—375 és VIII. l. Minden nyolc füzet előfiz. ára 4 ft. 20 kr. újp.

E kettős füzettel be van fejezve az ötödik kötet, mely a *Justh* családig terjed.

Háborúkönyv. A jelen hadjáratot illető tájékozások és felvilágosító magyarázatok gyűjteménye a M. Sajtó és Polit. Újdonságok munkatársai által. II—V. füzet. Pest, 1859. Kiadja Heckenast G. 4r. 65—316. l. felső Olaszorsz. térképével.

Általános Országállapot. Írta *Sasku Károly*. Pest, 1857. Ráth, Mór. K16r. 61 l.

Magyarország 1859-ben statisztikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból. Készítette *Fényes Elek*. I. köt. 1. füzet : Trencsén vármegye. Pest, 1859. Ráth Mór. 8r. 74 l. füzve 60 kr. (Az egész, hat kötetes munka előfizetési ára 20 újf, egyes köteteké 4 újf).

Pázmány Péter sírja. *Knaus Nándortól*. (Külön levonat a Religio, 1859. II. 23. sz.) Pest, 1859. Kozma bet. 16r. 16 l.

A Széchényi György, Lippay György és *Pázmány Péter* szent tetemeik tulajdonképi felfedezője beszéli el itt őszintén és érdekesen az eseményt.

— *Törvény és politika.* — *Árnyak.* Nevezetes bűnesetek gyűjteménye. Szerkeszti Dr. *Hegedűs Lajos* Kandid. Két kötet. Pest Heckenast G. sajtátja. 1860. 8r. 199 és 251 l.

Útmutató a tagosítási s úrbéri rendbeszedési perek *felszereléséhez* stb. Írta *Stír József*. Pest, nyomt. Herz, 1859. 16r. 244 l. füzve 1 ft. 20 kr. újp.

Egykét Őszinte Szó társadalmi viszonyainkat érdeklőleg. Írta *Kenessey Kálmán*. Pest, Müller Gyulánál, 1857. 8r. 93 l.

Nemzetiség. Írta *Mocsáry Lajos*. Pest, 1858. Kiadja Ráth Mór. N8r. 204 l

Kaleidoskop, vagy *Éji Álmod.* Írta *Benicsky Lajos*. Pest, Herz, 1859. 8r. 105 l.

— *Eg ély.* — Munkálatok a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájától. Huszonharmadik folyam. Pest, 1859. Boldini nyomt. N8r. XIV. és 356 l.

(Tartalma : Sz. *Ágostonnak Az Isten Városáról* írt huszonkét könyvének első nyole könyve).

Szentek Élete. Írta *Zalka János*. Kiadja a Sz. István-Társulat. Pest, Emich nyomt. 1859. N4r. VIII és 312 kéthasábos lap, számos fametszetű képecskéekkel.

Vezérlapok a Szent-földre . . . a m. zarándokok kedvéért írta Dr. *Hattala Péter*, áldozár s hithirdető a szent földön. A szent sír templomának jegyzetekkel kísért alaprajzával. Pest, 1857. Gyurián bet. 16r. 120 l.

Szerafkus sz. Ferenc atyánk harmadik rendje. Írta *Rapawcy Ignác*, sz.-Ferenc-rendi áldozár. Pozsony, nyom. Schreiber, 1859. 16r. 167 l. kötve 50 kr. újp.

Népszerű alkalmi s rendkívüli Oltár- és Szerbessédek, esperesi s lelkeszi szózatok, meg lelkipásztori intelmek gyűjteménye. Írta *Grynaeus Alajos*. Öt kötet. Pest, 1857—58. 12r. 120, 122, 132, 120 és 120 l. üzve egyenként 52 újkr.

Ürményi Ferenc Emléke. Egyházi beszéd, melyet az üdvezült öltött a Válon 1858. apr. 15. megtartott gyász-isteni-tisztelet alkalmával mondott *Danielik János*. Pest, Emich nyomd. 1859. N8r. 22. l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

ISMÉT EGY SÍRIRAT.

A nagykőrösi sírkertben, partos helyen, hét som árnyékában,
egy csinos veres márvány sírkövön e feliratot olvassuk :

SZÁSZ

POLYXENA

SZÁSZ KÁROLYNÉ.

Született 1831-ben febr. 17-kén.

Meggalt 1853-ban június 17-kén

Egész teste fájdalom volt,
Egész lelke szeretet,
Az súlyával földre hajolt,
Ez a mennybe sietett.
Fényes lelkének a mennyben
Jobb is mint e földi szennyben,
Ott van igazi hazája :
Kedveseit oda várja.

A halott Szász Károlynak, a költőnek, költő hitvese *Iduna* ;
a sírvers szerzője *Arany János*.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

ÚJ MAGYAR MUZEUM

TIZEDIK (1860. évi) FOLYAMÁRA.

Az ÚJ MAGYAR MUZEUM, mely october 1-jén lépett be életének tizedik évébe, ezentúl is az eddigi alakban és díszes kiállítással, 60—70 lapnyi havi füzetekben folytatja pályáját, két kötetet képezve, mint eddig, melynek mindenikét egy-egy kitűnő hazafi-tudósunk arcképe (gr. Mikó Imre és Bartal György uraké) fogja díszesíteni.

Szakai az eddigiek maradnak, de igyekvésem oda lesz irányozva, hogy változatosság által füzeteim érdekét nevelhessem. Az

irodalom és hazai történet ezentúl is előkelőleg lesznek képviselve: emez nem csak kútfőszerű becses közlemények, hanem nyomozó és történetírói dolgozatok által is; amaz minél több értekező, kritikai, műismertető cikkekkkel, melyek tárgyait *irodalmi események és korkérdések, írói archépek*, figyelemre méltó művek méltatása, *aesthetikai fejtegetések, nyelvet* illető eszméltetések, *irodalomtörténeti adalékok*, tudományos intézetek ügye stb fogják tenni. A *Magyar Akadémia* tárgyalásai — nevekded bőségök folytán e nemzeti intézet által külön kiadandó három közlőnyt fogván betölteni — *áttekintő cikkek* alakjában lesznek olvasóink elébe terjesztve. A *Tárca* végre művészeti tárgyakra, s bibliographiai részében időszaki sajtónk érdekesb cikkeire, úgy a külföld nevezeteseb jeleneteire is ki fog terjedni.

Kiadómnak az anyagi nyereséget nem tekintő nemes kitűrése tekintetéből is, irodalmi barátimat különösen, és általában mind azokat, kiknek a nemzeti nyelv és tudományosság szívökön fekszik, hazafiúi bizodalommal felkérem, hogy ezen tudományos magyar közlőnyt pártfogolni és körükben terjesztetni méltóztassanak.

TOLDY FERENC,
tulajdonos szerkesztő.

Midőn e havíratra — mely most már tizedik éve, hogy komoly tudományos irányban működik, s bár a napi sajtó által nem méltányolva, mely nyomokat hagyott eddig is ez utolsó évtized tudományosságában, mit azon számos idézetek és hivatkozások tanúsítanak, melyekkel tudományos munkákban találkozunk — a tisztelt közönség pártoló figyelmét újra felkérném, miután az belső elrendelésében *némely fontos változások által mintegy megújúl*; jelentem egyzersmind, hogy előfizetési árát jövőre ekkép határoztam meg:

HELYBEN és könyvárusi úton *egész évre* 5 új ft, *félévre* 2 ft 50 kr. újp.

POSTÁN *egész évre* 6 újft, *félévre* 3 újft.

Előfizethetni helyben alulírtnak könyvkiadó irodájában (Ferenciek tere, 7-dik sz.); vidéken minden es. k. postahivatalnál, egyenesen „*Az Új Magyar Museum kiadó Hivatalához*“ címzett *bérmentes levelekben*, valamint minden hiteles könyvárusoknál is. — *Gyűjtőknek* 8 példány után 1 tiszteletpéld. jár.

Az előfizetési íveknek a pénzzel együtt *mielőbb* alulírt-hoz beküldetése kéretik.

EMICH GUSZTÁV,
az Új Magyar Museum kiadója.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

IX. ÉV.

DECEMBER, 1859.

XII. FÜZ.

SZ. MÁRTON PÜSPÖK SZÜLETÉSHELYÉRŐL

BITNICZ LAJOS.

Szent Márton, toursi püspöknek, és a kath. egyház egyik díszének születése helyéről történetíróink két különböző véleményre oszolnak. Életírója Sulpicius Severus után abban megegyeznek, hogy pannóniai Sabáriában született; de ezen helyet némelyek Győr megyében Pannonhalma mellett vagy épen Pannonhalmán, mások pedig Vas megyében a latinúl maig is „Sabária“nak nevezett Szombathely városában keresik.

Az első vélemény jobbadán a pannóniai keresztyének között akkor, midőn eleink mai lakhelyünket elfoglalták, fenálló hagyományon alapúl. Nevezetesen Katona István vaszorgalmú történetírónk ¹⁾ felhozván Árpád hadseregéről Béla névtelen jegyzőjének ezen szavait: „Juxta montem S. Martini castra metati sunt, et de fonte Sabariae tam ipsi, quam eorum animalia biberunt“ így okoskodik: A névtelen jegyző mondata nyilván mutatja, hogy Sz. Márton hegye mellett hajdan

¹⁾ Hist. Pragm. Hung. 54. lap.

Sabaria létezett. A mit IV. Béla király ezen szavai is erősítenek : „*dein protenditur terminus ejus (montis Pannoniae) usque Sabariam, ubi dicitur natus S. Martinus*“. Tehát ezen Sabaria volt sz. Márton hazája és születéshelye, mit Hartwick, sz. István királyunk életírója is ¹⁾ jelteni látszik következő szavaival : „*Quoniam Pannonia b. Pontificis Martini nativitate gloriatur, juxta fundum s. Praesulis in loco, ubi S. Martinus, dum adhuc in Pannonia degeret, orationis locum sibi assignaverat, sub titulo ipsius Monasterium constituere cepit.*“ Legnyomósabban védi ezen véleményt Valfer gróftól a német-újvári monostornak (1157-ben II. Gejza király alatt) kiadott alapítólevél : „*In loco inhabitato et solitario, qui dicitur Quizin (ma Güssing), monasterium aedificavi, quod suis pertinentiis adornatum ex gratia et praecepto Regis monasterio S. Martini in S. Monte Pannoniae ob reverentiam et sanctitatem ipsius loci, et propter b. Martini patrocinium, cujus nativitate in eodem loco habita Pannonia gloriatur, in obedientiam tradidi.*“ Sőt annak megbizonyítására, hogy a 12. és 13-dik évszázadban Pannonhalma Sabáriának is neveztetett, és hogy eleink ide jötte előtt Pannóniában két Sabaria nevű hely is létezett, mintegy toldalékul némely római pápák leiratait, és Fülöp német királynak 1199-ben a salzburgi érsek részére kiadott oklevelét is felhozzák, mely két Sabáriáról — Rapa Sabaria és Sicca Sabaria — emlékezik.

A második vélemény egészen Sulpicius Severus iratából ²⁾ veszi védokait. Severus ezt írja : „*Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit, sed intra Italiam Ticini altus est, parentibus secundum saeculi dignitatem non infimis, gentilibus tamen. Pater ejus miles primum, post tribunus militum fuit. Armatam militiam in adolescentia secutus Martinus inter scholares alas sub Rege Constantio, dein sub Juliano Caesare militavit. Non tamen sponte; quia a primis fere annis divinam potius servitutem sacra illustris*

¹⁾ Érdy János kiadásában VI. szám alatt.

²⁾ Sulpicii Severi Opera ad Mss. codices emendata studio Hieronymi de Prato. Veronae 1741.

pueri spiravit infantia. Nam cum esset annorum decem, invitis parentibus ad Ecclesiam confugit, seque catechumenum fieri postulavit. Mox mirum in modum totus in Dei opera conversus, cum esset annorum duodecim, eremum concupivit, fecissetque votis satis, si aetatis infirmitas non obstitisset: animus tamen circa monasteria aut circa Ecclesiam semper intentus, meditabatur adhuc in aetate puerili, quod postea devotus implevit. Sed cum edictum esset a Regibus, ut Veteranorum filii ad militiam scriberentur, prodente patre, qui felicibus ejus actibus invidebat, cum esset annorum quindecim, captus et catenatus sacramentis militaribus implicatus est, uno tantum servo comite contentus, sui tamen vice versa Dominus serviebat.“ Világos innen, hogy sz. Márton Sabária pannóniai városban született, ily nevű várost pedig a régi földírók, Strabo, Plinius, Ptolomaeus stb Pannóniában csak egyet ismertek, — a Colonia Claudia Saváriát, melynek helyén a földíráti adatok és a felásott emlékkövek tanúsága szerint a Vas megyei Szombathely fekszik. Azután, mikép az idézet mondja, sz. Márton atyja kiszolgált katona volt; ily kiszolgált vitézeit pedig gyarmataikba telepítették a rómaiak. Hogy jelesen Sabáriában, a mai Szombathelyben, is ily kiszolgált vitézek laktanak, arról a Szombathelyen kiásott emlékkövek kétségtelenül tanuskodnak ¹⁾. Végre az idézetben mondatik, hogy sz. Márton tízéves korában, szülei akarata ellen, az egyházba futott, s a hittanulók közé fel-

¹⁾ Ily emlékkövek közül például csak egyet említünk, mely egy polgári ház kapuszinében a falba van berakva, s rajta következő, több tekintetben nevezetes felirat áll:

T. GNORIVS SABINIANVS
EX PRAEF. ALAE CONTARIO
RVM VE. ET L. VAL. VERVS DEC.
C. C. SAVAR. SACERDOTALIS
P. P. S. CRYPTAM VI IGNIS
EXVSTAM SVMPTIBVS SVIS
REFECERVNT.

azaz: Titus Gnorius Sabinianus Expraefectus Alae Contariorum Veteranorum Et Lucius Valerius Verus Decurio Coloniae Claudiae Savariae Sacerdotalis Provinciae Pannoniae Superioris Cryptam Vi Ignis Exustam Sumptibus Suis Refecerunt.

vetetni kívánczozott; már pedig sz. Quirin püspök vértanúságáról szóló legrégebbi iratból ¹⁾ bizonyos, hogy akkoron, tehát sz. Márton születése előtt, Sabariában már keresztyén egyház volt, sőt hogy a hívek sz. Quirin szenvedése helyén is imaházat állítottak.

Ezek rövid kivonatban az egyik mint a másik véleménynek fő védokai.

Ha már e védokokat a kritika világánál vizsgáljuk, az első véleményt illetőleg elsőben is megjegyzést érdemel, hogy a régi földiróknál a pannonhalmi Sabáriáról egy árva betű sem fordul elő, holott azok nem csak a városokról (*municipia et coloniae*), hanem a népes helységekről (*mansiones*) és állomásokról (*stationes*) is emlékeznek; hogy másodszor Pannonhalma körül eddigelé semmi saváriai feliratú romai emlékkő nem találtatott; pedig a romaiak még későbbi időben is, mikor már a keresztyén hitre tértek, halottaiknak emlékköveket állítottak. Továbbá feltűnő, hogy sz. István királyunk a pannonhalmi monostor alapító-levelében egy szóval sem említi, mintha Sz. Márton ott született volna, holott különben ezt kétségkívül teendi, miután idétte Sz. Márton már honunk védszentéül tiszteltetett, és képe hadi lobogóinokon ragyogott. Sz. István a pannonhalmi monostort különös tiszteletre méltó helynek tartotta ugyan, de nem csupán Sz. Márton ottani születése miatt, mikép pusztán állíttatik, hanem, ha a kimondott lehetetlenség ellenében máskép vélekedni szabad, talán inkább azért, mert a pannonhalmi monostort, mikép alapítólevelének ezen mondata: „*talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium S. Benedicti in Monte Casino*“ némikép mutatni látszik, úgy tekintette, mint a Casinohegyi monostornak — a benedekiek bölcsőjének — mintegy mását, és azon férfiak lakát és növeldejét, kik orszá-

¹⁾ Cujus (S. Quirini) corpus non longe ab eodem loco, ubi demersum fuerat, inventum est, ubi etiam locus orationis habetur. Sed ipsum sanctum Corpus in Basilica ad Scarabatensem (Scarabantinam) portam (t. i. Sabariae) est depositum, ubi major est pro meritis ejus frequentia procedendi. Nézd *Acta vetustissima ex editionibus Mombrtii et Surii cum Mst. Codice Vaticano collatis. Acta Sanctorum Mensis Junii T. I. Bolland. Venetiis 1741. a 388. lap.*

gában a térítés sz.-munkájára vállalkozván, nagy szerzőjük példája szerint sz. Mártont különös kegyelettel tisztelték ¹⁾. Azután az első vélemény védokául felhozott idézetek nem tanuskodnak, aminthogy nem is tanuskodhatnak arról, ha vagy hétszáz év előtt, mikor sz. Márton született, Pannonhalma körül volt-e Sabaria, hanem csak hogy Pannóniának eleink által elfoglalásakor volt ott olyan hely, melyet hazai írónk Sabáriának neveztek, hol IV. Béla okirata szerint, úgy mondják: sz. Márton született. Sőt ezen idézetek egymással némi ellenkezésben is látszanak lenni, midőn IV. Béla irata a pannóniai szent hegy határát Sabáriáig terjeszti ki ¹⁾, hol, úgy mondják, sz. Márton született. Walfer okirata pedig e születéshelyet magára Pannonhalmára teszi; hacsak azt nem állítjuk, hogy Pannonhalma is Sabáriában volt, mi sz. László király okiratával (Katona Tom. II. Regn. Hung. a 645. lap.) mely azt mondja: „primum praedium e Pannonia ubi monasterium situm est“, szembeszökőleg ellenkezik, de ellenkezik IV. Béláéval is: „dein protenditur terminus ejus usque Sabariam.“ E nehézséget egynémely úgy akarja kikerülni, hogy véleménye szerint Pannonhalma hajdan majd Pannóniának majd Sabáriának neveztetett, mire némely romai papák leiratai látszanak utalni, de ezekben a szent hegy

¹⁾ Illuc — a casinói hegyre — itaque vir Dei (Sz. Benedek) perveniens, contrivit idolum, subvertit aram, succendit lucos, atque in ipso templo Apollinis oraculum (oratorium) b. Martini, ubi vero ara ejusdem Apollinis fuit, oraculum S. Joannis construxit. Nézd: Vita s. Benedicti, auctore S. Gregorio Magno. Acta Sanctorum Boland. Martius T. III. a 280. lap.

²⁾ A pannonhalmi monostor birtoka idéttünk is közel a Veszprém megyei Szombathely nevű faluig terjed, s így alkalmasint igaza van Schönwisnernek (Antq. et Hist. Sab. Pest 1791. a 26. lap.) midőn írja: „Memini pagum, qui a sacro Pannoniae Monte unius circiter horae, aut nonnihili ampliore intervallo ortum versus distat, Szombathely vocari, quo nomine cum Hungari hodiernam quoque civitatem Sabariam adpellent, fieri potest, ut olim patrii scriptores istum quoque pagum Sabariam latine nominaverint. És valóban Béla névtelen Jegyzője „Százhalom“ helyett latinul „Centum montes“ és „Sóskút“ helyett „Puteus salsus“-t írt: „castra metati sunt juxta campum putei salsi“. Cap. 50.

soha sem mondatott „supra Sabariam“ vagy „de Sabaria“, hanem csak „supra Pannoniam“ vagy „de Pannonia“. Hartwicknak sz. István életirójának mondata e kérdésben alig nyom valamit, mivel ő sz. Mártonnak nem születési, hanem csak imahelyéről szól akkor, mikor sz. Márton Pannóniában lakott. De mikor lehetett ez, alig lehet megmondani, mert Severus tanúsága szerint Márton Paviában neveltetett, s korán katonaságra vitetett, a katonaságból kilépte után pedig Sz. Vidorhoz a poitiersi püspökhöz ment, s innen csak egyszer jött hazájába szüleit meglátogatni, honnan száműzetvén többé Pannóniában nem volt. Végre Fülöp német király adománylevele, akár mikép értjük a benne előjövő *Rapa Sabaria civitas* és *Sicca Sabaria* nevezeteket, legfeljebb azt bizonyíthatja, hogy a frank királyok idétt két Sabária volt Pannóniában, de azt épen nem : melyikben született sz. Márton, s így a kérdés eldöntésében szinte semmit sem határoz. Egyébiránt mind ezen védokok, ámbár a legtekintélyesebb emberek mondataiból vetettek, miután oly történeti tárgyról szólnak, mely korukat több évszázaddal megelőzte, az egykorú s közelkorú írók ellen a kritika szabályai szerint mitsem bizonyíthatnak.

Ellenben a második vélemény okai egészen történeti adatokon épülnek. Sulpicius Severus előkelő, tudományos férfit¹⁾ és sz. Mártonnak kedvelt tanítványa volt, mestere körülállásait tehát tudhatta, főkép miután, mint (De vita B. Mart. XXV.) mondja : „quia jam ardebat animus vitam illius scribere, partim ab ipso, in quantum ille interrogari potuit, partim ab his, qui interfuerant, cognovimus,“ s ő nyilván vallja, hogy sz. Márton Pannóniának Sabária városában született, ennek helyén pedig a földirati adatok és az emlékövek tanúsága szerint ma Szombathely fekszik; vallja továbbá hogy sz. Márton atyja kiszolgált katonatiszt volt, kik rendszerint a gyarmatokban telepítették meg, végre hogy sz. Márton tízéves korában az egyházba futott, Sabáriában pedig akkor már keresztyén egyház létezett, mint felebb láttuk. Nem különös dolog tehát, hogy történetiróink nevezetes

¹⁾ Deprato Jeromos : Vita Sulpicii Severi.

része : Bonfinius , Ranzanus , Oláh Miklós , Timon, későbbben és tüzetesen Schönwisner (*Antiq. et Hist. Sabar. libri novem Pestini 1791*), kinek e kérdés eligazításában legtöbb érdeme van, és végre Fejér György (*Religion. et Eccles. Christianae apud Hungaros initia stb. Budae 1846*) e második véleményét fogadták el történeti valósággul.

Némelyek szerint ugyan Severus mondatába „*Martinus Sabaria Pannoniarum oriundus fuit*“ csak a későbbi leírók csuszatták be az „*oppido*“ szót, mikép Deprato Jeromos, Severus szövegének egyik javítója, nem mindenütt találta azt, és, úgy mond, ezen szónak itt nem szükségképen kell állania, mert Sozomen, toursi Gergely és Victor Aurelnél, hol ezek sz. Márton születését említik, szinte nem fordul elő ¹⁾; azonban, ha Severus szövegében eredetikép ott nem volt is az „*oppido*“ szó, onnan csak az következik, hogy azt oda írni feleslegesnek tartotta, miután akkor Pannóniában más ily nevű helyet nem ismertek, korántsem pedig azt, hogy Pannónia Sabáriája alatt nem a Colonia Saváriát értette, mert különben neki, mint történetírónak, épen kötelessége lett volna világosan kitenni, hogy sz. Márton nem azon Sabáriában született, melyet más írók így neveznek. Deprato Jeromos is valószínűen így gondolkodott a felebb mondottakat írtában, mert előbbi jegyzete után a másodikban, úgy szinte *Dissert. 3. in Sulpic. Sev. a 195. lap. toursi Gergelynek* (*Hist. Franc. l. I. cap. 36.*) ezen szavait idézi: „*Martinus apud Sabariam Pannoniae civitatem nascitur, parentibus gentilibus, non tamen infimis.*“

Sőt magából Severus íratából is kitetszik, hogy az említett helyen Savária városát értette, mert leírván, mikép utazott sz. Márton Poitiers városából szülőföldre szüleit meglátogatni, utána teszi: „*Itaque ut animo et mente conceperat, matrem gentilitatis absolvit errore, patre in malis perseverante, plures tamen suo salvavit exemplo. Deinde cum haeresis Ariana per totum orbem, et maxime intra Illyricum* (hová ekkoron Pannónia is tartozott) *pullulasset, cum adversus perfidiam sacerdotum solus paene acerrime pugnaret,*

¹⁾ Sulp. Sev. De Vita b. Martini 8. jegy. 6. lap.

multisque suppliciis esset affectus, nam publice virgis caesus est, et ad extremum de *civitate* exire compulsus — Italiam repetens Mediolani sibi monasterium statuit.“

Vége nem ugyan további védokül, mert erre állításunknak szüksége nincs, hanem az első vélemény támogatására idézett hagyomány ellenében hagyományt is lehet felhozni, hogy a Vas megyei szombathelyiek városukat tartották már régóta sz. Márton szülőföldének. Három oklevelet idézünk e célból. Elsőben felső-szelestei Goszthon János győri püspök 1525-ben kelt okirata által II. János győri püspöktől 1407-ben a szombathelyieknek adott kiváltságot megerősítvén, mondja: „Ob loci commoditatem et nobilitatem . . . affectionem etiam in Divum Martinum Praesulem . . . Turonensem, cui est patria et natale solum.“ Másodszor II. Ferdinánd cs. és kir. 1636-ki oklevelénél fogva a szombathelyieket minden kincstári adózástól felmentvén, kötelezi, hogy évenként 40 magyar forintot fizessenek, s ezekből sz. Márton napján az ezen szent püspök egyházában nagy misét mondó helybeli lelkésznek adjanak öt forintot, ötöt osszszanak ki a szegények között, tízet fordítsanak az oltárok és egyházi öltönyök díszítésére, húszat pedig az egyház épületének tatarozására, s ezen rendeletének egyik indokául adja: „Horum nos inopiae et egestati vel ob reverentiam S. Martini Episcopi et Confessoris, cujus nempe idem Sabariae oppidum patria solumque nativum fuisse creditur, et Ecclesia ibidem extructa in honorem sui nominis dicata habetur, Regio nostro favore et speciali gratia succurrere volentes.“ Harmadszor ifjabb Draskovith György győri püspök a domonkosiakat Szombathelyen 1638-ban megtelepítő okiratában mondja: „Templum parochiale S. Martini Episcopi et Confessoris hic Sabariae, ubi natus est, in Episcopali nostro fundo et potestate existens praefato ordini Praedicatorum in perpetuum damus et conferimus Jam vero Parochum et Parochiam in templum arcis nostrae Sabariensis transtulimus.“ Ezekhez kapcsoljuk, mintegy felvilágosító és részben a népmondát visszatükröző toldalékul, Bombardi ¹⁾ szavait: „Adjacet novae Sabariae vicus in solo

¹⁾ Topographia Regni Hung. Viennae Austr. 1750. a 115. lap.

haud dubie antiquae illius amplissimae a Divo nostro denominatus (Sz. Márton, melyet csak a Gyöngyös folyója választ el Szombathelytől, s így ennek mintegy külvárosa), in quo monstratur puteus, de quo haustam ferunt aquam, qua ritu Christiano hestaretur Martinus. Credibile et illud admodum est, Divum in proximo fonti loco natum esse, ubi hodie aedicula est ejus nomine Deo dicata.“ Szombathely közepén, a vásártéren, emelkedett a város régi tornya, tetején kereszt helyett jelöl az azon tiszteletnek, melylyel a város a területén született sz. Márton püspök iránt viseltetik, ezen szentnek kivágott vaslemezre festett karpalastos, püspöksüveges és kezében püspöki pálcát tartó képe díszelgett, mely képnek kisdéd mása a Bombardi által említett kút fedelét ma is ékesíti; de a torony fedele az 1817-diki tűzvész által megemésztetett, és később a torony is — a város emlékdíszé — elég gondolatlanul lerontatott.

Ezeknél fogva úgy hiszszük, ha a „Győr megyei Sabariáról“ értekező úr Schönwisnernek, a helytelen gyanúsításról és vakmerőségről vádoltnak, jeles művét (Antiquit. et Hist. Sabar.), mely a fentebbi három oklevelet a szombathelyi püspöki levéltárból egész terjedelemben közli, bővebben vizsgálja, meggyőződik vala, hogy a szombathelyi plébániának háza régente más volt, más ismét a szombathelyi váré, s alig fakad a következő nem várt nyilatkozatra: „Vagy legalább egy jelesebb, sz. Márton tiszteletére Szombathelyen emelt régibb építményre, hacsak kápolnácskára vagy oltárra is, utasított volna bennünket, melynek megtekintése azon gondolatra vihetett volna, hogy e sz. püspök itt oly tiszteletben állott, mint amilyent minden keresztyén embernek születése helyétől kívánni joga van. De a szegény gyanúsítótól ez sem telt. Mert Szombathelynek fő szentegyháza századok óta a boldogságos szűz tiszteletére volt szentelve, melyben sz. Mártonnak egy kis kápolna vagy egy oltárka sem jutott.“¹⁾ Úgy szinte ha a szombathelyi mostani székesegyháznak Guzmics Egyházi Tárában (1834. 5. Füzet

¹⁾ Magyar Akadémiai Értesítő 1859. 6. füzet, az 524. lap. (az Új M. Muz. VIII. füzeté mellett.)

107—113. lap) adott leírására visszaemlékezik; nem kényszerítene bennünket azon állításának visszautasítására, mintha Szily János szombathelyi első megyés püspök nem hitte volna, hogy sz. Márton Szombathelyen született, s azért őt mindenütt kifelelte. E ritka erélyű s az egyházi mint a világi tudományokban nagy jártasságú püspök, kinek halhatatlan érdemeit fűti kegyelettel tiszteljük, mindjárt kezdetben újlag alakított egyházmegyéjének védszenteül sz. Mártont választotta, Szombathely városát, úgy szólván, újjá alakította, a felásott romai emlékköveket, szobrokat és oszlopokat püspöki laka belső udvarába egybegyűjtötte, Schönwisnernek a jeles munkára „Antiqu. et Hist. Sab.“ segélyt nyújtott ¹⁾, az általa épített keresztalakú fényes székesegyház déli karában sz. Quirin Szombathelyen szenvedett vértanunak, az éjszaki-ban pedig sz. Mártonnak tiszteletére oltárt emelt. Tehát nem felelte ki mindenütt sz. Mártont, és hitte, hogy a Vas megyei Sabáriában született.

TÖRTÉNELMI ADATOK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

XVIII.

BATTHYÁNY ÁDÁM EMLÉKEZETE 1654-ről.

„A Tekintetes és Nagyságos Gróf úr *Batthyány Ádám-nak*, Németújvár, Szallónak, Borostyán e. c. t. örökös urának, az fölséges romai birodalom szentelt vitézének, harmadik Ferdinánd Császárnak, és koronás Király urunk ő Fölsége Tanácsának, Komornyikjának e. c. t. Magyarország Duna innencző részeinek, és *Kanisa* — ellenvetett végvárainak Fő-

¹⁾ Schönwisner Szily püspökhöz intézett ajánlatában így szól „Te enim hortatore iis (Antiqu. et Hist. Sab. Libri Novem) conscribendis me accinxi, vetustissima et medii aevi documenta, quibus iisdem pondus accederet, abs te mihi suppeditata sunt, tua denique liberalitate ac munificentia iidem nunc publicam in lucem prodeunt.

²⁾ Közli *Vass József* m. akad. lt. és tanár Vácon. *Szerk.*

Generalissának“ ajánlotta *Malomfalvai Gergely* bécsi szerzetes barát 1654-ben ily című munkáját :

„Keresztyen Seneca, az az : *Lucius Annaeus Seneca* leveleiből ki-szedett, és XXXVIII Részre osztatott keresztyeni virágok, mellyek az Tekéntetes és Nagyságos Groff *Battyani Adam* ö Nagysága akarattyából diákból magyarra most elsőben fordítottak, és költségével ki-nyomtattattak. Nyomtatta Béchben a Koloniai Udvarban Cosmerovius Máté. M. DC. LIV. esztendőben“ — Tizennyolczadrétben, 188 lap. — Az említett szerzetes barát ajánlólevelét a következők öszinte kívánnal rekesztette bé : „Fogadja bé udvarába a fesletségeket zabolázó Senecát, és a kinek sok szép oktatásiért halállal fizetett Nero kegyetlen sassa, annak a Nagyságod irgalmas Publikán madara (értetődik itt a Batthyányiak címerében lévő pelikánmadár) adjon élesztő, s éltető vért Magyarországbán. *És Sz. Ferencz alázatos cselédit is legeltesse szárnyai alatt.*“

Ugyanezen Batthány Ádám szerzője egyébiránt a következő című imádságoskönyvnek :

„Clypeus religionis Christianae contra tentationes mundi. Az az : Az Keresztyeni Vallásnak Paissa az világnak in-cselgetési ellen. Minden Keresztyén híveknek erősítésére irattatott Nemeth-Uyvári *Groff Batthyányi Adam* stb. stb. által.“ Ez alatt, de csakugyan a címlapon :

„Segitts rajtunk Nagy Ur Isten,
Hogy legyünk boldogok itten.
Áldd meg szegény jó Hazánkat,
Olcsadd ki az bűnös lángat,
Melly dulja s fulja szívünket.
Tartsd meg mi bennünk hitünket.
Te vagy védlőnk, erős Várunk.
Add meg mit Te Tölled várunk
Csendes halált e világon,
Töröknek vesztét fa ágon.“

Ez alatt pedig : „Nyomtattatott Béchben. M. DC. LIV. esztendőben. Cosmerovius Máté által.“ — Negyedréten, 137 lap.

Ezen Batthyány Ádám, aki 1654-ben halt is meg, érdem-

lette 1630. családjának a grófi címet. — Nőjétől Vittmanni Formentini Aurórától született két fiában, ú. m. Kristóf és Pálban szakadott a Batthyány család két ágra, Kristóf a hercegi, Pál pedig a grófi ágaként válván törzsökévé. Említett Páltól származik le csekély személyem is ily nem-ágozati renddel :

Gr. Batthyány Pál. († 1674) kanizsai kapitány. Nője *Illyésházi Kata*.

Gr. Batthyány Zsigmond. († 1728) cs. k. kamarás. Nője gróf *Gallenberg Izabella*.

Gr. Batthyány Imre. (szül. 1711 † 1762) státtanácsos és septemvir. Nője gróf *Sauer Anna Mária*.

Gr. Batthyány József György. (szül. 1738 † 18 ?) a bécsi udvar kamara második elnöke. Nője gróf *Illyésházi Franciska*.

Gr. Batthyány Terézia. (szül. 1774 máj. 11.) Férje gróf *Kemény Farkas*.

Gr. Kemény József, szül. 1795 sept. 11.

XIX.

II. RÁKÓCI GYÖRGY HAVASALFÖLDI GYŐZŐDELME.

A havasalföldiek Konstantin nevű vajdájokat 1655-ben az országból kiűzván, erdélyi fejedelem második Rákóci György segítségére ment, a pártütő havasalföldieket hadaival megverte és Konstantint előbbi székébe visszaültette. — Az ezen alkalommal nyert győzelemnek napját, és némely körülményeit feljegyezve leljük a következő cím alatt nyomtatott, de már szerfelett ritka lapokban :

„Congratulatio publica Victoriae, quam Auspice Deo Ter-Opt. Max. Serenissimus D. D. *Georgius Rákoczi*, Dei gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes reportavit de Catilinis, sive perduellibus in Transalpina (Valachia) furentibus; die Junii XXVI. Anno MDCLV. Effusa die XXVI. Julii sequentis (nominis Universitatis Albensis) in palatio Suae Celsitudinis tunc reducis, ab *Isaaco Basirio* S. S. Theol. Doctore, ac Professore Publico Albae Juliae.“ — Negyedréthben, 8 lap.

Ezen üdvözlő beszédében Basirius a fejedelemnek a többi között ezeket mondja : „Tu exercitus perduellium debellasti, idque exigua (uti retulerunt nobis absentibus, sed circa salutem Vestram perpetim curiosis) perexiguā inquam, sex vel septem millium manu (neque enim Tuum, militum plusquam triginta millium exercitum universum in hostem tametsi numerosum effundere voluisti cordatus, verum vix sexta duntaxat turmarum Tuarum parte) totam illam plusquam viginti duorum millium Catilinarum Transalpinorum ex improviso, atque id etiam in loco Vobis sat incommodo exercitui Vestro ingruentium confluviem contrivisti, fudisti universam, Dynastam vicinum Vestrum Constantinum, magnates quoque suos, veluti capite minutos, suis quemque dignitatibus, ac locis postliminio restituisti, idque totum, quod mirentur seri nepotes, effecisti simul, et semel solus Ac si votum illud publicum nostrum animitus *nuper*¹⁾ effusum in scholis Vestris, quando scilicet easdem Celsitudo Vestra sua augusta praesentia beare dignata est, fuisset in antecessum veluti propheticum omen, adeo Deus O. M. nostrum illud (ad verbum) complevit augurium. Macte itaque in nomine Domini exercituum, Triumphator Daciae, Macte victoria hac memorabili, utpote ex parte victoris Deo gratias, tantum non incruenta (siquidem centum viginti quinque duntaxat ex gregariis Vestris in praelio desiderati), Macte adorea Tibi debitissima pro spoliis opimis, pro manubiis universis, pro tormentis bellicis XXXIII, pro signis (vexillis infestis) XLIII hosti ereptis, proque praecipuae conjurationis ipso duce victo, capto, atque etiam, nobis jam spectantibus, huc in vinculis triumphaliter adducto.“

¹⁾ Ezen szóra „nuper“ a következő jegyzést tette maga Baririus : „April. XXIII. qua die Sua Celsitudo clementer condescendit interesse disputationi theologicae publicae Tunc oratum fuit, ut Deus exercituum justa bella omnia Celsitudinis Suae (quandocunque) coronaret certa victoria.“

XX.

WESSELÉNYI FERENC ÉS ELŐDÉNEK EMLÉKEZETE
1655-ből.

Kedd Jodók jezsuita szerzetes 1655-ben írta, s közre bocsátotta ily című munkáját :

„Constantinus Magnus Romano-Catholicus, Ecclesia antiqua Romano-Catholica, S. Stephanus, et primi Hungariae Reges Romano-Catholici. Excellentissimo et Illustrissimo D. D. Comiti *Francisco Wesseleny* Regni Hungariae Palatino etc etc dedicati, consecratique a R. P. *Jodoco Kedd* Soc. Jesu. Viennae Austriae, typis Matthaei Ricty, An. Christi MDCLV.“
— Negyedréten, 145 lap. — Az említett szerzőnek ajánlólevelében nádor Wesselényi Ferenc életéből a következőket leljük közölve :

„Tenuem conatum meum dum in gloriosa gente Hungarica finio, de patrono sollicitus, cujus ille auspiciis prodiret in lucem, recentissime nuntius adfertur de Excellentia Tua publicis Regni Hungariae comitiis in Palatinum regni, et regium Locumtenentem electa, ut inaudivi, recte, inquebam, virtutes, et fortia facta, quae hunc ad promeritos honores exexerunt, mihi in Hungariae regibus finienti, patronum spondent. Ignoscet igitur Excellentia Tua qualemcunque hanc Tuis laudibus debitam gratulationem meam; nihil enim aliud sunt bonorum praemia, quam laudum, virtutumque encomia; avitum namque Baronatus honorem eximia virtus Tua, pro Austriaca Majestate, auspiciatissimo Marte, perpetuo Comitum splendori inseruit. Sciebas enim fortes decere creari fortibus, et bonis, accendebatque igniculos generosi pectoris Tui gloriosa *avi Tui Francisci* memoria, qui apud fortissimum Stephanum Bathorium Poloniae regem domi militiaeque imprimis clarus, non minus fortiter Gedanensium fregit contumaciam, quam victorioso Moscoviticam repressit potentiam, tam faustis per summos honorum gradus in eo regno progressibus, ut propria tanquam appellatione *Pan Ferenc* cognominaretur. Hae nimirum avitae laudes ad majora Tibi sternebant gradum. Juventutem igitur et ingenuis

artibus, et militaribus disciplinis ita imbuisti, ut quam de prima aetate Tua sibi religio ac patria spem concepit, hanc virilis, et summa aetas longissime superet. Tibi enim in Serenissimi Leopoldi Moravicis, et Silesiticis castris hungarici exercitus Generalis officio summa cum laude perfuncto, idem Serenissimus Archidux detractum collo suo militare balthcum Tuo iniecit, ut ostenderet, qua fortitudine, et fide Tua invitus careret, non enim deponebas arma, sed quae foris contra imperii hostes fortiter gestaras, contra eosdem, superioris Hungariae Generalis constitutus, in patria felicissime convertebas. *Cassoviam* enim regionis illius caput incredibili celeritate ad fidem Suae Majestatis reduxisti, et heroico plane facinore arcem *Muran* (*Murány*) ex hostium potestate vindicasti, ac confusis hostibus, omnique ulterioris progressus spe dejectis, totam regionem illam sceptris hungaricis adjecisti. Quin et in supremo *Fülekiensi* Capitaneatu Turcarum perpetuus terror, victoriosa arma Tua barbarico sanguine, non ducis tantum, sed et militis functus officio frequentissime exornasti, hoc memorabili etiam facto, militibus Tuis in Othomanicum sanguinem accensis, quando eodem ictu Turcae vexillifero et caput et vexillum demessuisti.“

A mi pedig a feljebb említett idősb *Wesselényi Pán Ferencet* illeti, annak emléket leljük a következendő című könyvben is :

„Orbis Polonici Tomus III. in quo antiqua Sarmatarum Gentilicia et Arma quaecunque a litera S. usque ad finem Alphabeti suam incipiunt, et recensent denominationem, continentur, et dilucidantur. Authore A. R. P. F. *Simone Okolski* S. T. Professore, Priore Conventus Tysmieniensis ordinis Praedicatorum Provinciae Russiae. Cracoviae. In officina Typographica Francisci Caesarii.“ (1645.) — Nagyrétben, 360 lap. ¹⁾ A 286. lapon a Wesselényi családnak ősi címere így íratik le :

„In insigniis est canis marinus cum cauda bifurcata,

¹⁾ Ezen könyvnek szerfeletti ritkaságáról lásd : „Janozki Nachrichten von denen in der Zaluskischen Bibliothek sich befindenden raren polnischen Büchern. (I. Theil) Dresden, 1747.“ 4. és 68. lapon.

e faucibus lingvam exerit, tenet anterioribus pedibus truncum arboris erectum in campo caelestino. Infra haec arma est linea secans scutum, in imo scuti est piscis carpioni similis. Super coronam tres pennae struthionis. Originem quam habeant primam (haec insignia) historiae ungaricae proferant, puto tamen in bello navali acquisita fuisse. In regno Poloniae (Weselinii) ex Ungaria reperiuntur, inter Aulicos enim primores Stephani (Báthori) regis erat strenuus miles, atque in Ungaria optime possessionatus *Weselinii* nomine *Ferenc* (sic), qui una cum electo rege Stephano in Poloniam venit cum his nobilitatis insigniis anno 1576. Hic cum ab adolescentia reddidisset obsequia multa cum diligentia Palatino Transsylvaniae in regno Ungariae, plurima quoque meruit ab eodem, dum assumptus rex fuisset Poloniarum. Tenuit profecto Wesselinus fortunam suam reverenter, dum in amore principis, et honore regis non demisse permanserit, cum enim ex cubiculario strenuus miles fulsit, Aulicus principis factus, ardua in familiae suae decus tentavit, et cum pares sibi, virtute excelluit, post decessum *Gaspari Bekiez* (*Békes*), indigena regni (Poloniae) adscitus, praefecturam arcis Lanckoronae obtinuit, atque demum *viduam demortui Bekiez* regia benevolentia in consortem assumpsit, acquisierat etiam castrum Debno a Debnierscijs posteris relictis, atque laude bonorum triumphatorum decoratus obiit.“

DIPLOMATIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZILÁGYI ISTVÁNTÓL.

I.

Nevezetes adalék „a Magyar Hierarchiához.“

Nicolaus dei et sancte sedis apostolice gracia Episcopus Dyonisiensis. Suffraganeusque alme ecclesie Agriensis, in pontificalibus generalis. Omnibus christi fidelibus presentibus pariter et futuris presens Scriptum inspecturis. Salutem

cum (kitörölve) paternam. in eo cuius salus et misericordia defecit unquam. Pia [^{mater ecclesia}] de animarum salute sollicita de [^{preca}]ciones fidelium. pro quedam negocia spiritualia remissiones videlicet indulgencias invitare consuevit ad debitum dei famulatum et honorem [^{sa}]cris edibus exhibendum. Cum itaque pya deuocio. ac instans peticio Honorabilis viri domini Symonis plebani de opido [^{hw}]zth erga nos effundi vt boni pastoris de curis sibi commissis sollicite dinoscebatur. pro eo. quia priuilegia indulgenciarum. sancte Elyza [^{bethe}] matris ecclesie. iam. dudum formata. a sanctis patribus benigniter concessa. in eadem Hwzth sita et fundata. pro nimia vetustate corrumpi et dilaniari videbantur. vt ad nonum pergamenum. Sub vno compendio collecta. ad vltius pro profectu fidelium christianorum prescripta. coram honorandis. conscripta. munimine nostri pendentis sigilli roboraremus et confirmaremus. Nosque cupientes huiusmodi tamquam iustis et modestis petitionibus et excitacionibus aquiescere. ipsa priuilegia Sancte matris ecclesie dei iam fata Hwzth conspicientes. vniuersa nomina pretextorum priuilegiorum conficientes. seriose in presenti pagina conscribere curam egimus. Quorum nomina sunt hec. frater Jacobus Nothowiensis. Stephanus veniensis. Episcopi. Bodezlaus Archiepiscopus Strigoniensis. Petrus Narsicanensis. frater Jacobus prescriptus Mothouiensis. frater Mathias Salucerensis. frater Thomas verensis. Episcopi. Nicolaus Agriensis Episcopus. Michael Episcopus de eadem cum suo Suffraganeo domino Ewerhardo Episcopo Coronensi. Stephanus Episcopus Agriensis. Idem Stephanus cum suis Suffraganeis puta Nicolao Mykowiensi et luca Zevreniensi Episcopis. Georgius Vesprimiensis. Petrussanctus Scardonensis. Mathias Lucerniensis. Vallentinus Suanensis. Nicolaus ssinatus Jacobus Archiepiscopus Thebarum. Sntus Massiliensis — et Nicolaus sanctorum Episcopi aput sedem apostolicam constituti. Nosque Nicolaus dyoniensis cum a nte so antea cum Cimiterium sepefate ecclesie reconcilia[veri]mus. per fat wiensem Episcopum. Proinde ad vniuersorum noticiam vt prfertur statuimus. nichilominus et serie presencium annuemus. honorantibus et frequentantibus ipsam sepefatam ecclesiam

ad ipsius vtilitatem et melius prouidendum. quod et ipsi in suis mtabus (?) succurrantur. omnibus vere penitentibus et confessis. In omnibus et singulis festiuitatibus quarum reliquie vel altaria in dicta ecclesia habentur vel habebuntur. In dedicacione eiusdem ecclesie et in omnibus festiuitatibus alyisque secundum constituta sanctorum patrum ac sacri institutione canonis. et sancte ecclesie demandacione colere et celebrare atque secundum qualitatem et quantitatem eiusdem festi. demandatum et promissum. quarum quidem octauas sancta mater veneratur ecclesia Singulisque diebus dominicis veneris vel lune et in omnibus et singulis diebus quadragesime et Rogacionum. causa deuocionis et oracionis [= oionis] vel peregrinacionis. ad dictam ecclesiam accesserint. Sew qui ausis vigilys predicacionibus. matutinis et alys horis ibidem interfuerint. Ante corpus christi vel altaris sacramentum. dum infirmis portentur. secuti fuerint. vel Cimiterium dicte ecclesie exorando pro animabus corporum inibi iacencium circuerint. Aut in serotina pulsacione campane genibus flexis, ter Auemaria deuote dixerint. Sew in eorum testamentis (. . . um) sc aurum vel argentum. c iaria. Aut aliud caritatum subsidium donauerint. legauerint. vel legari aut donari procurauerint. Et qui pro procuratoribus istarum indulgenciarum ecclesie benefactoribus. pye deum orauerint. Quocienscunque. Quandocunque et vbicunque. pmissa aut aquodamque pmissa deuote fecerint. De omnipotentis dei. Et beatorum. apostolorum petri et pauli. eius auctoritate confisi. Singuli nostrum quatragenta dies de iniunctis eis penitencys . . . o misericorditer relaxamus. Et h libero consensu Reuerendi in christo patris et domini Episcopi dyecesani ecclesie Agriensis prescripte. cuius ex permissione curam gerimus. In cuius . . . o . . . et euidenciam confirmacionis colleccionum. presentes nostras literas Sigilli nostri pendentis munimine perpetue duraturas duximus concedendas. Datum in Hwzth feria quarta proxima ante festum Conuersionis sancti pawli apostoli. Cum sanctum Cimiterium violatum reconciliauimus. Anno dni Millesimo quadringentesimo trigesimo primo :

Hátyára írt eredeti. Alul felhajtott részéből a függő pecsét

sinórja, pecsét nélkül. *Két ilyen sinór levén, első kiadványának a veres kék fejér selyem alkatrészekből álló látszik. A 2-dik fejér kék len szálú, a későbbi azon confirmációk egyikére vonatkozik, melyek 1433 és 1446 ből, utólratilag még az oklevél alján olvashatók. Három ilyen confirmatio levén, azok, időrend szerént így következnek :*

1. az írónak jobbfelől, alól.

Nos Nicolaus Episcopus dyonisiensis. Et iterum cum in eodem ipsum cimiterium prope festum Margarethe virginis, reconciliauimus, predictis, quadraginta dierum indulgencias adiunximus. *Év nélkül.*

2 Balfelől.

Et nos Hermannus episcopus tripolitanensis suffraganeus agriensis cum anno MCCCCXXXIII^o secunda feria proxima ante festum beate marie magdalene Ecclesiam cum Cimiterio supradictam reconcillassemus concessimus eidem quadraginta dierum Indulgencias mo. et form. supdcta. Scriptum manu propria anno die loco quibus supra.

3. Balfelől, a 2. alatt.

..... tripolitanensis, Suffraganeusque Alme ecclesie Agriensis..... CCCC^o quadringentesimo sexto secunda die sanctorum martirum ecclesiam cum Cimiterio supra dictam reconcillassemus quadraginta dierum indulgencias modo et forma supradicta loco quibus supra.

A szokott összehajtás után *kivülről*, címirat gyanánt az 1431-ki író kezével a sorok vannak feljegyezve, a *betűk* is azonok levén :

Colleccio indulgenciarum pt legia. Et confirmata p venerabilem Ep siensem. Cu sump. est vnum Mill indulgenc et XLm.

Miután az irat, hosszában összehajtatott, a *huszti* templokot illető jószágokról *Simon* plébános a *külső* oldalra következő lajstromot írt :

[*Újabb 1462. kéz.*].

Incepimus ab anno Incarnacionis domini Millesimo quadringentesimo tricesimo nono. Correctum est Reg^[estro] a-o domini 1462° per S. vicarium eundem.

[*Első, 1439. kéz.*]

Secuntur nomina terrarum arabilium et pratorum ecclesie beate Elyzabeth vidue in Hwzth finite. Quarum ex autentici Regestri informacione. et tocius vniuersitatis Ciuium demonstracione. Nos Symon plebanus de ipsa Hwzth. et vicarius Maramorosiensis. totum prouentum et totam dacionem. nec non fructus earundem. iuxta vsum antiquorum ex integro percepimus. Et quia ipse terre arabiles predia et prata nec non et vna vinea in territorio Zwles. de plebano ad plebanum successiue et perpetue hereditarie debeant deuolui. Ideo ne ipsa ecclesia in administracione prouentuum. talismodi detrimentum paciatur. Quia eciam et nos ipsas terras arabiles et vineam laboribus reaquisimus. multas iniurias patientes. per manus nostras in hoc priuilegio Indulgenciale ipsius sepefate ecclesie conscribere. nobis proposuimus. Et siqua imposterum aduenerit iterum huc scribatur.

Item primo in plaga Meridionali usque
As

Item in ffine Ciuitatis unum pratum longum

Item vltra baronya ex utraque parte Thome Herceg ij Iugera.

Item penes Albertum elske vltra baronya prope Rezheg vnum Jugerum.

Item vltra Alsoholththyza penes Andream Johannis magni vnum Jugerum. Et ibidem fere penes finem eiusdem ex altera parte in longitudine terre Thome Santha vnum medium iugerum.

Item Ante Nagzeg penes ladislaum laurencij vnum Jugerum.

Item ante Nagzeg penes bartholomeum Czay vnum paruum Jugerum.

Item penes Stephanum Gmci in Hozywzer vnum Iugerum.

Item in valle velethe vnum pratum penes terram Sancti Stephani Regis.

Item vltra ffelsehoththyza penes Georgium Santha . . .
 . . . ij Jugera. vt puta quantum ipse Georgius habet.

Item in Tothpeterlaz penes Andream ffazokas
 Jugera.

Item cum vna fine ad viam. cum secunda
 ad holththijza. penes gorium magnum vnum Iugerum.

Item in eodem ordine penes ladislaum Zohay
 vnum Iugerum.

Item vnum pratum penes Vaydafaya [*a következők, a
 réginek kivakarása után, apróbb betűkkel írva*] superior finis
 coniungitur cum parte filiorum Soh penes Johannem Kwl-
 czar. Inferior ad partem Ciuitatis ad laticem de parte
 Thyczie.

Finis terrarum arabilium.

Item circa Kewes Ryw penes Stephanum Zekel est
 vnum pratum quod circum dat totum quadam latex ne-
 morosa.

Item prope pontem baranya circa finem terre Koosa
 vnum Iugerum, tertia pars cuius est capelle Sancti
 Regis Stephani.

Item . . . [*itt három sor olvashatatlanúl keresztülhú-
 gálva*].

Item in altero Campo plaga septentrionali [*a többi
 olvashatatlanúl mocskos*].

Item . . . [*az egész mocskolva*].

Item totum Nyresmezw cuius meta a parte orientali
 est mons. a meridionali est portus. a septentrionali est la-
 tex fluens de montibus [*a régi sor vakarása felibe írva*]
 usque ad partem Ciuitatis.

Item in Hydegwyzthw penes Sebastianum vnum iu-
 gerum.

Item relictum molendinum Heremitarum penes fossa-
 tum j-um iugerum.

Item Ante molendinum inter spinas vnum Jugerum.

Item penes thomam Jacobi vnum Jugerum.

Item in meta Rutenorum vnum Jugerum iuxta legatum relictæ pauli Balog.

Item Ante czebren penes Johannem Nicolai vnum Jugerum.

Item vltra Thycciam in czebren terra petri
vnum iugerum, penes petrum Zyws vnum iugerum

Item in predio encel vna porcio penes

Item ibidem totidem est penes Johannem Nicos.

Item in ymo puta in Zurdyk est vna particula terre indiuisæ cuius eciam tertia pars est ecclesiæ. Ante vero due sunt filiorum encel :

Item in Kedwsthara. vnum predium vocatum papzug, hoc ex toto est Capelle Sancti Regis Stephani. con
[.]

[Itt három sor nem olvasható a mocsok miatt].

Item prope peregdomb est vnum pratum quod fuit Nicolai He

[Eddig a régibb kézírás].

[Most az újabb, az 1462 kézzel, a más lapon.]

Item eciam ecclesia beate Elijsabeth m legacionis Anthonij dicti Kantha. habet XV iugera terrarum arabilium et pratorum in territorio de Rakaz.

Item in Campo Akol iij iugera, duarum vicini terre vnus vero Gregorius Enczel de Hwzth.

Item. inter. duas villas ij iugera. vnum penes Georgium varga et Johannem Moldovan, alterum penes Michaelem fodor.

Item in Thelek iij iugera in predio vulgo laz penes Jacobum polgár.

Item penes salices vulgo fwzes in Thelek j penes Thomam Hwzthi et filios.

Item sub la peregdomb j penes antiquam thiciam.

Item vbi a scandebat ibi vnum iugerum.

Item in parua Kvkenes iij iugera. hec monstrauit Johannes eadem Rakaz coram probis iuratis Ciuibus de Hwzth.

..... iugerum prope halm

[Itt 4 sor a mocsok miatt nem olvasható].

Item vltra Nagag sub vinea mathej pal est vnum pratum magnum. Incipiens A capite penes fluuium Nagag et vltra Riululum protendens usque ad Rupem [néhány sor ismét nem olvasható] Antonii Hercegh Andree Kóna (v. Rona) Ista prata ego Simon plebanus comparaui.

[Néhány sor ismét nem olvasható].

Item [csak egyes töredékes szók vehetők ki] ad laticem Nirespathak.

Item vbi scaturit fons fluuy Hydegwyz est vnum pradium circular ad cuius vallem in circuitu nemo venire potest, et dimidia pars ...

Item ad Johannis v fine protendens ad fluuium Malomwyz iugerum. [Ez az egész sor át van húzva].

Item ante Nagzeg vnum magnum iugerum quod recta mensura continet tria iugera vrbarialia [a többi kihúzva].

Item relictá Georgij sartoris legauit ij iugera in longo ordine [mocsokos].

Item vltra feltyza relictá pauli ompol legauit vnum erat Johannis sepem + porgolath ad Thiciam.

..... Integrum vnum Jugerum.

Item relictá Ghwrws [Thwrws] in Thystadumb prope Rezheg

[a többi a mocsok miatt nem olvasható].

Összevetvén az indulgentiális levél betűit a regestum elsőbb korú darabjának betűivel, kitűnik, hogy amaz is Simon plebanus föltevénje, keze írása.

Több tekintetből figyelmet érdemlő oklevél a magyar anyaszentegyház történetében. Elhallgatván azt, hogy a benne fölidézett püspökök többjei által korábbi időkre vihető fel a *Suffragáneusok* alkalmazása, mint azt eddigi történetíróink,

pl. Fessler is, tették ¹⁾); *két* oly egyénnel szaporodik a magyar főpapság lajstroma, kikről eddigelé történetírásunk semmit sem tudott. Ilyen : *György veszprémi püspök*, kit sem *Róka*, sem a legújabb, 1857-ki Schematismus nem ismer, kinek a több felidézett ismeretes püspökök korához mérve, 1380—1417 között kellett élnie, s mihez képest ez, nem pedig, ki a jelenlegi sorozatban a 45. helyen áll, lesz *I. György*. — Ilyen másik új egyén *Lukács, szörényi püspök*, az 1387—1399 között élt, *I. István* egri püspök suffragáneusa, ki annyi-val nevezeteseb, mivel szörényi püspököt eddigelé csak két-tőt fedezhetett fel a magyar történetbuvárlat [Tud. Gyűjt. 1835. IV. köt. 106—116. lap.] — Közelebbről Máramarost érdeklőleg, szintén nevezetes adatot nyerünk ez okirat által a római kath. anyaszentegyház itten mikor terjedtének meghatározására. A *szigeti frescók*-ról értekeztemkor [Új Magyar Múzeum 1851. VI. füzet. M. t. Int. Hiv. Közl. CCXLII lap.] összevetések nyomán azt állítám vala, hogy a XIV. század *elsőbb tizedeit* vehetni fel ily biztosb határidőül. Ime most itt olvassuk a *Boleszló* esztergami érsek nevét, ki mint ilyen 1321—1328 között kormányozta megyéjét, s a hozzávetés *bizonyossággá* lesz, kivált, ha hozzá vesszük, hogy *előtte* még *két* ily püspököt találunk indulgentiát adót a *huszti* megyés egyház részire. E szentegyház *ma is* fenáll, épen, eredeti formájában, s benne a reform. egyház hívei tartják isteni tiszteletöket *). — Az ipar barátja szíves meglepetéssel fogja olvasni innen, hogy Huszt ez időben *szőlőtermő hely* volt. Az ipar ez ága, dacára minden újabb időbeli kísérletnek, aján-

¹⁾ Fessler IV. Theil, 2. Band. p. 1095 : Die Einwanderung der Titular-Bischöfe nach Ungern geschah *wahrscheinlich* kurz vor der Costanzer General-Synode (1414). Die verfassungsmässige Verwicklung der ungrischen Bischöfe in die Reichsgeschäfte hatte sie nothwendig gemacht, und Anstellung derselben fast in allen Bisthümern befördert. b) p. 1096. Unsers Wissens war der Graner Erzbischof *Johannes von Kanisa der erste* (1387—1414), welcher in Verwaltung seiner Kirche und Provinz des Antonius von Pontho, Bischof zu Sebenico, hernach des Toloner Bischof Augustinus, sich bediente.

²⁾ Csak *tartották*. Mióta e közlemény kezünkhez ért, e becses műemléke a régiségnek tűzvész áldozatja lett. Szerk.

latnak, végkép elhagyatott, nem csak ott, de a megye több más helyein is. — Még azt jegyzem meg, hogy a szövegben felhívott egyes indulgentiális levelek többé nincsenek meg, s hogy e jelen összeirat eredetie a *Máramaros-útvárosi* levéltárban őriztetik Técsön, ahonnan azt magam másoltam.

II.

Constitutio procuratoria. — Régi magyar ügyvédek.

— 1. Nos Blasius prepositus et Conuentus ecclesie sancte Crucis de lelez. Memorie commendamus, Quod prouidi viri Demetrius literatus et nicolaus dyak, Iudices et Iurati Ciues, Ciuitatis Regalis Hozzwmezew terre Maromorwsiensis, Coram nobis personaliter comparendo In omnibus causis ipsorum et causarum articulis per ipsos contra alios et per alios quospiam contra ipsos In quibuscunque octauis et terminis. Coram domino nostro Rege Iudice curie siue domino Regni palatino ac Iudicibus eorundem, et generaliter coram quouis Iudice Regnique Iusticiario ecclesiastico siue seculari, a data presencium per anni curriculum motis vel mouendis sese mutuo. Item Juhannem Agoston, Georgium Adam, Thomam Nyerges, petrum Kowach, Iohannem Swba, Benedictum Kowach, Ciues de dicta Ciuitate Hozzwmezew, Briccium de Pazon, Gregorium ders de pethry, Andream et Nicolaum, literatos de Bewken, Eliam de Saswar, nicolaum literatum de eadem, Stephanum de Began, Martinum Akos de Chepefalwa, Johannem literatum de Kerepecz, Mathiam similiter literatum de Orozy, Michaellem de Raad, Iadislauum de Zekel, Anthonium literatum Nabradý de Thwnyok, Clementem literatum de Pesth, laurencium similiter literatum de Bwda, Andream Kakas de delne, Moysen filium Moysi(s) de fanchyka, Marcum literatum de Hetheny, petrum similiter de dabowcz et Johannem Zochyk de nempthy, fecerunt constituerunt, et ordinauerunt ipsorum veros et legitimos procuratores, ratum atque firmum se promittentes habituros, Quicquid per ipsos vicissim, ac predictos eorum procuratores, aut vnum ex ipsis presencium exhibitorem vel exhibitores, actum seu pro-

curatum fuerit in causis ipsorum vniuersis. Datum feria quarta proxima post festum beati Jacobi apostoli. Anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto.

Papírpéldányú eredetiből, melynek hátlapján, a børszalaggal odaerősített konventi pecsétnek immár csak helye látszik.

— 2. Nos Conuentus Ecclesie Sancte Crucis de lelez. Memorie commendamus. Quod prouidi Valentinus fabian Iudex, ac laurencius pal, dictj, Iuratus Ciuis oppidj Hozzyw-mezew, coram nobis personaliter constitutj, In omnibus caus [is ipsorum] et earumdem articulis, tam per Ipsos contra alios, quam per alios quospiam contra ipsos. In q[ui]buslibet terminis coram quouis Iudice et Iusticiario Regni Ecclesiastico videlicet et seculari a data presencium per Anni curriculum motarum vel mouendarum sese mutuo. Item Benedictum de Borswa directorem causarum domini Regis. Martinum de darocz, Johannem de petherd, ladislaum literatum de Choma faya, alterum ladislaum de Solmos, Johannem de Selend, paulum de Keer, Thomam de Edeles, petrum de Mada, Georgium Thorma de forgolan, paulum de pelen, Georgium de Orozy, Thomam de Mostho, Sigismundum pogan de Cheb, Valentinum palfy de Obranocz-zentmyhal, Anthonium de paczal et petrum de dolha, fecerunt, constituerunt et ordinauerunt. Ipsorum veros et legitimos procuratores, ratos atque firmos se promittentes habituros, Quitquid per se ipsos vicissim ac predictos ipsorum procuratores aut vnum ex ipsis, presencium videlicet exhibitoem vel exhibitoes actum seu procuratum fuerit, in causis ipsorum vniuersis. datum in profesto beatorum philippi et Jacobi Apostolorum. Anno dominj Millesimo quadringentesimo nonogesimo nono :

Papírpéldányú eredetiből, melyben csak a zárjel között eső szók vannak kiszakadva. A hátlapra nyomott konventi pecsét helyén csak a børszalag van, mely azt tartotta.

A magyar ügyvédi rendet ismertető adatok közlése, azóta, hogy Dobai Székely Sámuel lajstroma, a *Merkur von Ungarn* című folyóirat 1786. évi folyama XI. füzetében, az 1013–1030 lapokon, e cím alatt: Nomina et Cognomina

praecipuorum Aduocatorum Hungaricorum, qui ab anno 1325 usque ad annum 1626. celebriores extitere, collecta ex Originalibus Procuratoriis Constitutionibus, descriptaque per Samuelem Székely de Doba, Posonii, diebus mensis Septembris anni 1728, stante ibidem Regni Diaeta, — kiadatott, úgy látszik, teljesen megszűnt. Törvénytudományi irodalmunk, művelődésünk, egyes családaink története érdekében érdemes, hogy tudósaink e tárgyra is fordítsák figyelmöket, s vegyék fel a fonalat újból, melyet a háladatos emlékezetű Székely több mint egy század előtt kezeiből kibocsátott. Ím ez itt közlött két okirat is szinte 30 névvel gazdagítja történetünket, olyanokéival, kik Sz. említett sorozatában nem találatnak. Érdekelni fogja az olvasót kétségkívül, hogy ügyvédek között egy *Pogány*, egy *Dolhai* stb névvel találkozik, mint világos bizonyságokkal arra, hogy e pályán ősidőktől fogva legelőbbkelő családainkbeliek is dicsőségeknek tarták munkálkodni. *Királyi ügynök* Borsvai Benedekkel, mint ilyennel, itt találkozáván legelőször, e hivatalviselők száma is egy eddig ismeretlen névvel szaporodik.

Mind két okirat eredetie Máramaros-Hosszúmező városa levéltárában találatik, s közlő által onnan másoltatott le, híven, csak a szokott rövidítések egészítettvén ki.

III.

I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem életéhez.

Anna Bornemisza Dei gratia Principissa Tranniae, Regni Hungariae Domina et Siculorum Comitissa. Adjuk emlékezetire az kiknek illik, hogy istennek titkos de igaz itéletiből ez elmúlt esztendőkbén ennek a hazának úri fő, nemes és vitézlő rendei a tatárok keserves rabságában esvén, az én szerelmes uram is, mostan ennek az hazának fejedelme, de akkor más rendbéli állapotban való tagja esett volt azon keserves rabságban, kinek szabadulására akkori rendem és állapotom szerint kényszerítetttem volt Nemzetes Pekri Ferencz vramtól és feleségitől Fekete Clára asszonytól kérni száz aranyat, vetvén zálogban ő kegyelmeknek és két

ágon levő maradékinak Bihar vármegyében Álmosdi, és Máramaros vármegyében Dombói, Kálinfalvi, Felső és Alsó-Nereszniczei, Kőkényesi, Verkovinai Iszkaí Kelecseni, Ökörmezei portiómat, melyeket mostan is, akkor Pekri Ferenczné, mostan Tkttes Nzetes Bethlen János uram szerelmes házas társa Nemzetes Fekete Clára asszony kezénél hadgyuk zálogban, a megnevezett summa erejéig; sőt magunk részéről assecuráljuk ő kegyelmét, hogy mi ő kegyelmétől soha kisé váltyuk. Melyről ez levelünk által ő kegyelmét modo ut supra assecuráljuk. Datum in Civitate nra Bistriciensi die Trigesima prima Mensis January, Anno Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo octavo.

A. Bornemisza, mp.

(P. H.)

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

— XLVII. — *Adalék Árpádkori Okmánytárunkhoz.*

IV. Béla királynak itt átírt 1247-ki oklevele eredetiben, valamint Károly királynak az átiratban említett kiadványa sem ismeretes, de megvan Mátyás kir. jelen 1465-ki átiratában, továbbá az esztergami káptalannak ugyanezen 1465-ki másolatba vevő kiadványában 1654-ről, két egyenlő szövegben, mindkettő szabad kir. Szeged városa titkos levéltárában. Innen másoltatta le Bonyhádi István Pest-Zsolt megyei cs. k. főnök úr, saját magán gyűjteményébe, kinek szívességéből volt szerencsém azt magán használatra kinyerni. Az ekép szól :

Commissio propria Domini Regis.

Mathias Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex; Omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris presencium noticiam habituris Salutem in Omnium Salvatore. Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire : Quod nostre Majestatis venientes in conspectum fideles nostri circumspecti Benedictus Kamanczy Judex, et Johannes Palfy necnon Ladislaus Thapay Jurati Cives civitatis nostre Zego-

diensis, in ipsorum, ac universorum civium, hospitum et inhabitatorum, necnon tocius Communitatis ejusdem civitatis nostre personis, exhibuerunt nobis quasdam litteras, condam Serenissimi Principis Domini Karoli similiter Regis Hungarie et predecessoris nostri, dupplici suo sigillo impendenti consignatas, inter cetera, tenorem litterarum, condam excellentissimi Principis Domini Bele consimiliter Regis Hungarie etc. super collacione quarundam terrarum Thapey, necnon piscine Wartho vocatarum, in Comitatu Chongradiensi habitatarum emanatarum confirmacionem in se continentes, supplicantes nostre Majestati humiliter, quod hujusmodi tenorem dicte littere ipsius condam Domini Bele Regis, et omnia in eis contenta, ratas, gratas, et acceptas habentes, litterisque nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminucione et augmento aliquali inseri facientes, approbare, ac pro eisdem Judice, Juratis, ceterisque Civibus et hospitibus, necnon tota Communitate ipsius Civitatis nostre Zegediensis presentibus et futuris innovantes, perpetuo valituras confirmare dignaremur. Quarum quidem tenor sequitur in hec verba: BELA Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanieque Rex, universis christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in Domino: Ad universorum tam presencium, quam posterorum noticiam harum serie litterarum volumus pervenire: Quod accedentes ad Nostram presenciam fideles nostri hospites de Zegedino nobis humiliter supplicarunt: quod quandoquidem ipsis specialem gratiam in collacione cujusdam terre, et piscine, sicut plenius in subsequenribus patebit, facere dignaremur: Nos siquidem considerantes ipsorum fidelitatem, eorum precibus condescendere volentes, quandam terram Thapey vocabulo, que ad castrum nostrum Chongradiense pertinebat, vacuum, ac contiguam terre predictorum hospitum, necnon piscinam quandam, nomine Warthow, que fuerat hominum de generacione Chupur, qui per Tartaros fuerant interfecti, nostris hospitibus supradictis, cum plenitudine gracie nostre duximus in perpetuum conferendas, introducendo ipsos in corporalem possessionem prefate terre ac piscine per fidelem nostrum Leoncium Abbatem de Zewrwg. Ut igitur hec nostra donacio, seu

collatio in perpetuum perseveret, nec ullis umquam temporibus per quempiam imposterum valeat retractari, vel in irritum revocari, presentes eisdem concessimus litteras dupplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum anno ab incarnatione Domini Millesimo ducentesimo quadragesimo septimo. Nos igitur humilibus supplicationibus prefatorum Benedicti Judicis, nec non Johannis et Ladislai Juratorum civium dicte Civitatis nostre Zegediensis, per eos in ipsorum ac universorum aliorum civium, hospitem et inhabitatorum ejusdem civitatis nostre propterea porrectis Majestati, Regia benignitate exauditis, et clementer admissis, praescriptum tenorem litterarum ipsius condam Domini Bele Regis, non abrasum, non cancellatum, nec in aliqua sui parte suspectum, sed omni prorsus suspicionis vicio carentem, presentibusque nostris litteris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione, et augmento aliquali insertum, quoad omnes ipsius continencias, clausulas et articulos eatenus, quatenus rite et legitime emanatus existit, viribusque ejus veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, ipsumque, et omnia in eo contenta, pro eisdem Judice, Juratis, ceterisque Civibus et hospitibus, nec non tota communitate ejusdem Civitatis nostre Zegediensis, presentibus et futuris innovantes, perpetuo valituum confirmamus, presentis scripti nostri patrocinio mediante, salvis juribus alienis. In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam, presentes litteras nostras privilegiales, pendentis et autentici sigilli nostri dupplicis munimine roboratas, eisdem duximus concedendas. Datum per manus Reverendissimi in Christo Patris Domini Stephani Ecclesiarum Colocensis et Bachiensis Archiepiscopi, locique ejusdem Colocensis Comitatus perpetui, Aule Nostre Summi Cancellarii fidelis nostri dilecti. Anno Domini Millesimo quadringentesimo sexagesimo quinto, Sexto Idus Junii, Regni nostri anno octavo, coronacionis vero secundo, Venerabilibus in Christo Patribus Dominis, eodem Stephano Colocensi Archiepiscopo, Johanne Episcopo Ecclesie Varadiensis, et postulato Strigoniensi, Ladislao Agriensi, Nicolao Transilvaniensi, Zagrabiensi Sede vacante, Johanne Quinqueecclesiensi, Alberto Veszprimensi, Augustino Jauriensi, Vincencio Vaciensi, Alberto Chana-

diensi, Thoma Nitriensi, Bosnensi sede vacante, Urbano Sirmiensi, Marco Tinniniensi, Segniensi sede vacante, Nicolao Modrusiensi Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Item Magnificis Michaelae Orzag de Guth Regni Nostri Hungarie predicti Palatino, Emerico de Zapolya Regni Bosnie Gubernatore. Nicolao de Uylak et Johanne Pongracz de Dengelecz Vajvodis Transilvanis, Comite Ladislao de Palocz Judice Curie Nostre, eodem Emerico de Zapolya Dalmacie, Croacie et Slavonie Regnorum Nostrorum, et prefato Nicolao de Uylak Machoviensi Banis, honore Banatus Zeverinensis vacante, Johanne de Rozgon Thavernicorum, altero Johanne Thuz de Lak Janitorum, Nicolao filio Bani de Also lyndva, et Emerico de Palocz prefato Pincernarum, Stephano de Peren et Ladislao de Bathor Dapiferorum, Ladislao de Kanisa, et Pertholdo Ellerbach de Monyarokerek Agazonum nostrorum Regalium Magistris, Andrea Pawmkyrcher Posoniensi, et Petro de Zakol Themesiensi Comitibus, aliisque compluribus Regni Nostri Comitatus tenentibus, ac honores.

közli Hornyik János,

Kecskemét városi levéltárnok.

— XLVIII. — Zsigmond király, elveszván a királynők pecsété, s az övé törvényes okoknál fogva összetöretvén, a radványi nemeseknek 1399. in vigilia festi Assumptionis Virg. Gloriosae adott adománylevelét 1406. april 11. újra kiadja. E szerint Radvány helységét Abaújban, mit Máténak conferált, ennek halála után (elveszett Liptó megyei Nagyvárnak ostromában, mit Prokóp morva örgróf elfoglalt) teherben maradt neje születendő gyermekének, vagy, ha ez lány volna, a meghalt Máté atyjának (Istvánnak) s testvérének (Bencének) adományozza. Ezeknek neve azelőtt *Zacrol* volt. — A statutio, mit a jászai konventnek meghagyott (5. die festi Omnium SS.), a konventi relatio szerint teljes nyugalomban történt meg. — A történelemre nézve igen érdekes oklevél így következik: Sigismundus Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomirie, Comanie, Bulgarie Rex, Marchio Brandenburg. ac Sacri Romani imperij Archicamerarius nec non Bohemie et Lucemburgen. Heres. Omnibus Christi fidelibus presentibus pariter

et futuris presencium noticiam habituris salutem in omnium salvatore. Regia sublimitas ex debito officio regiminis pre-assumpti juri consonis petitionibus Fidelium sibi subiectorum aures exaudibiles consuevit inclinare benigno cum favore in hys precipue qve commodose utilitati eorundem videntur convenire Proinde universonum tam presencium quam Futurorum noticie harum seriem volumus fieri manifestam. Qvod cum nos Prelatorum Baronum et pociorum Regni nostri procerum communicato consilio et sana deliberacione exinde subsecuta per patentes decreverimus et ubique in Regno nostro fecerimus publice proclamari, ut universe litere Serenissimi Principis domini Lodovici Regis Hungarie etc. Patris et soceri nostri sub ipsius secreto sigillo tantummodo ac Excellentissimarum Principum dominarum Elisabeth Matris et Mariæ conthoralis Reginarum dicti Regni Hungarie nostrarum charissimarum felicium recordacionum nec non nostre sub earum atque nostris tam maioribus quam minoribus sigillis suprafatis quibuscunque et presertim possessionariis quibuscunque personis dignitate quavis et condicione fungentibus Ecclesiasticis ut puta et particularibus date et assignate pro tollendo omni dubio removendo scandalo et ad evitanda multa eaque varia qve propter sigillorum ipsarum Dominarum Reginarum deperditionem nostrorumque tam minoris quam maioris vide licet dupplicis ex causis et rationibus legitimis confractionem in multorum iuribus et presertim possessionariis dampna gravia et periculosa detrimenta hactenus evenire potuerunt a festo Beati Georgii Martiris iam proxime elapso usque Festum eiusdem pmitus affuturum sub pena revocationis annullacionis et cassacionis huiusmodi literarum non producendarum per nos vidende examinande et si opus fiet sub presenti nostro maiori sigillo de novo preparato confirmande approbande et ratificande nostre claritatis exhiberi debent conspectui et presentari Denique Fidelis noster Benedictus filius Stephani de Radwán sua ac eiusdem Stephani Patris sui in personis nostre Maiestatis adiens conspectum. Exhibuit nobis quasdam duas literas unam videlicet nostram patentem minori secreto nostro quidem ut premittitur rationabiliter confracto et permactato sigillo consignatam super

donacione et perempnali collacione predictae possessionis Radwan vocata in Comitatu Abauuarien. existentem Et aliam conventus de Jazow. privilegialem super legitima ejusdem statucione pro eisdem Stephano et Benedicto ac condam Matheo filiis ipsius Stephani ipsorumque heredibus rite factas confectas tenore subsequencium supplicans exinde idem Benedictus claritati nostre nominibus supra positorum humili cum instantia ut easdem ratas, gratas et acceptas habendo nostrisque literis privilegialibus sub predicto nostro nouo autentico sigillo dupplici emanandis verbaliter inseri faciendo pro eisdem ipsorumque heredibus et cunctis posteritatibus innouando perpetuo valiturum confirmare dignaremur. Quorum unius videlicet nostre litere patentis tenor per omnia sequitur in hec verba et est talis.

Nos Sigismundus Dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Marchioque, Brandenburg. etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis. Quod licet nos alias pro Fidelitatibus et Fidelium obsequiorum continuis meritis quondam Mathei Filii Stephani de Radwan predictam possessionem Radwan nuncupatam in Comitatu Abauuariensi existentem simul cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis universis eidem Matheo suisque heredibus ac heredum suorum successoribus duntaxat vigore aliarum literarumstrarum exinde confectarum in perpetuum dederimus et contulerimus. Tamen quia prefatus Matheus absque heredum solacio in nostris seruiciis ab hac luce extitit vita functus speraturque adhuc nobilem Dominam relictam ipsius Mathei nunc uti fertur grauidam ex ipso quondam Matheo marito suo prolem posse generare. Ideo nos consideratis multi modis fidelitatum preconiis ipsius quondam Mathei per ipsum in humanis agentem nostro culmini laudabiliter impensis presertim autem quia idem quondam Matheus nobis expugnacione castri nostri Naghwar vocati in comitatu Lipthowiensi siti per Procopium Marchionem Moravie indebite occupati laborantibus in exhibendo nostre Maiestati fidelibus seruiciis sub dicto castro dire et viriliter preliando per ictus lapidum nostrorum infidelium in pretacto castro reclusorum dies suos clausit extremos. Potissime nichilominus supplica-

cionibus Fidelis nostri Emerici de Peren Pincernarum nostrorum Magistri in hac parte nostro culmini porrectis fauorabiliter inclinati predictam possessionem Radwan nuncupatam cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis videlicet terris arabilibus cultis et incultis pratis fenetis nemoribus pascuis agris rubetis silvis montibus vineis pascuis aquis aquarumque decursibus et generaliter cunctis eiusdem utilitatum integritatibus quibusuis nominibus vocabulo vocitatis sub suis veris metis et antiquis quibus hac tenus per ipsum quondam Matheum tenta fuit et possessa huiusmodi proli predicti quondam Mathei ut premittitur procreandi sexus masculini dumtaxat necnon predicto Stephano Patri ac Benedicto Fratri uterino ipsius quondam Mathei ipsorumque heredibus et posteritatibus uniuersis non obstante quod nomina eorumdem Stephani et Benedicti in ipsis aliis literis nostris donacionalibus super ipsa donacione dicte possessionis Radwan appellate ipsi quondam Matheo facta confectis inserta et expressa non habentur ex certa sciencia nostre Maiestatis Prelatorumque et Baronum nostrorum sano exinde prehabito consilio ac omni eo iure quo eadem nostre rite . . . collacioni de manibus regiis noueque nostre donacionis titulo dedimus donauimus et contulimus imo damus donamus et conferimus iure perpetuo et irre vocabiliter possidendi tenendi pariter et habendi. Volumus eciam ut in casu quo prefata Nobilis domina relictata prefati quondam Mathei prolem qua nunc ut premittitur grauida fore asseritur sexus Feminei procreabit ex tunc predicta totaliter possessio Radwan vocata simul cum predictis suis utilitatibus et pertinenciis in ius et proprietatem predictorum Stephani et Benedicti ipsorumque heredum ac posteritatum uniuersarum ex presenti noue donacionis titulo redundet et deuoluatur pleno iure saluis tamen iuribus alienis presenciumstrarum patrocinio literarum. Quas dum nobis in Specie fuerint reportate in forma nostri privilegii redigi faciemus. Datum in Rosenberg in vigilia festi assumptionis virginis gloriose Anno Domini milesimo trecentesimo nonagesimo nono.

Alterius vero annotati scilicet conventus de Jazow. littere privilegialis series hec est. Omnibus Christi Fidelibus

tam presentibus quam Futuris presens scriptum inspecturis Johannes Prepositus et Conventus Monasterii beati Johannis Baptiste de Jazow salutem in omnium saluatore. Quod quia solers stabilitas humane rationis adinuenit ut ea que peraguntur temporibus successivis ne labantur testimonio literarum solent eternare hinc est, quod ad uniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, nos literas serenissimi Principis domini nostri Sigismundi dei gracia Incliti Regis Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Marchionisque Brandenburgen. etc. metuentes recepissee in hec verba : Sigismundus Dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Marchioque Brandenburgen. etc. Fidelibus suis conuentui Ecclesie de Jazow salutem, et gratiam dicitur nobis in personis Stephani filii Emerici de Zacrol et Benedicti filii sui quod ipsi in Dominium cuiusdam possessionis ipsorum Radwan vocate in comitatu Abaujvariensi existentis legitime vellent introire super quo Fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus quatenus vestrum mitatis hominem pro testimonio fide dignum quo presente Sebastianus de Hem vel Ladislaus de eadem aut Nicolaus dictus Zar de Benye sive Andreas de Menthzenth (Mindszent) aliis absentibus homo noster ad Faciem predictae possessionis Radwan vicinis et Cometaneis suis uniuersis legitime convocatis et presentibus accedendo introducat prefatos Stephanum et Benedictum in dominium eiusdem statuatisque eandem ipsis Stephano et Benedicto eo jure quo ipsis dinoscitur pertinere perpetuo possidendi sinon Fuerit contradictum contradictores vero siqui fuerint citet ipsos propter annotatos Stephanum et Benedictum in nostram presenciam ad terminum competentem rationem contradiccionis eorum reddituros. Et preterea seriem ipsius introduccionis et statucionis videlicet nomina contradictorum et citatorum terminoque assignato nobis fideliter rescribatis Datum in Wysegrad quinto die festi omnium Sanctorum anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo nono. Nos igitur mandatis eiusdem domini nostri Regis humilliter ut tenemur in omnibus obedire cupientes . . orum predicto Nicolao Zar dicto homine regio nostrum hominem videlicet virum Religiosum dominum Fratrem Johannem ad premissa fideliter perficienda nostro

pro testimonio duximus transmittendi fide dignum Qui de-
mum ad nos redeuntes nobis uniformiter retulerunt quod
annotatus homo Regius dicto nostro testimonio presente feria
quinta proxima ante festum beati Nicolai confessoris pro-
xime preteritum ad faciem prenominate possessionis Radwan
vocate in dicto comitatu Abauuariensi existentis vicinis et
cometaneis suis uniuersis inibi legitime conuocatis et eisdem
presentibus accedendo introduxisset prenotatos Stephanum
et Benedictum in dominium eiusdem possessionis Radwan
statuissetque eandem ipsis Stephano et Benedicto eo iure quo
ipsis dinoscitur pertinere perpetuo possidendi nullo contradic-
tore penitus in eis apparente. Et prout moris est et Regni
consuetudo congruis diebus in facie eiusdem possessionis per-
sistendo. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam
presentes eisdem Stephano et Benedicto nostras concessimus
litteras privilegiales alphabeto intercisas pendentis et auten-
tici sigilli nostri munimine roboratas. Datum sedecimo die
diei introduccionis et statucionis antedictis anno Domini
prenotato.

Nos igitur humillimis et deuotis ipsius Benedicti supp-
licacionibus antefatis nostre . . . nominibus quibus sup. sub-
iective oblatis maiestati regia pietate exauditis et clementer
admissis prefatas binas litteras nostram scilicet patentem
annotati conuentus de Jazow privilegiales non abrasas non
cancellatas nec in aliqua earum parte viciatas sed prorsus
omni suspicionis vicio carentes uno mera veritatis integri-
tate prepollentes presentibusque nostris literis privilegialibus
sine diminucione et augmento aliquali verbaliter insertas
quo ad omnes earum continencias articulos et clausulas accep-
tamus approbamus et ratificamus Eos nichilominus requi-
rentibus ipsorum Benedicti et Stephani fidelitatis et Fi-
delium seruiciorum gratuitis meritis nobis per eos latis et
temporibus opportunis cum omni Fidelitatis constancia lau-
dabiliter exhibitis et impensis simul cum premissis donacione
et perhempnali collacione predictae possessionis Radwan ac
legitima eiusdem statucione superius in tenore earundem
clarius expressarum mera regia auctoritate et potestatis ple-
nitudine ex certaue nostre maiestatis sciencia Prelatorum

eciam et Baronum nostrorum consilio prematuro ac unanimi decreto coniundi pro eisdem Benedicto et Stephano ipsorumque heredibus et cunctis posteritatibus innouantes perpetuo valiturum confirmamus presentis scripti nostri patrocinio mediante sine dumtaxat prejudicio iuris alieni. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus literas nostras priuilegiales pendentis autentici sigilli nostri noui dupplicis predicti munimine roboratas. Datum per manus Reuerendi in Christo Patris Domini Eberhardi eadem Dei et Apostolice sedis gracia Episcopi Zagrabienensis Aule nostre suppremi cancellarii Dilecti nostri et Fidelis Anno Domini millesimo quadringentesimo sexto tercio idus Aprilis regni autem nostri anno decimo octavo venerabilibus in Christo Patribus et dominis Valentino titulo sancte sabine sacro sancte Romane Ecclesie Presbitero Cardinale et Ecclesie Quinque Ecclesiensis Gubernatore Johanne strigoniense, colocense, et Jadrense sedibus vacantibus. Andrea spalatense et altero Andrea Ragusiense Archiepiscopis Waradiense sede vacante Stephano Transilvanense eodem domino Zagrabienense Agriense sede vacante Johanne Bozennense Wesprimiense sede vacante Johanne Jauriense Waciense sede vacante Fratibus dosa Chanadiense et Pyncrome Nitriense electis ac Thoma senniense Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus Strimiense Traguriense Scandonense Tininiense Nonnense sibiricenses Macharen. Pharen. et corbavien. sedibus vacantibus. Necnon spectabili et magnificis viris domino Hermannocomite Cily et Zagorie dalmacieque croacie predictor. et totius slauonie Regnorum nostrorum Bano Nicolao de Gara, Regni nostri Palatino Johanne filio Henrici et Jacobo Lackfi Wayvodis Nostris Transilvanie Comite Frank filio quondam Conye Bani Iudice curie Johanne de Maroth Bano Machoviense honore Banatus Zewriniensis vacante Nicolao Treotel de Neuna Tavarnicorum et Comite de Posega symone filio dicti quondam Conye Bani Janitorum Johanne dicto Grof comite Corbavie dapiferorum Johanne filio Gregorii de Desan pincernarum Petro Cheh Agazonum nostrorum Magi-

stris et Sylprangh comite Poseniense aliisque compluribus Regni nostri Comitatus tenentibus et honores. (Eredetiből).

Közli Kazinczy Gábor.

— XLIX. — *Magyar nyelvű tanuvallomások és vármegyei ítélet 1595-ből, a Kis-Rábé és Nagy-Rábé közötti határvillongás ügyében.* — Spectabili et magnifico domino, domino Stephano Bocskay de Kismaria, Consiliario Serenissimi Principis Transylvaniae, et supremo arcis varadiensis capitaneo, comitique comitatus bihariensis, domino ipso-
rum gratiosissimo, requisitores literarum et literalium instrumentorum, in sacristia sive conservatorio ecclesiae varadiensis repositarum et locatorum, ac aliarum quarumlibet judicarium deliberationum et legitimorum mandatorum dicti domini Principis Transylvaniae Executores, servitiorum suorum debitam paratamque commendationem. Vestra noverit Spectabilis Magnificentia, nos ex speciali ejusdem spectabilis magnificentiae commissione ex mandato, nobilem Ladislaum Mayadi Collegam, ad infrascriptas fassiones recipiendas, penes simplices literas attestatorias et compulsorias Vestrae Spectabilis Magnificentiae universis et singulis nobilibus et ignobilibus ac alterius cujusvis bonae famae et conditionis hominibus ubivis in ditione Serenissimi Domini Principis nostri constitutis, sonantes, quas unacum praesentibus exhibentes restituimus, transmisisse. Qui tandem exinde ad nos reversus, seriem suae executionis retulit nobis, in hujus modum. Quomodo ipse, feria secunda post primam dominicam trinitatis, in anno praesenti novissime transactam, unacum nobili Caspares Eöspfi de Dancsháza, ad facies possessionis Kis Rábé in comitatu Bihariensi existentis accessissent, ac ibidem immediate sequentes undecim testes, ad fidem eorum Deo debitam, pro parte Egregii Emerici Balog equitis varadiensis suae serenitatis, quos videlicet idem Emericus Balog coram ipsis duxisset convocandos, ratione cujusdam terrae litigiosae, inferius declarandae, solenniter et diligenter examinassent, a quibus tale veritatis testimonium cognovissent et recepissent. Primus testis nobilis Lucas Illyés de Dancsháza, annorum circiter septuaginta quinque, praestito juramenti sacramento fatetur hoc modo : hogy soha a két Rábé között,

külön határt nem tudna, mind a két falú marhájának egy nyomása volt, ahol egyik falú marhája járt, az másik is ott szabadon járt, minden bántás nélkül, sőt szentegyházok is egy volt és most is egy, ha mi építés volt rajta, azt négy falú: Nagy-Rábé, Kis-Rábé, Szent-Miklós és Dancsháza egyenlőképen építették; papot is egyenlőképen tartottak, ha valamelyik faluban halott esett is, mind a négy falú egyiránt gyűlt a temetésre. Ahol most Nagy-Rábét építik, ott is mikor nyomásban volt, szabad járása volt a kistrábai marhának. Csukas Péter első bajomi tiszttartósága előtt Csóvában, a mely földet a négy falú helyett most Csukas Péter elfogott, tudná, hogy ott emberhalál esett volna, és a töröknek díjjában, úgy mint közös földön lött halálért, a kistrábiaiak is fizettek, kire ugyan kénszerítették a nagyrábiaiak.

Azonképen a dancsháziak és szent-miklósiak is fizettek. *Secundus testis, nobilis Foris Csőnök, de dicta Dancsháza, annorum circiter sexaginta trium*: az határrúl úgy vall, mint az első tanú. Az ember díjja fizetéséről semmi bizonyost sem tud. Ahol most Nagy-Rábé vagyon, arrul is úgy vall, sőt azt is hozzá teszi, hogy a Bajami urak idejében, ő kistrábai juhász volt, és ott a helyen békességesen jártatta a juhokat. A szentegyház, pap és temetés dolga felől is szinte úgy vall, mint az első. *Tertius testis, agilis Petrus Mikó, libertinus Egregii Petri Ghéczy in Thorda, annorum circiter octoginta*: azonképen vall, mint a második tanú, csak ezzel különbözik, hogy ott, ahol most Nagy-Rábé vagyon, marhát nem őrzött volna, hanem ő akkor a thordaiak szabadosa lött, de semmi háborúságot soha abbul nem tudna. *Quartus testis, providus Johannes Uy, jobagio Serenissimi Domini Principis nostri in Dancsháza, annorum circiter hetven*: az határrúl, szabad éléről, paptartásról, szentegyház-építésről, temetésről és arról a földről is, ahol most Nagy-Rábé vagyon, úgy vall, mint az első; az ember díjja-fizetésről, úgy mint az első és második tanú. *Quintus testis providus Franciscus Uy, jobagio ejusdem dicti Domini Principis nostri in Dancsháza, annorum circiter septuaginta quinque, fatetur ut proxime praecedens. Sextus testis providus Franciscus Bíró, jobagio praefati Petri Ghéczy in praedicta Thorda, annorum*

circiter quadraginta septem, fatetur hoc modo : hogy különszakasztott határát a két Rábénak nem tudna, azt sem tudná, hogy Csukas Péter első tiszttartósága előtt, a nagyrábai puszta helyet a kistrábaiak márhájátúl elfogták volna, hanem szabadon éltek. Az paptartásról, szentegyházról, temetésről, úgy vall mint a felső tanúk. Az ember díjja-fizetésről, és azt a helyet, a hol most Nagy-Rábé vagy, mint éltek, arról semmit nem tudna. Septimus testis providus Laurentius Szabó, jobagio praefati Domini Principis, in antefata Dancsháza, annorum circiter quinquaginta trium, fatetur ut sextus testis. Azt is vallja, hogy hallotta volna gyermek korában, egy Makkos István nevű ember befutott volna Nagy-Rábéra, és mondotta, hogy az hajduja elvadította a barmot, de ha elérte volna, megsértette volna szabjájával, de általszaladt a tégladombon, és nem mert utánna menni, és mondta neki egy Rőth András nevű ember, hogy jól művelte, mert azon belül a kistrábaiaké az határ, és ha a kistrábai ispán ott kapta volna, szabad lett volna vele, ha az tizenkét forintban semmit el nem engedett volna is; de nem tudja bizonyosan ha az volna-e az határ.

Octavus testis, nobilis Thomas Harangi, de praememorata Dancsháza, annorum circiter septuaginta quinque, fatetur ut sextus testis. Nonus testis, nobilis Nicolaus Nagy, de eadem Dancsháza, annorum circiter septuaginta quinque, fatetur ut sextus et octavus testis, hoc per expressum addito, hogy mikor Kis-Rábé puszta volt, akkor a nagyrábéi marha szabadon déllett Kis-Rábén; azonképen, mikor Nagy-Rábé puszta volt, a kistrábai marha szabadon déllett a nagyrábai földön és házakban. Decimus testis, nobilis Andreas Dancs, de saepe dicta Dancsháza, annorum circiter quadraginta duorum, fatetur ut praecedens, hoc addito, hogy azt is bizonyosan tudná, hogy míg Nagy-Rábé oda által nem költözött volna, ahol most vagy, addig ott is szabadon járt az kistrábai marha. Undecimus testis, providus Emericus Éles, jobagio praefati Domini Principis in Réth-Szent-Miklós, annorum circiter sexaginta : az határ dolgárúl úgy vall, hogy hallotta volna az atyjától, hogy a két Rábé között egyik határ a tégladomb volt volna, de egyéb határt soha semmit nem tudna, sőt azt sem tudná bizonyosan. A szigetről, kiről az egyenetlen-

ség vagyon, úgy vall, hogy nem tudná, hogy ott a két Rábé egymás marháját háborgatta vagy hajtogatta volna. Az pap és szentegyház-tartásról úgy vall, mint az többi. A helyről, ahol most Nagy-Rábé vagyon, nem emlékezik reá, hogy oda a kisébái marhának, szabad lett volna járni. Az díjban sem tudna, ha fizettek a kisébáiak.

Quorum quilibet testium fassionibus sic receptis, altero die, immediate sequenti, unacum Egregio Stephano Keresztúri, equite dicti Domini Principis Bajomiae, ad castrum Bajam nuncupatum, in praefato Comitatu Bihariensi accessissent, ac ibi quoque sex testium proxime nominandorum testimonia per Egregium Petrum Csukas Capitaneum Bajamiensem, pro sua parte ratione ejusdem terrae litigiosae statutorum, simili modo et forma receperunt. Quibus etiam fassionibus ibi receptis, unacum eodem praefato Egregio Stephano Keresztúri, ad facies terrae litigiosae, in antefato Comitatu Bihariensi existentis, eodem die accessissent, ubi itidem reliquis viginti testibus pari forma examinatis, pro ejusdem Petri Csukas parte talem ab eisdem certitudinis veritatem experti fuissent. Primus testis Egregius Martinus Jakocs, Eques Bajomiensis, annorum circiter quadraginta, juratus, fatetur hoc modo: hogy a két rábaiak külön szakasztott határát nem tudná, azt sem tudná, hogy Csukas uram első tisztartósága előtt, a két falú a sziget felől háborgattak volna, hanem azután kezdette Csukas uram és az udvarbírák hajtani az kisébái marhát róla; tudná azt is, hogy egy nyáron a bajami katonák Csukas uram idejében ott fűveltek. Azt is, hogy Báthori István is fogadta meg baromnak, és ott jártatta barmát egy kevés ideig. Secundus testis nobilis Balthasar Bikádi de Bajam, annorum circiter septuaginta, juratus fatetur: hogy Őneki Bajami Ferenc adta volt Nagy-Rábét és Szent-Miklóst részről, de soha akkor a két Rábé a felől a sziget felől nem háborgott. Annakutánna hogy az udvarbírást Bebek Györgyné neki adta, akkor is szabadon élte a két falú azt a földet, sőt dancsházi embernek is volt az nagyrábái földön vetése, és minthogy a vizen által nem hordhatta, ott a szigetben rakta kertbe; külön határát sem tudja a két Rábénak ott a szigetben, hanem az olta kezdték volna a kis-

rábaiakat háborgatni, miolta Csukas uram bajami tisztet kezdett viselni. Tertius testis Egregius Nicolaus Szilágyi, castellarius bajomiensis, annorum circiter sexaginta, juratus : semmi bizonyost nem tud. Quartus testis, nobilis Ambrosius Széki, bajamiensis, annorum circiter quinquaginta octo, juratus fatetur, hogy külön határt soha nem tud. Azt sem tudja, hogy soha Csukas úr első tiszttartósága előtt, a sziget tilalmas lött, avagy a két Rábé, vagy pedig az tisztartók, egymás marháját hajtatták és háborgatták volna felőle. Quintus testis providus Gregorius Nagy, suae serenitatis jobagio in Bajam annorum circiter quinquaginta, juratus fatetur : külön határt nem tud. Bebekné ideje előtt való dologra nem emlékezik ; tudja azt, hogy mikor Bebekné idejében Nagy-Rábé pusztán állott, akkor a bajamiak vették volt meg az földet az töröktől, és nem volt akkor szabad ott járni a kistrábai marhának, de immár akkor Csukas úr volt kapitány Bajamban. Sextus testis, Egregius Ambrosius Jóvér, centurio peditum Bajamiensium, domini Principis, annorum circiter quinquaginta, juratus fatetur : hogy külön szakasztott régi határt nem tud, hanem hallotta, hogy a nagyrábai határ a laponyagnál volna ; de nem tudja bizonyosan, de azért azon belől is, mind addig, ahol most a malom vagyon, a kistrábai marha is szabadosan járt, soha egymással nem tudja hogy háborgottak volna, maga ott Nagy-Rábén lakott és gyermek korában marhát ott őrizett, hanem a Csukas úr első tiszttartósága után, kezdének határt hányogatni, és barmokat hajtogatni. Septimus testis nobilis Caspar Ösphi de Dancsháza, annorum circiter sexaginta, juratus, fassus est : hogy soha örökös külön határt nem tud, hanem az egész szigetet a két falú marhája szabadon járta, minden háborúság nélkül, oztán hogy Tatár Kozma, Csukas úr kapitányságában a malmot csináltatta, azután kezdék a szigetet egyszer is másszor is kijebb beljebb tiltogatni, és határt is azután kezdének hányogatni, amint az tisztartók akarták ; arra nem emlékezik, hogy amint a kistrábaiak mondják, azért fizettek volna emberdíjzat, hogy köz földön lett volna, de tudja azért, hogy ők is úgy fizettenek, mint a többi határosok, tudja azt is, hogy ahol most Nagy-Rábé vagyon, oda is általment a kistrábai marha, és soha azelőtt,

míg az falú ott nem volt, nem emlékezik reá, hogy háborgatták volna. Tudja azért ezt, hogy az pusztá telek ő felsége földje volt, de az két falú marhájának szabad élőföldje volt. Octavus testis, providus Mattyas Cseke, jobagio Domini Principis in Bajam, annorum circiter sexaginta, juratus fatetur : hogy míg Nagy-Rábé a szigeten volt, addig a két Rábé a szigeten való nyomást egyenlőképen élte, de régi szakasztott határát az két falúnak nem tudná különben, hanem először Zaly Miklós hányatta fel Báthori István idejében, és azután is egynéhányszor hányagatták, de nem tudja, ha igaz határ-e vagy nem. Tudja azt is, hogy Báthori István megtiltotta a teleket, és barmot jártatott rajta, és nem volt szabad a kistrábaiaknak, de a bajamiak idejében, és Bebek György idejében is, egyarántvaló nyomások volt a szigeten. Azt is tudja, hogy által az nagyrábai földön dancsházi embereknek is volt búzája, és ugyanott a szigeten kertbe rakta. Azt is vallja, hogy a töröktől vették meg Bebekné idejében az bajamiak az nagyrábai földet, mikor az falu pusztán állott, és akkor nem volt szabad a kistrábai marhának, hanem behajtották volt. Nonus testis, providus Stephanus Nehez, jobagio Domini Principis in Bajam, annorum circiter sexaginta, juratus, fatetur, ut praecedens, hoc addito : hogy mikor ők a nagyrábai földet a töröktől megvették, akkor is a kistrábaiak szabadon jártatták a szigeten marhájakat mindenütt, mint szintén az bajami urak és Bebek György idejében, de nem akartak a töröknek fizetni róla; ezt minthogy nem szenvedhették a bajamiak, úgy kérdezték egy Koszorús Barnabás nevű embert róla, ha volna a két Rábénak külön határa minthogy az nagyrábai és régi ember volt, de akkor Gáborjában lakott. Az őket a két falú közzé vitte, és a tégladombot mutatta az határnak; ők azután, ha azon belül ment a kistrábai marha, behajtották; de azért, nem tudná bizonyosan, ha az régi igaz határ volna. Decimus testis providus Franciscus Kóthis, jobagio ejusdem Domini Principis in Bajam, annorum circiter sexaginta quinque, juratus fatetur, ut Matthias Cseke. Undecimus testis, providus Emericus Kun, jobagio Domini Principis in Bajam, annorum circiter octaginta duorum, juratus fatetur : hallotta hogy a tégladomb volna az

határ, de nem tudja bizonyosan, maga Nagy-Rábén lakott a papházában és tudja, hogy az egész sziget, az két falú kis marhájának szabados egyaránt való nyomása volt. A határfelhányás felől és a többiről szinte úgy vall, mint Cseke Mátyás. Duodecimus testis, nobilis Thomas Kys de Bajam, annorum circiter quinquaginta octo, juratus: nem tud soha, sem a bajamiak, sem Bebek György idejében az két falú között bizonyos és örökös határ, hogy lőtt volna, hanem szabadon élte a szigetet a két falu marhája, annakutánna hogy Bajam tisztartók kezibe költ, úgy kezdték határozni és hajtogatni egymás marháját. Az tanú pedig szolgálta is a bajami urakat, és birta is Nagy-Rábét a tisztartók után. Tredecimus testis, providus Johannis Ispán de Bajam, in eadem Bajam, annorum circiter quadraginta quinque, juratus: nem tud semmi bizonyost. Decimus quartus testis, providus Valentinus Olasz, jobagio ejusdem Johannis Ispán, in eadem Bajam, annorum circiter sexaginta quinque, fatetur ut duodecimus, csak hogy nem volt az urak szolgálja. Quindecimus testis, nobilis Georgius Molnár de Bajam, annorum circiter quinquaginta duorum, juratus: nem tud soha bizonyos és örökös határt, egyaránt éltek a szigetet is, hanem tudja azt, hogy Bebekné idejében, mikor a töröktől megvették volt, a nagyrábai marhát Bajamba, és azóta mindenkor háborgattak felette. Sedecimus testis, nobilis Michael Olasz de Bajam, annorum circiter quinquaginta sex, juratus: örökös határt nem tud, hanem a bajami tisztartók, Bebekné idejétől fogva, hogy Nagy-Rábé elpusztult, azóta tiltogatták, hajtogatták róla, határozgatták és megint megszabadították, azelőtt pedig a két falú marhája a szigetben mindenütt szabadon járt. Decimus septimus testis, nobilis Thomas Ispán de Dancsháza, annorum circiter quadraginta, juratus fatetur, hogy örökös határt, nem tud sohol, de tudja azt, hogy Bebekné idejétől fogva az bajami tisztartók az nagyrábai pusztá földet mindenkor tiltogatták és határozgatták, ő is eleget hajtott róla, mert inkább mindenik tisztartót szolgálta, de Bebekné ideje előtt való dologra nem emlékezik. Decimus octavus testis, Egregius Paulus Bende, centurio peditum bajamiensium, annorum circiter quadraginta quatuor, fatetur, ut Michael Olasz. De-

cimus nonus testis, Christophorus Kabai, eques Domini Principis in Bajam, annorum circiter sexaginta juratus: azt vallja, hogy mikor bajami szolga lőtt, akkor Bikádi Boldizsár volt udvarbíró, és nem volt semmi háborúja a két falúnak, azután Thatár Kozma idejében kezdének hajtogatni a szigetből, azulta mind úgy cselekedtek az több udvarbírók is. Lovaknak is tudja hogy megtiltották, és bajami katonák füveltek rajta, Báthori István is tiltotta meg marhának; határt nem tud sohol. Vigesus testis, Egregius Nicolaus Horváth, eques domini Principis in Bajan, annorum circiter quinquaginta juratus fatetur, hogy bizonyos és örökös határt nem tud, de tudja azt, hogy az nagyrábai elpusztulás után, ki Bebekné idejében lőtt, mindenkor háborúban volt; azelőtt nem emlékezik reá, míg az két falú épen volt, hogy egymással háborgottak volna, sőt azután ő is hajtott barmot róla és kaszáltatott is rajta, a tisztartók akaratjából. Vigesus primus testis, Egregius Lucas Zambó, eques bajamiensis annorum circiter quadraginta quinque, juratus fatetur: hogy Csukas Péter uram kapitányságában jött Bajamba, az olta mindenkor háborgatták, határazgatták és tiltogatták, de bizonyos határt nem tud; mikor Csukas urammal kijött is igazításra személye szerint, akkor sem tudott senki bizonyos határt mondani, hanem hol együtt, hol másutt vetették fel és meg elhánták. Vigesus secundus testis, providus Antonius Éles, jobagio Domini Principis in Réth-Szent-Miklós, annorum circiter quinquaginta sex, juratus fatetur, hogy míg a két falú helyén volt, addig soha semmi tilalom és hajtogatás közöttök nem volt, ha egyik falú marhája a másikban halt is, senki nem háborgatta; Bebekné idejétől fogva mindenkor háborúban volt, bizonyos határt a két falú közt nem tud, hanem hallotta, hogy régen egy embert öltek volt a tégladombon egy kevéssel belől, Nagy-Rábé felül, és minthogy vetekedtek volna rajta, melyik határon volna, megesküdtek volna a kisérbaiak, hogy nem az ő határookban vagy az holt ember, de nem tudja bizonyosan mint volt, azt is hallotta, hogy az tégladomb volna az határ, de azt sem tudja bizonyosan. Vigesus tertius testis, Egregius Ladislaus Thársy, eques bajamiensis, annorum circiter quadraginta trium, juratus nihil certi scit. Vigesus quartus testis pro-

vidus Paulus Nesta, in Réth-Szent-Miklós, Domini Principis jobagio, annorum circiter quinquaginta quatuor, juratus, fateatur ut vigesimus secundus testis, hoc excepto, hogy az emberhalálról és esküvésről semmit nem szól. Vigesimus quintus testis, providus Benedictus Piski in Nagy-Rábé, Domini Principis jobagio, annorum circiter sexaginta quinque, juratus, examinatus: az határrúl bizonyost nem tud, hanem ő is az tégladombot hallotta, és úgy hallotta, hogy onnét a Pele Jakab kerte alá menne; in cetero úgy vall mint Cseke Mátyás hoc addito, hogy hallotta kistrábai Balog Györgytől, hogy igazán cselekesznek a bajamiak a hajtásról, mert ők pinzen vették meg az töröktől az földet, de nem mertek uramtól szólni. Vigesimus sextus testis, providus Georgius Oláh, jobagio Egregii Johannis Bódog in Réth-Szent-Miklós, annorum circiter quadraginta duorum juratus fateatur ut Cseke Mátyás csakhogy az dancsházi ember kertére és majorságára nem emlékezik.

Quarum quilibet attestationum, et rescitae veritatis seriem cum propriis attestationum nominibus et cognominibus ut est expedita Vestrae Spectabili Magnificentiae ad relationem dicti nostri Testimonii, suo modo fideliter et conscientiose rescripsimus, communi justitia et aequitate svadente. Datum Varadini, tertio die attestationis praenotatae, Anno Domini millesimo, quingentesimo nonagesimo quinto.

Az oklevél hátán:

Spectabili et Magnifico Domino, Domino Stephano Bocskay de Kis-Maria, Consiliario Serenissimi Domini Principis Transylvaniae, Supremo arcis Varadiensis Capitaneo et Comiti Comitatus Bihariensis, Domino ipsorum gratiosissimo.

Pro Egregio Petro Csukas, ut incatto et Emerico Balog, ut actore ex commissione speciali ejusdem Spectabilis Magnifici suo modo infrascriptae peractae.

1595. Urnapja előtt való közelbik szerdán, az urunk ő felsége váradi székin, sok fű nemes urak és hites assessorok jelen lévén.

Az Vitézlő, Váradon lakozó Balog Imrének, úgymint felperesnek, Csukas Péterrel, bajami fű kapitánynyal, ilyen törvénye lön :

Mivel hogy a megírt tanuk vallásibul nyilván kitetszik, hogy eleitül fogva, amikor Nagy-Rábé az előbbi helyen volt is, és azután is mindenkor, azt a darab villongó pusztá falu Nagy-Rábé földét, szigetét, még az bajami urak idejében, azután Bebek György és Báthori István idejében is, egyaránt birták és éltek az nagyrábaiakkal az kisérábaiak, sőt meg egy embert, hogy azon földön megöltek volt, annak dijjában egyaránt fizettek a kisérábaiak a nagyrábaiakkal, hanem csak a miolta Csukas Péter kezdette bírni kapitányságával Bajont, és a töröktől pinzen vették volt meg azt a földet, az olta úgy kezdettek a kisérábaiaknak marhájokat, barmokat, arrúl a földről a Csukas ispányi behajtani, ki mód nélkül és méltatlan lött. Annakokáért ezután se Csukas Péter se más senki onnét a Nagy-Rábé előbbi falu földéről, pusztá telekiről, szigetről, nem szabad a kisérábaiaknak marhájokat, barmokat hajtogatni, hanem a kisérábaiak, mint szintén a nagyrábaiak szabadon ott jártathatják marhájokat, barmokat azon a nagyrábai pusztá faluföldön, teleken és szigetin. Hujus signatum testimonio Notarius arcis varadiensis. —

Atestationes. —

Relatio. —

Inquisitiones, per requisitiore varadiensis factae. Es azután törvény lött, inter inhabitatorem Kis-Rábé et Nagy-Rábé super : Nagy, Kis-Rábé között bizonyos határ nem volt és a nagyrábai pusztaföldön és szigeten a kisérábai marhának mindenkor szabad jární. — Anno 1595.

Csukas Péter és Balog Imre között lett törvény. Kisrábai határ egy darab föld felől.

(A bajami községi levéltárban lévő közelkorú másolatból).

közli Révész Imre.

— L. — *Tordas megtelepítése.* — Tordas, vagy mint némelyek írják, Tordacs Fejér megyei falunak megvan már a váradi „Ritus explorandae viritatis“-ban nyoma, ahol ez olvasható : „Isti autem responderunt se Regis esse Tavornicos, et tenerunt causam eorum Tavornici Regis (scilicet), Forkos et Moynolt de villa *Tord.*“ Megvan a budai káptalannak 1270-ben kelt bizonyító levele, hogy Mártonvársári György Tordach nevű faluját a budaszigeti apácáknak ajándékozta. (M. Tört. Tár, II. k. 41. l.) A török azonban, mint számtalan nagy és népes falut hazánkban, Tordast is egészen elpusztította és sok ideig azután pusztta volt Sajnovics család birtokában. A XVIII. század elején több Pozsony, Nyitra s Turóc megyei lakos Varga Lőrinc és Juhász István megbízottaikat küldék ki, számukra megtelepedési helyet keresendőket, kik a tordasi pusztta földesurával, Sajnovics Mátyással, a következő, a tordasi ev. egyház levéltárában most is eredetiben meglevő szerződésre léptek :

Én alább megírt, adom értésére mindeneknek, a kiknek illik, hogy Kálozi és Tordasi, nemes Fejér vármegyében lévő pusztáimat, az alább megírt mód szerint, engedtem megszállani Varga Lőrincnek, Juhász Istvánnak és több társainak, az kiknek tudniaillik kedvek lészen reája jönni.

Elsőben is : Ami a szőlőhegyet illeti, hat esztendeig való szabadságot engedtem nékiek, addig semmit sem tartozzanak adni — eltelvén pedig a hat esztendő, mindenik szőlős gazda a mustjából szüretkor, hegyvám helyett kilen-cedik akóját igazán kiadja.

Másodszor : Hogy épülhessenek és gyarapodhassanak, három esztendeig sem robottal, sem adóval, sem pedig dézmával nem fognak tartozni, hanem szabadságban fognak élni. — Eltelvén pedig a három esztendő, a marhás emberek, esztendőt által, marhájokkal magán-magán húsz napot, a gyalogok pedig tizenkét napot, négy ízben, az esztendőnek négy részein tartoznak szolgálni. Pénzbeli fizetést pedig, két forintot adni a marhások, de az gyalogok semmit sem pénzü. N. B. Azután a marhásoknak is elegendem a pénzbeli adót.

Harmadszor: Ami a malmot illeti, azt most fel fogom építtetni, de úgy hogy a töltésében, illendő segítséggel legyenek és

földrovásában, s addig bírnya fogom, meddig pénzemet ki nem veszem belőle, ha pedig fele reá teendő költségemet leteszik, azontúl a harmada a falué, harmada enyim és harmada az molnáré lészen mindenkor. A köve pedig és vasa a közösbül tellik ki mind most, mind azután, jövődöben pedig a falu építése és gondviselése alatt lészen, többször épületében nem concurrálom.

Negyedszer : A korcsma a lakosokké legyen, úgy mindazonáltal, hogy jövődöben a mi kilenceden esik, s addig is illendő árán aequivalenst a szabadság után a csapra béverni és kiárúltatni obligátusok legyenek.

Ötödször : Mindenféle vetésből és haszonból a kilencedet kiadják és Györré felszolgáltassák.

Hatodszor : Az nemes vármegyén véghez viszem, hogy a szabadság idejéig, portióbéli fizetéstől is szabadossak legyenek.

Hetedszer : Vallásokon lévő predikátort szabadon tartassanak magoknak; éntölem legkissebb háborgatása nem lészen.

Nyolcodszor : Ami a mészárszéket illeti, az is a falu számára lészen, — hanem a marhanyelv énnékem járjon. Mind ezeknek nagyobb bizonyására, hogy a szállandók tudják magokat mihez alkalmaztatni, adtam ezen saját kezem írásával és pecsétémme megerősített leveletem. Sz. Péteren martius havának 6-dik napján Anno 1713.

(P. H.)

Sajnovics Mátyás, m. k.

P. S. Ami a molnárt illeti, a szántásából, vetésébül, kilenceddel nem fog tartozni, de ellenben a malomra szorgalmatos gondot viseljen, és építettendő majoromhoz segítségével lenni, s mestersége szerint foveálni tartozzék. —

A gyarmatosok valószínűleg kicsinyelvén határnak a tordasi és kálozi pusztát, a következő évben Sajnovics Mátyástól a következő levelet kapták :

„Én alább megírt valloem ez levelem által, hogy mivel e napokban Balogh Istvány úrral is megegyesedtem, tordasi és kálozi portiója eránt, s cserében fel-csuti és sárolí pusztabéli részeimet oda engedtem, azért a Balogh Istvány része is azon pusztákkal együtt értessék a szállító-levéelhez,

melyet Szent-Péteren adtam, s azt is a faluhoz adván, attul a magányos árendát vagy szolgálatot nem kívánok, hanem avval együtt értem a szállító-levélnek mivoltát és continuátióját, se többet azért, se pedig kevessebb szolgálatot ne tegyenek.

Költ Györött 12. Martii 1714.

(P. H.)

Sajnovics Mátyás, m. k.“

Közli Garády.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai folyó munkák. — *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*. Kiadja a *Szent-István Társulat*. Szerkeszti *Török János*, a m. akad. tagja. Első kötet: A—Ajuga. Pest, nyomt. Emich G. 1859. Kis 4r. XXVIII l. és 1060 hasáb.

Egy, az emberi tudás minden ágú részleteire kiterjeszkedő, betűrendes tára az ismereteknek, különös tekintettel a magyar tudományra. Oekonomiáját tekintve egyesíti *Pierer* ismeretes nagy tárának universalismusát a *Brockhaus-féle Társalgási Tár* érdemleges kidolgozásával. Nem könnyen fog nem csak a könyvek és hírlapok olvasója, hanem a tudós is, oly részletre bukkanni olvasásai és tanulmányai közben, melyről hirtelen helyes útbaigazítást vagy okulást kívánva, e nagyszerű segédeszközhöz fogamatlanul folyamodnék. Az első kötet mutatja a tartalom gazdagságát több mint 1700 cikkben, mutatja a tárgyalást, a nyelvet. A kik 3 pft évi díjjal belépnek a Sz.-István-Társulatba, évenként egy kötetet s még azon kívül más munkákat is kapnak.

Magyar Akadémiai Értesítő 1859-ről a nyelv- és széptud., a philosz., törv. és történettudományi osztályok részéről. Az akadémia rendeletéből kiadta *Toldy Ferenc*. 6—9. füzet. Pest, 1859. N8r. 469—800. l.

Magyar Akadémiai Értesítő 1859-ről a matematikai és természettudományi osztályok részére. Az ak. rend. kiadta *Toldy Ferenc*. Első füzet. Pest, 1859. N8r. 1—80. l.

Tárgyhalmaznál fogva az akadémia ez évben elválasztását rendelte a matematikai és természettudományi osztályok tárgyalásainak a többi osztályokétól. Ez első füzet három fontos hazai tárgyat hoz: 1. *Honunk legkeletebb, Arad vármegyéhez tartozó hegyes vidékének leírása*, *Kéry Imre* ak. tagtól; 2. *Magyarország több kősfajainak vegybontása*, *Nendtvich Károly* ak. rtagtól; 3. *A kaba-debreceeni lebkőben Wöhler által fölfedezett szerves anyagról*, *Török József* ak. rtagtól. 4. Osztályi tárgyalások januártól aprilisig.

Budapesti Szemle. Szerk. és kiadja *Csengery Antal*. XX. füzet., vagy is VI. köt. 3. füzet. Pest, Herz nyomd. N8r. 242—397. I. Az évi folyam ára 10 újft.

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat. Kiadja Erdélyi János, Hegedüs László, Szeremlei Gábor. Szerk. *Antalfi János és Árvay József*. Harmadik évfolyam. I—IV. füzet. S.-Patak, 1859. N8r. 392 l. Ára 2 ft. 62 $\frac{1}{2}$ kr. postán 3 ft. 15 kr.

— Szépirodalom. — *A Magyar Nemzet Classicus Irói.* (Szerk. Toldy Ferenc, kiadó Heckenast G. Első folyam.) :

Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Második bővített kiadás Toldy Ferenc által. II. kötet. Pest, 1859. 8r. 214 l. (Elbeszélések, Műfordítások, Vegyes beszédek).

Kisfaludy Károly Minden Munkái. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszté Toldy Ferenc. Ötödik öszves kiadás, III—VIII. köt. Pest, 1859. 228, 212, 204, 206, 193, 211 l. — A tíz-kötetes folyam ára 5 újft.

Nemzeti Dalkönyvecske. Második bővített és javított kiadás. Pest, kiadja Lampel Róbert, 1859. 16r. 471 l. Csinos vászonkötésben 90 kr.

Alcímei : Haza, Természet, Élet, Szerelem, Bordalok. Elég jó választással.

Ibolyák. Költeményfüzér. Többek közremunkálásával szerkeszté Hindy Árpád. Pest, 1859. Kozma bet. N16r. 159. l.

— *Isabella.* Történeti regény. Írta P. Szathmáry Károly. 2 köt. Pest, 1859. Ráth Mór. N16r. 155 és 182 l.

Nefejejtsek a Történelem mesejéről. Írta Paulikovich Lajos. Pest, 1859. Boldini nyomd. 8r. 241 l. füzve 2 ft.

Mionette. Regény. Franciául írta Müller Jenő. Magyarra ford. F. H. L. (Finály Henrik Lajos). Kolosv. 1859. Stein János tul. 16r. 151 l. füzve 1 újft.

Pillangó Könyve. Humoreszkek és humoristicus beszélyek. Szerelembűjában írta Kiss Károly. 2. kötet Nagy-Kanizsa, 1859. nyomt. Markbreiter Jakab. N16r. 182. l. 1 ft. 50 kr. újp.

— Nyelvtudomány. — *Magyar Nyelvészet.* Szerkeszti Hunfalvy Pál. IV. évfolyam, IV—VI. füzet. Pesten, Eggenberger bizománya. 1859. N8r. 241—480 l. Az egész hat-füzetes folyam ára 5 ft. p.

Nyelvészeti Tanulmányok a Szakjelekről. Írta Körös Kelemen. Pest, nyom. Emich 1859. K8r. 57 l.

Latín Mondattan gyakorlatilag előadva Szepesti Imre kegyesrendi tanár által Kühner és egyéb szerzők után a tanuló ifjuság használatára. Első rész : Szókötés. Negyedik kiadás. Pest, 1859. Kozma nyomd. N8r. 320 l. kötve 92 újkr.

— Philosophia. — *A Bölcsészett lényege és feladatáról.* Akad. székfoglaló beszéd Somogyi Károly által. Pest, 1859. Kozma bet. 4r. 34 l.

Ugyanannak második kiadása, a Sz.-István-Társulat által. Pest 1859. Kozma bet. N8r. 83 l.

A Materialismus hatásairól. Székfoglaló beszéd. Mondotta a M. Tud. Akadémia gyűlésén július 11. 1859-ben *Greguss Ágos*. Kiadta a Szent-István-Társulat. Pest, Emich G. könyvnyomdája. 1859. 8r. 32 l.

— Történelem. — *Világtörténelem.* Írta *Cantu Caesar*. A VII. turini olasz kiadás után. Ötödik könyv. Pótlékfüzet. Kiadta a Sz.-István-Társulat. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 485—663. l. (e füzettel a IV. kötet be van fejezve.) Ára füzve 80 kr. újp.

Egyetemes Egyházi Történelem. Dr. *Alzog János* után németből fordítá *Nagy Zsigmond*, egri megyei áldozópap, képezdei tanár. Második kötet. Középkor. Eger, érseki lyceumi nyomd. 1859. N8r. IV. és 473 l. füzve 1 ft. 75 kr. Az egész három-kötetes munka ára 4 ft. 20 kr. újp.

Monumenta Hungariae Historica. — *Magyar Történelmi Emlékek.* Kiadja a M. Tudom. Akadémia Történelmi Bizottmánya. — *Első Osztály:* Okmánytárak: V-dik kötet: *M. Történelmi Okmánytár*, londoni könyv- és levéltárakból. Összeszedte s lemásolta *Simonyi Ernő*. 1521—1717. Pest, 1859. N8r. VII és 318 l. — *Második Osztály:* Írók: 5-dik kötet: *Vérancsics Antal* m. kir. helytartó, esztergami érsek *Összes Munkái*. Közli *Szalay László*, m. akad. rendes tag. Negyedik kötet: első portai követőség 1555—57. Pest, 1859. N8r. VII és 404 l. — Négy kötet ára 10 ft. 50 kr. újp.

Az Országos Tanács és Országgyűlések története 1445—52. *Knausz Nándor* székfoglalója. Pest, 1859. N8r. 175 l. két fametszetű pecséttel. Füzve 1 ft. 20 kr. újp.

Archaeologiai Közlemények. Kiadja a *Magy. Tudom. Akadémia* Archaeologiai Bizottmánya. Első kötet, 12 körajzi táblával. Pest, 1859. N8r. XI és 245 l. füzve 3 újft.

Erdélyben talált Viaszos Lapok (Tabulae Ceratae) és Magyar Östörténeti Vizsgálatok. Dr. *Érdy Jánostól*. Öt könyomattal. Pest, 1859. Boldini Róbert nyomd. 4r. 68 l. füzve 5 újft.

— Jog- és Törvénytudomány. — *A Romai Magánjog Rendszere mai érvényében* (Pandekták). Írta *Hoffmann Pál Lajos*, törvénytudományi segéd a pesti cs. kir. orsz. törvénytudományi akadémiánál. II. füzet. Pest, szerző sajátja. 1859. 4r. 8r. 101—196. l. Ára a három füzethől álló, s díszesen kiállított munkának 3 újft.

A jelen füzet a III. könyvet (kötelmi jog) s a IV-nek (családi jog) kezdetét tartalmazza.

Községi Tanácsadó a városi és falusi községeket illető ügyekben. Szerkeszti és kiadja *Szokolay István*. Második évi folyam. II—IV füzet. Pest, 1859. Kozma bet. Kir. 8r. 73—252. lap. A 10 füzetes folyam ára 6 újft.

— Mathematika. — *A Számtan Elemei* közönséges számokban. Írta *Csányi Dániel*. Első rész, a négy első számvetési munkálat

egész- és törtszámokban. Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 180 l. kötetlen 90 újkr.

Irányszámok a Háromszögmérés újonnan föltalált módszeréről, a melyet föltalálója titokban tart, és a melynek közretételével a matematikai szaknak teljes átalakulása idéztetik elé a gyakorlati mérés terén (Dobner Jánostól). Pozsony, 1859. Schreiber nyomtatványa. N8r. 4 lap.

— Természeti tudományok. — *Népiskolai természet-tan.* Kézikönyvül a népiskolák számára. Krüger után Csa'ay Imre, kecskeméti ref. főgymn. mennyiség- és természettanár. Második bőv. kiadás, a szöveg közé nyomott ábrákkal. Kecskemét, Gallia Fülöp könyvtáros kiad. nyom. Pesten Herz 1859. 8r. 93 l.

A tárgyaknak a Látszás Tudománya s érinti ismertetése és rajzolása. Készítette Beregszászi Fál, hites mérnök. 12 rajztáblával. Debrecen, a város nyomd. 1859. N8r. 46 és 20 l.

Elemi Vegytan. Alreáliskolák és magán tanulók számára *Hinterberger* nyomán írta Dékány Ráf. el, orvostudor és alreáltanodai tanár. Első v. szervetlen rész (?). Kecskemét, nyomt. Szilády K. 1859. 8r. 160 l. 17 ábrával, füzve 80 újkr.

Orvosi Napló. Magyar- és Erdélyország gyakorló orvosai használatára 1860. Szerkeszté Sugár Fábüssz, orvostudor. Első évi folyam. Pest, nyom. Herz. 1859. 12r. VII és 240 l. szöveg és 183 jegyezni való lap.

Egy jól szerkesztett orvosi almanach, melyben az orvosi tudomány legújabb phasisai, új gyógymódok és gyógyszerek ismertetésén kívül több érdekes statistikai, orvostügyi cikkek, schematismus stb. foglaltatnak, gyönyörű kiállításban.

A Szántóvető Arany Szabályai . . . Jutalm. pályamunka, írta Kenessey Kálmán. Másod. bőv. kiadás. Pest, Kozma V. bet. 1859. N8r. 58 l.

Tájékoztás az úgynevezett parasztgazdaságok rendezése körül . . Pályamunka. Írta Hómann Bálint gazdasztst. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 85 l. füzve 50 újkr.

Deáki (a horitékon Deáky?) *Értekezések.* Kiadj a a dunántúli ref. főiskolai igazgatóság. Harmadik füzet. Pápa, 1859. a ref. főisk. bet. 8r. 31 l. 20 újkr.

Tartalma: A gépek jelentősége az emberiségre és a mezei gazdaságra nézve. Írta Molnár András, papnövendék. Koszorúzott pályamű.

Mezőgazdasági Értéktéstan. Dr. Pabst H. V. után ford. Kiss László. Pest, Müller Gyulánál, 1858. N8r. 136 l.

Szőlőszeti Tájékozt. Fehérmegye válvölgyi s tabajdi szőlőművelés ismertetése tanulságos észrevételekkel a mai szőlőipar fejlesztése ül. Írta Letyenyey Lajos. Pest, 1859. Boldini nyomt. N8r. 88 l.

A Szőlőművelésről és Borkezelésről. Készítette Parragh Gábor. Első

fűzet. Pest, nyomt. Boldini Róbert 1860. 8r. 121 l. Egy szőlő-alaprajzzal. Fűzve 1 ft. újp.

A Vadászat Mestere. Önképző gyakorlati útmutatás a vadászat kedvelői számára . . . Saját és egy ötven éves vadász tapasztalataiból s jeles kűtfők nyomán írta *Csereszilvásy Akos*. Pest, 1859. Kiadja Heckenast G. 8r. 277 l.

A rendszeres Lovaglás Alapszabályai. Egy függelékkel a hölgylovaglásról. Kezdek számára röviden összeállította Alsó-Szatai *Petheő Dénes*. Pest, kiadja Pfeifer Ferd. 1859. 8r. 75 l.

— *Eg ély.* — *Ker. kath. Tudomány*, vagy Katekismus a hívek számára. Kiadja a Sz.-Ist.-Társ. Ötödik kiadás. Pest, nyom. Kozma. 1859. 8r. 64 l.

A ker. kath. anyaszentegyház Hit- és Erkölesszabályainak rövid kivonata, elmélkedésekbe és fohászokba foglalva, *Strauch Benedek* után német eredetiből magyarítva. Második, *Pálma Pál* patai főesperes által újra átdolg. és bőv. kiadás. Kiadja a Sz.-Istv.-Társulat. Eger, 1859. az érseki lyc. bet. 8r. 201 l.

Pázmány-Fűzetek. Egyházi Beszéd, Homiliák, templomi és iskolai katechesisek gyűjteménye. Kiadja a Sz.-Istv.-Társulat. Szerkeszti *Roder Alajos*. Negyedik kötet II. füzete. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 241—520. l. és VII lap.

*Néphez alkalmazott Egyházi Beszéd*ek az év minden vasárnapjai és ünnepeire. Írta *Szabó Imre*, felsőiszkázi lelkész. Első évfolyam, V. kötet. Második bővített kiadás. Eger, érseki nyomd. 1859. N8r. V és 243 l. fűzve 1 ft.

— — Pótlékkötet az első évfolyam első kiadásához. Eger, érseki nyomd. 1859. N8r. 399 l. fűzve 2 ft.

Szent István Magyarország első apostoli királyának áldott emlékezete. Az egri főtemplomban két rendbeli egyházi beszédben hirdette *Magyar Ferenc*. Eger, 1859. érseki bet. N8r. 23 l.

Egyházi Beszéd, melyet 1858. évi N.-B.-A-i bucsúkor az apátfalvi ó templomban mondott *Benőfi Soma*, apátfalvi alesperes és dédesi plébános. Eger, 1849, érseki bet. N8r. 16 l.

Szomorúak Vigasztalója. Imáds. és Énekeskönyv a hét fájdalmú szűzanya tiszteletére. Szerkeszté *Távkányi B. József*, egyeki pléb. Eger, 1859, érseki bet. 16r. XVI és 162 l.

Vezékönyv búcsújárók számára, a bold. szűz Máriának bodajki, andocsi és kiscelli kegyelemképe s történetével. Írta *Hussár Kár.* Székesfej. 1859. Számmér Pálné bet. 16r. 88 l. fűzve 10 újkr.

Szentkereszti Ájtatosságok. Szerk. *Majer István*. Pest, 1858. Lauffer és Stolptul. 8r. 127 l. 16 színezett képpel.

Órangyal. Énekes imakönyv a kath. ifjuság használatára. Szerk. *Hussár Károly*. Székesfej. 1859. Számmerné bet. 360 l. 16 képpel, fűzve 30 újkr.

Egyházi Gyakorlatok imák és énekekben. A bajai összes elemi

romai kath. ifjúság épülésére. Összeszedetett a tanító kar által. Baja, 1859. Schön Jakab tul. 16r. 94 l.

Egyházi Énekfűzér a pesti egyetemi isteni szolgálathoz. Pest, Emich nyomd. 1859. 16r. 102 l.

Egyházi Énekek és Litániák és minden szükség idején mondandó imádságok, melyek az eszt. különféle részeire alkalmazva vannak, és valamint a budapesti, úgy minden m. ker. híveknek buzgó ájtatosságukra szolgálnak. Ötödik javítot (sic) s bővítet (sic) kiadás. Pest, 1859. Trattner bet. és költs. 12r. 339 l.

Énekkönyv. Magyar és latin egyh. énekek gyűjteménye, a kath. tanuló ifjúság használatára. Négyes hangjegyekre téve kiadták *Zsaskorszky Ferenc és Endre.* Eger, 1859. érseki bet. 8. XII és 162 l. fűzve 1 pft.

Egyházi Énekek. A kath. tanuló ifjúság használatára összegyűjté *Szabóky Adolf.* Második bővített kiadás. Pest, 1859. Kozma bet. 16r. 110 lap.

Temetési Szertartások rendje és Halotti Énekek. Kiadta *Huszár Károly,* püsp. titoknok. Székesfej. Számmerné bet. 1859. 32r. 40 l. fűzve 10 újkr.

— *Magyarország Primásának Aranyáldozata* 1859. nov. 6. Írta *Zalka János,* pesti egyetemi tanár. Pest, Emich G. nyomt. 1859. N4r. 108 l. 8 díszes körajzi táblával.

Egy emlékezetes magyar egyházi és egyszersmind nemzeti örömnép részletes története, több érdekes jelenetek rajzaival, alkalmi költeményekkel stb.

— *Kecskeméti Protestáns Közlöny.* Füzetek az egyház és iskola körében. Szerkesztő *Fördös Lajos.* IV. füzet (september). Kecsk. Szilágyi bet. Bizományban Ráth Móránál, Pesten. N8r. 192 l. Három füzet előfizetési ára 3 ft. 15 kr. újp., egyes füzet 1 ft. 5 kr. újp.

Keresztýén Katechismus, azaz a ker. hitnek ágazatira kérdések és feleletek által való rövid tanítás. Ez új formában kibocsáttatott. Debrecen, a város nyomd. 1859. 8r. 333 l.

Közönséges Egyházi Beszédek s néhány ünnepek, halottiak és alkalmazható búcsúztatók. *Czike Dániel* óbudai ev. ref. lelkésztől. Pest, 1859. Müller Gy. saj. 8r. 204 l. fűzve 1 ft. 40 kr. újp.

Vasárnapi, ünnepi és alkalmi Imák templomi használatra. Készítette *Czike János,* dunaradványi hely. hitv. lelkész. Komárom, 1859. Szigler testv. bet. 8r. 323 l. fűzve 2 ft. 10 kr. újp.

Imakönyv az ev. keresztyének számára. Szerzette *Szomor András,* es. k. hadnagy a 7. sz. m. lovas ezrednél Grácban. Pest, 1859. Heckenast bet. 16r. 31 l.

Aranylánc, melyben reggeli és estv. imádságok foglal. az ág. ev. hitv. keresztyének számára. Szerzette *Ács Mihály.* Pest, 1858. Trattner bet. és költ. K12r. 166 l.

Egyháskelészori Szertartásos Beszédek és Imák. (Folytatás). *Kál-*

mán *Ferenc* gyönki ref. algymn. tanár és fölsz. paptól. Pest, 1859. Kozma bet. N8r. 21 l. füzve 30 újkr.

Halotti Énekek a hely. vallástételt tartó buzgó keresztyén hívek sz. Pest, 1859. Nyomt. és kiad. Trattner. K12r. 132 l.

Halotti Énekek, melyek némely elébbenieknek kihagyásával és újabbaknak hozzájok adásával bocsáttattak ki a hely. vall. tiszántúli egyházkerület rendelkezéséből. Debrecen, a város nyomd. K12r. 120 l.

— *Vegyesek.* — *A régi jó Táblabíró.* Eredeti adomák s tar-
kaságok. Összegyűjté *Rajkó.* Két kötetben. Nagy-Várad, 1859. Kiadja
Hollósy Lajos. 16r. 137 és 160 l.

Adomák és mulattató Történelkek, többnyire eredeti magyarok.
Összeszedte *Győrey.* Arad, 1859. nyomt. s kiadta Réthi Lipót 12r.
167 l. füzve 50 újkr.

TARTALOM.

Irodalom és nyelv.

	Lap.
A magyar akademia eddig s ezután. I. II. <i>Toldy Ferenc</i> . . .	3
Litván közlemények. II. Példabeszédek. <i>Kazinczi Gábor</i> . . .	75
„ „ III. Rejtények. <i>Kazinczi Gábor</i> . . .	138
Geleji Katona István élete és levelei I. Rákóczi Györgyhöz Dr. <i>Ötös Ágoston</i> . . .	199
A magyar képzők és ragok, a szanszkrit nyelvtudomány világá- ban. <i>Lubóci P. Ferenc</i> . . . I. 245. II.	329
<i>Kazinczy Ferenc</i> Levéltárcájából. IV. fogás : <i>Kazinczy Ferenc</i> és <i>Vida László.</i> <i>Lugossy József</i> . . .	274
<i>Szenci Molnár Albert</i> emlékezete. <i>Gr. Kemény József</i> . . .	309
<i>Varjas János</i> életéhez. <i>Szilágyi István</i> . . .	476

Classica literatura.

<i>Musaeos</i> : Hero és Leander szerelmeik. <i>Pécsi István</i> . . .	36
<i>Bion</i> : Halottas ének Adónis felett. <i>Ponori Theureuck Emil</i> . . .	239
<i>L. Seneca</i> : a dogmatica és paraenetica, vagyis elméleti és gya- korlati philosophiáról. <i>Fábián Gábor</i> . . .	141

Philosophia.

Nevelésügyi szakaszok. II. <i>Horváth Cyrill</i> . . .	438
--	-----

Történelem.

<i>Apafi Mihály</i> Érsekújvár alá menetele 1663-ban <i>Ceglédi István</i> - tól, jegyzetekkel közli <i>Szilágyi Sándor</i> . . .	49
--	----

	Lap.
A székely szokások ősrégisége. <i>Balássy Ferenc</i>	64
Zrednai Vitéz János esztergami érsek 1465—72. <i>K. M**</i>	101
Mikép ismerték fel őseink az ál okiratokat? IV. <i>Knaus Nándor</i>	130
A leleszi konventről Wagner Károly. <i>Szilágyi Sándor</i>	170
A Péró féle mozgalom történetéhez. <i>Szilágyi Sándor</i>	181
Szepes és Gömör nevééről, s Béla kir. névtelen jegyzőjéről. <i>Kachelmann János</i>	294
Az Eszterházy-család nemzékrendét illető eredeti feljegyzések. <i>B. Révay Ferenc</i>	357
Egy névtelen naplója a XVII. századból s az 1690-ki keresztyén-szigeti országgyűlés. <i>Szilágyi Sándor</i>	365
A magyar vészszövdés és a Csíki Székely Krónika, az Anonymusról adott cikk folytán. <i>Bartal György</i>	413
Sz. Márton püspök születéshelyéről. <i>Bitnicz Lajos</i>	491
Ecsedi Báthori István emlékezete. <i>Gr. Kemény József</i>	31
Draskovics János és nejének emlékezete 1610-ből. <i>U. a.</i>	34
Id. Rákóci György emlékezete 1627-ből. <i>U. az.</i>	36
Prágai András panasza nemzetéről 1628. <i>U. az.</i>	233
Ifj. Perényi Gábor és neje emlékezete 1637-ből. <i>U. az.</i>	238
Frölich Dávid és némely egykorú emlékezete 1639-ből. <i>U. az.</i>	384
I. Rákóci György születése. <i>U. az.</i>	396
Dobó István és Ferenc, és Lórántfi Mih. meg Zsuzsánna emlékezetök 1640-ből. <i>U. az.</i>	396
Magyarország siralmas állapota 1641-ben. <i>U. az.</i>	403
Bedegi Nyári Bernát emlékezete 1649-ből. <i>U. az.</i>	404
A magyarok külföldieskedési hajlamai 1654-ben <i>U. az.</i>	405
Batthyány Ádám emlékezete 1654-ről. <i>U. az.</i>	500
II. Rákóci György havasalföldi győzödelme 1655-ben. <i>D. az.</i>	502
Wesselényi Ferenc és elődének emlékezete 1655-ből. <i>U. az.</i>	504
Oklevelek kivonatban. <i>Ifj. Kubinyi Ferenc</i>	85
Diplomatikai Tarlózatok. VII—XIV. <i>Szilágyi Sándor</i>	427
Diplomatikai-Közlemények. I—III. <i>Szilágyi István</i>	506
Historiai Forgácsok. XLVI. Hiteles bizonyítványa a magyar nyelv országgyűlési diatának ausztriai királyaink alatt. <i>Knaus Nándor</i>	406
„ „ XLVII. Adalék Árpádkori okmánytárunkhoz. <i>Hornyik János</i>	518
„ „ XLVIII. Zsigmond kir. Okmánytárához. <i>Kazinczy Gábor</i>	521
„ „ XLIX. Magyar tanuyallomások és vármegyei ítélet 1595-ből <i>Révész Imre</i>	528
„ „ L. Tordas megtelepítése. <i>Garády</i>	538

Tárca.

	<i>Lap.</i>
A pécsi püspöki könyvtár. <i>Sarkady István</i>	174
Egy finn rúna. <i>Toldy Ferenc</i>	307
Sírverek Petényi felett, <i>Székács J.</i> 308. — Szász Károlyné felett, <i>Arany J.</i>	489
Óvás (<i>Sebestyén Gábor</i>)	180
Kazinczy-ünnep	411
Az Új M. Muzeum X-dik folyama	589

Magyar irodalmi napló.

Időszaki munkák	46, 96, 178, 242, 300, 540
Encyclopaediai munkák	540
Irodalomtörténet, irodalmi s nyelvemlékek	96
Classica literatura	243, 486
Szépirodalom, szépműtan, zeneművek	47, 96, 242, 363, 410, 485, 541
Nyelvtudomány, nyelvkönyvek	97, 244, 363, 486, 541
Bölesészet, nevelés, ifjúsági íratok	47, 97, 244, 486, 541
Történelem s rokon	98, 179, 244, 301, 364, 410, 487, 542
Törvény, jogtud., politika	99, 302, 488, 542
Mathematikai tudományok	99, 542
Hadtudomány	303
Természeti és műtudományok	47, 100, 179, 303, 543
Egély	48, 100, 179, 304, 411, 488, 544
Vegyesek	306, 546
Kazinczy-irodalom	307

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA